НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА РАДА НАН УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

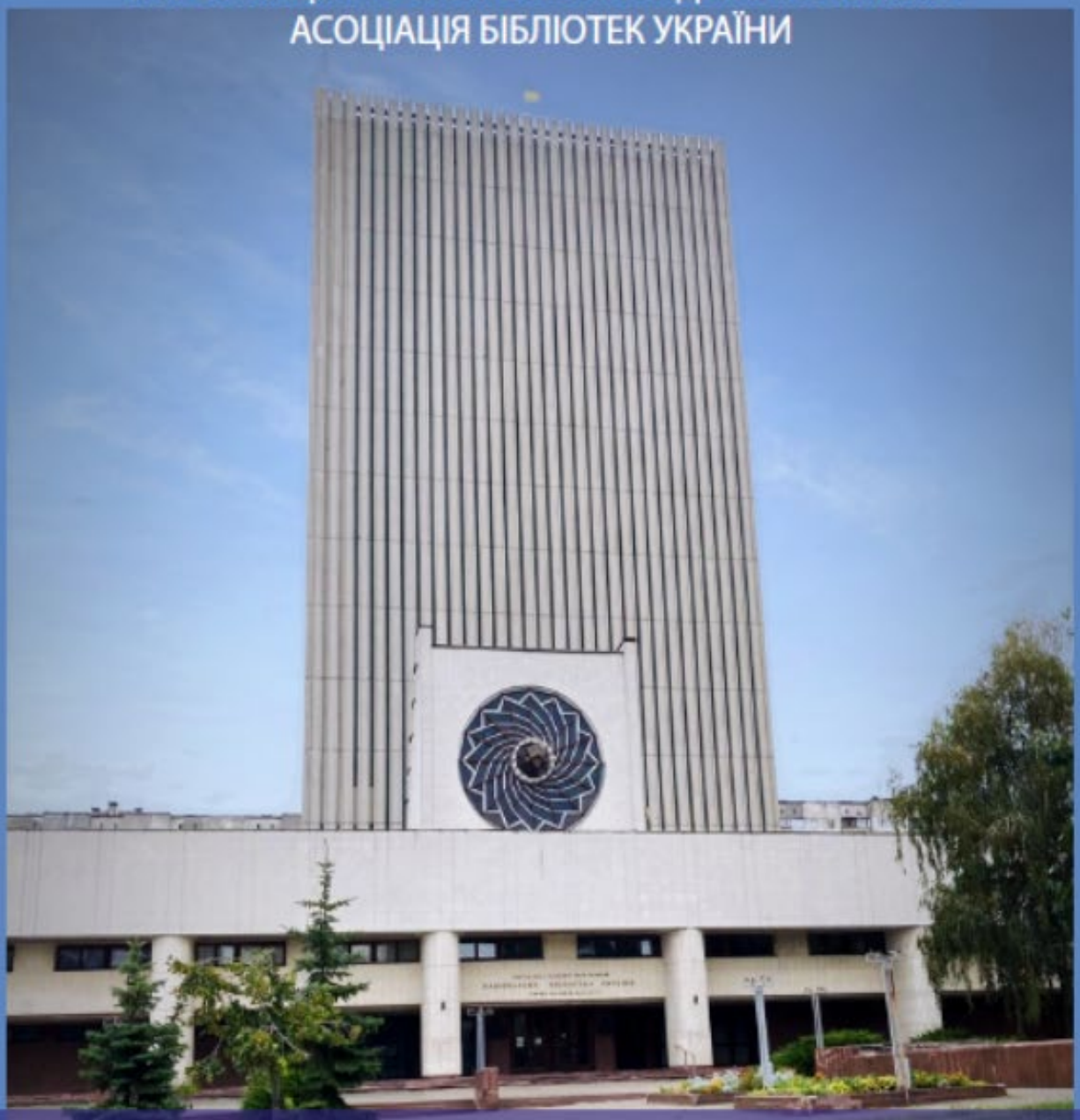

БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ.

ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)

Том 2

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА РАДА НАН УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ.

ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали Міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)

Том 2

КИЇВ 2025

Затверджено до друку вченою радою Національної бібліотека України
імені В. І. Вернадського (протокол № 09 від 19.09.2025 р.)

https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005158
УДК 02:001:316.77]:027.021.1:021:021.64](100)(082)
Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 2. 412 с.

Збірник містить матеріали міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи» (1–3 жовт. 2025 р.), в яких висвітлено пріоритетні напрями та актуальні питання розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу, проблеми функціонування наукових бібліотек в умовах воєнного стану та шляхи їх подолання, представлено результати досліджень та науково-прикладні розробки в сфері бібліотечної, інформаційної та архівної справи.

Українськими та зарубіжними фахівцями розкрито теоретичні та прикладні аспекти розбудови, використання, організації доступу до електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки у вебсередовищі та оптимізації бібліотечно-інформаційної діяльності задля продукування нового знання і забезпечення інформаційних потреб суспільства. Розглянуто актуальні питання щодо міжнародної взаємодії та сталого розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу; питань відкритої науки в Україні; бібліотечно-інформаційної діяльності у сфері правового і соціально-політичного інформування; ролі бібліотеки в цифровій інфраструктурі знань; рукописної спадщини України у сьогоденні та перспективі; пошуку відповідей на виклики часу української біографіки; сьогоденних викликів і нових можливостей наукової архівної спадщини; друкованої та електронної періодики в системі документальних комунікацій; історії, сучасного стану і тенденцій розвитку наукової каталогізації стародруків і рідкісних видань; дослідження музичної культури в умовах сьогодення; наукового, освітнього та культурного простору під час війни; особливостей реагування на сучасні виклики та світовий контекст інституту президентства в Україні. Також висвітлено новітні завдання збереження бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України; дослідників української діаспори; дослідження єврейської історико-культурної спадщини України (до 10-річчя Української асоціації юдаїки).

Видання адресоване працівникам бібліотечно-інформаційної галузі, фахівцям документно-комунікаційної сфери, викладачам, аспірантам і студентам закладів вищої освіти.

Відповідальний редактор: О. М. Василенко

Редакційна колегія:

Л. А. Дубровіна – чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук; Т. Д. Антонюк – д-р іст. наук; Н. П. Бондар – канд. іст. наук; О. А. Вакульчук – д-р іст. наук; О. М. Василенко – канд. іст. наук; Т. І. Власюк – канд. техн. наук; О. В. Григоревська – д-р наук із соц. комунікацій; В. В. Добровольська – д-р наук із соц. комунікацій; М. Б. Закіров – д-р політ. наук; Л. В. Івченко – канд. мист.; Г. В. Індиченко – канд. іст. наук; Ю. М. Капіца – д-р юр. наук.; Т. В. Коваль – канд. іст. наук; Т. М. Коваль – канд. іст. наук; Ю. С. Ковтанюк – канд. іст. наук; Ю. М. Половинчак – д-р наук із соц. комунікацій; В. І. Попик – чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук; Г. Я. Рудий – д-р іст. наук; Я. І. Савчук – канд. біол. наук; О. П. Степченко – канд. іст. наук; В. М. Удовик – д-р наук із соц. комунікацій; В. В. Черноіваненко – канд. іст. наук; А. І. Шаповал – д-р іст. наук.

Автори несуть повну відповідальність за підбір та точність наведених фактів, цитат, власних імен, бібліографічних посилань та інших відомостей.

© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2025

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE
INFORMATION AND LIBRARY COUNCIL OF THE NAS OF UKRAINE
ASSOCIATION OF LIBRARIES OF UKRAINE

LIBRARY. SCIENCE. COMMUNICATION. CURRENT PRIORITIES AND PROSPECTS

Proceedings of the International Scientific Conference
(Kyiv, October 1–3, 2025)

Volume 2

KYIV 2025

Approved for publication by the Academic Council of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Minutes No. 09 of September 19, 2025)

https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005158

UDC 02:001:316.77]:027.021.1:021:021.64](100)(082)

Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects: Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, Oct. 1–3, 2025) (Vols. 1–2) / National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Association of Libraries of Ukraine; resp. ed. O. M. Vasylenko. Kyiv, 2025. Vol. 2. 412 p.

The proceedings contain the materials of the International Scientific Conference «Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects» (Kyiv, October 1–3, 2025), which highlight priority areas and current issues in the development of library and information potential; address the problems of the functioning of research libraries under martial law and ways to overcome them; and present the results of scholarly research and proposals in the field of librarianship, information, and archival studies.

Theoretical and applied aspects of the formation, use, and organization of access to electronic information resources of the research library in the web environment, as well as the optimization of library and information activities aimed at generating new knowledge and meeting the information needs of society, have been disclosed by Ukrainian and foreign specialists. Relevant issues concerning international cooperation and the sustainable development of the library and information complex; open science in Ukraine; library and information activities in the field of legal and socio-political information; the role of the library in the digital knowledge infrastructure; the manuscript heritage of Ukraine in the present and in perspective; the search for responses to the challenges of contemporary Ukrainian biographical studies**;** the present-day challenges and new opportunities of scholarly archival heritage; printed and electronic periodicals within the system of documentary communications; the history, current state, and tendencies of development in scholarly cataloguing of early printed and rare editions; the study of musical culture in contemporary conditions; the scientific, educational, and cultural space during wartime; as well as the specific features of responding to contemporary challenges and the global context of the institution of the presidency in Ukraine have been considered. The volume also highlights new tasks related to the preservation of library and archival collections that constitute Ukraine's cultural heritage; the work of researchers of the Ukrainian diaspora; and studies of the Jewish historical and cultural heritage of Ukraine (on the occasion of the 10th anniversary of the Ukrainian Association for Jewish Studies).

The present edition is intended for professionals in the library and information field, specialists in the documentary and communication sphere, as well as lecturers, postgraduate students, and students of higher education institutions.

Responsible Editor: O. M. Vasylenko

Editorial Board:

L. A. Dubrovina – Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Sciences in History; T. D. Antonyuk – Doctor of Sciences in History; N. P. Bondar – Candidate of Sciences in History; O. A. Vakulchuk – Doctor of Sciences in History; O. M. Vasylenko – Candidate of Sciences in History; T. I. Vlasiuk – Candidate of Sciences in Technical Sciences; O. V. Hryhorevska – Doctor of Sciences in Social Communications; V. V. Dobrovolska – Doctor of Sciences in Social Communications; M. B. Zakirov – Doctor of Sciences in Political Science; L. V. Ivchenko – Candidate of Sciences in Art Studies; H. V. Indychenko – Candidate of Sciences in History; Yu. M. Kapitsa – Doctor of Sciences in Law; T. V. Koval – Candidate of Sciences in History; T. M. Koval – Candidate of Sciences in History; Yu. S. Kovtaniuk – Candidate of Sciences in History; Yu. M. Polovynchak – Doctor of Sciences in Social Communications; V. I. Popyk – Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Sciences in History; H. Ya. Rudyi – Doctor of Sciences in History; Ya. I. Savchuk – Candidate of Sciences in Biology; O. P. Stepchenko – Candidate of Sciences in History; V. M. Udovyk – Doctor of Sciences in Social Communications; V. V. Chernoivanenko – Candidate of Sciences in History; A. I. Shapoval – Doctor of Sciences in History.

The authors bear full responsibility for the selection and accuracy of the presented facts, quotations, personal names, bibliographic references, and other information.

© V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 8 ДРУКОВАНА ТА ЕЛЕКТРОННА ПЕРІОДИКА В СИСТЕМІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ... 12

Бліхарський Р. І. Сучасні виклики компаративних досліджень медіасистем: нормативний аспект ... 12

Гайдай В. В. Білименко Л. А. Електронні ЗМІ в добу постправди: криза достовірності інформації ... 14

Ґабор В. В. Галерея творчих портретів українських художниць у нарисах Павла Ковжуна ... 17

Дроздовська О. Р. Документальна історія Спілки українських журналістів у Львові (1941–1943 рр.) ... 21

Залізнюк О. С., Швець І. М. Леся Українка на сторінках «Літературної України» («Літературна газета», «Література і мистецтво»), 1927–2021 рр. ... 25

Кіраль С. С. Центральна та обласна преса України 20-х рр. XX століття – початок XXI століття як джерело наукової біобібліографії Лесі Українки ... 28

Комариця М. М. Літературна хроніка журналу «Дзвони» (Львів, 1931—1939) як документ доби ... 32

Кругляк М. Е. Інфраструктура материнства підросійської України кінця XIX – початку XX століття на сторінках газети «Волынь» ... 35

Кулеша Н. М. Українська міжвоєнна еміграційна преса в Європі: комунікаційна місія та документальна спадщина ... 38

Лиханова І. Г. Окупаційна преса України (1941–1944 рр.) як джерело до наукової бібліографії Лесі Українки ... 42

Носкіна Н. М. Формування фонду електронних періодичних видань (копій друкованих газет) їх опрацювання, облік, зберігання, надання доступу користувачам ... 46

Рудий Г. Я. Методологічні й методичні засади класифікації джерел пресології ... 49

Ткаченко І. В. Микита Шаповал і газета «Село»: історія співпраці ... 52

Яременко Л. М. Газетна періодика України – вагоме джерело досліджень історії вітчизняної науки ... 55

РОЗДІЛ 9 НАУКОВА КАТАЛОГІЗАЦІЯ СТАРОДРУКІВ І РІДКІСНИХ ВИДАНЬ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ... 60

Бондар Н. П. Особливості структури опису видань і примірників у наукових каталогах кириличних стародоруків: традиційність іновації ... 60

Бондарчук А. В. Рідкісні примірники у власницьких оправах з тканини з фонду відділу стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ... 63

Будецька О. О. Дисертаційні роботи правознавців Харківщини XIX – початку XX ст. як об'єкт дослідження: наукові напрями, ступені, особливості захисту (з фондів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка) ... 66

Stanisław Wołoszczenko Księgozbiór bazylianów włodzimierskich w zbiorach Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W. I. Wernadskiego: problemy rekonstrukcji ... 70

Деревська О. В. Дослідження творчості Никодима Зубрицького: актуальні проблеми каталогізації ... 73

Заболотна Н. В. Деякі теоретичні питання каталогізації елементів художнього оформлення кириличних стародруків ... 76

Заєць О. В. Комплексна каталогізація історичних бібліотек ... 79

Кароєва Т. Р. Досвід каталогізації колекції рідкісних видань Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського до створення спеціального відділу (2000 р.) ... 82

Kondratiuk A. Giuseppe Praga's Cyrillic Collection at the Marciana Library: A Source for Iconographic Studies of Kyiv-Pechersk Lavra Editions ... 85

Курганова О. Ю. Етьєни в бібліотеках України: проблеми та перспективи науково-бібліографічного обліку ... 89

Максимчук О. В. З історії побутування однієї книги: провенієнції примірника видання «Atrium lingvae sanctae» (Лейпциг, 1716)Г. Оптіца з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ... 92

Морозова Надєжда Зібрання кириличних стародруковах книг у державних бібліотеках Вільнюса ... 95

Okhrimenko O. Cataloguing practice of Borys Zdanevych: origins of Ukrainian fragmentology ... 99

Петренко-Момотенко О. В. Складнощі при описовій каталогізації стародруків і видань XIX – початку XX ст. ... 101

Попельницька О. О. Друковані праці Дмитра Бантиша-Каменського у бібліотеці Національного музею історії України ... 104

Рудакова Ю. К. Атрибуція та наукова каталогізація фрагментів українських латиношрифтних стародруків ... 108

Скрипник П. І. Загальна характеристика плакатів 20–30-х років XX ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ... 112

Фьольдварі Шандор Культурний вплив Чернігова у далеких землях: книги Димитрія Ростовського та Іоанна Максимовича у збірках василіан в Угорському королівстві ... 115

Цинковська І. І. Колективізація в Україні 20–30-х років XX ст.: за матеріалами колекції плакатів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ... 119

Ціборовська-Римарович І. О. Науковий каталог бібліотеки Вишнівецького замку (XVIII–XIX ст.): принципи і особливості укладання ... 121

РОЗДІЛ 10 ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ ... 126

Бобришева І. Ф. Внесок Алоїза Соколя в музичну культуру України ... 126

Волосатих О. Ю. Віктор Косенко і Василь Золотарьов. Точки перетину: «Український педагогічний репертуар» ... 129

Гармель О. В. Музика до вистави Леся Курбаса «Гайдамаки» (1920): нові акценти дослідження (за рукописним клавіром з фондів НБУВ) ... 132

Гусак В. А. Психологічні аспекти публічного концертного виступу майбутнього вчителя музичного мистецтва 135

Гусарчук Т. В. Музична текстологія: дві концепції однієї дисципліни 138

Дем'янець І. Й. «Служба божа» з додатками на великі святаі час посту» Андрія Гнатишина: розкриття сакральної змістовності жанру 141

Дояр Л. В. «Український Моцарт»: до 280-річчя від дня народження М. С. Березовського 144

Дубровіна І. В. Евристичні та емпіричні методи пошуку музичних творів на слова Олександра Олеся 148

Зосім О. Л. Пісня «infinitae bonitatis» у польськомута українському репертуарі XVIII – XX століть 151

Івченко Л. В., Ковтанюк Ю. С., Косяк І. В., Крючин А. А., Цибульська О. А. Міжнародне тристороннє співробітництво у проєкті з оцифровування аудіозаписів колекції шелачних грамплатівок відділу музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 155

Каліберда Н. Ю. Фонд бібліотеки Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського – унікальне зібрання музичних джерел 159

Карась Г. В. Яків Оренштайн – видавець української нотної літератури 162

Кармазін А. О. Мистецька спадщина Миколи Лисенка у музеях Києва та села Гриньки 164

Кепін Д. В. Творчий шлях музиканта В. Д. Кепіна (23.02.1947–24.06.2023) 168

Кметюк Т. В. «Читання» партитур як засіб формування професійної музичної культури диригента у сучасному мистецькому освітньому просторі 171

Макогон О. А. Історія українських народних інструментів на сторінках львівського часопису «Зоря» 1894 року 174

Павлюк Р. В. Саксофон у контексті світових виконавських і педагогічних традицій 177

Пономаренко О. Ю. Бібліотека італійської консерваторії як форма збереження культурної пам'яті 180

Толошняк Н. А. Джазові фестивалі як інструмент культурної дипломатії 183

Хайло А. С. Саундрек відеогри «Bloodborn» 185

Чамахуд Д. В. Поезія Лесі Українки в музичній інтерпретації Якова Яциневича: солоспів «Досвітні огні» 189

Шамаєва К. І. З власного архіву 193

Шкурган О. В., Івченко Л. В. Музика у Волинському ліцеї в Кременці (1805–1831) 195

Шман С. Ю., Шульгіна В. Д. Культурно-мистецькі проекти в інформаційно-бібліотечному полі України 200

Штокало В. О. «Слава Вкраїні»слова Грицька Чупринки та заспів (музика) отця Кирила Стеценка 206

Шуміліна О. А. Двохорні концерти Андрія Рачинського та Максима Березовського: презентація видання 209

РОЗДІЛ 11 НАУКОВИЙ, ОСВІТНІЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПІД ЧАС ВІЙНИ 213

Афанасьєва З. Б. Культура популяризації української бібліотечної науки на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 213

Ганечко М. Г. Втрати книжкових фондів та бібліотечної інфраструктури україни в умовах Російського вторгнення (2022–2025) 215

Гончаренко М. О. Формування універсального підсобного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в контексті державної політики книговидання: мовні аспекти 219

Горєва В. В., Кулаковська Т. Л. Діяльність національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України в умовах загроз та викликів: особливості, напрями, проблемні питання 222

Григоревська О. В. Інституціональні характеристики вищої освіти України в умовах Російсько-Української війни 225

Іванова М. В. Наслідки руйнування наукового, освітнього та культурного простору в Україні 229

Коваль Т. М., Туровська Л. О. Бібліотечна періодика як чинник професійної комунікації вітчизняних бібліотек 232

Лопата О. М. Основні аспекти еволюції публічного доступу в Національних книгозбірнях (за матеріалами координаційних документів міжнародних бібліотечних інституцій) 235

Медвідь Ф. М. Захист прав і свобод людини в Україні під час війни 239

Онищук М. І. Втрачені скарби: пожежі у бібліотеках світу 242

Опірський М. Ю. До визначення поняття «бібліотекознавча термінологія» 245

Солоіденко Г. І. Науково-методична робота як важливий фактор прогресу бібліотечної галузі 248

Ушеренко Д. О. Буктрейлери електронних бібліотечних виставок як дієвий засіб промоції бібліотечного фонду 251

РОЗДІЛ 12 ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ 255

Глущук Є. В. Використання наративу перемоги через стратегічні комунікації інституту президентства 255

Дейнека Я. А. Вивезення та руйнація бібліотечних фондів в Україні: порівняльна характеристика практик третього рейху, СРСР і сучасної Росії 258

Дем'яненко Л. Г. Особливості формування та підтримки іміджу Президента України під час війни в зарубіжних змі 260

Костик Є. П. Формування інформаційного простору незалежної України в офіційній періодиці за президентства Леоніда Кравчука (1991–1994) 263

Кукоба Л. І. Латинська Америка в діяльності Президента України Володимира Зеленського (за офіційними джерелами) 265

Кушнарьова М. Б. Ми-дискурс у публічному мовленні президентів США 269

Макарова О. І. Україна на шпальтах японських видань в першій половині 2025 року 271

Польовик С. М. Підвищення культури волонтерства крізь призму діяльності Президента США Жорджа Буша-старшого 274

Удовик В. М. Українське питання у політичній діяльності експрезидентів 277

Федорчук А. Г. Російське повномасштабне вторгнення в Україну в іноземних інформаційних ресурсах: моніторинг публікацій за 2024 рік 281

Хилько М. М. Особливості міжнародних комунікацій для формування підтримки України державами Глобального Півдня 284

РОЗДІЛ 13 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ТА АРХІВНИХ ФОНДІВ,ЩО СТАНОВЛЯТЬ КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ 287

Баляниця Н. Б. Про необхідність комплексного дослідження реставраційних та витратних матеріалів 287

Власюк Т. І. Дослідження затухання радіосигналів і реалізація практик «IoT» у моніторингу режиму мікрокліматичних показників повітря у фондосховищах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 289

Вовк В. Ю. Деякі аспекти збереження бібліотечного фонду в цифрову епоху 293

Волосатих Л. М. Досконалість передкопіювальних операцій як запорука довготривалого зберігання особливо цінних документів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 295

Гаранін О. Я. Обстеження архівосховищ та документів державних архівів України з метою визначення дотримання нормативних вимог умов зберігання документів Національного архівного фонду України 298

Затока Л. П., Черьопкіна Р. І. Вплив фунгіцидного оброблення на фізико-механічні показники різних видів паперу 301

Ковтанюк Ю. С. Концептуальні засади цифрової трансформації системи зберігання документальної історико-культурної спадщини України 304

Куява Л. М., Бабицький А. І Особливості стабілізації документів з ентомологічними пошкодженнями: із досвіду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 308

Письменна Ю. Б., Савчук Я. І., Вортман М. Я. Нові композитні гуанідиновмісні олігомери з додаванням срібла і міді та їх антифунгальна активність 311

РОЗДІЛ 14 ДОСЛІДНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 315

Антонова В. Д. Сторінки історії видавничої діяльності Мистецького українського руху (Німеччина, 1945–1948):до 80-річчя створення 315

Антонюк Т. Д. Світове українство в об'єктиві досліджень науковців діаспори й України 317

Бондарчук Я. О. Діяльність Олександра Кошиця в еміграції: за матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки 320

Бурім Д. В. До історії виходу в світ «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького 1943 року 323

Гальчинський В. Л. Громадсько-політична, професійна та творча діяльність В. Кубійовича – видатного українського географа, історика, літератора в еміграційний період 328

Гордієнко Д. С. Українське мистецтво в європейських шатах 331

Демченко Т. П., Ясновська Л. В. Формування поглядів і переконань діаспорного дослідника Романа Бжеського за його мемуарами 334

Дзира О. І. Науковий доробок українських діаспорних вчених під прицілом радянської періодики кін. 1960–1970-х рр. 337

Дзюбич С. А. Діаспорні видання Лесі Українки: бібліографічно-джерелознавчий аспект 340

Дьякова О. В. Премія імені Дмитра Нитченка 343

Казакова Н. В. Біографістика української діаспори у творчості Віталія Абліцова (1946–2024) та Михайла Слабошпицького (1946–2021) 346

Мицак С. Дослідження історії української літератури в Австралії: літературні журнали в українсько-австралійському літературному полі 348

Мушкетик Л. Г. Зенон Кузеля як дослідник слов'янського фольклору: компаративні студії 350

Палієнко М. Г., Срібняк І. В. Внесок професора Володимира Трощинського у дослідження історії української еміграції і діаспори 353

Піскун В. М. Спогади Віктора Приходька як джерело вивчення історії Української революції (1917–1921 рр.): загальнонаціональні та регіональні аспекти 357

Сергійчук В. І. Діяльність культурно-просвітнього товариства «Кобзар» у висвітленні історії української діаспори в Хорватії 359

Смирнова С. М. Спогади і щоденники Олександра Кошиця: видання Осередку української культури і освіти у Вінніпезі (за матеріалами фонду Національної історичної бібліотеки України) 363

Солонська Н. Г., Борисович Г. О. Українська книга на міжнародних виставках. 1960–1990 366

Супронюк О. К. Улас Самчук і Мистецький український рух у Європі (1945–1948): до історії книгознавства української діаспори XX століття 369

Сухобокова О. О. Наукові студії Никифора Григорієва в Українському соціологічному інституті у Празі 371

Фігурний Ю. С. Ірина Краснодемська – відома дослідниця української діаспори 374

Шип Н. А. Діаспорна навчальна література з історії України 377

РОЗДІЛ 15 ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ (ДО 10-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ЮДАЇКИ) 381

Батанова Т. О. Ставлення єврейських політичних діячів до українського національного руху в 1914–1918 рр. (за мемуарами Аврама Ревуцького) 381

Гірік С. І. Газета «Kontratak» (Львів) як джерело з історії українсько-єврейських взаємин наприкінці 1930-х років 384

Глибицька С. Б. Втрачена спадщина (до 120-річчя від дня народження Хацкеля Наделя) 386

Горшихіна О. Ю. Історія єврейського журналу «Menorah» (Відень, 1923–1932) 389

Громік Г. О. Одеський період єврейської російськомовної преси 1860–1871 років 392

Котляр Є. О. Їдиш у візуальному просторі та пам'яті Їдишланду 394

Малахова К. В. Хасидські матеріали в архівах Києва (на прикладі документів щодо рабина Ісраеля з Ружина) 397

Подольський А. Ю. Дослідження і викладання історії Голокосту в Україні: виклики під час сучасної війни 400

Полякова Ю. Ю. Книги з зібрання родини Рубінштейнів у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 403

Хамрай О. О. Засадничі принципи УДК у класифікації єврейських мов 406

Черноіваненко В. В. Єврейська історико-культурна спадщина в українських філателістичних матеріалах 409

РОЗДІЛ 8

ДРУКОВАНА ТА ЕЛЕКТРОННА ПЕРІОДИКА В СИСТЕМІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Бліхарський Роман Ігорович
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7084-0473,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: patra727@gmail.com

Сучасні виклики компаративних досліджень медіасистем: нормативний аспект

Доповідь присвячена обмеженням традиційних типологій у компаративному дослідженні медіасистем в умовах гібридизації, цифровізації та глокалізації. Розглянуто проблеми застосування нормативних моделей і роль періодики в системі документальних комунікацій. Обґрунтовано потребу в рефлексивному підході, здатному враховувати нестабільність і трансформацію сучасного медіаландшафту.
Ключові слова: медіасистема, компаративний аналіз, типологія медіасистем, нормативні теорії преси, цифровізація, глокалізація.

Компаративне вивчення медіасистем є окремим напрямом пресознавчих досліджень, що аналізує медіасистеми різних країн, регіонів або історичних періодів. Його мета – виявлення ключових чинників (структурних, інституційних, культурних, нормативних), які визначають функціонування медіа в суспільно-політичному та історичному контекстах.

Компаративний підхід у медіадослідженнях спирається на припущення, що медіасистеми не є ізольованими «річчю в собі». Вони формуються під впливом суспільного ладу, державного устрою, журналістської та медійної культури, історичних традицій, правових норм і економічних умов. Порівняльний аналіз дає змогу виявити структурні подібності й відмінності, які згодом можуть бути осмислені в межах ідеальних типів або спеціально розроблених типологій преси.

Класичними прикладами компаративних досліджень медіасистем є праця Фреда Сіберта, Теодора Петерсона та Вільбура Шрамма «Чотири теорії преси» (1956); дослідження Деніела К. Халліна і Паоло Манчіні «Порівняння медіасистем: три моделі медіа і політики» (2004) та його продовження – збірка «Порівняння медіасистем за межами західного світу» (2012), у якій автори адаптують запропоновану типологію до незахідних країн; а також книга Джонатана Гарді «Західні медіасистеми» (2008) та інші праці.

Кожне з цих досліджень репрезентує певні підходи до вивчення взаємозв’язків між політикою, економікою та медійними практиками, спираючись на нормативні

або емпіричні категорії аналізу. Сібертом, Петерсоном і Шраммом було запропоновано чотири моделі преси – авторитарну, лібертаріанську, соціально-відповідальну та радянсько-комуністичну. Халлін і Манчіні розробили типологію з трьох моделей: ліберальної, демократично-корпоративної та поляризовано-плюралістичної. Гарді зосередився на аналізі медіасистем Західної Європи й Північної Америки, критично осмислюючи вплив комерціалізації, державного регулювання та корпоративних чинників на їхнє функціонування.

Однак застосування цих моделей до аналізу сучасного медіаландшафту часто ускладнюються локальними умовами, зокрема, доступом до цифрових технологій, культурними особливостями сприймання інформації, специфікою медійної інфраструктури тощо. Ці чинники суттєво впливають на розуміння функціонування періодики, особливо в контексті збереження й передачі документованої інформації.

Гібридизація традиційних і цифрових медіа, воєнні конфлікти, соціально-економічна нестабільність та зростання ролі онлайн-платформ істотно впливають на динаміку функціонування медіасистем. До цих чинників додаються технологічні інновації, політичні трансформації та зміна інформаційних практик, що унеможливлюють ефективне застосування статичних типологій, оскільки вони не враховують швидкоплинних змін, зумовлених цифровізацією, що трансформує формати, канали поширення інформації та моделі взаємодії електронних медіа з аудиторією.

У цьому контексті постає питання релевантності усталених підходів до типологізації та порівняння медіасистем, переважно орієнтованих на стабільні інформаційні середовища, з передбачуваною взаємодією політичних, економічних і медійних структур. Сучасні медіа, натомість, дедалі частіше характеризуються нестабільністю, гібридністю та високою динамікою, що ускладнює їхній опис у межах фіксованих типологічних рамок. Вони постійно змінюються під впливом як глобальних процесів (цифровізація, глобалізація медіаринків, поширення дезінформації) і локальних чинників (політичне регулювання, культурні особливості, економічна вразливість).

Глобальні та локальні чинники тісно взаємодіють, формуючи різноманітні гібридні конфігурації медіасистем. Так, системи преси можуть еволюціонувати шляхом переходу до централізованих і контрольованих форм управління, демонструвати різні взаємовпливи (як-от: між громадянською та професійною журналістикою), або тимчасово зближуватися з іншими моделями, поєднуючи риси як лібертаріанської (прагнення до незалежності), так і авторитарної систем.

Типологічний підхід, орієнтований на аналіз стабільних і структурно визначених моделей, не може повною мірою відобразити динаміку процесів, що визначають функціонування сучасних медіасистем. Натомість актуальним є підхід, що дозволяє досліджувати не лише структури, а й їхню трансформацію, взаємодію й адаптацію в часі, з урахуванням локальних контекстів і властивостей самих медіа як технологічних, культурних та інституційних феноменів.

Компаративні дослідження медіасистем 1990–2000-х років здебільшого ґрунтувалися на нормативній моделі ліберальної демократії, яка передбачала плюралізм, незалежність медіа та їхню активну роль у громадянському суспільстві. Ця модель була своєрідним еталоном, за яким дослідники оцінювали медіасистеми різних країн, застосовуючи такі критерії, як політичний паралелізм, професіоналізація журналістики, характер державного регулювання та ринкові умови функціонування ЗМІ.

Однак ці критерії не є універсальними, оскільки в різних суспільно-політичних контекстах навіть ліберальна модель преси може виявлятися нерелевантною щодо аналізу реального стану речей. Зокрема, в умовах кризи або загрози національній безпеці незалежність медіа може тимчасово обмежуватися, а плюралізм поглядів поступатися потребі суспільної консолідації. Ці приклади ставлять під сумнів універсальність нормативних критеріїв порівняння, які, зазвичай, неявно орієнтовані на ідеал ліберальної преси й можуть інтерпретувати відмінності як відхилення, а не як альтернативні моделі функціонування медіа.

Нормативний підхід до порівняння медіасистем часто ігнорує локальні особливості їхнього функціонування. Це особливо помітно в країнах зі слабкими чи нестандартними порівняно із західними інституціями, соціально-політичною нестабільністю та значним впливом історичної пам'яті.

Подолання цих обмежень вимагає формування саморефлексивної компаративістики, яка постійно переосмислює аналітичні категорії, концептуальний апарат і критерії порівняння. Такий підхід уможливить уникнення універсалізації глобально-домінантних моделей преси. Він також сприятиме розробці гнучкої, адаптивної методології, здатної враховувати динаміку глобальних і локальних змін у медіасистемах.

Roman Blikharskyi,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7084-0473,
PhD in Social Communications
Research Fellow,
Research Institute of Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine,
Lviv, Ukraine
e-mail: patra727@gmail.com

Contemporary challenges in comparative media systems research: the normative perspective

The presentation is devoted to the limitations of traditional typologies in comparative media systems research amid hybridization, digitalization, and glocalization. It examines challenges in applying normative models and the role of the periodical press in the system of documentary communication. The paper advocates for a reflexive approach capable of addressing the instability and transformation of the contemporary media landscape.
Keywords: media system, comparative analysis, media system typology, normative theories of the press, digitalization, glocalization.

Гайдай Валентин Вікторович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7743-5745,
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник,
відділ пресознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: valentyn-info@ukr.net

Білименко Людмила Анатоліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0627-5967,
молодша наукова співробітниця,
відділ пресознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ludysik555@ukr.net

Електронні ЗМІ в добу постправди: криза достовірності інформації

Розглянуто феномен постправди в електронних ЗМІ та його вплив на формування суспільної свідомості. Проаналізовано поширення дезінформації, інформаційних коконів, «вірусного» контенту та зростаючу роль штучного інтелекту в медіапросторі. Підкреслено необхідність розвитку медіаграмотності та критичного мислення як ключових засобів протидії викликам інформаційної епохи.
Ключові слова: постправда, електронні ЗМІ, дезінформація, штучний інтелект, медіаграмотність.

Розвиток інформаційних технологій відкрив перед людством широкі перспективи для комунікації, обміну знаннями та доступу до інформації. Сьогодні ми живемо у світі, де будь-які новини чи дані можуть поширюватися миттєво й охоплювати мільйони людей за лічені хвилини. Електронні засоби масової інформації – від класичних новинних порталів і телеканалів до соціальних мереж – стали невід'ємною частиною повсякденного життя, впливаючи на політику, економіку, культуру та міжособистісні відносини.

Позитивні сторони цього процесу очевидні. По-перше, інформаційні технології значно розширили доступ громадян до джерел знань і подій у світі. Вони створили умови для більшої прозорості суспільних процесів, дозволили оперативно реагувати на виклики та загрози, сприяли розвитку громадянського суспільства. Електронні ЗМІ дають змогу поєднувати різні формати подачі матеріалу – текст, аудіо, відео, інтерактивну графіку – що робить інформацію більш доступною та зрозумілою. Крім того, вони формують нові можливості для участі громадян у суспільних дискусіях, розширюючи простір для демократії.

Разом із тим, поряд із безперечними перевагами, цифровізація інформаційного простору має і свої ризики. Швидкість поширення новин часто супроводжується дефіцитом часу на перевірку фактів, що відкриває шлях до розповсюдження чуток, маніпулятивних повідомлень та недостовірних матеріалів. Конкуренція за увагу аудиторії змушує редакції і платформи віддавати перевагу ефектним заголовкам над глибинним аналізом. У результаті інформаційний потік стає надмірним, хаотичним і важким для критичного сприйняття.

Таким чином, розвиток електронних ЗМІ в умовах цифрової доби є подвійним явищем: з одного боку, він підсилює демократичні процеси, з іншого – створює нові загрози, безпосередньо пов'язані з кризою довіри та достовірності інформації. Саме ці виклики актуалізують необхідність дослідження феномену пост-правди як одного з ключових аспектів сучасного медіапростору.

Перш ніж аналізувати кризу достовірності в сучасних електронних медіа, доцільно окреслити сутність понять «пост-правда» та «інформаційна епоха». Початок XXI століття характеризується не лише технічними проривами, а й появою нових

соціально-комунікаційних явищ, серед яких чільне місце посідає феномен пост-правди. Сам термін «пост-правда» був уведений у науковий та публіцистичний обіг на початку 2000-х рр., а широкого визнання набув у 2016 р., коли Оксфордський словник оголосив його словом року. Ця концепція відобразила кардинальні зміни у способі сприйняття інформації сучасною людиною: фактична точність поступилася емоційному впливу, а об'єктивні дані дедалі частіше відтісняються віруваннями та особистими переконаннями.

Феномен пост-правди можна визначити як стан інформаційного середовища, коли громадські дискусії та прийняття рішень ґрунтуються переважно на емоціях і суб'єктивних інтерпретаціях, а не на перевірених фактах. У таких умовах навіть найочевидніші свідчення можуть бути поставлені під сумнів, якщо вони суперечать усталеним уявленням або бажаній картині світу.

Важливою передумовою поширення пост-правди стали специфічні риси інформаційної епохи. Масове використання електронних ЗМІ й соціальних мереж спричинило появу так званих «цифрових резонансних камер», у межах яких користувачі взаємодіють здебільшого з контентом, що підтверджує їхні попередні погляди. Алгоритми пошукових систем і цифрових платформ підкріплюють цю тенденцію, формуючи комфортну, але спотворену інформаційну реальність. Одночасно особливого значення набуває феномен «вірусного» контенту – матеріалів, що швидко поширюються завдяки своїй емоційності, провокативності чи розважальній складовій, часто без належної перевірки достовірності.

Додатковим фактором стає застосування технологій штучного інтелекту, які сьогодні здатні не лише допомагати у створенні новинного контенту, а й генерувати тексти, зображення чи відео, які практично не можна відрізнити від справжніх. Це відкриває нові можливості для масової дезінформації, зокрема через появу явища цифрових підробок, що здатні підірвати довіру до будь-яких джерел інформації.

Таким чином, пост-правда є не лише публіцистичним терміном, а й сутнісною характеристикою сучасного інформаційного суспільства. Вона означає кризу достовірності, підміну фактів емоційними наративами та комерціалізацію уваги, що робить істину другорядною у масовій комунікації. Це явище становить серйозний виклик для електронних ЗМІ та демократичних інститутів загалом, оскільки підриває довіру до журналістики, науки й політичного процесу.

Одним із ключових наслідків епохи пост-правди є криза достовірності інформації, яка особливо гостро проявляється в електронних медіа. Швидкість поширення новин і конкуренція за увагу аудиторії нерідко зумовлюють домінування ефектних повідомлень над глибинним аналізом. Часто інформація публікується без належної перевірки, що сприяє поширенню недостовірних матеріалів та маніпулятивних інтерпретацій. У результаті традиційні стандарти журналістики поступово відходять на другий план, а довіра до ЗМІ стрімко зменшується.

Водночас сучасне суспільство починає виробляти певні механізми протидії цим викликам. Зокрема, зростає роль ініціатив з перевірки достовірності, які аналізують сумнівні повідомлення й викривають дезінформацію. Важливим напрямом стає розвиток медіаграмотності населення: формування критичного мислення, уміння відрізняти факти від маніпуляцій, перевіряти джерела та оцінювати контент комплексно. Значення мають і технологічні рішення, зокрема системи виявлення недостовірної інформації та алгоритми верифікації, що створюються на основі штучного інтелекту.

Отже, електронні ЗМІ в добу пост-правди перебувають у складній ситуації: з одного боку, вони залишаються головним каналом комунікації, забезпечуючи швидкість і масовість поширення інформації, з іншого – стають простором для маніпуляцій, дезінформації та криз довіри. Феномен пост-правди, посилений алгоритмами соціальних мереж, «вірусним» контентом та інструментами штучного інтелекту, робить питання достовірності інформації одним із найважливіших викликів сучасності.

Подолання цієї кризи можливе лише за умови поєднання зусиль журналістської спільноти, громадянського суспільства та держави. Важливими є відновлення стандартів журналістики, розвиток культури критичного сприйняття медіа й створення нових механізмів перевірки інформації. У перспективі саме баланс між технологічними інноваціями та етичними нормами стане визначальним фактором у боротьбі за збереження правди в інформаційному суспільстві.

Haidai Valentyn,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7743-5745,
PhD (History), Junior Research Associate,
Department of Press Studies,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: valentyn-info@ukr.net

Bilymenko Liudmyla,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0627-5967,
Junior Research Associate,
Department of Press Studies,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: ludysik555@ukr.net

Electronic Media in the Post-Truth Era: The Crisis of Information Credibility

The phenomenon of post-truth in electronic media and its impact on public consciousness is examined. The paper analyzes the spread of disinformation, information cocoons, viral content, and the increasing role of artificial intelligence in the media sphere. The importance of media literacy and critical thinking is emphasized as essential tools for addressing the challenges of the information age.
Keywords: post-truth, electronic media, disinformation, artificial intelligence, media literacy.

Ґабор Василь Васильович
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5482-4529,
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: vsgabor@gmail.com

Галерея творчих портретів українських художниць у нарисах Павла Ковжуна

Проаналізовано публікації українського мистецтвознавця Павла Ковжуна, опубліковані під псевдонімом Марія Пеньковська на сторінках часопису «Жінка» (1935–1937), присвячені осмисленню творчості 18-ти українських художниць. У розглянутих статтях акцентовано першість мисткинь у різних ділянках образотворчого мистецтва та їх національні особливості у творчості.
Ключові слова: Павло Ковжун, Марія Пеньковська, часопис «Жінка», українські художниці, жінки-мисткині, національне мистецтво.

У 20–30-х рр. XX ст. однією з яскравих постатей Львова був відомий живописець, графік, мистецтвознавець, критик та редактор Павло Ковжун (1896–1939), що активно виступав на сторінках львівських мистецьких, літературно-наукових, суспільно-політичних та сатирично-гумористичних видань як під власним прізвищем, так і понад двома десятка псевдонімів та критонімів. Та один із них був особливим – жіночий. Він узяв за псевдонім ім'я і прізвище мами – Марії з Пеньковських. І під ним (один раз помилково було подано як Марія Пеньківська) та криптонімом М. П. опублікував на сторінках жіночого часопису «Жінка» упродовж 1935–1937 рр. майже два десятки статей про українських художниць, витворивши справжню галерею оригінальних портретів талановитих і самобутніх мисткинь. Якщо розмістити їх у хронологічній послідовності, то в 1935 р. він писав про творчі здобутки Єлизавети Трипільської (Ч. 7), Оксани Павленко (Ч. 8), Олени Кульчицької (Ч. 9), Марії Дольницької (Ч. 10), Софії Наліпинської-Бойчукової (Ч. 12), Олени Сахновської (Ч. 13/14), Ярослави Музики (Ч. 24), у 1936 р. – Оксани Лятуринської (Ч. 3), Марії Башкирцевої (Ч. 5), Жозефіни Діндо (Ч. 9), Насті Писаренко (Ч. 21/22), Софії Левицької (Ч. 24), у 1937 р. – Марії Котляревської (Ч. 1), Наталки Мілян (Ч. 3), Галини Мазепи (Ч. 4), Антоніни Іванової (Ч. 11/12), Софії Зарицької-Омельченко (Ч. 23) та Ольги Кудрявцевої (Ч. 24).

Як бачимо, у полі зору Павла Ковжуна були українські художниці як Західної України і ті, що мешкали за кордоном, зокрема в Парижі, так і радянської України. Усі публікації мистецтвознавця ілюстровані репродукціями картин чи світлин скульптур, а до окремих статей долані автопортрети, портрети та фотографії мисткинь. Так, до публікацій про Марію Башкирцеву він подав її автопортрет (1936. Ч. 5), Оксани Павленко – її портрет авторства Василя Седляра (1935. Ч. 8), а до статей про Марію Дольницьку (1935. Ч. 10), Галину Мазепу (1937. Ч. 4) й Ольгу Кудрявцеву (1937. Ч. 24) – фотографії мисткинь.

Цінність багатьох цих репродукцій полягає в тому, що не всі оригінали збереглися до наших днів. Так, стаття про Софію Зарицьку-Омельченко була проілюстрована репродукціями трьох картин художниці п. н. «Материнство», «Осінь» та «Погруддя», оригінали яких, на жаль, згоріли під час пожежі (1937. Ч. 23).

Змальовуючи творчі портрети українських художниць, Павло Ковжун завжди вдало підкреслював ту чи іншу стильову особливість. Про кожну із мисткинь можна навести влучні й проникливі характеристики. Та особливо з великим пієтетом він писав про Марію Башкирцеву: «Марія Башкирцева – втілення людини, що існувати може в мріях, – вирізьблений, закінчений тип блискучого, ніжного мистця-жінки. Красуня, про яку говорять перші салони тогочасної Італії і Франції... Вона перша

кинула українському мистецтву нові ідеї, ця перша українська жінка мистець, і рівночасно перший наш мистець, що здобув європейську славу» (1936. Ч. 5).

Для Павла Ковжуна надзвичайно важливим було зазначити першість тією чи іншої української художниці в різних ділянках образотворчого мистецтва. Так, про Олену Кульчицьку, яку вважав «гордістю й окрасою нашого мистецтва», він писав: «Олена Кульчицька має щастя бути першою жінкою, яку у мистецтві видала Галичина. Їй належаться перші спроби в емалії, перші у ґрафіці..., перші спроби сучасної дитячої ілюстрації, – вона перша фахово й ділово підійшла до народньої творчости у всіх її формах – та показала зразки високого індивідуального хисту» (1935. Ч. 9).

Павла Ковжуна боліло, що українська громадськість і культурний світ Європи загалом не знає нічого про наших художниць, тому успіх кожної з них викликав у нього велику радість. Так, про Єлизавету Трипільську писав, що вона знаменита різьбарка, талановитий співець народного побуту, національних типів – чару української дійсности, відтвореної в різьбі. «Є. Трипільська має щастя бути чи не першою українською різьбаркою жінкою, і щастя це тим більше, що різьбаркою першорядною, винятково здібною, високоосвіченою і так само вишколеною» (1935. Ч. 7).

Його тішило, що в Люксембурзькому музею в Парижі є дві картини Софії Левицької, і що до французького державного музею Jeu de Paume куплено ще один її твір: «Це атестує українську малярку дуже високо, а українська жінка може бути горда, що українське мистецтво у двох чільних европейських музеях репрезентує українська малярка» (1936. Ч. 24).

Водночас Павло Ковжун послідовно підкреслював національні особливості, прикмети, у творчості наших художниць. Так, пишучи про Софію Неліпинську-Бойчукову (Нелепинську-Бойчукову), зазначав, що стиль її творів ясно означений, він – український. На переконання Павла Ковжуна, мисткиня знайшла національну форму в нашому мистецькому минулому, яке «добре знає і глибоко відчуває та переводить її у своїх творах по-сучасному, зберігаючи дух стилю» (1935. Ч. 12).

Ведучи мову про Оксану Павленко як одну з кращих представниць школи Михайла Бочука, Павло Ковжун не лише охарактеризував її творчість і успіхи мистецького напрямку бойчукістів, у якому «знаходимо найбільше своїх національних стилевих прикмет», а й окреслив умови, у яких творили художники в радянській Україні. «Яким наш український мистецький стиль мусить бути, бодай в найближчій будуччині, – сказати важко, – писав автор. – По-перше, всякі шукання мистецького вислову на Совітській Україні, де є школи і мистці, і де властиво повинно б мистецтво цвісти і розвиватися, – заборонені. Там змушують усіх мистців працювати в одному напрямку – реалістичному» (1935. Ч. 8).

Водночас Павло Ковжун звертав увагу читачів і на несприятливі умови для творчості в Західній Україні. Так, розповідаючи про Софію Зарицьку, яка постійно жила з чоловіком, мистцем-технологом, Петром Омельченком у Парижі, констатував, що вони обоє поза межами батьківщини мріють про ті часи, коли можна буде «пристосувати» своє знання на рідному терені. І далі продовжував: «Софія Зарицька, уроженка Перемищини, першу свою молодість пережила у Львові, боляче переживає те, що мусить працювати далеко серед чужих. Та, на жаль, в нашому суспільстві мало зрозуміння для нових течій і вимог мистецтва, несприятливі умовини для мистецького життя» (1937. Ч. 23).

Та насамперед для Павла Ковжуна були важливими питання розвитку українського мистецтва у світовому контексті. Тож він постійно акцентував увагу читачів на тісному зв'язку національного мистецтва з європейським, і вважав, що «сила сучасного українського пластичного мистецтва у тому, що воно, засвоївши европейські методи, стало вповні сучасним, правдивим, повновартісним, творчим висловом духа культури української нації» (1937. Ч. 4). З цього приводу так писав про творчість Галини Мазепи: «Галина Мазепа у цілій своїй творчості пересякнута леґендою про ту казкову Україну, яку покинула дитиною, якої майже не знає, але яку носить у свойому серці. Тому її твори насичені українством, вони мають чар, що зворушує глядача до болю, з них переконує нас виідеалізувана наша дійсність» (1937. Ч. 4).

Щоб урізноманітнювати статті про українських художниць Павло Ковжун іноді змальовував їх зовніші риси, а точніше кажучи, психологічні портрети, зокрема Ярослави Музики. Так писав про неї: «Дозвольте мені, шановна читачко, коротенько описати зовнішність Ярослави Музики. Це маленька жінка з пишним русявим волоссям, уложеним гладко, скромно. Енерґійні, швидкі рухи; блакитні, стіновані, як і все її продумане в тоні убрання, – великі очі. Лагідний голос, скромність, гостинність, а перш за все видима й прихована доброта, – оце і є Ярослава Музика» (1935. Ч. 24). Зачаровує і сам стиль письма Павла Ковжуна, особливу пікантність якому додає авторська мова від імені жінки. Для прикладу наведемо декілька фрагментів: «У творах О. Павленко пробивається ще один момент, може, нам, жінкам, найближчий. Це, поруч опрацювання властивої жіночої тематики, – еманципаційні змагання української жінки...» (1935. Ч. 8); «… ми, українки, можемо бути горді тим, що одна з наших жінок мистців своїм творивом зайняла передове місце не лиш посеред нашої родини ґрафіків, але й куди не останнє в ряді европейських майстрів дереворитy» (1935. Ч. 13/14) – ці слова про Олену Сахновську – майстриню деревної ґравюри.

Підсумувати нашу доповідь можемо словами Мілени Рудницької, що Павло Ковжун вперше на сторінках часопису «Жінка» відкрив широкому читацькому загалу творчість українських жінок-мисткинь і що він, як «ентузіястичний фемініст», «високо цінив українську жінку й вірив в неї, як у співтворця національного мистецтва» (1939. Ч. 11/12). Саме Мілена Рудницька розкрила читачам псевдонім Павла Ковжуна – Марія Пеньковська – у статті «Чим був для нас Павло Ковжун?». «Марія Пеньковська» не була видумана, фікційна назва, а ім'я і прізвище матері відомого мистецтвознавця і письменника, зазначала Мілена Рудницька. Підписуючи ним свої статті, присвячені «розглядові творчого вкладу української жінки в національне мистецтво», він хотів, можливо, висловити свій пієтизм до матері, чи зазначити, що вважає жінку рівноцінним культурним чинником, а можливо, вірив, що його писання матимуть більш переконливу силу, коли промовлятиме до жінок про жінок як жінка (1939. Ч. 11/12).

Додамо, що на сторінках часопису «Жінка» перу Павла Ковжуна належить також цикл статтей про роль жінок у творчості українських художників, зокрема Олекси Новаківського (1935. Ч. 17), Олександра Архипенка (1936. Ч. 2), Василя Кричевського (1936. Ч. 4), Петра Холодного (батька) (1936. Ч. 9), Івана Падалки (1936. Ч. 19), Тараса Шевченка (1936. Ч. 6), Олександра Мурашка (1937. Ч. 2), аналітичні статті «Мати й материнство в українському мистецтві» (1937. Ч. 10), «Українська жінка в огні революції» (1939. Ч. 11/12) та ін.

В одному з фейлетонів на шпальтах «Діла» Роман Купчинський (під псевдонімом Галактіон Чіпка) розповідав, що Галичина пережила різні інвазії (вторгнення, навали), але одну із них назвав благословенною. Це була інвазія малярів з Наддніпрянщини, серед яких першими «вмашерували» до Львова Петро Холодний (старший), Павло Ковжун, Роберт Лісовський, Василь Крижанівський і спричинилися до великих позитивних змін в книжковому дизайні, стінописі храмів та розвитку українського мистецтва (Діло. 1935. Ч. 80). Та справжнім серцем мистецького Львова з-поміж них став саме Павло Ковжун, який уперше створив також справжню галерею портретів українських художниць міжвоєнної доби.

Vasyl Gabor,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5482-4529,
PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Senior Researcher,
Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,
Lviv, Ukraine
e-mail: vsgabor@gmail.com

Interpretive portraits of Ukrainian women artists in the essays by Pavlo Kovzhun

This article analyzes publications by the Ukrainian art critic Pavlo Kovzhun, published under the pseudonym Mariia Penkovska in the magazine Zhinka (1935–1937), which focus on the artistic legacy of eighteen Ukrainian women artists. The articles emphasize the pioneering role of these women in various fields of visual art and highlight the national character of their creative work.
Keywords: Pavlo Kovzhun, Mariia Penkovska, Zhinka magazine, Ukrainian women artists, female painters, national art.

Дроздовська Олеся Романівна
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6687-4518
кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця,
Науково-дослідний інститут пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: olesyadroz@gmail.com

Документальна історія Спілки українських журналістів у Львові (1941–1943 рр.)

На основі пресових матеріалів і архівних документів зроблено спробу відтворити персональний склад Спілки українських журналістів у Львові, яка функціонувала під час Другої світової війни. Представлено огляд її діяльності, зокрема участі членів Спілки у різних культурно-громадських заходах. Відзначено одну з помітних культурних подій того часу – виставку української преси Галичини 1848–1943 рр.

Ключові слова: Спілка українських журналістів, Львів, 1941–1943 рр., документальна історія, українська преса, архівні джерела.

Одним із малодосліджених епізодів історії української журналістики є діяльність фахових об'єднань працівників цього соціального інституту та їхній персональний склад. Із часу появи першого українського часопису у XIX ст. журналісти різних регіонів України та української діаспори створили низку таких спілок. Спираючись на пресові повідомлення, архівні документа та мемуарну літературу, спробуємо відтворити персональний склад однієї з них, окреслити умови її функціонування та основні напрями діяльності.

9 липня 1941 р. у третьому числі незалежної від німецької окупаційної влади львівської газети «Українські Щоденні Вісті» повідомлялося про створення у місті при Українському центральному комітеті (далі – УЦК) низки громадських та професійних інституцій, зокрема: Спілки українських письменників, Українського літературно-мистецького клубу, Видавничої кооперативи «Українська книга», Спілки українських мистців-пластиків, Союзу діячів українського театрального мистецтва, Радіокомітету та Спілки українських журналістів (далі – СУЖ) [Нові організації у Львові. *Українські Щоденні Вісти.* Львів,1941 Ч. 3. С. 2]. Цінність цього повідомлення полягає в тому, що у ньому зафіксовано перший склад правління СУЖ. Відомо, що впродовж неповних трьох років діяльності Спілки її керівний склад зазнавав змін, однак досі важко відтворити їхню чітку хронологію. Отже, як повідомлялося у згаданій замітці, склад правління Спілки на момент створення був таким: голова – Микола Голубець, заступник голови – Осип Боднарович, секретар – Євген Яворовський, скарбник – Михайло Яцків.

У Державному архіві Львівської області зберігається справа «Український союз журналістів у Львові» [Ф. Р-162, оп. 1, спр. 1;далі – ДАЛО]. У ній містяться відповіді членів Спілки на прохання голови повідомити до 30 квітня 1942 р. про розміри своїх щомісячних прибутків. Імовірно, це було потрібно для з'ясування того, якими сумами членських внесків може розпоряджатися Спілка. Як зазначено в архівній справі, у листопаді 1941 р. на загальних зборах СУЖ було ухвалено постанову, згідно з якою від березня 1942 р. членські внески мали становити 1% від «місячного нетто-доходу члена, або 2 золоті від безробітних журналістів» [ДАЛО].

Завдяки матеріалам цієї справи, маємо змогу скласти уявлення про персональний склад Спілки українських журналістів у Львові та зайнятість її членів станом на квітень 1942 р. Отже, до Спілки належали: Володимир Барагура, Василь Баричко, Віктор Воробець, Богдан Галайчук, Святослав Гординський, Михайло Демкович-Добрянський, Володимир Дзісь (безробітний), Михайло Карпишин, Степан Конрад, Теофіл Коструба, Михайло Матчак, Богдан Нижанківський, Микола Пасіка, Степан Попель, Марія Пшеп'юрська, Гліб Сірко, Мирослав Семчишин, Роман Сливка, Зенон Тарнавський, Остап Тарнавський, Юліан Тарнович, Юрій Федорович, Євген Храпливий (безробітний), Ярослав Шав'як, Дмитро Штикало, Євген Яворовський. Це 26 осіб, якщо не враховувати згаданих у газетній замітці М. Голубця, О. Боднаровича, М. Яцків та ще двох осіб, підписи яких не вдалося ідентифікувати. Членство у Спілці досі не відзначене у біографічних довідках більшості перелічених тут журналістів.

До того ж матеріали цієї архівної справи та інформаційні замітки в тогочасній пресі дають змогу уточнити і виправити неточності в біографіях низки осіб, які проявляли себе у новинникарській сфері. Наприклад, у спогадах про Михайла Карпишина (він, як підтверджують архівні матеріали, був членом Спілки) зазначається, що влітку 1941 р. його обрали заступником голови СУЖ, а після смерті М. Голубця в травні 1942 р. він очолював це професійне об'єднання [Мовчан Ю. Що варто б знати. 1966. С. 376]. Однак цю інформацію спростовує замітка в «Українських Щоденних Вістях». Нагадаємо, в ній йшлося про те, що заступником голови Спілки улітку 1941 р. було обрано Осипа Боднаровича. Водночас архівні матеріали дають підстави припускати, що саме Боднарович із весни 1942 р. очолював Спілку, адже його прізвище як голови цієї інституції вказане у розісланих журналістам зверненнях. Третім керівником СУЖ, принаймні від початку 1943 р. й до середини червня того ж року, був Володимир Мартинець – це підтверджується публікаціями в українській пресі того періоду.

Слід зазначити, що умови життя і праці українських журналістів в окупованому Львові були складними. Володимир Барагура – один із членів СУЖ – в мемуарах «Воєннні переживання сірої людини» (1991), порівнюючи німецьку і польську цензури, писав: «Німецька цензура була дуже сувора, придиркувата, химерна і непередбачлива. Треба було добре лавірувати, щоб виплисти "на чисті води". Ми привикли називати польський режим "поліційним". Одначе ріжниця між польською й німецькою цензурою була не як "між небом і землею", але як "між небом і пеклом"» [с. 64–65]. Журналіст також згадував про заборону використовувати в пресі назви «Галичина», «Західна Україна» тощо [с. 62]. «Через обмеження тематики і драконівські методи німецької цензури, – ділився він переболілим, – багато наших здібних журналістів замовкло, покинуло свою професію, а їхні таланти змарнувалися» [с. 65]. Про тяжкі та небезпечні умови праці (порушення заборон загрожувало не лише звільненням із роботи, а й арештом і ув'язненням у концентраційному таборі) українських журналістів у Львові в 1941–1944 рр. згадував і К. Паньківський у спогадах «Роки німецької окупації» (1965). Він відзначав повну ліквідацію незалежної української преси в цей період.

Попри це, на шпальтах тогочасної української преси зустрічаються замітки й оголошення про час і місце проведення чергових «сходин» членів СУЖ. Так, вдалося встановити, що зустрічі українських журналістів відбулися 27 січня і 23 лютого 1943 р. У лютому з «рефератом про українську пресу» мав виступати редактор Степан Конрад. Правління Спілки влаштовувало й неформальні заходи для своїх членів, зокрема чайні вечори. Про один із таких заходів було оголошено в травні 1943 р.

Спілка українських журналістів організовувала також публічні просвітницькі лекції, які відбувалися у приміщенні Літературно-мистецького клубу. Серію таких заходів було започатковано в грудні 1942 р. Як повідомляв Богдан Галайчук – «імпрезовий референт Спілки», – ця ініціатива мала «заступити недостачу ширшого громадського журналу» [*Львівські Вісти,* 1942. 18 груд.]. Перша лекція відбулася 16 грудня: з доповіддю «Французький декаданс» виступав В. Мартинець. У травні 1943 р. преса анонсувала два сужівських заходи: 4 травня – лекцію редактора М. Штикала (ймовірно, Дмитра Штикала) на тему «Протибольшевицькі ухили в большевицькій літературі», а згодом – лекцію Б. Галайчука «Ключ до Чорного моря».

Однією з резонансних подій українського культурного життя Львова під час Другої світової війни, організованих СУЖ та Відділом культурної праці УЦК, стала виставка української преси, яка виходила в Галичині впродовж 1848–1943 рр. Вона була присвячена 95-річчю «Зорі Галицкої» й тривала з 29 квітня до 15 червня 1943 р. Її експозицію було розміщено у семи (за іншими даними – восьми) «просторих кімнатах 1–го поверху Картинної галереї при вул. Поштовій, 3» (нині – вул. Стефаника, 3). Загалом було представлено 1450 експонатів, упорядкованих «у часовому порядку». Головою комісії, що координувала підготовку виставки, і водночас «мотором усіх її плянів та праць», був тогочасний голова СУЖ В. Мартинець. До складу «виставкової комісії» також входили: директор бібліотеки НТШ Володимир Дорошенко, директор наукової бібліотеки Руського народного інституту «Народний Дім» Антін Ґенсьорський, Степан Білецький, Мирослав Семчишин та Роман Лукань.

Процес підготовки цієї імпрези мав незначний інформаційний супровід. Однак матеріали, вміщені на шпальтах «Львівських Вістей», «Краківських Вістей», «Наших Днів» та «Українського Вістника», дають змогу скласти уявлення про цю вагому подію в українському національному житті. Кореспонденти цих видань номінували виставку – «культурна подія першорядної ваги», «І Краєва вистава української галицької преси», «перший цього роду почин нашого культурного будівництва», який «перейде до історії нашої преси як творчий балянс її майже столітньої праці на службі народу».

«Найбільшим культурним виявом на полі журналістики» назвав її К. Паньківський у вже згаданих спогадах [с. 345]. Про реакцію німецької сторони на цей захід розповідав і В. Барагура. Він, зокрема, підкреслював: «Ця імпозантна культурна подія зробила помітне враження на німецькі чинники і заставила їх ставитися до українців з більшим респектом» [с. 59].

Таким чином, на основі пресових і архівних матеріалів вдалося частково відтворити персональний склад львівської Спілки українських журналістів, яка постала при Українському центральному комітеті у липні 1941 р. Ця професійна спільнота відігравала помітну роль у соціокультурному житті міста, організовуючи різні заходи, зокрема публічні лекції членів спілки. Особливо важливою подією стала виставка української преси, яка мала широкий резонанс – не лише серед містян й у Галичині загалом, а й, за свідченням сучасників, справила враження на представників окупаційної влади.

Olesia Drozdovska
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6687-4518
PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Senior Researcher Fellow,
Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Lviv, Ukraine
e-mail: olesyadroz@gmail.com

A Documentary History of the Union of Ukrainian Journalists in Lviv(1941–1943)

Drawing on press materials and archival documents, this article attempts to identify the members of the Union of Ukrainian Journalists in Lviv, which operated during the Second World War. It

provides an account of the Union's activities, including its members' participation in various cultural and public events. Particular attention is devoted to one of the most significant cultural initiatives of the period – the Exhibition of the Ukrainian Press in Galicia, 1848–1943.
Keywords: Union of Ukrainian Journalists, Lviv, 1941–1943, documentary history, Ukrainian press, archival sources.

Залізнюк Олена Сергіївна
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4437-4042
наукова співробітниця,
відділ пресознавства,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: olena-zalizniuk@ukr.net

Швець Ірина Миколаївна
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4847-6097
наукова співробітниця,
відділ пресознавства,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Shvets.Irina@ukr.net

Леся Українка на сторінках «Літературної України» («Літературна газета», «Література і мистецтво»), 1927–2021 рр.

Здійснено комплексний хронологічний та тематичний аналіз усіх публікацій про Лесю Українку, надрукованих в газеті «Літературна Україна» («Літературна газета», «Література і мистецтво») за 1927–2021 роки. Проаналізовано, як змінювалося висвітлення постаті та творчої спадщини поетки під впливом ідеологічних, політичних і культурних чинників різних історичних періодів. Виділено ключові теми публікацій про Лесю Українку.
Ключові слова: анотований бібліографічний покажчик, газета, Леся Українка, «Літературна газета», «Література і мистецтво», «Літературна Україна», відділ пресознавства.

У 20222024 рр. співробітники Відділу пресознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВП НБУВ) працювали над укладанням анотованого бібліографічного покажчика «Леся Українка на сторінках українських газет 1921–2021 років (з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)». Для підготовки покажчика авторським колективом опрацьовано понад 400 назв українських газет (близько 400 000 номерів) 1921–2021 рр., складено анотовані бібліографічні описи 4 444 статей. Найбільше матеріалів про життя і творчість Лесі Українки опубліковано на сторінках «Літературної України» («Літературна газета», «Література і мистецтво») – 883 записи покажчика. Ця газета почала виходити у Києві з 21 березня 1927 р. як орган Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП) під назвою «Літературна газета», з 1932 р. – це орган правління спілки радянських письменників. Під час Другої світової війни газета виходила

в евакуації в різних містах (зокрема у Харкові, в Уфі та Москві) і мала назву «Література і мистецтво». Свою нинішню назву «Літературна Україна» газета отримала у 1962 р. Нині – це щотижнева газета, орган Національної спілки письменників України.

Авторським колективом вперше здійснено комплексний, хронологічний та тематичний аналіз усіх публікацій про Лесю Українку в газеті «Літературна Україна» за 1927–2021 рр. Це дозволяє простежити еволюцію сприйняття та інтерпретації постаті й творчості поетки в офіційному літературному дискурсі, виявити зміни в акцентах (від ідеологізованих до більш об'єктивних, від образу «революційної поетеси» до символу національного відродження), а також показати, як газета формувала образ Лесі Українки у свідомості читачів у різні історичні періоди.

Укладений фахівцями відділу пресознавства бібліографічний покажчик підкреслює колосальну роль газети як джерела для дослідників життя і творчості Лесі Українки, адже «Літературна Україна» містить цінні матеріали про видання творів Лесі Українки українською та мовами народів світу, наукові дослідження життя та творчості поетки, про підготовку та відзначення ювілейних дат, про заснування та подальше вручення премії імені Лесі Українки, відкриття її пам'ятників, музеїв, спогади сучасників письменниці; на сторінках газети опубліковано вірші та уривки з творів Лесі Українки тощо.

У газеті «Літературна Україна» про Лесю Українку писали українські письменники, які самі були знаковими постатями свого часу: Олесь Гончар, Платон Воронько, Микола Жулинський, Любов Забашта, Микола Олійник, Дмитро Павличко, Максим Рильський, Микола Сингаївський, Володимир Сосюра та багато ін. Ці регулярні публікації свідчать про актуальність творчості поетки для кожної генерації митців.

Матеріали «Літературної України», присвячені Лесі Українці, містять не лише біографічні довідки про проживання письменниці на Волині, Полтавщині, в Києві, а й детально розповідають про її подорожі та лікування у Криму, на Кавказі, в Грузії тощо. Видання послідовно висвітлювало куточки України, де зростала і формувалася поетка (Ковельщина, Луцьк, Колодяжне, Гадяч тощо). Ці матеріали часто містять нові факти біографії Лесі Українки, фотоматеріали, спогади сучасників та аналіз впливу місцевості, де перебувала письменниця, на її поетичні та драматичні твори, що робить «Літературну Україну» цінним реконструктором географії життєвого та творчого шляху поетки.

«Літературна Україна» сприяла популяризації епістолярної спадщини Лесі Українки, друкуючи її листи, уривки з них, а також статті, присвячені аналізу цих листів. Листи поетки – це не лише біографічні відомості, а й глибокі роздуми про мистецтво, філософію, політику, особисті переживання. Для багатьох дослідників та студентів саме публікації в газеті стали першим знайомством з епістолярною спадщиною поетки ще до того, як вона була зібрана в повні академічні видання. Протягом десятиліть «Літературна Україна» слугувала своєрідним майданчиком, платформою для дискусій щодо інтерпретації творів Лесі Українки, її місця в літературному процесі, впливу на наступні покоління сучасників.

Анотації газетних публікацій у бібліографічному покажчику «Леся Українка на сторінках українських газет 1921–2021 років (з фондів Національної бібліотеки

України імені В. І. Вернадського)» згруповано за розділами (рубриками), що відповідають тематиці дослідження.

1. Офіційні державні документи про премії, відзначення ювілеїв Лесі Українки та інше
2. Публікації творів Лесі Українки
3. Публікації про видання творів Лесі Українки
4. Статті про життя і творчість Лесі Українки
5. Епістолярна й архівна спадщина Лесі Українки
6. Публікації з нагоди дат народження і смерті Лесі Українки
7. Леся Українка у колі родини та її сучасників
8. Матеріали про місця перебування Лесі Українки
9. Леся Українка: музеї, пам'ятники, пам'ятні дошки та інше
10. Леся Українка в музично-образотворчому мистецтві, кіно, радіо, театрі
11. Леся Українка у світі іконографії, нумізматики, філателії тощо
12. Конференції та інші наукові заходи, присвячені Лесі Українці
13. Вшанування пам'яті Лесі Українки: вечори, концерти, літературно-мистецькі заходи, фестивалі
14. Публікації про діяльність бібліотек, виставки,конкурси, сценарії із вшанування пам'яті Лесі Українки
15. Леся Українка в художній літературі (вірші, сонети, поеми, балади, повісті, оповідання, новели,романи, п'єси, есе, етюди, нариси, інші жанри)
16. Рецензії, відгуки на монографії та інші видання, презентації, присвячені Лесі Українці
17. Некрологи.

Таким чином, «Літературна Україна» («Літературна газета», «Література і мистецтво») як газета письменників України, фахове літературно-критичне видання є невід'ємною частиною у масиві джерел, пов'язаних з особистістю Лесі Українки, важливим інструментом для збереження та популяризації її генія для багатьох поколінь українців. Газета «Літературна Україна», як і інші пресові джерела, належить до документальної спадщини і займає вагоме місце в системі документальних комунікацій.

Анотований бібліографічний покажчик «Леся Українка на сторінках українських газет 1921–2021 років (з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)», підготовлений у ВП НБУВ, є вартісним внеском у справу підготовки персональних покажчиків про життя і творчість, наукову діяльність видатних діячів вітчизняної культури і науки, відображених на сторінках періодики. Матеріали про Лесю Українку, знайдені в «Літературній Україні», підкреслюють колосальну роль газети як джерела для дослідників різних галузей гуманітаристики.

Zalizniuk Olena
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4437-4042
Research Associate,
Department of Press Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: olena-zalizniuk@ukr.net

Shvets Iryna
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4847-6097
Research Associate,
Department of Press Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Shvets.Irina@ukr.net

Lesya Ukrainka on the Pages of "Literary Ukraine"("Literary Gazette", "Literature and Art"), 1927–2021

The article presents a comprehensive, chronological, and thematic analysis of all publications about Lesya Ukrainka published in the Literary Ukraine newspaper (Literary Gazette, Literature and Art) from 1927 to 2021. It examines how the coverage of the poet's life and creative legacy changed under the influence of ideological, political, and cultural factors of different periods. Key themes of publications about Lesya Ukrainka are highlighted. The study is based on the newspaper archives of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, revealing the contribution of the Literary Ukraine newspaper to the preservation of the national cultural heritage.
Keywords: annotated bibliographic index, newspaper, Lesya Ukrainka, Literary Gazette, Literature and Art, Literary Ukraine, Department of Press Studies.

Кіраль Сидір Степанович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3925-3203,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу,
Відділ національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: lingvo dek@ukr.net

Центральна та обласна преса України 20-х рр. XX століття – початок XXI століття як джерело наукової біобіблографії Лесі Українки

Розглянуто історію друку творів Лесі Українки на сторінках центральних та обласних газет упродовж 1921–2021 рр. Акцентовано увагу на тому, що публікація творів письменниці найбільш активно припадає на роки ювілейних дат. Зауважено, що залежно від регіону України, політичної орієнтованості тієї чи іншої газети та відповідно до запитів читацької аудиторії добиралися для друку й твори письменниці. У результаті вивчення цього питання вдалося уточнити місце першопублікацій окремих творів видатної поетеси.
Ключові слова : Леся Українка, преса, бібліографія, видавництво, діаспора.

У контексті підготовки наукової біобібліографії Лесі Українки неабиякий інтерес становлять публікації творів письменниці на сторінках преси (особливо, коли мовиться про першодруки), а також рецензій та інших матеріалів, що стосуються видання творів Лесі Українки, наукових розвідок про її життя й творчість. Здебільшого газети уміщували поетичні твори із циклів «Мелодії», «Невільничі пісні», «Сльози-перли», «Кримські спогади», «Сім струн», «В дитячому крузі», а також уривки із драми-феєрії «Лісова пісня», драматичних творів «У катакомбах»,

«Одержима», «Кассандра», «Бояриня» (публікація усього тексту твору припадає на 2004 р. на сторінках «Кримської світлиці»), уривки з поем «Давня казка», «Роберт Брюс, король шотландський».

Твори Лесі Українки на сторінках газет найбільш активно друкувалися з нагоди ювілейних дат, зокрема 75-ліття, 100-ліття, 120-ліття, 125-ліття, 135-ліття від дня її народження. Варто зауважити, що залежно від регіону України, політичної орієнтованості тієї чи іншої газети та відповідно до запитів читацької аудиторії добиралися й твори письменниці. Наприклад, освітянська преса уміщувала здебільшого твори із циклу «В дитячому крузі». Найчастіше, незалежно від названих попереду факторів, газети друкували такі твори, як «Слово, чому ти не твердая криця», «Хотіла б я піснею стати», «Досвітні огні», «Мріє, не зрадь», «Contra spem spero!», «Колискова», «Вечірня година», «Свята ніч», «Вишеньки». Слід зазначити, що редакції газет не завжди сповідували принцип точності у відтворенні текстів, інколи могли подавати скорочені варіанти того чи іншого твору. Двічі (1922 та 2017 рр.) на сторінках газет друкувався твір Лесі Українки «Завжди терновий вінець», а в 1943 р. у львівській газеті «Наші дні» опубліковано й вірш «І ти колись боролась, мов Ізраїль», вилучений радянською цензурою з 12-ти томного зібрання творів письменниці. 23 лютого 1996 р. київська газета «Час / Time» умістила уривок із цього ж вірша «І дух нові напише нам скрижалі», а 8–14 серпня 2013 р. та 30 серпня 2018 р., тижневик «Слово Просвіти» та відповідно одеські «Чорноморські новини» також опублікують повний текст згаданого «неблагонадійного» твору.

Саме на сторінках львівського літературно-мистецького щомісячника «Наші дні» у 1942–1944 рр. із подачі сестри письменниці Ольги Косач-Кривинюк та дослідниці творчості Лесі Українки Марії Деркач були вперше оприлюднені деякі твори та переклади. Мовиться насамперед про публікацію з подачі Марії Деркач перекладу з Книги пророка Ісаї (І ст. 2–3, 11–18) «Чуло небо і землі розповіло…» (1942. Лют. Ч. 3. С. 1), який Леся Українка виконала на прохання М. Драгоманова (натоді вивчав різні релігійні течії) і надіслала разом із листом до улюбленого дядька від 15 жовтня 1892 р. із Колодяжного. У цьому числі на цій же сторінці уміщено й статтю М. Деркач «Леся Українка і німецька література» та світлину Лесі Українки з братом Михайлом і подругою Маргаритою Комаровою. Опубліковано під гаслом, поданим розбивкою: «З н е д р у к о в а н и х т в о р і в Л е с і У к р а ї н к и». Уперше в радянській Україні цей лист Лесі Українки опубліковано у п’ятому томі 5-томного видання її творів (1956. С. 83–84). Згодом його було передруковано в 9-му томі 10-томного видання (1965. С. 108–111) та 10-му томі 12-томного зібрання (1978. С. 139–141). Отож у цих томах переклад опублікований як складова згаданого листа. І лише у 8-му томі («Переклади: поезія, проза, драма, публіцистика та інше») повного академічного зібрання творів Лесі Українки у 14-ти томах (надалі ПАЗТ. – *С. К.*) переклад виокремлено під назвою «Книга пророка Ісаї (І, ст. 2–3, 11–18)» (2021. Т. 8. С. 94).

У коментарях в усіх попередніх багатотомних та академічних виданнях, у тому числі і 5-му томі ПАЗТ, зазначено, що вірш «Мріє, не зрадь!» вперше оприлюднений на сторінках часопису «Україна» (1946. № 2. С. 18) (Т. 5. С. 761), хоча насправді був опублікований з подачі Ольги Косач-Кривинюк на сторінках «Наших днів» (1944. Лют. № 2. С. 2). Слід наголосити й на тому факті, що цей та деякі інші твори Лесі Українки («Хто вам сказав, що я слабка», «Мої любі, до мене ходіть! я сама…») подано у книзі М. Деркач «Неопубліковані твори» (Львів, 1947).

На сторінках згаданої газети в 1944 р. у першому січневому числі на першій сторінці опубліковано вірш Лесі Українки «Ой в раю, в раю, близько Дунаю» без датування під оглавом «Колядка (*З недрукованих віршів*)» (1944. Січ. № 1. С. 1). У коментарях 12-томного видання (Т. 1. С. 430) та ПАЗТ (Т. 5. С. 780) рік та місце першодруку знову вказано неправильно – «Неопубліковані твори» (1947). Слід зауважити, що текст твору на сторінках «Наших днів» дещо відрізняється від опублікованого у збірці М. Деркач (також недатованого), а надалі в першому та п'ятому томах академічних видань творів Лесі Українки відповідно у 12 та 14 томах. У першодруці всього 23 рядки (пропущено 12-й рядок зверху – «*білий молодець, всім переборець*»), а в інших виданнях наявні 24 рядки. У першодруці другий рядок звучить так: «*виросло зело дивно-весело*», у згаданих виданнях – «*виросло зело всім нам весело*». Якщо взяти до уваги наступні два рядки твору, то більш логічним є рядок у першодруці, адже мовиться про насправді дивне дерево, у якого «*стебельце – з коп'я деревце, а на ньому гілки – золоті стрілки, а на вершечку квіточка сяє. Квіточка сяє, рай звеселяє*». Тим більше, що в автографі «є ще первісний невикреслений варіант: "Виросло зело дивно-весело"» (Т. 5. С. 780). Можна припустити, що цю невдалу правку «*всім нам весело*» внесла саме М. Деркач. У першодруці третій рядок знизу звучить «*замахне крилом та понад селом*», що слід вважати друкарським недоглядом, бо логічним є рядок «*замахне крилом та понад зелом*». М. Деркач подає текст, розбивши його на пари-рядки (всього 12), кожна з яких починається з великої літери, у першодруці вірш подано суцільним текстом, у якому з великої літери починаються лише 1, 3, 7, 11, 16 рядки. У першому томі 12-томного видання текст твору поділено на 5 «самостійних» логічно пов'язаних мікротекстів, відділених відступами. У 5 томі ПАЗТ цей твір подано знову суцільним текстом, що відповідає першодрукові, у якому з великої літери починаються 1, 3, 5, 7, 11, 17 рядки, що відтворює логіку викладу думок у цій чудовій авторській «Колядці» Лесі Українки. Гадаємо, що в подальших виданнях укладачі збережуть цю назву на підставі першодруку.

Вперше, і саме на сторінках «Літературної України» (1970. 13 листоп.), опубліковано український переклад німецькомовного твору Лесі Українки «Ein Brief ins Blau: skizze von Lessja Ukrainka» (передрук див. у газ. «Вісті з України» за 7 січ.1971 р. – *С. К.*), звершений львівською літературознавицею, докторкою філологічних наук Іриною Юліанівною Гузар (1905–2008) із супровідною вступною заміткою М. Мороза «Нарис Лесі Українки», у якій йдеться про історію написання, публікації й датування згаданого твору.

Історія друку творів Лесі Українки на сторінках преси, особливо в діаспорі, потребує спеціального фахового дослідження, отож газетні матеріали для майбутніх науковців стануть в особливій нагоді. Чимало газет, особливо в 1920–1940-і роки, вели постійні рубрики «Бібліографія», «На книжкову полицю», «Щойно з друку» та ін., завдяки яким можна простежити, де і які саме твори Лесі Українки виходили у світ, їхній наклад, ціну, умови передплати багатотомних видань, назви видавництв і таке інше. Винятково важливим джерелом у цьому контексті була газета «Друг читача», яка на сьогодні перестала існувати.

Так, наприклад, цінними з погляду укладання наукової біобібліографії Лесі Українки є повідомлення львівських газет «Громадський голос» (11 серп. 1923 р.) та «Свобода» (1 лип. 1923 р.) про вихід у Ляйпцігу в друкарні К. Редера в 1923 р. під

егідою «Видавництва української молоді» книжки авторства Лесі Українки «Первісні люде: світ, відомий давнім людям» за ред. Д. Антоновича.

Серед закордонних видань слід виокремити ті твори Лесі Українки, що побачили світ у 20-х рр. ХХ ст. у Берліні у видавництві «Українська накладня» Я. Оренштайна у серії «Загальна бібліотека» (книги друкувались у Ляйпцігу у друкарні К. Г. Редера). У цій серії опубліковано близько 12 книжок Лесі Українки, зокрема «Оргія» (№ 146), «Лісова пісня» (№ 220–221), «Кассандра» (№ 222–223), «Камінний господарь» (№ 224–225), «Адвокат Мартіян» (№ 226), «Бояриня» (№ 234) та ін. На жаль, у жодному з цих видань, як і в інших зі згаданої серії, ніде не зазначено року друку та накладу, отож питання датування залишається й по нині відкритим. У бібліографічних описах цих видань на сайтах провідних академічних та наукових університетських бібліотек України подекуди вказано різні роки одного і того ж видання. Упорядники бібліографічного покажчика «Леся Українка» (Київ, 1972) М. Булавицька та М. Мороз слушно зауважують, що важко встановити точну дату виходу у світ творів Лесі Українки в «Українській накладні». Попри те перелічені вище видання Лесі Українки укладачі умовно датують 1923 роком. На нашу думку, це не зовсім так.

На підставі вивчення рубрики «Бібліографія. Книжки» на сторінках львівської щоденної газети «Діло» за 1926 р. можемо припустити, що згадані твори Лесі Українки вийшли друком упродовж 1925–1926 рр. Інша львівська газета «Новий час» 7 січня 1927 р. звернулася до своїх читачів та організацій із рекламним закликом: «Читальні! Кооперативи! Соколи! Луги! Одинока нагода побільшити свою бібліотеку»: серед пропонованих книг – і берлінські видання творів Лесі Українки. Та й наклад їх був не таким і малим, бо, скажімо, львівський тижневик «Голос» 28 лютого 1937 р. умістив на увесь розворот на с. 4 розлогу рекламу: серед великої кількості назв видань перелічено практично й усі видання Лесі Українки із серії «Загальна бібліотека», а також видання її творів в інших видавництвах.

На підставі вивчення рецензій, уміщених на сторінках преси, можна відстежити і популярність творів Лесі Українки серед читачів, адже вихід кожного видання творів Лесі Українки не залишався непоміченим з боку газетярів. Газетні книжкові рубрики та всілякого роду бібліографічні звідомлення відкривають сторінки видавничих історій різноманітних антологій, читанок, які містили твори Лесі Українки, багатотомних зібрань та моновидань її творів, літератури про життя і творчість письменниці. Отож газетні матеріали слугують надійною джерельною базою для підготовки не лише повної наукової біобібліографії, а й подальших дисертаційних досліджень про видатну українську письменницю.

Sydir Kiral,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3925-3203,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
head of Department,
Department of National Bibliography,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lingvo dek@ukr.net

Central and Regional Press of Ukraine in the 1920s – Early 21st Century as a Source of Lesya Ukrainka's Scholarly Bio-bibliography

The history of the publication of Lesya Ukrainka's works on the pages of central and regional newspapers during 1921–2021 is examined. Attention is drawn to the fact that the publication of the writer's works is most active in the years of anniversary dates. It was noted that depending on the region of Ukraine, the political orientation of a particular newspaper, and in accordance with the requests of the readership, the writer's works were selected for publication. As a result of studying this issue, it was possible to clarify the place of first publication of individual works of the outstanding poetess.
Keywords: Lesya Ukrainka, press, bibliography, publishing house, diaspora.

Комариця Мар'яна Миколаївна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2951-1237
докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу,
Науково-дослідний інститут пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: komar_mar@ukr.net

Літературна хроніка журналу «Дзвони» (Львів, 1931—1939)як документ доби

Актуалізація хронікальних публікацій католицького літературно-наукового журналу «Дзвони» дає змогу виокремити певні домінанти в літературному процесі міжвоєнної Галичини, що доповнюють його академічну інтерпретацію, однак часто залишаються поза увагою науковців. Аналізовані матеріали висвітлюють відзначення чергових лауреатів літературних нагород, популяризацію української культури за кордоном, появу нових видань, літературну полеміку.
Ключові слова: журнал «Дзвони», міжвоєнна Галичина, літературна хроніка.

У широкому жанрово-тематичному спектрі українських журналів міжвоєнної Галичини увагу науковців найбільше привертають проблемні статті та художні твори. Хроніка зазвичай залишається на узбіччі зацікавлень як з огляду на структуру, так і більшу актуальність для тогочасного, аніж сучасного читача. Все ж пильніший погляд на інформаційний блок часопису дає змогу виокремити певні домінанти в культурному, зокрема літературному, житті доби. Міжвоєнне двадцятиліття у Галичині позначене сплеском мистецьких талантів, появою нових імен та заснуванням літературних нагород. Хронікальний простір «Дзвонів» не віддзеркалює цілісної картини, однак розставляє певні пріоритети, виокремлення яких доповнює академічну інтерпретацію літературного процесу.

Чільне місце серед інформаційних повідомлень займають відомості про вручення чергових літературних нагород. Чому чільне? Бо воно формує канон знакових постатей красного письменства, які були відзначені авторитетними членами журі. У 1933 р. була заснована нагорода Товариства письменників і журналістів імені Франка (ТОПІЖ), журі якої склали В. Сімович, С. Русова, В. Дорошенко,

Р. Купчинський, К. Малицька, М. Рудницький і М. Гнатишак. Мета премії – спонукати письменників до суперництва, а вирішальним було питання: чи твір становить вклад у рідну літературу і чи потрапить на сторінки її історії. У 1936 р. засновано ще одну нагороду – Українського католицького союзу, до журі якого увійшли: о. Г. Костельник, М. Гнатишак, П. Ісаїв, Ю. Редько та о. П. Хомин. Причиною появи нової премії став гострий конфлікт поміж членами журі ТОПІЖу: першу і третю нагороду за 1935 р. не було присуджено нікому, а другою відзначено Ірину Вільде. Такий сценарій, за кулісами якого стояв М. Рудницький, спричинив обурення у літературних колах аж до виходу М. Гнатишака з його складу з поясненням своєї позиції на шпальтах «Мети». Адже на нагороду не менше, а може й більше, заслуговували й Н. Королева, О. Ольжич, К. Гриневичева. Не тільки «Дзвони», а й «Вістник» критично висловилися про художній рівень творів Вільде. Все ж факт збільшення кількості нагород і їх переможців став, без сумніву, позитивним фактором. Журнал інформував про лавреатів короткими хронікальними повідомленнями. Серед нагороджених не було випадкових постатей, їх імена відомі й сьогодні – це Б. І. Антонич, І. Вільде, С. Гординський, Г. Журба, Н. Королева, Ю. Косач, Б. Кравців, Ю. Липа, Л. Мосендз, У. Самчук та ін. Редакція намагалася інформувати і про нових лавреатів Нобелівської премії (або ж Нобля, як тоді писали), зокрема Д. Голсуорсі. У хронікальних матеріалах можна знайти згадки і про появу знакових книг відомих у світі письменників чи ж інтерв'ю з ними.

Ще один тип публікацій – це повідомлення про різноманітні культурні події за кордоном – міжнародний з'їзд літературознавців у Будапешті, дослідження Ільком Борщаком у французьких архівах документів про історичні з'язки України та Франції, прохання про грошові пожертви чи ж надання в дар книг та цінних пам'яток для Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, грошові пожертви для завершення будівництва нового приміщення Музею визвольної боротьби у Празі, друк у Парижі сенсаційної книги Марії Чапської про Адама Міцкевича французькою мовою, спрямованої проти культу поета, публікації українських митців і вчених у польській, австрійській, німецькій, італійській, французькій, чеській пресі, рубрика «Ukrainica». Вражає лист за підписом ректора Українського університету в Празі І. Горбачевського про необхідність викупити зі складів у Празі та Відні тисячі примірників творів О. Олеся, виданих на замовлення УНР 1919 р., щоб врятувати їх від переробки на папір. Також у Чехословаччині діяв аналог ТОПІЖу п. н. «Товариство українських письменників і журналістів у Празі»: у квітні 1934 р. відбулися загальні річні збори товариства, на яких було підведено підсумки річної діяльності. У дописі його секретаря Г. Омельченка наведені теми усіх доповідей, прочитаних під час засідань, в яких аналізувалися творчість Т. Шевченка й Лесі Українки, генерації митців розстріляного відродження, проводився компаративний аналіз творів українських, англійських, чеських, польських письменників. Серед резолюцій – намір влаштувати разом із видавництвом «Чесько-українська книга» виставку «Україніка» чеською мовою і «Чехіка» українською. У Варшаві ж у 1931 р. було відкрите літературне бюро, що мало за мету посередництво між автором і видавцем: наскільки успішною була його діяльність – невідомо.

Українські письменники прагнули донести до зарубіжних читачів не тільки історію та культуру своєї нації, а й розповісти світові про злочини більшовицького режиму. Одним із способів була популяризація циклу книг Віталія Юрченка (псевдо-

нім Юрія Карася-Галинського) родом з Уманщини «Шляхами на Соловки», «Пекло на землі» та ін. Трагічна доля митця стала втіленням долі цілого покоління: він був вояком армії УНР, учителював, потім відбував покарання у Соловецьких таборах, з яких дивом утік, подолав п'ять тисяч кілометрів і, перейшовши польський кордон, оселився у Львові. Переклади його книг німецькою і чеською мовами були спробою застерегти Європу перед небезпекою, яку несла більшовицька Росія. Однак заклик не був почутий тоді, а лише через кілька десятиліть, коли пролунав з уст не українця, а росіянина О. Солженіцина, ще й відзначений Нобелівською премією.

Літератори міжвоєнної Галичини дбали не тільки про власний творчий доробок, а й прагнули зберегти для майбутніх поколінь імена своїх колег: Є. Ю. Пеленський звернувся з проханням допомогти зібрати дані відомості для укладання «Словника сучасних західноукраїнських письменників». Логіка такого звернення зрозуміла: адже редакційні теки містили розшифровані псевдоніми авторів, наприклад хронікальна замітка «Вега» подає список публікацій у журналі М. Підлужного під цим псевдонімом. Цінною була й інформація про підготовку ювілейним комітетом зібрання творів В. Стефаника в одному томі з нагоди 60-річчя з дня народження письменника, про програму Шашкевичівських свят 1931 р. з нагоди 120-річчя від дня народження М. Шашкевича. У цьому контексті варто згадати і про біографістику в межах хроніки, серед матеріалів якої відомості про українських і зарубіжних діячів літераторів: Б. І. Антонича, А. Беннета, Т. Бордуляка, М. Здєховського, М. Левицького, Б. Лепкого, А.Чайковського, В. Щурата.

Цінним джерелом для розуміння взаємин між різними тогочасними «ідеологічними таборами» є матеріали рубрики «З преси»: редакція літературно-наукового журналу «Дзвони», що позиціонувався як католицький і, відповідно, належав до однойменного ідеологічного угрупованням, вела полеміку з представниками націоналістичного, ліберального й радянофільського угруповань.

«Дзвони» інформували про появу нових видань, як-от: «Вогні», «Дажбог», «Дзвіночок», «Карби», «Комар», «Назустріч», «Обрії» та нових видавництв. З'являлися вони не лише на теренах Галичини, а й в умовах еміграції. Млада Липовецька (псевдонім Раїси Норляндер) заснувала в 30-х роках у Турині за підтримки чоловіка Чезаре Меано журнал «Ucraina sei quaderni a cura di Mlada Lipovetzka», де публікувала численні переклади української поезії, перш за все Шевченка, історичні й літературознавчі статті про Україну. «Дзвони» інформували також про вихід двотижневика «На Сторожі» у Болгарії, місячника «Рідне Слово» в Югославії, «Немезіда» в Польщі, «Молоде Життя» в Празі та ін. Серед хронікальних матеріалів – відгуки в зарубіжній пресі про українське культурне життя, передруки публікацій «Дзвонів» в інших виданнях. Сумлінним передплатникам редакція дарувала книжкові нагороди, видані в «Бібліотеці Дзвонів».

Періодика як документ доби багатогранна, вона наче тестує нас на уважність, тож нерідко цінну інформацію віднаходимо не на перших шпальтах, а поміж скупими рядками хронікальних повідомлень.

Mariana Komarytsia
Doctor of Philology, Senior Research Fellow,
Head of the Department,
Research Institute for Press Studies

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Lviv, Ukraine
e-mail: komar_mar@ukr.net

Literary chronicle of the magazine "Dzvony" (Lviv, 1931-1939) as a document of the time

The actualisation of the chronicled publications in the Catholic literary and scientific journal “Dzvony” allows for the identification of certain dominant trends in the literary process of interwar Galicia. These trends complement its academic interpretation, although they often remain overlooked by scholars. The analysed materials highlight the distinguish of the latest laureates of literary awards, the promotion of Ukrainian culture abroad, the emergence of new publications, and literary debates.
Keywords: journal “Dzvony”, interwar Galicia, literary chronicle.

Кругляк Марина Едуардівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3837-0982
кандидат історичних наук, доцент,
викладач суспільних дисциплін,
ВСП «Житомирський торговельно-економічний
фаховий коледж ДТЕУ»,
Житомир, Україна
e-mail: marinakrugljak@ukr.net

Інфраструктура материнства підросійської України кінця XIX – початку XX століття на сторінках газети «Волынь»

Розглянуто інфраструктуру материнства підросійської України кінця XIX – початку XX ст. на прикладі Волинської губернії, зокрема звернено увагу на доступність надання послуг з боку лікарів-акушерів, повитух, наявність лікарських установ, де відбувалися пологи. Проаналізовано матеріали житомирської газети «Волынь» як важливого джерела подібного типу інформації. Визначено зловживання, до яких вдавалися так звані «фабрикатори янголів» з метою отримання заробітку через постачання годувальниць для заможних верств суспільства.
Ключові слова: акушерка, «Волынь», інфраструктура материнства, повитуха, породілля, притулок для секретних вагітних.

«Волынь» – щоденна газета, яка виходила в Житомирі (губернському центрі) з 1882 по 1918 рр. Видання позиціонувало себе як політичне, літературне і громадське, проте насправді було скоріше рекламно-інформаційним, розрахованим на пересічного провінційного читача. Однією з маловивчених проблем, яку можна висвітлити, спираючись на матеріали газети «Волынь», є інфраструктура материнства кінця XIX – початку XX ст.

Розпочнемо з того, що з’ясуємо, хто міг надати допомогу жінці, коли вона дізналася, що невдовзі стане матір’ю. Догляд за вагітними практикувався окремими лікарями, оголошення про роботу яких розміщували на перших шпальтах газети. Зокрема, у випуску від 5 травня 1892 р. знаходимо таке оголошення: «Лікарський

кабінет А. І. Виговського: хвороби жіночі та вагітних переважно. Три версти від ст. Козятин с. Титусовка, лікування масажем, молоком, сироваткою і т. п. Сільські квартири в найм». Що стосується Житомира, то тут прийом хворих і вагітних жінок здійснював лікар Лансберг. Він працював щодня з 9:00 до 11:00, перебуваючи на провулку Театральному. У 1896 р. активно практикував лікар П. К. Вайнштейн. Він приймав щодня з 10:00 до 12:00 й з 16:00 до 18:00 на вул. Чуднівській, в домі Скоморовської. У 1898 р. з акушерства, жіночих та хірургічних хвороб надавав допомогу доктор медицини П. Г. Поппер – з 13:30 до 15:00 і з 17:00 до 18:00. Він приймав на Базарній вулиці, в домі Колесової.

У Житомирі працювала й приватна лікарня за адресою: вул. Михайлівська, будинок Ратнера № 5. У даному медзакладі щодня працювали різні лікарі – офтальмолог, лор, хірург тощо; відповідальним за акушерство і жіночі хвороби був Н. В. Биков з 9:00 до 10:00. 1899 р. плата за консультацію становила 30 коп. Паралельно із даним закладом функціонувала і приватна хірургічна і жіноча лікарня доктора медицини Я. О. Розенблата, з постійними ліжками, за адресою: вул. Київська, будинок Шлуглейта.

2 квітня 1893 р. «Волынь» повідомляла про притулок для бідних жінок. Черговими лікарями при пологовому притулку було шість лікарів – Н. В. Биков, Д. Г. Гершберг, А. М. Добровольський, Є. Г. Дьяковський, І. І. Сологуб, І. Г. Шліппс. У випадку появи скарг жінки могли звертатися до будь-кого з даного переліку. Головою ради притулку Товариства лікарів Волинської губернії був І. Шліппс. У номері від 16 квітня 1893 р. газета писала про наявність вакансії повитухи при пологовому притулку. Жалування «зі столовими» пропонували у розмірі 420 руб. на рік. Заяви про бажання обійняти дану посаду слід було подавати голові ради притулку доктору І. Г. Шліппсу за адресою: м. Житомир, вул. Милівська, будинок Скочинського. У цьому ж випуску «Волыни» було розміщено ще одне оголошення, пов’язане з діяльністю притулку. Дана установа терміново шукала шестикімнатну квартиру із кухнею під приміщення, причому не у віддалених частинах міста, і щоб можна було взяти її в експлуатацію вже з травня. Заяву з умовами пропонувалося повідомляти особисто або у письмовій формі І. Г. Шліппсу.

Напевно, квартиру таки вдалося знайти, адже 27 квітня 1893 р. «Волынь» звітувала про закриття притулку до 15 травня у зв’язку з переходом в інше приміщення. А 24 липня 1893 р. вже знаходимо інформацію про те, що пологовий притулок розміщено на Цвентарній вулиці, у будинку Літинського; сам прийом розпочато з 5 червня. Як видно з матеріалів газети, притулок часто змінював місцезнаходження. 7 листопада 1900 р. «Волынь» знову повідомляла про закриття установи у зв’язку з переміщенням у нову будівлю, освячення якої мало відбутися 19 листопада. 16 липня 1896 р. газета писала про намір центральної влади здійснювати нагляд за даними установами. Фактичний контроль над діяльністю приватних пологових притулків передбачалося встановити у містах шляхом надання функцій окремому інспекторові.

Цікавим є й те, що за діючими на початку XX ст. правилами жінки, що народжували в пологових притулках, не зобов’язані були надавати документи, що засвідчують їхню особу. Через це нерідко матері залишали немовлят. 20 червня 1900 р. «Волынь» писала про подібний випадок: 18 червня, о 10:00, одна з породіль житомирського пологового притулку залишила народженого нею чотириденного хлопчика. Дитину було відправлено до сирітського будинку.

Про жахливі санітарно-гігієнічні умови у підпільних пологових притулках у Бердичеві (Київська губернія) повідомляла газета 30 січня 1897 р. Оглядач видання мав змогу відвідати одне з таких місць, де здійснювали т. зв. «фабрикацію янголів». Невелика кухня довжиною 2–2,5 сажні і шириною 1,5–2 сажні, із земляною підлогою і мокрими од сирості стінами, – ось таким є місце, де народжуються діти. У кутку кухні розміщено постіль бабки-хазяйки, поряд з нею – лавка, на якій спить якась подружня пара, в іншому куті – піч. Зазвичай у цьому приміщенні ще розміщується 4–5 осіб (кухарки, покоївки), породіллі з дітьми. За п'ять-шість днів породіллі залишають даний «притулок», віддавши дитину «на мамки», а самі йдуть «у мамки», тобто годувати чужих дітей. Через те, що в Бердичеві «мамки» (годувальниці) користуються величезним попитом, організовано мережу факторів, які постачають їх у будинки заможних людей. Фактори уважно стежать за домашньою прислугою у місті і, як тільки помітять, що якась покоївка чи кухарка завагітніли, наполегливо вмовляють її скористатися їхнім приміщенням безкоштовно, обіцяють акушерську допомогу, віддають її дитину «на мамки», а самих породіль прилаштовують «у мамки», причому за все це «добро» дівчина повинна віддати значну частину жалування. Залишені у подібному «пологовому притулку» діти часто ставали непотрібними як власним матерям, так і хазяйці, тому їх могли позбавити життя.

Окремо знаходимо оголошення про послуги акушерок-одиначок. Так, у випуску від 17 червня 1899 р. рекламувалися послуги масажистки-акушерки Н. Я. Штернберг, що проживала в Житомирі на вул. Молчановській, в будинку Глинки. 21 вересня 1899 р. свої послуги як акушера пропонував лікар М. І. Громико. Повідомлялося, що він повернувся і готовий приймати хворих з 15:00 до 17:00 за адресою: вул. Велика Бердичівська, 46.

21 січня 1901 р. «Волынь» зафіксувала цікаву новину: «з дозволу лікарського відділення Волинського губернського правління відкрито притулок («убежище») повитухи Банової для вагітних, породіль і жінок у післяпологовий період. Прийом хворих у будь-який час. Мала Бердичівська, № 22 – Молодзяновського». Існували реклами притулків для секретних породіль. Зокрема, 25 серпня 1904 р. «Волынь» ознайомлювала із притулком для вагітних, секретних породіль і жінок у післяпологовий період Р. Л. Пипикової у Рівному. А 1906 р. на шпальтах газети знаходимо оголошення про пологовий притулок для секретних вагітних і породіль з окремими ліжками акушерки Н. М. Шимчук. Прийом під наглядом лікаря-акушера здійснювався за адресою: Житомир, вул. Хлібна, 78. Про акушерку писалося, що вона закінчила Санкт-Петербурзький Надеждинський повивальний інститут.

Напевно, практика надання перинатальних послуг стала настільки вигідною у Житомирі, що деякі лікарі відкривали власні лікарні. Згадуваний нами вище доктор Биков у 1906 р. мав уже власний пологовий притулок і лікарню для жіночих хвороб, що розміщувався на вул. Московській в його власному будинку, а прийом здійснювався щодня з 10:00 до 13:00 і з 17:00 до 18:00. Його колега, акушерка Єлизавета Марківна Бронштейн, у 1908 р. зазначала в оголошенні, що «після десятирічної служби в Житомирському пологовому притулку товариства лікарів Волинської губернії, займається приватною практикою, погоджується на виїзд». 10 грудня 1908 р. газета рекламувала послуги з акушерства, внутрішніх і хірургічних хвороб доктора Ф. Липницького. Прикметними є декілька моментів: щоденні прийоми – з 11:00 до 13:00 і з 16:00 до 18:00; лікар приймав також у суботу, причому безкоштовно, а також здійснював хімічні та мікроскопічні дослідження.

Нерідко «Волынь» розміщувала матеріали з інших газет. Вартим уваги є невеличке повідомлення у січні 1902 р. про те, що Харківське губернське у міських справах присутствіє постановило передати до суду весь медичний персонал земського пологового притулку на чолі з директором-розпорядником професором Ясинським за недбалість, що спричинила смерть породіллі від зараження крові. Відповідальність за подібну халатність була значною.

Насамкінець зауважимо, що на шпальтах газети можна знайти інформацію й про те, чим годувати немовлят. «Волынь» активно рекламувала дитяче молочне борошно «Нестле»: це був «найкращий з усіх до сих пір винайдених засобів-замінників материнського молока». Вартість банки становила 1 руб. 50 коп. У Житомирі придбати суміш можна було лише в Л. Зельберлінга та К. Творовського. А загалом на всю Російську імперію реалізацією продукції займався один агент – Олександр Венцель з Петербургу.

Отже, на сторінках житомирської газети «Волынь» було розміщено чимало матеріалів, найчастіше рекламного характеру, про інфраструктуру материнства підросійської України кінця XIX – початку XX ст. Дана інформація є унікальною і вводиться до наукового обігу вперше. Завдяки їй можна відтворити розміщення лікарень і приватних кабінетів, притулків для секретних вагітних, графіки роботи лікарів та вартість їхніх послуг.

Maryna Krugliak,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3837-0982,
PhD (History), Associate Professor,
Social Studies Teacher of Zhytomyr College of Trade and Economics of State University of Trade and Economics,
Zhytomyr, Ukraine
e-mail: marinakrugljak@ukr.net

The infrastructure of maternity in Under-Russian Ukraine in the late 19th – early 20th centuries on the pages of the newspaper «Volyn»

The maternity infrastructure of the Under-Russian Ukraine of the late 19th – early 20th centuries using the example of the Volyn province in particular is considered, an attention to the availability of services provided by obstetricians, midwives, and the presence of medical institutions where childbirth took place is paid. The materials of the Zhytomyr newspaper "Volyn" as an important source of this type of information are analyzed. The abuses that the so-called "angel fabricators" resorted to in order to earn money by supplying wet nurses for wealthy segments of society are identified.
Keywords: midwife, "Volyn", maternity infrastructure, woman in labor, wise woman, shelter for secret pregnant women.

Кулеша Надія Михайлівна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9761-2713
кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу,
Науково-дослідний інститут пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,

Львів, Україна
e-mail: nkleopolis@gmail.com

Українська міжвоєнна еміграційна преса в Європі: комунікаційна місія та документальна спадщина

Проаналізовано пресу як інструмент документальної комунікації українських емігрантських спільнот, розглянуто її комунікаційну місію в контексті інформаційної, ідеологічної та консолідуючої функцій, підкреслено її значення унікальної документальної спадщини, яка є не лише засобом інформаційного обміну між різними суб'єктами суспільства, а й репрезентантом досвіду, пам'яті і світогляду української діаспори.
Ключові слова: преса української еміграції, Європа, міжвоєнний період, документальна спадщина, комунікаційна місія.

Міжвоєнна доба була визначальним періодом для становлення та розвитку української еміграційної преси як окремого сегмента національного медіапростору. Після поразки Визвольних змагань 1917–1921 рр. значна частина українських політичних, військових і культурних діячів опинилася в еміграції, переважно в країнах Центральної та Західної Європи – Німеччині, Франції, Чехословаччині, Польщі. В умовах політичної невизначеності, правової нестабільності та обмеженому доступу до власних національних інституцій преса стала провідним каналом комунікації, самоорганізації та культурного спротиву.

Українські еміграційні видання міжвоєнного періоду виконували багатофункціональну місію. Їхній зміст охоплював широкий спектр завдань: інформаційне забезпечення розпорошених спільнот, формування національного дискурсу, осмислення досвіду поразки, політична мобілізація, культурна самореалізація та збереження мови й ідентичності. Преса ставала засобом зв'язку між різними ідеологічними таборами – урядовим структурами УНР та ЗУНР в екзилі, консервативно-монархічними колами, націоналістичним та соціалістичними середовищами.

Більшість видань мали чітке ідеологічне спрямування, створювали умови для дискусійного поля, гуртували українську спільноту в екзилі, акумулювали історичну пам'ять, формували перспективи майбутнього. Типологічне й жанрове розмаїття української емігрантської періодики охоплює щоденники, тижневики, журнали, бюлетені, збірники, часописи універсального змісту, видання громадсько-політичні, наукові, військові, мистецькі, студентські, фахові etc. Назагал ці видання були друкованими органами урядових структур в екзилі, національних об'єднань, спілок, товариств. Особливо значне місце у пресовому просторі займали такі видання:

Німеччина: Берлін: прогетьманське «Українське Слово» (1921–1922; ред.: З. Кузеля та Д. Дорошенко); орган Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича «Український Прапор» (1923–1932); орган Українського національного об'єднання (УНО) «Український Вістник» (1937–1945; ред.: М. Порш, Т. Омельченко, В. Маруняк та ін.); «Вісти Українського Наукового Інституту в Берліні» (1933–1939; ред. З. Кузеля); орган УВО-ОУН «OsteuropäischeKorrespondenz» (1924–1934; ред.: В. Кучабський, З. Кузеля, Р. Ярий);

Чехословацька Республіка: Прага: двотижневик соціалістичного напряму «Нова Україна» (1922–1928; ред.: М. Шаповал, В. Винниченко, Н. Григоріїв та ін.); друкований орган Проводу українських націоналістів «Розбудова Нації» (1928–

1934; ред. В. Мартинець); орган земляцтва студентів-українців з Наддніпрянської України у Празі «Український Студент» (1920, 1922–1924);

Франція: Париж: заснований С. Петлюрою орган УНР «Тризуб» (1925–1939); орган Української Громади у Франції «Вісник Української Громади у Франції» (1929 – 1936 рр.; ред. М. Шаповал); прогетьманський часопис «Запорожець» (1935–1939; ред. генерал М. Омелянович-Павленко); націоналістичне «Українське Слово» (1933–1940; ред.: О. Бойків, В. Мартинець); «La Revue de Prométhée» (1938–1940; ред. О. Шульгин);

Австрія: Відень: орган Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича «Український Прапор» (1919–1923; ред. П. Лисяк та ін.); Орган Закордонної групи Української комуністичної партії «Нова Доба» (1920–1921; ред. В. Винниченко); орган Українського союзу хліборобів-державників «Хліборобська Україна» (1920–1925; ред. В. Липинський);

Польща: Варшава: створена за дорученням екзильного уряду УНР щоденна газета «Українська Трибуна» (1921–1922) та «Вісти Українського Центрального Комітету у Польщі» (1923–1928) за редакцією О. Саліковського; науково-літературний місячник «Наша Культура» (1935–1937; ред. І. Огієнко).

Еміграційна преса стала важливим чинником організації усіх сфер життя розпорошеного українства, їхнього об'єднання та скерування. На її сторінках знаходимо багатий інформаційний матеріал про суспільно-політичне, економічне, культурне життя українців на території європейських держав, адже там фіксувалися факти становлення і розвитку наукових інституцій, культурних течій, громадських організацій, політичних рухів, обговорювалися проблеми освіти, розвитку культури, пресо- і книговидавництва. Важлива роль цієї преси в інформуванні читацької аудиторії з реаліями життя українців в СРСР та в інших країнах, що сприяло забезпеченню зв'язку між розкиданими по світу українськими громадами, формуванню простору для обміну думками. Чимало аналітичних матеріалів присвячені актуальним проблемам міжнародної політики та міжнаціональних відносин. Еміграційна преса, представляючи різні гілки української політичної еміграції, була майданчиком політико-ідеологічних дискусій, в яких гартувалася національна публіцистика, формувалися державницькі доктрини, розроблялися моделі майбутнього суспільного ладу в незалежній Україні. Вагомим аспектом діяльності еміграційної преси є її роль у збереженні культурної пам'яті та формуванні національної ідентичності.

Тож, еміграційна преса міжвоєнного двадцятиліття у Європі виконувала особливу комунікаційну місію, зумовлену потребами збереження ідентичності, підтримання зв'язків між розпорошеними представниками нації та збереження національної культурної тяглості поза межами батьківщини. Преса стала в еміграції не просто джерелом інформації, а каналом духовної єдності та самоусвідомлення. Її комунікаційна місія охоплює кілька основних аспектів: 1) збереження національного інформаційного поля завдяки формуванню альтернативного до офіційного (часто цензурованого або ворожого) інформаційного простору, в якому продовжують існувати національні смисли, історична пам'ять та культурні коди; 2) консолідація спільноти у вигнанні шляхом формуванню діалогу між окремими осередками еміграції, сприяючи солідарності, обміну досвідом і координації дій; 3) інформаційний зв'язок з батьківщиною завдяки підтримці комунікації з Україною

(навіть за умов обмеженого зв'язку), інформуючи про події на батьківщині, висвітлюючи погляд еміграції на суспільно-політичну ситуацію, формуючи спільну візію майбутнього; 4) комунікація з міжнародною спільнотою, адже саме через пресу (зокрема мовами країн перебування) еміграція доносить до іноземної громадськості свою позицію, свідчення про переслідування, окупацію, культурні утиски – виконуючи місію зовнішнього речника нації.

Еміграційна преса є невід'ємною частиною документальної спадщини, оскільки виконує функції фіксації, збереження та трансляції соціально значущої інформації у письмовій формі, що відповідає базовим критеріям документа як носія зафіксованої інформації, створеного з метою її передання, зберігання та використання в суспільстві. Пресові видання еміграції вказаного періоду є відбитком колективної свідомості, документально зафіксованої у часі і просторі, адже свідчать про розвиток суспільної думки, політичної полеміки, мовних практик, культурних ідеалів, що панували у міжвоєнне двадцятиліття. Еміграційна преса є історичним джерелом широкого профілю, адже документує повсякденність (новини, політичну аналітику, репортажі, оголошення, фейлетони, огляди преси, культурних і мистецьких подій, листи читачів), що дає безцінний матеріал для реконструкції епохи, ментальності, суспільних цінностей. Як документальна спадщина, преса має мультидисциплінарну цінність для істориків, соціологів, політологів, мовознавців, культурологів і, звичайно, пресо- і журналістикознавців. Окрім того, на відміну від спогадів або наукових реконструкцій, пресові публікації переважно створювалися у момент події або невдовзі після неї, тож зберігають первинну емоційну і когнітивну реакцію на сучасність, що визначає їх як унікальний тип документальної спадщини.

Підсумовуючи, заначимо: комунікаційна місія преси – це збереження національного голосу в умовах вимушеного мовчання на батьківщині, підтримка внутрішнього діалогу нації й вихід на глобальну арену як самостійного суб'єкта комунікації. Преса української еміграції міжвоєнної доби в Європі є не просто носієм інформації, а повноцінним історико-культурним джерелом, що виконує роль документа епохи.

Nadiia Kulesha
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9761-2713
PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Head of the Scientific Department,
Research Institute for Press Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,
Lviv, Ukraine
e-mail: nkleopolis@gmail.com

Ukrainian Interwar Emigration Press in Europe: Communication Mission and Documentary Heritage

The press is analyzed as a tool for documentary communication among Ukrainian emigrant communities, examined its communicative mission in the context of informational, ideological, and consolidating functions, and emphasized its significance as a unique documentary heritage, which is not only a means of information exchange between different actors in society, but also a representative of the experience, memory, and worldview of the Ukrainian diaspora.
Keywords: Ukrainian emigration press, Europe, interwar period, documentary heritage, communication mission.

Лиханова Ірина Геннадіївна
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8060-8291
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця,
відділ національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: bibloiqrafia@gmail.com

Окупаційна преса України (1941–1944 рр.) як джерело до наукової бібліографії Лесі Українки

Здійснено бібліографічний огляд творів Лесі Українки та публікацій про її життя та творчість, що були надруковані на шпальтах окупаційної преси України у період 1941–1944 рр. Складено бібліографічний список творів Лесі Українки, представлено публікації про її життя й творчість, надруковані у Львівському часописі «Наші дні» у 1941–1944 роках.
Ключові слова: Леся Українка, окупаційна преса України, часопис «Наші дні», бібліографічний огляд, біобібліографія.

З 2019 р. колектив відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) працює над науково-бібліографічним проєктом «Леся Українка. Твори. Переклади. Література про життя і творчість», започаткований у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України Постанови від 8 лютого 2018 р. № 2286-VIII «Про відзначення 150-річчя з дня народження Лесі Українки». Джерелами для підготовки біобібліографії Лесі Українки стали, перш за все, фонди НБУВ, провідних бібліотек України та зарубіжжя, електронні бібліографічно-інформаційні ресурси тощо. Фахівцями відділу національної бібліографії створено базу даних «Леся Українка. Твори. Переклади. Література про життя і творчість», яка налічує понад 12 тис. бібліографічних описів творів Лесі Українки та літератури про неї. Одним з таких джерел наповнення БД є газети, що виходили на окупованих українських територіях упродовж 1941–1944 рр. У межах адміністративно-територіальних одиниць, створених Німеччиною на території окупованих земель і держав, до яких входили українські землі, видавалося не менш ніж 365 періодичних видань. (Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси. Львів, 2010. С. 5.) Ці унікальні видання стали об'єктом досліджень лише після відновлення незалежності України.

У процесі опрацювання електронного архіву української періодики LIBRARIA нами було виявлено значний масив газет періоду окупації, котрі публікували твори видатної української письменниці, літературознавчі розвідки про її життя і творчість, спогади, біографічні матеріали. У 1941 р. у Львові під егідою урядового «Українського видавництва часописів і журналів для дистрикту Галичина» започатковано Літературно-мистецький місячник «Наші дні», редактором якого була М. Струтинська. З редакцією журналу співпрацювали Д. Гуменна, Н. Королева, Ю. Косач, Ю. Липа, Д. Любченко, Т. Осьмачка, Ю. Тарнавський, Ю. Шерех-Шевельов та багато ін. На шпальтах «Наших днів» знаходимо публікації з усіх галузей гуманітарних знань. Більшість матеріалів присвячено літературним та

мистецьким темам. Щомісячник публікував твори української поезії, прози, драматургії, переклади зарубіжної класики. На шпальтах часопису опубліковано низку цінних літературознавчих матеріалів з життя і творчості Лесі Українки, Олени Пчілки, І. Франка, О. Кобилянської та ін. Протягом 1941–1944 рр. вийшло 29 випусків часопису, у 18-ти з яких – матеріали, присвячені Лесі Українці. Це, насамперед, першодруки поезії Лесі Українки, листи Лесі Українки, спогади про Лесю Українку та родину Косачів, розвідки літературознавців М. Деркач, Ю. Косача, В. Міяковського, П. Одарченка, Ю. Шевельова (Див.: Лиханова І. Леся Українка на шпальтах часопису «Наші дні (Львів, 1941–1944)». Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, 2022. С. 437–440).

Саме в часописі «Наші дні» вперше надруковано поезії Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль...», «Мої любі, до мене ходіть! я сама...», «Тепло та ясно... Чи се Єгипет?», «Ой в раю, раю, близько Дунаю...» та її переклад з Книги пророка Ісаї «Чуло небо і землі розповіло, що бог промовив...». Публікації підготували О. Косач-Кривинюк та літературознавиця М. Деркач.

У часи Другої світової війни М. Деркач зуміла зберегти архіви І. Франка та врятувати від вивезення архівну спадщину Лесі Українки. В 1947 р. у Львові побачила світ збірка «Неопубліковані твори», що за рукописами Лесі Українки підготувала М. Деркач. Видання супроводжується вступною статтею дослідниці про творчість письменниці та історію появи цієї збірки. До видання увійшли також поезії Лесі Українки, опубліковані раніше в часописі «Наші дні». Отже, попри нетривале існування, часопис «Наші Дні» відіграв вагому роль у формуванні і розвитку українського культурного життя Галичини під час Другої світової війни і фактично був єдиним часописом такого спрямування на той час.

Щодо газет, то поезії Лесі Українки друкували на своїх шпальтах «Стрийські вісті» («Contra spem spero!», 1942, № 15), «Рідна земля» («Скрізь плач, і стогін і ридання...» Львів, 1942, № 2), «Львівські вісті» («Вечірня година», 1942, № 45), «Кремянецький вісник» («І все-таки до тебе думка лине...», 1942, № 16), «Уманський голос» («Літо краснеє минуло...», 1942, № 89), «Вісті Лохвиччини» («На зеленому горбочку», 1942, № 42), «Нова Шепетівщина» («На роковини», 1942, № 18), «Лубенський вісник» («Святий вечір! (Образочки)», 1942, № 161), «Український голос» («Хто не жив посеред бурі», Луцьк, 1941, № 13), «Подолянин» («Contra spem spero!», 1941, № 30), «Переяславські вісті» («На зеленому горбочку», 1943, № 68) тощо.

У цей час українські літературознавці, такі як Р. Бжеський, Б. Якубський, В. Міяковський та ін. публікували грунтовні розвідки, присвячені творчості Лесі Українки. Зокрема, Бжеський Р.: «Лісова пісня Лесі Українки та Затоплений дзвін Гавптмана» (Волинь. Рівне, 1943. № 84, 88 ; Кременецький вісник, 1943, № 90/91.); «На полі крові і совєтська спроба реабілітації Іуди Іскаріота» (Волинь, 1942. № 26.); Якубський Б.: «Гете і Леся Українка» (Нове українське слово. Київ, 1942. № 101; Миргородські вісті, 1943. № 74); «Леся Українка – письменниця європейської культури» (Нове українське слово, 1942. № 26; Вінницькі вісті, 1942. № 60.); Міяковський В. «Перші поетичні спроби Лесі Українки» (з приводу появи першої поетичної збірки «На крилах пісень» у 1892 р. (Львівські вісті, 1942. № 45) тощо.

Багато публікацій присвячено вшануванню пам’яті видатної письменниці. Український Крайовий Комітет та Жіноча Служба України оголосили 1942 р.

ювілейним роком Лесі Українки. Зокрема, «Ювілейний рік Лесі Українки» (Рідна земля, Львів, 1942, № 6; Зборовські вісті, 1942, № 5; Львівські вісті, 1942, № 20 та ін.), «Леся Українка (в 70 роковини народження)» (Маріупільська газета, 1942, № 25/26); «Концерт пам'яті Лесі Українки [в Києві]» (Уманський голос, 1942, № 72; Наші вісті, Любомль, 1942, № 33); «Поетеса з вогнем у душі: у 73-ті роковини народження Лесі Українки» (Воля Покуття, Коломия, 1944. № 13, Голос Прикарпаття, Львів, 1944, № 13) тощо. У 1943 р. газети інформували про урочисті заходи з нагоди річниці смерті Лесі Українки: «Панахида пам'яті Лесі Українки [в Андріївському соборі в Києві]» (Дзвін волі. Біла Церква, 1943. № 70. ; Горохівські вісті. Луцьк, 1943. № 26 ; Костопільські вісті. Костопіль, 1943. № 33; Подолянин. Кам'янець-Подільский, 1943. № 69.; Нове життя. Первомайск, 1943. № 40 ; Нова доба. Бердичів, 1943. № 71) тощо.

Надзвичайно цікавою є рубрика «Хроніка». У 1942 р. у Києві перебували сестри Лесі Українки Ольга Петрівна Косач-Кривинюк та Ізидора Косач-Борисова. На засіданні Мовно-літературного гуртка при Київському будинку вчених О. П. Косач-Кривинюк виступила зі спогадами про Лесю Українку. (Нова Україна. Харків, 1942. № 221; Голос Охтирщини. Охтирка, 1942. № 64).

З публікації «Свята Лесі Українки в Києві» (Подолянин. Кам'янець-Подільський, 1943. № 79 ; Нова доба. Бердичів, 1943. № 80) дізнаємося про наукові засідання у Київському будинку вчених 11–12 вересня 1943 р. З доповіддю «Леся Українка в новому аспекті сучасних завдань українського літературознавства» виступив директор Будинку вчених Г. П. Вовк. Газета «Часопис» (Поліське, 1943. № 1) пише про урочисті заходи з нагоди смерті Лесі Українки в Києві та інсценізацію уривків з драми «Бояриня» (забороненої радянською цензурою) у виконанні артистів Театру комедії у постановці К. Л. Лучицької. Газети «Чортківська думка» (Львів, 1943. № 17) та «Львівські вісті» (1943. № 91) надрукували оголошення «купимо для полонених в більшій кількості наступні книжки...». У переліку книжок – «Лісова пісня», «Вавілонський полон», «На руїнах», «Оргія», «Кассандра» Лесі Українки.

Отже, українська окупаційна преса, зважаючи на зміст та авторський склад, є цінним інформаційним джерелом для створення повної біобліографії Лесі Українки.

Вважаємо за доцільне подати окремо бібліографічний список творів Лесі Українки та публікацій про її творчість на шпальтах часопису «Наші дні» (1941–1944 рр.):

Твори Лесі Українки

«І ти колись боролась,. Україно моя!» / подала О. П. Косач-Кривинюк. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 8. С. 2. (з недрукованих поезій Лесі Українки). *Першодрук.*

«Мої любі, до мене ходіть! я сама...». *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 11. С. 2. *Першодрук. Датується за автографом 1904 р. Присвячено пам'яті С. Мержинського. У електронній Енциклопедії життя і творчості Лесі Українки помилково зазначено, що цей вірш вперше опубліковано у виданні: Українка Л. Неопубліковані твори. Львів, 1947. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/Alone/MojiLjubi.html*

Сон (Тепло та ясно... Чи се Єгипет?) / подала О. Косач-Кривинюк. *Наші дні.* Львів, 1943. Ч. 10. С. 5. (з недрукованих віршів Лесі Українки). *Першодрук.*

Колядка : [«Ой в раю, раю, близько Дунаю...»] (з недрукованих віршів). *Наші дні*. Львів, 1944. Ч. 1. С. 1. *Першодрук.*

Переклади Лесі Українки

«Чуло небо і землі розповіло, що бог промовив...» : з недрукованих творів / подала М. Деркач. *Наші дні.* Львів, 1942. Ч. 3. С. 1. Книга пророка Ісаї (I: 2–3; II–18).

Листи Лесі Українки

До О. Ю. Кобилянської. 3 травня (20. IV) 1913 р. Мармурове море / [з передм. від ред.]. *Наші дні*. Львів. 1943. № 2. С. 2–3. (до генези творів Лесі Українки). *Першодрук з копії листа, отриманої редакцією часопису «Наші дні» від М. Д. Деркач.*

Спогади

Косач-Кривинюк О. П. Спогад. Батько Лесі Українки / О. П. Косач-Кривинюк. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 10. С. 4–5.

Чикаленко-Келлер Г. Є. Лекції у майстра (спогади про М. В. Лисенка) / Ганна Чикаленко-Келлер. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 12. С. 11–12. *Про спілкування з Лесею Українкою в Києві: с. 12.*

Публікації про життя і творчість Лесі Українки

Деркач М. Д. Іван Франко і Леся Українка / М. Д. Деркач. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 5. С. 2–3. *Взаємини Лесі Українки та І. Франка. Порівняльний аналіз творчості.*

Деркач М. Д. Леся Українка і німецька література / М. Д. Деркач. *Наші дні*. Львів , 1942. Ч. 3. С. 1–2.

Деркач М. Д. Листування Лесі Українки / М. Д. Деркач. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 3. С. 7–8.

Косач Ю. М. Стародубські Косачі (Гроно пращурів Лесі Українки) / Ю. К. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 8. С. 2–3.

Косач-Кривинюк О. П. Повість, що не стала драмою. Співробітництво Лесі Українки з Ольгою Кобилянською / О. П. Косач-Кривинюк. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 6. С. 10–11.

Міяковський В. В. Золоті зернятка (пам'яті М. О. Драй-Хмари) / В. В. Міяковський. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 11. С. 4. М. О. *Драй-Хмара - дослідник творчості Лесі Українки.*

Одарченко П. В. Деякі дати з молитовника П. Драгоманова / П. В. Одарченко. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 10. С. 11–12. *Запис про народження Лесі Українки у «Молитвослові» П. А. Драгоманова, що зберігався у Гадяцькому музеї ім. М. П. Драгоманова.*

Шевельов Ю. В. Театр Лесі Українки чи Леся Українка в театрі / Григорій Шевчук [псевд.]. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 11. С. 1–2.

Хронікальні матеріали

З наукового життя. Історично-філологічний гурток при Київському Домі вчених в 1942 р. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 5. С. 13. *Тема творчості Лесі Українки в роботі гуртка.*

Львів : [культурні заходи]. *Наші дні*. Львів, 1943. Ч. 1. С. 13. *Про прем'єру драми Лесі Українки «Камінний господар» у Львівському оперному театрі (режисер Й. Гірняк).*

Театральні усмішки. *Наші дні*. Львів, 1943. № 1. С. 7. «*Камінний господар» Лесі Українки у постановці О. Гірняка у Львівському оперному театрі.*

Iryna Lykhanova
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8060-8291,
PhD (History), Research Associate,
Department of National Bibliography,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: bibliografia@gmail.com

The Occupation Press of Ukraine (1941–1944) as a Source for the Scientific Bibliography of Lesya Ukrainka

A bibliographical review of Lesya Ukrainka's works and publications about her life and work, which were printed in the columns of the occupation press of Ukraine (1941–1944), is provided. A bibliographical list of Lesya Ukrainka's works and publications about her life and work, which were published in the magazine “Nashi dni” (Lviv, 1941-1944) is added.
Keywords: Lesya Ukrainka, occupation press of Ukraine, magazine “Nashi dni”, bibliographical review, bibliography.

Носкіна Наталія Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7750-5179,
завідувачка відділу,
відділ формування та використання газетних фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: noskina@nbuv.gov.ua

Формування фонду електронних періодичних видань (копій друкованих газет) їх опрацювання, облік, зберігання, надання доступу користувачам

Авторка проаналізувала сучасний стан надходження обов’язкового примірника документів (газет) до відділу формування та використання газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), окреслила шляхи поповнення газетного фонду НБУВ, зокрема через формування фонду електронних аналогів друкованих видань (копій) та розглянула аспекти їх накопичення, обліку, опрацювання та надання у користування електронних копій друкованих медіа.
Ключові слова: відділ формування та використання газетних фондів, газети, газетний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, друковані медіа, електронні аналоги друкованих медіа.

Сучасним бібліотекам доводиться підлаштовуватися під зміни науково-технічного прогресу, щоб відповідати потребам користувачів. У той час як друковані медіа потерпають від нестачі фінансів, паперу, технічної бази для друку, кваліфікованих кадрів, високих тарифів на поштові витрати тощо, сучасна ІТ індустрія надає можливість бібліотекам отримувати не тільки паперові видання, а й електронні. Швидкий розвиток та розповсюдження електронних видань вимагає від бібліотек вирішення питання чи відповідає той чи інший електронний документ критеріям та ознакам характерним для електронних видань та пошуку більш ефективних, сучасних шляхів отримання і використання електронних ресурсів, у т. ч. і періодичних видань.

Все частіше видавці пропонують бібліотеці електронну копію друкованого медіа, котра повністю відповідає друкованому виданню. Надсилання такої копії до

бібліотеки не потребує поштових витрат за доставку видання та мінімізує час надходження газети до бібліотеки і користувача, виключає у майбутньому потребу оцифрування документів (газет). Нагальним завданням бібліотеки стає вирішення питань: формування, обліку, опрацювання, зберігання і використання електронних видань (копій) друкованих медіа, отриманих через інформаційно-телекомунікаційні мережі, у т. ч. як обов'язковий примірник документів. Згідно діючого законодавства України, зокрема законами України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про обов'язковий примірник документів» Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського має право отримувати всі види обов'язкових примірників документів, у т. ч. видання електронні. У Законі визначено, що «документ [у т. ч. й електронний] це матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві» [Закон України «Про обов'язковий примірник документів» від 17 січня 2002 року № 2953-III. Розділ І. Загальні положення. Стаття 1. Визначення термінів та понять]. Отримані бібліотекою від видавців електронні видання (копії) друкованих видань це документи, які пройшли редакційно-видавниче опрацювання, мають вихідні відомості та призначені для розповсюдження в незмінному вигляді. Такі електронні документи відповідають визначенню електронного видання, наведеному в ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості».

Діючим законодавством «Про обов'язковий примірник документів» не передбачено надходження до бібліотеки електронних аналогів періодичних видань (газет), котрі не мають матеріального носія. Контрольні примірники електронних аналогів періодичних видань (газет), у форматі PDF, за Законом України «Про МЕДІА» від 13 грудня 2022 р. №2849-IX, мають надходити до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. У законі зазначено, що «зареєстровані суб'єкти у сфері друкованих медіа зобов'язані надсилати контрольні примірники кожного випуску друкованого медіа в електронній формі (за наявності) до Нацради [Закон України «Про МЕДІА» від 13 грудня 2022 р. №2849-IX. Стаття 48. Облік і зберігання програм та примірників друкованих медіа]. Було б доречно виступити з пропозицією внесення змін до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» щодо передачі видавцями електронної копії друкованих медіа до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як найбільшого депозитарія української преси в Україні.

З метою отримання і формування фонду електронних аналогів друкованих медіа, відділ формування та використання газетних фондів НБУВ співпрацює з видавцями і редакціями друкованих медіа через листування, комунікації у соцмережах, засоби телекомунікації. Електронні документи не потребують фізичної площі для розміщення та оправи річників, мінімізують процеси опрацювання видань, однак їх теж треба десь зберігати, обліковувати, бібліографувати, каталогізувати, надавати доступ користувачам.

Отримані аналоги друкованих медіа, є такими самими об'єктами обліку, як і паперові видання. Їх облік має вестись згідно з «Інструкцією з обліку фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», затвердженої Вченою радою НБУВ, протокол № 3 від 22.04.2019 (розділ 4. «Особливості обліку окремих видів та категорії документів»). Одиницею обліку електронних аналогів друкованих

медіа має бути повнотекстовий електронний документ (для газет – річний комплект і назва), включений до інстальованих баз даних, розміщених на жорсткому диску комп'ютера (сервері) бібліотеки і доступний користувачам через інформаційно-телекомунікаційну мережу бібліотеки (серверні електронні документи). Оскільки такі документи не мають електронного носія їх необхідно зберігати не лише на сервері бібліотеки, як страхову копію, а й продублювати на диск або інший носій.

Індивідуальний облік, отриманих електронних копій друкованих медіа ведеться в реєстраційних картотеках, обліковому каталозі з позначкою «електронний документ». Сумарний облік електронних локальних документів (копій друкованих медіа) обчислюється в «Книзі сумарного обліку електронних локальних документів. Ч. 1» згідно з додатком № 18 «Інструкції з обліку фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». У сумарній книзі зазначається загальна кількість документів, назва, обсяг в Гб, мова видання, для газет – кількість отриманих номерів і річних комплектів.

Опрацювання отриманих електронних документів здійснюється згідно з технологічною інструкцією «Централізованого бібліотечного опрацювання документів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Київ, НБУВ, 2015 та «Інструкцією з обліку та опрацюванню газетного фонду НБУВ», котрими регламентуються виконання виробничих процесів, необхідних для здійснення обліку та опрацювання документів: формування фонду електронних документів, початкове опрацювання видань, облік, аналітико-синтетичне опрацювання, формування бібліографічного запису, завантаження до інстальованих баз даних бібліотеки й надання доступу користувачам бібліотеки через інформаційно-телекомунікаційну мережу бібліотеки. На даному етапі проєкт формування фонду електронних копій друкованих медіа та можливості їх подальшого використання читачами знаходиться у процесі розробки та вирішення низки організаційних та юридичних питань.

У період 2024–2025 рр. до відділу формування і використання газетних фондів НБУВ надійшло 68 назв газет у електронному форматі (копії друкованих медіа у форматі PDF), що складає 171 річний комплект газет за період 2018–2025 рр. Станом на 2025 р. відділ формування та використання газетних фондів НБУВ отримав від видавців 771 назву газет у друкованому форматі. Всього Національною радою з питань телебачення та радіомовлення зареєстровано 1461 назв газет. Надходження друкованих видань до газетного фонду бібліотеки, з числа зареєстрованих, складає лише 52,7%. Працівники відділу формування та використання газетних фондів НБУВ щороку аналізують надходження видань до бібліотеки та вживають всіх можливих заходів для надходження обов'язкового примірника документів до газетного фонду НБУВ. З метою поновлення надходження обов'язкового примірника видань постійно комунікують з видавцями і редакціями газет, беруть участь у заходах організованих Національною радою з питань телебачення і радіомовлення, Національною спілкою журналістів України, Центром журналістської солідарності України тощо. Однак, умови, в котрих опинилися видавці деяких друкованих медіа: робота в прифронтових регіонах, поблизу районів ведення бойових дій, на деокупованих територіях, в умовах релокації редакцій тощо, призвели до проблем з відправкою обов'язкових примірників документів до бібліотеки та зупинки виходу великої кількості друкованих медіа. Отже, надходження електронних видань (копій друкованих газет) до газетного фонду НБУВ стає сьогодні актуальним, а іноді єдиним можливим способом отримати газети.

Nataliia Noskina,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7750-5179,
Head of Department,
Department of Formation and Use of Newspaper Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: noskina@nbuv.gov.ua

Creation of electronic periodicals collection (copies of printed newspapers), their processing, accounting, storage, and provision of access to users.

The author has analyzed the current state of acquisition of obligatory deposit copies of document (newspapers) to the Department of Formation and Use of Newspaper Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (VNLU), outlined ways of replenishing the VNLU newspaper collections, in particular through creation of collection of electronic analogues of printed publications (copies), studied various aspects of accumulation, accounting, processing and provision for use of electronic copies of printed media.
Keywords: Department of Formation and Use of Newspaper Collections, newspapers, newspaper collections of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, printed media, electronic analogues of printed media.

Рудий Григорій Якович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4679-282X,
доктор історичних наук, учений секретар,
Сектор з координації наукових досліджень,
Науково-організаційний відділ,
Президія Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: sknd@nas.gov.ua

Методологічні й методичні засади класифікації джерел пресології

Розглянуто питання про розробку загальних методологічних принципів класифікації джерел пресології. Теоретично обґрунтовано і запропоновано класифікаційну модель джерел пресології, її складові, розкрито її суть, виявлено її особливості, з’ясовано, в чому її відмінність від систематизації.
Ключові слова. Преса, пресологія, методологія, джерело, класифікаційна модель джерел пресології.

Класифікаційна модель джерел пресології ще не знайшла належного висвітлення науковців. Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що у наукових працях лише частково описано методологічні вимоги до класифікації періодики. До цього часу питання про класифікаційну модель джерел пресології як системи упорядкування пресологічної інформації ще не розроблено. Насамперед слід відзначити, що класифікація широко застосовується в багатьох галузях природничих, технічних і соціогуманітарних наук. Тут термін «класифікація» вживається як засіб уточнення понять, якими користується наука. Цей процес дозволяє структурувати

інформацію й упорядкувати об’єкти дослідження для більш зручного пошуку та аналізу даних. Найважливішими аспектами класифікації є критерії і категорії класифікації. Водночас необхідно розмежовувати поняття класифікація і систематизація. З наукового погляду, це різні терміни, вони не ідентичні, не рівнозначні. Вони різні за формою, продукуються різними методами, виконують різні функції. Класифікація і систематизація – два різних способи організації інформації або об’єктів. Основна відмінність між класифікацією і систематизацією полягає в тому, як вони упорядковують інформацію або об’єкти. Класифікація поділяє об’єкти на категорії, в той час як систематизація будує структуру або ієрархію, що відображає внутрішні відносини між об’єктами. Основна мета систематизації – створити систему, яка забезпечує більш глибоке розуміння об’єктів і їхніх внутрішніх зв’язків. До прикладу, при організації роботи бібліотеки можна використати класифікацію, щоби поділити її за темами (суспільно-політична, соціально-економічна, просвітницька, релігійна та інші). А систематизація може використовуватися для створення каталогу газет чи журналів, який відображає дані про видавців, редакторів, органи видання, місце видання, мову тощо.

Для джерелознавців, у тому числі пресологів, проблема класифікації джерел і на сьогодні залишається дискусивною. Вітчизняне та зарубіжне джерелознавство виробило чимало схем класифікації джерел, у тому числі преси. Зокрема, пресові джерела XVIII–XIXст. прийнято поділяти на такі групи:

– за періодичністю (щоденні, тижневики, місячні, щоквартальні);

– за територіальною ознакою (центральна, провінційна, преса окремих регіонів);

– за мовою;

– за видавцями (преса офіційна урядова, відомча, преса приватна, преса громадських організацій);

– за ставленням до цензури (підцензурна, легальна, вільна російська, зарубіжна преса, нелегальна);

– за змістом і типами видань, які історично склалися (літературно-суспільні журнали і газети, офіційно-відомчі, наукові, спеціальні, галузеві, сатиричні, ілюстровані).

Зрозуміло, що така класифікація не є цілком науковою, бо окремі з перерахованих різновидів органів періодики можуть бути одночасно віднесені також і до інших з названих різновидів. Крім того, багато галузевих видань є й дуже вузькими спеціалізованими виданнями. Такий поділ преси тільки в окремих випадках можна обґрунтувати міркуваннями службового характеру.

Фактично в радянському джерелознавстві головною була класифікація преси лише за видавничою та партійною ознакою. Слід відзначити, що зміст матеріалів періодичної преси радянського періоду за своєю інформаційно–суспільною сутністю не має суттєвих відмінностей за названою ознакою, адже панування комуністичної ідеології в періодичних виданнях було тотальним та всеохоплюючим.

Класифікація періодичних джерел є важливим напрямом сучасних українських пресологів. Відомий науковець М. Романюк запропонував класифікувати пресу за такими ознаками: вид, періодичність, місце видання, зміст, власники чи видавці. Український науковець П. Губа найважливішою вважає класифікацію преси за ознакою ідейно-політичної спрямованості видання. Розуміючи, що всі періодичні

видання тут класифікуються за різними принципами, П. Губа зазначає, що така класифікаційна схема є досить умовною.

З огляду на те слід зазначити, що окремі пресознавці до класифікації пресових джерел застосовують різні класифікаційні підходи, що не завжди базуються на системному підході, який передбачає вивчення пресового джерела в його цілісності. Системний підхід щодо класифікації преси має визначатися універсальністю і комплексністю класифікаційних методів. Усі етапи класифікації історичних джерел мають бути історично і логічно пов'язаними.

З огляду на це їх можна групувати за такими принципами:

а) групування має бути повним, тобто охоплювати всі і окремі періодичні джерела;

б) ознаки класифікації визначають у кожному окремому випадку залежно від наукової і практичної мети;

в) поділ слід починати за основною ознакою, властивою для всіх пресових джерел, і закінчувати за ознаками, характерними для окремих джерел;

г) кожну групу періодичних джерел необхідно групувати за однією і тією самою ознакою.

Класифікація – важлива дослідницька процедура матеріалів преси дає змогу комплексно проаналізувати відомості, що містяться в окремих джерелах. Кожна класифікація умовна, проте вона, по-перше, має бути добре аргументована, по-друге, послідовна, по-третє, логічно мотивована. Здійснити таку класифікацію досить важко, оскільки це пов'язано з певними труднощами через численність і різнорідність пресових джерел. З огляду на це, в основу авторської класифікації покладені найважливіші ознаки преси. Отже, пресові джерела поділяються:

а) за видавцями (державна, приватна, партійна, громадська та ін.);

б) за ідеологією (ліберальна, консервативна, ліва, права);

в) за масштабом (загальнонаціональна, регіональна і локальна);

г) за тематикою змісту (суспільно-політична, соціально-економічна, культурно-мистецька, наукова, гендерна та ін.);

д) за професійно-галузевим призначенням (академічна, аграрна, фінансова, кооперативна, виробничо-практична та ін.);

є) за періодичністю (щоденна, тижнева, щомісячна, щоквартальна та ін.);

е) за жанром (інформаційно-масова, аналітична, художньо-публіцистична та ін.);

ж) за мовою (українська, російська, єврейська, польська, німецька та ін.).

Ця класифікаційна модель не є вичерпною, а лише одним з варіантів для дискусії.

Hryhorii Rudyi,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4679-282X
Doctor of Historical Sciences,
Scientific Secretary,
Sector of Research Coordination,
Scientific and Organizational Department,
Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: sknd@nas.gov.ua

Methodological and methodical principles of classification of sources of Pressology

The issue of developing general methodological principles for the classification of sources of pressology is considered. The classification model of sources of pressology is theoretically substantiated and proposed, its components, essence and features are revealed, and its difference from systematization is clarified.
Keywords. Press, pressology, methodology, source, classification model of sources of pressology.

Ткаченко Ігор Володимирович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8276-3778,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
сектор суспільних наук,
Науково-організаційний відділ,
Президія НАН України,
Київ, Україна
e-mail: tkachenko@nas.gov.ua

Микита Шаповал і газета «Село»: історія співпраці

Розглянуто історію співробітництва Микити Шаповала в київській газеті «Село» в 1909–1911 рр. Показано, що М. Шаповал був одним із ключових працівників, які складали ядро видання. Його праці друкувалися майже в кожному числі газети, а припинення участі у ній стало серйозною втратою як для «Села», так і його наступника «Засіва».

Ключові слова: газета «Село», М. Шаповал, співпраця з М. Грушевським, публіцистика, статті в популярній газеті.

Газета «Село», яка виходила в Києві у 1909–1911 р., стала одним із найуспішніших видавничих проєктів М. Грушевського. Відомий як один із фундаторів української національної преси, він стояв біля витоків ЛНВ як рупору українського національно-культурного руху. Після його перенесення до Києва часописна програма М. Грушевського не обмежувалася виключно виданням журналу, він також став ініціатором і видавцем тижневиків «Село» і «Засів», до праці у яких він залучав як відомих на той час українських діячів і журналістів, так і представників молодої генерації українських публіцистів, до числа яких належав і М. Шаповал.

На початок виходу «Села» у вересні 1909 р. М. Шаповал перебував у складній життєвій ситуації. Після арешту в 1906 р. за революційну діяльність і відбування покарання в тюрмі, він з 1908 р. після переїзду з Харкова до Києва проживав у Києві і не мав стабільного матеріального становища. Його політична діяльність і неблагонадійність з погляду адміністрації не давала можливості працювати за професією, натомість він мав підробіток у редакції «Ради» (на посаді коректора), що не дозволяло навіть мати стабільне місце проживання і він змушений був навіть ночувати у редакції ЛНВ за протекцією Ю. Тищенка (Сірого). У таких умовах знайомство з М. Грушевським, яке відбулося в 1908 р. і початок його співпраці у редагованих ним виданнях стало на той момент, як і для багатьох інших молодих українських працівників пера, рятівним фінансовим колом для талановитого публіциста, що опинився у скрутних життєвих обставинах. Про те, що співпраця

М. Шаповала у виданнях М. Грушевського була взаємно корисною і збагатила історію української преси і журналістики, свідчать як їх листування, яке повною мірою розкриває тему співпраці М. Шаповала в ЛНВ і «Селі», так і спогади Ю. Тищенка (Сірого) та М. Гехтера, які відображають історію його участі у цій популярній селянсько-робітничій газеті.

Як свідчать сучасники, Микита Шаповал познайомився з Михайлом Грушевським після переїзду до Києва в 1908 р., де він прагнув здобути стабільне становище після участі в українському революційному русі і арешту. Йому вдалося отримати посаду коректора в «Раді», що аж ніяк не могло забезпечити йому достатнє матеріальне забезпечення. Разом з тим співпраця у газеті Чикаленка дала йому змогу ближчого знайомства з українським громадянством Києва, насамперед з представниками його молодої генерації, до числа яких належали як «муж довіри» М. Грушевського у київських справах Ю. Тищенко (Сірий) та М. Гехтер, з якими у нього склалися приятельські стосунки і за допомогою яких, вочевидь, він почав публікуватися на сторінках ЛНВ, а згодом, після започаткування тижневика «Село», став одним із головних його дописувачів і відповідальних працівників редакції.

Газета «Село», яка почала виходити 3 вересня 1909 р., стала практично основним місцем роботи М. Шаповала в 1909–1910 рр. Він не лише опублікував на її сторінках як мінімум 90 статей, а навіть впродовж певного часу був відповідальним за підготовку газети до випуску і друк. Таким чином можемо констатувати, що бажання залучити до участі у новому виданні молодих талановитих публіцистів дало «Селу» одного із найцінніших кадрів. Адже, попри заявлену в анонсі тижневика в серпневій книзі ЛНВ за 1909 р. участь у ньому великої кількості українських діячів, письменників і публіцистів кістяк видання складали усього декілька чоловік – сам М. Грушевський, Ю. Тищенко (Сірий), М. Гехтер, В. Дорошенко, П. Стебницький, М. Залізняк і власне Микита Шаповал, який регулярно подавав до газети огляди світових подій, видатних явищ українського життя, літературні, біографічні і бібліографічні замітки, а час від часу і коротенькі науково-популяризаторські статті.

Велика кількість фактичного матеріалу про історію співпраці М. Шаповала в «Селі» міститься у його листах до М. Грушевського. Ми не знаємо достеменно, коли саме він отримав запрошення до праці і у який спосіб воно відбулося, зважаючи на відсутність відомих на сьогодні листів М. Грушевського до М. Шаповала, однак, знаючи методи управління видавничим процесом і підбору працівників, можемо припустити, що це відбулося завдяки особистій зустрічі, після якої молодий радикал почав надсилати свої публіцистичні праці на перегляд і подальший друк.

У листах до М. Грушевського простежується шанобливе ставлення Микити Юхимовича до свого працедавця, завдяки якому він отримував матеріальні ресурси. Складне фінансове становище, а згодом і одруження були одними з вагомих причин великої кількості публікацій у «Селі», адже від їх кількості залежали відповідно і гонорари. Як результат, в окремих числах тижневика маємо від 2 до 5 матеріалів авторства М. Шаповала. Порівнюючи інформацію з листів із опублікованими статтями, слід зазначити, що практично всі запропоновані М. Грушевському матеріали були розміщені в газеті, у якій він публікувався як під власним прізвищем, так і під псевдонімом М. Сріблянський та криптонімами М., М. С., М. М. та М. Ш.

Це було як свідченням прихильності М. Грушевського до працьовитого і талановитого молодого публіциста, так і визнанням ролі М. Шаповала у виданні народ-

ного тижневика «Село» і зростанню його популярності серед українських селян і робітників. Особливо цікавими для них стали просвітницькі статті і замітки М. Шаповала про видатних українських діячів, поетів і письменників – С. Руданського, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Марка Вовчка, Є. Гребінку, В. Самійленка, О.-Ю. Федьковича, Т. Бордуляка, Я. Щоголіва, Лесю Українку, Я. Кухаренка, С. Воробкевича, О. Юркевича та ін. Велику увагу на сторінках «Села» Микита Юхимович приділяв також питанням революційного руху і робітничих страйків у країнах Європи, оглядам світових подій і найбільш резонансних явищ у закордонному житті, чи б то мова йшла про резонансний злочин у Ченстохівському монастирі в Польщі в 1910 р., смерть англійського короля Едварда VII і її наслідки для Британської імперії, повстання в Албанії, виборчі права в Норвегії чи права жінок в Новій Зеландії – у всьому цьому проявлявся його хист як публіциста і популяризатора знань про закордонне життя і його особливості серед читацької аудиторії селянсько-робітничої газети.

Серед статей М. Шаповала слід відмітити ряд публікацій на тему жіночих прав і боротьби жінок у їх відстоюванні. Як приклад, він розглядав виборчі системи в Австралії, Норвегії, Фінляндії, Англії, де на той час, на відміну від українських реалій, жінки дедалі активніше брали участь у громадському і політичному житті. Про це, а також висвітлення ганебних явищ українського соціального життя, пройдисвітів і аферистів, які користалися народною темнотою для власних шахрайських дій, йшлося у статтях «Підгорний», «Земський начальник і розпусність», «Дикий учитель», «За монастирськими стінами» тощо.

У цілому діапазон праць М. Шаповала в «Селі» варіювався від віршів і біографічних портретів видатних українців і українок до політологічних нарисів, що відображали соціально-політичне життя на різних кінцях земної кулі від Австралії до Іспанії. Як революціонер він не міг стояти осторонь революційних процесів в Європі і активно готував і публікував матеріали на зазначену тематику. Прихильність М. Грушевського, до моменту несподіваного і нелогічного цілковитого розриву, працьовитість і публіцистичний талант показують, що Микита Шаповал і його публіцистична праця в «Селі» заслуговують уваги як дослідників української преси, так і українського революційного руху як частини загальносвітового явища на початку XX ст.

Відхід М. Шаповала від участі в «Селі» наприкінці 1910 р. чи то внаслідок запального характеру молодого революціонера, який у такий спосіб здійснив «повний розрив із нереволюційним українством» (і це стало, за словами Ю. Тищенка (Сірого) особливо відчутною втратою для редакції видання), чи то внаслідок виїзду на Чернігівщину лісничим у маєток Терещенка, завершив його участь як публіциста у виданнях М. Грушевського, якого він від того часу виключно критикував, особливо на сторінках «Української хати». Як зазначав М. Гехтер, він був великим ідеалістом, цурався компромісів і був готовий вивести зі своїх переконань – чи з того, що він вважав за переконання – найрішучіші висновки. Його безкомпромісність у випадку із «Селом» не пішла на користь ні самому Шаповалу, ні народному тижневику, який багато втратив внаслідок його відходу.

Загалом слід відмітити, що участь та історія співпраці М. Шаповала з «Селом» та його ідейним натхненником і редактором М. Грушевським є однією із найзначніших сторінок історії київської української преси початку XX ст. Статті, дописи та навіть

вірші М. Шаповала на сторінках газети є цінним матеріалом до історії цієї популярної газети та розкривають його публіцистичний талант і розуміння потреб української селянсько-робітничої аудиторії. Інтерес «Села» для читачів багато в чому був обумовлений власне статтями Микити Юхимовича, який обирав найбільш пекучі для народного сприйняття теми. А його листи до М. Грушевського є як джерелом до історії його становлення як публіциста та громадського діяча на початку 1910-х рр., так і важливим епізодом у загальній видавничій і публіцистичній праці двох видатних українських діячів початку XX століття.

Ihor Tkachenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8276-3778,
PhD (History),
Leading Researcher,
Sector of Social Sciences,
Scientific and Organizational Department,
Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: tkachenko@nas.gov.ua

Mykyta Shapoval and newspaper «Selo»: a history of collaboration

The history of Mykyta Shapoval's collaboration with the Kyiv newspaper «Selo» in 1909-1911 was examined. It is shown that M. Shapoval was one of the key workers who made up the core of the edition. His works were published in almost every issue of the newspaper and the termination of participation in it was a serious loss for both «Selo» and its successor «Zasiv».

Keywords: Newspaper «Selo», M. Shapoval, collaboration with M. Hrushevskyi, journalism, publications in popular newspaper.

Яременко Лідія Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4731-028X,
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця,
Відділ пресознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: yaremenko@nbuv.gov.ua

Газетна періодика України – вагоме джерело досліджень історії вітчизняної науки

Проаналізовано і окреслено публікації газетної періодики України як інформаційний ресурс з історії вітчизняної науки. Зроблено висновок про важливість і актуальність залучення пресових публікацій до джерельної бази з історії науки в Україні.
Ключові слова: періодична преса України, історія української науки, джерельна база, НАН України, Відділ пресознавства НБУВ, Інститут архівознавства НБУВ.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є одним із найцінніших і найбільших за обсягом комплексом документального національного надбання

України. Частина наукових структурних підрозділів НБУВ активно провадять дослідження складу рукописних, архівних, газетних, книжкових фондів, що відклались у підрозділах за понад 100 років діяльності Бібліотеки. Важливого значення у їх наукових дослідженнях набуває розробка, визначення й актуалізація інформаційного ресурсу документів фондів як вагомої джерельної бази історико-культурної спадщини України, що сприяє її введенню до інформаційного середовища, надає різносторонню аналітичну і науково-довідкову інформацію про фонди НБУВ та забезпечує відкритий вільний доступ до них як через онлайн-сервіси, так і безпосередньо за місцем їхнього зберігання.

Інститут архівознавства вже тривалий час ґрунтовно досліджує джерельну базу з історії розвитку академічної науки України, представляє її широкому загалу наукового середовища як корпус продовжуваних видань у серії «Джерела з історії науки в Україні», до яких входять збірники документів з історії Національної академії наук України та її установ, наукова спадщина, щоденники, епістолярій видатних вітчизняних учених і монографічні та біобібліографічні видання про них тощо.

Треба зазначити, що за результатами цих досліджень Інститут архівознавства намагається створити комплексну інформаційну базу різноманітних документальних джерел з історії української науки, залучаючи, в першу чергу і в основному, документи архівних фондів академічних установ і державних архівів, а також деякі публікації в періодичній пресі, наукову літературу та інтернет-ресурси.

У пропонованій доповіді хочемо акцентувати увагу на важливості інформаційної складової газетних публікацій з історії та становлення вітчизняної науки, розвитку, діяльності і досягнень наукових установ та видатних учених України. На сьогодні залучення публікацій з такою інформацією до джерельної бази з історії української науки та їх актуалізація для суспільного середовища відбувається не системно, епізодично, більше в тематичному спрямуванні щодо розширення біографічних добірок та здебільшого у разі відсутності певних хронологічних історичних відомостей в архівних документах. І це об’єктивно виправдано, адже завдання Інституту архівознавства та інших установ, що досліджують історію науки, сконцентровані на розробленні джерельного ресурсу саме документів Національного архівного фонду.

А ось джерелознавчий, комплексний, системний, аналітичний і критичний підхід до виявлення та аналізу пресових публікацій зі становлення української науки за весь період друкування газет в Україні може стати в пріоритеті досліджень Відділу пресознавства НБУВ у межах його науково-дослідної роботи, на кшталт проєктів «НБУВ на сторінках газет» та «Науковці України у газетних публікаціях», які успішно втілює Відділ.

Певний блок газетних публікацій, що містять вагому інформацію для розуміння і підтвердження становлення та розвитку науки в Україні, але документні оригінали яких відсутні в архівах як такі, що не збереглися, або не були створені, вже виявлено й оприлюднено в низці видань, зокрема й у низці спільних загальноакадемічних проєктів Інституту архівознавства і Відділу пресознавства. Вони можуть стати основою для створення та формування відповідної інформаційної бази даних з аналітичними описами і цифровими копіями статей та підготовки на її засадах різножанрових наукових публікацій.

Як відомо, заснування Української академії наук у Києві відбулося за Законом від 14 листопада 1918 р., підписаним Гетьманом П. Скоропадським. І всі сучасні видання при згадці цього Закону дають посилання на його публікацію в офіційному друкованому органі Ради Міністрів Української Держави – газеті «Державний вісник» (22 лист. 1918 р., № 73), адже оригінал Закону дотепер не знайдено, а у фонді № 2201 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Архіві Президії НАН України зберігається лише машинописна не засвідчена копія тексту закону, підготовленого для друкування у «Державному віснику». У цьому ж номері опубліковано Наказ Гетьмана П. Скоропадського від 14.11.1918 про призначення перших дійсних членів УАН, а в від 26.11.1918 № 75 опубліковано Статут УАН. Отже, газетні публікації в цьому випадку виступають офіційними законодавчими документами.

Підкреслимо, що у 1918 р. спостерігалася підвищена суспільна увага до створення в Українській Державі Української академії наук. Інформацію про її організацію, перші засідання, вибори по відділах, намічені кроки діяльності подавали не тільки офіційні видання державних органів, а й газети найрізноманітніших спрямувань і форм власності: безпартійна демократична газета «Відродження» (0.11.1918, ч. 198), політична, економічна, літературна газета «Нова Рада» (30.11.1918, № 226), громадсько-політична і літературна газета «Кіевская мысль» (30.11.1918, № 228) та ін.

Через фінансові труднощі, складне матеріально-технічне забезпечення, відсутність паперу протягом 1918–1920 рр. науковці презентували результати своєї роботи здебільшого через наукові доповіді на засіданнях структурних інституцій, які по суті ставали публічними, інформацію про місце, час, тематику виступів друкували у місцевій пресі. Наприклад, у «Відродженні» (ч. 198) повідомлялося про чергове засідання секцій Українського наукового товариства 1 грудня 1918 р. з доповідями І. Каманіна, В. Модзалевського, О. Грушевського. Протягом 1920-х років, коли відбувалась інституалізація академічної науки, у пресі зберігалась ця пильна увага до УАН.

Якщо загалом визначити коло питань, які висвітлювала українська преса про вітчизняну науку, то треба зазначити, що в офіційних виданнях це питання державних нормативних актів із діяльності наукових установ, штатів, фінансування, приміщень, що було надзвичайно актуальним, зокрема для Академії, не лише у період 1918–1920 рр., а й майже всі роки її діяльності. Не оминули увагу преси і питання політичних репресій стосовно Всеукраїнської академії наук та процесу «СВУ», стан науково-дослідної роботи під час Другої світової війни. У подальшому висвітлювались досягнення української науки, організаційні питання обрання дійсних членів, проведення ювілейних заходів, вручення нагород, увічнення пам’яті та інші події, що відбувались на державному рівні. В інших виданнях оприлюднювалися і більш локальні події за конкретної участі певних установ, вчених та ін., але не менш важливі за значенням для історії української науки.

Треба підкреслити, що майже увесь період ХХ ст. на шпальтах значної кількості газет присутні публікації про розвиток української науки, зокрема про стан, діяльність, здобутки НАН України та галузевих академій наук та їх провідних учених. Така тенденція зберігалася до моменту широкого впровадження інтернет-технологій, що дало можливості оперативно/миттєво розміщувати інформацію про новини, події, заходи, що раніше висвітлювалися тільки у щоденних газетах, та й сама преса почала активно змінювати свої форми і текстове наповнення.

Наголосимо, що в абсолютній більшості видань, які стосуються розвитку української науки, навіть у тих, де присутні бібліографічні списки видань і джерел за даною темою, посилання на газетні публікації відсутні. Останнім часом ця тенденція дещо змінилася стосовно підготовки персональних видань про видатних вітчизняних діячів науки, літератури, культури, до бібліографії яких включаються і пресові публікації (їхні доповіді, інтерв'ю, статті про них тощо; до прикладу, видання НАН України про академіка М. М. Боголюбова, 2019 р.). Проте системна робота з розшуку, аналізу й актуалізації таких матеріалів не проводиться.

Для визначення спрямування напрямів пошуку і блоку видань для аналізу треба вивчити типологізацію пресових видань, їх можливу дотичність до обраної теми. Слід обов'язково враховувати регіональну пресу, адже наукові установи України мають доволі розгалужене географічне розташування. Приміром, у 1964 і 1969 рр. відбулись візити делегацій союзної та республіканських академій до української академії для ознайомлення з вдалим досвідом поєднання роботи її наукових академічних установ з виробничими підприємствами, заводами, шахтами. В Архіві Президії НАН України збереглися стенограми спільних засідань делегацій та української академії за результатами візитів. А ось вагома інформація про конкретні дати і місця перебування, склад присутніх, підняті питання, практичний обмін досвідом на місцях тощо знайшли відображення тільки в публікаціях місцевих газет Львова, Ужгорода, Харкова, Донецька, Маріуполя, Запоріжжя, Дніпра, Севастополя.

Серед видів газет треба обов'язково виокремити і врахувати значення освітянської преси. Адже переважна більшість науковців, з одного боку, були студентами київських, харківських, львівських та ін. закладів вищої освіти і в газетах цих установ можна відшукати невідомі штрихи до студентських років вчених. Наприклад, у газеті «Радянський студент» від 08.01.1939 р. опубліковано наказ ректора Київського індустріального інституту про відзначення грошовою нагородою студента Б. Є. Патона за кращу науково-дослідну роботу. Згодом багато з таких студентів стали викладачами вишів, тому в такій періодиці може бути додаткова інформація про педагогічну діяльність майбутніх видатних учених. Найближчим часом Відділ пресознавства закінчує проєкт каталогу освітянської преси, який наразі може слугувати важливим підґрунтям подальших наукових досліджень.

Отже, можна зазначити, що публікації української преси з історії вітчизняної науки є ґрунтовним неопрацьованим ресурсом для формування цього сегмента її джерельної бази, подальших актуальних наукових досліджень на їх основі, що сприятиме введенню і популяризації нових знань до широкого суспільного середовища та збереженню історичної пам'яті про українську науку.

Lidiia Yaremenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4731-028X,
PhD (History), Senior Research Associate,
Senior Research Associate,
Department of Press Studies,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: yaremenko@nbuv.gov.ua

Newspaper periodicals of Ukraine – a significant source of research into the history of domestic science

The publications of newspaper periodicals of Ukraine as an information resource on the history of national science are analyzed and outlined. The conclusion is made about the importance and relevance of including press publications in the source database on the history of science in Ukraine.
Keywords: Ukrainian periodical press, history of Ukrainian science, source database, NAS of Ukraine, VNLU Press Study Department, the Institute of Archival Studies of the V.I.Vernadskyi National Library of Ukraine.

РОЗДІЛ 9

НАУКОВА КАТАЛОГІЗАЦІЯ СТАРОДРУКІВ І РІДКІСНИХ ВИДАНЬ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Бондар Наталія Петрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7010-5893,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: bondarnat@ukr.net

Особливості структури опису видань і примірників у наукових каталогах кириличних стародоруків: традиційність і новації

Проаналізовано структуру описів у трьох каталогах кириличних стародруків, в тому числі описи як видань, так і особливостей примірників. Пораховано кількість полів й зафіксовано їх послідовність. З'ясовано, які поля в структурі описів є більш традиційними й універсальними, а які включають авторські нововведення. Прослідковано динаміку заміни послідовності полів і доповнення їх структури.
Ключові слова: кириличні стародруки, наукова каталогізація, бібліографія стародруків.

Науковий каталог стародруків займає проміжне місце між суто бібліографічним документом, що фіксує певне видання чи його примірник, і науковим дослідженням. На відміну від останнього, він має представити широкий бібліографічний, історико-книгознавчий, джерелознавчий матеріал в уніфікованій систематизованій формі.

Форми сучасних наукових каталогів стародруків можуть бути абсолютно різними. Спробую проаналізувати як традиційність у структурі каталогів кириличних стародруків й формуванні їхніх описів, яка дотична до питань дотримання в описах стандартів, правил, напрацювання методичних засад, так і запровадження новацій, які обов'язково містить практично кожен науковий опис стародруків. Зрозуміло, я намагатимусь скористатися переважно власним досвідом, а також досвідом роботи фахівців відділу стародруків та рідкісних видань, що теж є авторами й укладачами таких каталогів.

Напевне, перше, що характеризує каталог – його обсяг і повнота, що впливають одне на одного у зворотній пропорції. Оскільки чим більше до каталогу буде включено описів стародруків, тим коротшими мають бути такі описи. І навпаки, якщо в каталозі планується описати невелику кількість документів, то такі описи можуть бути максимально широкими і деталізованими.

За об'єктом опису наукові каталоги стародрукованих пам'яток можна розділити на фіксуючі, з описом видань, і попримірникові, де додається опис особливостей

примірників. Опис видання складає умовний перший рівень, опис примірника – другий. Структура обох рівнів опису може коливатися від максимально стислої до дуже розлогої в залежності від мети укладачів.

Здебільшого укладачі вибирають середній або стислий обсяг опису видання, оскільки більшість стародруків вже знайшли відображення в опублікованих бібліографічних джерелах зведеного типу. З власного досвіду можу сказати, що каталог фіксуючого типу все одно вимагає уточнення хоч і незначної кількості, але обов'язкових параметрів опису. Як правило, описи невеликих колекцій мають доволі коротку форму. Однак навіть у каталогах із коротким описом стародруків можуть бути винятки, важливі для бібліографії – наприклад, коли йдеться про примірник, що доповнює всі опубліковані описи конкретного видання, або ж містить відмінності від інших примірників. Окрім включення особливостей суто до бібліографічного опису, каталогізація таких примірників вимагає їх описової характеристики в примітках або у вступній статті.

Проаналізуємо наш каталог описового характеру «Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог» / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької. Київ, 2008. 232 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001911

Каталог включає 488 описів кириличних видань, представлених 1890 примірниками і фрагментами. Значний обсяг включених видань обумовив застосування доволі короткого формату їхніх бібліографічних описів. До складу описів цього каталогу входять такі поля: 1) автор, 2–3) назва (у спрощеній орфографії), для літургійних видань подано уніфіковану назву й самоназву; 4) місце видання, 5) друкарня (в уніфікованій формі українською мовою), 6) рік видання, 7) формат, 8) аркушеві формулу. Наведено відомості про 9) ілюстративне оформлення, подано 10) кількість примірників, 11) місце їх зберігання й 12) їх розстановочні шифри. Завершують опис 13) бібліографія і 14) примітки.

До максимально широкого опису видання, як правило, укладачі вдаються в зведених каталогах або наукових каталогах окремих збірок з описом доволі невеликої кількості видань. Спробую проаналізувати наші каталоги з детальним описом примірників з фондів НБУВ, перерахувавши поля опису. Звернуся до каталогу: Бондар Н. П. «Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис». Київ, 2012. 312 с.. URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002065.

Каталог містить описи 10 видань у 44 примірниках. Незначна кількість видань, об'єднаних персоналіями двох друкарів, доволі коротким проміжком часу їх друку, тематичною однорідністю, дозволила використати максимально розширену структуру описів і видань, і примірників. У цьому каталозі опис видання складається із кількох блоків, кожен з яких містить різні поля. Перший блок – *короткий бібліографічний опис*, до складу якого включено: 1) уніфіковану назву; 2) самоназву; 3) місце видання, 4) друкарню (в уніфікованій формі українською мовою), 5) час публікації (початок і завершення).

Наступний блок *Організація видання* містить відомості про 6) формулу видання; 7) формат, 8) особливості фоліації; 9) сигнатури; 10) особливості колонтитулів, виносок на полях тощо. Третій блок *Характеристика друку* включає:

11) кількість рядків на сторінці; 12) розмір шрифту; 13) розмір дзеркала набору; 14) відомості про кольоровий друк. Наступний блок *Особливості набору та друку* містить: 15) відомості про крапки, коми, виноски тощо. Блок *Художнє оформлення* включає 16) перелік ілюстрацій з зазначенням кількості дощок, 17) аркуші розміщення всіх типів елементів. Наступні блоки – 18) *Вихідні відомості* і 19) *Склад видання*. В окрему рубрику виділено 20) *Використання пробільного матеріалу*. Оригінальною позицією вважаю 21) *Початкові слова аркушів*. До опису включено 22) варіанти набору і друку; 23) варіанти художнього оформлення; 24) помилки в нумерації; 25) кількість відомих примірників; 26) кількість і перелік описаних примірників; 27) бібліографію видання.

Рівень опису особливостей примірника складається з таких компонентів: 1) короткий бібліографічний опис; 2) порядковий номер примірника; 3) шифр зберігання; 4) інвентарний номер; 5) місце зберігання; 6) формула; 7) повнота / дефектність; 7) стан збереження; 8–9) розміри блоку книги по оправі й аркушах; 10) варіант набору; 11) варіанти оформлення. Виділено блок *Провенієнції*, до якого включено 12) записи; 13) суперекслібриси; 14) екслібриси; 15) печатки, штампи; 16) шифри, інші відмітки; 17) наліпки; 18) маргіналії; 19) інші особливості примірника; 20) опис оправи, у якому кілька складових; 21) філіграні; 22) походження примірника; 23) бібліографія примірника. Підрахунки показали, що опис видання і примірника складається разом щонайменше з 50 компонентів.

За дуже подібною схемою було детально описано особливості видань і примірників у каталозі Бондар Н. П. «Вільнюські Євангелія 1575–1644 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження, попримірниковий опис, альбом ілюстрацій». Київ, 2021. 483 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004406

Каталог включає описи 4 вільнюських видань Євангелій у 36 примірниках, а також опис примірника-конволюта, зібраного з аркушів різних видань. Відмінності в структурі описів і видань, і примірників порівняно з попереднім каталогом є незначними. Так, було змінено порядок полів в описі видання й поля з вихідними відомостями й складом видання було переміщено ближче до короткого бібліографічного опису. До варіантів друку й оформлення тут додано також доволі специфічну рубрику «варіанти паперу», оскільки примірники описаних видань продемонстрували такі варіанти. Крім того, поле «початкові літери аркуша» перенесене в додаток, оскільки займає обсяг у декілька сторінок і робить описи громіздкими, а також до нього додано ще одне поле з початковими літерами останніх рядків на сторінці. Їх розміщено у додатку з назвою «Ідентифікатори початкових та кінцевих рядків Євангелій», що виступає частиною бібліографічного опису видання; в описі зафіксовано таке поле й вміщено посилання на додаток. Порівняно з попереднім каталогом в структуру опису видання додано поля «фінгерпринт» і «філіграні видання». Відтак загальний обсяг полів збільшено до 53. Поля опису примірників залишено без змін, додано лише два факультативні – варіант за філігранями й номери ілюстрацій, оскільки в публікації у вигляді окремого альбому вміщено доволі велику кількість ілюстрацій із зображеннями різних компонентів видань і примірників.

Звичайно, запропоновану схему розширеного опису кириличних стародруків XVI–XVII ст. переважно літургійного змісту при потребі можна й звужувати, й ще

більше розширювати. Наприклад, шляхом додавання полів з номером видання (1-е, 2-е, 3-є), самоназвами місця друку й друкарні, дозволами на друк, зазначенням друкарів, видавців, авторів передмов, віршів, граверів, передавати цілісний текст титулів, розширювати опис особливостей і розмірів шрифтів і т.д. У той же час окремі поля можуть скорочуватися. Отже, на прикладах трьох авторських каталогів кириличних стародруків я спробувала з'ясувати особливості й специфіку структури опису видань і примірників й зафіксувати авторські новації.

Nataliia Bondar,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7010-5893,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Researcher,
Head of the Department,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: bondarnat@ukr.net

Peculiarities of the structure of edition and copy descriptions in scholarly catalogs of Cyrillic early printed books: tradition and innovation

The structure of the descriptions in three catalogs of Cyrillic early printed books was analyzed, including descriptions of both editions and the features of copies.The number of fields was counted and their sequence was recorded.It was found out which fields in the structure of descriptions are more traditional and universal, and which include author's innovations.The dynamics of changes in the sequence of the fields and the expansion of their structure have been traced.
Keywords: Cyrillic early printed books, scholarly cataloging, bibliography of early printed books.

Бондарчук Анна Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9120-2457,
молодша наукова співробітниця,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: bondarchuknbuv@ukr.net

Рідкісні примірники у власницьких оправах з тканини з фонду відділу стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто примірники з колекції рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, збережені в оправах з тканин, виготовлені за замовленням власників. Примірники походять зі збірок Б. Грінченка, Д. Дорошенка, О. Лазаревського та Київського товариства «Просвіта».
Ключові слова: палітурна справа, оправи з тканини, рідкісні видання.

Одним із критеріїв визначення рідкісності примірників є особливості оформлення їхніх оправ. Палітурна справа з плином часу змінювалась як за технікою виготовлення, так і за матеріалом. Багато сторіч оправи книг виготовлялися ручним способом, часто на замовлення власника. Певні оправи за художніми якостями їх виконання можна сміливо охарактеризувати як пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва.

З початком етапу машинно-фабричного поліграфічного виробництва книги починають випускати одразу в палітурках. Однак серед української інтелігенції залишаються популярними власницькі оправи, виготовлені на замовлення. У другій половині XIX – на початку XX ст. на теренах сучасної України в оформленні власницьких оправ шкіру змінюють мармуровий папір, ледерин, коленкор, тканина. Серед книг, що знаходяться в колекції рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань (далі –ВСРВ) НБУВ, вирізняються примірники, з оправами, виготовленими з бавовняних тканин, орнаменти яких захоплюють різноманіттям і різнобарв'ям візерунків.

Завдяки друкованим та електронним каталогам, а також перегляду книжок на полицях devisu, з колекції рідкісних видань ВСРВ було виокремлено понад 30 примірників в палітурках з різних тканин. Ці оправи були виготовлені на замовлення для книг, які належали книгозбірням видатних українських діячів і просвітніх установ. Тканинні власницькі оправи мають спільні особливості. У них шкіряний корінець, зверху або по центру корінця відтиснута назва видання і автор, унизу ініціали власника або установи, якій належало видання. Тканини на оправах вражають різноманіттям орнаментів і кольорів. Наявні як геометричні, так і рослинні орнаменти з зображенням квітів, ягід і листя. Переважає темний фон із яскравими акцентами. Повторюються орнаменти не часто, в основному на томах багатотомників або окремих випусках часописів.

Приватні книгозбірні, що стали основою Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині – НБУВ), часто не зберігалися цілісно, а надходили до загального фонду й збірок окремих відділів. Дослідження цих зібрань розпочались у 1920-х роках і тривають донині. Періодично виходять статті, каталоги та довідники, присвячені історії і сучасному стану приватних бібліотек.

Найбільше примірників, оправи яких обтягнуті тканиною, походять із бібліотеки видатного українського письменника, перекладача, просвітника, громадського діяча Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910). Згідно з його заповітом, особиста бібліотека письменника мала перейти у спадок до його дружини Марії Миколаївни Грінченко (ур. Гладиліної), а після її смерті – до Київського товариства «Просвіта». У 1919 р. М. Грінченко передала бібліотеку свого чоловіка до ВБУ. Наразі в колекції рідкісних видань ВСРВ виявлено більше 60 примірників з печатками «Бібліотека Б. Грінченка». 20 із них збережені в оправах, виготовлених на замовлення з різнобарвних бавовняних тканин. Оправи зі шкіряними корінцями, внизу відтиснуті ініціали власника «Б. Г.». Серед книг – випуски часописів «Громада», «Правда», «Житє і слово», твори М. С. Грушевського, в тому числі два томи «Історії України-Русі», праці М. П. Драгоманова, збірник «Хутір» Т. Калениченка. Три видання мають однакові оправи блакитного кольору, з орнаментом у вигляді стилізова них гілок з листям. У них збережені видання творів українських авторів – «Наталка

Полтавка» І. Котляревського, «Життя і здоров'я людей на Україні» С. Подолинського та збірник праць «Наша доля».

Фонд бібліотеки-читальні Київського товариства «Просвіта», формуванням якої свого часу займався Б. Грінченко, у 1919 р. був переданий ВБУ. У колекції рідкісних видань налічується більше 25 примірників ізбібліотеки «Просвіти», три з яких збережені у тканинних оправах. Привертає увагу, що оправи яскравих кольорів використано для творів, зокрема, Ф. Енгельса «Положение рабочего класса в Англии» та «К критике политической экономии» (обидва «СПб., 1905»). В одному примірнику на шкіряному корінці знизу відтиснуто «Т. П.», тобто оправа виготовлялась саме для бібліотеки товариства «Просвіта».

Ще одна приватна бібліотека, у складі якої збереглися книги в оправах із тканини, належала українському політичному діячу, історику, літературознавцю та близькому другу Б. Грінченка – Дмитру Івановичу Дорошенку (1882–1951). У колекції рідкісних видань відділу зберігається 25 примірників із його приватної бібліотеки, чотири з яких мають тканинні оправи. На шкіряних корінцях у нижній частині відтиснено ініціали власника «Д. Д.». Це видання творів М. Драгоманова, часопис «Хата» 1860 р. М. Куліша, праця А. Єнсена «Мазепа» (Лунд, 1909).

Примірники в подібних оправах із тканини перебувають у складі бібліотеки українського історика, бібліографа та громадського діяча Олександра Матвійовича Лазаревського (1834–1902), що цілісно зберігається серед колекцій загального книгосховища НБУВ. Відомо, що для книг зі своєї бібліотеки, а особливо конволютів, О. Лазаревський замовляв оправи з кольорових бавовняних тканин заради збереження зразків орнаментів, що побутували в Україні наприкінці XIX ст. У 1901 р. О. Лазаревський передав свою книгозбірню бібліотеці Університету св. Володимира (нині –КНУ імені Т. Шевченка), а в 1927 р. бібліотека Університету увійшла до складу ВБУ. У фонді відділу стародруків виявлено один примірник із бібліотеки О. Лазаревського. Це конволют із 8 алігатів (шифр Р1519) з латиношрифтними стародрукованими виданнями XVIII – початку XIX ст. На книзі є екслібрис і печатки бібліотеки О. Лазаревського, а також запис, імовірно його рукою, з датою. Її оправа виготовлена з тканини зі шкіряними корінцем і кутиками.

Ще чотири примірники з колекції рідкісних видань мають оправи з тканини, але їхні власники невідомі. На жаль, на жодному з понад 30 примірників не зазначено палітурну майстерню, яка могла виготовити оправи. Припускаємо, що оправи виготовлялися в Києві. Залишається відкритим питання, хто – власники чи палітурник – обирав зразки тканин для оправ і забезпечував палітурну майстерню потрібним матеріалом.

Оправи з бавовняної тканини не були масовим явищем і мають художню та етнографічну цінність. Крім того, примірники показують звязки між їхніми власниками. Можемо зробити висновок, що такі оправи були характерні для книгозбірень кола української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. Безперечно, унікальні тканинні оправи можуть стати предметом подальших наукових досліджень й обліку з фіксацією їхніх особливостей, можливо, й у вигляді окремого каталогу.

Anna Bondarchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9120-2457,

Junior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: bondarchuknbuv@ukr.net

Rare copies in owners' cloth bindings from the collection of the Department of Ancient and Rare Books of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The copies from the collection of rare editions of the Ancient and Rare Books Department of the Vernadskyi National Library of Ukraine, preserved in cloth bindings made by order of the owners, were examined.The copies come from the collections of B. Grinchenko, D. Doroshenko, O. Lazarevsky and the Kyiv Society "Prosvita".
Keywords: bookbinding, cloth binding, rare editions.

Будецька Ольга Олексіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8793-7602,
бібліотекар,
науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів,
Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка,
Харків, Україна
e-mail: olgabudetska@gmail.com

Дисертаційні роботи правознавців Харківщини XIX – початку XX ст. як об'єкт дослідження: наукові напрями, ступені, особливості захисту (з фондів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка)

Публікацію присвячено дослідженню дисертаційного юридичного поля Харківщини XIX – початку XX ст. Акцентовано увагу на напрямах розвитку правової галузі, спробах виокремлення наукових спеціальностей для захисту, виробленні нормативно-правових засад набуття вчених ступенів та вимог для їх отримання. На прикладі Харківського університету простежено традиції професійної підготовки вчених, а також шляхи пошуку адекватного інструментарію щодо наукової експертизи їх творчих здібностей. Розглянуто дисертації, які не втратили наукового значення для сучасного правознавства.
Ключові слова: юридичні дисертації, видатні правознавці Харківщини.

Розвиток дисертаційної діяльності у Харкові насамперед пов'язаний з відкриттям у 1805 р. університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), оскільки цей тип навчальних закладів в ті часи надавав можливість ще одного соціального ліфту, що сприяло активізації навчальної та наукової діяльності, зокрема у правових науках. Це підтверджують дані аналітичної розвідки, здійсненої в процесі роботи над формуванням колекції юридичних пам`яток Харківщини XIX – початку XX ст., що створюєтьсяв науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі – ХДНБ). У цьому зібранні значна

увага буде приділятися дисертаційним роботам юридичного спрямування. За дослідженням відомого історика та бібліографа Г. Г. Кричевського, у стінах Харківського університету протягом 1805–1918 років було захищено 68 дисертацій з правових наук, з них 37 магістерських і 31 докторську. Для порівняння, у Київському університеті св. Володимира, заснованому у 1833 р., з цієї тематики було захищено 97 дисертацій (51 магістерська, 46 докторських), у Новоросійському університеті (Одеса), заснованому у 1865 р., – 22 дисертації (10 магістерських, 12 докторських).

Зауважимо, що зазначена кількість дисертацій не стовідсотково відповідає реаліям. З позицій сьогодення це пов'язано з розмежуванням наукових спеціальностей. На початку захисту дисертаційних робіт (до 1837 р.) до переліку юридичних наук входили «Політична економія» та «Політична історія і статистика головних держав». З 1864 р. на юридичному факультетізахист здійснювався за сімома напрямками: цивільне право, кримінальне право, державне право, поліцейське право (нині – адміністративне), фінансове право, міжнародне право, політична економія. Навіть у наш час, коли йдеться про історію держави і права, існують певні проблеми щодо віднесення окремих праць до суто юридичних наук чи до історичних дисциплін.

Наприклад, сучасне кримінальне право (і це характерно для провідних університетів світу) формує такі наукові спеціальності, як кримінальний процес, криміналістика, кримінологія, міжнародне кримінальне право. Що стосується міжнародного права, то еволюція і розширення цієї правової галузі згодом чітко простежується в дисертаціях харківських юристів, які стояли біля її витоків: Д. І. Каченовського, В. П. Даневського, О. М. Лодиженського, П. М. Богаєвського та ін.

Подекуди спірними залишаються питання щодо розмежування дисертаційних робіт, наприклад, з певної медичної тематики та криміналістики як юридичної науки. Вирішення цих проблем чекає дослідників, але уже зараз можна стверджувати, що кількісні показники дисертаційних колекцій матимуть тенденцію до зростання.

Цікавим для дослідження є спроби деталізації та розмежування компетенцій кандидата, магістра та доктора юридичних наук. Звернемо увагу на те, що йдеться саме про магістерські та докторські дисертації, які мали статус наукової праці, тоді як статус кандидата наук визначав осіб, які бажали або претендували в майбутньому захистити магістерську роботу. Відповідно до загального статуту, наприклад, Харківського університету 1804 р., кандидатські випробування були лише усними. Магістерський ступінь мав високий науковий статус. Магістри отримували срібні відзнаки, доктори – золоті. Від кандидата вимагалося знання предмета за своєю спеціалізацією в межах кращих підручників того часу, схвалених для викладання в університетах, а від претендента на ступінь магістра очікувалося більш ґрунтовне та глибоке знання теми в її історичній динаміці. Доктор мав не лише знати систему науки та саму науку в її ґенезі, напрямках розвитку, цілях, а й вміти проводити дослідження, оцінювати історії науки й власними силами вдосконалювати її. Тобто претендент на докторський ступінь мавпродемонструвати новий оригінальний погляд на певну важливу натоді наукову проблему, який би ґрунтувався на рефлексії дисциплінарного минулого та доповнювався особистим критичним оцінюванням.

Розглянемо також еволюцію процедури захисту (диспуту). Як правило, перед захистом претенденти проходили Tentam (з лат. випробування, спроба), – спеціальний іспит, що стосувався особливостей конкретної науки і підтверджував готовність претендента. Після отримання допуску жеребкуванням вибиралися два запитання для магістра і чотири – для доктора, на які вони мали дати ґрунтовну й докладну відповідь. Далі проводився уснийіспит з інших предметів, призначених екзаменаторами. Окрім перевірки теоретичних знань здобувач мав продемонструвати вміння застосувати їх на практиці. Для цього він отримував практичне завдання. Майбутні магістри мали прочитати одну, а доктори – три лекції на теми, обрані факультетом.Наприкінці випробування претенденти мали викласти латиною міркування за запропонованою професорами темою, а також захистити свої тези на публічному диспуті.

Хочемо закцентувати увагу на тому, що публічний захист дисертаційних робіт виконував функцію не просвітницького заходу, а нагадував скоріше професійну експертну оцінку знань здобувача. Під час диспуту опоненти та інші члени ради встановлювали оригінальність роботи, з'ясовували, чи не скомпільована вона з праць інших авторів. Науковий ступінь магістра або доктора надавав його власникові багато суттєвих переваг, і не тільки службових, а й фінансових, зокрема пенсійні вигоди. Отримання диплома надавало певні права, наприклад, доктор міг клопотати про присвоєння спадкового почесного громадянства і виключався з податного стану, якщо мав до нього причетність, тобто звільнявся від оплати податків та рекрутської повинності. До цього такі привілеї мали виключно дворяни та духовенство. Тож закономірно, що науковою спільнотою порушувалося питання про запровадження кримінальної відповідальності за підробку чи обман з боку претендентів, тобто за запозичені думки та вкраденітексти, «списування з чужих творів». Така ж відповідальність поширювалася і на екзаменатора, якщо він виправляв дисертацію або давав списати з власної, чи не доповів про відомі йому порушення.

Зауважимо, що перші дисертації мали форму плаката. Протягом XII–XVI ст. вони були рукописними; у XVI ст. з'являються перші друковані дисертації, більш чітко визначається їх статус як кваліфікаційних наукових робіт. На початку XIX ст. дисертації юридичної тематики за формою та змістом зазнали суттєвої еволюції, зокрема у XIX – на початку XX ст. магістерські та докторські роботи являли собою солідні наукові праці обсягом 200–400 сторінок, виходили друком у вигляді книг. Саме такі примірники увійшли до колекції юридичних дисертацій.

При дослідженні юридичних пам'яток Харківщини XIX – початку XX ст., що зберігаються у ХДНБ імені В. Г. Короленка, було виявлено 47 назв дисертацій, склад яких свідчить, що ця спадщина не втратила своєї цінності донині. Серед них – дисертаційні праці вчених-харківців Л. Є. Владимирова, Л. М. Загурського, В. П. Даневського, К. М. Яроша, М. Й. Куплеваського, І. М. Собестіанського, М. І. Палієнка та ін.

З особливостей, що вирізняють тодішні магістерські і докторські праці від сучасних, – їхній обсяг: здебільшого магістерські праці майже вдвічі перевищують докторські. Розглянемо приклади досліджень корифеїв з різних галузей права. Андрій Миколайович Стоянов захистив у 1862 р. магістерську дисертацію «Методи розробки позитивного права та суспільне значення юристів від глосаторів до кінця XVIII ст.» для отримання ступеня магістра обсягом 277 с., 1869 р. захистив дисертацію на ступінь доктора «Історія адвокатури у стародавніх народів» обсягом

139 с. Петро Павлович Цитович, – визнаний світом цивіліст – у 1870 р. захистив магістерську дисертацію з історії права спадкування обсягом 169 с., а 1873 р. – докторську дисертацію «Гроші в галузі цивільного права» обсягом 72 с., яка справила велике враження на його сучасників.

Але, безумовно, були й винятки. Наприклад, дисертація професора В. О. Гагена «Західноєвропейський бідняк», захищена на ступінь доктора у 1912 р., мала обсяг 736 с., а докторська дисертація О. О. Жижиленка «Покарання. Його поняття і відмінності від інших правоохоронних засобів» (1914 р.) містила 676 с. Тут можна простежити дві тенденції: по-перше, зростання вимог до обсягів докторських дисертацій з початку XX ст.; по-друге – більшість із них виконані на базі інших університетів (вищенаведені –відповідно на базі Варшавського й Петроградського, захист – у Харківському).

Таким чином, треба зазначити, що дисертаційні роботи юридичної тематики з початку XIX ст. за формою та змістом зазнали суттєвої еволюції. За словами Г. Г. Кричевського, вони пройшли шлях від учнівського твору до наукового дослідження. Сучасні традиції, напрями досліджень, підходи до захисту, оцінювальні критерії щодо дисертаційного дослідження багато в чому перегукуються з науковим правничим спадком минулих століть, а бібліотеки, вивчаючи пам'ятки юриспруденції, що зберігаються в їхніх фондах, сприяють розвитку правознавчої науки в Україні.

Olha Budetska,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8793-7602,
Librarian,
Research Department of Document Studies,
Collections of Rare Books and Manuscripts,
V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: olgabudetska@gmail.com

Dissertation works of jurists of the Kharkiv region of the 19th – early 20th centuries as an object of research:scientific areas, degrees, the procedure of defense (from the funds of the V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library)

The publication is dedicated to the study of the legal dissertations in the Kharkiv region during the 19th and early 20th centuries. The focus is placed on the directions of development in the legal field, the identification of scientific specializations for dissertation defense, the establishment of regulatory and legal foundations for obtaining academic degrees, and the requirements for their attainment. Using the example of Kharkiv National University, the traditions of professional training of scholars are traced, as well as the search for appropriate tools for the academic evaluation of their creative abilities. The study examines dissertations that have retained their scientific value for contemporary national law.
Keywords: legal dissertations, prominent legal scholars of Kharkiv region, Candidate, Master, Doctor of Laws, Tentam.

Stanisław Wołoszczenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7081-5358,
doktor filozofii,
badacz niezależny,
Lwów, Ukraina
e-mail: stachevskiy@gmail.com

Księgozbiór bazylianów włodzimierskich w zbiorach Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W. I. Wernadskiego: problemy rekonstrukcji

W referacie analizuje się możliwości rekonstrukcji księgozbioru klasztoru bazylianów we Włodzimierzu na przykładzie 26 wydań w 20 woluminach przechowywanych w zbiorach Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W. I. Wernadskiego. Przedstawiono problemy identyfikacji proweniencji, metody analizy zapisów własnościowych oraz wyzwania związane z katalogowaniem wielojęzycznych wydań. Badanie przyczynia się do lepszego poznania kultury książkowej bazylianów na Wołyniu w XVI-XIX wieku.

Słowa kluczowe: bazylianie, Włodzimierz, księgozbiory klasztorne, proweniencja, katalogowanie, starodruki, kultura książkowa, Wołyń.

Klasztor bazylianów we Włodzimierzu stanowił jeden z wiodących ośrodków Kościoła Unickiego, który w ciągu XVII–XIX wieku prowadził intensywną działalność duchową i edukacyjną, opierając się na bogatej bibliotece klasztornej. Przedstawiona problematyka stanowi część szerszego badania monograficznego, zmierzającego do zbadania tego księgozbioru jako znaczącego dziedzictwa intelektualnego i unikalnego fenomenu kulturowego omawianej epoki.

Głównym źródłem do rekonstrukcji księgozbioru bazylianów we Włodzimierzu służy alfabetyczny katalog biblioteki z 1816 roku, przechowywany obecnie w Instytucie Rękopisów Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W. I. Wernadskiego (dalej: BNUW) (zesp. I, sygn. 4709). Dokument zawiera opis bibliograficzny 242 wydań w 482 tomach, podając informacje o autorze, tytule dzieła, miejscu i roku wydania, formacie oraz liczbie tomów. Potencjał informacyjny katalogu umożliwia przeprowadzenie kompleksowej rekonstrukcji klasztornego księgozbioru. Na podstawie analizy źródła, własnych poszukiwań heurystycznych oraz przy współpracy pracowników działu starych druków BNUW udało się zidentyfikować 26 wydań (w 20 woluminach) pochodzących z księgozbioru bazylianów włodzimierskich (zob. tab.).

Spis druków z biblioteki klasztoru bazylianów we Włodzimierzu w zbiorach BNUW:

Lp.	Autor	Tytuł	Adres wydawniczy	Rok	t	Język	Tematyka	Sygn.
1.	Allacci Leone, 1586–1669	Graeciae Orthodoxae Tomus Secundus	Rzym: Sacra Congregatio de Propaganda Fide	1659	4°	Łac./Gr.	Teol. polem.	In. 890 (2)
2.	Allacci Leone, 1586–1669	De Libris Ecclesiasticis Græcorum, Dissertationes Duæ	Paryż: Sebastianus Cramoisy	1645	4°	Łac./Gr.	Liturgika	In. 7455
3.	Bolzanius Urbanus, 1442–1524	Grammaticae institutiones ad Graecam linguam a mendis	Wenecja: [Paulus Manutius]	1560	8°	Łac./Gr.	Gramat. i podr. jęz.	Ald. 56
4.	Cartesius Renatus, 1596–1650	Meditationes De Prima Philosophia	Amsterdam: Blaeu	1698	4°	Łaciński	Filozofia	In. 525 (1)
5.	Cartesius Renatus, 1596–1650	Opuscula Posthuma, Physica Et Mathematica	Amsterdam: P. et J. Blaeus	1701	4°	Łaciński	Filozofia	In. 525 (2)

Lp.	Autor	Tytuł	Adres wydawniczy	Rok	t	Język	Tematyka	Sygn.
6.	–	Constytucye Na Zákończeniu Konfederácyi Tarnogrodzkiey	Warszawa: Pijarzy	[1717]	2˚	Polski	Prawo świeckie	In. 7119 (3)
7.	Denisewicz Bazyli	Applauz Głośnobrzmiącey Sławy Solennymi Tryumfow Ceremoniámi	[Supraśl: Druk. Bazylianów]	[1731]	2˚	Polski	Lit. okoliczn.	In. 7119 (2)
8.	Dolet Étienne Stephanus, 1509–1546	Commentariorum Linguae Latinæ Stephani Doleti, Epitome duplex	Bazel: [Platter]	1537	8˚	Łaciński	Gramat. i podr. jęz.	Pal. 10 (1)
9.	Giraldi Centese Giuseppe	Discorsi Quadragesimali Di D. Gioseppe Giraldi Centese. Ne' quali con nuoua	Rzym: Jacobus Fei	1651	4˚	Włoski	Homil.	In. 1948 (1)
10.	Ioannes Damascenus, 676–749	Krolewic Indiyski w Polski stroy przybrány Albo Historya O Swiętym Iozaphacie	Kraków: Mikołaj Aleksander Schedel	[1688]	2˚	Polski	Hagiogr.	In. 7119 (1)
11.	Kleczewski Stanisław Dominik, 1714–1776	Socius Viatorum Deus T. O. M. Per brevia Colloquia Ad modum Meditationum	Lwów: Jan Filipowicz	1755	12˚	Łaciński	Teol. ascet. i mist.	In. 5724
12.	–	Służebnik	Poczajów: Druk. Bazylianów	1791	2˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 1747p (1)
13.	–	Liturgia św. Jana Chryzostoma	Poczajów: Druk. Bazylianów	1793	2˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 1747p (2)
14.	Medici Paolo Sebastiano, 1671–1738	Dialogo Sacro Sopra Gli Atti Degli Apostoli	Wenecja: Angelus Geremia	1734	8˚	Włoski	Egzegeza biblijna	Zespół koncentr.
15.	Medici Paolo Sebastiano, 1671–1738	Dialogo Sacro Sopra I Dodici Profeti Minori	Wenecja: Angelus Geremia	1737	8˚	Włoski	Egzegeza biblijna	Zespół koncentr.
16.	–	Oktoich (cz. 1)	Poczajów: Druk. Bazylianów	1775	8˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 1432p
17.	Pietkiewicz Józef, 1646–1708	Medytacye Albo Rozmyslania Na Ewángelie przypadaiące Na wszystkie Niedźiele	Poczajów: Druk. Bazylianów	1754	2˚	Polski	Teol. ascet. i mist.	In. 3102
18.	Plinius Secundus, 61–ok. 113	Hieronymus Frobenius Amico Lectori S. D. C. Plinii Secundi Historia Mundi	Bazel: Officina Frobeniana	III 1530	2˚	Łaciński	Historia	Pal. 934
19.	–	Obrzęd Pogrzebu Zakonnego	Poczajów: Druk. Bazylianów	[1780-1790]	4˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 5520p
20.	Segala Alessio da Salò, 1558–1628	Opere Spirituali Del R. P. F. Alessio Segala Da Salò, Predicatore Capuccino	Wenecja: Milochi	1663	4˚	Włoski	Teol. ascet. i mist.	In. 1950
21.	–	Służba w czwartek piątego tygodnia Wielkiego Postu	Poczajów: Druk. Bazylianów	[1784]	4˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 2453p (2)
22.	Szeptycki Barlaam, 1647–1715	Posłanie Pasterskie (Hramota)	Uniów: Druk. Bazylianów	25 XI 1712	4˚	Cerk.	Teol.	Cyr. 1016
23.	Texier Claude, 1611–1687	Impius Infelix, Seu Tres Maledictiones Peccatoris	Augsburg i Dillingen: Ioannes Casparus Bencard	1695	4	Łaciński	Homil.	In. 1009
24.	–	Triod postny	Poczajów: Druk. Bazylianów	1784	4˚	Cerk.	Liturgika	Cyr. 2453p (1)
25.	Vives Joannes Lodovicus, 1493–1540	Valentini Declamationes Sex. Syllanae Quinque. Sexta, qua respondet Parieti	Bazel: Robertus Winter	III 1538	4˚	Łaciński	Retor. i krasom.	Pal. 499
26.	Willich Jodocus, 1501–1552	Erudita Scholia In Bucolica Vergilii, In Quibus omnia explicantur	Strasburg: Ioannes Albertus	IX 1535	8˚	Łaciński	Poetyka	Pal. 10 (2)

Źródło: oprac. własne.

Analiza geografii ośrodków wydawniczych świadczy, że najwięcej książek pochodziło z Poczajowa – głównego bazyliańskiego ośrodka drukarskiego (7 wydań). Obecność wydań z Wenecji (4), Bazylei (3), Amsterdamu i Rzymu (po 2) wskazuje na ścisłe związki z wiodącymi europejskimi centrami intelektualnymi. Pojedyncze wydania z Paryża, Warszawy, Krakowa i innych miast świadczą o szerokiej geografii transferu księgowego do biblioteki bazylianów włodzimierskich.

Pod względem chronologicznym zachowane egzemplarze obejmują trzy stulecia: XVI w. reprezentowany jest przez 5 wydań, XVII w. – 7 wydań, najliczniejszą grupę

XVIII w. stanowi 14 wydań. W strukturze formatowej przeważają duże formaty: in folio (2°) – 7 egzemplarzy, in quarto (4°) – 12 egzemplarzy. Małe formaty reprezentuje 6 wydań in octavo (8°) oraz 1 wydanie in duodecimo (12°).

Analiza językowa wykazała dominację języka łacińskiego (8 wydań + 3 łacińsko-greckie), natomiast cerkiewnosłowiański reprezentowany jest przez 7 wydań, polski i włoski – po 4 wydania każdy. Taki rozkład wskazuje na organiczne połączenie wschodniej i zachodniej tradycji książkowej. Tematycznie zachowane egzemplarze stanowią dzieła liturgiczne (7 wydań) i teologiczne (5 wydań), które łącznie dominują w zbiorze. Znaczną część zajmują prace filologiczne (2 wydania), co świadczy o misji edukacyjnej bazylianów. Obecność dzieł z filozofii, homiletyki i egzegezy biblijnej charakteryzuje szerokie zainteresowania intelektualne wspólnoty włodzimierskiej.

Szczególną wartość poznawczą dla rekonstrukcji księgozbioru przedstawiają zachowane zapisy proweniencyjne, które ujawniają zdywersyfikowany system formowania biblioteki bazylianów we Włodzimierzu. Świadczy to o wysokim prestiżu kultury książkowej w Zakonie oraz o efektywnym mechanizmie akumulacji zasobów intelektualnych.

Najbardziej prestiżowym sposobem uzupełniania były darowizny elity kościelnej. W szczególności książka podarowana w 1757 roku przez nominata na eparchię chełmską Maksymiliana Ryła bazylianinowi Jasonowi Owsiukiewiczowi została następnie przez tego ostatniego przypisana do kolegium włodzimierskiego (nr 11). Do formowania księgozbioru przyłączali się rektorzy kolegium: Teodozjusz Rostocki (przyszły metropolita kijowski) (nr 1) i Porfiriusz Skarbek Ważyński (przyszły biskup chełmski i bełski) (nr 3, 25), a także Symeon Młocki (przyszły biskup włodzimieski) (nr 23).

Tradycyjnym mechanizmem było dziedziczenie książek zmarłych braci, jak księgi liturgiczne ojca Hilarego Onukowskiego (nr 21, 24), oraz inkorporacja księgozbiorów przyłączonych klasztorów, w szczególności ośrodka nizkynickiego (nr 19). Charakterystyczny przykład przejścia świecko-klasztornego stanowi książka rodziny Siedleckich: nabyta w 1739 roku przez Aleksandra Franciszka Pawła Siedleckiego w Łucku, poprzez dziedziczenie trafiła do Weroniki Siedleckiej, która najpierw udostępniła ją bazylianom włodzimierskim, a następnie przekazała na zawsze (nr 18).

Obok darowizn funkcjonowały także kanały komercyjne: książki nabywane były zarówno bezpośrednio przez klasztor (nr 17), jak i przez wspólnotę parafialną świątyni klasztornej, co świadczy o różnych źródłach finansowania nabytków bibliotecznych (nr 12, 13). Dla 14 wydań sposoby nabycia pozostają niewyjaśnione, proweniencje odnotowują jedynie fakt posiadania klasztornego (nr 2, 4-10, 14-16, 20, 22, 26).

Badanie wskazuje na złożoność rekonstrukcji bazyliańskich księgozbiorów na przykładzie włodzimierskiego księgozbioru. Analiza 26 zachowanych wydań w zbiorach BNUW ujawnia fragment znacznie większej biblioteki, pozwala jednak nakreślić główne cechy kultury książkowej wspólnoty włodzimierskiej. Geograficzna dywersyfikacja ośrodków wydawniczych – od bazyliańskiego Poczajowa po wiodące centra europejskie – świadczy o szerokim zakresie kontaktów intelektualnych bazylianów włodzimierskich. Polifonia językowa (łacińska, cerkiewnosłowiańska, polska, włoska) wskazuje na wyjątkową pozycję wspólnoty włodzimierskiej na styku wschodniej i zachodniej tradycji książkowej. Zapisy proweniencyjne ujawniają wieloaspektowy system gromadzenia księgozbiorów klasztornych: prestiżowe darowizny elity kościelnej, dziedziczenie książek zmarłych braci, darowizny świeckie oraz nabycia komercyjne. Model ten świadczy

o wysokim prestiżu kultury książkowej wśród bazylianów oraz o efektywnych mechanizmach akumulacji zasobów intelektualnych. Metodologicznie badanie potwierdza konieczność kompleksowego podejścia do rekonstrukcji bibliotek klasztornych, łączącego analizę bibliograficzną, badanie proweniencji i zestawienie ze źródłami archiwalnymi. Biblioteka bazylianów we Włodzimierzu jawi się jako ważny ośrodek zachowania księgowego dorobku, który przyczyniał się do kształtowania przestrzeni intelektualnej Kościoła Unickiego.

Stanislav Voloshchenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7081-5358,
Ph.D. (Candidate of Historical Sciences),
Independent Researcher,
Lviv, Ukraine
e-mail: stachevskiy@gmail.com

The Library of the Basilian Fathers of Volodymyr in the Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Problems of Reconstruction

This paper examines the possibilities for reconstructing the monastic library of the Basilian Order in Volodymyr through the case study of 26 editions in twenty volumes preserved in the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The study addresses the complexities of provenance identification, methodologies for analysing ownership inscriptions, and the challenges inherent in cataloguing multilingual editions. This research contributes to a more comprehensive understanding of Basilian book culture in Volhynia during the sixteenth to nineteenth centuries.
Keywords: Basilians, Volodymyr, monastic libraries, provenance, cataloguing, early printed books, book culture, Volhynia.

Деревська Олена Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7057-6051,
аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва,
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури,
Київ, Україна
e-mail: olena.derevska@naoma.edu.ua

Дослідження творчості Никодима Зубрицького: актуальні проблеми каталогізації

Розглянуто питання складання ілюстрованого каталогу гравюр українського гравера і рисувальника XVII–XVIII ст. Никодима Зубрицького. Наголошено на значенні митця в українському мистецтві. Виділено основні проблеми, якими супроводжується дослідження. Проаналізовано наявну джерельну базу.
Ключові слова: Никодим Зубрицький, українське мистецтво XVII–XVIII ст., гравюри, стародруки, каталог.

Никодим Зубрицький – видатний український митець кінця XVII – першої чверті XVIII ст., відомий у першу чергу як гравер і рисувальник. Документальних відомостей про нього небагато: вважається, що походив він з Галичини (с. Зубра в нинішньому Львівському р-ні Львівської обл. або с. Зубрець, нині в Бучацькій

міській громаді на Тернопільщині). Працював Н. Зубрицький у Львові, Крехові, Уневі, Почаєві, Києві, Чернігові. Створив він, за оцінками істориків мистецтва, близько 400 гравюр, як у вигляді книжкових ілюстрацій, так і станкових творів. Твори майстра справили значний вплив як на українське мистецтво, так і на закордонне; гравюри Н. Зубрицького наслідувалися в книжковій ілюстрації, монументальному живописі, іконах тощо.

Точна кількість робіт Н. Зубрицького досі не встановлена. Існує нагальна потреба створення ілюстрованого каталогу його робіт. Проте дослідження творчості гравера ускладнюють цілий ряд факторів. По-перше, це відсутність частини збережених оригіналів творів митця в Україні (наприклад, суттєва кількість стародруків із гравюрами Н. Зубрицького знаходиться у сховищах країни-агресора, наприклад, «Буквар» (1698), виданий в Уневі). По-друге, деякі гравюри майстра поки що відомі нам лише в репродукціях, – як, приміром, мідьорит «Христос і Св. Каетан» (1703), опублікований П. Поповим у «Матеріалах до словника українських граверів» (1926), або взагалі відомі лише за назвою. Ще одним фактором є теперішня ситуація в Україні, а саме наявність воєнного стану та безпекових обмежень, що ускладнює доступ до колекцій. Нарешті, питання авторства гравюр, адже значна кількість зображень, що стилістично подібні на творчу манеру Н. Зубрицького, є не підписаними. Ще одним цікавим дослідницьким питанням, що вперше порушив В. Александрович в статті «Мистецьке оздоблення львівських першодрукованих ірмологіонів» (2002), є співпраця Н. Зубрицького з іншими граверами як автора ескізів, проектанта-рисувальника: у випадку з гравюрами львівського гравера Діонісія Синкевича збереглися документальні підтвердження такого співробітництва, проте і в київському, і в чернігівському періодах творчості Н. Зубрицького існують гравюри інших майстрів, виконані для одних і тих самих видань, підписані ними, проте такі, що безперечно несуть стилістику робіт Никодима Зубрицького (на нашу думку, це київський Тит, чернігівець Макарій Синицький тощо). Як вже згадувалося вище, існує також багато анонімних робіт в цій стилістиці.

Додатковим викликом задачі каталогізації творів Н. Зубрицького є практично повна відсутність аналогічних праць: серед багатьох видань на тему української гравюри, що безперечно мають свою цінність, єдиним відомим нам повноцінним ілюстрованим каталогом є видання О. Юрчишин-Сміт «Чернець Ілля (fl.1637–1663). Українська та румунська гравюра доби бароко : каталог творів» (2021).

Існуючі загальні каталоги стародруків, створені за останні більш ніж 200 років, є вагомою базою для задачі складання ілюстрованого каталогу творів Никодима Зубрицького, проте кожний з них має свої недоліки. Робота В. Сопікова «Опыт российской библиографии» (1813) згадує лише назви книг, місто і дату видання, і є при цьому не повним переліком. «Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491–1730» І. Каратаєва (1861) додатково вказує формат видання і в окремих випадках містить додаткові мистецтвознавчі відомості (наприклад, «зображення вирізані на дереві», «із зображенням чотирьох євангелістів», «із зображеннями», «зображення гравіровані (майстерно) на міді» тощо). Праця П. Пекарського «Наука и литература в России при Петре Великом. Т. 2. Описание славяно-русских книг и типографий 1698-1725 годов» (1862), один з найдавніших каталогів, має цінний опис книг, із описами частини ілюстрацій

включно, проте обмежена роками правління Петра І, майже не має імен граверів, і навіть в своєму періоді включає не всі стародруки. «Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864-й год» В. Ундольського (1871) не згадує ані ілюстрацій, ані імен граверів. Масштабна праця Д. Ровинського «Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв.» (1895) є першою спробою створення каталогу саме гравюр, в т. ч. окремих аркушевих видань, а не тільки книжкової ілюстрації; це надзвичайно важлива праця, яка досі не втратила своєї актуальності, проте вона є неповною і не включає всі гравюри кожного автора. Так, у Н. Зубрицького Д. Ровинський згадує лише 82 гравюри. Для включених в список гравюр автор наводить лише кілька ілюстрацій. Праця українського історика мистецтва І. Свєнціцького «Каталог книг церковно-славянской печати» (1908) описує збірку Церковного музею у Львові. Робота П. Попова «Матеріали до словника українських граверів» (1926) та «Додаток І» до неї (1927), а також «Причинки до словника українських граверів» І. Крип'якевича (1926) вперше відокремлюють українських граверів від російських, суттєво доповнюють їх кількість; так, перелік гравюр Н. Зубрицького ними (в першу чергу П. Поповим) збільшено майже до 400 гравюр. І. Крип'якевич справедливо назвав доробок П. Попова «переломовою працею в історії нашої графіки». Серед каталогів XX ст. найповніше візуальний матеріал відображено і систематизовано у виданні «Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : кат. изд., хранящихся в Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина», створеним авторським колективом у складі А. Гусєвої, Т. Каменєвої, І. Полонської та інш. Видання вийшло в трьох томах (1976, 1981, 1990) за хронологічно-географічним принципом і не було закінчено, тому київські видання XVIII ст. в ньому не представлені. Відносно нещодавній каталог НБУВ «Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (2008), укладений Н. Бондар та інш., також не описує видання XVIII ст. За змістом найповнішою є праця Я. Запаска та Я. Ісаєвича «Памятники книжного искусства. Каталог старопечатных книг, изданных на Украине» в 2-х книгах (книга 2 у 2-х випусках). Тут вказані гравери за їх іменами чи монограмами, кількість зображень, інша корисна інформація. На жаль, хоч це і пояснюється об'єктивними причинами, кількість надрукованих авторами ілюстрацій – всього декілька сотень на більш ніж 2300 позицій каталогу.

Таким чином, для створення максимально повного каталогу гравюр Никодима Зубрицького, необхідно попередньо опрацювати як вищезгадані, так і не згадані в цьому тексті існуючі каталоги, виявити наявні в них розбіжності, неточності, помилки, що полегшить подальшу роботу із колекціями стародруків та гравюр, оскільки далеко не всі твори митця охоплені існуючими каталогами у повній мірі. Задача створення ілюстрованого каталогу робіт Н. Зубрицького є важливою і нагальною.

Olena Derevska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7057-6051,
PhD student at the Department of Theory and History of Art,
National Academy of Fine Arts and Architecture,
Kyiv, Ukraine
e-mail: olena.derevska@naoma.edu.ua

A research of the works of Nikodem Zubrzycki: topical issues of cataloguing

The issue of compiling an illustrated catalogue of woodcuts and engravings by the Ukrainian engraver and draughtsman of the 17th – 18th centuries Nikodem Zubrzycki is discussed. The importance of the artist in Ukrainian art is emphasised. The main problems that accompany the research are highlighted. The available source base is analysed.
Keywords: Nikodem Zubrzycki, Ukrainian art of the XVII - XVIII centuries, woodcuts and engravings, old prints, catalogue.

Заболотна Наталія Валентинівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2302-959X,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: zabolotna_n@ukr.net

Деякі теоретичні питання каталогізації елементів художнього оформлення кириличних стародруків

Розглянуто основні питання, які постають перед дослідником під час каталогізації елементів художнього оформлення кириличних стародруків на прикладі унівської, супрасльської та почаївської друкарської спадщини. Наголошено на необхідності індивідуального підходу в дослідженні видань кожної друкарні, потребі в каталогах гравійованих елементів для атрибуції стародруків і створення джерельної бази для подальших досліджень.
Ключові слова: українські кириличні стародруки, художнє оформлення, гравюра, науковий каталог.

На прикладі видань монастирських друкарень Унева, Супрасля й Почаєва з фондів НБУВ йтиметься про засади каталогізації гравійованих елементів художнього оформлення стародруків. Оформлення включає також виливні прикраси та дрібні елементи (хрести, зірочки, манікули) та поєднання шрифтів різного кеглю й гарнітури, але це має бути предметами окремих розвідок через специфіку використання, власні особливості смислового навантаження й естетичної функції цих об’єктів. Цікавими є залучення розділових знаків до оформлення поряд із виливними прикрасами (наприклад, у почаївських виданнях), випадок складання виливними прикрасами заголовної літери (в супрасльській спадщині).

Загальноприйнято виділяти такі види гравійованих елементів, як форти – титульні сторінки, ілюстрації (цілосторінкові або потекстові), заставки, кінцівки, ініціали, в’язь, рамки друкованих маргіналій, посторінкові рамки. Усі вони, окрім форти, беруть свій початок у рукописній книжності. Загальнопоширеною технікою для всіх елементів була гравюра на дереві, форти й ілюстрації могли бути створені також у техніці мідериту (в аналізованому матеріалі з’являться у XVIII ст.),

Фактично ж друкарні використовували й інші елементи, які залишилися поза межами цього переліку. Це були гравюри невеликого розміру й різноманітного функціонального призначення. До того ж, репертуар такої графіки у друкарнях відрізнявся.

На початку своєї діяльності друкарня Унівського Успенського монастиря використовувала гравійовані оздоби колонтитулів. Це доволі незвично, адже переважно для оформлення колонтитулів застосували виливні прикраси. Унівська друкарня мала у своїй касі велику кількість різних видів виливних прикрас і активно послуговувалася ними не тільки для створення композицій у ролі заставок чи кінцівок, посторінкових орнаментальних рамок, орнаментальних лінійок для розмежування частин тексту, а також і для оздоблення колонтитулів. Проте видання Псалтиря 1648 і 1678 рр. мають невеликі гравійовані оздоби з обох боків тексту колонтитулу. Їх ідентифіковано вісім дощок, тобто чотири пари, – кількість, достатня для набору на одному боці друкарського аркуша книги форматом у четвірку. Композиційно вони передбачені для розташування чи з лівого, чи з правого боку тексту, одна з дощок симетрична, її використовували в обох позиціях.

Друкарня Почаївського Успенського монастиря мала невеликі гравюри, які використовували і для друку самостійних композицій з виливними прикрасами (Служебники 1734–1735 рр., перше видання Богогласника 1790 р.), і для доповнення заставок (Мінея 1737 р.). Подібні використані у вільнюській частині Служебника (Вільнюс – Супрасль, 1692–1695), можна припустити, що вони разом з іншими дошками перейшли до друкарні Супрасльського Благовіщенського монастиря. На користь того, що ці елементи оформлення були виготовлені спеціально, а не залишилися від «невдалих» дощок інших оздоб, наприклад, заставок, свідчать їх композиційна завершеність і майстерність їх виконання.

У почаївських кириличних стародруках інколи можна побачити гравійовані оздоби заголовних літер, їхні функція і стилістична роль були ті ж, що в ініціалів. Формою ці оздоби наближалися до літери С – для того, щоб могли плавно обтікати заголовну літеру, не відриваючи її від подальшого тексту. Найчастіше вони сформовані рослинним орнаментом. Очевидно, вони прийшли з західної традиції. Можна припустити, що ці прикраси були ширше представлені в латиношрифтних почаївських стародруках, й до кирилиці потрапили власне з «латинського інвентаря».

Крім елементів художнього оздоблення у виданнях названих друкарень можна побачити гравюри виключно прикладного призначення. Це зображення печаток (Унів, Почаїв) – суто функціональні імітації печатки під документом, їх використовували під розпорядженням або дозволом на друк, які традиційно вміщували на початку видання з відтворенням оригінального документа включно з підписами не тільки ієрарха, а й писаря. Ці гравюри невеликого розміру не відтворювали оригінальні печатки ієрархів, а були їх символічними зображеннями.

Каталогізація гравійованих елементів художнього оздоблення передбачає чіткий розподіл їх за видами. Тут під час роботи виникають питання, які має вирішити для себе бібліограф на початку укладання каталогу, наприклад:

– куди віднести характерну для почаївських видань гравюру на титулі (на відміну від форти, має звичайну прямокутну форму альбомної орієнтації, її вміщено посеред тексту титулу, найчастіше перед вихідними даними або відомостями про відповідальність), – поєднати її з ілюстраціями або віднести в окремий розділ?

– чи відокремлювати «звичайні» ілюстрації (цілосторінкові чи потекстові, прямокутної форми, у випадку кирилиці – найчастіше канонічні сюжети) та невеликі потекстові ілюстрації, створені для унаочнення предметів чи ситуацій, про які йдеться в тексті (зображення предметів облачення в унівському Служебнику святительському 1740 р. або зображення положень рук ієрея під час літургії у Служебниках усіх трьох друкарень різних років), чи об'єднати їх в один розділ ілюстрацій – і там тоді будуть і цілосторінкові, й невеликого, припустімо, 2х3 см розміру гравюри?

– чи відокремлювати ініціали й ломбарди на основі їх відмінної стилістики?

На додачу до цього постають непрості завдання розмежувати елементи за видами в деяких випадках:

– якщо одна дошка використана і як заставка, і як кінцівка (поширене явище) – куди саме її віднести, якщо таких випадків у друкарській спадщині багато (наприклад, в унівській), чи є взагалі смисл об'єднати заставки й кінцівки в один розділ, а якщо ні, то яким чином зробити систему відсилань?

– якщо гравюра композиційно і функціонально є заставкою, але за сюжетом це ілюстрація (наприклад, серія Никодима Зубрицького про дванадцять празників в унівських Служебниках 1733 і 1740 рр.)?

Варіанти відповідей на всі ці питання мають аргументи і за, і проти, тому бібліограф має визначитися й переконливо викласти принципи, якими керуватиметься у процесі укладання каталогу.

Каталогізація гравійованих елементів художнього оформлення важлива й потрібна з низки причин. Адже в Україні немає зведеного каталогу гравійованої орнаментики стародруків. Тому, досліджуючи спадщину конкретної друкарні, доцільно приділяти максимально можливу увагу її художньому оформленню. Каталог елементів художнього оформлення конкретної друкарні показує їхню різноманітність, творчий рівень, широту тематики, панівні мистецькі стилі доби, вводячи ці гравюри в науковий обіг, дає матеріал для мистецтвознавчих та інших досліджень, а також для атрибуції стародруків, насамперед дефектних примірників. На прикладах фондів НБУВ: саме за художнім оформленням було атрибутовано місце видання відсутньої в бібліографії почаївської книжки [Послідованіє часов царских I половини XVIII ст.], не останню роль у цьому відіграли ініціали, з дощок, використаних ще у першому почаївському виданні.

Отже, каталогізація елементів художнього оформлення кириличних стародруків є важливим завданням у дослідженні й популяризації давньої української книжності та історико-культурної спадщини загалом. Її потрібно проводити, застосовуючи індивідуальний підхід до кожної друкарні, адже варіювалися не тільки естетика, майстерність виконання й кількість дощок, а й самі види гравійованих елементів, які могли бути використані для оформлення стародруків. Завданням їх каталогізації є не лише облік і впорядкування та введення в науковий обіг, а й створення джерельної бази для подальших досліджень і навіть використання як джерела натхнення для творчості сучасним митцям.

Nataliia Zabolotna,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2302-959X,
Candidate of Philological Sciences,

Senior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: zabolotna_n@ukr.net

Some Theoretical Issues of Cataloging the Elements of Artistic Design of Cyrillic Early Prints

The main issues that arise before the researcher during the cataloging of elements of artistic design of Cyrillic old prints on the example of the Univ, Suprasl and Pochaiv printing heritage are considered. The need for an individual approach to the study of the publications of each printing house, the need for catalogs of engraved elements for the attribution of old prints and the creation of a source base for further research is emphasized.
Keywords: Ukrainian Cyrillic early prints, artistic design, engraving, scientific catalog.

Заєць Олена Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6423-2589,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу,
відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: viknbuv@ukr.net

Комплексна каталогізація історичних бібліотек

Розглянуто, як поступово формувалися вимоги до комплексної каталогізації в Європі та в Україні, та як відображені цілісно збережені історичні бібліотеки в складі НБУВ. Враховуючи сучасні інформаційні можливості, показано, як представлені меморіальні, особові та інші колекції, які мають історико-культурну значимість, у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.
Ключові слова: інвентарні каталоги, ретроспективна каталогізація, комплексна каталогізація.

В Україні прикладом комплексної каталогізації є найбільша історична бібліотека в складі НБУВ – бібліотека Університету св. Володимира. Формування фонду цієї бібліотеки почалося в 1834 р., разом із заснуванням університету, і здійснювалося на базі бібліотек закритих Кременецького ліцею, Віленського університету, Віленської медико-хірургічної академії. Найбільшою з них була бібліотека Кременецького ліцею, яка складалася з основного фонду та колекційного, до якого входили: бібліотека останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського «Collectio Regia», бібліотека Юзефа Олександра Яблоновського, родова бібліотека польських шляхтичів Мікошевських, бібліотека Фридерика Юзефа Мошинського та Почаївського повітового училища. На час закриття ліцею в 1833 р. фонд бібліотеки становив 34378 томів у 24379 назвах. Завідував бібліотекою

ліцею Павло Йосипович Ярковський (1781–1845). Він перевіз бібліотеку до Києва, до новоствореного університету св. Володимира, і продовжив в ній працювати та впорядковувати фонди і каталоги.

Саме П. Й. Ярковський починав читання курсу бібліографії в Кременецькому ліцеї. Він мав прогресивні погляди на бібліотечну справу, зокрема вважав, що колекційні особові фонди мають бути «в складі бібліотеки, і окремо». У той же час вони мали бути відображені в систематичному каталозі та алфавітному. Після Ярковського цей принцип формування фондів в університетській бібліотеці зберігся. У 90-х роках XIX – початку XX ст. до її складу увійшли особові бібліотеки М. І. Костомарова, М. Х. Бунге, С. П. Томашевського, Д. І. Бібікова, графів Хрептовичів. Вони увійшли на правах історичних бібліотек, зберігали власну систематизацію і шифровку. У 1854–1858 рр. опубліковано укладений бібліотекаром А. Я. Красовським алфавітний каталог університетської бібліотеки в 5-ти томах, до якого увійшли описи майже 55 тисяч книжок, у тому числі з колекцій.

Іншим напрямом бібліографії початку XIX ст. стало створення зведених бібліографічних каталогів. Як відомо, Сопіков Василь Степанович (1765–1818) – бібліотекар Імператорської Публічної бібліотеки – видав «Опыт российской библиографии, или полный словарь сочинений и переводов, напечатанных на славянском и российском языках от начала заведения типографий до 1813 года». Кароль Естрайхер опублікував польську бібліографію в 22 томах (1872–1908 рр.).

Зведені бібліографії допомагають атрибутувати та правильно описати примірники конкретної бібліотеки. А сама така бібліотека, збережена цілісною, разом з рідним каталогом, становить історико-культурну цінність для ретроспективного розуміння сенсу подій, життя не тільки власника бібліотеки, а й епохи загалом.

Завдяки сучасним можливостям електронного представлення інформації, полегшується доступ до каталогів давніх зібрань. Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ має у своєму складі 96 ретроспективних фондів, як особових, так і навчальних закладів, монастирів та організацій. Не всі вони збережені однаково добре. Різними формами бібліографічного опрацювання, зокрема, завдяки каталогам є можливість наблизити інформацію про власників і про склад історичної бібліотеки до користувачів. Так, щодо бібліотеки Київської духовної академії в електронному вигляді є дослідження Л. М. Дениско. На сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у розділі «Каталоги та покажчики» є 13 оцифрованих випусків каталогу Київської духовної академії, укладених ще бібліотекарем А. С. Криловським у 1890–1915 рр. у 5 томах, 13 випусках, скановані копії яких представлені на сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у розділі «Каталоги та покажчики бібліотечних зібрань та історичних колекцій». Бібліотека зберігає розстановку згідно давніх каталогів. Співробітники відділу вводять до електронного каталогу бібліографічні описи книг з цієї бібліотеки, оскільки саме так легше здійснити пошук за автором, ключовими словами назви, відобразити написи, печатки, екслібриси на книгах.

Бібліотека польського короля Станіслава Августа Понятовського також має свій каталог у 11 томах, укладених ще бібліотекарем короля Яном Альбертранді – «Systematyczny katalog Biblioteki Stanislawa Augusta Ponytovskiego», скановані копії якого також представлені на сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у розділі «Каталоги та покажчики бібліотечних зібрань та історичних

колекцій». Ця колекція має меморіальну цінність і для Республіки Польща, і для України. Тому почалася планомірна робота з оцифрування бібліотеки. Цифрові копії примірників представлені на порталі НБУВ в розділі «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» в рубриці «Стародруки».

Бібліотека Києво-Печерської лаври теж має каталог у 2-х томах, які вийшли друком у друкарні Києво-Печерської лаври в 1908 і 1912 рр. Їх скановані копії представлені на сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у розділі «Каталоги та покажчики бібліотечних зібрань та історичних колекцій». Митрополит Київський і Галицький (1918–1919) Антоній (Храповицький) не залишив каталогу своєї бібліотеки, Але на книгах є наліпки «Библиотека Харьковского архиепископа». Тому його бібліотеку співробітники відділу відновили та зробили каталог, який є на сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у розділі «Наукові видання відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій».

Деякі історичні бібліотеки не збереглися так добре, тому що були розпорошені у загальному фонді НБУВ. Бібліотека Київського комерційного інституту зазнала багато реорганізацій і надходила в НБУВ неодночасно. Але завдяки співробітникам відділу обмінно-резервних фондів, які виявляли та періодично передавали книги з печатками цього інституту, сформувалася велика частина колишньої бібліотеки. Було проведено дослідження З. Б. Афанасьєвою «Бібліотека Київського комерційного інституту 1906–1920», електронна версія якого доступна за посиланням: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004981. Також ведеться робота з наповнення електронного каталогу.

Про деякі ретроспективні фонди важко знайти інформацію. Наявні лише книжки. По крихтах збираються згадки в документах про час їх надходження, кількість. Небагато є відомостей про перших власників. Але цікавим артефактом є самі видання, які наразі вводяться до електронного каталогу. У такій роботі співробітники обов'язково користуються для перевірки бібліографічних описів авторитетними базами даних VIAF (Virtual International Authority File), бібліографією В. С. Сопікова, Кароля Естрайхера.

Результатом планомірної роботи стало також видання Довідника «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», де описано 62 історичні бібліотеки. Наразі довідник нараховує три випуски:

Вип. 1: Історичні бібліотеки навчальних установ Києва. 2020. 300 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004045 ISBN 978-966-02-9315-1

Вип. 2: Бібліотеки релігійних навчальних закладів і монастирів. 2024. 302 с. DOI: 10.15407/r_nbuv.0005040

Вип. 3: Приватні (родові та особові) бібліотеки. 2024. 292 с. DOI: 10.15407/r_nbuv.0004983

Таким чином комплексна каталогізація історичних бібліотек включає в себе представлення каталогів первинних власників, сучасних електронних каталогів, сучасних друкованих каталогів та цифрових копій книг. Ці ресурси створюють більше можливостей для історичного дослідження для віддалених користувачів. А монографії, статті про ретроспективні фонди співробітників відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій допоможуть іншим дослідникам, краєзнавцям та авторам загальноісторичних досліджень.

Olena Zaiets,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6423-2589,
Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department,
Department of Library Historical Collections,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: viknbuv@ukr.net

Comprehensive cataloging of historical libraries

The author presents how the requirements for comprehensive cataloging were gradually formed in Europe and Ukraine, and how the intact historical libraries within the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine are reflected. Taking into account modern information capabilities, it is shown how memorial, personal and other collections of historical and cultural significance are comprehensively presented in the Department of Library Historical Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
Keywords: inventory catalogs, retrospective cataloging, comprehensive cataloging.

Кароєва Тетяна Робертівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5012-9513
докторка історичних наук,
професорка,
кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін,
Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського
Вінниця, Україна
e-mail: tetiana.karoieva@vspu.edu.ua

Досвід каталогізації колекції рідкісних видань Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського до створення спеціального відділу (2000 р.)

Публікація висвітлює практики каталогізації колекції рідкісних видань обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Отамановського від її зародження як міської публічної бібліотеки (1907) до створення в її структурі спеціального відділу рідкісних і цінних видань (2000).
Ключові слова: стародрук, колекція, рідкісні видання, цінні видання, каталогізація, Вінницька ОУНБ ім. Валентина Отамановського.

На перший погляд, колекціонування рідкісних видань – це розвага захоплених історією осіб або довготривала інвестиція. Можна також розмірковувати про цінність культурної спадщини людства, і тоді тут музеї та бібліотеки відіграють особливу роль. Обидві інституції зобов'язані надавати доступ до таких книг, а для зручнішої орієнтації у зібраннях створювати картотеки. І на цьому етапі вже простежується різниця у підходах до каталогізації видань в цих різних за призначенням закладах. У свою чергу в бібліотечному середовищі попри стандартизацію бібліотечних процесів також формуються різні практики каталогізації, адже

кожний заклад вирішує конкретні завдання, які постають перед ним. Вінницька ОУНБ ім. Валентина Отамановського є закладом з найбільшим фондом рідкісних і цінних видань на Поділлі. Він охоплює близько 40,5 тис. прим., з яких 29,2 тис. книжок та 11,2 тис. періодичних видань, надрукованих з 1497 р. і до сьогодення. Створення спеціального відділу в 2000 р. було закономірним кроком не лише через наявність рідкісних стародруків, а й логічним продовженням траєкторії розвитку бібліотеки, зокрема її каталогізаційних практик.

Коли у 1907 р. відкривалась Вінницька міська публічна бібліотека ім. М. В. Гоголя (нині – ВОУНБ ім. В. Отамановського), то було прийнято рішення, що одна з її кімнат буде відведена для зберігання міських старожитностей. Місто ще не мало власного музею, але була група місцевих ентузіастів на чолі з «міським історіографом», як його називали, о. Іоанном Шиповичем (1857–1936), що хотіла зберегти артефакти, пов'язані з міським самоврядуванням та історією міста. Серед наявних предметів були цехові книги міських ремісників, грамоти про самоврядування. Бібліотекарі були тут скоріше комірниками, ніж дослідниками, але у такий спосіб закладалася традиція зберігання рідкісних книг.

За революційних часів постало питання порятунку книжок з розграбованих поміщицьких маєтків, будинків емігрантів, націоналізованих більшовиками бібліотек. За це взявся музейний співробітник Юрій Семенович Александрович (1884 – після 1950), який опинився у Вінниці під час евакуації музейних колекцій з Кам'янця-Подільського у 1915 р. У 1920 р. за підтримки В'ячеслава Арсеновича Камінського (1869–1938), відрядженого з Всенародної бібліотеки України при УАН (тепер – НБУВ НАН України) для вивчення «книжкових багатств» Поділля, він зумів проштовхнути ідею створення Вінницької філії ВБУ при УАН, де осіли врятовані книги. Співробітники загального відділу філії на чолі з Миколою Білінським (1852–1937), опрацьовуючи фонд, формували колекцію стародруків і рукописів, почали її опис, хоч скоріше інвентарного характеру. Згодом на їїбазі зробили ювілейну виставку до 350-річчя початку українського друку (1924), а потім й Музею друку (1929). На жаль, з ліквідацією філії усі дії щодо цієї колекції призупинили на кілька десятиліть. Книги перейшли до фонду обласної бібліотеки, де кілька разів переобліковувалися, причому каталогізація відбувалася на рівні фіксації обов'язкових елементів бібліографічного опису відповідно до рівня підготовленості конкретного каталогізатора.

У 1957 р. бібліотека провела спеціальний переоблік фонду дореволюційної літератури. Його зберігання, а також книг, надрукованих до 1940 р., організували в окремому книгосховищі. Для опрацювання іноземної частини стародруків запросили Володимира Михайловича Страшкевича (1875–1962), доцента Вінницького пединституту. Замолоду він був учасником українського національного руху. Згодом вже у радянський час працював у ВУАН. У 1929 р. був заарештований та засуджений у справі Спілки визволення України. З відновленням діяльності пединституту у 1944 р. був запрошений для роботи у Вінниці.

Володимир Михайлович вивчив фонд стародрукованої книги латинським шрифтом і відібрав 57 одиниць для спеціального зберігання. Під час роботи він консультувався з Я. Д. Бірюком, головним бібліотекарем відділу рідкісних та цінних видань Державної публічної бібліотеки АН УРСР (тепер – НБУВ). Про кожне видання він підготував невеличку історичну довідку книгознавчого характеру, що

містила узагальнену інформацію з титульного аркушу, звернень до читача, передмов та післямов, присвят автора або видавця книги, а також доступної спеціальної та довідкової літератури. Сьогодні його рукописні довідки частково зберігаються у робочій документації відділу рідкісних і цінних видань ВОУНБ імені В. Отамановського, частково в особовому фонді В. М. Страшкевича у справі «Библиографические выписки из старопечатных книг библиотеки им. К. Тимирязева» (спр. 108) в Інституті рукопису НБУВ (ф. 140). Ним були складені каталожні картки українською мовою з довільною фіксацією додаткової інформації. Наприклад, такий текст: «Гваріні Баттіста. Пастух Фідо, трагікомедія-пастораль. В тій же оправі вірші автора. Місце видання не зазначено. р. 1639. 280+158 стор. Мініатюрного формату. Мова італійська». Пізніше, з огляду на датування бланка каталожної картки, після 1986 р. частина його рукописних карток була передрукована зі збереженням лише обов'язкових елементів бібліографічного опису. Наприклад, картка Страшкевича містила: «Паціан Петрус. Трактат про відкупний договір (locatio) і наймання (conductio). Рим, 1677 р. Друкарня Тінассія Н. Фоліант. Основа тексту 656 стор., покажчики 174 стор. Висвітлює питання контракту, зокрема – про договірний відкуп праці». Натомість друкована картка мала такий вигляд: «Паціан Петрус. Трактат про відкупний договір і найм. Рим, 1677. Мова лат.». Тобто такий підхід до каталогізації носив скоріше обліковий характер.

До В. М. Страшкевича бібліотека зверталася за консультаціями і пізніше. Збереглося його листування 1959 р. з фахівцями академічної бібліотеки, що готували до друку каталог інкунабул. Згодом у 1960 р. керівництво обласної бібліотеки задумало зробити виставку з історії книгодрукування, до праці над якою також було залучено вченого, який рекомендував книги для розділу «Рідкісні старовинні видання книг в країнах Європи».

Бібліотекарями було відібрано для спеціального зберігання стародруки кириличного шрифту. Для цього масиву в 1980-х рр. був розроблений бланк короткого паспорту книги, що містив такі рубрики: шифр, інвентарний номер, автор, назва, місце та рік видання, кількість сторінок, окремих листів, ілюстрацій, карт, схем, том, частина, випуск, конволют, примітка (у жодному бланкові ніяких тут відомостей не вписали).

Отже, до 2000 р., коли був організований відділ рідкісних і цінних видань з чіткими завданнями, бібліотека мала традицію збереження профільного фонду, певні напрацювання щодо його вивчення, спроби каталогізації, скоріше облікового характеру, але сталої практики не виробила, врешті-решт обмежилась лише констатацією обов'язкових елементів бібліографічного опису. За браком фахівців та окремо організованого фонду вона уникала дієвих кроків. Нині ситуація змінилася. Можна констатувати, що на сучасному етапі головним є створення баз даних, де значна увага приділяється атрибуції всіх провенієнцій. З'ясування історії побутування старої книги на теренах Східного Поділля є важливим для розуміння модернізаційних процесів в регіоні.

TetianaKaroieva,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5012-9513
Dr (History), Professor,
Department of Culture, Methods of Teaching History and Auxiliary Sciences of History,

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine
e-mail: tetiana.karoieva@vspu.edu.ua

Experience of cataloging the rare book collection of the Vinnytsia Valentyn Otamanovsky Regional Universal Scientific Library prior to the establishment of a specialized department (2000)

The publication highlights the cataloging practices of the rare book collection at the Vinnytsia Valentyn Otamanovsky Regional Universal Scientific Library from its origin as a municipal public library (1907) to the establishment of the specialized department for rare and valuable editions (2000).
*Keywords:*early printed books, collection, rare editions, valuable editions, cataloging, Vinnytsia Valentyn Otamanovsky Regional Universal Scientific Library

Alina Kondratiuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1001-0347,
PhD,
Senior Researcher,
Institute of Southeast European Studies of Romanian Academy,
Bucharest, Romania
e-mail: alina.kondratjuk@gmail.com

Giuseppe Praga's Cyrillic Collection at the Marciana Library: A Source for Iconographic Studies of Kyiv-Pechersk Lavra Editions

This research is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (Grant Agreement No. 883219-AdG-2019 – Project TYPARABIC). The paper examines the significance of the Giuseppe Praga Collection housed in the National Marciana Library (Biblioteca Nazionale Marciana) in Venice for advancing the study of iconography in early editions associated with the Kyiv-Pechersk Lavra. The National Marciana Library holds several significant editions associated with the Vuković printing press and its successors. Several illustrations originating from this press served as patterns for imitation in some editions issued by the Kyiv-Pechersk printing press during the first third of the seventeenth century
Keywords: Venice, Marciana National Library, Giuseppe Praga, Božidar Vuković, old Cyrillic books, Kyiv-Pechersk Printing Press, iconography, style.

This researchis part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (Grant Agreement No. 883219-AdG-2019 – Project TYPARABIC). Thepaper examines the significance of the Giuseppe Praga Collection housed in the National Marciana Library (Biblioteca Nazionale Marciana)in Venice for advancing the study of iconography in early editions associated with the Kyiv-Pechersk Lavra.

Among the distinguished holdings of the Marciana National Library, particular prominence is given to the collection of Cyrillic early prints, acquired relatively recently – in the second half of the twentieth century – from the descendants of Giuseppe Praga

(1893–1958), a renowned collector, scholar, and librarian originally from Zadar. The collection comprises seventeen items, including complete volumes, excerpts, and fragments of books printed in Cyrillic script between the sixteenth and seventeenth centuries in Venice, the Mileševa Monastery, and Scutari.

Venice played a pivotal role in the development of Cyrillic printing during the sixteenth and early seventeenth centuries, rendering the acquisition of this private collection especially significant for the Marciana Library. Until the mid-twentieth century, the library possessed virtually no Cyrillic paleotypes; only a single edition – the 1638 Psalter (Psaltir Davidov. Venezia, Bartolomeo di Marco Ginammi, 1638) – had been part of its holdings since the time of its publication. The composition of the collection, the reconstruction of its formation history, and a catalog featuring detailed bibliographical descriptions of the publications are presented in the comprehensive studies of the Italian scholar S. Pelusi (2018)

The editions contained in this collection are of considerable importance for the study of the iconography found in early publications of the Kyiv-Pechersk Lavra. This subject is not new to Ukrainian book historians: P. Popov (1924) was among the first to observe that certain illustrations from the Vuković printing press were reproduced in several editions issued by the Kyiv-Pechersk press during the first third of the seventeenth century. He provided specific examples of iconographic borrowings, noting that the greatest number of compositional parallels to Vuković's illustrations appear in the Lavra's 1619 edition of the *Anthologion*. Subsequent scholars, including D. Stepovyk (1989) and I. Dudnik (2012), largely reiterated Popov's findings, while enriching them to some extent through art-historical analysis.

Nevertheless, this topic remains far from exhausted. A comprehensive comparative analysis of the entire corpus of publications from the Vuković printing press and the Kyiv-Pechersk Lavra press – particularly from the standpoint of iconography and stylistic development – has yet to be undertaken. This line of inquiry is especially significant, as our current understanding of the artistic culture of Kyiv during the first half of the seventeenth century remains approximate. Among the surviving monuments of the time, architecture and engraving dominate, while book illustration occupies a prominent position due to the relatively large number of extant examples. By contrast, virtually no icons of Kyiv origin from this era have survived. The sole preserved monumental ensemble is the mural decoration of the Church of the Savior at Berestove, dating to the 1640s. Yet this is insufficient to determine when and how the stylistic reorientation of Ukrainian art in the early modern period occurred. This question lies at the heart of broader inquiries into the foundations of Ukrainian artistic and spiritual culture.

The illustrations and ornamentation of early editions from the Kyiv-Pechersk Lavra should be examined within the broader context of contemporary icon painting and book miniature. It is essential to consider iconographic material not only from western regions of Ukraine but also from other countries within the Orthodox tradition.However, parallel studies of book graphics are equally important. In the early decades of the 17th century, book illustration, like iconography, continued to follow traditional models rooted in Byzantine art, but, at the same time, Western influences were already clearly noticeable in both areas. For this reason, it is important to compare early Lavra engravings with the illustrations found in Vuković's editions. These works preserve stylistic and iconographic affinities with Orthodox iconography, yet, like the icon painting of the Cretan school, they already reflect the influence of Western European art.

It can be assumed that, at the beginning of the 17th century, new artistic trends from Western Europe began to emerge within the artistic culture of Kyiv—partly due to the circulation of printed books received from the Stryatin printing press. Archimandrite Elisej Pletenetskyj purchased both the printing equipment and the associated library, facilitating the transfer of stylistic and typographic innovations. According to G. Kolyada (1972), theStryatyn press library included at least three Venetian editions by Božidar Vuković: the *Trebnik* (Euchologion, ca. 1540), the *Psalter* (1519), and the *Zbornik* or *Praznični Minej* (Menologion, 1538). I. Dudnik later proposed that these volumes were incorporated into the library of the Kyiv-Pechersk Lavra press. The presence of various Cyrillic Venetian publications in the Lavra press collection is further evidenced by the artistic and typographic features found in its printed output, which reflect the influence of South Slavic and Venetian design traditions.

A particularly compelling question is why certain illustrations from Vuković's books were repeatedly reproduced by Kyiv masters, while others from the same editions were not adopted as models. Prior to addressing this, it is necessary to investigate the nature of borrowings within the Vuković printing press itself. In various publications, the same set of illustrations was reused, although the number of images varied.

The activities of the Vuković family press and its successors are extensively covered. The publishing house operated from 1519 to 1521, and resumed activity in 1536. Vincenzo, son of Božidar Vuković, published books intended for Orthodox audiences and also offered his services to the Vatican. After 1561, Vincenzo sold or leased the printing press to other publishers, among them Jacob "of the Stone River" in 1566 and Ieronymus Zagurovich in 1569–1570. Ieronymus ("Hierolimus") Zagurovich continued to make use of Vincenzo's printing materials.

In 1572, the publisher was Yakov Kraikov from Sofia; in 1597, it was Giovanni Antonio Rampazzetto. Some researchers, notably the Moscow scholar T. Guseva, suggest that Yakov "of the Stone River" and Yakov Kraikov may be the same individual. As subsequent owners of the printing press continued to utilize Vuković's equipment and woodblocks, it is often challenging to distinguish between original Vuković editions and those produced by their successors. In any case, identical illustrations recur across multiple editions—appearing in the publications of Božidar Vuković, in the works issued by Vincenzo, and in the books by Yakov Kraikov.

The *Časoslov* (Book of Hours), published by Yakov Kraykov in 1566, was one of the most richly illustrated editions from this press. It contains 31 illustrations with a wide thematic range. There is reason to believe that this edition was among the most frequently copied by Kyiv masters in the first half of the 17th century.

The number of Venetian editions in Kyiv during the first half of the 17th century, as well as the specific features of the creative process employed by Ukrainian engravers who drew on Venetian models, remain subjects that require further investigation.However, resolving these questions is complicated by the limited number of library collections that provide a comprehensive view of the Vuković printing house's output.

This is why the Cyrillic collection of Giuseppe Praga, which only recently became widely accessible for research, holds particular significance.The Marciana Library holds several significant editions associated with the Vuković printing press and its successors. These include the *Služabnik* (Service Book, 1519), *Molitvenik* (Prayer Book, 1521), and *Praznični Minej* (Festal Menaion, 1538) published by Božidar Vuković; the *Oktoih Petoglasnik* (after 1560) and *Molitvenik* (1560) by Vičenco Vuković; the *Časoslov* (Book

of Hours, 1566) and *Različni Potrebi* (Services for Different Needs, 1571–1572) by Jakov Kraykov; as well as editions printed by Giovanni Antonio Rampazetto.

As demonstrated, this collection includes unique and rare editions from thispress. Notably, the 1521 copy of *Molitvenik* (Prayer Book) by Božidar Vuković represents a previously undocumented variant, unknown to bibliographers. Likewise, the 1538 edition of *Prazničnі Minej* (Festal Menaion) published by Vuković belongs to an exceptionally rare variant, with only three known copies recorded in bibliographic sources. However, despite the significance and rarity of individual items, the collection as a whole is not among the largest of its kind.

Individual publications from this press are held in libraries around the world, including the National Library of Serbia, SS. Cyril and Methodius National Library in Sofia, and other collections in Bulgaria. However, in terms of both the quantity and quality of Vuković press editions, Russian libraries hold a leading position. Among these, the Russian National Library in St. Petersburg stands out. For obvious reasons, Russian collections are not easily accessible for research. Although they were thoroughly studied in the past, available publications and online resources now allow this gap to be partially bridged.

Ukrainian collection of South Slavic and Venetian editions is likewise among the most notable. Although the exact number of Cyrillic Venetian editions in early modern Kyiv remains unknown, a considerable quantity was held in the library of the Kyiv Theological Academy by the 19th century. An inventory of the library's holdings was published by P. Popov (1924). Today, most of these editions are preserved in the collection of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, which contains a total of 15 Cyrillic editions issued by various Venetian printers in the 16th and 17th centuries. Although the Kyiv collection is substantial, it does not comprehensively represent all periods of the Vuković press.

Thus, the most extensive collections of publications from the Vuković press are preserved in the Russian National Library, the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, and the Marciana National Library in Venice. Each of these collections offers unique materials that, when considered together, provide a more comprehensive understanding of the Vuković printing legacy. Ideally, they should be studied in conjunction. However, such a comparative study is not yet feasible.

The Giuseppe Praga collection still awaits a comprehensive scholarly examination, including from the perspective of art history. A notable feature of certain editions within this collection is the presence of colored engravings, such as those found in *Molitvenik* by Božidar Vuković, published in 1521. Color lends the otherwise ascetic graphic images a greater sense of elegance and festivity. Some researchers suggest that the illustrations in Vuković's books held in the Marciana collection were colored at the initiative of the publishers. However, this hypothesis requires further investigation.

Almost all editions from the Praga collection contain marginalia; some include extensive texts on the flyleaf. In several cases where the printed text has been lost, substantial handwritten inserts are present, and some volumes feature drawings of various kinds. S. Pelusi published a small portion of these texts and images, yet this subject remains in need of thorough scholarly investigation. The inscriptions left by former owners and readers undoubtedly hold valuable information that can illuminate not only the history of

this particular collection but also broader patterns in the history of libraries and collecting practices. It is also crucial to emphasize that examining this collection is indispensable for identifying and interpreting the distinctive features of early publications produced by the Kyiv-Pechersk printing press.

Кондратюк Аліна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1001-0347,
кандидатка мистецтвознавства,
старша наукова співробітниця,
Інститут досліджень Південно-Східної Європи Румунської академії,
Бухарест, Румунія
e-mail: alina.kondratjuk@gmail.com

Колекція кириличних стародруків Джузеппе Прага у Національній бібліотеці Марчіана як джерело дослідження іконографії видань Києво-Печерської лаври

Це дослідження є частиною проєкту, що отримав фінансування від Європейської дослідницької ради (ERC) у межах програми досліджень та інновацій Європейського Союзу Horizon 2020 (Грант № 883219-AdG-2019 – Проєкт TYPARABIC). У статті розглядається значення колекції Джузеппе Прага, що зберігається в Національній бібліотеці Марчіана (Biblioteca Nazionale Marciana) у Венеції, для досліджень іконографії ранніх видань Києво-Печерської лаври. Національна бібліотека Марчіана володіє кількома важливими виданнями, пов'язаними з друкарнею Вуковича та його наступників. Деякі ілюстрації з книг цієї друкарні стали зразками для наслідування в кількох виданнях, випущених Києво-Печерською друкарнею в першій третині XVII століття.
Ключові слова: Венеція; Національна бібліотека Марчіана; Джузеппе Прага; Божидар Вукович; кириличні стародруки; Києво-Печерська друкарня; іконографія; стиль

Курганова Олена Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1609-231X,
докторка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ стародруків і рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: olena.kurganova@gmail.com

Етьєни в бібліотеках України: проблеми та перспективи науково-бібліографічного обліку

Проаналізовано електронні ресурси, що презентують інформацію про поширеність в бібліотеках України етьєнів – видань відомих французьких друкарів XVI–XVII ст., діяльність яких мала значний вплив на розвиток книгодрукування та культури доби Ренесансу. Підкреслено необхідність створення спеціалізованих баз даних іноземних стародруків, що дозволить виявляти джерела для дослідження побутування європейської книги в Україні.
Ключові слова: етьєни, електронний каталог, видавнича колекція, бібліотеки України.

Вивчення побутування ранньомодерної європейської книги на теренах України є однією із перспективних тем наукової роботи відділу стародруків та рідкісних видань (ВСРВ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Для підтримки цього дослідницького напрямку в структурі фонду ВСРВ виділено колекції видань найдавнішого періоду книгодрукування: інкунабули (XV ст.) та палеотипи (перша половина XVI ст.), склад яких відображено у друкованих наукових виданнях «Каталог інкунабул» 1974 р. Б. Зданевича та Г. Ломонос-Рівної і «Каталог палеотипов» 1995 р. М. Шамрай. Виконані на матеріалі примірників фонду НБУВ, ці праці склали джерельну базу для різноаспектних студій давньої книжкової культури України та Європи. Найвагоміші сторінки історії європейського книгодрукування ілюструють також окремо виділені у фонді ВСРВ колекції видань визначних друкарських фірм – альдин, етьєнів, ельзевірів, плантенів та дідо. Опис найбільш ранньої з них, колекції альдин, увійшов до складу друкованого каталогу «Альдини в бібліотеках України» 2008 р. М. Шамрай, яким було започатковано традицію наукової каталогізації видань окремої колекції не лише на матеріалі фонду НБУВ, а й залучаючи примірники із фондів інших бібліотек. Такий підхід дозволив М. Шамрай зробити ширші висновки щодо репертуару та шляхів надходження на терени України видавничої продукції венеційської друкарні Альда Мануція та його нащадків. Перспективу подальшого наукового опрацювання видавничих колекцій відділу ми вбачаємо саме в такому розширенні джерельної бази дослідження за рахунок примірників відповідних видавничих марок, що зберігаються у фондах інших бібліотечних та музейних установ України. Проте з багатьох причин реалізація цього завдання є досить проблематичною.

З 2022 р. я працюю над укладанням наукового каталогу колекції етьєнів. З огляду на триваючі на той час карантинні обмеження, що спричинили перехід багатьох книгозбірень України на дистанційний режим обслуговування читачів, було обмежено предмет дослідження примірниками етьєнів із колекції ВСРВ. Робоча назва каталогу «Колекція етьєнів відділу стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», проте були сподівання доповнити його бібліографічними даними щодо наявності етьєнів у великих наукових бібліотеках Львова, Харкова та Одеси. Початок повномасштабного вторгнення поглибив проблему опрацювання де-візу примірників із фондів інших бібліотек. Отримання даних для аналізу поширеності видань етьєнів у бібліотеках України стало можливим лише з використанням ресурсів дистанційного обслуговування, які за роки карантинних та воєнних обмежень значно розширилися.

Аналіз електронних ресурсів, доступних на офіційних веб-сайтах провідних установ-фондоутримувачів іноземних стародуків, серед яких Музей книги і друкарства України, Музей книги та друкарства м. Острога, Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, Національна історична бібліотека України, Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. Мечнікова, Одеська національна наукова бібліотека, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Наукова бібліотека Львівського національного університету імені І. Франка, Бібліотека Ніжинського державного педагогічного університету ім. М. Гоголя, дав змогу зробити такі висновки щодо проблем та перспектив дистанційного дослідження видань етьєнів у бібліотеках України:

1. Судячи із загальної інформації про склад фонду, поданої на офіційних веб-сайтах провідних бібліотек України, практика виділення колекцій книг, що належать до певних друкарських марок, не є поширеною. Відповідно, скласти уявлення про наявність у бібліотечному фонді видань тих чи інших видавничих фірм можливо лише при безпосередній роботі із електронним каталогом бібліотеки, друкованим каталогом бібліотечного фонду або базою даних оцифрованих видань.

2. Електронні каталоги більшості бібліотечних установ не містять бібліографічних описів етьєнів, тому через пошукові поля за місцем друку чи видавцем неможливо отримати перелік етьєнів, наявних у фонді установи.

3. Перегляд алфавітних імідж-каталогів провідних установ України показав, що до складу більшості бібліотечних фондів не входять етьєни, хоча в багатьох бібліотеках представлені плантени, ельзевіри та дідо.

4. У наявних в імідж-каталогах фондів іноземних стародруків окремих книгозбірень бібліографічні описи примірників етьєнів не містять даних про провеніенції, що не дає можливості використати їх в якості джерела для дослідження побутування етьєнів на теренах України.

5. Не всі установи-фондоутримувачі завершили процес каталогізації своїх фондів іноземних стародруків та виконали атрибуцію дефектних примірників. Тому відсутність бібліографічної інформації про етьєнів у доступних читачеві каталогах установи не гарантує, що такі видання відсутні у фонді концентрації.

Отже, доступні на сьогодні електронні ресурси та сервіси дистанційного обслуговування провідних установ-фондоустримувачів іноземних стародруків є недостатніми для проведення повноцінного дослідження етьєнів у бібліотеках України. Отримання об'єктивних даних щодо поширеності етьєнів у бібліотечних, музейних та архівних установах України неможливе без проведення попередньої пошукової роботи у фондах концентрації та звірки де-візу тих примірників етьєнів, дані про які вказані у електронних, друкованих та карткових каталогах. Створення зведеної електронної бази даних стародруків, що зберігають в бібліотеках України, було б найбільш ідеальним сценарієм для реалізації такого проєкту. На даному етапі ми можемо говорити лише про започаткування дослідження етьєнів у бібліотеках України. Сформована у відділі стародруків НБУВ колекція етьєнів є найбільшою на сьогодні репрезентативною вибіркою, що ілюструє поширеність продукції цих французьких видавців-гуманістів Етьєнів у давніх книгозбірнях України.

Olena Kurhanova,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1609-231X,
Doctor of Historical Sciences,
Senior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadkyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: olena.kurganova@gmail.com

Estiennes in Ukrainian Libraries: Challenges and Prospects of Bibliographic Documentation

The article examines electronic resources that provide information about the presence of Estienne editions – publications by the renowned French printers of the 16th–17th centuries – in Ukrainian

library collections. The Estienne family played a significant role in the development of Renaissance printing and book culture. The study highlights the need to create specialized databases of foreign early printed books, which would support further research into the circulation and reception of European books in Ukraine.
Keywords: Estiennes, electronic catalogue, publishing collection, libraries of Ukraine.

Максимчук Ольга Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6932-6434,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

З історії побутування однієї книги: провенієнції примірника видання «Atrium lingvae sanctae» (Лейпциг, 1716) Г. Оптіца з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Проаналізовано провенієнції примірника видання «Atrium lingvae sanctae» (Лейпциг, 1716) Генріха Оптіца з фонду відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, на основі яких було встановлено попередніх власників книжки – Карла Емануеля Ріхтера, Івана (Йоасафа) Миткевича та Василя (Веніаміна) Пуцека-Григоровича. Акцентовано на важливості фіксації таких даних у наукових дослідженнях і каталогах з попримірниковими описами видань.
Ключові слова: провенієнції, видання, стародруки, підручник.

Сучасні каталоги книжкових видань укладаються з урахуванням різних критеріїв, зокрема за ступенем повноти опису окремих примірників. Попримірниковий опис не лише дозволяє отримати кількісні характеристики щодо представлення того чи іншого видання у певній бібліотеці, а й отримати додаткову інформацію, зокрема про історію побутування книги та її попередніх власників. Це стає можливим завдяки включенню до каталожної статті таких рубрик, як наявність екслібрисів, печаток, а також автографів, провенієнцій та інших маргіналій, на основі яких можна простежити шлях книги між друкарнею і нинішнім фондоутримувачем. У друкованих каталогах чи електронних базах даних виникає потреба в окремій «іменній» рубриці, у якій би зазначалися встановлені особи, що були власниками або читачами конкретного примірника на основі власницьких записів та різних книжкових знаків.

Власницькі записи, помітки, печатки, екслібриси перетворюють кожний екземпляр книжки на унікальну пам’ятку з історії читання та книжкової культури. Завдяки ним можна встановити, що видання переходило із рук в руки та навіть з’ясувати, за яких обставин воно змінювало власника. Багатою на провенієнції та інші маргінальні нотатки є підручникова література, що призначалася для активного використання, зокрема студентами чи іншими здобувачами освіти.

Серед іноземної латиношрифтної літератури відділу стародруків НБУВ міститься примірник підручника з івриту Генріха Опітца (1642–1712), лютеран-

ського теолога, лінгвіста та вченого-сходознавця. Уродженець Альтенбурга (Німеччина), Опітц навчався у Єні та Келі, в університеті останнього він викладав іврит і теологію (див. про нього більше, наприклад: Larousse P. Grand dictionnaire universel du XIXe siècle. Paris : Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1865. T. 11 : [Memoire-O]. P. 1387). Серед найвідоміших досягнень Опітца – видання Святого Письма «Biblia hebraica» (Kiel, 1709), над підготовкою якого він працював близько 30 років. Варто зазначити, що книжки німецького філолога були знайомі українським інтелектуалам того часу. Так, у книгозбірні Феофана Прокоповича зберігався укладений Опітцом словник «Новий лексикон єврейсько-халдейський». Базові знання івриту були необхідні для вивчення і розуміння біблійного тексту, подальшого розвитку біблійної герменевтики.

Праця Генріха Опітца з відділу стародруків має назву, що поєднує у собі слова на івриті (транслітеруємо їх латинськими літерами) та латиною: «[Ha-zer leschon hakodesch] hoc est Atrium lingvae sanctae» («Атріум священної мови», шифр зберігання In 7397). Книжка вийшла у світ у Лейпцигу в 1716 р. з друкарні Йоганна Герборда Клосса. Форматом у чверть друкарського аркуша, видання друковане латиною та івритом, є також німецькомовні фрагменти готичним шрифтом, що робить «Атріум» цікавим прикладом поєднання різних шрифтів. Книжка оздоблена досить просто, серед графічних засобів оформлення – віньєтка на титульному аркуші, кінцівки, заставка із виливних прикрас, поодинокий ініціал (с. 1). До видання вклеєно дві таблиці зі змістом і формами відміни слів. Оправа картонна. В екземплярі бракує сторінок 73–90, які, ймовірно, випали через постійне користування підручником. Численні підкреслення та помітки на берегах сторінок також свідчать, що книжка була в активному вжитку.

Найбільшу цінність складають два записи різними почерками на початку і в кінці примірника. Перший – вкладний запис, розміщений частинами на лицьовій стороні перших чотирьох аркушів: «Ex Bibliotheca illustrissimi Beniamin / Metropolitae Kazanensis / Applicatus Bibliothecae Academiae / Kiioviensis» («З бібліотеки преосвященного Веніаміна, митрополита Казанського, передано до бібліотеки Київської академії»). Другий, розміщений на зворотній стороні останнього друкованого аркуша, наступного змісту: «Hunclib rum Ioanni Mitkiewic zintesseramstudiietamoristradidit M. Carolus Emanuel Richterusa Sacris Comitis Celsissimide Műnn[ich]» («Цю книгу Іванові Міткевичу на знак прихильності й любові передав М. Карл Еммануель Ріхтер, один з духовних при найяснішому графі Мюнніху»). Отже, у наведених записах згадано трьох осіб, пов’язаних з цією книгою, та інституцію – бібліотеку Києво-Могилянської академії, у якій певний час зберігався підручник. Далі розглянемо, ким є згадані у записах персоналії, та в якому порядку книжка переходила від одного до іншого.

Виглядає, що хронологічно ранішою є друга провенієнція. Відповідно, книжка, що спершу була власністю Карла Еммануеля Ріхтера, відтак опинилася у бібліотеці Івана Миткевича, після нього – у руках Веніаміна, митрополита Казанського (найімовірніше, тут ідеться про Василя Пуцека-Григоровича), щоб нарешті потрапити до Київської академії, звідки перейшла до фондів НБУВ.

Українець Іван Миткевич (1724–1763) – уроженець м. Козелець, церковний і суспільний діяч, поціновувач талантів Григорія Сковороди, якому український філософ присвятив 27-му пісню зі своєї збірки «Сад божественних пісень». Після

навчання у Київській академії, у 1741 р. Миткевич їде до Новгорода, де викладає у тамтешній семінарії. Приблизно 1744 р. він приймає чернечий постриг з іменем Йоасаф. У 1758 р. Миткевич стає єпископом Білгородським і Обоянським. Помирає 1763 р. в Охтирці під час візитації єпархії.

Карл Емануель Ріхтер (1706–1756), який подарував Миткевичу «Атріум священної мови», – лютеранин, німець за походженням. Ріхтер здобув ступінь магістра в Віттенбегському університеті, про що, ймовірно, і свідчить літера «М» перед його іменем у дарчому записі. До Росії він потрапив на запрошення графа Бурхарда Кристофа Мюнніха (в російські історіографії – Мініха), також німця і лютеранина, фельдмаршала, який довгі роки служив у царській армії. З 1741 р. і аж до своєї смерті у 1756 р. Ріхтер – пастор кірхи св. Анни в Петербурзі (див. про нього зокрема у дослідженні О. Байд-Яценко, яке можна знайти у вільному доступі в інтернеті).

Ймовірно, зацікавленість у вивченні біблійного івриту Ріхтер виніс ще з німецького академічного середовища, але і надалі не полишав своїх студій. Схоже на те, що Миткевич розділяв його інтерес до цієї «сакральної» мови християнства, будучи вихованцем Симеона Тодорського (1700–1754) – орієнталіста і знавця східних мов, який одним із перших запровадив викладання івриту в Київській академії на постійній основі (див. про нього: Нічик В. Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії. Київ: ВД «КМ Академія», 2002). Де саме і коли зустрілися і спілкувалися Ріхтер і Миткевич, сказати важко; скоріш за все, це сталося ще до того, як Миткевич прийняв чернечий сан, адже у дарчому записі його названо хресним ім'ям Іван. Провенієнція вказує на те, що між лютеранським пастором і викладачем православної семінарії, майбутнім єпископом, зав'язалися дружні стосунки, свідченням яких і є запрезентований Ріхтером підручник. Цей запис – приклад особистісних міжнаціональних і міжконфесійних контактів, навіть дружби, яка виникла на основі спільних зацікавлень двох представників української і німецької духовно-освітніх еліт першої половини XVIII ст. Показово, що саме в цей час зростає вплив німецького релігійного дискурсу на українське церковне і суспільне життя, зокрема завдяки навчанню ряду визначних православних ієрархів з України в німецьких університетах (Варлаам Лащевський, Симеон Тодорський, Феофан Прокопович). Дарчий запис Ріхтера відкриває ще одну сторінку україно-німецьких контактів періоду раннього Нового часу.

Інший власник книжки, – Веніамін, митрополит Казанський – це уродженець Полтавщини, нащадок козацько-шляхетського роду Василь (у постригу Веніамін) Пуцек-Григорович (1706–1783/85). Здібний випускник Києво-Могилянської академії, поліглот, Пуцек-Григорович активно вивчав мови і сприяв постанню писемності корінних етносів Російської імперії – неслов'янських народів Поволжя, серед яких він провадив своє архіпастирське служіння. Логічним видається те, що серед книг, які опинилися у його власності, був і підручник однієї зі священних для християн мов – давньоєврейської. Про те, як підручник івриту потрапив від Миткевича до бібліотеки Пуцека-Григоровича певної інформації не маємо, можемо лише припустити, що ймовірно, між двома архієреями-українцями існували товариські стосунки, тож один колишній спудей «Могилянки» подарував її іншому.

Незадовго перед смертю Веніамін заповів половину книжок з власної книгозбірні до своєї almamater – Київської академії (див.: «Києво-Могилянська

академія в іменах: енциклопед. вид». Київ: ВД «КМ Академія», 2001, с. 448). Очевидно, була серед них і єврейська граматика Опітца.

Отже, відчитані провенієнції дали змогу встановити трьох осіб – колишніх власників книжки. Внесення їх імен до спеціальної іменної рубрики у межах каталожної статті або електронного запису в бібліотечній базі даних дасть змогу розширити коло персоналій, дотичних до кожного окремого екземпляра видання, а отже, і можливих пошукових запитів, пов'язаних із примірником.

Olha Maksymchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6932-6434,
Candidate of Philological Sciences,
Senior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

On the History of a Rare Book: Provenance Noteson a Copy of Atrium linguae sanctae (Leipzig, 1716) by G. Optiz from the holdings of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The provenance notes of a copy of Heinrich Opitz's Atrium lingvae sanctae (Leipzig, 1716) from the collection of the Old and Rare Books Department at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine has been analyzed. Based on ownership inscriptions and marginalia, the book's previous owners were identified as Carl Emanuel Richter, Ivan (Joasaph) Mitkevych, and Vasyl (Veniamin) Putsek-Hryhorovych. The importance of recording such data in scholarly research and in item-level catalogues is emphasized.
Keywords: provenances, edition, early printed book, textbook.

Морозова Надєжда,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1228-6021,
докторка гуманітарних наук,
провідна наукова співробітниця,
Центр вивчення писемної спадщини,
Інститут литовської мови,
Вільнюс, Литва
e-mail: nadja.moroz@gmail.com

Зібрання кириличних стародруковах книг у державних бібліотеках Вільнюса

У доповіді представлено короткий огляд збірок кириличних стародрукованих книг, які зберігаються в Бібліотеці Вільнюського університету, у Національній бібліотеці Литви імені Мартінаса Мажвідаса, у Бібліотеці імені Врублевських Академії наук Литви та в Литовському національному музеї. Приділено увагу переважно історії колекцій й ступеню їх вивчення й опису.
Ключові слова: кириличні стародруковані книги, книжкові колекції, Бібліотека Вільнюського університету, Національна бібліотека Литви імені Мартінаса Мажвідаса, Бібліотека імені Врублевських Академії наук Литви, Литовський національний музей.

Зараз у Вільнюсі є чотири державних інституції пам'яті, у яких зберігаються більш або менш значні колекції кириличних стародруків. Це Бібліотека Вільнюського університету, Національна бібліотека Литви імені Мартінаса Мажвідаса, Бібліотека імені Врублевських Академії наук Литви і Литовський національний музей.

Кількісно оцінювати й порівнювати ці збірки доволі складно, оскільки у кожній з цих інституції пам'яті реалізовані різні принципи й підходи до формування кириличних колекцій, а також відмінні хронологічні рамки включення книг до колекцій.

Початок цілеспрямованого формування збірок кириличних стародруків у Вільнюсі пов'язаний з діяльністю Віленського навчального округу з організації обліку й збирання пам'яток «російської старовини» в західних губерніях Російської імперії та з історією створення Віленської публичної бібліотеки. Колекція публічної бібліотеки формувалася різними шляхами. У 1908 р. О. І. Миловидовим був опублікований каталог стародрукованих кириличних книг Віленської публічної бібліотеки, виданих до 1800 р. У XX ст. в силу історичних обставин склад зібрання зазнав значних змін. Зрештою більшість колекції опинилася у фондах Бібліотеки Вільнюського університету. На даний момент колекція кириличних видань, яка зберігається в бібліотеці Вільнюського університету, повністю описана. Вона не тільки введена до загальної бібліотечної каталожної системи, а й представлена у вигляді окремого спеціального наукового каталогу, див.: Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija: 1525–1839. Katalogas, укладач І. Кажуро (Вільнюс, 2013). У каталозі описано 238 видань (336 примірників), що вийшли друком до 1839 р. У каталозі наведено також детальний огляд складу цієї колекції. Найдавніше представлене видання – Апостол Ф. Скорини 1525 р. Церковнослов'янські книги, надруковані пізніше 1839 р., опинилися у складі інших фондів.

Основне зібрання кириличних стародруків Бібліотеки імені Врублевських Академії наук Литви сформувалося, очевидно, у 1940-і рр., коли до її фондів надійшли книжкові колекції розформованих віленського Білоруського музею імені Івана Луцкевича й Віленської православної духовної консисторії. Окремої колекції для (старо-)друкованих кириличних книг у зібранні немає, усі видання незалежно від тематики й шрифту об'єднані у фонд Rosika. Оцінити кількість видань і примірників старої кирилиці у вузькому розумінні досить складно, оскільки цей фонд зараз активно описується. Наприклад, наразі у загальному бібліотечному каталозі відображено 14 видань XVI ст. і 54 видання XVII ст., 13 із них були зазначені у каталозі Д. Нарбутене: XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos biliotekoje: katalogas (Vilnius, 2007). У зібранні представлено два кириличних інкунабула Ш. Фіоля: Часослов (1491 р.) і Цвітна тріодь (бл. 1493 р.), а також Книга Числа Ф. Скорини (1519 р.).

Колекція кириличних книг Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Мажвідаса також маловідома. Рукописна частина колекції була коротко описана у 2002 р. (Н. Морозова, С. Темчин, Церковнославянские рукописи Национальной библиотеки Литвы им. М. Мажвидаса (предварительный список), Slavistica Vilnensis, 2002 (Kalbotyra 51(2), 2002, 117–134), друковані книги вводяться в науковий обіг тільки зараз у рамках проекту e-Kultūra, який фінансується із струкрурних фондів Євросоюзу. На даному етапі я описую книги для загальної електронної бібліотечної каталожної системи. Усі видання цієї збірки можна знайти в електронному каталозі

через розширений пошук у списку спеціальних колекцій. Попередньо існувала лише коротка, неповна і в багатьох випадках неточна підручна картотека. Деякі видання колекції згадані у публікаціях колишнього завідувача Відділу рідкісних книг Юозаса Тумяліса.

Загалом колекція нараховує близько 450 одиниць збереження рукописних і друкованих кириличних книг: приблизно 400 стародруків і близько 50 рукописів. Хронологічні рамки колекції охоплюють пам'ятки з кінця XIV до першої половини XX ст., хронологічні рамки друкованої частини колекції – кінець XVI – початок XX ст. Такий широкий період обумовлений кількома причинами: 1) у складі колекції представлені пам'ятки старообрядницької релігійної писемності, датовані XVIII – першою половиною XX ст.; 2) при формуванні колекції було обрано тематичний принцип її комплектування книгами релігійного змісту; 3) у складі колекції збиралися книги церковнослов'янського кириличного шрифту, хоча представлено й кілька видань XVIII–XIX ст., надрукованих реформованим шрифтом (так званою гражданкою).

Складно достеменно сказати, коли саме почалося формування цієї колекції. Ймовірно, перші кириличні (старо-)друковані книги з'явилися у національній бібліотеці у міжвоєнний час, коли установа знаходилася у Каунасі. Придбання кириличних книг активізувалося в 1970-і рр. з приходом у бібліотеку Ю. Тумяліса.

Частина видань надійшла до фонду у 1992 р. в результаті приєднання до національної бібліотеки Литовської книжкової палати (книги мають печатку Книгосховища Книжкової палати Литовської РСР). Старовинні видання й рукописи також купувалися через букіністичні відділи книгарень й антикварні крамниці, частина видань надійшла до фондів за програмами обміну, у тому числі з бібліотеки Московського державного університету.

У складі колекції представлені видання Віленської, Гродненської, Могильовської, Почаївської, Львівської, Чернігівської, Острозької друкарень, Києво-Печерської лаври, Снаговського монастиря (Валахія), Будинського університету (тоді Австро-Угорщина) та ін., а також видання Московского Печатного двору, пізніше Синодальної друкарні XVI –початку XX ст.

У 2006 р. ця колекція документів була включена до Литовського національного реєстру програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (свідоцтво регіонального значення). За попередніми даними, найбільш рання друкована кирилична книга зібрання – так зване вузькошрифтне Євангеліє, надруковане приблизно в 1553–1554 рр. в анонімній друкарні у Москві.

Зібрання Литовського національного музею є наймолодшим. Воно виникло на початку 1990-х рр., коли було розформовано Музей історії релігії та атеїзму Литовської РСР (перебував у Вільнюсі), а його фонди частково передано до Національного музею.

Музей історії релігії та атеїзму ще з 1970-х рр. почав закуповувати у населення стародруки й рукописні книги релігійного змісту, зокрема церковнослов'янскою мовою. Таким чином у музеї сформувався спеціалізований закритий архів, доступний лише співробітникам музею. У Музеї атеїзму існувала й «закрита» бібліотека, яка незалежно від архіву також займалася закупівлею друкованих і рукописних матеріалів. У 1992 р. Музей атеїзму був реорганізований, його архів і бібліотека передані до Національного музею Литви: архів надійшов у Письмовий фонд Відділу історії, бібліотечна збірка – у діючу при музеї Бібліотеку. У 2002 р. ми

разом із професором С. Темчиним провели перегляд церковнослов'янських книг, що надійшли з Музею атеїзму, і відокремили рукописні книги від стародруків.

Аналогічну роботу ми виконали щодо церковнослов'янських книг Бібліотеки Національного музею, серед яких було виявлено кілька рукописів. Передбачалося, що церковнослов'янські стародруки і рукописні книги, що зберігалися в Бібліотеці, за рішенням керівництва музею будуть передані до Письмового фонду Відділу історії та приєднані до основного церковнослов'янського фонду. Проте цей намір досі не здійснено, і всі церковнослов'янські книги зберігаються у музейній Бібліотеці. За попередніми оцінками, у цій збірці представлено близько 200 кириличних книг XVII – першої половини XX ст., з них близько 25 рукописних.Більшість рукописної колекції описана в каталозі: Н. Морозова, С. Темчин, Церковнославянские рукописи Национального музея Литвы (предварительный список), Slavistica Vilnensis, 2002 (Kalbotyra 51(2), 2002, 135–142; деякі найцікавіші друковані примірники перераховані в оглядовій статті: З. Ярошевич-Переславцев, Старообрядческие книги в собраниях вильнюсских библиотек, Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997 / Čiubrinskas V. ir kt. (red.). Vilnius, 1998, 63–65.

У збірках Національної бібліотеки та Національного музею чимало власне старообрядницьких видань кінця XVIII–XIX ст., видань для старообрядців, опублікованих у друкарнях Вільна, Супрасля, Почаєва, Гродна, Варшави, а також численні видання московської друкарні єдиновірців.

Саме ці видання часто становлять значні труднощі при описі, оскільки 1) у них втрачено аркуші з вихідними відомостями, 2) власне старообрядницькі видання публікувалися підпільно і нерідко містили хибні вихідні дані або друкувалися взагалі без них. Шрифтова варіативність цих видань, особливо у другій половині XIX ст., при умовно збереженій орнаментиці, дуже велика, що створює чималі проблеми при їх ідентифікації та віднесенні до продукції тієї чи іншої вже відомої друкарні.

Опис видань друкарні єдиновірців із зібрання Національної бібліотеки показав, що при визначенні року видання дефектних примірників таких популярних у старообрядницькому середовищі книг, як Псалтир і Часовник, не можна покладатися на дату пасхалії, оскільки ця частина богослужбових книг друкувалася дуже великим тиражем, мабуть, одразу для кількох видань. Так, Часовник друкарні єдиновірців, виданий 14 тисненням у 1885 р., містить пасхалію з поміткою навпроти 7389: «от р[ождества] хрис[това] аѡпа [1881]». Таку ж дату пасхалії містить і 13 видання, дійсно опубліковане у 1881 р. Тому для надійної ідентифікації потрібно враховувати номер тиснення, який зазвичай вказувався на першому аркуші зошита на місці згинання аркушів або рідше у нижньому лівому куті аркуша.

Таким чином лише колекція кириличних стародруків Бібліотеки Вільнюського університету описана повністю, у даний час активно обробляються та вводяться у загальні бібліотечні каталоги колекції Національної бібліотеки Литви імені Мартінаса Мажвідаса та Бібліотеки імені Врублевських, а колекція Національного музею досі залишається практично не описаною та невідомою дослідникам.

Nadežda Morozova,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1228-6021,
Doctor of Humanities,
Principal Researcher,

Research Centre of Written Heritage,
Institute of the Lithuanian Language,
Vilnius, Lithuania
e-mail: nadja.moroz@gmail.com

Old Cyrillic printed books collections in the state libraries of Vilnius

The presentation gives a brief overview of the Old Cyrillic printed books collections stored in the Vilnius University Library, the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and the Lithuanian National Museum.It mainly discusses the history of the collections and the degree of its processing.
Keywords: Cyrillic early printed books, book collections, Vilnius University Library, the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and the Lithuanian National Museum.

Oleksandr Okhrimenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5646-4133,
PhD,Research Fellow,
University of Birmingham,
Birmingham, United Kingdom
e-mail: o.okhrimenko@bham.ac.uk

Cataloguing practice of Borys Zdanevych: origins of Ukrainian fragmentology

Borys Zdanevych's catalogue of incunabula (1974) is a unique source for studying fragments of medieval manuscripts used in bookbinding. Fragmentology as a separate discipline has recently emerged in book studies, but as part of broader research has older foundations. Analysis of the methodology reveals an innovative approach to recording manuscript heritage and developing description protocols that allow researchers to better study this field and draw conclusions.
Keywords: incunabula, manuscript fragments, cataloguing, Borys Zdanevych, bookbinding, manuscript heritage, codicology, fragmentology.

The catalogue of incunabula of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, compiled by Borys Ivanovych Zdanevych and published in 1974, represents a remarkable phenomenon in Ukrainian incunabulistics. Borys Zdanevych (1886-1966) was a distinguished Ukrainian bibliographer who worked for decades on the systematic description of incunabula. His research activities included not only cataloguing but also fundamental study of printing history, which led to a comprehensive approach to describing early printed books.

A turning point in Zdanevych's research came in 1937 when he discovered sixteen leaves of a previously unknown Gutenberg print "Provinciale Romanum" in the binding of an Estienne Bible (1557). This discovery, which expanded the canon of works from Gutenberg's workshop, sparked the researcher's particular interest and attention to manuscript fragments in incunabula bindings. The identification of the unknown print demonstrated how careful analysis of fragments could yield results of international significance.

Fragmentology as a separate discipline has recently emerged in book studies with the appearance of the journal «Fragmentology» in 2018, but as part of broader research has older foundations, dating back to the works of Jean Mabillon (1681). An important aspect is the protocol for describing fragments, which allows researchers to better study this field and make well-founded conclusions about the origin, dating, and context of manuscript materials usage.

The particular significance of Zdanevych's catalogue lies in his innovative approach to recording fragments of medieval manuscripts used in early printed book bindings. Structurally, Zdanevych included information about manuscript fragments in the fifth section of the catalogue entry – «Description of the given copy», treating them as an integral part of the history of a specific incunabula copy.

Analysis of the catalogue reveals three main levels of fragment description detail. The most detailed descriptions were provided for fragments that could be completely identified. For example, in description No. 27 (Angelus de Clavasio. Summa angelica) it is noted: «The inner sides of the boards are lined with two sheets of an ancient ornamented manuscript on parchment of liturgical content, with ancient notes (neumes)». The second level is characterized by partial attribution with cautious formulations, as in No. 280 (Leonhardus de Utino): «The inner sides of the binding are lined with fragments of a parchment manuscript of the 14th-15th centuries in German (excerpt from a document?)». The third level was limited to stating the fact of fragments' presence without detailed attribution.

Functional classification of fragments became an important element of Zdanevych's methodology. He systematically recorded the method of use: endpapers, underlays for binding cords, lining of inner sides of binding, spine reinforcement. Attribution work included linguistic identification (Latin, German, Hebrew, Polish), chronological dating, and content attribution (liturgical texts, medical manuscripts, legal documents, dictionaries).

Particularly noteworthy is the case of No. 477 (Thomas a Kempis), where the author recorded even imprints of lost texts: «Two sheets of an ancient manuscript were used to line the inner sides of the boards, which are now absent, but their text is quite clearly imprinted on the boards in mirror image». This demonstrates an exceptionally careful approach to documenting even indirect evidence of manuscript heritage.

Zdanevych's methodological principles were based on reliability (using question marks for doubtful attributions), completeness (recording all available information), and contextuality (description in connection with a specific copy). Overall, the catalogue identifies over 46 incunabula with manuscript fragments, representing a significant corpus for manuscript tradition research.

Despite the innovative nature of Borys Zdanevych's approach to fragmentology, the incunabula catalogue now requires updating in connection with the development of description systems, international description protocols, and especially new fields of knowledge such as fragment studies. Fragments could constitute a separate catalogue rather than merely remaining in the context of bindings, which corresponds to current trends in fragmentology and would allow fuller realization of this unique collection's potential for the international scholarly community.

Borys Zdanevych's methodological approach to describing manuscript fragments created a unique source base for contemporary research. His methodology combined

scholarly precision with practical expediency, laying foundations for further development of cataloguing practice and preservation of information about manuscript heritage within printed publications.

Охріменко Олександр Святославович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5646-4133,
кандидат історичних наук,
дослідник,
Університет Бірмінгема,
Бірмінгем, Велика Британія
e-mail: o.okhrimenko@bham.ac.uk

Практика каталогізації Бориса Зданевича: витоки української фрагментології

Каталог інкунабул Бориса Зданевича (1974) є унікальним джерелом для дослідження фрагментів середньовічних рукописів, які використовувалися в інтролігаторському ремеслі. Фрагментологія як окрема дисципліна виокремилась недавно в книжкових студіях, проте як частина ширших досліджень має давніші засади. Аналіз методики опису фрагментів виявляє новаторський підхід каталогізатора до фіксації рукописної спадщини та розробки протоколів опису, що дозволяють дослідникам краще досліджувати цю галузь та робити висновки.
Ключові слова: інкунабули, фрагменти рукописів, каталогізація, Борис Зданевич, інтролігаторство, рукописна спадщина, кодикологія, фрагментологія.

Петренко-Момотенко Оксана Валеріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5788-8192,
кандидатка історичних наук,
наукова співробітниця,
відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: o-petrenko@ukr.net

Складнощі при описовій каталогізації стародруків і видань XIX – початку XX ст.

Наведено перелік нормативних документів, які регламентують складання бібліографічних записів на всі основні види видань. Визначено характер та сформовано перелік найтиповіших складнощів й суперечностей бібліографування стародруків і видань XIX – початку XX ст. Запропоновано впровадження в Україні новацій до правил описово-бібліографічного обліку досучасних видань, із врахуванням міжнародного стандарту описової каталогізації – «Resource Description and Access (RDA)».
Ключові слова: стародруки, видання XIX – початку XX ст., описова каталогізація, бібліографічний запис, типові складнощі в бібліографуванні.

Питання фахового та вичерпного описово-бібліографічного обліку стародруків до сьогодні не полишає площину зацікавленості дослідників давніх книжкових пам'яток. До дискурсного ареалу також слід зарахувати й видання XIX – початку XX ст., оскільки вони, хоч і не є стародруками за способом їх виготовлення, утім за стилістикою та наповненістю видавничого оформлення дуже подібні до стародрукованих книг XVIII ст., часто навіть більше ніж до видань XX–XXI ст. Потреба вдосконалення процесів бібліографування означених видань обумовлена важливістю формування правильних та повних бібліографічних записів, як головних складників описової каталогізації стародруків і видань XIX – початку XX ст. Без достовірної описової каталогізації неможливе повноцінне функціонування усіх подальших каталогізацій, у тому числі й наукової.

Зрештою описова каталогізація, як й інші види каталогізації, регламентується загальними правилами каталогізації. Перш за все це підпадає під сферу дії стандарту ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 «СІБВС. Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги (ГОСТ 7.87–2003, IDT)», в якому прописано загальні вимоги до визначення видів і категорій книжкових пам'яток, до процесів їх виявлення, обліку та опису, а також забезпечення державного зберігання та використання. Утім, цей нормативний документ наводить дуже узагальнені й усічені роз'яснення щодо опису (п. 7) та обліку (п. 8) книжкових пам'яток, посилаючись на два інші стандарти, які визначають правила складання бібліографічних записів.

Наразі в Україні до нормативних документів, які регламентують складання бібліографічних записів на всі основні види видань, належать такі стандарти:

– ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «СІБВС. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.80–2000, IDT)»;

– ДСТУ 6095:2009 «СІБВС. Правила скорочення заголовків і слів у заголовках публікацій (ГОСТ 7.88–2003, MOD)»;

– ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1–2003, IDT)»;

– ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ)»;

– ДСТУ 7093:2009 «СІБВС. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами (ГОСТ 7.11–2004, MOD; ISO 832:1994, MOD)»;

Так звана «універсальність» вказаних стандартів щодо основних видів видань не завжди позитивно корелюється з описовою каталогізацією стародруків та видань XIX – початку XX ст. На перший погляд все виглядає просто – вихідні відомості стародруків або видань XIX – початку XX ст. фіксують як елементи бібліографічних записів. Однак під час бібліографування можуть виникати певні складнощі в описовій каталогізації. Вони можуть бути пов'язані як із заголовком, так і з будь-якими областями бібліографічного опису. Зазвичай складнощі стосуються мовних аспектів і скорочення слів, що уможливлює допущення помилок і неточностей у бібліографічних записах.

Власне до найтиповіших складнощів бібліографування стародруків або видань XIX – початку XX ст. належать:

– визначення імені особи у формі, яка найбільш відома і вживана (старий варіант написання імені у виданні може суттєво відрізнятися від загальновживаної сучасної форми);

– написання назв видань іноземними європейськими мовами з використанням заголовних літер на початку кожного слова або всіх заголовних літер в окремих словах (немає спільної думки щодо правил наведення назв серед провідних світових фондоутримувачів, про що часто засвідчують результати розширеного пошуку в онлайн ресурсах віртуального каталогу Університетської бібліотеки Карлсруе «KVK – Karlsruhe Virtual Catalog»);

– визначення чи є на титульній сторінці відомості, що відносяться до назви, або це лише складна назва видання, яка складається з двох чи кількох рівнозначних фраз або речень. До того ж, як і в попередньому випадку, виникають питання щодо використання заголовних літер у відомостях, що відносяться до назви (так само завдяки KVK фіксуємо серед провідних світових бібліотек відсутність єдиної методики бібліографічного опису елементів такого роду);

– застосування скорочень слів і словосполучень у заголовках і трьох областях бібліографічного опису: області назви та відомостей про відповідальність, області видання та області вихідних даних (за допомогою KVK виявлено, що більшість світових описових каталогізацій використовують практику скорочень елементів бібліографічного запису; проте для українських спеціалістів це становить певні складнощі оскільки не всі вони, як показує практика, користуються в роботі національними стандартами ДСТУ 6095 і ДСТУ 7093);

– перенесення вихідних відомостей з україно- та російськомовних видань надрукованих у період дії правил старих правописів (у ДСТУ ГОСТ 7.1. (п. 4.11) визначено, що бібліографічний опис складають відповідно до норм сучасної орфографії, втім виключення становлять документи XVI–XVIII ст. Наразі в українських бібліотеках немає чіткого дотримання цього пункту й часто стародруки каталогізуються за сучасною орфографією);

– наведення в області вихідних даних назви друкарні або імені друкаря замість назви (імені) видавця (у вихідних даних досучасних видань рідко коли вказували видавців, оскільки їх функції зазвичай виконували друкарні).

Тут наголосимо, що головною метою проведення огляду було формування орієнтовного переліку типових складнощів та суперечностей в описовій каталогізації стародруків і видань XIX – початку XX ст. Вбачаємо, що в подальшому використання означеного переліку сприятиме кращому розумінню проблеми уніфікації в описовій каталогізації досучасних видань як у традиційних карткових каталогах, так і в електронних ресурсах (електронних каталогах і цифрових бібліотеках).

Наразі хочемо закцентувати увагу на нагальній потребі перегляду в Україні правил описово-бібліографічного обліку стародруків і видань XIX – початку XX ст. На наш погляд, майбутні зміни мають бути сфокусовані не лише на потребах і запитах потенційних користувачів, а й на рівні та специфіці майбутніх запитів. Йдеться про те, що сучасні читачі, користуючись он-лайн каталогами, як правило, не застосовують скорочення слів і словосполук. Аналогічна ситуація простежується і стосовно наведення орфографічних особливостей слів з досучасних видань. Тож напевно слід відмовитися від скорочень в окремих областях бібліографічного опису

та самого опису за правилами архаїчної граматики. Щоправда, в останньому випадку доцільна обов'язкова додаткова реєстрація назви (наприклад, в області приміток) саме в тому вигляді, як її подано на титулі.

Також надалі важливо враховувати поступове впровадження в Україні міжнародного стандарту описової каталогізації – «ResourceDescriptionandAccess (RDA)» (Опис та доступ до ресурсу). Він вже фокусує увагу на потребах користувачів у полегшенні пошуку, ідентифікації, відбору й отримання потрібних матеріалів, підтримує спільне використанні метаданих різними товариствами та нові можливості використання бібліографічних записів в он-лайнових послугах. Зокрема однією з концептуальних моделей, на якій побудовано RDA, є «Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)» (Функціональні вимоги до бібліографічних записів) – модель метаданих «сутність-зв'язок» для інформаційних об'єктів, що пов'язує завдання користувача із пошуку та доступу в бібліографічних базах даних з точкою зору користувача. Оскільки RDA дозволяє описувати усі види документів, вважаємо лише питанням часу початок його повсякчасного застосування в Україні.

Oksana Petrenko-Momotenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5788-8192,
Candidate of Historical Sciences,
Researcher,
Department of Library Historical Collections,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: o-petrenko@ukr.net

Difficulties in descriptive cataloguing of old-printed editions and editions of the 19th – early 20th centuries

A list of regulatory documents regulating the compilation of bibliographic records for all major types of editions is provided. The nature of the most typical difficulties and contradictions in the bibliography of old prints and publications of the 19th and early 20th centuries is determined and a list of the most typical difficulties and contradictions in bibliography is formed. It is proposed to introduce innovations in Ukraine to the rules of descriptive and bibliographic accounting of pre-modern editions, taking into account the international standard of descriptive cataloguing – «Resource Description and Access (RDA)».
Keywords: old-printed editions, editions 19th – early 20th, descriptive cataloguing, bibliographic record, typical difficulties in bibliography.

Попельницька Олена Олексіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2719-2503,
кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця,
відділ історії України 14 – початку 20 століття,
Національний музей історії України,
Київ, Україна
e-mail: elenac503@gmail.com

Друковані праці Дмитра Бантиша-Каменського у бібліотеці Національного музею історії України

Розглянуті книги Дмитра Бантиша-Каменського «Життя Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського» (1818) та «Історія Малої Росії» (перше та друге видання 1822 і 1830 р.). Перша праця є біографічним нарисом про батька автора – відомого історика, археографа та бібліографа Миколу Бантиша-Каменського. Другу працю дослідники вважають першою комплексною студією з історії України, створеною на основі чисельних писемних джерел, у 1816–1823 роках виявлених автором в українських архівах.
Ключові слова: Микола Бантиш-Каменський, Дмитро Бантиш-Каменський, Національний музей історії України, бібліотекознавство, історія України.

У бібліотеці Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається біографічний нарис «Життя Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського» (російською мовою, 1818 р.), присвячений відому історику, археографу та бібліографу Миколі Миколайовичу Бантишу-Каменському (1737–1814), створений у 1818 р. його сином – Дмитром Бантишем-Каменським (1788–1850). Для українських бібліотек означене видання є доволі рідкісним: ще один його примірник зберігається у Національній бібліотеці України імені В. Вернадського.

У цій праці автор дослідив життєвий шлях свого батька – нащадка молдавської боярської родини Бантишів (родичів князів Кантемирів), уродженця міста Ніжина, вихованця Києво-Могилянської академії, наполегливого джерелознавця, який систематизував, описав та видав чимало рукописних документів, що зберігались у архіві Колегії закордонних справ, та у 1798 р. уклав «Реєстр та опис малоросійських та татарських справ».

Праця «Життя Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського» була видана у друкарніМедико-хірургічної академії, яку на той час орендував Август Семен (фр. Auguste-René Semen) – власник словолитні, що виготовляла металеві шрифти для цієї друкарні за взірцями та технологіями французького типографа та виробника друкарських шрифтів Франсуа Амбруаза Дідо. Означена друкарня вважалась однією з кращих за якістю металевих шрифтів та чистотою друку.

На фронтисписі означеного видання відтворено гравійований портрет Миколи Бантиша-Каменського з написом «Грав. А. Осипов 1815».Гравер Олексій Агапович Осипов був відомим автором ілюстрацій до друкованих видань. Зокрема у 1810 р. О. Осипов виконав ілюстрації до праці Дмитра Бантиша-Каменського «Мандрівка до Молдавії, Валахії та Сербії».

На примірнику книги «Життя Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського» з НМІУ зберігся відбиток бібліотечного штемпеля Київської духовної семінарії, який можна датувати кінцем XIX – початком XX століття. Київська духовна семінарія була заснована у 1817 р. і розміщувалась у будинку колишньої бурси (студентського гуртожитку) Києво-Могилянської академії (нині – вул. Набережно-Хрещатицька, 27). З 1828 р. семінарію перевели до нової будівлі, спорудженої у садибі колишнього Петропавлівського монастиря (нині – вул. Костянтинівська, 5). З 1899 р. семінарія розташовувалась на нинішньому Вознесенському узвозі, 20.

До бібліотеки Київської духовної семінарії примірник «Життя Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського» міг передати її автор, який підтримував зв’язок

з Україною, як і його батько – Микола Бантиш-Каменський, який народився у Ніжині та навчався у Києво-Могилянській академії. Його бабуся та мати мешкали у Києві на Подолі та у 1769 та 1770 роках відповідно були поховані на цвинтарі Києво-Братського монастиря. У 1762 р. Микола Бантиш-Каменський подарував Києво-Могилянській академії 154 книги, які стали одним з перших добродійних внесків до бібліотеки Києво-Могилянської академії.

Його син Дмитро Бантиш-Каменський створив свою працю «Історія Малої Росії» у 1816–1823 рр. під час своєї служби у Полтаві у канцелярії військового губернатора Миколи Репніна-Волконського. Останній у 1802 р. в Батурині, за життя останнього гетьмана України Кирила Розумовського, взяв шлюб з його онукою, Варварою Олексіївною. Посагом нареченої став маєток у Яготині, де М. Репнін прожив до кінця свого життя. Запросивши Дмитра Бантиша-Каменського до себе на службу, М. Репнін доручив йому створення дослідження з української історії та усіляко сприяв у цьому, зокрема, забезпечивши вільний доступ до державних архівів. Чимало важливого джерельного матеріалу Дмитро Бантиш-Каменський виявив в архіві губернського правління у Чернігові (серед документів Малоросійської колегії та Генеральної військової канцелярії Гетьманщини, Чернігівської полкової канцелярії й Чернігівського гродського суду) та в архіві Репніних-Розумовських у Яготині.

Князь Репнін також надав Дмитру Бантиш-Каменському рекомендаційні листи до відомого збирача документів з української історії Андрія Чепи та інших колекціонерів українських історичних старожитностей, яких Д. Бантиш-Каменський згадав у переліку джерел до «Історії Малої Росії».Д. Бантиш-Каменський також вивчав історію та культуру українського краю, відвідав місця історичних битв, побував у резиденціях гетьмана Богдана Хмельницького – Чигирині та Суботові.

Д. Бантиш-Каменський також використав матеріали багаторічних студій свого батька, який кілька десятиліть працював у архіві Колегії закордонних справ, пройшовши кар'єрні щаблі від актуаріуса (зберігача архівних документів) до директора архіву. Архівні документи, виявлені, скопійовані та опубліковані М. Бантишем-Каменським, у своїй науковій діяльності використовували автор праць з історії, географії й статистики України Василь Рубан та митрополит Євгеній (Болховітінов), автор описів Києво-Софійського собору (1825) та Києво-Печерської лаври (1826).

Не останню роль у зацікавленні Д. Бантиша-Каменського українською історією відіграла доля його власної родини. Його предками були молдавські бояри Бантиші, що доводились ріднею князям Кантемирам. У 1717 р. його прабабуся після смерті чоловіка виїхала в Україну з сином (дідом Дмитра) та оселилась у Ніжині. Його бабусею була Ганна Каменська, батько якої служив при козацькій полковій канцелярії у Ніжині перекладачем з молдавської, грецької та турецької мов. Братом Ганни Каменської був вчений-латиніст, духовний письменник та архиєпископ Амвросій Зертис-Каменський.

Історик Дмитро Дорошенко назвав Дмитра Бантиша-Каменського першим новочасним істориком України, а створену ним працю – одиноким систематичним курсом української історії аж до початку XX століття. У статті «Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський», опублікованій у 1929 р. у Празі у перщому томі «Праць Українського Високого Педаґогічного Інституту ім. М. Драгоманова», Д. Дорошенко

відзначив суттєву допомогу М. Репніна, надану Д. Бантишу-Каменському у створенні «Історії Малої Росії».

Чотиритомна праця «Історія Малої Росії», яка впродовж 1822–1903 рр. витримала чотири перевидання, стала першою науковою працею з історії України, що охопила період від розселення слов'янських племен до завершення існування у другій половині XVIII ст. української козацької держави Гетьманщини. Окремі розділи дослідження присвячено устрою Запорозької Січі, політичному і соціально-історичному розвитку України.

Четверта частина першого видання та друга частина другого видання «Історії Малої Росії», що зберігаються у НМІУ, у 1822 та 1830 роках були видані у друкарні Семена Іоанникийовича Селівановського, який у 1800 р. також надрукував перше видання тексту літературної пам'ятки «Слово о полку Ігоревім», підготовленої до друку М. Бантишем-Каменським за рукописом XVI ст.

С. Селівановський, хоч і походив з кріпосних селян, вирізнявся широким світоглядом та освіченістю, що відзначали його сучасники. Серед найближчих друзів видавця був київський митрополит Євгеній (Болховітінов), з яким С. Селівановський у юності працював у друкарні Матвія Пономарьова. У 1829 р. митрополит Євгеній у листі до С. Селівановського схвально відгукувався про його друкарню: «…у вас самих така типографія, якої й німці не влаштують…». Типографія С. Селівановського спеціалізувалась на виданні історичних, біографічних та наукових книг, зокрема дисертацій університетських професорів, як, наприклад, «Основи ботаніки» Михайла Максимовича (1828).

Певно, наукова спеціалізація типографії С. Селівановського, високий рівень поліграфії та позитивний досвід видання у 1800 р. праці його батька, посприяли тому, що Д. Бантиш-Каменський видав там «Історію Малої Росії». Перевагами типографії С. Селівановського було створення нового типу наукового історичного видання, у якому майстерно компонувались аркуші, використовувались гравійовані ілюстрації, шрифти та видавничі прикраси (бордюри, віньєтки тощо) власного дизайну. Автором ілюстрацій до «Історії Малої Росії» – портретів українських історичних діячів XVII–XVIII століть, – став вже згадуваний гравер О. Осипов.

Olena Popelnytska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2719-2503,
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Leading Researcher,
Department of History of Ukraine 14th – early 20th centuries,
the National Museum of the History of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: elenac503@gmail.com

Printed works of Dmytro Bantysh-Kamenskyin the library of the National museum of history of Ukraine

This paper focuses on Dmytro Bantysh-Kamenskyi's works, namely «The Life of Mykola Mykolayovych Bantysh-Kamenskyi» (1818) and «History of Little Russia» (first and second editions, 1822 and 1830). The first work is a biographical sketch of the author's father, the famous historian, archeographer, and bibliographer Mykola Bantysh-Kamenskyi. The second work is considered by researchers to be the first comprehensive study of the history of Ukraine, created on the basis of numerous written sources discovered by the author in Ukrainian archives in 1816–1823.

Keywords: Mykola Bantysh-Kamenskyi, Dmytro Bantysh-Kamenskyi, National Museum of History of Ukraine, library science, history of Ukraine.

Рудакова Юлія Костянтинівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1159-9429,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: rudakova@nbuv.gov.ua

Атрибуція та наукова каталогізація фрагментів українських латиношрифтних стародруків

Представлено приклади описів фрагментів із текстом латинським шрифтом на макулатурних аркушах із оправ українських стародруків. Визначено перелік елементів опису фрагментів: формат, шрифти, мову та тематику, рядки тексту, наявність колонцифр, сигнатур, кустодів, колонтитулів, виливних прикрас, заставок, кінцівок тощо.
Ключові слова: каталогізація, фрагмент, українські стародруки, латинський шрифт.

Внаслідок різних, часто несприятливих обставин зберігання велика кількість стародрукованих пам’яток дійшла до нашого часу в дефектному, неповному складі, часом – у вигляді фрагментів. Значна кількість неповних примірників перебуває у конволютах, які з метою збереження зібрали їхні попередні власники. Цінність представляють також фрагменти, свого часу використані у друкарнях для виготовлення чи зміцнення обкладинок, форзаців, підклеювання оправ (так звані макулатурні аркуші). Кожен фрагмент незалежно від розміру та складу є окремим, іноді єдиним відомим примірником видання, тому повинен бути по можливості атрибутований, описаний і каталогізований.

Каталогізація фрагментів має свою специфіку, що значним чином пов’язано з тим, чи вдалося встановити, з якого видання уривок походить. Якщо є можливість звірити фрагмент із іншими, повнішими примірниками і таким чином точно встановити бібліографічні дані: автора (якщо є), назву, місце та рік видання, то, крім основних відомостей, до опису дефектного примірника варто додати вказівку на дефектність. Якщо атрибутувати фрагмент не вдається, виникає питання щодо параметрів його опису. Розглянемо можливі варіанти на прикладі макулатурних аркушів із текстом латинським шрифтом, виявлених на оправах і обкладинках українських стародруків, які на підставі саме такого розташування, а також за аналізом шрифтів і інших поліграфічних компонентів атрибутуються українським друкарням.

Макулатурні аркуші можуть містити цілу сторінку (сторінки) чи фрагменти сторінок без початку чи кінця. Ціла сторінка дає можливість скласти більш повне уявлення про видання, з якого походить фрагмент: визначити розмір аркушів і шпальти набору, формат видання, наявність колонтитулів, систему нумерації

аркушів або сторінок, розташування й оформлення колонцифр, наявність кустодів тощо. Для ідентифікації фрагмента варто вказати всі можливі його характеристики: мову, тематику, формат видання, використання різних типів і розмірів шрифтів, наявність колонтитулів, колонцифр, елементів оздоблення тощо.

Наприклад, обидві кришки оправи примірника видання друкарні Львівського єзуїтського колегіуму 1741 р. форматом 8° (шифр In 4521) підклеєно фрагментами друкарського аркуша C із неатрибутованого видання молитовника польською мовою форматом 12°, надрукованого, вірогідно, в тій самій друкарні. Наявні фрагменти сторінок із колонцифрами 26, 31, 35, розміщеними вгорі справа, на інших сторінках колонцифри зрізано; внизу однієї сторінки поставлено сигнатуру C_4. Шрифт прямий, окремі рядки надруковано курсивом; у колонтитулах також використано курсив: «*Pięć Psalmow*», «*Skruchy*.», «*OstatniaNadzieia*», «*naImieMarya*.», «*AktyStrzeliste*», «*doNayśw: Panny*.». Фрагмент без елементів оздоблення.

Інший приклад: нижній аркуш обкладинки примірника почаївського видання 1778 р. форматом 8° (шифр In 3218) підклеєно аркушем форматом 8° із неатрибутованого почаївського видання польською мовою публіцистично-полемічного змісту, опублікованого, за змістом і курсивним шрифтом, у 1760-х – середині 1780-х рр. На фрагменті є колонтитул, надрукований великими курсивними літерами «*DEKRET PARLAMENTU*», також угорі справа номер сторінки чи аркуша «XXXI». Текст надруковано курсивним шрифтом.

У обох наведених прикладах опису фрагментів, які не вдалось атрибутувати, можна визначити тематику видань, із яких уривки походять. Крім того, наявні на сторінках друкарські елементи – колонтитули, колонцифри – дозволяють точніше описати ці фрагменти.

Іншими показовими елементами для ідентифікації фрагмента можуть бути рядки тексту. Так, обидві кришки оправи примірника видання друкарні Львівського єзуїтського колегіуму 1745 р. форматом 8° (шифр In 7258/1) підклеєно фрагментами аркушів форматом 2° з неатрибутованого видання польською мовою з настановами про святкування церковного ювілею. Можливо фрагмент походить із видання, опублікованого в друкарнієзуїтського колегіуму. Шрифт прямий, сторінка ненумерована чи колонцифра зліва обрізана. Рядки 1–2: «[...]iedzi, lubodtegoż JmciXiędzaOfficyałaNaszegootrzymać będą obligo-/[w]ani; ktorzyzaś wniżeywyrażonychKościołachpodczasJubileuszutego». Два останні рядки з нижньої частини сторінки на нижній кришці: «[...]chKommendarzeyWikaryuszowie, Kościołydlaobchodutrzy, Zakonne, / [...] Prebendarskie, lub Szpitalne, gdzie iakie będą, y w nich po trzy Ołtarze,», кустод «Ta-», сигнатури немає.

Для підклеювання обкладинки та форзаців примірника почаївського видання 1765 р. форматом 2° (шифр Кир 1683п) використано аркуші форматом 2° з неатрибутованого почаївського видання релігійних віршів польською мовою, надрукованого, за курсивним шрифтом, не пізніше середини 1780-х рр. Загалом наявні чотири фрагменти подвійних аркушів, задрукованих одним і тим же текстом на правій стороні, таким чином зворот сторінки залишився чистим. Друк переважно прямим шрифтом. Фрагмент тексту: «Uważ trzyrzeczy / teraznieysze. / ZyciaKrotkość. Zbawieniatrudność. Tych, ktorzy / Zbawieniadostępuią, małość. / y życiapopraw». Аркуші зрізано вгорі та знизу, встановити наявність колонцифр і сигнатур немає можливості.

Також визначником для атрибуції та опису можуть бути елементи художнього оформлення. Наприклад, у примірнику видання друкарніЛьвівського братства Трійці 1717 р. форматом 2° (шифр In 5549) верхню кришку оправи підклеєно фрагментом друкарського аркуша форматом 8° із неатрибутованого видання, вірогідно, тієї ж друкарні. Фрагмент містить текст морально-етичного спрямування польською мовою та частину заставки в характерному для друкарні братства Трійці стилі; шрифт прямий, без колонцифр і сигнатур на фрагменті. Між заставкою та текстом немає підзаголовка, що, можливо, спричинило відбракування цього відтиску.

Наведемо ще приклад комплексного опису фрагментів (у форматі бібліографічного опису) із оправи примірника почаївського видання 1778 р. форматом 4° (шифр Кир 1488п), разом налічуються фрагменти трьох різних почаївських видань:

1) Релігійні вірші польською мовою, підсторінкові примітки латинською мовою. Почаїв : Друкарня Почаївського монастиря, 1780-ті–1800-ті рр. Формат 4° (?). Вихідні відомості визначеноза курсивним шрифтом. Нижню частину аркуша приклеєно на верхню кришку оправи примірника Кир 1488п. Друк основного тексту прямим шрифтом, приміток – курсивом. Широкі нижнє та праве поля на сторінці.

2) Молитовник із календарем. Почаїв : Друкарня Почаївського монастиря, 1820-ті–1830-ті (?) рр. Формат 24° (?). 15–16 рядків на сторінці, дзеркало набору близько 80 х 50 мм. Виливні прикраси. Датовано за шрифтом. Фрагмент із чотирма неповними сторінками приклеєно на нижню кришку оправи примірника Кир 1488п. Мова польська. Друк прямим шрифтом, окремі слова – курсивом. Колонцифру (с. 5) розміщено вгорі по центру в обрамленні виливних прикрас; є кустоди, внизу однієї зі сторінок справа надруковано число 16 (очевидно, позначає порядковий номер зошита у виданні). У фрагмент календаря не потрапили рухомі свята, тому немає можливості звузити його датування.

3) Польська чи латинська граматика. Почаїв : Друкарня Почаївського монастиря, друга половина XVIII – початок XIX ст. Формат 8°. Виливні прикраси. Датовано за прямим шрифтом. Фрагмент розвороту аркуша із змістом і текстом приклеєно на нижню кришку оправи примірника Кир 1488п. Мова польська. Наявні сигнатура C_2, кустоди, виливна прикраса на місці кінцівки.

Маємо також два приклади фрагментів із частковою атрибуцією. Так, примірник видання бердичівської кармелітської друкарні 1772 р. форматом 8° (шифр In2107) має оправу, характерну для видань Почаївської друкарні, на підставі чого атрибутується місце видання приклеєного фрагменту:

KopczyńskiA. O. Grammatykadlaszkolnarodowychnaklassę II. Почаїв : Друкарня Почаївського монастиря, 1780-ті–1800-ті рр. Формат 8°. Виливні прикраси. Вихідні відомості визначено за курсивним шрифтом і оправою. Аркуші 43, 37/38, обрізані справа, зліва та знизу, використано для підклеювання нижньої кришки оправи та виготовлення форзацу у примірнику In2107. Текст надруковано прямим і курсивним шрифтами. На с. 38 є підзаголовок: «§. II. *UwaganadFormą*II.»; на с. 37 – підзаголовки: «ROZDZIAŁ V. *O Przypadkowaniu Łacińskiem*», «§. I. *UwaganadFormą* I.». Колонцифри розміщено вгорі по центру, обрамлено виливними прикрасами. У бібліографії видання не фіксується.

У бібліографії наявні декілька видань цієї граматики, опубліковані в Кракові та Варшаві, почаївського її видання немає (каталоги К. Естрайхера, а також Я. Запаска,

Я. Ісаєвича). Однак описаний фрагмент свідчить про те, що ця граматика А. О. Копчинського щонайменше один раз виходила друком у Почаєві. Ця інформація доповнює репертуар Почаївської друкарні, а виявлення інших фрагментів цього видання могло би розширити відомості про нього.

KulczyckiP. Treść teologiczneynaukiobyczayney. Почаїв : Друкарня Почаївського монастиря, 1780-ті–1800-ті рр. Формат 4°. Виливні прикраси. Вихідні відомості визначено за курсивним шрифтом. Двома аркушами підклеєно кришки оправи примірника In 3294/2. Друк прямим і курсивним шрифтами, сторінки не нумеровані, є кустоди. В колонтитулах вміщено назви розділів, обрамлені виливними прикрасами. Текст фрагмента не ідентичний із текстом відомих у бібліографії видань цього твору 1787 р. (відповідний текст на с. 557–558, 551–552) і 1792 р. (текст на с. 362–364, 358–359). У бібліографії не знайдено.

Цими уривками з твору П. Кульчицького у стислішому викладі підклеєно кришки оправи примірника почаївського видання 1793 р. форматом 4°.Фрагменти, імовірно, свідчать про підготовку в Почаївській друкарні наприкінці XVIII ст. видання скороченої версії твору «Treść teologiczneynaukiobyczayney», можливо з метою використання при навчанні у василіанських школах.

Таким чином, при описі неатрибутованого чи частково атрибутованого фрагмента варто навести всі характеристики, за якими його можна ідентифікувати та виокремити з-поміж інших фрагментів: формат, шрифти, мову та тематику, рядки тексту, наявність друкарських і оздобних елементів – колонцифр, сигнатур, кустодів, колонтитулів, виливних прикрас, заставок, кінцівок тощо. Такий опис може стати основою для атрибуції фрагмента при подальших дослідженнях комплексу збережених стародрукованих пам’яток.

Кожний віднайдений фрагмент українських стародруків розширює наші знання про історію українського книгодрукування, репертуар друкарень, доповнює національну бібліографію. Науковій каталогізації фрагментів, особливо на макулатурних аркушах, належить приділяти більшу увагу. Невеликий фрагмент, віднайдений у складі конволюта чи на оправі іншого видання, може бути єдиним відомим примірником, не відображеним у жодному бібліографічному покажчику. Його виявлення, атрибуція й опис збагачують унікальними фактографічними відомостями наші знання про історію вітчизняного друку.

Yulia Rudakova,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1159-9429,
Doctor of Humanities (History),
Senior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: rudakova@nbuv.gov.ua

Attribution and scientific cataloguing of fragments of Ukrainian Latin-script early printed books

The article presents examples of descriptions of fragments with text in Latin script on waste paper sheets from the bindings of Ukrainian old prints. A list of elements of fragment description is

determined: format, fonts, language and subject matter, lines of text, column numbers, signatures, custodes, footers, embossed decorations, headpieces, tailpieces, etc.
Keywords: cataloguing, fragment, Ukrainian old prints, Latin script.

Скрипник Петро Ілліч,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7542-6933,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
відділ образотворчих мистецтв,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
e-mail: mini-petarda@ukr.net

Загальна характеристика плакатів 20–30-х років XX ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Актуальність теми дослідження полягає у перегляді основних постулатів радянської історіографії 20–30-х років XX ст. за допомогою засобів візуальних джерел інформації, зокрема плакатів.
Ключові слова: візуалізація наукових досліджень, плакати із фонду НБУВ.

Важливим етапом у житті українського суспільства були 20–30-і роки XX століття. Це був період зміни суспільних формацій. Водночас помітне місце відводилося ідеології. У цій сфері великого значення набули засоби масової інформації. Поряд із текстовими, тобто вербальними джерелами інформації, важливе значення надавалося візуальним або невербальним джерелам.

Як показують дослідження у галузі фізіології, близько 85$^0/_0$інформації, яку сприймає людина, – візуальна.У цьому зв'язку помітної ролі набуває плакат. Він є одним із масових видів образотворчого мистецтва. Плакат посідав важливе місце у переломні моменти життя суспільства, зокрема у 20–30-і рр. минулого століття.

У публікаціях останніх років наголошується на ідеологічному чиннику у соціальних процесах в Україні зазначеного періоду. Робиться висновок, що це було основною складовою розповсюдження ідей більшовизму на теренах Російської імперії та України зокрема. Проте реальний аналіз показує, що політичні плакати агітаційного і пропагандистського спрямування не були основним видом друкованої продукції цього періоду.

У цьому питанні суттєву допомогу може надати зібрання плакатів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ). НБУВ є однією з небагатьох бібліотек України, що мають спеціалізований відділ образотворчих мистецтв.

Автором були проаналізовані плакати з фонду НБУВ, видруковані в Україні протягом 1918 – 1930-х років. Беручи до уваги великі обсяги зібрання плакатів, можна говорити про певні тенденції загальнонаціонального масштабу. Основний наголос у публікаціях останніх років зроблено на виготовленні та розповсюдженні плакатів політично-пропагандистського спрямування 20–30-х рр. минулого століття.

Проте реальний аналіз плакатів з фонду НБУВ показав дещо іншу картину. Серед проаналізованих 703 плакатів до 1920-х р. можна зарахувати до цієї категорії

лише 249 плакатів, що становить 35,7%. Решта належать до плакатів культурно-побутового та навчально-виробничого призначення. Аналіз плакатів 1930-х р. показав, що серед 1073 одиниць політичні плакати складають 376 одиниць, що становить 35% від загальної кількості. Підсумовуючи, можна прийти до висновків, що загальна кількість плакатів 20–30-х років XX ст. з фонду НБУВ складає 1773 одиниці, із них до політичних належать 627 плакатів, тобто 35,3% від загальної кількості.

На відміну від переважної більшості публікацій останнього десятиріччя і з урахуванням нової інформації, яка постала внаслідок дослідницької роботи, хотілося б почати аналіз тих категорій плакатів, які становлять переважну більшість у колекції плакатів НБУВ.

Плакати культурно-побутового та навчально-виробничого призначення у кількості 1146 одиниці складають 64,93% від загальної кількості. До цієї категорії належать плакати з медицини, культури та освіти, діяльності громадських організацій, виробничих відносин, фінансів та соцстрахування. Найбільша кількість плакатів розкриває тематику в сфері виробничих відносин у промисловості (167 плакатів) та сільському господарстві (295). За актуальністю чільне місце посіли плакати, присвячені культурі та освіті (їх загальна кількість 273 одиниці). У них порушувалися питання освіти, підвищення культурного рівня населення, подолання неписьменності, відкриття хат-читалень тощо.

Теми медицини, профілактики захворювань, санітарно-гігієнічних заходів відображалися у плакатах видавництв «Наукова думка» та «Медвидав». Упродовж 1919–1930 років вони були досить розповсюдженими, а кількість назв, які зберігаються у НБУВ, налічує 224 одиниці.

Україна була аграрною країною, і головною галуззю у ній було сільське господарство. Все це знайшло своє втілення й у випуску плакатів. 295 плакатів сільськогосподарської тематики відображають інтерес переважної більшості населення України до процесу сільгоспвиробництва, а не світової революції. Тому на них показано різні стадії виробництва сільськогосподарської продукції в галузі рослинництва, тваринництва, боротьби зі шкідниками тощо.

Щодо плакатів політично-пропагандистського спрямування, то, як показують підрахунки, вони не були пріоритетом у планах видавництв. Водночас627 назв плакатів – кількість, із якою слід рахуватись.

У цьому зв’язку постає питання про наклади видань. Можна було б припустити значну перевагу тиражування політичних плакатів над усіма іншими, на чому наполягають чимало дослідників, зокрема А. Авраменко. Проте аналіз плакатів фонду НБУВ цього не показує.

Більш того, у низці випадків у накладах зафіксована перевага плакатів культурно-побутового й виробничого призначення порівняно з плакатами політичного спрямування. Наклади складають від 500 до 50 тисяч одиниць. Причому найменшим накладом надруковано рекламу одеського пива, а найбільшим – плакати із закликом ліквідації неписьменності. Переважна більшість плакатів друкувалася накладами від 3 до 10 тисяч примірників. Найбільш типовим був наклад у 5 тисяч плакатів.

Якщо виходити з цих позицій, то в Україні протягом 1917 – 1930 років було видруковано приблизно 3 мільйони 515 тисяч примірників плакатів. Із них – 2 мільйони 270 тисяч примірників плакатів культурно-побутового й виробничого

призначення та 1 мільйони 245 тисяч – плакатів політичного спрямування. Якщо ж говорити про 1930-і роки, то картина в цілому не міняється. Єдине, на що варто звернути увагу, – це збільшення накладу у випуску плакатів. Проте, за винятком випадків, пов'язаних із виборами 1936 року, помітних змін немає. Додаткова дослідницька робота дасть змогу остаточно прояснити це питання у майбутньому.

Проведений аналіз продемонстрував, що виробництво плакатів у 20-х роках минулого століття пов'язане з діяльністю видавництв. Вони були розповсюджені на всій території України. Це, насамперед, потужні державні видавничі та поліграфічні об'єднання. Окрім них підготовкою плакатів займалися райкоми, губкоми, політвідділи військових округів, армій, військкоматів тощо.

Досліджуючи зібрання плакатів НБУВ, автор зафіксував 213 установ, які у 20–30-х роках ХХ ст. займалися оприлюдненням плакатної продукції. Звичайно, їхній кількісний внесок був неоднаковий. Переважно публікації мали поодинокий характер. Водночас були й рекордсмени. Так, відоме у двадцятих роках минулого століття видавниче об'єднання «Книгоспілка» відзначилося публікацією 80 плакатів, видавництво «Наукова думка», яке належало до Наркомату охорони здоров'я, – 76, інші – набагато меншою, хоча й достатньою, кількістю своєї продукції. Проте найбільшим рекордсменом у виробництві плакатів було видавництво «Мистецтво», яке протягом 1932–1940 років опублікувало 284 плакати.

Розглядаючи плакатний фонд НБУВ, варто звернути увагу й на авторів плакатів, бо саме завдяки їхнім зусиллям плакати з'явилися на світ. Тут картина не така оптимістична, як із видавництвами. Більшовицька влада, особливо в перші роки своєї діяльності, дуже жорстко контролювала друковані засоби масової інформації, тому особливо й не допускала оприлюднення творчості вільних художників. Художники були прикріплені до певних видавництв, а останні неохоче розкривали авторство своїх співробітників. Серед великої кількості плакатів лише на 635 позначено імена їх творців, загальна чисельність виявлених авторів складає 267 осіб. Вони представляли конкретні видавництва. Отже, більше ніж у тисячі випадків автори плакатів залишились невідомими. Тому для дослідників актуальним є встановлення авторства таких плакатів.

Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти таких висновків: для об'єктивного висвітлення історії України важливими й актуальними є як текстові, так і візуальні джерела інформації. Попри те, що останнім часом значна кількість суспільствознавців особливе місце в житті суспільства відводить пропаганді й агітації, їхню роль все ж таки не варто перебільшувати. Утім, методи досягнення мети були надзвичайно жорстокими, – на повну потужність працював репресивний апарат органів радянської влади, широко використовувався адміністративний тиск та залякування населення. А для України було застосовано особливо цинічний метод – штучний голодомор. Ці уроки історії нам всім варто пам'ятати.

Petro Skrypnyk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7542-6933,
Researcher,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: mini-petarda@ukr.net

General characteristics of posters from the 1920s–1930s from the holdings of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The paper addresses the role of printed posters as visual sources for studying history of Ukraine in the 1920 – 1930-ies. Its research methodology relies on using the comparative analysis method in interpreting the social and political processes in Ukraine in the 1920 – 1930-ies.
Keywords: visualization of scientific research, collection of printed posters from the VNLU holdings, political propagandist posters.

Фьольдварі Шандор,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7825-0531,
доктор філології, науковий дослідник,
викладач балтійських досліджень,
Філологічний факультет,
Університет м. Дебрецен,
Дебрецен,Угорщина
e-mail: alexfoldvari@gmail.com

Культурний вплив Чернігова у далеких землях: книги Димитрія Ростовського та Іоанна Максимовича у збірках василіан в Угорському королівстві

У колишньому Угорському королівстві уніати (грек-католики) мали центр паломництва у с. Маріаповч з монастирем василіан. Після руйнування бібліотеки комуністами в 1950-х рр. частину книг було передано до державних бібліотек. Серед них – видання друкарні Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові. Відомі чотири з цих видань – «Руно орошенное» Димитрія Ростовського (1702); «Богородице Дѣво» Іоанна Максимовича (1707); його ж «Феатрон» (1708), а також Псалтир (1761). Джерела показують, що ченці свідомо купували зазначені книги у XVIII ст., що демонструє культурний вплив чернігівських видань на ці терени.
Ключові слова: Чернігів, Імперія Габсбургів, Унійна церква, Димитрій Ростовський, Іоанн Максимович.

Яким шляхом потрапили твори таких видатних православних святителів, як Димитрій Ростовський та Іоанн Максимович до греко-католицького (тобто унійного) монастиря, а також з яких причин на угорських землях ченці вшановували українських авторів, прославлених у лику святих, – це дослідницькі питання нашої доповіді. Протягом минулих років у рамках конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація» автор презентував свої дослідження про примірники Острозької Біблії в Угорщині (2023) та про книжкову торгівлю з Почаївською Лаврою та Львівським братством (2024). Остріг, а тим більше Почаїв і Львів були у XVIII ст. в руках уніатів, тому закономірно, що звідти багато книжок привозилося до василіанських ченців Угорщини.

На території колишнього Угорського королівства проживали різні слов'янські народи візантійського церковного обряду: серби були православними, а закарпатські українці («русини») – уніатами. Останні мали свій знаменитий паломницький центр Маріаповч у східній частині королівства. Осередок відомий своєю Чудотворною іконою Божої Матері, яка тричі проливала сльози у 1696, 1715 і 1905 рр.

Греко-католицький Мукачівський єпископ Мануїл Ольшавський (1700–1767) оселив в Маріяповчі п'ятьох ченців-василіан з Мукачева. Вони були закарпатськими

українцями, а не місцевими угорцями; це проливає світло на те, яким чином ченці отримували інформацію про видатних українських святителів-письменників з далекого Чернігова. Ченці спочатку жили в будівлі парафії, а потім, після зведення монастиря (будувався у 1749–1756 рр.), вони переїхали до нього в 1756 р. Ці дати важливі для вивчення походження українських книг у монастирській книгозбірні. Отже, бібліотека не могла бути заснована раніше 1756 р. Достеменно відомо, що інвентаризація фондів бібліотеки була проведена в 1777 р., на це вказує печатка в книгах із зазначеним роком. На жаль, сам інвентар не зберігся. Завдяки печатці вдалося виявляти у державних бібліотеках ті книги, які раніше належали до збірки монастиря.

Наукова співробітниця Бібліотеки університету Дебрецена Естер Ойтозі у 1970-х рр. реконструювала деякі колишні церковні колекції стародруків кириличного шрифту, які були в 1950-х рр. розформовані комуністами. Колекцію з бібліотеки василіан Маріяповча доктор Ойтозі змогла реконструювати лише частково. В описі монастиря початку XX ст. згадувалося про вісім тисяч (!) книг, але в 1970-х рр. вона виявила й описала лише півтори сотні (!) з них. Тобто в 1970-х рр. вдалося знайти лише 2% тих книг, що раніше зберігалися в бібліотеці маріяповчанських василіан.

Маємо можливість зробити статистичні висновки, оскільки ця невелика вибірка дає нам гарне уявлення про те, яким був склад усього фонду. Ґрунтовий висновок вже було зроблено в книзі Е. Ойтозі 1982 р. і в її україномовних статтях: більшість книг походили «...з українських друкарень (Київ, Чернігів), галицької та волинської (Львів, Почаїв, Унів і невеликі недовговічні друкарні), а також з Литви та Білорусі» («Український археографічний щорічник», 1992, вип. 1, т. 4, с. 295). А отже, ажніяк не з Московії, як раніше вважалося в роботах А. Годинки. Звичайно, у XVIII ст. книг у монастирі було менше, ніж на рубежі XIX–XX ст. (8000 екземплярів). Е. Ойтозі вважала, що в 1770-х рр. у збірці монастиря василіан було 600–800 книг, натомість ми припускаємо, що не менше однієї тисячі.

Серед них опинилися і книги з друкарні Троїцько-Іллінського монастиря у Чернігові. Тепер відомо про чотири з них, а в XVIII ст. їх, можливо, було близько десяти. Зупинимося на чернігівських за походженням примірниках детальніше.

1) Ростовський Димитрій (Данило Савич Туптало): Руно орошенное пречистая і предлагосовенная Дѣва Марія с чудами своіми (Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1702). Опис у каталозі Запаска й Ісаєвича № 782 вказує на те, що серед великих бібліотек ця книга також зберігалася у Бібліотеці Дебреценського Університету. Тепер додамо, що примірник з сигнатурою № 760.476 має печатку 1777 р. бібліотеки василіан. Отже, ченці-василіани у Маріяповчі знали, що подібна чудотворна ікона Одигітрія сльозоточила у далекому Чернігові, а вони вивчали таку «фахову літературу», щоб бути підготовленими й достатньо освіченими, щоб надавати духовну підтримку паломникам. «Руно» – це старозавітний символ чуда, воно згадується у Книзі суддів 6:36–40. Коли Гедеон почув від Ангела Господнього, що йому належить битися з мідіянітянами, він попросив, щоб шерсть, яку він розстелив на ніч, була вологою від роси, а земля навколо нього залишалася сухою. У християнстві ця вологість від роси на шерсті стала ознакою непорочного материнства Марії, тому чудодійний символ зрошеного руна згадується в різних трактатах про Марію.

Це вже шосте видання книги; попередньо «Руно» було надруковане у Чернігові в 1683,1689, 1691, 1696 та 1697 рр. (Запаско-Ісаєвич №№ 614, 654, 669, 707, 719).

У деяких російських інтернет-блогах можемо прочитати, що в 1850-х рр. цю книгу віддрукували з фальшивою титульною сторінкою, зазначивши на ній 1702 р. і місце видання «Типография черниговская». Але це не так, тому що джерела Держархіву Чернігівської області свідчать (див. фонд № 679, оп. 1, спр. 777, арк. 97), що в друкарні монастиря Пресвятої Трійці була надрукована книга «Руно орошенное» і в 1702 р., на що вказує у своїй публікації О. Травкіна («Сіверянський літопис», 2017, № 4, С. 60) Отже, книга 1702 р потрапила до угорських земель уже в XVIII ст. таким шляхом, як було сказано вище.

2) Максимович Іоанн архієпископ: Богородице Дѣво. Друкарня Обителі Троїцько-Іллінської у Чернігові, 1707. Запаско-Ісаєвич № 830 вказує на те, що серед великих бібліотек ця книга також знаходиться в бібліотеці Візантино-Католицької Духовної Академії у Ньіредьхазі в Східній Угорщині (додамо, що її сигнатура Ant 20023). Цей твір І. Максимовича займає важливе місце в українській літературі епохи бароко. Найбільш плідним періодом існування Чернігівської друкарні був час, коли єпархією керував Іоанн Максимович, як підкреслюється у статтях О. Морозова, директора Бібліотеки Ніжинського університету. Отже, такі видання підтримували українську («руську») самобутність в Угорщині.

3) Максимович Іоанн. Феатрон или Позор нравоучителный. Друкарня Обителі Троїцько-Іллінської у Чернігові, 1708. Запаско, Ісаєвич № 838. Ця книга зберігалася в рукописному (!) фонді Бібліотеки Дебреценського університету; ймовірно, її вилучили з монастирської збірки на початку 1950-х рр. Е. Ойтозі виявила книгу під час перевірки складу фондів бібліотеки у 1970-х рр. (інвентар № 14.779/1970). Покрайні записі: «Inscriptus Cathalogo Libror[um] V. Monasteri M. Pocsensis A[nn]o 1789» – «1813» з печаткою маріяповчанського монастиря. Запис на перших шести аркушах: «Сия книга куплена рекома Феатронъ от Весмийскаго(!) Дияка Дла Законіковъ Мария Повчанских презъ отца на сейчас Игумена Иоаникия Скрип.(ка) Ч. С. Василия 1751.» (числа латинською). Отже, задокументовано, що після першої інвентаризації в 1777 р., про яку йшлося вище, відбулися дві інвентаризації книг монастиря у 1789 та 1813 рр. Запис кирилицею має важливу цінність. Йоанникій Скрипка був першим ігуменом маріяповчанського монастиря. Його листування про зберігання книг з засновником монастиря єпископом Мануїлом Ольшавським опубліковане в журналі «Записки Чина Василія Великого» (Т. 6. Вип 1-2, Львів, 1935. С. 223-257). Цифри у багатьох випадках писалися не кирилицею, а латиницею під впливом латинського культурного оточення в Угорщині. Хоч у час будівництва монастиря в 1749-1756 рр. ченці проживали у парафії, тут показово, що вже тоді ігумен купив цю книгу за підтримки єпископа.

Це показує два факти. По-перше, конфесійні межі між уніатами та православнимидолалися за рахунокзв’язків між українцями: зберігання української (у тому часу «руської») самобутності було міцнішим за інші кордони. Ігумен Йоанникій Скрипка (закарпатсько-українського походження з Мукачево), мабуть, був людиною високої освіти, знав і шанував знаменитого богослова епохи бароко Йоанна Максимовича – і це попри те, що ігумен був уніатом, тобто греко-католиком, а Максимович православним, навіть був призначений митрополитом Тобольським в Сибіру.

По-друге, ігумен закарпатського походження добре знав, що у Маріяповчі та довкола проживало слов’янське населення, а не тільки угорці. У цій книзі пред-

ставлена прозова богословська і перекладацька творчість Йоанна Максимовича, яка є переказом твору «Theatrum Politicum»римського католицького каноника XVII ст. Амвросія Марліана. Книгу італійського барокового автора в Угорщині могличитати і в оригіналі, бо існували тісні зв'язки між італійською та угорською культурами, – але тут, у Східній Угорщині, проживали закарпатські українці-русини, тож для них важливим було збереження української культурної спадщини навіть шляхом подолання меж конфесійного поділу поміж унійними та православними віруючими. Отже, ченці-василіани позиціонували себе слов'янами.

4) Псалтир, Друкарня Обителі Троїцько-Іллінської у Чернігові; 1761. Зберігається у бібліотеці Університету Дебрецена,сигнатура № 720,713. Книга описана в роботі Е. Ойтозі, але без посилання на жодну літературу чи зведені загальні бібліографії («Slawische und Slawen betreffende alte Drucke…», 1987,№ 23) Ні каталог Я. Запаска та Я. Ісаєвича, ні інші бібліографічні праці не фіксують цю книгу. Проте у цьому каталозі (№ 2208) вказано видання Псалтиря, надруковане в Києві у друкарні Лаври у тому самому 1761 р. Тому або Е. Ойтозі помилилася і описала київське видання Псалтиря як чернігівське, або у Дебрецені зберігається Псалтир, надрукований у Чернігові, і в такому випадку цей примірник унікальний. Після подальших досліджень ми повернемося до цього питання.

Отже, культурні впливи чернігівської друкарні доходили до території тодішнього Угорського Королівства. Українські книги відіграли значну роль у підтриманні конфесіональної самобутності тих слов'янських народів, які жили в Австро-Угорській імперії. Е. Ойтозі зазначала, що як мінімум 2/3 книг кирилицею потрапили до карпатських українців з українських теренів, а не з Москви. Шандор Фьольдварі, продовжуючи її роботу, прийшов до таких же висновків щодо сербів. Італійський вчений Ріккардо Піккіо поділяє слов'янські культури на «Slavia Orthodoxa» і «Slavia Romana». Але його модель треба модифікувати, враховуючи греко-католицькі осередки у середовищі переважно латинської традиції.

Sándor Földvári,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7825-0531,
Dr.Phil., Research Fellow,
Lecturer of Baltic Cultures,
Debrecen University,
Debrecen, Hungary
e-mail: alexfoldvari@gmail.com

Cultural influence of Chernihiv in distant lands – the books by DymytriiRostovskyi and IoannMaksymovych in the Basilian collections in the Kingdom of Hungary

In the former Kingdom of Hungary, the Uniats (Catholics of the Byzantine rite) had a pilgrimage centre in the village of Máriapócs, wich included a Basilian monastery. In the 1950s, the communists banned monasticism and confiscated the books. Some of them were taken to state libraries. Among them were books from the Printing House of the Holy Trinity Monastery in Chernihiv. Now four of them are known: 1) Dmitry Rostovsky: Runo oroshennoe prechastaya i predlagosovennaya Děva Mariy, 1702; 2) Ioann Maksymovych: Bogorodice Děvo, 1707; 3) Ioann Maksymovych: Theatron ili pozor nravouchitelny…, 1708; 4) Psalter, 1761. These books were purchased by the Basilian Monks of Máriapócs village, as is documented by marginal inscriptions.
Keywords: Chernihiv, Habsburg Empire, Uniate Church, Dymytrii Rostovskyi, Ioann Maksymovych.

Цинковська Ірина Іванівна,
ORCID https:// orcid.org/ 0000-0003-4674-5633,
молодша наукова співробітниця,
відділ образотворчих мистецтв,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
e-mail: mini-petarda@ukr.net

Колективізація в Україні 20–30-х років ХХ ст.: за матеріалами колекції плакатів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Праця присвячена висвітленню проведення колективізації в українському плакаті 20–30-х років ХХ ст. Наукова новизна дослідження полягає у залученні до вивчення основних положень радянської історіографії 20–30-х років ХХ ст. візуальних джерел інформації, зокрема плакатів.
Ключові слова: плакат, зібрання плакатів, візуалізація наукових досліджень.

Актуальність теми дослідження полягає у зміні акцентів у висвітленні історії України. У пропонованій статті робиться акцент на іконографічній або візуальній складовій. Візуалізація відомих історичних подій, зокрема проведення колективізації, відкриває нові перспективи для проведення подальших досліджень з історії України 20–30-х років ХХ ст.

Питання суспільно-політичного розвитку України 20-х років ХХ ст. порушувалися у багатьох роботах істориків, мистецтвознавців, соціологів. Аналізувались як загальний стан України, так і окремі його аспекти. У той же час роботи, які висвітлювали б візуальну історію сільського господарства України 20–30-х років ХХ ст. в цілому і проведення колективізації в Україні зокрема, відсутні. Ця публікація є спробою заповнити таку прогалину.

Важливою особливістю суспільно-політичного розвитку України 20 – початку 30-х років ХХ ст. була його надмірна заідеологізованість. У цьому зв'язку особливого значення набули джерела розповсюдження інформації. У 20-х роках минулого століття такими стали плакати. Роздруковані великими накладами й розповсюджені на значній території, вони були здатні впливати на суспільну думку широких верств населення.

Плакати стали важливим чинником поширення ідей більшовизму на теренах колишньої Російської імперії, у тому чсилі українських. У цьому зв'язку хотілося б звернути увагу на їх розповсюдження під час проведення колективізації на території України. Її суть полягала у масовому створенні колективних господарств шляхом примусового усуспільнення земельних ділянок, реманенту, робочої та продуктивної худоби, адміністративного усунення приватно-кооперативного сектора силовими методами, впровадження соціалістичних форм господарювання та утвердження державної власності на засоби виробництвава в сільському господарстві.

Питання проведення колективізації сільського господарства розглядалися в численних монографічних дослідженнях як у період існування СРСР, так і в працях українських істориків останніх десятиліть. Вони знайшли своє відображення також у візуальних дослідженнях з історії України. Якщо спиратися на матеріали фонду НБУВ, то цифрові показники виглядають таким чином. Нині у фондах НБУВ

зберігається 245 плакатів сільськогосподарської тематики, опублікованих в Україні. З них 124 плакати належать до політичної пропаганди, а 121 плакат відображають процеси сільгоспвиробництва в Україні.

Плакати відігравали важливу роль у пропагандистській роботі більшовицьких агітаторів. Саме на них особливо розраховувала радянська влада як на важливий інструмент впливу на свідомість пересічних українців. З одного боку, це заклик вступу в колгоспи, який, на їхню думку, був найвищою економічною формою «щасливого» життя в країні. З другого, у пропагандистських творах реальне життя колгоспників зображувалось як нереально оптимістичне.

У фондах НБУВ зберігаються плакати, які відображають «щасливе життя» колгоспників. Так, їх загальна кількість періоду 1928–1932 років становить 29 одиниць. Сюди ж варто додати й близько 50 одиниць плакатів про кооперативний рух у переддень масової колективізації.

Наприклад, плакат під символічною назвою «Хто не член кооперативу той ворог нового життя», створений ще у 1925 році, представляє класичний зразок пропаганди та агітації вступу до колгоспу одноосібних селян. Саме з цього часу розпочалася масована пропагандистська робота більшовицьких агітаторів щодо вступу одноосібників у колгоспи.

У плакаті відсутній червоний колір, характерний для революційних подій радянської епохи. У той же час є всі необхідні атрибути радянської влади, – серп і молот, – із зіркою на капоті трактора. А також молодий тракторист, який, на думку автора, представляє майбутнє нового суспільного ладу. Плакат показує масове використання складної машинної техніки при виконанні сільськогосподарських робіт. Плакат надрукований у Харкові у Всеукраїнській торгівельно-видавничій спілці «Книгоспілка». Його наклад становить 5 тисяч примірників. Автор плаката невідомий.

А от плакат під назвою «Колективізація – шлях до соціялістичної перебудови країни», – це вже констатація глибинних зрушень у соціальній структурі українського суспільства. Плакат демонструє уяву його автора про процес перебудови українського соціалістичного села. На передньому плані у збільшених розмірах зображено механізований тік, з використанням високоефективної техніки, куди звозиться урожай. На задньому плані відбувається процес збору врожаю щасливими колгоспниками. Плакат надруковано 1929 року у видавництві «Книгоспілка» накладом 7 тисяч примірників. Автор плаката – відомий український художник-плакатист Олексій Фіногенов.

У плакаті під назвою «Хазяйнуймо спільно» пропагуються колективні методи господарювання, що, на думку авторів, є єдиним шляхом покращення життя в українському селі. Композиційно плакат поділено на три частини, що демонструють життя в колгоспі. Головна частина – це заклик колгоспників до спільної праці. Наявність червоного кольору характеризує революційність моменту. Дві інші частини композиції демонструють етапи сільськогосподарського виробництва. Плакат надруковано 1929 року у видавництві «Український селянин» у Харкові накладом 25 тисяч примірників. Автор невідомий.

Плакат під назвою «Міцніють більшовицькі колгоспи, розцвітає заможне культурне життя колгоспників» демонструє уявні наслідки колективізації в українському селі, – щасливе життя колгоспників, створене за заповітами свого

вождя Й. Сталіна. За вікном бачимо череду худоби, елеватор, силосну башту, будинки. Зображено дорогий патефон, електричну лампочку Ілліча, і, на цьому тлі – щасливі усміхнені обличчя колгоспників та піонер, що тримає розкритий зошитом із закликом «берегти колгоспне майно – основу їх добробуту».

Що ж стосується самого добробуту, то у реальному житті все відбувалось далеко не так, як більшовицькі пропагандисти описували у своїх агітаційних промовах. Попри пропагандистські акції й демонстрації передових колгоспів та щасливих селян, реальний стан справ залишався дуже важким. Селян примусово об'єднували в колгоспи, і вони не мали можливості вільно змінювати місце проживання. До 1974 року колгоспники жили без паспортів. З 16 років підлітки, що проживали в селі, автоматично зараховувалися в колгосп, і без довідки від керівництва господарства вони не могли виїхати далі районного центру.

У той же час у цьому плакаті погляд глядача спрямований на портрет Й. Сталіна – тут використано діагональний рух, яким художник концентрує увагу на основному об'єкті художнього твору. Плакат надруковано у 1929 року у видавництві «Мистецво» у Харкові. Наклад його становить 20 тисяч примірників. Автором є художник Е. Світличний.

Підсумовуючи, можна прийти до таких висновків, що 20-і роки ХХ ст. були важливим періодом у житті українського суспільства. Для його об'єктивного висвітлення потрібні як текстові, так і візуальні джерела інформації. У цьому відношенні важливу інформаційну роль відіграли плакати. Роздруковані великими тиражами, вони стали важливим фактором розповсюдження ідей більшовизму, а також важливою пропагандистською ланкою проведення колективізації в Україні.

Iryna Tsynkovska,
ORCID https://orsid.org/ 0000-0003-4674-5633,
Junior Researcher,
Fine Arts Department,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
e-mail: mini-petarda@ukr.net.

Collectivization in Ukraine in the 1920s and 1930s: based on materials from the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The 1920s and 1930s were an important period in the life of Ukrainian society. Both textual and visual sources of information serve to objectively cover this chronological period. In this regard, posters played an important role.
Keywords: poster, poster collection, scientific research visualization.

Ціборовська-Римарович Ірина Олегівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5025-0767,
докторка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ciborirena@ukr.net

Науковий каталог бібліотеки Вишнівецького замку (XVIII–XIX ст.): принципи і особливості укладання

У публікації викладено методичні засади наукового каталогу стародруків бібліотеки Вишнівецького замку князів Вишнівецьких – графів Мнішеків, які тепер зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Акцентовано увагу на особливостях поопримірникового опису стародруків приватних історичних бібліотек та підкреслено практичне значення такого видання.
Ключові слова: приватні бібліотеки, бібліотека Вишнівецького замку, історичне бібліотекознавство, каталоги стародруків.

Мета наукового каталогу історичної приватної бібліотеки (родової, родинної, особової) з поопримірниковим описом її книжок – ввести у науковий обіг комплекс друкованих джерел у формі бібліотечного фонду або його частини, пов'язаних з особою фундатора бібліотеки, особами наступних її власників, що віддзеркалює їх коло інтелектуальних зацікавлень, фахових інтересів, відтак демонструє книжкову культуру певного історичного періоду та в певній мірі ілюструє роль Книги у соціальному середовищі. Каталог приватної бібліотеки може об'єднувати книжки, які зберігаються у фондах однієї сучасної бібліотечної установи, може включати описи стародруків цієї книгозбірні, виявлені у збірках різних бібліотека, музеїв, архівів. Наукові каталоги з поопримірниковим описом стародруків є важливим сегментом історико-книгознавчих досліджень. Вони, як жанр науково-книгознавчого дослідження, представляють точний, критично перевірений матеріал, вартісний як для історії бібліотек і друкарської справи, письменства та мистецтва книги, так і для дослідження загальної історії культурного життя країни чи регіону.

Каталог стародруків бібліотеки Вишнівецького замку князів Вишневецьких – графів Мнішеків, які нині зберігаються у фондах НБУВ «Бібліотека Вишнівецького замку князів Вишневецьких – графів Мнішеків у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. XVIII–XIX ст.», дасть можливість представити на документальній основі історико-культурну роль цієї магнатської книгозбірні, однієї з найбільших приватних бібліотек на теренах Речі Посполитої XVIII ст. Засновником бібліотеки був останній представник українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут по чоловічій лінії Михайло Серватій Вишневецький (1680–1744 рр.) – політичний і військовий діяч Речі Посполитої першої половини XVIII ст. (литовський польний гетьман 1702 р., великий литовський гетьман 1703–1707 рр.; 1735 р., канцлер ВКЛ 1720 р., віленський воєвода 1735 р.). Після його смерті Вишнівецький замок, разом із бібліотекою, був успадкований представниками роду Мнішеків герба Кончиць.

Книжкова колекція «Бібліотека Вишнівецького замку» НБУВ нині є найбільшим відомим зібранням стародруків Вишнівецької бібліотеки. Як історико-культурний фонд вона зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (ВІК) і нині налічує 2296 од. зб. Примірники Вишнівецької книгозбірні представлені також у хронологічно-видавничих колекціях відділу стародруків та рідкісних видань

НБУВ (ВСРВ): колекціях інкунабул, палеотипів, ельзевірів, плантенів, етьєнів, латиношрифтних стародруків та рідкісних видань. Окремі стародруки замкової бібліотеки є у фонді сектору картографічних видань відділу комплексного бібліотечного обслуговування НБУВ (ВКБО) та в колекції «Бібліотека академіка А. Ю. Кримського» сектору колекційних видань відділу організації та обслуговування основним фондом НБУВ (ВОтаООФ).

Для каталогу бібліотеки Вишнівецького замку обрано абетковий принцип укладання, який, на наш погляд, є оптимальним для каталогів приватних бібліотек. Для каталогів видань конкретної друкарні раціональнішим може бути хронологічно-абетковий принцип. З огляду на абетковий принцип укладання «вишнівецького каталогу», його науково-довідковий апарат буде включати у себе хронологічний покажчик стародруків та покажчик стародруків за місцем видання. Окрім того, до нього увійдуть іменний покажчик і покажчик провенієнцій. Доповнить науково-довідковий апарат список використаних джерел та літератури й списки ілюстрацій та загально прийнятих скорочень.

Науковий каталог вишнівецьких стародруків ґрунтується як на загально прийнятих засадах попримірникового опису, так має і певні особливості, обумовлені видом історичної бібліотеки (родова магнатська бібліотека) і часом формування її фонду (XVIII ст. – доба Просвітництва). Загальні принципи укладання каталогу приватної книгозбірні з попримірниковим описом її стародруків діють як при створенні каталогів приватних бібліотек, так і при підготовці каталогів монастирських бібліотек, бібліотек навчальних закладів, каталогів видань окремих друкарень минулих часів. За усталеними правилами наукового бібліографічного опису стародруків стандартними елементами опису є: ім’я автора; назва твору; відомості про видання (2-е, 3-є і т.д., прижиттєве, перероблене і доповнене тощо); вихідні дані (місто, друкарня, рік); в тій чи іншій формі обсяг видання (може бути колація: аркушева формула повного видання, яка включає в себе формулу сигнатур, обсяг у сторінках, аркушах або шпальтах, в залежності від оригіналу друку; може бути подана тільки загальна кількість сторінок і т.д.); особливості примірника, що вирізняють його з-поміж інших примірників видання, зокрема дефектність/ступінь збереженості; формат у частинах аркуша; бібліографія видання. При бібліографуванні стародрука обов’язковим є вказівка на бібліографічні джерела, робота з якими надає можливість ідентифікувати видання, виявити і детально описати друки, невідомі бібліографії, або контрафактні. З огляду на те, що більшість вишнівецьких бібліотечних примірників датується XVIII ст., вони і видання XVI–XVII ст. практично всі зафіксовані у бібліографічних довідниках, тож в описі, на нашу думку, достатньо вказати загальну кількість сторінок/аркушів у примірнику, без сигнатур, без зазначення фінгерпринту, без друкарських особливостей. У випадку виявлення серед досліджуваних примірників видання, невідомого в бібліографії, його бібліографічний опис буде деталізовано.

У рубриці «Оправа» подається стислий опис оправи чи обкладинки примірника: вказується її розмір у сантиметрах – ширина та довжина; зазначаються такі компоненти опису: матеріал, з якого виготовлено оправу чи обкладинку (дошки, шкіра, пергамент, картон, папір), наявність бинтів, дублюр, тиснення, суперекслібрисів, застібок, ляссе, розфарбованість і тиснення обрізу, особливості форзаців (фарбований папір, шовк, шпалерний папір тощо). У випадку відсутності

оправи чи паперової обкладинки подається розмір блоку книжки чи зошитів. Загалом, опис оправи додає фактологічну інформацію для такої галузі історичної науки як бібліопегістика і може допомагати у локалізації осередків інтролігаторства.

Важливе значення відіграє представлення текстів та описів провенієнцій, їх джерелознавчий аналіз, введення інформативних маргінальних записів бібліотечних примірників. Провенієнції, окрім пертиненції примірника, часом фіксують джерела надходження книжок до бібліотеки (від близьких і неблизьких родичів, знайомих, друзів, авторів книжок тощо). Така інформація доповнює «портрет» власника бібліотеки: його суспільно-політичну роль, інтелектуальні зацікавлення, фахову діяльність, палітру особистих контактів. У рубриці «Провенієнції» у хронологічному порядку фіксуються провенієнції примірників – рукописні записи, різного виду екслібриси, печатки, які вказують на колишніх власників, старі бібліотечні шифри. Після опису кожної з провенієнцій відзначається місце її локалізації у примірнику: титульний аркуш, форзац, шмуцтитул, номер сторінки або аркуша. Науковий джерелознавчий аналіз провенієнцій масиву бібліотечних стародрукців дає можливість виявити й зафіксувати невідомі до того у книгознавстві власницькі книжкові знаки. В процесі книгознавчого опрацювання вишнівецьких стародруків було виявлено два невідомих гербових суперекслібриси М. С. Вишневецького та його екслібрис-печатку, невідомі у книгознавчій літературі гербовий суперекслібрис М. Є. Мнішека та суперекслібрис з його гербом і гербом його дружини Урсули Мнішек із Замойських. При опису власницьких книжкових знаків обов'язкові посилання на друковані джерела, в яких вони є описаними й зафіксованими.

У рубриці «Маргіналії» констатується наявність у примірнику записів-коментарів до друкованого тексту, нотаток господарського, побутового, медичного характеру тощо. Повністю подаються тільки тексти найбільш яскравих за змістом маргіналій. У передмові до каталогу обумовлюються принципи передачі тексту записів (збереження орфографії і пунктуації оригіналу, позначення закінчення рядків у тексті похилою лінією, скорочення слів розкриваються і беруться у квадратні дужки, непрочитані слова беруться у квадратні дужки і позначаються трикрапкою).

Каталог буде доповнено на документальній основі нарисом, який включатиме в себе історію замкової бібліотеки, книгознавчий аналіз складу і змісту її фонду, джерелознавчий аналіз провенієнцій її стародруків. Такий нарис передбачає історичні портрети власників бібліотеки, що сприятиме розкриттю формування її фондів і висвітленню її ролі в суспільно-культурному й науковому житті. В евристичній роботі з колекційним фондом зверталася увага на такі видання літературних творів як панегірики, кондоленції, промови, пов'язані з іменами власників досліджуваної бібліотеки, тексти яких додають фактографічний матеріал про їх суспільно-політичну й культурну діяльність, який відсутній в інших видах історичних джерел. Такий історико-бібліотекознавчий нарис наблизить до дослідника маловідомий фактографічний матеріал, вплетений в історичний контекст епохи.

Підготовлений каталог стародруків бібліотеки Вишнівецького замку, що зберігаються в НБУВ, продемонструє ступінь збереженості фонду вишнівецької книгозбірні, джерелознавчий потенціал її примірників. Він призведе до удосконалення існуючого науково-довідкового апарату колекційного зібрання Вишнівецької бібліотеки в НБУВ, полегшить користування її стародруками науковцям широкого гуманітарного профілю.

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5025-0767,
Doctor of historical sciences,
Senior Researcher,
Department of Ancient and Rare Books,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: ciborirena@ukr.net

Scientific catalog of the library of Vyshnivetsky Castle (18th–19th centuries): principles and features of preparation

The publication outlines the methodological principles of the scientific catalog of old prints from the library of the Vyshnivetsky Castle of the Vyshnivetskys' Princes - Counts Mnisheks' Earls, which are now stored in the funds of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Attention is focused on the peculiarities of the copy-by-copy description of old prints in private historical libraries and the practical significance of such a publication is emphasized
Keywords: private libraries, Vyshnivetsky Castle library, historical library science, catalogs of old printed books.

РОЗДІЛ 10

ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Бобришева Ірина Федорівна,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-6215-6963,
Молодша наукова співробітнця,
відділ музичних фондів,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: irbobr@gmail.com

Внесок Алоїза Соколя в музичну культуру України

Розглянуто діяльність відомого київського нотовидавця, композитора, органіста, диригента, викладача музики, власника одного з найбільших у Києві магазинів нот і музичних інструментів наприкінці XIX ст., чеха за походженням Алоїза Івановича Соколя (близько1850–не раніше1916). Наводено інформацію щодо виявлених на цей час примірників нотної продукції А. І. Соколя у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Ключові слова: нотне видавництво, видання, п'єси, музичні твори, переклади, нотна продукція, транскрипії.

Алоїз Іванович Соколь (Сокол, приблизно 1850) – чех за походженням, напрочуд цікава і багатогранна особистость, який зробив вагомий внесок у музичне життя Києва останньої чверті XIX ст. – початку XX ст. Композитор, органіст (був вихованцем Празької органної школи), диригент, викладач музики (фортепіано, фісгармонія, спів), нотовидавць, член Київського товариства гри на гітарі, власник одного з найбільших у Києві магазинів нот і музичних інструментів наприкінці XIX ст. Музичний і нотний магазин А. І. Соколя знаходився у Києві за адресою Хрещатик 30 (будинок на розі вул. Хрещатика і Прорізної). Він належав йому з 1880 по 1900 рік. а потім перейшов у власність О. А. Адельгейма (підприємець з продажу музичних інструментів, композитор-аматор, компаньон А. І. Соколя приблизно з 1998 р.).

Перші відомості про А. Соколя у Києві припадають на 1874 р. Його ім’я знаходимо у звітах Київського відділення ІРМО, оскільки він був членом комісії на іспитах з фортепіанної гри у Київському музичному училищі, де викладав фортепіано у 1875–76 рр. (мав 16 учнів). Також Соколь був у списку членів комісії на екзаменах по гармонії і модуляції, співу, спільній грі. Працював у музично-драматичній школі М. М. Іконнікова, на музично-педагогічних курсах М. В. Борщевської-Мулової, викладав у музичній школі Едуарда Зіберта (вул. Нестеровська). Викладацьку діяльність продовжував до 1916 р., проживав на вул. Фундуклєєвській, Хорівій. (Його доля після 1916 р. невідома).

Алоїз Іванович Соколь – активний учасник концертного життя Києва. Разом з Бюхнером у 1875 р. брав участь у концертах РМО, організованих І. Альтані. У концертах РМО під керуванням О.Шевчика у 1878–1880 рр. Соколь брав участь і як органіст (виконував твори Й. С. Баха, Л. в. Бетховена, Ф. Мендельсона, В. Фолькмара, Р. Шумана), і як камерний музикант в ансамблях разом з М. Лисенком, О. Шевчиком, В. Алоїзом-Музикантом, К. Дудою, Раппопорт (сопрано). Виконував партію органа у «Битві гунов» Ф. Ліста у 1893 р.), у духовних концертах в Лютеранській церкві разом із співачкою М. П. Алексєєвою-Юневич та віолончелістом Ф.фон Мулертом.

Як композитор створив близько 40 опусів. Серед них найбільше фортепіанних п'єс танцювальних жанрів (польки, полонези, вальси, мазурки), чимало транскрипцій для фортепіано в 4 руки і для фісгармонії, в т. ч. українських народних пісень.

У фондах Музичного відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зберігається близько 40 видань А. Соколя та видань, що його наступник Г. Їндржишек фактично перевидав, використовуючи підготовлені форми (нотні дошки), викуплені у свого попередника.

Оскільки і композитори, і видавці були зацікавлені у найшвидшому розповсюдженні і розпродажі своїх творів або своєї продукції, а споживачі – професіонали-музиканти, педагоги, учні, любителі музики – у постійному оновленні репертуару, – музичні видавництва публікували більшу частину нот у вигляді аркушевих видань – так виходило і швидше, і дешевше. Найчастіше у видавництві А. Соколя видавалися ноти, що вміщували один твір, тобто моновидання. Як і в інших нотних видавництвах нотні видання Соколя могли бути виданні самостійно, без серії, або як частина серії (наприклад, серія "Музичні перли"). «Самостійні» моновидання завжди мали у Соколя індивідуальне оформлення, а ілюстрації на титульних аркушах несерійних моновидань не повторювалися. На титульних аркушах моновидань розміщено майже всю інформацію необхідну для бібліографічного опису крім року публікації (автори, назва, номер опусу, засоби виконання, вихідні дані). Музичні твори, що видавалися в серіях, на титульному аркуші вміщували проспект серії.

Якщо проаналізувати каталоги видань Соколя, що містяться на звороті деяких обкладинок його продукції (приблизно 90 позицій) за засобами виконання, то можна бачити, що більша частина з них це п'єси для фортепіано в 2 руки (більш як 60 позицій), твори для співу – 8, для одного гармоніума – 7, для скрипки з фортепіано – 4, для гармоніума з фортепіано – 4, для віолончелі з фортепіано – 2; для англійського концертіно з фортепіано – 2; для скрипки з фортепіано і гармоніума – 1. При чому значна частина всіх видань це твори самого А. Соколя або його переклади для фортепіано, для одного гармоніума, для гармоніума с фортепіано, для скрипки, фортепіано і гармоніума. Зокрема він переклав (для фортепіано в 4 руки і для фізгармонії) і видав 51 українську народну пісню.

Значна частина видань – це танці для фортепіано в 2 руки: польки (А. Адельгейма, В. Антеповича, В. Березовського, М. В. Котляренко, С. Вернера (цікаво, що остання присвячена київському кінному трамваю (1891–1894), вагон рейковою колією тягнула пара коней, керована кучером); мазурки (О. Білячевського, Б. Галимського, К. Г. Кржижановського, К. Міллєра, К. Мілльокера); вальси (В. Адельгейма, В. Березовського, О. Гене, В. Левандовського, В. Присовського, Є. Михайлова-

Муравйова, А. Соколя, І. Шопника); марші (А. Блюменталь-Тамаріна, Люнь-Цзина); гавоти і полонези (А. Соколя). Можемо також бачити, що більша частина авторів цих творів – це мало відомі салонні композитори-аматори, ймовірно кияни, сучасники А. І. Соколя (за винятком, наприклад, Василя Арефійовича Присовського (1861—1917) – одного з найпопулярніших салонних композиторів кінця XIX – початку XX ст. або Карла Міллькера (Carl Millöcker) – австрійського композитора і диригента, автора популярних оперет).

Крім п'єс танцювальних жанрів, які користувалися великою популярністю, у Соколя видавалися також і більш складні твори для професійних виконавців, котрих було значно меньше. Наприклад, концерт В. Алоїза для віолончелі з фортепіано, 6 романсів для середнього голосу В. Гартевельда або «Угорське капріччіо» Густава Кашиця.

Крім того, в ІР НБУВ знаходяться рукописи товорів А. І. Соколя, загалом більш як 120 одиниць разом з його перекладами різних композиторів-класиків. Скоріш за все, ці рукописи не є авторськими, але завдяки ним ми можемо зрозуміти, що Соколь писав не лише салонні п'єси. Це, наприклад, «Andante» з 5-ї симфонії Бетховена в перекладі для оркестру з органом, партитури Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Г. Доніцетті, Дж. Россіні, Дж. Верді в перекладі для фортепіано, фантазія В. А. Моцарта в перекладі для органу, п'єси Ф. Шопена в перекладі для різних інструментальних ансамблів (фортепіано, фізгармонія, скрипка або віолончель), корнета а пистон з оркестром тощо. Також він зробив переклади п'єс Р. Шумана, Е. Гріга, Ф. Мендельсона і своїх власних творів («Сентиментальний вальс» для оркестру, «Колискова» для струнного квартету та ін.).

Серед видань, що продавалися в нотному магазині А. Соколя і А. Адельгейма було багато духовної музики. В нотній бібліотеці хору Київської духовної академії, що зберігається у Відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, знаходимо приблизно 40 видань з позначкою «торговля А. Соколь, А. Адельгейм у Києві».

Отже ми можемо побачити надзвичайну різноплановість і плідність діяльності А. І. Соколя, як у галузі нотовидавничої справи, так і у композиторській, концертно-виконавській і педагогічній діяльності. Його нотна продукція віддзеркалює тогочасні запити суспільства, музичні смаки, виконавські можливості та популярність композиторів. Оскільки надзвичайно розповсюдженим було домашнє та салонне музикування, то це позначилося і на нотній продукції видавництв. Завдяки нотній продукції видавництва Соколя можна віднайти забуті імена популярних на той час композиторів, згадати цікаві моменти з історії Києва, побачити, яка музика була найбільш поширеною в кінці XIX – на початку XX ст., відтворити сторінки історії нотовидавничої справи. Тому сподівємося на подальше дослідження діяльності А. Соколя, адже вона є цікавою і багатогранною і відкриває маловідомі та призабуті сторінки музичної культури України загалом.

Iryna Bobrysheva,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-6215-6963,
Junior Research,
Department of Music Funds,
Institute of Book Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: ibobr@ukr.net

Aloiz Sokoly's contribution to Ukrainian musical culture

The report presents the activities of the well-known Kyiv music publisher, composer, organist, conductor, music teacher, and owner of one of the largest music and musical instrument stores in Kyiv at the end of the 19th century, Alois Ivanovich Sokol (c. 1850–no earlier than 1916), who was of Czech origin. Information is provided on the copies of Sokol's sheet music currently found in the departments of the National Library of Ukraine.
Keywords: music publishing, publications, plays, musicalworks, translations, musicalworks, transcriptions.

Волосатих Ольга Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3713-4187,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри історії української музики та музичної фольклористики,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна,
e-mail: vololga7@gmail.com

Віктор Косенко і Василь Золотарьов. Точки перетину: «Український педагогічний репертуар»

Професійні і особистісні контакти представників української музичної культури перших десятиліть ХХ століття є полем перспективної проблематики наукових досліджень. Недостатньо вивченими на сьогодні є процеси гуртування митців навколо масштабних культурницьких проєктів, одним з яких упродовж 1920–1930-х років став «Український педагогічний репертуар».
Ключові слова: українська музична культура перших десятиліть ХХ століття, творчість Віктора Косенка, творчість Василя Золотарьова, «Український педагогічний репертуар».

Доволі усталеною й загалом справедливою є думка про те, що витоки масштабного творчо-видавничого проєкту 1930–х років «Український педагогічний репертуар» варто відшуковувати в ідеях Миколи Лисенка. Зокрема й у зафіксованій у листі 1868 року концепції беззаперечності національних засад майбутньої української музичної педагогіки («музично-освітньої школи… на народних подставах»). З цього погляду цілком логічно постає питання щодо мотивів незалучення до офіційної робочої групи проєкту (власне тієї зазначеної на нотодруках «комісії в складі професорів Муздрамінституту ім. Лисенка Г. Беклемішева, В. Золотарьова та Л. Ревуцького») доньки, учениці й послідовниці композитора Мар’яни Миколаївни Лисенко (до речі, так само професорки Музично-драматичного інституту). І виникнення паралельно до згадуваної загальнодержавної серії її одноосібно упорядкованого циклу «Педагогічних збірок п’єс-пісень» («Початкові вправи-пісні, випуск перший», «Маленькі п’єси-пісні для тих, що починають, випуск другий» «П’єси, різні на трудність, випуск третій»; усі видані в Києві 1930 року

Державним видавництвом України). Тож одним з далекосяжних обріїв науково-дослідницької тематики можна вважати процеси засвоєння й переосмислення культуротворчих задумів періоду становлення модерного українського мистецтва й специфіки їхньої реалізації в непростих умовах перших десятиліть XX століття.

Незважаючи на відсутність імені Віктора Косенка у задекларованій на кожному з видань серії «Український педагогічний репертуар» комісії редакторів (питання щодо причин цього так само є відкритим), його активна залученість до роботи задокументована в публікаціях українських музикознавців, зокрема Валентини Кузик. Водночас, й досі малознаними лишаються його контакти з іншими представниками цього колективу, за винятком хіба Левка Ревуцького – поза тим, що приязні стосунки із Василем Золотарьовим підтверджуються як спогадами оточення, так і листуванням композиторів (на жаль, не опублікованим і не удоступненим для ознайомлення). Зокрема, один з листів виявляється чи не єдиним документальним свідченням про факт завершення роботи над Концертом для фортепіано з оркестром Віктора Косенка і його плановане авторське виконання уже 1932 року (нагадаймо, що авторську партитуру не знайдено й загальноприйнятою є думка про те, що оригінальної оркестровки не існувало).

Повертаючись до передісторії і змістовно-ідейного наповнення «Українського педагогічного репертуару», який виявився важливою «точкою перетину» для багатьох українських композиторів, варто нагадати, що активна робота тривала з 1926 року (не виключено, що відлік фактично виданого матеріалу серії доречно розпочинати від опублікованих 1927 року в Харкові «Фрагментів для фортепіано на основі українських народних тем» Олександра Дашевського). Але найпродуктивнішим був саме 1930-й, коли друком вийшло (накладом 1000 примірників) понад 60 випусків розподілених за рівнем підготовки учнів на шість ступенів фортепіанних творів, здебільшого заснованих на автентичних народних наспівах. Серія містила як новітні, щойно написані «під проєкт» твори, так і відомі раніше, дібрані з попереднього доробку українських композиторів (Рондо із сонати *C-dur* і Соната *F-dur* Д. Бортнянського, окремі частини «Української сюїти у формі старовинних танців», окремі п’єси ї Друга рапсодія М. Лисенка, п’єси Ф. Якименка, прелюди Я. Степового і Л. Ревуцького, окремі Етюди *op*. 8 В. Косенка, «Українські мініатюри» і Прелюд *Fis-dur* Василя Барвінського тощо).

Водночас принагідно наголосимо й на тому, що один з чільних учасників проєкту підійшов до нього, вже маючи в «композиторському портфелі» досвід створення абсолютно відповідного до актуальних завдань тогочасного мистецтва дитячий фортепіанний цикл на основі вітчизняного фольклору. Йдеться, звісно ж, про «30 маленьких п’єс (українські пісні)» для фортепіано в 4 руки *op*. 15. Василя Золотарьова, створених (і, за спогадами автора, опублікованих) ще 1904 року. Прикметно, що редактором видання виступив Олександр Зілоті, блискучий піаніст і видатний культурницький діяч першої половини XX століття із виразним українським бекграундом. Власне його дітям – Оксані й Левкові – і було присвячено твір, можливо навіть із розрахунком на практичне зацікавлення, оскільки адресатам присвяти цих призначених для учнів молодшого (партія “Primo”) і старшого (партія “Secondo”) віку дуетів на момент створення п’єс було близько 11 й 7 років відповідно.

Загалом цикл «30 маленьких п’єс» можна розглядати як своєрідне мистецьке втілення спогадів і яскравих вражень про унікальну народну культуру й мальовничі

краєвиди «поетичної України», про літні канікули, проведені юним композитором, тоді ще студентом консерваторії, у батьківському домі друга – у майбутньому досить відомого (насамперед як ілюстратор гоголівської «Ночі перед Різдвом») художника Дмитра Гаврильцева. Підхоплювані тоді «з голосу» молодими музикантами й занотовувані численні українські наспіви (як напівжартома згадував Василь Золотарьов згодом – «записав я їх стільки, що вистачило на решту життя») були опрацьовані, переосмислені й перетворені не лише на чотириручний дитячий цикл. Згодом на їх основі постали й твори, безпосередньо призначені для поповнення «Українського педагогічного репертуару» – Третя й Четверта Сонатини, Дитячі п'єси *op.* 49 тощо (на використанні власних записів з Чернігівщини, а також на зверненні до матеріалів Климента Квітки в Четвертій Сонатині наголошено в текстах серійного видання 1930 року). Зрозуміло, що уродженець Катеринославської губернії (народився у Таганрозі, згодом родина переселилася до Ростова-на-Дону; батько походив з маріупольських греків, мати – українка) Василь Золотарьов з дитинства був доволі добре обізнаний із українським фольклором, невід'ємним від традиції домашнього музикування родини. Але чудової можливості безпосередньо і практично пізнати національне й культурне розмаїття Чернігівщини-Сіверщини не змарнував – окрім згаданих зразків української пісенності саме звідси, з Кролевця, походить переважна більшість автентичних записів фольклору, використаних для його чи не найвідомішого оркестрового твору раннього періоду – «Єврейської рапсодії». Твору, який мав цікаву історію виконання, зокрема і в Україні.

Безперечно, історія творчих контактів будь-якого представника української музичної культури утворює багатовекторну проблематику перспективного майбутнього дослідження. Професійні і особистісні зв'язки ж, сформовані й об'єднані навколо творчого проєкту – і поготів. Тим більш прискіпливої уваги вимагають подібні складові малодосліджених етапів панорами вітчизняного мистецтва на кшталт перших десятиліть минулого століття.

Olga Volosatykh,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3713-4187,
Candidate (PhD) of Art Studies, Associate professor,
Associate professor of the History of Ukrainian Music and Musical Folklore Department,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: vololga7@gmail.com

Viktor Kosenko and Vasyl Zolotariov.Points of intersection: «Ukrainian pedagogical repertoire»

The professional and personal contacts of representatives of Ukrainian musical culture in the first decades of the 20th century are a promising field for scientific research. The processes of artists uniting around large-scale cultural projects, one of which was the "Ukrainian Pedagogical Repertoire" in the 1920s and 1930s, have not been sufficiently studied to date.
Keywords: Ukrainian music al culture of the first decades of the 20th century, Viktor Kosenko's creativity, Vasyl Zolotariov's creativity, "Ukrainian Pedagogical Repertoire".

Гармель Оксана Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6817-7038,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
учений секретар, професор кафедри теорії музики,
Київська муніципальна академія музики ім. Р. М. Глієра,
Київ, Україна,
e-mail: oks.garmel@gmail.com

Музика до вистави Леся Курбаса «Гайдамаки» (1920): нові акценти дослідження (за рукописним клавіром з фондів НБУВ)

Основою дослідження став рукописний клавір музики до вистави Л. Курбаса «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка, який на сьогодні не залучений у музикознавчих і театрознавчих роботах. Уточнено авторську приналежність музичних номерів. Визначено функцію музики Р. Глієра, К. Стеценка, М. Лисенка і Н. Прусліна у виставі.
Ключові слова: театр Леся Курбаса, поема «Гайдамаки» Тараса Шевченка, музика до вистави, творчість Рейнгольда Глієра, творчість Кирила Стеценка, Микола Лисенко, Наум Пруслін.

Ювілейні дати митців завжди спонукають до поглибленого вивчення їх творчості, деталізації, наукового пошуку, нового осмислення. Відзначення 150-річчя народженого у Києві видатного композитора, педагога і культурного діяча Рейнгольда Глієра (1875–1956) стало поштовхом до занурення у маловивчені сторінки його творчості. Серед них – участь композитора (разом з Кирилом Стеценком та Наумом Прусліним) у музичному оформленні вистави «Гайдамаки» за поемою Тараса Шевченка, інсценування якої здійснив визначний український режисер доби «розстріляного Відродження» Лесь Курбас. Прем'єра вистави відбулася 10 березня 1920 року у Києві на сцені міської опери.

На сьогодні музика до вистави Л. Курбаса «Гайдамаки» є малодослідженою у музикознавстві, тому що у колі науковців розповсюджена думка про те, що ноти цієї музики не збереглися (зокрема, таку інформацію наводить дослідник А. Калениченко у статті «Шевченкіана Рейнгольда Глієра у першому наближенні», опубл. у Часописі НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2014, №1). У театрознавчих роботах музичне оформлення згаданої вистави вивчено досить уважно, але передусім з режисерської точки зору. При цьому у визначенні авторства музичних номерів, їх кількості та характеристик дослідники відштовхуються, перш за все, від спогадів актора з театру Л. Курбаса Василя Василька («Театру віддане життя», Київ, 1984) та інших сучасників. Тому у цій інформації зустрічаються неточності.

Цінним джерелом для поглибленого вивчення музики до інсценізації Л. Курбаса «Гайдамаки», особливо для розуміння того, як узгоджуються в одній виставі музичні фрагменти чотирьох різних композиторів, є рукописний клавір, який зберігається у Відділі музичних фондів НБУВ. Рукопис невеликий – 10 аркушів, написаних чорною тушшю. На його титулі, окрім назви інсценізації, перелічено прізвища композиторів: *Глієр, Лисенко, Стеценко, Пруслін*. Клавір містить 13 музичних фрагментів, найменший з яких складається з п'яти тактів, а найбільш розгорнутий охоплює три сторінки. Усі фрагменти пронумеровані, але біля жодного з них не вказано автора. Окрім нотного тексту, перед деякими номерами пізніше

вписано назви фіолетовим чорнилом (наприклад, «Інтродукція», «Корчма», «Ярема та Оксана»). Також олівцем внесені деякі примітки про інструменти оркестру, в окремих номерах вписано тексти пісень. Клавір не має позначення міста його походження. Згідно надпису на загальній папці збереження рукопис атрибутовано періодом 1920–1922 років.

Інформацію про наявність клавіру музики до «Гайдамаків» Л. Курбаса опубліковано у масштабному довідковому виданні «Музична Шевченкіана у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», яке вийшло друком у 2019 році. Дуже важливим є те, що науковими співробітниками бібліотеки встановлено авторів музики кожного з номерів клавіру (за інформацією про історію інсценізації та іншими джерелами).

У музикознавчих і театрознавчих дослідженнях на сьогодні не оприлюднено інформацію про цей клавір, що доводить аналіз наукових публікацій попередніх років. Залучення його у науковий обіг сприяє вирішенню таких завдань:

– надає можливість уточнити атрибуцію музичних номерів вистави щодо їх авторства;

– допомагає визначити або уточнити місце кожного з 13-ти музичних фрагментів у розгортанні театральної дії (на основі порівняння з текстом інсценізації, який було опубліковано у 1926 році в Харкові);

– дозволяє поглянути *цілісно* на музичний компонент вистави «Гайдамаки» у постановці Л. Курбаса і визначити функцію музики Р. Глієра, М. Лисенка, К. Стеценка і Н. Прусліна у сценічній дії.

Детальне вивчення рукопису клавіру дозволяє стверджувати, що музика кожного з чотирьох композиторів має окреме смислове навантаження у виставі.

Рейнгольд Глієр створив п’ять інструментальних фрагментів, які насичені динамізмом, напругою, драматизмом, дієвістю. Вони виконують важливу функцію образно-емоційного підтексту пантомімічних сцен: музика прологу (№ 1, № 2), трагічний момент смерті титаря у першій картині (№5), музика до пантоміми «Бій» у другій картині (№9), динамічний оркестровий епізод, який супроводжує порятунок головним героєм Яремою Галайдою своєї коханої Оксани з полону поляків у третій картині (№ $11^{1}/_{2}$ за клавіром).

Музика К. Стеценка звучить у шести пісенних номерах вистави Л. Курбаса. Важливо зазначити, що початково композитор у 1919 році створював музику до інсценізації поеми «Гайдамаки», яку планував здійснити письменник-драматург Спиридон Черкасенко. Клавір музики К. Стеценка до вистави С. Черкасенка надруковано у IV томі зібрання творів композитора (1965 року видання). Його порівняння з рукописним клавіром до вистави «Гайдамаки» Л. Курбаса доводить факт залучення номерів з цієї музики.

Лесь Курбас у кожній картині вистави зіставляє різнохарактерні пісенні номери К. Стеценка. Так, у першій картині №3 – танцювальна пісня корчмаря «Перед паном Хведорком» і №4 – лірична пісня-романс Яреми «Ой, Дніпре»; у другій картині №7 – героїчна пісня кобзаря «Ой літа орел» (яку, до речі, часто вважають запозиченою з музики М. Лисенка) і №8 – більш весела пісня кобзаря «Ночували гайдамаки», а також №10 – похідна гуртова пісня «Ой нащо ви, славні брати гайдамаки». У третій картині залучено одну пісню з музики К. Стеценка – №11 козачок «Од села до села», але вона звучить двічі: вперше – у відповідній сценічній ситуації під час бенкету

гайдамаків, а вдруге – здалеку, як різкий смисловий контрапункт під час найтрагічнішого монологу Івана Гонти над тілами своїх синів-католиків, яких він убив у запалі загального гнівного гайдамацького виру, а потім, схаменувшись, оплакував.

Важливо підкреслити уточнену атрибуцію №4 (лірична сцена закоханих Яреми і Оксани) як фрагмента з музики Стеценка, адже у виданні «Музична Шевченкіана у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» зазначено, що ця музика належить Глієру. Ця неточність могла виникнути тому, що у третій картині вистави є ще одна зустріч Яреми і Оксани – пантомімічна драматична сцена, музику до якої створив саме Глієр (№11½). І в ній у завершенні оркестрового фрагменту Глієр використав звороти мелодії Стеценка з №4, логічно створюючи тематичну арку.

З музики М. Лисенка у виставі Л. Курбаса звучить один номер (у другій картині) – обробка народної козацької пісні «Про Швачку» (№6) про реального історичного героя доби гайдамаччини, козацького полковника Микиту Швачку.

Натан Пруслін (учень Р. Глієра), який був диригентом під час прем'єри «Гайдамаків» Л. Курбаса, створив музику до фінальної сцени вистави – тиху, повільну, віддалено-відсторонену.

Якщо на завершення охопити усі музичні номери вистави, то виявиться, що у фрагментах музики Р. Глієра послідовно використано хроматику (тобто підкреслено сучасні звучання) у порівнянні з іншими фрагментами, в яких переважає діатоніка. Завдяки цьому музичне оформлення вистави цікавим чином «розпадається» на два плани:

– один (музика К. Стеценка, М. Лисенка, Н. Прусліна) за своєю стилістикою символічно втілює *історичний* вимір вистави, музику доби гайдамаччини;

– другий (музика Р. Глієра) – це пульс *сучасності*, яка *заглядає у минуле*, намагаючись його зрозуміти…

Oksana Garmel,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6817-7038,
Candidate (PhD) of Art Criticism, Associate Professor,
AcademicSecretary, Professor at the Department of Music Theory,
R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: oks.garmel@gmail.com

Music for Les Kurbas's play «Haydamaki» (1920): new research accents (based on a manuscript clavier from the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)

The basis of the research was the manuscript clavier music for the L. Kurbas's play "Haydamaki" based on the poem by T. Shevchenko, which is not currently involved in musicological and theater studies. The authorship of the musical numbers has been clarified. The function of the music of R. Glier, K. Stetsenko, M. Lysenko, and N. Pruslin in the performance has been determined.
Keywords: Les Kurbas Theater, poem «Haydamaki» by Taras Shevchenko, music for the play, the works of Reinhold Glière, the works of Kyrylo Stetsenko, Mykola Lysenko, Naum Pruslin.

Гусак Владислав Анатолійович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9237-9681,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музикознавства та вокально-хорового мистецтва,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна,
e-mail: v.m.husak@udpu.edu.ua

Психологічні аспекти публічного концертного виступу майбутнього вчителя музичного мистецтва

Розглянуто психологічні аспекти та умови оптимізації психологічної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до публічного концертного виступу, особливості його професійної роботи. Висвітлено сутність понять «публічний концертний виступ», «психологічна саморегуляція» і «психологічна готовність майбутнього вчителя музичного мистецтва до концертно-виконавської діяльності». Окреслено методичні основи становлення саморегуляції майбутнього вчителя музичного мистецтва у публічному концертному виступі.
Ключові слова:концертно-виконавська діяльність, готовність, саморегуляція, психорегуляція, навичка, концертний виступ, метод, здобувач вищої освіти.

Психологічна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до концертно-виконавської діяльності є тривалим кропітким процесом, який вимагає розуміння усіх психологічних особливостей і професійної специфіки. Шлях до слухача, який становить основу концертно-виконавської діяльності, являє собою досить складну проблему, до якої постійно звертаються відомі мистецтвознавці, музиканти, музичні педагоги-методисти і музичні психологи.

Головна особливість професійної роботи вчителя музичного мистецтва полягає в тому, що його педагогічна діяльність поєднує функції і викладача, і музиканта-виконавця. Сутність готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до концертно-виконавської діяльності доктор педагогічних наук О. Олексюк вбачає у єдності педагогічної, виконавської, дослідницької та інших видів діяльності, які синтезовані у загально-професійних і спеціальних музичних здібностях, знаннях і вміннях майбутніх фахівців.

Водночас М. Білецька визначає такі показники рівня сформованості до концертно-виконавської діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва: сформованість музично-виконавських навичок, уміння вести себе на сцені, уміння долати емоційний стрес (концертне хвилювання). У цьому напрямі Н. Калугіна вважає, що в основі професійної діяльності студена-музиканта є вольова саморегуляція, висхідна до самоврядування особистості. Локус контролю у цьому випадку знаходиться у свідомості особистості.

З погляду М. Скуратовської, майбутньому вчителю музичного мистецтва необхідно вивчити існуючі методи психологічної регуляції творчої діяльності: систему психорегулюючих впливів, основи психофізичної культури, методики вольового саморегулювання, способи контролю і самоконтролю. Особливу складність становить те, що при створенні методики підготовки до концертно-виконавської діяльності необхідно в кожному конкретному випадку шукати шляхи, найбільш ефективні для даної особистості.

Стрижневим компонентом музичного виконавства, на думку О. Комаровської, є донесення до реципієнта попередньо знайденого у репетиційному процесі варіанту прочитання художнього твору, тобто безпосередній сценічний виступ.Відомо, що виступ на концертній естраді музиканта-виконавця – це, з одного боку, яскравий, насичений емоційними перепадами, фізичними і динамічними перевантаженнями момент, а з іншого – ця діяльність має контрольований характер як стосовно публіки, так і самого музиканта-виконавця. Останній, як наголошує Л. Лабінцева, стикається з незвичайними проблемами: він одночасно має яскраво і зрозуміло передавати свій емоційний внутрішній світ з його підйомами і спадами та водночас контролювати свою діяльність, не дати емоціям поглинути себе, що може призвести до втрати контакту зі слухачами.

Насправді публічний концертний виступ – це завжди психологічний і професійний екзамен для майбутнього вчителя музичного мистецтва, підсумок спільної роботи викладача і студента. Саме тому відомий американський піаніст І. Гофман радить грати публічно, тому що публічна гра – це не тільки хороший стимул до подальших успіхів. Вона ще дає вам дуже точну оцінку ваших здібностей та недоліків і, тим самим, вказує шлях до вдосконалення.Різні види публічного виступу майбутнього вчителя музичного мистецтва (заліки, екзамени, концерти, конкурси) пов’язані зі стресом, страхом, розгубленістю, сценічним хвилюванням, «випадінням» нотного тексту з музичної пам’яті. Вони потребують значних емоційних і фізичних сил, резерву побіжності, технічну невимушеність тощо.

Музичний психолог Ю. Цагареллі вважає, що концертний виступ є підсумком і кульмінаційним моментом усієї роботи над музичним твором. Його мета – доведення до слухача змісту музичного твору в умовах стресової ситуації. В якості операцій, що сприяють виконанню цієї мети, науковець називає: передконцертне самоналаштування музиканта-виконавця; регуляцію виконання з урахуванням акустичних особливостей заповненої зали, реакції слухачів на виконання і власного психологічного стану в екстремальних умовах; видовищне оформлення виступу. Доктор психологічних наук відмічає, що концертний виступ підвищує вимогу до всіх професійно-важливих якостей музиканта і вимагає значно повнішої у порівнянні з підготовчим етапом емоційної, інтелектуальної та фізичної віддачі. Власне такі нові характеристики концертної діяльності як публічність і підсумковість представляють підвищені вимоги до надійності і стресостійкості музиканта-виконавця у концертному виступі.

Аналіз наукової літератури показує, що суттєвими умовами оптимізації психологічної підготовки майбутнього музиканта-виконавця до публічного концертного виступу є формування: організованого життєвого укладу, який повністю направлений на досягнення найкращої концертної форми (Г. Нейгауз); стану творчого піднесенняі мобілізаційної готовності (А. Готсдінер, Н. Лєвітов); психологічної готовності до концертного виступу, тобто самоналаштування (Ю. Цагареллі); виконавської стабільності й емоційної стійкості (Л. Котова, Юань Кай); індивідуального типу саморегуляції й оптимального функціонального стану (О. Павлов); виконавської надійності (Ю. Цагареллі, Д. Юник); оптимального концертного стану (Д. Зуєв, Р. Кадиров, В. Петрушин, В. Федоренко та ін.); оптимальних психофізіологічних станів виконавського апарату (Л. Котова, Т. Юник); позитивної психологічної установки (Н. Макарова); особливої функціональної системи «психофізіоло-

гічної мобілізації» (В. Григор'єв). Остання забезпечує не тільки збереження достоїнств гри, але й покликана сприяти породженню нових якостей, які до того не були притаманні виконавцю, чи прихованих резервів його творчих здатностей.

Власне психологічну готовність (самоналаштування) до концертного виступу Ю. Цагареллі визначає як процес саморегуляції психічних станів, емоцій і почуттів, що пов'язані з концертним виконанням. Такі автори, як Т. Гризоглазова, Л. Котова, І. Коломієць, В. Міщанчук, І. Овчинникова, О. Перцова, Г. Салюкова, О. Світловська та ін. розглядають психологічну (вольову) саморегуляцію емоційних станів як один з найважливіших показників психологічної підготовки музиканта-виконавцядо публічного виступу і професійної діяльності. Вона ґрунтується на об'єктивному свідомому контролі власних виконавських дій і гнучкій корекції їх у міру необхідності. Водночас О. Перцова і Г. Салюкова у сутності психологічної саморегуляції розуміють здатність зберігати сприятливий психічний стан для успішного виконання музичних творів. Саморегуляція й емоційна стійкість виконавця проявляється у: відсутності у стресовій ситуації психологічних реакцій, що знижують якість виконання, породжують неточності, промахи і помилки; натренованості в бездоганному виконанні музичних творів у психологічно складних умовах; наявності високого рівня мотивації, що відображає бажання і внутрішнє вольове прагнення успішності виконання поставлених завдань.

На сучасному етапі розвитку музично-педагогічної думки Н. Щетинська розуміє особистісну саморегуляцію музиканта-виконавця як усвідомлену довільну активність, що спрямована на адаптацію до музично-виконавської діяльності. Вона виявляється у вмінні контролювати музикантом свої емоції і поведінку та детермінується взаємодією таких компонентів особистісної саморегуляції: вольового, емоційного і рефлексивно-когнітивного. Останні є взаємозумовленими та здійснюються на духовно-творчому і психофізичному рівні. На думку Є. Богдана, володіючи спеціальними знаннями і навичками саморегуляції, артист може повернути цю силу на користь виконанню. У цьому разі хвилювання переросте у натхнення.

Методичні основи становлення саморегуляції майбутнього вчителя музичного мистецтва у публічному концертному виступі відображуються у вмінні: «слухати себе» чи «слухаючи, чути себе» (Х. Корредор, Л. Маккіннон); самооцінювати і творчо самоконтролювати досягнутий результат власної гри (Т. Беркман, Г. Прокоф'єв); переключати увагу з емоційно-образного змісту музичного твору на техніку (М. Давидов); одночасно здійснювати випереджувальні, контролювальні та коригувальні сенсомоторні корекції у процесі «живого» виконання (Г. Ципін); чути і контролювати себе збоку (С. Фейнберг, А. Щапов); споглядати виконавський процес (переміщення руки по клавіатурі) внутрішнім поглядом або спостерігати за ним ніби збоку (М. Давидов, Г. Прокоф'єв). Отже, психологічна готовність до концертно-виконавської діяльності означає здатність майбутнього вчителя музичного мистецтва успішно здійснювати свої творчі наміри у стресовій ситуації публічного виступу перед аудиторією.

Виховання у здобувача вищої освіти естрадних навичок – важливе завдання сучасної музичної педагогіки. Для успішної професійної діяльності необхідно пояснити майбутньому вчителю музичного мистецтва сутність публічного концертного виступу, навчити навичкам саморегуляції на сцені, виховати психологічну стійкість, вміння концентруватися на музичному творі, а не на відволікаючих

зовнішніх і внутрішніх чинниках, а саме головне – прищепити відчуття відповідальності за якість виконання на сцені і водночас любов до гри і слухачів. Педагог повинен володіти знаннями з музичної психології, щоб надати студенту науково обґрунтовані методичні рекомендації. Викладачу необхідно добре розуміти характер, темперамент і психофізіологічні особливості учня: сильний / слабкий тип нервової системи, локус контролю – внутрішній / зовнішній, екстраверсія / інтроверсія, адекватність / неадекватність самооцінки тощо. Лише ретельне вдосконалення педагогічної майстерності і постійне оновлення методів роботи приводить до розкриття сценічної індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Vladislav Gusak,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9237-9681,
Candidate (PhD) of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Musicology and Vocal and Choral Art,
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna,
Uman, Ukraine,
e-mail: v.m.husak@udpu.edu.ua

Psychological Aspects of Public Concert Performance of a Future Music Teacher

The psychological aspects and conditions for optimising the psychological preparation of a future music teacher for a public concert performance, as well as the peculiarities of his/her professional work are considered. The essence of the concepts of ‘public concert performance’, ‘psychological self-regulation’ and ‘psychological readiness of a future music teacher for concert and performance activities’ is highlighted. The methodological foundations of the formation of self-regulation of a future music teacher in a public concert performance are outlined.
Keywords: concert performance activity, readiness, self-regulation, psychoregulation, skill, concert performance, method, higher education student.

Гусарчук Тетяна Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8067-4010,
докторка мистецтвознавства, доцентка,
професорка кафедри історії української музики та музичної фольклористики,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна,
e-mail: tvhusarchuk@gmail.com

Музична текстологія: дві концепції однієї дисципліни

Розглянуто етапи розвитку музичної текстології, трактування поняття тексту музичного твору стосовно музики різних епох і, відповідно, виокремлено два підходи до розуміння завдань і методів музичної текстології.
Ключові слова: текст музичного твору, текстологія, автограф, редакція, інтертекст, історія української музики.

Ключовим поняттям музичної текстології є поняття тексту музичного твору. У літературознавстві поняття тексту зазнало еволюції. Якщо у найбільш ранній назві

текстології («критика тексту») під текстом малося на увазі конкретне, одиничне джерело інформації, що репрезентує твір, то у пізнішій її версії («історія тексту») під текстом мається на увазі твір в усій сукупності його текстових версій. Літературна текстологія розглядала «явища життя тексту» як у давній, так і в новій літературі, що свідчило про зміну у визначенні предмету текстології з поняття «твір» на «текст».

Літературна текстологія справила великий вплив на музичну текстологію, і не лише стосовно предмета дисципліни, а й щодо використання методів дослідження рукописних і друкованих текстів, а також понять – архетип, автограф, список, копія, редакція, контамінація тощо.

Виникнення терміну «текстологія» належить XX століттю, проте ще у Стародавній Греції перші філологи займалися дослідженням папірусів в Александрійській бібліотеці, а в епоху Середньовіччя значну текстологічну роботу здійснювали монахи-ерудити (Корній Л. П. Джерелознавство історії української музичної культури: монографія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; Ніжин : Лисенко М. М., 2019. С. 130). Звісно, актуалізувалося дослідження рукописів з розвитком книгодрукування у зв'язку з підготовкою їх до публікації.

Із середини XIX століття розвивається музична текстологія, яка була покликана вирішувати багато різноманітних і складних проблем, пов'язаних зі специфікою та еволюцією нотації, неповною фіксацією нотного тексту, записом вербальних текстів у вокальній музиці тощо. Надзвичайної ваги набуває музична текстологія у процесі дослідження музики церковної традиції. Зокрема, це стосується списків монодичних піснеспівів, які походять з різних регіонів, осередків і належать різному часу (див.: Корній Л. П. До проблеми музично-текстологічного вивчення нотолінійних Ірмолоїв української традиції XVII – XVIII ст. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 41 : Старовинна музика – сучасний погляд. Кн. 2 : зб. наук. праць / упоряд. Н. О. Герасимова-Персидська. Київ, 2006. С. 87–93).

Не менш актуальними є текстологічні дослідження партесних поголосників XVII – першої половини XVIII століття, кінцевою метою чого є підготовка до видання, яка включає в себе розшифровку та зведення окремих партій у партитуру (див., наприклад: Дилецький М. Хорові твори / упоряд., ред., вступ. ст. Н. Герасимової-Персидської. Київ : Муз. Україна, 1981. 253 с.). Із порівнянням рукописних та друкованих списків, які містять численні варіанти нотного тексту та редакції творів, пов'язане дослідження духовних творів українських композиторів доби Класицизму (див.: Гусарчук Т. В. Текстологія української хорової спадщини другої половини XVIII століття (джерела, специфіка, завдання) // Українське музикознавство : наук.-метод. зб. Вип. 30. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2001. С. 103–116). Надзвичайно цікавий матеріал для розуміння психології творчості, проблем творчого процесу надає музична текстологія творів XIX та XX століть, досліджуючи, зокрема, автографи, чорнові ескізи, авторські редакції творів (Гусарчук Т. В. Індивідуалізація творчості в дзеркалі музичної текстології // Київське музикознавство. Вип. 7 : Текст музичного твору: практика і теорія : зб. ст. / упоряд. В. Г. Москаленко. Київ : КДВМУ ім. Р. М. Глієра, 2001. С. 86–87). Так, широке поле для текстологічних досліджень становлять рукописи Миколи Леонтовича, які розкривають творчу лабораторію митця (Корній Л. П. Джерелознавство історії української музичної культури, с. 135–137).

Отже, музична текстологія як важлива складова українського історичного музикознавства пройшла великий шлях і має значні здобутки. Однак розвиток музичного мистецтва у другій половині XX – першій чверті XXI століття висуває перед дослідникам нові проблеми, що спонукає до пошуку нових підходів і до музичної текстології. Передусім це базується на розширеному розумінні поняття «текст», що знову ж таки відбувається як в літературознавстві, так і в музикознавстві. Юлія Грібіненко узагальнює ці тенденції, розглядаючи поняття «гіпертекст», «код», «алюзія», «автоалюзія», «монограма», «інтертекстуальність», вводячи поняття «метатексту» (Грібіненко Ю. О. Теоретичні та категоріальні засади музичної текстології як актуальної музикознавчої дисципліни: монографія. Одеса : Олді, 2023. 512 с.). Об'єктом дослідження у монографії і, відповідно, у докторській дисертації авторки стала композиторська творчість XX – початку XXI ст., зокрема українських композиторів – В. Бібіка, Ю. Гомельської, В. Сильвестрова, Є. Станковича. Матеріалом дослідження стали праці, присвячені насамперед питанням семіотики та семіології, теорії тексту, тембрознавства тощо. Поняття тексту трактується багатомірно й достатньо широко, за участі різних дисциплін, у світлі провідних гуманітарно-філософських підходів. Як категорія художнього мислення розглядається інтертекстуальність у музиці. У роботі актуалізоване співвідношення понять «інтертекст» та «гіпертекст», відзначено більш широке поняття першого: «Інтертекстуальний підхід може застосовуватися як основа аналізу будь-якого тексту, а гіпертекстуальний – лише деяких його зразків, що мають нелінійну структуру» (Там само, с. 158). Інтертекст задається автором, гіпертекст же – за участі реципієнтів. «Інтертекстуальність реалізує принцип культурного полілогу за рахунок внесення до твору інших "голосів", часто з попередніх історичних періодів» (Там само, с. 441). Ю. Грібіненко стверджує: «Сьогодні можна говорити про зміну інтертекстуальної парадигми на гіпертекстуальну, коли на перший план виходить гіпертекст як більш сучасна, досконала, пластична інформаційна технологія та пристрій» (Там само, с. 158). Отже, за участі реципієнта створюється гіперреальність, яка представляє нову картину світу. Дослідниця пропонує запровадити поняття «метатекст» як «цілісний умовний простір, котрий дозволяє поєднуватись динамічній сукупності музичних текстів. Таким чином утворюється <…> надструктура, що організує тексти у нову єдність за наявності ідейно-художньої спільності між ними» (Там само, с. 465).

Як бачимо, цитована праця репрезентує нові підходи до аналізу тексту і, відповідно, нову концепцію музичної текстології. Однак, означуючи її як «актуальну музикознавчу дисципліну», авторка цілковито ігнорує весь попередній досвід музичної текстології, ставлячи за мету дослідження «визначити та обґрунтувати категоріальні засади, структурні та якісні ознаки музичної текстології як цілісної системної дисципліни» (Там само, с. 8). Натомість при такому підході мова має йти не про «цілісну системну дисципліну», а лише про створення нової концепції відповідно до формування нових реалій сучасної композиторської творчості.

Tetiana Husarchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8067-4010,
Doctor in Art Studies,

docent, professor of the Department of History
of the Ukrainian Music and Musical Ethnology,
P. I. Tchaikovsky Ukrainian NationalAcademy of Music,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: tvhusarchuk@gmail.com

Musical textology:Two concepts of one discipline

The stages of development of musical textology are considered, the interpretation of the concept of the text of a musical work in relation to music of different eras is examined, and, accordingly, two approaches to understanding the tasks and methods of musical textology are distinguished.
Keywords: text of a musical work, textology, autograph, edition, intertext, history of Ukrainian music.

Дем'янець Ігор Йосипович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5549-5122,
кандидат мистецтвознавства,
заслужений діяч мистецтв України,
доцент кафедри естрадно-вокального мистецтва ЗВО «Університет Короля Данила»,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: ihor.demianets@ukd.edu.ua

«Служба божа» з додатками на великі святаі час посту» Андрія Гнатишина: розкриття сакральної змістовності жанру

Розглянуто «Службу Божу» з додатками на великі свята і час Посту А. Гнатишина. Підкреслено, що концертність твору як чинник розкриття сакральної змістовності жанру, визначає сферу впливу секулярних чинників на естетику літургійних жанрів у творчості композитора.
Ключові слова: духовна музика, Літургія, церковний наспів, реґент, авторська інтерпретація.

Поміж багатьох великих літургійних циклів українського композитора, диригента, педагога, музикознавця, культурно-громадського діяча Андрія Гнатишина (1906-1995), чотириголосна «Служба Божа» з додатками на великі свята і час Посту 1965-го року. Така специфіка («з додатками») не була у його творчості винятком. Ще 1950-го року, митець створив дві «Служби Божі» для чоловічого хору з додатками на великі свята.

Вступне анотування композитора до твору – «Видаючи цю Службу Божу, йдемо назустріч бажанням багатьох священиків і диригентів українських церковних хорів» – чітко засвідчує, що українські релігійні громади за кордоном потребували не тільки таких простих, як «Самолівкова Служба Божа», а й достатньо складних у стилістичному та виконавському плані високомистецьких церковних творів (одним з яких і є ця Літургія). Поза сумнівом, надійною виконавською опорою був хор церкви святої Варвари як один з найпотужніших у виконавському плані популяризаторів українського національного стилю за кордоном. Певну незвичну для сучасного слухача колористику створює текстова основа. Мова цієї Літургії

близька за вимовою до старослов'янської; можливо, тут відтворився досвід реґентування у православних храмах Відня.

У цьому творі виявляються цілком інші стильові параметри. Перш за все, якщо звернути увагу на джерела тематизму окремих частин і твору в цілому, – це зразки київського (2-й варіант «Святий Боже», «Єлици», «Вірую»), галицького («Кресту Твоєму») та не визначеного регіонально «стародавнього» («Отче наш») розспівів. Таке домінування стилістики київського розспіву (це виразно простежується й у інших частинах) було зумовлене загальною орієнтацією церковно-музичної творчості А. Гнатишина на стиль київських хорових колективів, що виконували церковну музику, а тому й домінуючі у їх репертуарі зразки інтерпретацій київського наспіву у творчості різних композиторів. Поза сумнівом, виняткову роль у цьому відіграла творчість композиторів полисенківської генерації, особливо ж – О. Кошиця, більшість зразків церковно-хорової творчості якого виявляла саме цю стилістику.

Очевидно А. Гнатишин був добре знайомий з літургічними творами О. Кошиця, зокрема – циклами «Літургій», поміж яких перша була заснована виключно на інтонаційності і конкретних зразках, що побутували на Київщині, друга – на церковних наспівах, поширених в центральній та східній Україні, третя (з додатками «Вінчання та Панахиди») – різних варіантів київського розспіву, четверта – на основі Львівського Ірмологіону та Підкарпатського Простопінія.

Важливим компонентом у виборі саме цього пріоритету був вплив українських музикознавців – дослідників церковної музики, які переконливо обстоювали ідею визначального значення київського церковно-співочого стилю у розвитку української церковної музики.

З точки зору конструктивної будови, «Служба Божа» 1965-го року відрізняється від інших зразків цього жанру складом піснеспівів. Найменша відмінність полягає у кількості «малих» піснеспівів (як і злитті менших фрагментів з більшими), що вносить певні відмінності, але не виявляє відчутного впливу на драматургію. Структурно-композиційне збагачення відбулося за рахунок введення піснеспівів, які виконуються під час святкових служб (цілком незвичне для української композиторської творчості поєднання псалмів та антифонів у Літургії оглашенних) та, все ж таки, внаслідок орієнтації на відправи за участю вищого церковного кліру у головних храмах за участі добре вишколеного співацького колективу.

Слідом за прикладом О. Кошиця, А. Гнатишин використовує як текст першого антифону – «Воскликніте Господеви вся земля» із приспівом «Молитвами Богородиці» так і зображальний псалом «Благослови, душе моя, Господа»; після малої єктенії – другий антифон «Боже, ущедри ни» з приспівом «Спаси нас, Сине Божий» і другий зображальний псалом «Хвали, душе моя, Господа»; основою третього антифону є стих «Прийдіте, возрадуємся Господеві». Також у цій «Службі Божій» введено замінні частини: «Кресту Твоєму», «Єлици» та окремим фрагментом – два варіанти «Аллилуї».

Виразним проявом значущості ритуальних відправ для композиційної будови твору є послідовне дотримання принципу використання матеріалу Єктеній як окремих частин. Натомість композитор іноді приєднує до структури більших піснеспівів таких хорових «відповідей» на священичі проголошення, як «І духові Твоєму», «І со духом Твоїм», «І всіх, і все» тощо. Таким чином він синтезує дві тенденції, характерні для композиторів полисенківської школи: збереження характерної ритуальної функції єктеній у проекції на формотворення (розмежування

розділів відправи) із поглибленим розвитком тематичного ядра цього своєрідного малого варіаційного циклу (у першому випадку), або ж – укрупнення композиційних параметрів «великих» піснеспівів (у другому). Водночас будь-які різновиди хорових «відповідей» відіграють суттєву роль у наскрізному розвитку стилістичної основи «Служби Божої» та створенні своєрідних стабілізуючих зон після і перед інтенсивним інтонаційно-формотворчим розвитком інших частин циклу.

В аспекті загальної «колористики» та настроєво-психологічних відтінків і характеру співвідношень між частинами велику роль відіграють присутні тут варіанти розспівів однієї молитви («Трисвятоє», «Аллилуя», Єктенія сугуба, «Тебе поем» і «Да исполнятся»), виконаних у традиціях різних регіонів або ж – стилістично і за закономірностями формотворення відмінних між собою. Поміж авторських ремарок зустрічаються вказівки на виконання певних жанрів (після «Єлици» київського роспіву: «Тут співається Прокимен, а опісля Апостол»; після третього антифону: «Тут співаємо тропарі і кондаки»), що вказує на типову практику співу творів різних композиторів, узвичаєних у музичному побуті тієї чи іншої церкви. Піснеспіви, що можуть виконуватися під час різних церковних свят (додатки), належать до найпопулярніших поміж композиторської творчості ірмосів: «О Тебі радується», «Ангел вопіяше», а також – два рідкісні зразки розспіву в українській церковній музиці XIX–XX століть молитви «Всяческая десь».

Тематичний матеріал циклу виразно виявляє кілька стилістичних опор. Одним з них є принцип псалмодіювання, що синтезується з принципом пісенного розспівування текстів; внаслідок виникає формотворення варіаційного типу різне за розмахом у «малих» та «великих» піснеспівах. Показово, що псалмодійність надзвичайно яскраво виявляється в антифонах і зображальних псалмах, надаючи їх колористиці ефекту певної «автентичності».

У авторській інтерпретації тексту багатьох частин «Служби Божої» зіставляються різні емоційно-психологічні нюанси – тепла ліричність, стримане нагнітання напруги і навіть певний драматизм. При цьому композитор щедро використовує різноманітні типи інтонаційно-фактурного розвитку, зіставляючи у тексті прийоми гетерофонного і гармонічного багатоголосся (різного за кількістю партій), компліментарних доповнень, елементів імітацій і навіть фугато. Загалом створюється достатньо потужна динамічна хвиля, що, досягаючи у кульмінаційній фазі значної експресії вислову, завершується достатньо тривалим згасанням.

Показовою є зведення динамічної шкали від насиченого повноголосого *f* до *pp* у прозорому двоголоссі й, врешті, унісоні на першому ступені ладу. Останнє загалом створює ефектну формотворчо-колористичну ідею – своєрідну акустичну арковість між двома сусідніми частинами. Повернення й домінування псалмодійності. Наприклад: у третьому антифоні на початку тональність Фа-мажор не витримується до кінця, модулюючи у ре-мінор композитор створює стилістично-конструктивну арку, виразно підкреслюючи значення цього принципу у загальному формотворенні «Служби Божої».

«Служба Божа» з додатками на великі свята і час Посту розкриває сферу впливу секулярних чинників на естетику літургійних жанрів у творчості А. Гнатишина. У цьому сенсі можна констатувати факт утворення «концертного» напрямку. Мова тексту Літургії – українська; тематичний матеріал виразно виявляє декілька стилістичних опор: псалмодіювання, антифонність, колористика. Ладогармонічний план свідчить про врахування композитором як теситурних можливостей діапазонів

і тембрів хорових голосів, так і забарвленості тональних співставлень (домінування дієзної сфери) у виконанні та сприйнятті окремих частин Служби.

Розспівність забезпечує оновлення матеріалу і утверджує нову стилістичну опору, забезпечуючи семантичне зіставлення частин. Хорова фактура хорального типу, який «розцвічується» введенням терцових паралелізмів, що нагадують традиції співу кантів. Відтак можна говорити про синтез ознак галицької ліричної пісенності та різних типів (імітаційної та підголоскової) поліфонії.

Отож, чотириголосна «Служба Божа» з додатками на великі свята і час Посту є твором, що становить своєрідний підсумок не тільки у творчості А. Гнатишина, але і узагальнює показові для українського церковного співу тенденції, які розвивалися упродовж принаймні першої половини XX ст. у творчості провідних композиторів.

Igor Demyanets,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5549-5122,
Candidate of Art History,
Honoured Artist of Ukraine,
Associate Professor of the Department of Pop and Vocal Art at King Danylo University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: ihor.demianets@ukd.edu.ua

«Divine Service» with additions for major holidays and fasting periods by Andriy Gnatyishyn: revealing the sacred meaning of the genre

The article considers A. Hnatyshyn's 'Divine Service' with additions for major holidays and Lent. It emphasises that the concert nature of the work as a factor in revealing the sacred meaning of the genre determines the sphere of influence of secular factors on the aesthetics of liturgical genres in the composer's work.
Keywords: sacred music, liturgy, church chant, choirmaster, author's interpretation.

Дояр Лариса Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0789-2462,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка відділу «Державний архів друку»,
Книжкова палата України імені Івана Федорова,
Київ, Україна,
email: lardoyar@ukr.net

«Український Моцарт»: до 280-річчя від дня народження М. С. Березовського

Статтю присвячено історії української музики в особі її яскравого діяча М. С. Березовського (1745–1777). Авторська розвідка охоплює історіографію проблеми та узагальнює літературу з даної тематики. У студії використано існуючі натепер книжкові та нотні друки, що видавалися в Україні впродовж другої половини XX ст. – першої чверті XXI ст.
Ключові слова: музична спадщина М. С. Березовського, видавництво «Музична Україна», перша українська симфонія, опера «Демофонт», арія, соната для скрипки і чембало, хорові духовні твори.

У сонмі видатних українських композиторів XVIII ст., Д. Бортнянський, А. Ведель, М. Березовський – останньому з перелічених історія відвела особливе місце. Максим Березовський визнається автором першої української симфонії.

Мотивована ювілейною датою – 280-річчям від дня народження видатного українського композитора, диригента і співака Максима Созонтовича Березовського (1745–1777) – авторка поставила за мету дослідити збережені в Книжковій палаті України імені Івана Федорова друки, що так чи інакше пов'язані з його ім'ям. Опрацюванню методом контент-аналізу було піддано книжкову і нотну друковану продукцію, бібліографічні описи до якої містяться у карткових (видавничому та алфавітному) каталогах та електронній базі даних «Ноти» (2007–2023 рр.) вищеназваної установи. Особливу увагу, що є цілком очікуваним, було приділено видавництву «Музична Україна», матеріали якого розташовані в 130–134-ій скриньках «Видавничого каталогу» Книжкової палати України.

На підставі вивчення та аналізу наявних бібліографічних описів за позицією «М. С. Березовський» можна переконливо стверджувати, що музичні твори композитора в Україні видавалися лічені рази. Видавців, вочевидь, зупиняли фізична обмеженість обсягу його музичної спадщини, недоведеність окремих фактів біографії митця, брак та неповноцінна збереженість джерельної бази дослідження тощо. Вочевидь впливовим був і ідеологічний фактор, зокрема, українська першість у розвитку музичних жанрів на імператорських теренах. Безумовно, контраверсійним радянському атеїзмові був релігійний спадок українського барокального композитора. Якщо говорити про історію видання творів М. С. Березовського, то, даруйте за футбольний сленг, між радянським періодом і добою незалежності України спостерігається чіткий паритет «два на два»: видавництво «Музична Україна» у часи УРСР видало «Сонату для скрипки і чембало» Максима Березовського (Київ, 1983 р., 51 с.) та арії з його опери «Демофонт» (Київ, 1988 р., 88 с.), видавничими ж подарунками в незалежній Україні стали «Хорові духовні твори» митця (Київ, 1995 р., 114 с.) та збірка «Три симфонії» під редакцією Кирила Карабиця (Київ, 2021 р., 104 с.). Відзначимо, що нотне видання, до якого увійшла віднайдена симфонія до мажор М. Березовського, надруковане накладом у 500 примірників. Окрім музичних партій для перших та других скрипок, гобоїв, волторн, альта, клавесина та басів, книга уміщує захоплюючу розповідь Лариси Івченко з історії творчої спадщини митця та атрибуції його творів. У 2024 році вийшла друком нотна збірка «Двохорні концерти Арндрія Рачинського та Максима Березовського», який підготувала до друку О. Шуміліна.

Доцільно підкреслити, що усі видані твори стали справжнім проривом у розвитку березовськознавства, адже вони вводили у дослідницький та виконавський обіг маловідомі, призабуті та навіть загублені праці композитора. Щодо бібліографічних параметрів виданого загалу, то останній має таку невтішну характеристику, як вкрай малий наклад – сумарно його кількість ледь перевищує позначку в 4 тис. примірників.

Тим не менш, легендарна постать «українського Моцарта» згуртувала навколо себе чимало відданих музичній справі фахівців. Так, дослідником і популяризатором музичної спадщини Максима Березовського став відомий український композитор, Народний артист України, Голова Спілки композиторів на зорі нашої державної

незалежності (1992–2005 рр.) Михайло Борисович Степаненко (1942–2019). Саме із його передмовою та у його авторській редакції (розшифровці) відбулася публікація клавіру і партії скрипки «Сонати для скрипки і чембало». Старанним збирачем та поширювачем духовної музики Максима Березовського є український диригент, музикознавець, професор, лауреат премії імені Миколи Лисенка, очільник Громадського об'єднання «Український фонд духовної музики» Мстислав Сергійович Юрченко. Його титанічними зусиллями було видано велику за вмістом (загалом, 21 твір) збірку псалмів М. С. Березовського. До книги увійшли такі хорові духовні твори, як: «Слава... Єдинородний», «Придіте, поклонімся», «Іже Херувими», «Єктенія. І Духові Твоєму. Отця і Сина», «Вірую», «Милость мира», «Достойно єсть», «Отче наш», «Хваліте Господа с небес №1», «Хваліте Господа с небес № 2», «Хваліте Господа с небес № 3», «Творяй ангели», «В память вічную будет праведник», «Чашу спасенія», «Во всю землю», «Знаменася на нас», «Радуйтеся, праведніі», «Блажені яже ізбрал», «Бог ста в сонмі Богов», «Господь воцарися», «Не отвержи мене во время старості» (Хорові духовні твори: [для чотириголосного хору SATB]/ М. С. Березовський. Київ: Український фонд духовної музики, 1995 (Центр музичної інформації спілки композиторів України). 114 с.).

Щодо березовськовмісної літератури, яку ми досліджували в форматі «про нього», то тут ми маємо декілька різновидових книгодруків, а саме: енциклопедичний довідник, підготовлений Інститутом історії України НАН України, що містить самостійне гасло про композитора (Малий словник історії України/ [Відп. ред. В.А. Смолія]. Київ: Либідь, 1997. 464 с.), аналогічний з попереднім довідник, присвячений композиторам України та української діаспори (Муха А.І. Композитори України та української діаспори. Довідник/ А. І. Муха. Київ: Музична Україна, 2004. 350 с.), нариси з історії української церковної музики (Маценко П. Нариси до історії української церковної музики/ П. Маценко. Київ: Музична Україна, 1994. 149 с.), розвідки з історії Національної музичної академії України (Ольховський А. В. Нарис історії української музики: До 90-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського / А. В. Ольховський. Київ: Музична Україна, 2003. 510 с.), Національного академічного театру опери і балету України імені Т. Г. Шевченка (Станішевський Ю. О. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність / Ю. О. Станішевський. Київ: Музична Україна, 2002. 734 с.), Національної філармонії України (Яворський Е. Н. Зоряний шлях Національної філармонії України: Історія. Минуле. Сучасне / Е. Н. Яворський. Київ: Музична Україна, 2003. 158 с.). Варто акцентувати, що до постаті Максима Березовського усі з перерахованих видань є лише епізодовими. Дотичною до фігуранта даного дослідження є також праця Олександра Кошиця (Про українську пісню й музику: [Лекції, прочитані автором у Колумбійському університеті в США]. Київ: Музична Україна, 1993. 47 с.).

На цьому, безперечно, родючому тлі, вітчизняне березовськознавство представлене й кількома творами, що змістовно цілком належать порушеній нами проблематиці. Загалом, життю та творчості М. С. Березовського у науковому та художньому вимірах присвячено 5 книгодруків, серед яких авторська праця В. Витвицького (Максим Березовський: Життя і творчість. Львів: Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос», 1995. 110 с.), колективна монографія під

редакцією О. Шуміліної (Максиму Березовському присвячується. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2023. 228 с.), біографічні нариси, упорядковані Я. Якубяком (Розповіді про композиторів минулого і сьогодення. Київ: «Музична Україна», 1994. 79 с.), Ю. Колісниченком та С. Плачиндою (Неопалима купина. Роксолана, Гулевичівна, Прокопович, Березовський, Ведель. – Київ: «Молодь», 1968. 250 с.), а також єдиний у своєму роді художній твір про Максима Березовського – роман Михайла Дашкієва «Страчена пісня» (Київ, 1985 р., 287 с.), що вийшов у видавництві «Радянський письменник» з передмовою М. Ратушного та під рецензуванням І. М. Власенка і М. С. Юрченка.

Очевидно більшою є присвячена Максиму Березовському кількість праць, надрукованих у вітчизняній періодиці (газетній та журнальній), однак, цей масив потребує додаткової студії.

Підсумовуючи вищесказане, мусимо підкреслити, що друкований доробок творів Максима Березовського є вкрай обмеженим. Це пояснюється часовою віддаленістю, недостатністю першоджерел, плутаниною в біографічних даних композитора та різночитанням його прізвища за кордоном. Разом з тим, життя та мистецька діяльність М. С. Березовськогознайшли доволі широке відображення в книгодруках України. Від початку 1980-х років і до сьогодення просуванням творів композитора опікується видавництво «Музична Україна». Виданням найдавнішого (1968 р.) березовськовмісного друку позначилося столичне видавництво «Молодь», що випустило вищезгадувану біографічну збірку «Неопалима купина».

Larisa Doiar,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0789-2462,
Candidate (PhD) of historical sciences, associate professor,
head of the «State Print Archive department»,
Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov,
Kyiv, Ukraine,
email: lardoyar@ukr.net

«Ukrainian Mozart»:to the 280th anniversary of the birth of M. S. Berezovsky

The presented article is devoted to the history of Ukrainian music in the person of its bright figure M.S. Berezovsky (1745–1777). The author's research covers the historiography of the problem and summarizes the literature on this topic. The study used the currently existing book and sheet music publications published in Ukraine during the second half of the 20th century – the first quarter of the 21st century.
Keywords: musical heritage of M.S. Berezovsky, publishing house «Musical Ukraine», first Ukrainian symphony, opera «Demophon», aria, sonata for violin and harpsichord, choral spiritual works.

Дубровіна Ірина Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6676-4789,
кандидатка педагогічних наук, доцентка, наукова співробітниця,
відділ музичних фондів,
Інститут книгознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: iradubrovina@ukr.net

Евристичні та емпіричні методи пошуку музичних творів на слова Олександра Олеся

Описано методи пошуку музичних інтерпретацій поезії Олександра Олеся для створення нотографічного покажчика «Олесь в музиці». Синтез методів демонструє ефективність поєднання традиційних бібліографічних методів із інноваційними підходами до систематизації інформації в епоху цифрових технологій.
Ключові слова: творчість Олександра Олеся, музична рецепція поезії, нотографічний покажчик, методи пошуку, музичне мистецтво.

Олександр Олесь (справж. прізвище – Кандиба) (1878–1944) – визначний представник українського символізму початку ХХ століття, поет-класик, творчість якого стала джерелом натхнення для багатьох композиторів. Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Станіслав Людкевич та інші митці працювали зі словом О. Олеся у вокальних жанрах, створюючи переважно хори та солоспіви, мелодекламації. Музикальність його поезії високо оцінили такі громадські діячі та представники національно-визвольного руху як Олена Пчілка, Софія Русова, Леся Українка та Іван Франко.

Систематизація нотної спадщини на поетичні тексти О. Олеся довгий час була відсутня, що зумовлено забороною радянської влади творчості поета впродовж тривалого періоду (з 1919 по 1960 рр.) через його еміграційний статус та підтримку політики УНР. Наслідком цього стала відсутність як централізованих каталогів із літературної творчості поета, так і нотних видань на його слова, що актуалізує потребу створення спеціалізованого нотографічного покажчика «Олександр Олесь в музиці».

Формування джерельної бази для підготовки нотографічного покажчика базувалося на комплексному аналізі наукових праць та довідкових видань. Основу методологічного підходу склали фундаментальні дослідження, а саме: довідник «Музичні видання України 1917–1963 рр.: бібліографічний покажчик», «Музичні видання України 1961–1971 рр.: бібліографічний покажчик», монографія О. Бугаєвої «Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича» (2011), «Українські нотні видання 1924–1930 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (вокальна музика»); «Інструментальна музика в українських нотних виданнях 1923–1934 років», «Українські нотні видання 1923–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (інструментальна музика)». Ці праці забезпечили необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для систематизації та каталогізації нотних матеріалів.

Важливим аспектом джерелознавчої роботи стало відтворення історичного контексту на основі вивчення періодики журналів «Музика» 1920-х рр., програм та афіш концертів, мемуарної літератури та епістолярної спадщини Олександра Олеся, рекламних матеріалів і видавничих каталогів тощо. Під час роботи над науковим покажчиком виникла потреба в прослідковуванні контактів Олеся з членами літературних об’єднань «Родина», «Молода Муза», середовищем діаспорної україн-

ської еміграції, його безпосередніх зв'язків із Миколою Лисенком, Оленою Журливою, Оленою Пчілкою.

Евристичний метод пошуку музичних творів на слова О. Олеся містив комплексну систему пошукових стратегій, що базується на принципах нелінійного пізнання та творчого мислення. Методологія пошуку музичних творів на слова поета передбачала міждисциплінарний підхід із залученням джерел із різних галузей: джерелознавство, літературознавство, етномузикознавство, архівознавство тощо. Було опрацьовано архів № 15 О. Олеся, що знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, друковані видання, приватні колекції, електронні бази даних, аукціонні каталоги, цифрові архіви.

Пошук починався з найвідоміших творів на слова Олеся (таких як «Ялинка», «Веснянка», «Сміються, плачуть солов'ї», «Надворі червоніє» та ін.) та поступово розширювався на менш відомі вірші, покладені на музику. Особлива увага приділялася творам, зафіксованим у довідниках та каталогах, а також увага була прикута до маловідомих композиторів та їхніх творів, які не могли залишатися поза увагою дослідників. Так, було знайдено автограф Л. Д. Вербовського для міш. хору a cappella «Три менти». Твір датовано 1927 роком, зберігається у фонді № 50 Інституту рукопису НБУВ, спр. 984. Інформація про композитора в процесі пошуку потребувала уточнення.

Емпіричний метод пошуку музичних творів на слова О. Олеся базувався на безпосередньому зборі, атрибуції та аналізі нотних матеріалів, які ґрунтуються на принципах систематичності та об'єктивності отриманих нотних видань. Це потребувало від дослідників вивчення фондів ЦДАМЛМ України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, особистих архівів композиторів.

Особливу увагу було приділено нотним автографам та супровідній документації, датуванню рукописів для визначення часових рамок. Не менш вагомим виявився бібліографічний пошук – опрацювання каталогів нотних видань, бібліотечних описів, включно з приватними колекціями та рідкісними зібраннями. Дискографічні пошуки спрямовували дослідників на аналіз історичних записів, національних музичних онлайн-баз та зарубіжних фондів, пошук інформації в періодиці, рецензіях на твори поета-класика.

Верифікація авторства стала одним із найскладніших завдань дослідження. У багатьох нотних виданнях авторство О. Олеся було приховане або спотворене внаслідок цензурних обмежень. Наприклад, у збірці Осипа Залеського «Пісні на оден голос з фортепіано» (Станислав ; Львів : Українське музичне видавництво «Ліра», 1923) синьою тушшю замальовано прізвище О. Олеся як автора слів. Аналогічна ситуація спостерігалася у творі Кирила Стеценка «Весна прийшла» для мішаного хору a cappella, де слова О. Олеся були помилково приписані Л. Глібову. А текст хору «Заповіт піонерам» С. Людкевича було «адаптовано» під радянські нормативи піонерського маршу.

Покажчик включає коментар щодо аудіо- та відеозаписів виконання романсів на слова О. Олеся відомими співаками різних часів. Потенціал *YouTube* дав змогу залучити сучасних композиторів до співпраці в наданні відділу музичних фондів

НБУВ власних творів на слова поета та написанні нової музики, що має на меті збагатити цей напрям музичної бібліографії для подальших досліджень.

Таким чином можна простежити, як зростав інтерес до творчості О. Олеся, інтерпретований у музиці від початку ХХ століття до сьогодення.

Комплексне дослідження музичної рецепції поезії Олександра Олеся в НБУВ засвідчило виявлення понад 500 музичних творів різних жанрів, що значно перевищує попередні оцінки, зазначені в Українській музичній енциклопедії й підкреслює винятково високий потенціал поетичної спадщини для музичного мистецтва. Виявлено твори композиторів у джерелах української діаспори (Канада), що засвідчує міжнародний резонанс творчості поета та потребує подальшого дослідження.

Особливою науковою цінністю характеризується введення до наукового обігу раніше невідомих музичних джерел. Переважно це стосується видань, опублікованих на території України в спеціалізованих видавництвах «Дніпросоюз», «Державне видавництво», «Київське державне підприємство», «Торбан», «Українська накладня», «Коломия», а також рукописних матеріалів, які до цього часу залишалися поза увагою дослідників.

Прикладом непростих знахідок може слугувати згадка про кантату Л. Ревуцького «Щороку» на мішаний хор з оркестром (на слова О. Олеся) у журналі «Музика» (1924, № 1/3, с. 5), яка взагалі не фігурує у відомих списках творів композитора. Це свідчить про те, що багато творів ще потребують виявлення та наукової атрибуції.

Процес ідентифікації окремих видань ускладнювався специфікою бібліографічного опису в історичних джерелах. Значна частина матеріалів описувалася на основі непрямих джерел, без безпосереднього огляду (de visu), що створювало додаткові методологічні виклики. Проблематичними виявилися також неточності в перекладах назв творів українською та російською мовами.

Особливого значення набув непрямий пошук. Наприклад, у *YouTube* було виявлено відео пісні «Надворі червоніє» як української народної пісні, але з позначкою авторства слів О. Олеся. Це підштовхнуло до думки про те, що слова цієї народної пісні насправді належать поетові, що потребує додаткової верифікації. Важливим аспектом роботи стала співпраця з композиторськими осередками України та іншими музичними центрами, що дало змогу розширити географію пошуку та виявити регіональні особливості музичної рецепції творчості О. Олеся та інформацію як про дослідника-фольклориста В. Дубравіна, так і те, що ця пісня записана від Оксани Клименко. Остання створила свій варіант мелодії, що згодом стала народною піснею (Пісні Сумщини, 1989. Київ : Музична Україна).

Комплексне застосування методів пошуку музичних творів створило основу для вивчення обсягу творів музичного мистецтва на слова поета-класика та їхньої жанрової палітри.

Таким чином евристичний метод забезпечив творчий пошук та виявлення прихованих зв’язків, тоді як емпіричний підхід гарантував фактологічну достовірність та систематичність.

Підготовка нотографічного покажчика сприятиме поширенню творчості поета, чия спадщина тривалий час зазнавала цензури. Виявлення великої кількості музичних

інтерпретацій спростовує радянські ідеологічні стереотипи про творчість митця та засвідчує його вагомий вплив на українську музичну культуру.

Таке дослідження демонструє ефективність поєднання традиційних бібліографічних методів з інноваційними підходами до пошуку та систематизації інформації. Перспективи подальших розвідок полягають у розширенні географічних меж пошуку, особливо у фондах діаспорних українських інституцій, зокрема бібліотек, створенні цифрової платформи покажчика з можливістю доступу аудиторії до музичної спадщини.

Iryna Dubrovina,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6676-4789,
Candidate (PhD) of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Research Associate,
Music Books and Collections Department,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: iradubrovina@ukr.net

Heuristic and empirical methods for searching musical works based on Oleksandr Oles' lyrics

This paper describes methods for searching musical interpretations of Oleksandr Oles' poetry for creating the notographic index «Oles in music». The synthesis of methods demonstrates the effectiveness of combining traditional bibliographic methods with innovative approaches to information systematization in the digital technology era.
Keywords: Oleksandr Oles' works, musical reception of poetry, notographic index, search methods, musical art.

Зосім Ольга Леонідівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7546-094X,
докторка мистецтвознавства, професорка,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
Київ, Україна,
e-mail: olgazosim70@gmail.com

Пісня «infinitae bonitatis» у польському та українському репертуарі XVIII – XX століть

Розглянуто особливості входження й побутування угорської духовної пісні XVII століття «Infinitae bonitatis» у польському та українському духовнопісенному репертуарі XVIII–XX століть. Зазначено й охарактеризовано текстові та мелодичні зміни у пісенному творі, які окреслюють особливості адаптації запозичених пісень в обох національних духовнопісенних традиціях, підкреслюючи їх відмінні риси.
Ключові слова: латиномовна духовна пісня, контрреформація, угорська, словацька, польська, українська духовнопісенні традиції, канціонали, рукописні співаники.

Різдвяна латиномовна пісня «Infinitae bonitatis» угорського походження вийшла друком 1651 року у збірці «Cantus Catholici». 1655 року вона була надрукована у словацькій версії канціоналу «Cantus Catholici». В обох виданнях мелодія була ідентичною, як і латинський текст, що мав оригінальну строфіку та відзначався надмірністю використання тропів і фігур, лексичною витонченістю й синтаксичною складністю, тобто повністю відповідав естетиці католицької контрреформаційної поезії.

Твір був відомим за межами Угорщини та Словаччини, його, наприклад, було надруковано у хорватській збірці «Cithara octochorda» (1757). Пісня була достатньо популярною в інших країнах Європи, і наразі ми зупинимося на її польських та українських версіях. Якщо говорити про польський духовнопісенний репертуар, то найбільшого поширення отримав варіант зі збірки «Spiewnik koscielny» М. Мьодушевського, що був надрукований у Кракові 1838 року. Звертає увагу передусім мелодія польської версії пісні, яка з тридольної ($^3/_2$) стає чотиридольною (C), при цьому вона зберігає основний мелодичний контур, хоча й доволі суттєво його спрощує. Проте найбільшою відмінністю є зміна ладу з мажорного на мінорний, що, безумовно, трапляється при напівусному побутуванні пісенних творів, хоча найчастішими є випадки, коли зміна ладу пов'язана із використанням нової мелодії, яка є цілком відмінною від оригінальної. Друкована версія пісні «Infinitae bonitatis» 1838 року, найімовірніше, є найдавнішою з усіх відомих на цей момент польських, в ній використано оригінальний латинський текст, а не його польський переклад, що в цілому нетипово для XIX століття. Мелодія зі збірки М. Мьодушевського закріпилася в польському духовнопісенному репертуарі, саме вона звучала в традиційних театралізованих різдвяних виставах – пасторалках. Наприклад, з оригінальним латинським текстом її було використано в № 40 (хор янголів) у виставі «Pastorałka. Misterium ludowe w układzie Leona Schillera» (1931).

Попри канонічність для польського духовнопісенного репертуару тексту й мелодії «Infinitae bonitatis» зі збірника М. Мьодушевського, виникають питання щодо існування її інших текстових та мелодичних варіантів, враховуючи велику кількість угорських мелодичних версій, а також варіативності угорських перекладів. Відповідь на них дає вивчення рукописних джерел, а також регіональних друкованих видань, які розкривають особливості функціонування пісні «Infinitae bonitatis» у польському духовнопісенному репертуарі. Один із найбільш ранніх варіантів запису твору містять рукописні співаники монастиря бенедиктинок в Станьонтках (Staniątki). У рукописі, який науковці зазначають як Kancjonał E, який відноситься до періоду 1700–1705 років, на с. 62 зв. – 63 розміщено польський переклад пісні, що починається словами «Niezmiernej dobrotliwości». Це не єдиний запис цього твору в рукописах зі Станьонтек, пісню розміщено і в рукописі 1707 року (Kancjonał F), який за змістом повторює попередній, хоча й не повністю. Версія з рукопису Kancjonał E розкриває особливості польської рецепції угорської пісні «Infinitae bonitatis». У польському рукописі, на відміну від угорського або словацького друкованого співаника, розміщено не оригінал, а переклад латинського тексту з інципітом «Niezmiernej dobrotliwości», в якому збережено усі 8 строф пісні. Польський текст повністю передає не лише зміст, а й стилістичні особливості контрреформаційної барокової поезії.

Звернімо особливу увагу на мелодію пісні «Infinitae bonitatis», яка зберігає загальні мелодичні риси угорського оригіналу, зокрема тридольний метр, однак починається із сильної долі, а не слабкої (в оригіналі немає тактових рис, а метричні акценти, зокрема затакт, створюються за рахунок початкової паузи); перші дві фрази є ідентичними, чого не було в оригіналі; третя та остання фрази, які в оригіналі були більш розлогими та мелодично виразнішими, спростилися і стали більш нейтральними; змін зазнала мелодія і в другій половині строфи, хоча її ритміка та мелодичний контур збереглися. Однак в першу чергу звертає увагу гармонізація пісні, яка змінює її ладовий нахил із мажорного на мінорний. Це стало можливим завдяки трактуванню початкової ноти *ля* не як терцієвого тону тональності *фа мажор*, а основного у тональності *ля мінор*, а також запис пісні без ключового знаку *сі бемоль*. Отже, більш ніж за сто років до появи друкованого варіанту в польському духовно-пісенному репертуарі з'явилася мелодична версія, яка з невеликими видозмінами, передусім ритмічними, пізніше стала кодифікованою. Польський варіант пісні «Infinitae bonitatis» із рукописного співаника початку XVIII століття ще раз підтвердив, що мелодії духовних пісень, записані в XIX столітті, часто є значно давнішими, і час їх появи може бути засвідченим більш ранніми рукописними джерелами.

Якщо говорити про мелодичні версії пісні «Infinitae bonitatis» в польському репертуарі, то мелодія зі збірки «Spiewnik koscielny» М. Мьодушевського є найпопулярнішою, тому часто цю пісню друкували лише в текстовому варіанті, як, наприклад, у варшавській збірці К. Мяркі «Kantyczki. Kolędy i pastorałki w czasie Świąt Bożego Narodzenia po domach śpiewane z dodatkiem pieśni przygodnych w ciągu roku używanych» (1911), яка містила частину пісенних творів із мелодіями, а частину – лише з текстами. Переклад пісні «Infinitae bonitatis» (№ 186) був надрукований лише у текстовій версії, вочевидь, враховуючи популярність мелодії, у свій час розміщеній у співанику М. Мьодушевського. Однак у виданні 1903 року «Zbiór melodyi dla użytku kościelnego i prywatnego", що вийшло у Битомі, ми бачимо цілком відмінну мелодичну версію пісні (№ 139), яка є мажорною. І хоча вона є далекою від угорського оригіналу, її мелодичні контури, як і тональність фа мажор, апелюють до первісного варіанту середини XVII століття. Тож, попри уніфікованість в польській традиції мелодії пісні «Infinitae bonitatis», її регіональний варіант відсилає до оригінальної версії, де збережено мажорний лад як одну із базових ознак твору.

Щодо тексту пісні «Infinitae bonitatis», то в XIX столітті вона отримала новий переклад з інципітом «Wspaniałości niezmierzonej», який представлений в двох згаданих вище збірках. Переклад XVIII століття, який, вочевидь, був відомий лише в монастирі в Станьонтках, так і не став загальнонаціональним, на відміну від мелодії, яка, можливо, з'явилася не в цих монастирських стінах, але була зафіксована саме там. Новий переклад з інципітом «Wspaniałości niezmierzonej», що також передає особливості барокової контрреформаційної поезії, було зроблено вже в другій половині XIX століття, що непрямо підтверджується друком твору в середині XIX століття лише мовою оригіналу, оскільки перекладу з інципітом «Wspaniałości niezmierzonej» тоді ще не існувало.

Говорячи про українські версії пісні «Infinitae bonitatis» зазначимо, що вони були значно менш популярними, а процес залучення та адаптації твору до україн-

ського духовнопісенного репертуару був цілком відмінним від того, що ми бачили в польському. Її зафіксовано у двох рукописах – галицькому співанику межі XVII–XVIII століть, що нині зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника (ф. АСП, № 233, інципіт «Безконечной благостины»), та співанику Захарія Дзюбаревича, козака Гадяцького полку, що був переписаний у 1728–1730 роках і нині зберігається в бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі (ф. Основний, № 16.6.29, інципіт «Безконечной благостини»). Обидва співаники репрезентують православну духовнопісенну традицію, а сама пісня не є перекладом, а скороченою до 5 строф текстовою контрафактурою, написаною книжною українською мовою, де збережено форму строфи, а власне перекладом є лише перші два інципітні рядки. Втім, що йдеться про той самий твір, свідчать не лише оригінальна строфіка та інципітні фрази, а й мелодія пісні, що записана у львівській збірці, яка хоча й не ідентична, але значно ближча, ніж польська з монастиря у Станьонтках, до угорської версії, хоча б тому, що зберігає мажорний лад. Також зазначимо, що український та польський варіанти були записані практично одночасно, не виключено, що український навіть раніше, бо львівський рукопис датують 90-ми роками XVII століття. Таким чином можна стверджувати, що українська і польська версії пісні «Infinitae bonitatis» є абсолютно незалежними, однак за основу обох було взято латиномовний твір з угорського або словацького видання «Cantus Catholici», можливо також, що і з інших канціоналів, які могли містили цю пісню. Оскільки мелодичні, як і текстові, версії в обох друках «Cantus Catholici» є ідентичними, першоджерело не має суттєвого значення, проте звертання до словацького видання виглядає більш ймовірним. Головним є той факт, що пісня «Infinitae bonitatis» прийшла до України не з польського репертуару, оскільки вже на початку XVIII століття польська мелодична версія завдяки зміні ладу вже була суттєво відмінною, що вирізняло її з усіх європейських національних духовнопісенних традицій, в тому числі й української.

Не можна оминути церковнослов'янський варіант пісні «Infinitae bonitatis» з інципітом «Нескончаемая благость», що міститься в рукописі, який був переписаний у середині XVIII століття на теренах Західної Білорусі (нині –Польща) і відомий як Супрасльський богогласник. Чотиристрофна пісня «Нескончаемая благость» також не є перекладом, а текстовою контрафактурою, хоча й ближчою до оригіналу, оскільки в ній перекладено не лише перші інципітні фрази, а всю першу строфу, а інші три є більш близькими за поетикою до латинського тексту. Оскільки рукопис є ненотованим, важко сказати, на яку мелодію вона співалася – угорську, польську чи українську. Усі варіанти є вірогідними, а тому при уведенні її до виконавської практики можливо використовувати як оригінальну угорську, так і видозмінену польську версію, а також український варіант із галицької рукописної збірки.

Olga Zosim,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7546-094X,
Doctor in Arts, Professor,
National Academy of Culture and Arts Management,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: olgazosim70@gmail.com

The song «infinitae bonitatis» in the polish and ukrainian repertory of the 18th–20th centuries

The features of the appearance and existence of the 17th-century Hungarian spiritual song «Infinitae bonitatis» in the Polish and Ukrainian spiritual song repertoire of the 18th–20th centuries are considered. The textual and melodic changes in the song are indicated and characterized, which outline the features of the adaptation of borrowed songs in both national spiritual song traditions, emphasizing their distinctive features.
Keywords: Latin-language spiritual song, Counter-Reformation, Hungarian, Slovak, Polish, Ukrainian spiritual song traditions, hymnals, manuscript songbooks.

Івченко Лариса Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2562-3979,
кандидатка мистецтвознавства,
завідувачка відділу музичних фондів,
відділ музичних фондів,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: ivchenko@nbuv.gov.ua

Ковтанюк Юрій Славович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4120-1875,
кандидат історичних наук,
старший дослідник,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

Косяк Ігор Васильович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1543-9257,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
відділ систем оптичної реєстрації інформації,
Інститут проблем реєстрації інформації,
Національна академія наук України
Київ, Україна
e-mail: kivfox@ipri.kiev.ua

Крючин Андрій Андрійович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5063-4146,
доктор технічних наук,
заступник директора,
Інститут проблем реєстрації інформації,
Національна академія наук України
Київ, Україна
e-mail: kryuchyn@gmail.com

Цибульська Олена Анатоліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3492-6368,
молодша наукова співробітниця,
відділ музичного фондів,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: tsybulska@nbuv.gov.ua

Міжнародне тристороннє співробітництво у проєкті з оцифровування аудіозаписів колекції шелачних грамплатівок відділу музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Проєкт з оцифровування та відновлення фонограм колекції шелачних грамплатівок за фінансової підтримки німецьких колег був реалізований Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України і відділом музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Ключові слова: аудиовізуальні документи, шелачні грамплатівки, цифрова реставрація фонограм, метадані, бібліотечні електронні ресурси, музична культурна спадщина.

Оцифровування бібліотечних фондів – важлива сьогочасна світова стратегія збереження історико-культурної спадщини. Саме сьогодні, в умовах воєнного стану, в Україні гостро постає проблема збереженості найбільш цінних документів шляхом їх оцифрування. Одним із важливих завданням установ-розпорядників фондів постає створення онлайн інформаційних ресурсів як сучасного засобу надання зручного доступу до інформації широкому колу користувачів – і любителям музики, і науковцям у будь-якому куточку планети.

У 2024 р. співробітники відділу музичних фондів НБУВ взяли участь у підготовці проєкту, що було схвалено об'єднаною групою німецьких урядових та академічних і громадських установ, а саме: Центр допомоги мистецтву України, за фінансування Федерального міністерства закордонних справ у Берліні спільно з Німецько-українським товариством економіки та науки = Ukraine Art Aid Center (UAAC) mit der Förderung durch Auswärtiges Amt Berlin in Verbindung mit der Deutsch-Ukrainischen Gesellschaft (DUG-WW) für Wirtschaft und Wissenschaft e. V. und SCHLIEN & Friends GmbH; організація Міжнародний репертуар музичних джерел – Répertoire International des Sources Musicales (RISM); Саксонська державна бібліотека – Дрезденська державна та університетська бібліотека – Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB Dresden); Товариство музичних досліджень – Gesellschaft für Musikforschung (GfM); Гейдельберзький університет – Universität Heidelberg; Берлінська державна бібліотека – Прусський фонд культурної спадщини – Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Німецька сторона у формі благодійної допомоги передала у дарунок обладнання для оцифровування паперового нотного й аудіофонду (музичних платівок) і профінансувала виготовлення копій з колекції шелачних грамплатівок.

Зібрання грамофонних платівок, що знаходяться у відділі музичних фондів НБУВ, налічує близько 2300 одиниць зберігання та охоплює період з 1902 по

1950 рр. Зібрання НБУВ є цінним джерелом для вивчення музичних смаків киян періоду, що відповідає часу їх виготовлення і колекціонування. У своєму складі фонд має колекційну частину раннього періоду звукозапису, так званої «акустичної ери» (1888–1930), з якої було відібрано 500 платівок для оцифрування. Це 470 шелачних платівок з колекції анонімного фондовласника, 13 – з колекції Сергія Маслова та 17 – з колекції Івана Лисенка.

У зібранні представлено платівки різних звукозаписувальних фірм: «Граммофон Ко.» (Gramophone Co.), «Фонотипія» (Societa Italiana di Fonotipia Milano), «Екстрафон» (Акционерное общество Экстрафон в Киеве), «Одеон» (Odeon Record), «Зонофон» (Zonophone Record), «Сирена» (Syrena Record), піратський «Орфеон» (Orpheon Record), менш популярні, але рідкісні Інтернаціональ Екстра Рекорд – Київ-Берлін (International Extra Record – Kyiv-Berlin), «Бека-Майстер-Рекорд» (Beka-Meister-Record), Омокорд, Metropol («Метрополь») та ін. Найчастіше записи репрезентують вокальну музику у супроводі фортепіано або оркестру, скрипки, органу. Серед виконавців – всесвітньо відомі імена: українська співачка славетна Соломія Крушельницька, українсько-польський бас Адам Дідур, блискучий тенор Енріко Карузо, а також забуті, заборонені або маловідомі українські співаки початку ХХ ст., хорові колективи, різні оркестри й ансамблі.

Вибрані до проекту оцифрування платівки з колекції І. М. Лисенка – записи, що охоплюють 1910–1930-ті рр. у кількості 17 примірників (34 записи). Серед них – українські хорові колективи, сольні і дуетні вокальні записи. Відмінною ознакою і особливою цінністю колекції І. М. Лисенка є записи української діаспори в США, а особливо – звернення до українського репертуару тих співаків, які вважаються російською пропагандою носіями російської культури. Серед них – записи 1920-х рр. І. Кремер, Л. Веселої, М. Менцинського, В. Тисяка та ін. Окрім них, містяться і платівки, записані до 1918 р., географічно різноманітні за місцем запису – Варшава, Вільно (Вільнюс), Київ, Полтава, Харків. Значною цінністю для української музичної культури є платівка харківського хорового колективу під управлінням І. М. Туроверова (1862– після 1916) з записом «Заповіту» на слова Тараса Шевченка, муз. Г. Гладкого, зроблений у Харкові компанією Грамофон-рекорд в 1911 р. Найчастіше в українській музичній культурі згадувався і демонструвався запис хору під управлінням П. А. Шереметинського, здійснений компанією Грамофон-рекорд у Полтаві 1906 р. (також наявний і в колекції звукозаписів відділу музичних фондів).

Грамплатівки, особливо найстаріші – шелачні, завжди потребували особливо обережного зберігання, вимагали обмеження доступу до них не тільки користувачів, але і співробітників, з причини фактичного руйнації платівок через прослуховування. Історично, до 1940-х рр., основним засобом відтворення грамофонних платівок були механічні грамофони. Ці пристрої характеризувалися значним тиском на звукову доріжку – вага тонарма та відтворюючої голки могла досягати 100 грамів. Для порівняння, сучасні звукознімачі працюють з тиском у діапазоні 2–5 грамів. Саме багаторазові відтворення із застосуванням такого тиску є основною причиною пошкодження інформаційної поверхні платівки, що згодом втрачає свої властивості та не забезпечує відповідної міцності матеріалу, дозволяючи витримувати такий високий тиск. Фактично, кожне нове відтворення звуку на механічних грамофонах призводило до погіршення стану шелачних дисків, тому деякі з аудіозаписів не звучали понад 60 років.

Для відтворення записів із грамплатівок було використано професійне обладнання: програвач Hi-Fi класу Technics SL 1200MK7, головка звукознімача з шелом Nagaoka MP-110H, відтворюючі змінні сферичні алмазні голки для 78 обертів за хвилину (RPM) Nagaoka з трьома різними радіусами NMP 2.0, NMP 2.5, NMP 3.5. Для оцифровування та відновлення аудіозаписів співробітниками Інституту проблем реєстрації інформації НАН України було застосовано професійне програмне забезпечення, що є потужним цифровим аудіоредактором для запису, редагування та обробки аудіофайлів. Це дозволило під час оцифрування шелачних грамплатівок здійснити відновлення аудіозаписів: реставрація пошкоджених дисків, усунення шумів, клацання та потріскування, корекція амплітудної характеристики.

У межах дослідження було оцифровано аудіозаписи з 500 грамофонних платівок. У результаті процесу оцифрування та подальшого відновлення записів отримано 687 окремих цифрових звукових фонограм. Така кількість пояснюється тим, що значна частина платівок містила звуковий запис лише на одній стороні. Загальна тривалість відновлених фонограм становить більше 36 годин.

Перспективи функціонування фонду фонограм колекції «Шелачні грамплатівки з фонду НБУВ» пов'язані з запланованим створенням спеціалізованого музично-інформаційного ресурсу, надання вільного доступу до цифрових матеріалів онлайн, а також інтегрування їх до міжнародних музичних вебресурсів. Реалізація проєкту тільки розпочалася і передбачає на початковому етапі комплексне використання вже існуючих електронних бібліографічних описів для формування метаданих грамплатівок відповідно до форматів, визначених такими міжнародними музичними ресурсами як RISM (https://rism.info), зокрема для контрольної перевірки відповідності цифрових копій оригінальним звукозаписам і додавання нових метаданих.

Зазначений міжнародний проєкт має наукове і культурне значення, оскільки його успішне виконання забезпечує збереження раритетної музичної та виконавської спадщини для майбутніх поколінь. Оцифровані матеріали не лише стануть доступними для широкого кола дослідників і шанувальників мистецтва, але й дадуть змогу повноцінно ввести їх до наукового обігу, сприяючи глибшому вивченню історії звукозапису, музичного виконавства та культури.

Larisa Ivchenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2562-3979,
Candidate of Art History,
Head of Department,
Department Music Books and Collections,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: ivchenko@nbuv.gov.ua

Yurii Kovtaniuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4120-1875,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Associate,
Deputy Director General for Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

Igor Kosyak,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1543-9257,
Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher,
Department of optical information registration systems,
Institute for Information Recording,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: kivfox@ipri.kiev.ua

Andriy Kryuchyn,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5063-4146,
Doctor of Technical Sciences, Deputy Director,
Institute for Information Recording,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: kryuchyn@gmail.com

Olena Tsybulska
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3492-6368,
Junior Research Fellow,
Department Music Books and Collections,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail:tsybulska@nbuv.gov.ua

International tripartite cooperation in the project for digitizing audio recordings of the collection of shellac records of the department of music funds of theV. I. Vernadskyi national library of Ukraine

The project of digitization and restoration of phonograms of a collection of shellac records with the financial support of German colleagues was implemented by the Institute for Information Recording National Academy of Sciences of Ukraine and the Department of Music Books and Collections V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
Keywords: audio documents, shellac records, digital restoration of phonograms, metadata, library electronic resources, musical cultural heritage.

Каліберда Надія Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-0498-9561,
кандидатка історичних наук,
директорка бібліотеки,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна,
e-mail: nadkaliberda@gmail.com

Фонд бібліотеки Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського – унікальне зібрання музичних джерел

Представлено історичні відомості про створення і формування фонду бібліотеки провідного закладу вищої музичної освіти, його основні складові та сучасний стан.
Ключові слова: фонд бібліотеки, музичні джерела, нотні видання, колекції, рідкісні видання, раритетні видання.

Створення бібліотеки Національної музичної академії імені П. І. Чайковського, історія якої міцно пов'язана з розвитком музичної культури України, та формування її фонду розпочато орієнтовно у 1913 році, коли академія в процесі реорганізації була перейменована в Київську консерваторію. Під час Другої світової війни, вимушеної евакуації та окупації Києва, основну частину фонду бібліотеки було втрачено. Невелику частину фонду збережено завдяки величезним зусиллям видатних постатей академії – Онисії Шреєр-Ткаченко та Любові Файнштейн (Любов Файнштейн очолювала бібліотеку з 1944 по 1967 рік), які в умовах окупації взяли на себе відповідальність за збереження залишеної частини фонду. Нове життя бібліотеки почалося у 1944 році, коли Київська консерваторія повернулася з евакуації та почалося поступове відновлення її діяльності, бібліотека знову почала процес формування фонду відповідно до завдань того часу.

На сучасному етапі фонд бібліотеки Національної музичної академії імені П. І. Чайковського є унікальним культурно-історичним зібранням нотних, книжкових та періодичних видань, який налічує майже 430 тис. одиниць зберігання. Більшу частину, близько 300 тис. одиниць складають нотні джерела, серед яких наукові, навчальні, концертні видання, сценічні, інструментальні, вокально-хорові та змішані видання, партитури, партії, дирекціони, оркестрові голоси та клавіри. За структурою представлення матеріалу у фонді зберігаються моновидання, збірники творів українських та зарубіжних композиторів, музичний фольклор, стародруковані видання творів церковної музики. Значну частину фонду складають книжкові та періодичні видання, серед яких енциклопедична та довідкова профільна література, монографічні праці з питань теорії та історії музики, підручники та навчальні посібники, дипломні та магістерські роботи здобувачів вищої освіти, автореферати та дисертації, захищені в академії, а також фахові періодичні видання.

У бібліотеці зберігаються приватні колекції видатних музичних діячів України – Г. Г. Верьовки, М. Е. Донець-Тессеєр, М. В. Дремлюги, О. П. Коломійця, О. С. Кудряшова, І. Ф. Ляшенка, П. М. Макаренка, К. М. Михайлова, Є. С. Мірошниченко, Є. Ф. Станковича, О. О. Степанової, Ю. Ф. Таранченка, В. В. Топіліна, О. Я. Шреєр-Ткаченко, І. Б. Боровик, та багатьох інших.

Серед ексклюзивних видань у фонді бібліотеки знаходиться зібрання творів Ференца Ліста (складається з 42 томів), видане в Угорщині до 200-річчя від дня народження композитора. Воно є унікальним і єдиним на теренах України. Перелік рідкісних нотних видань можна продовжити повними зібраннями творів Йогана Себастьяна Баха, Людвіга ван Бетховена, Вольфганга Амадея Моцарта, Антоніна Дворжака, Миколи Лисенка, Віктора Косенка, Яківа Степового й творами майже всіх українських композиторів як минулих століть, так і сучасності. Дбайливо зберігаються прижиттєві видання багатьох вітчизняних митців, видання з автографами і дарчими написами, які тепер відносяться до раритетних.

Особливу увагу заслуговують дві колекції уртекстових нотодруків, опублікованих у видавництві G. Henle Verlag, які були передані бібліотеці за сприянням ректора академії Олега Семеновича Тимошенка. Колекції містять твори інструментальної музики (для фортепіано, скрипки, флейти, гобоя, органа та інших інструментів) різних композиторів: Йогана Себастьяна Баха, Людвіга ван Бетховена, Вольфганга Амадея Моцарта, Йоганнеса Брамса, Карла Марії фон Вебера, Йозефа Гайдна, Фелікса Мендельсона, Фредеріка Шопена, Франца Шуберта, Роберта Шумана, Макса Регера та інших. Колекційні видання зберігаються в бібліотеці в одному примірнику, включають як збірники, що скомплектовані, наприклад за певними жанрами чи формами музичних творів (сонати, скерцо, токати тощо), чи представляють зібрання творів одного композитора так і збірники з творів різних авторів, а також репертуарні добірки творів для різних інструментів, об'єднаних в інструментальні збірники.

Також особливими для фонду бібліотеки стали подарунки від французького професора, музиканта та мецената Карла Галлана, який, упродовж десяти років, як особисто так і за сприянням Посольства України у Французькій республіці, передав до фонду бібліотеки музичні книжкові видання, клавіри та партитури зі своєї приватної колекції загальною кількістю 750 примірників, виданих різними мовами і надрукованих починаючи з першої половини 1830 років до початку 2000 років.

Також, серед унікальних та таких, що відносяться до рідкісних, в фонді бібліотеки зберігаються видання церковної музики: Книги церковних співів (Навчальні обіходи різних років), Музика костьольна (польське видання 1884 р.), Головні піснеспіви молебного співу (для чоловічих голосів, 1893 р.), Азбука знаменного співу старця Олександра Мезенця 1668 року (видання 1888 р.), Октоїх нотного співу «Осьмогласник» (1869 р.), Церковно-співоча збірка «Літургія» (1901 р.), Ірмологій нотного співу (1869 р.) та інші.

В останні роки, а особливо з початком повномасштабного вторгнення, серед користувачів бібліотеки, а також сторонніх користувачів, які звертаються до фонду бібліотеки, збільшився попит на видання української класичної музики різних років, тому серед найголовніших завдань, що постає зараз перед колективом бібліотеки, залишається завдання максимального збереження тих видань, які є у наявності в фонді, але найчастіше наявні в єдиному примірнику, а також поповнення фонду новими виданнями відповідно до потреб освітнього та наукового процесів, забезпечення інформаційних потреб користувачів всіх категорій.

Nadiia Kaliberda,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-0498-9561,
Candidate (PhD) of Historical Sciences,
Director of the library,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: nadkaliberda@gmail.com

The library fund of the Ukraine National Tchaikovsky Academy of Music is a unique collection of musical sources

Historical information about the creation and formation of the library fund of a leading institution of higher musical education, its main components and current state is presented.

Keywords: library fund, musical sources, sheet music publications, collections, rare publications, rare editions.

Карась Ганна Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1440-7461,
докторка мистецтвознавства, професорка,
професорка кафедри методики музичного виховання та диригування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: hanna.karas@pnu.edu.ua

Яків Оренштайн – видавець української нотної літератури

Вперше здійснено загальний огляд української нотної літератури, виданої Яковом Оренштайном у його приватних видавництвах («Галицька накладня», «Українська накладня», музичне видавництво «Україна»), структуровано її за жанрами. Висвітлення цієї проблематики збагачує українське мистецтвознавство малодослідженими фактами.
Ключові слова: видавець Яків Оренштайн, нотна літератури, українська музика

Видання української нотної літератури в умовах бездержавності та еміграції у першій половині ХХ століття було вельми проблематичним для корінного населення. Тому цю місію брали на себе представники інших народів, зокрема євреї. Одним з найуспішніших у цій сфері був Яків Оренштайн (1875–1942) – уродженець покутського міста Коломия в Галичині. Впродовж тривалого часу життєтворчість книговидавця в об'єктиві доктора політичних наук, професора Івана Монолатія. Згадуємо про нього у нашій монографії про музичну культуру української діаспори (2012). Однак, цілісного огляду виданої Яковом Оренштайном української музичної літератури нами не виявлено, що і зумовило мету нашої розвідки. Ще одним приводом до написання огляду є відзначення цього року 150-річчя з дня народження книговидавця.

Яків Оренштайн, здобувши освіту у Львівському та Віденському університетах, як представник династії відомих друкарів і книготорговців, розпочинає свою приватну справу на початку ХХ століття. У 1903–1915 роках він засновує і є власником «Галицької накладні» в Коломиї. Як успішний менеджер і бізнесмен, Я. Оренштайн мав чітко продуману програму, яка була спрямована на поширення українських книжок в середовищі української громадськості. Володіючи багатьма мовами, у т. ч. українською, знаючи традиції, звичаї, психологію і потреби українського населення, він зосереджується на ідеї «українського проєкту», котрий успішно зреалізував, хоч зазнавав невдач і матеріальних втрат, особливо під час Першої світової війни. Основою цього проєкту була художня літератури, листівки. Шукаючи реалізації власного бізнесу, фактично зруйнованого війною, Я. Оренштайн розпочинає так званий «видавничий туризм» або «мандрівне книгодрукування» (за означенням І. Монолатія), відвідуючи Відень, Берлін, Лейпциґ. У 1919 році він засновує «Українську накладню» в Берліні (проіснувала до 1937 року) з філіями у Філадельфії (США) і Катеринославі (тепер Дніпро). Про визнання Я. Оренштайна українським урядом свідчать його контакти у 1920 році із Симоном Петлюрою, міністром освіти

Іваном Огієнком у справі відправки до Києва п'яти вагонів друкованої української продукції, у т. ч. нотної літератури, підтримка урядом УНР його поїздки до США та Канади в 1921 році. У Вінніпегу він налагоджує працю власної «Української книгарні», у Нью-Йорку співпрацює із українським книгарем Мироном Сурмачем. За проукраїнську позицію його переслідували польські можновладці у 1920-х роках, коли він повернувся до Коломиї, та німецькі фашисти у 1930-х. Зрештою видавець завершив свій земний шлях у Варшавському гетто в 1942 році.

Хоч видання нотної літератури не було основним у діяльності Якова Оренштайна, однак за порівняно короткий час (1917–1925 роки) ним було надруковано майже вісімдесять різних видань. Це: фортепіанні твори Василя Барвінського (2 випуски); солоспіви Якова Степового, Антона Рудницького; унікальна серія хорових та вокальних творів українських композиторів на слова Тараса Шевченка («Музика до Кобзаря» – 3 зшитки), Василя Пачовського, Богдана Лепкого, Івана Франка, Юрія Федьковича та інших авторів, упорядником якої виступив Євген Турула; хорові твори Олександра Кошиця (народні пісні, колядки та щедрівки, веснянки, релігійні канти та псальми, Співи на службі Божій Літургії – всього 9 збірників); українські народні пісні, колядки та щедрівки в обробці для хору Миколи Леонтовича, Якова Степового, Кирила Стеценка, Федора Якименка;цикли українських військових пісень та маршів для хору, голосу, фортепіано (упорядкування Є. Турули – 4 збірники); 6 збірників українських народних пісень для голосу та народних танців для фортепіано (упорядник Є. Турула); клавіри п'яти опер Миколи Лисенка («Наталка Полтавка», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Утоплена», «Чорноморці), «Вечорниць» Петра Ніщинського та народної драми Михайла Старицького «Ой не ходи, Грицю» у перекладі для фортепіано А. Рудницького; «Шкільний співанник» під упорядкуванням К. Стеценка; педагогічна література для навчання гри на скрипці (8 випусків) та на фортепіано (6 випусків) Лева Портнова.

Отож, українська нотна література, котра побачила світу у приватних видавництвах Якова Орегштайна («Галицька накладня», «Українська накладня», музичне видавництво «Україна»), представлена такими жанрами: вокальним (солоспіви, обробки українських народних пісень для голосу); хоровим (хорові мініатюри, обробки українських народних пісень для різних видів хорів; духовна музика – канти, псальми, церковні піснеспіви, Служба Божа); інструментальним (п'єси для фортепіано, скрипки); оперним (клавіри опер та оперет); педагогічним (школи гри на фортепіано, скрипці, педагогічний репертуар для цих інструментів, шкільним співаником). На жаль, поки-що не вдалося встановити остаточний перелік всіх цих видань та їх тиражів, однак те, що відомо, засвідчує неоціненний внесок Якова Оренштайна в українську культуру.

Видання єврейським книговидавцем Яковом Оренштайном української нотної літератури в умовах бездержавності та діаспори на початку ХХ століття було важливим чинником збереження національної ідентичності нашого народу, розвитку його музичної культури і утвердження її в світовому часопросторі. Свідченням вагомості цих видань є їх збереження у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, обласних бібліотеках України, архівах Українського Національного Музею в Чикаго (США), Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина), Музею української культури (Свидник, Словацька Республіка), в чому ми могли переконатися de visu.

Hanna Karas,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1440-7461,
Doctor of Arts, professor, professor of Department of Music Education and Conducting Methods,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: hanna.karas@pnu.edu.ua

Yakiv Orenstein – publisher of Ukrainian sheet music

For the first time, a general overview of Ukrainian sheet music published by Yakov Orenstein in his private publishing houses («Galician Publishing House», «Ukrainian Publishing House», «Ukraine» music publishing house) has been carried out, structured by genres. The coverage of this issue enriches Ukrainian art history with little-studied facts.
Keywords: publisher Yakov Orenstein, sheet music, Ukrainian music.

Кармазін Антон Олександрович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8860-0355,
кандидат мистецтвознавства,
завідувач відділу музики Музею театрального, музичного та кіномистецтва України,
член Національної спілки композиторів України,
Київ, Україна,
e-mail: karmazinanton82@ukr.net

Мистецька спадщина Миколи Лисенка у музеях Києва та села Гриньки

Розглянуто музеї, у яких зберігається мистецька спадщина Миколи Лисенка – меморіальний Будинок-музей у Києві, Музей театрального, музичного та кіномистецтва України та музей композитора у селі Гриньках. Висвітлено творчі заходи у цих закладах, організовані у 2018 (будинок-музей), 2024 (МТМКУ) та 2025 (Гриньки) роках. Творчий спадок композитора є одним із найцінніших надбань української музичної культури.
Ключові слова: мистецька спадщина Миколи Лисенка, музей, творчий захід.

Мистецькі заходи у музеях – насамперед меморіальних, творчі перетини музичної культури та музейного простору – усе це є, на наш погляд, однією з цікавих та актуальних творчих і дослідницьких площин. Україна є надзвичайно багатою на чудові музейні заклади, пов'язані з постатями видатних музикантів.

Нам з творчими-музикантами вдалося організувати різноманітні проєкти у деяких музеях, таких як: музей Марії Заньковецької (Київ), Віктора Косенка (Київ), Семена Гулака-Артемовського (Городище), Миколи Леонтовича (Марківка), Станіслава Людкевича (Львів), Соломії Крушельницької (Біла), Івана Козловського (Мар'янівка), Левка Ревуцького (Іржавець), Бориса Лятошинського (Житомир), Михайла Вериківського (Київ), Юлія Мейтуса (Кропивницький), Ігоря Стравінського (Устилуг), Сергія Прокоф'єва (Сонцівка), а також у більшості українських музеїв Тараса Шевченка (Київ, Шевченкове, Канів, Переяслав, Яготин). На сторінках цієї публікації мова піде про меморіальний Будинок-музей Миколи Лисенка у Києві, Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, де зберігаються унікальні лисенківські матеріали та про музейний заклад на його малій Батьківщині у селі Гриньки.

Музей Миколи Лисенка у Києві – один з найцікавіших меморіальних музеїв міста. Його було створено 1980 року у статусі філії Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, а 1988 року заклад було передано до новоствореного Музею видатних діячів української культури (Музей театрального, музичного та кіномистецтва України / за ред. Ірини Дробот. Київ, 2011, с. 19).Як зазначала Р. Скорульська, «Микола Лисенко винаймає у щойно побудованому його університетським товаришем М. Гвоздиком будинку по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, № 89, квартиру № 2 – тобто весь другий поверх. На першому мешкає родина господаря» (Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і роки. Київ: Музична Україна, 2015, с. 440).

Микола Лисенко у 1894–1912 роках жив на другому поверсі будинку, тому саме тут зараз знаходяться меморіальні кімнати музею. Унікальним експонатом закладу є старовинна грамофонна платівка з записом гри самого видатного митця 1909 року: «ми чуємо живе слово митця. Перелите в музичні акорди, воно єднає нас з композитором, єднає серцями» (Меморіальний будинок-музей М. В. Лисенка в Києві. Фотоальбом / за ред. Ю. Бєлякова. Київ: Мистецтво, 1983, с 21).

Його робочий кабінет нині «відтворено згідно з документальними фотографіями, зробленими одразу по смерті господаря» (Київ – місто музей. Київ – місто музеїв. Київ: Кий, 2007, с. 34). У ньому композитор працював над операми «Тарас Бульба», «Енеїда», «Ноктюрн», музикою до «Кобзаря», обробками українських народних пісень, фортепіанними творами.

Під час проведення творчих заходів у меморіальних музеях видатних композиторів виникає неймовірне відчуття дотичності до великої культури, наприклад, коли ти граєш на роялі у будинку, де створювалися довершені твори національної музичної класики. Наш творчий захід у Будинку-музеї Миколи Лисенка відбувся 27 березня 2018 р. та був присвячений музиці видатного українського композитора Івана Карабиця, прозвучали також твори Антона Кармазіна. У цьому заході також брали участь Владислав Мироненко-Міхейшин (фортепіано) та Поліна Круглова (альт).

Микола Лисенко, як відомо, зібрав чудову колекцію народних музичних інструментів. Багато з них зберігаються у його меморіальному будинку-музеї. Але цього разу хотілося б навести фотографії двох бандур із колекції митця, які зберігаються у Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України:

Серед експонатів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України – афіші постановок лисенківських творів, оперні клавіри, фотографії, матеріали діяльності Музично-драматичної школи. Але головне – музика Миколи Лисенка часто звучить на творчих заходах, які тут постійно проходять.

Розповідати про всі з них потреби немає. Але з великим задоволенням наведу афішу ювілейного концерту-лекції, присвяченого 210-й річниці від дня народження Тараса Шевченка. Музична шевченкіана Миколи Лисенка є безприкладною. Як підкреслювала Р. Скорульська, «якщо Тарас Шевченко є для України знаменом, то Микола Лисенко став подвижником, котрий поставив собі за мету згуртувати сучасників у народ, гідний цього знамена… Для самого ж Лисенка провідною зорею на шляху служіння Україні стало ім’я і слово Тараса Шевченка. Імена Лисенка і Шевченка пов’язані в українській історії не лише титанічною працею композитора над музикою до "Кобзаря", але й величезною його громадською роботою над

увічненням пам’яті поета в час найтяжчих утисків українського слова і думки» (Скорульська Р. З когорти героїв людського духу. Українське музикознавство. Вип. 27. Київ: Видання Київської державної консерваторії, 1992. с. 17).

Рис. 1. Антон Кармазін. Під час концерту у музеї Миколи Лисенка

Рис. 2. Експозиція МТМКУ. Музичні інструментиз колекції Миколи Лисенка

Тому на ювілейному шевченківському заході, який ми назвали «Та не однаково мені» звучала і музика Миколи Лисенка:

Рис. 3. МТМКУ. Афіша концерту-лекції «Та не однаково мені»

Перейдемо до малої Батьківщин митця. Як писав у спогадах Остап Лисенко, Микола Віталійович багато років мріяв побувати у рідних місцях Полтавщини, але не вдавалося. І лише влітку 1911 року він дуже рішуче сказав – більше зволікати не можна. Дуже хотів побачити Гриньки, розповідав потім: «від Галицького до Гриньок верст з тридцять. Тітки ваші все одмовляли мене: і далечінь яка, і спека. А я таки найняв коней та й поїхав» (Лисенко О. Спогади про батька. Київ: Музична Україна, 1991., с. 336). Побувати на Батьківщині Миколи Лисенка у Гриньках – там, де він отримав перші музичні враження, почув від селян українські пісні – для нас теж стало мрією. І так само, «найнявши коні», поїхали ми туди з Києва. Символічним виявилося те, що зробили ми це у день народження композитора – 22 березня 2025 р.

Наш концерт відбувся у Гриньківському сільському Будинку культури і був присвячений дню народження видатного композитора. Участь у заході взяли Антон Кармазін, тріо «АрхЕтнос» у складі Олексія Якушева – бандура, вокал, Вікторії Якушевої – співаючі чаші та Наталії Біденко – етнічні флейти. Також на концерті прозвучали твори Миколи Лисенка у виконанні зразкового духового оркестру «Гусарики».

Ми з величезним задоволенням відвідали музей Миколи Лисенка, де залишили свої відгуки та зробили подарунки для цього чудового закладу. У музеї можна

побачити нотні видання, збірки українських народних пісень, документи та фотографії. Надзвичайно цікавий експонат музею – портрет Миколи Лисенка, подарований його сином Остапом.

Збереження пам'яті великого композитора, розвиток його мистецьких ідей, виконання музичних творів митця – все це постійно перебуває у фокусі уваги музеїв Миколи Лисенка. Усе життя він боровся за розвиток української культури, паростки якої пробивалися крізь лещата імперських утисків валуєвих і дрентельнів. Зараз ця недоімперія знову намагається повернути Україну під своє володарювання. Культурницький спротив цьому є не менш важливим ніж військовий. І творча спадщина Миколи Лисенка та інших українських митців – один з провідних ресурсів цього спротиву. Як використати його повною мірою – залежить і від нас з вами.

Anton Karmazin,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8860-0355,
Candidate of Liberal Studies,
Senior Reseacher at the Museum of theatrical, musical and cinema art of Ukraine,
Member of the National Union of Composers of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: karmazinanton82@ukr.net

The artistic heritage of Mykola Lysenko in the museums of Kyiv and Hrynky

The museums that preserve the artistic heritage of Mykola Lysenko are examined – the memorial House-Museum in Kyiv, the Museum of Theater, Music and Cinema Arts of Ukraine, and the composer's museum in Hrynky. The creative events organized by us at these institutions in 2018 (House-Museum), 2024 (MTMCAU), and 2025 (Hrynky) are highlighted. The composer's creative legacy is one of the most valuable treasures of Ukrainian musical culture.
Keywords: artistic heritage of Mykola Lysenko, museum, creative event.

Кепін Дмитро Володимирович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4528-6095,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ ретроспективної бібліографії,
Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,
Київ, Україна,
e-mail: dKepin@gmail.com

Творчий шлях музиканта В. Д. Кепіна (23.02.1947–24.06.2023)

Розглянуто внесок педагога по класу фагота, соліста оркестру Комунального закладу культури «Київський академічний муніципальний духовий оркестр» Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) В. Д. Кепіна у підготовку виконавців гри на духових музичних інструментах. Висвітлено роль маестро в організацію музичних колективів – ансамблів дерев'яних духових інструментів. Проаналізовано наукову та навчально-методичну роботу В. Д. Кепіна.

Ключові слова: фагот, педагогічна діяльність, духові музичні інструменти, оркестр, меморіальна експозиція, Київ.

З початку 2000-х рр. в українському музикознавстві з'явилась ціла низка праць, в яких розглядається історія духової музики (В. О. Богданов, О. В. Пастухов, В. І. Романівський, Ю. А. Рудчук та ін.). Окремі роботи присвячені портретним характеристикам сучасних українських виконавців на духових музичних інструментах (Р. А. Вовк, Ю. М. Дондаков, В. Г. Старко та ін.). Проте, поза увагою дослідників залишилось розкриття творчої біографії фаготиста В. Д. Кепіна. Таму спробуємо окреслити основні віхи діяльності педагога по класу фагота та соліста Київського муніципального духового оркестру Володимира Дмитровича Кепіна.

Майбутній музикант народився у Києві в сім'ї оперної співачки Н. П. Чемерис (1922–1986), яка була ученицею народної артистки України, професорки Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського (нині –Національна музична академія України імені П. І. Чайковського) М. І. Литвиненко-Вольгемут (1892–1966). З дитинства В. Кепін займався музикою, спочатку у своєї матері вчився гри на фортепіано, а музичну школу закінчив по класу валторни. Середню музичну освіту В. Кепін здобув у Музичному училищі імені Р. М. Глієра (нині –Київська муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра). У 1975 році закінчив Київську консерваторію по класу фагота, отримавши кваліфікацію концертний виконавець оркестру, педагог. Викладачами та наставниками В. Кепіна по класу фагота були: ветеран Другої світової війни, директор Музичного училища ім. Р. М. Глієра, директор оперної студії Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського М. С. Строкач (1918–2011) та народний артист України, доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент Академії мистецтв України, член Академії педагогічних наук України, засновник української фаготової школи В. М. Апатський (1928–2018).

Ще під час навчання у Київській консерваторії, за ініціативи В. Кепіна було організовано гурток при кафедрі духових інструментів, учасники якого входили до складу наукового студентського товариства. У1972 р. В. Кепін підготував наукову працю «Фагот: історичний нарис», яка у тому ж році отримала диплом на студентській конференції. Роботу було опубліковано 1972 року (перевидання 2022 р.).

Впродовж життя В. Кепін працював у різних музичних колективах м. Києва. Останнє місце роботи – соліст оркестру Комунального закладу – Концертного закладу культури «Київський академічний муніципальний духовий оркестр» Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (2016–2023), а також був керівником гуртка «Естрадно-духовий оркестр «Візерунки» козацької гімназії № 283 Деснянського району міста Києва (2012–2023).

Збереглося багато записів гри В. Кепіна на фаготі у фондах Українського радіо та інших організаціях як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, впродовж 1971–1976 рр. у складі Київського камерного оркестру під орудою народного артиста України І. І. Блажкова він здійснив цілу низку записів творів західноєвропейських та американських композиторів (Й. Гайдн, Д. Чимароза, Б. Бріттен та ін.).

Починаючи з 1970 років і впродовж усього життя, В. Кепін займався виконавською та концертною діяльністю, яку вдало поєднував з педагогічною. З 1974 по 2000 рік, він викладав фагот у Київській середній спеціалізованій музичній школі імені М. В. Лисенка (тепер Київський державний музичний ліцей імені

М. В. Лисенка). Серед учнів педагога – фаготисти Ю. Антипенко, В. Антошин, архієрей о. М. Давидовський (настоятель Богоявленського Храму м. Вінниця), А. Качура, Т. Коломієць, Ю. Кондрад, С. Цибко, І. Чернієнко, А. Швець, валторніст А. Кадиров.

У середині 1980-х рр. В. Кепін на українському телебаченні вів музичну передачу, що знайомила глядачів з історією духової музики та методикою викладання гри на фаготі. У 1995 р. він підготував до друку наукову роботу «Посібник з виготовлення тростин для фагота».

Разом з флейтистом, заслуженим працівником культури України А. С. Маринченком (1942–2012), у другій половини 1980-х рр. В. Кепін заснував ансамбль духових дерев'яних інструментів «Річеркар». Невдовзі ансамбль виконав та записав на грамплатівку твори українських та зарубіжних композиторів XVI–XVIII ст. (Л. Лудзаскі, Дж. Фрескобальді, А. Поглієтті, Д. Ціполі, А. Марчелло, А. Вівальді, Дж. Паізієлло, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Й. С. Бах, Дж. Паізіелло, Л. Боккеріні, Ф. Тума, Д. С. Бортнянський, Г. Ф. Гендель, М. С. Березовський та ін.).

У грудні 1993 р. разом з американським диригентом Р. Мак-Мерріним (Roger McMarrin) (1939–2023) та доцентом Е. Ф. Сеньком В. Кепін створив Київський симфонічний оркестр та хор.

Фагот у виконанні В. Кепіна звучав на багатьох сценах та у музейних закладах країн Європи, США, Близького та Середнього Сходу. Він виступав із концертами в різних музеях Києва: Національному заповіднику «Києво-Печерська Лавра», Національному заповіднику «Софія Київська», Національному музеї українського декоративного мистецтва, Національному музеї народної архітектури та побуту України, Національному музеї «Історія Другої світової війни», Національному історико-архітектурному музеї «Київська фортеця», Національному літературному музеї України, Національному науково-природничому музеї НАН України.

У козацькій гімназії № 283 Деснянського району м. Києва, де працював В. Кепін, в оркестровій студії 01. 11. 2023 р. відкрито меморіальну експозицію, присвячену його життєтворчості. Тож пам'ять про талановитого музику та громадсько-культурного діяча В. Кепіна, живе в серцях його учнів та колег, які передають його знання молодому поколінню. Отже є сподівання, що концертна та виконавська діяльність Володимира Кепіна буде грунтовно проаналізована та докладно висвітлена в українському музикознавстві.

Dmytro Kepin,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4528-6095,
Candidat (PhD) of Historical Sciences, Senior Researcher,
Department of the Retrospective Bibliography,
Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine,
State Research Institution,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: dKepin@gmail.com

The creative path of the musician V. D. Kepin (23.02.1947-24.06.2023)

The contribution of the bassoon teacher, orchestra soloist Municipal institution -Concert institution of culture "Kyiv Academic Municipal Brass Orchestra" of the Department of Culture

of the executive body of the Kyiv City Council (Kyiv City State Administration). V. D. Kepin to the training of performers of wind musical instruments is considered. The role of the maestro in the organization of musical groups - ensembles of wind wood instruments is shown. The scientific and educational and methodological works of the maestro have been analyzed.
Keywords: bassoon, pedagogical activity, wind musical instruments, orchestra, memorial exposition, Kyiv.

Кметюк Тарас Васильович,
ORCID https://orcid.org/0009-0000-3155-8267,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри естрадно-вокального мистецтва,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: kmetiuk.taras@ukr.net

«Читання» партитур як засіб формування професійної музичної культури диригента у сучасному мистецькому освітньому просторі

Висвітлено роль «читання» хорової партитури як невід'ємної складової опанування дисципліни «Хорове диригування» у процесі професійної підготовки студентів музичних спеціальностей. Розглянуто основні методичні підходи до роботи з партитурою: сольфеджування, програвання на фортепіано, спів партій, принципи спрощення складних фактур без втрати музичної цілісності. Акцентовано увагу на практичній значущості здобутих умінь для майбутньої диригентської діяльності та виконавської практики.
Ключові слова:«читання» партитури, голосоведення, спрощення фактури, диригування, вокально-хорове виконавство, музична освіта.

У сучасній системі професійної музичної освіти важливе місце посідає підготовка майбутніх хормейстерів, зокрема формування в них навичок читання хорових партитур. Опанування цієї складової є не лише технічною вправністю, а й передумовою якісного диригентського та виконавського процесу. Проте на практиці часто спостерігається недостатній рівень володіння цими навичками у студентів музичних спеціальностей, що ускладнює ефективну роботу з хоровими колективами. Це зумовлює потребу в розробці методичних підходів до вдосконалення процесу «читання» партитур, адаптованих до сучасних освітніх реалій.

У підготовці студентів спеціальності «Музичне мистецтво» в Університеті Короля Данила та Фаховому коледжі УКД, які навчаються за програмою «Естрадний спів», дисципліна «Хорове диригування» посідає провідне місце серед обов'язкових, фундаментальних і професійно спрямованих навчальних курсів. Метою дисципліни є: формування теоретичних знань та практичних навичок з вокально-хорового виконавства,засвоєння специфіки хорового мистецтва та опанування ключових знань щодо хорового виконавства. Курс спрямований на розвиток уміння вирішувати творчі завдання при роботі з хором; ознайомлення з творами хорової літератури.

Засвоєння дисципліни «Хорове диригування» неможливе без навичок «читання» партитури. Хорова партитура – це нотний запис багатоголосого хорового твору.

Найкращі способи ознайомлення з партитурою невідомого твору – програвання її на фортепіано та слухання у записі.

Виконуючи партитуру на інструменті, треба уважно слухати і контролювати її звучання. Важливим аспектом є правильний розподіл нотного тексту між правою і лівою руками. Для партитури однорідних хорів, незалежно від кількості нотних рядків, рекомендовано партії сопрано (тенора) виконувати правою рукою, партії альтів (басів) – лівою. Голоси у партитурах, написаних для мішаного складу хорів, розподіляються так: сопрано, альти – права рука; тенори, баси – ліва рука. Якщо партія тенорів у мішаному хорі написана у високому регістрі і знаходиться на далекій відстані від басової партії, то її зручніше виконувати правою рукою, залишаючи баси у лівій. У випадках, коли у партитурі зустрічається перехрещення голосів, наприклад, тенори звучать вище від альтів, тоді партія тенорів виконується правою рукою, а партія альтів переноситься до лівої. Такий підхід сприяє комфортному виконанню партитури та збереженню її музичної логіки.

У хорових творах трапляються випадки, коли відтворити нотний текст на інструменті з точною відповідністю неможливо. Щоб «прочитати» такі партитури, виникає необхідність спрощувати нотний текст. При цьому слід обов'язково дотримуватись важливих принципів: мелодична лінія має залишатися незмінною, адже вона є основою музичного твору; не допускається спотворення гармонії чи вилучення важливих голосів, які виконують ключову роль у хоровому звучанні. Спрощення має бути спрямоване на те, щоб зберегти загальний музичний зміст твору, його характер та структуру.

Самостійну роботу студента з хоровою партитурою доцільно проводити за чітким планом. Першим етапом йде вивчення музичного тексту, яке включає у себе: програвання партитури на фортепіано; сольфеджування окремих хорових партій з тактуванням; проспівування кожної хорової партії з літературним текстом; спів хорових партій у поєднанні з грою на фортепіано (наприклад, грати партію сопрано – співати басову, грати партію тенора – співати альтову тощо).

Щоб покращити навички «читання» партитури слід попередньо визначити аплікатуру і звернути увагу на голосоведення та ритмічну структуру твору. Виконувати партитуру треба повільніше від вказаного темпу, але рівно, послідовно – акорд за акордом, без зупинки. На початковому етапі дозволяється повторювати окремі фрази чи речення для кращого засвоєння матеріалу. Після цього виконання партитури відбувається з наближенням до вказаного темпу.

Удосконалити навички «читання» хорових партитур можна такими методами: добір репертуару, доступного для техніки «читання з листа»; «читання» різних творів у порядку зростаючої складності фактури, запису і стилю; щоденне «читання» незнайомого музичного тексту хорової і вокальної музики; спів нескладних вокальних творів із супроводом під власний акомпанемент; спів хорової партитури по вертикалі (перший акорд – знизу вгору, наступний – згори вниз і т. д.), що сприяє виробленню навиків слухової орієнтації у загально-хоровому (гармонічному) звучанні твору у межах ладу.

Хоровий диригент повинен володіти навичками виконання партитури однією рукою у поєднанні з тактуванням. Це вміння є важливим під час роботи з хором, особливо на етапі розучування твору за допомогою фортепіано. Однією рукою зручно грати лише ті партитури, голоси яких розміщені тісно. Для партитур з широким

розташуванням голосів, допускається перенесення крайніх голосів на октаву вниз або вгору, а другорядні, які не мають тематичного значення, – можна пропускати. Як правило, гра партитури на інструменті однією рукою втрачає художню цінність, адже пропускаються окремі звуки з акорду, порушується плавність голосоведення. Водночас таке спрощене виконання має свої переваги – воно сприяє освоєння хористами ритму твору і розвитку навичок чистого інтонування.

Підсумовуючи, можна виділити основні правила «читання» хорової партитури:

у творах будь-якого складу важливо виділяти мелодичну лінію кожного голосу;

партитуру слід грати «по-хоровому» з урахуванням усіх загальномузичних вимог (фразування, підкреслення мелодії, виразне голосоведення, динамічні і темпові зміни). Необхідно передавати особливості хорового співу на фортепіано: цезури (визначені вокально-хоровим диханням і текстовою фразою), вокально-мовне виголошення тексту (логічні наголоси у групах слів), деяке акцентування басової партії (як основи хорового звучання);

якщо багатоголоса партитура надто складна для виконання на інструменті, допускається спрощення її фактури: зняття дублюючих голосів, октавне перенесення, використання арпеджіо, часткове пропускання повторюваних звуків, вилучення витриманих нот, перерозподіл голосів (перенесення з правої руки в ліву і навпаки);

працюючи над хоровим твором із супроводом, необхідно окремо опрацювати хорову партитуру та інструментальний супровід, а потім поєднати їх. Якщо інструментальний супровід дублює або гармонічно підтримує хор, можна обмежитися лише виконанням хорової партитури, доповнюючи її окремими елементами акомпанементу. Якщо інструментальна частина партитури містить основний тематичний матеріал, тоді при об’єднаному виконанні необхідно вибрати із супроводу і хорової партитури найголовніше, щоб передати основний зміст хорового твору.

Taras Kmetiuk,
ORCID https://orcid.org/0009-0000-3155-8267,
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Pop and Vocal Art,
King Danylo University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: kmetiuk.taras@ukr.net

«Reading» scores as a means of forming a conductor's professional musical culture in the modern artistic educational space

The article highlights the role of «reading» a choral score as an integral part of mastering the discipline «Choral Conducting» in the process of professional training of students of musical specialties. The main methodological approaches to working with scores are considered: solfege, piano playing, singing parts, principles of simplifying complex textures without losing musical integrity. Attention is focused on the practical significance of the acquired skills for future conducting and performance practice.
Keywords: «reading» a score, voice training, simplification of texture, conducting, vocal and choral performance, music education.

Макогон Ольга Анатоліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4047-289,
молодша наукова співробітниця,
відділ музичних фондів,
Інститут книгознавства.
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: olgashevchenko76@gmail.com

Історія українських народних інструментів на сторінках львівського часопису «Зоря» 1894 року

Статтю присвячено комплексному дослідженню відображення історії українських народних інструментів на сторінках львівського часопису «Зоря» 1894 року. Особлива увага приділяється поглибленому аналізу рубрики «Народні музичні струменти на Вкраїні», автором якої є видатний український композитор, етнограф і фольклорист Микола Лисенко, який у часописі публікувався під псевдонімом «Боян». Проаналізовано публікації, які висвітлюють питання походження, класифікації та конструктивні особливості виконавства на традиційних українських інструментах.
Ключові слова: Народні інструменти, часопис «Зоря», бандура, кобза, «Боян».

Історія української культури є невід'ємною частиною складного процесу становлення національної ідентичності. Вивчення народних музичних інструментів посідає особливе місце у цьому процесі. Кожен інструмент, від простої сопілки до величної бандури, має свою історію, пов'язану з побутом, обрядами, віруваннями та емоційним світом українців.

У XIX столітті, в період активного національного відродження, коли українська інтелігенція прагнула протистояти асиміляційним процесам та стверджувати самобутність власної культури, особливого значення набули наукові та публіцистичні праці, спрямовані на збереження, систематизацію та популяризацію української спадщини. Серед ключових джерел для вивчення цього часу, періодичні видання виступали як провідні платформи для обміну думками. Серед них визначне місце займає львівський часопис «Зоря», що став не просто літературно-науковим виданням, а справжнім рупором української думки, та прагнув об'єднати суспільство навколо ідей національного самоусвідомлення і збереження культурної спадщини. Особливо цікавою в контексті дослідження є серія статей під спільною назвою «Народні музичні струменти на Вкраїні», що друкувалася на сторінках часопису «Зоря» 1894 року (частина 1, с. 17–19; частина 4, с.87–89; частина 5, с. 112–114; частина 6, с. 135–137; частина 7, с. 161–162; частина 8, с. 185–187; частина 9, с. 211–212; частина 10, с. 231–233), та поєднує докладний опис народних інструментів, схеми їхнього строю, нотні приклади та живі замальовки з виконавської практики. Автором цих статей є видатний український композитор, етнограф та фольклорист Микола Віталійович Лисенко (1842–1912), який публікувався під знаковим псевдонімом «Боян». Цей вибір імені не випадковий, він символізує звернення до давньої, героїчної епохи та підкреслює мету автора – зафіксувати та зберегти музичну спадщину, яка була нерозривно пов'язана з історією та духом народу. Його публікації в «Зорі» 1894 року є не лише безцінним джерелом інформації про

українські народні інструменти, а й свідченням формування фундаментального наукового підходу до вивчення етномузикології в Україні. Вони демонструють глибоке розуміння Лисенком важливості народної музичної культури, як невід'ємної частини національного буття.

У публікації за 1894 рік, частина 1, сторінка 17–19 надана типологія музичних інструментів за принципом звуковидобування, їх призначення, матеріал та конструкцію. Виділяються три основні групи:

– Струнні: кобза, бандура, гусла, ліра, торбан;

– Духові: дудка, сопілка;

– Ритмові: бубон, тулумбас.

Лисенко зауважує, що більшість з цих інструментів мали глибоке обрядове та суспільне значення. Центральне місце в праці посідає кобза та бандура, яку Лисенко досліджує, як один із найважливіших інструментів, що уособлює український національний характер. Автор детально розглядає її будову, відзначаючи важливість таких елементів, як корпус, гриф, кілки та струни, докладні описи різних типів бандур. Лисенко наголошує на глибокому зв'язку інструменту з історією, зокрема з козацькою добою, про що свідчить такий вислів: «козаки вояки вигравали на бандурах на бесїдах, під веселу руку, козацькі пісьнї…» (с. 18). Крім того, автор проводить порівняльний аналіз між бандурою та кобзою, вказуючи на їхні конструктивні та історичні відмінності, де автор назвав бандуру «перфекційнішим» серед струнних інструментів: «Вона, яко струмент перфекцийнїйший, виперла геть з ужитку стародавню кобзу обнявши її назву…» (с. 18). Також вміщено ілюстрацію-гравюру «Козак-бандурист» (репродукція з видання «Летописное повествование по Малой Руси», (1785–1786 рр.). Вона є важливою ілюстрацією, що показує українського козака з бандурою, яка в тексті Лисенка підкреслюється як ключовий елемент національної музичної культури.

У низці матеріалів розглянуто проблематику термінів «кобза» і «бандура». В одних регіонах ці назви вживалися як синоніми, в інших – розрізнялися. Лисенко наголошує, що кобза здебільшого асоціювалася з козацьким баритоном, була менша за розмірами й мала обмежений лад, тоді як бандура вирізнялася більшою кількістю струн і складнішою конструкцією.

Зіставлення термінології дає підстави стверджувати, що в народній уяві кобза залишалася символом героїчної епохи, а бандура – інструментом «новочасного сліпого кобзаря», що виступає не лише музикантом, а й носієм пам'яті. Виконавці на обох інструментах традиційно називалися «кобзарями». Це підкреслювало їхню спільну місію бути носіями народної пам'яті, а Тарас Григорович Шевченко, назвавши свою збірку «Кобзар», закріпив за цим словом символічне значення народного пророка та співця. Це посилило сприйняття кобзи, як прабатьківського інструменту, що уособлює всю традицію, незалежно від конкретного інструмента. Отже, обидва інструменти, кобза і бандура, глибоко вкорінені в українській культурі, і їх не вважали однаковими через суттєві фізичні відмінності (конструкція та техніка гри) та історичну еволюцію їхньої символічної ролі в суспільстві.

Окрему увагу в матеріалах на сторінках часопису приділено функціональному призначенню інструментів, таких як, торбан, кобза, бандура, дудка, сопілка, бубон, тулумбас. Особливе місце в дослідженні відведено торбану, який, за словами Лисенка, належав до української шляхти. Подано схеми налаштування з вказаними

інтервалами. На відміну від бандури, торбан мав складнішу будову, з додатковими басовими струнами. Автор надає не лише опис про будову інструменту, кількість струн, а й нотні приклади, демонструючи, як торбан використовувався для виконання мелодій. Прикладом надаються пісні «Подорож Р. Ржевуського», «Відортова пісня» та пісня «Про Саву Чалого» (с. 136). На сторінці 112 подаються ноти «басової струни» та акомпанементу, що дає уявлення про тогочасну практику виконання. Таким чином, Лисенко постав не лише як етнограф, але й як засновник відтворення музичного тексту у друкованій формі. Деталізовані ілюстрації допомагають відтворити зовнішній вигляд торбана, що є важливим для візуального розуміння його конструкції та історичного контексту. Поруч із торбаном, Лисенко звертається до інших струнних інструментів, зокрема гусла та цимбали. На сторінках 211–212 детально описано про гусла, як давній український струнний інструмент. Лисенко наголошує, що «за давніх часів в народі нашому був в уживанні струмент, що зветься гусли або гусла…» (с. 211). Також він поділяє їх на декілька видів, а саме, «трапезийного образу» та «клавіроподібні», що зображені на сторінках часопису, та вражають своєю складною будовою, нагадуючи малий рояль, тільки без клавіш. Лисенко також проводить порівняння з аналогічними інструментами в інших народів, щоб підкреслити унікальність українських гуслі. На сторінках 231–233 розглядаються цимбали, ударний струнний інструмент, який, зі слів автора, походить від «гусел-псалтиря». Праця надає детальну схему будови цимбалів з підписами, що вказують на їхні складові частини (різні види струн, містки, металеві кілки). Лисенко пояснює, що на цимбалах грають за допомогою молоточків, та надає нотні приклади, що ілюструють мелодійні та гармонійні можливості інструменту. Він зауважує, що цимбали часто використовувалися в ансамблях, це підкреслює їхню роль у народній оркестровій музиці.

Дослідження також охоплює ліру, зокрема її будову та спосіб гри. На сторінці 139, Лисенко описує, що замість смичка вставлене дерев'яне колесо, яке торкаючись струн, видає звук, мов беззупинний смичок. яке крутиться, що підкреслює механізм її роботи, де колесо треться об струни, створюючи звук. На лірі грали як сліпі, так і зрячі люди, і його популярність свідчила про його глибоку інтеграцію в народну культуру.

Праця Миколи Лисенка «Народні музичні струменти на Вкраїні» і сьогодні є еталонною для музикознавців та етнографів. Вона заклала підвалини для вивчення українського фольклору та інструментознавства. Завдяки цій роботі, сучасні дослідники мають змогу вивчати українську музичну культуру у її історичному контексті, адже Микола Лисенко зафіксував унікальні інструменти, репрезентував їхню будову та виконавську практику, що сьогодні є основою для наукових досліджень.

Olga Makogon,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4047-289,
Junior Research,
Department of Music Funds,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi Nationa lLibrary of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: olgashevchenko76@gmail.com

The History of Ukrainian Folk Instruments on the Pages of the Lviv Magazine "Zorya" in 1894

The article is devoted to a comprehensive study of the history of Ukrainian folk instruments as reflected in the pages of the Lviv magazine Zoria in 1894. Particular attention is paid to an in-depth analysis of the column 'Folk Musical Instruments in Ukraine,' authored by the outstanding Ukrainian composer, ethnographer, and folklorist Mykola Lysenko, who published in the magazine under the pseudonym 'Boyan.' The article analyses publications that cover the origin, classification and design features of traditional Ukrainian instruments.
Keywords: Folk instruments, Zoria magazine, bandura, kobza, Boyan.

Павлюк Руслан Валерійович,
ORCID https://orcid.org /0009-0008-7744-3439,
аспірант, кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: ruslan.pavliuk.18@pnu.edu.ua

Саксофон у контексті світових виконавських і педагогічних традицій

Розглянуто особливості формування та розвитку провідних європейських (французької, бельгійської, німецької) та американської шкіл гри на саксофоні. Окреслено їх характерні риси та внесок провідних педагогів у розвиток навчання гри на названому інструменті. Приділено увагу взаємозв'язкам та впливу світових традицій на становлення та розвиток української саксофонної освіти.
Ключові слова: саксофон, школи гри на саксофоні, саксофонна освіта, Франція, Бельгія, Німеччина, Америка, Україна.

Саксофон, як академічний інструмент увійшов до системи професійної музичної освіти відносно пізно, однак сьогодні навчання гри на названому інструменті є одним із найперспективніших її напрямів. Визначальним чинником у формуванні методичних засад саксофонної освіти стала поява та інтенсивна творча діяльність провідних світових шкіл гри на саксофоні (французької, бельгійської, німецької, американської тощо), що стали каталізатором розвитку цієї галузі інструментальної культури. Звернення до вивчення зазначених традицій дає змогу глибше усвідомити процеси, які відбуваються в сучасній українській саксофонній освіті.

Становлення та розвиток саксофонної освіти у світовій музичній культурі тісно пов'язані з історією появи самого інструмента та його поширення у різних сферах виконавства. Саксофон був винайдений бельгійським майстром Адольфом Саксом у 1840-х роках і швидко знайшов застосування у військових духових оркестрах, а згодом – і в симфонічних. Розвиток освіти у сфері саксофонного мистецтва відбувався паралельно з популяризацією інструмента, і в різних країнах сформувалися власні підходи до навчання гри на саксофоні.

Важливу роль у становленні саксофонного мистецтва, в тому числі, й педагогіки, відіграло й відкриття консерваторій у провідних музичних центрах Європи – Парижі (1795), Празі (1811), Варшаві (1821), Відні (1821), Лондоні (1822), Пешті (1840),

Лейпцигу (1843), Берліні (1850), Кельні (1850), Бухаресті (1864). Саме Паризька консерваторія стала провідною з-поміж них, визначивши шляхи розвитку виконавської та педагогічної школи гри на саксофоні. Значущим кроком у розвитку саксофонної освіти стало відкриття у ній у 1857 р. першого в історії класу саксофона, який очолив сам винахідник інструмента А. Сакс. Услід за Францією класи саксофона почали відкриватися і в інакших консерваторіях Європи – зокрема Бельгії, Італії, Англії та Німеччині.

У Бельгії першими викладачами саксофонного класу стали Н. Бікман та Г. Понселе, які заклали основи національної виконавської школи. Їхні учні, будучи доволі відомими виконавцями, активно сприяли популяризації саксофона в інших європейських країнах. Варто виокремити найбільш яскравих музикантів, які стали засновниками окремих національних виконавських шкіл гри на саксофоні: Ж. Шрер та Г. Ланженю – у США, Е. Мілс – в Англії, чия педагогічна й концертна діяльність істотно вплинула на формування академічного статусу інструмента за межами Франції.

Надалі історія розвитку саксофонної освіти в Європі зазнала значного впливу політичних та соціокультурних подій. Зокрема, франко-прусська війна 1870 р. призвела до тимчасового закриття Паризької консерваторії, що спричинило розформування класу саксофона, заснованого А. Саксом. Він був повторно відкритий лише в 1942 р. Упродовж зазначеного періоду інтерес до саксофона в Європі суттєво знизився, що позначилося як на інтеграції його в інструментальну музичну культуру, так і на можливостях його академічного вивчення.

Складні історичні обставини спонукали низку провідних виконавців шукати нові шляхи для професійної реалізації за межами Європи. Серед них – учень А. Сакса, видатний саксофоніст Е. Лефебр, який емігрував до Сполучених Штатів Америки. Його переїзд став початком активного поширення саксофона у Новому Світі, що в подальшому вплинуло на формування американської саксофонної школи.

У 1930-х роках, попри певне зниження інтересу до саксофона в академічних колах у попередні десятиліття, інструмент знову привертає увагу музичної спільноти. Це було пов’язано, з одного боку, з трансформацією джазової музики, зокрема, поширенням свінґу, що сприймався як розвинена форма новоорлеанського джазу, а з іншого – з поступовою «вторинною академізацією» саксофона (М. Крупей). Саме в цей період саксофонне мистецтво починає інтенсивно асимілювати риси як академічної, так і популярної музичної культури, що виявляється у творчих експериментах та стилістичних пошуках виконавців обох напрямів.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує діяльність Франції, яка в середині ХХ століття знову утверджується як провідний осередок саксофонної освіти. Це пов’язано насамперед з визначною постаттю Марселя Мюля – патріарха та засновника французької академічної школи саксофонного виконавства. Його виконавський стиль глибоко вплинув на формування професійної майстерності кількох поколінь саксофоністів, а педагогічна діяльність, у тому числі через численних талановитих учнів, як-от Ф. Хемке, Д. Дефайє, К. Деланґль, Ж. Десложе, Ж.-М. Лондекс та багатьох інших, сприяла подальшому поширенню та утвердженню академічної традиції гри на саксофоні у Франції та за її межами.

Навчання гри на саксофоні у Франції на сучасному етапі забезпечують такі провідні викладачі, як К. Деланґль, Ж.-Д. Міша, К. Буа, Ф. Портежуа, А. Дуазі, Г. Летомб Ф. Лелерсі, Ж.-І. Фурмо, В. Девід, які представляють найкращі мистецькі заклади освіти країни – від Національної вищої консерваторії в Парижі (CNSMDP) до регіональних консерваторій у Ніцці, Версалі, Бурже, Ліллі та інших містах, що поєднують традиційні парадигми академічного навчання з інноваційною концертною практикою та міжнародною орієнтацією. Названі педагоги не лише продовжують та розвивають методичні засади викладання гри на саксофоні, закладені М. Мюлем, але й активно інтегрують інструмент у сучасний репертуар, електронну музику, міждисциплінарні проєкти. Така практика має безпосередній вплив на розвиток саксофонної освіти в Україні, слугуючи методологічним і репертуарним орієнтиром для вітчизняних викладачів та молодих виконавців.

У процесі становлення європейської саксофонної школи важливе місце займають Німеччина та Бельгія, які, поряд із Францією, сформували власні виконавсько-педагогічні традиції, що значною мірою вплинули на загальноєвропейський вектор розвитку цієї галузі інструментальної культури.

У Німеччині академічне навчання гри на саксофоні почало набувати системного характеру ще у першій третині XX ст. Одним із піонерів цієї справи був Густав Бумке, який започаткував викладання саксофона у закладах вищої освіти Берліна. Його активність у створенні оркестру саксофоністів, розробці навчальних посібників та впровадженні комплексного підходу до методики навчання сприяли закладенню фундаменту німецької саксофонної педагогіки. У повоєнний період розвиток цієї школи був продовжений такими видатними педагогами, як Йоганнес Еркельс, Йохен Зегельке, Деніел Гортемюллер, Клаус Флоріан Вогель та Мілан Рістіч, які працювали у провідних консерваторіях країни – зокрема у Ганновері, Мюнстері, Вюрцбурзі, Штутгарті та Франкфурті.

Бельгійська школа саксофона, сформована під сильним впливом французької традиції, водночас продемонструвала здатність до оригінального розвитку. Одним із ключових діячів став Франсуа Данеельс – видатний саксофоніст, який зробив значний внесок у виконавське мистецтво та педагогіку, зокрема завдяки активному впровадженню камерних форм музикування та розвитку саксофонного квартету. У другій половині XX століття його традиції продовжили такі педагоги, як Фредерік Пеллерен, Жан Ів Фурме, Альбер Леклуа, Вітторіо Каччаторе, Ерік Слинс та Саймон Дірікс. Вони забезпечили не лише високий рівень інструментальної підготовки, а й сприяли впровадженню сучасного репертуару, розвитку конкурсного руху та інтернаціоналізації саксофонної освіти.

Американська школа гри на саксофоні, пов’язана з іменами Фредеріка Хемке та Ларрі Тіла, посіла важливе місце у формуванні світової саксофонної традиції. Їхня виконавська та педагогічна діяльність сприяла інтеграції саксофона в академічну музичну культуру, розширенню репертуару й утвердженню високих стандартів навчання.

Перша гілка школи сформувалась під впливом французької традиції, зокрема завдяки М. Мюлю, у якого навчались Ежен Руссо та Фредерік Хемке. Сучасний виконавець Кеннет Тзе є учнем Дебри Річмаєр – послідовниці Ф. Хемке. Ця лінія відзначається синтезом академічної техніки та відкритістю до інновацій.

Другу гілку започаткував Ларрі Тіл, який поєднував академічне викладання з джазовою практикою й у 1953 р. став першим штатним професором саксофона

у США (Університет Мічигану). Його наступником став Дональд Сінта, учень якого – Джозеф Люллоф – нині професор у тому ж університеті. Для нього створено Концерт Стівена Брайнта (2014). Іншим учнем Л. Тіла є Дональд Фабіан, якому присвячено Концерт Джона Маккея (2007).

Формування провідних європейських та американської шкіл стало визначальним чинником у становленні академічної саксофонної освіти у світовому контексті. Французька школа, започаткована М. Мюлем, заклала підґрунтя академічного виконавства на названому інструменті, що вплинуло на подальші педагогічні системи. Бельгійська та німецька школи доповнили загальноєвропейську традицію, збагачуючи її самобутніми стильовими та методичними рисами. Американська школа, яка сформувалась під впливом як французької академічної традиції (Ф. Хемке, Е.Руссо), так і джазової практики (Л. Тіл), продемонструвала ефективне поєднання академізму й творчої свободи, сприяючи усталенню саксофонної освіти у системі мистецьких закладів вищої освіти.

Значення зазначених шкіл виходить за межі національних систем і безпосередньо впливає на формування саксофонної освіти в Україні. Їхні методичні підходи, репертуарна політика та виконавські орієнтири активно інтегруються у вітчизняну педагогічну практику, сприяючи її модернізації та включенню в міжнародний освітній простір.

Ruslan Pavlyk,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-7744-3439,
Postgraduate,
Ukrainian music and folk instrumental art,
Vasyl Stefanyk Prycarpath National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: ruslan.pavliuk.18@pnu.edu.ua

Saxophone in the Context of Global Performance and Pedagogical Traditions

The article examines the features of the formation and development of the leading European (French, Belgian, German) and American schools of saxophone playing. Their characteristic features and the contribution of prominent pedagogues to the advancement of saxophone education are outlined. Special attention is paid to the interconnections and influence of global traditions on the establishment and development of Ukrainian saxophone education.
Keywords: saxophone, saxophone playing schools, saxophone education, France, Belgium, Germany, America, Ukraine.

Пономаренко Олена Юріївна,
ORCID IDhttps://orcid.org/0000-0002-3726-489X,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії музичного виконавства,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна,
e-mail: ponomarenkoolena1970@gmail.com

Бібліотека італійської консерваторії як форма збереження культурної пам'яті

Розглянуто діяльність бібліотеки італійської консерваторії як багатофункціонального інституту збереження культурної пам'яті. Зазначено, що в сучасній бібліотеці поєднані інновації і традиції, класичні методи роботи з новітніми. Представлено структуру, колекції фонду бібліотеки консерваторії Сан П'єтро а Майелла в Неаполі, а також культурно-мистецькі проєкти, які розраховані не тільки на професійну публіку, а й на широку аудиторію шанувальників мистецтва, їх головна мета – популяризувати культуру міста та музичне життя сучасної Італії.
Ключові слова: бібліотека італійської консерваторії, культурна пам'ять, музичне життя сучасної Італії, соціокультурний інститут, цифровий архів, музичний проєкт.

Сучасна гуманітаристика розглядає поняття «пам'яті» не лише у вузькому психологічному значенні, а й у культурологічному аспекті. Важливим стає усвідомлення того, що культура функціонує як система механізмів, спрямованих на збереження та трансляцію колективного досвіду. Однією з форм культурної пам'яті виступає бібліотека – інституція, яка зберігає не тільки тексти, але й матеріальні свідчення духовного розвитку людства.

Бібліотеки італійських консерваторій – це своєрідні «музичні архіви пам'яті», де накопичується досвід століть, що є важливим для розуміння як національної, так загальноєвропейської культурної ідентичності.

Італія є країною, де консерваторії як навчальні інститути мають одну з найдавніших традицій у Європі. Перші музичні школи, що виникли у Неаполі ще у XVI–XVII ст., поступово перетворилися на консерваторії – центри підготовки професійних музикантів. У XVIII ст. тут існували фонди нотних матеріалів та теоретичних трактатів, які використовувалися як навчальні посібники. Неаполітанські консерваторії, зокрема Сан П'єтро а Майєлла (Conservatorio di San Pietro a Majella), заклали підвалини формування бібліотечних зібрань, які сьогодні є унікальними колекціями музичних рукописів.

Консерваторія Сан П'єтро а Майелла в Неаполі утворена в липні 1807 року як результат об'єднання музичних коледжів. За указом Наполеона Бонапарта, вона була визнана Королівською, а з 1826 року утвердилась її назва: Королівська консерваторія музики Сан П'єтро а Майелла (Regio Conservatorio di Musica di San Pietro a Majella). Це пов'язано з місцем її розташування – в монастирі XIV століття Сан П'єтро а Майелла в центрі Неаполя. Головна мета сучасної консерваторії як навчального закладу – зберігати історичний досвід, який згодом визначив спадкоємність музичної традиції регіону, відомої як неаполітанська школа.

Бібліотека консерваторії має науковий відділ, історичний архів і музей. Сьогодні в її фонді понад сорок тисяч рукописів і чотириста тисяч друкованих видань. У музеї зберігається безцінна колекція документів, рідкісних нотних естампів, оперних буклетів, партитур з автографами композиторів, їхні особисті речі, а також унікальна колекція старовинних інструментів, зокрема арфа Антоніо Страдіварі (Antonio Stradivari) Кремона (1681), що належала співачці Аміні Боскетті (Amina Boschetti). Інструмент подарував музею колишній директор цієї бібліотеки Франческо Флорімо (Francesco Florimo) – композитор, музикознавець, бібліотекар, організатор культурного життя в місті. 1826 року був призначений архіваріусом,

потім регентом, а 1851 року – директором бібліотеки Консерваторії Сан П'єтро а Майелла. Під його керівництвом Консерваторія придбала дорогоцінну колекцію музикознавчих праць і рукописів неаполітанських майстрів, а також унікальні музичні інструменти. Кожен зал бібліотеки названий ім'ям композитора, а зібрані тут реліквії розповідають про Антоніо Страдіварі, Джованні Перголезі, Джованні Паїзієлло, Доменіко Чімарозу, Джоаккіно Россіні, Гаетано Доніцетті, Вінченцо Белліні, Алессандро і Доменіко Скарлатті, Джузеппе Верді, творче життя яких пов'язане з Неаполем, з Театром Сан Карло (Teatro San Carlo) та з Консерваторією.

Сучасна бібліотека активно співпрацює із оперним театром, музеєм, музичним фестивалем, інтегруючись у ширший культурний простір. Різні форми і види музичних й культурно-мистецьких проєктів розраховані не тільки на професійну публіку, а й на широку аудиторію шанувальників мистецтва. Особливо актуально зацікавити суспільство культурно-історичним минулим, відроджувати національну культуру в сучасному житті, коли зростає значення «місця пам'яті» (термін П. Нора).

Проєкт «Неаполь, Неаполь. Лава, порцеляна й музика» («Napoli, Napoli. Di lava, porcellana e musica») Консерваторія Сан П'етро а Майелла здійснила спільно з Театром Сан Карло та Національним музеєм Каподімонте (Museo Nazionale di Capodimonte). Його лейтмотив – порцеляна і музика. У вісімнадцяти залах колишнього Королівського палацу (сьогодні це Музей Каподімонте) експонувалися композиції з життя Неаполя XVIII–XIX століть, столиці Королівства Південної Італії від часів Карла Бурбона до Фердинанда II. Серед них – порцелянові фігурки в тогочасних костюмах, які демонструють моду і надзвичайною вишукані естетичні уподобання Неаполітанського королівства. Музичне оформлення виставки – передбачало звучання музики композиторів, творчість яких пов'язана з Неаполем і Театром Сан Карло: Джованні Перголезі, Джованні Паїзієлло, Доменіко Чімарози, Джованні Пачіно. На виставці експонувалися й старовинні музичні інструменти, що зберігаються в музеї бібліотеки консерваторії.

Особливе місце серед бібліотечних зібрань належить фондам музичних консерваторій Італії. Вони поєднують у собі навчальні, наукові та архівні функції, слугуючи одночасно й академічними ресурсними центрами, і сховищами національної музичної спадщини. Оцифрування фондів бібліотеки Сан П'єтро а Майелла є актуальним для музикознавчих і культурологічних досліджень сьогодення, оскільки ця бібліотека належить до найбільших і найцінніших музичних зібрань Італії. Цей процес не лише забезпечує захист від фізичного зношення, а й відкриває доступ міжнародній науковій спільноті до унікальних джерел, що раніше були доступні лише вузькому колу спеціалістів.

Саме тому оцифрування архівних матеріалів бібліотеки має багатовимірний характер: від технічних і реставраційних аспектів до інтеграції у світові цифрові ресурси. Частина колекції бібліотеки представлена в цифрових проєктах: Культурний Інтернет: цифрові каталоги та колекції італійських бібліотек (Internet Culturale (IC)); RISM (Répertoire International des Sources Musicales), Europeana: цифрова культурна спадщина Європи. Твори мистецтва, книги, фільми та музика від закладів культури, електронні описи та цифрові копії рукописів (Il patrimonio culturale digitale europeo. Ricerca, salva e condividi arte, libri, film e musica da migliaia di istituzioni culturali). Робота з оцифрування триває поетапно, охоплюючи найцінніші

і найбільш затребувані документи. Вона впливає на популяризацію музичної спадщини Неаполя серед широкої аудиторії.

Отже, бібліотека італійської консерваторії сьогодення – це унікальна інституція, де поєднується навчальна, наукова та культурно-історична функції. Вона є формою збереження культурної пам'яті, адже саме через бібліотечні фонди відбувається передача музичного досвіду від покоління до покоління. Її діяльність має важливе значення не тільки для академічної освіти, а й для формування національної культурної ідентичності. Завдяки цифровізації та міжнародній співпраці ці бібліотеки отримують нове життя у XXI столітті, стаючи доступними для світової наукової спільноти.

Olena Ponomarenko,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3726-489X,
Candidate (PhD) of Art Criticism, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Musical Performance,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: ponomarenkoolena1970@gmail.com

Library of the Italian conservatoryas a form of preserving cultural memory

The Library of the Italian Conservatory is a multifunctional institution for the preservation of cultural memory. The modern library combines innovation and tradition, classical methods of work with the latest. The structure, collection of the library fund of the Conservatory of San Pietro a Majella in Naples, as well as cultural and music projects are presented, designed not only for the professional public, but also for a wide audience of art lovers, their main goal is to popularize the culture of the city and the musical life of modern Italy.
Keywords: library of the Italian Conservatory, cultural memory, musical life of modern Italy, sociocultural institute, digital archive, music project.

Толошняк Наталія Анатоліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2317-4321,
кандидатка мистецтвознавства,
доцентка, завідувачка кафедри естрадно-вокального мистецтва,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: nataliia.toloshniak@ukd.edu.ua

Джазові фестивалі як інструмент культурної дипломатії

Розглянуто джазові фестивалі як ефективний інструмент культурної дипломатії у сучасному глобалізованому світі; проаналізовано універсальну природу джазу
як мови, що сприяє міжкультурному діалогу, подоланню стереотипів та формуванню позитивного іміджу держави; підкреслено стратегічне значення підтримки джазових ініціатив для зовнішньої культурної політики України та її інтеграції у світовий культурний простір.
Ключові слова: джазові фестивалі, культурна дипломатія, міжкультурний діалог, імідж країни.

Джазові фестивалі вже давно перестали бути суто музичними подіями. Сьогодні вони виконують важливу роль як ефективний інструмент культурної дипломатії, сприяючи налагодженню діалогу між культурами, подоланню бар'єрів і формуванню атмосфери взаєморозуміння між народами. Унікальна природа джазу – його імпровізаційність, відкритість до впливів та здатність інтегрувати різноманітні музичні традиції – робить його надзвичайно потужним засобом міжкультурної комунікації.

Джаз, як універсальна музична мова, не потребує перекладу і здатен викликати емоції у слухачів незалежно від їхньої національності чи мовної приналежності. Його ритми й мелодії резонують із різними культурними кодами, створюючи відчуття єдності та порозуміння. Саме тому джазові фестивалі стають платформами міжкультурного обміну, на яких зустрічаються виконавці з усього світу. Такі події сприяють не лише творчій взаємодії між музикантами, але й знайомлять публіку з різноманіттям світових джазових традицій, відкриваючи нові горизонти сприйняття культури.

Однією з важливих функцій джазових фестивалів є подолання стереотипів та упереджень. Спілкування через музику дозволяє представникам різних національностей пізнавати одне одного в неформальній атмосфері, що сприяє формуванню толерантного і відкритого світогляду. Крім того, успішне проведення міжнародних фестивалів сприяє формуванню позитивного іміджу країни на міжнародній арені, демонструючи її культурне багатство, відкритість до співпраці та готовність до діалогу. Фестивалі нерідко стають впізнаваними культурними брендами, що приваблюють туристів, інвесторів і медіа.

Джазові фестивалі часто залучають не лише музикантів, а й представників інших сфер – культурних діячів, дипломатів, політиків, науковців, бізнесменів. Вони стають своєрідною платформою для неформального міжкультурного діалогу, сприяючи налагодженню контактів і спільному обговоренню важливих глобальних питань. У часи міжнародної напруженості такі фестивалі можуть виконувати миротворчу функцію, об'єднуючи людей навколо універсальних цінностей, які втілюються у джазовій музиці.

Історія знає приклади використання джазу як інструменту дипломатії ще з часів Холодної війни, коли уряд США організовував світові турне видатних джазових музикантів – Луї Армстронга, Дюка Еллінгтона та інших – для демонстрації цінностей свободи та культурного багатства американського суспільства. Сучасні джазові фестивалі в різних країнах продовжують цю традицію, слугуючи інструментом зміцнення міжнародних зв'язків. Зокрема, Монтрейський джазовий фестиваль у Швейцарії, а також заходи у Новому Орлеані (США), Гаазі (Нідерланди), Умбрії (Італія) та інших містах стали потужними центрами міжкультурного обміну.

В Україні джазові фестивалі також набули важливого дипломатичного значення. Серед них найбільш знаковим є Leopolis Jazz Fest у Львові, який перетворився на одну з провідних подій джазового життя Східної Європи. Його щорічна програма включає виступи світових джазових зірок, а також українських виконавців, що забезпечує двосторонній культурний обмін. Фестиваль активно співпрацює з міжнародними партнерами, культурними інституціями та дипломатичними представництвами, сприяючи зміцненню культурних зв'язків і формуванню позитивного іміджу України у світі.

Унікальним прикладом транскордонної культурної співпраці є фестиваль Jazz Bez, що проводиться одночасно у містах України та Польщі. Він обєднує музикантів та слухачів обох країн, формуючи простір для міжнаціонального діалогу через музику. Виступи українських колективів на польських сценах сприяють просуванню української культури за межами країни та налагодженню партнерських відносин.

Odessa JazzFest, що відбувається в багатокультурній Одесі, також виконує важливу культурну місію, створюючи платформу для зустрічі представників різних джазових шкіл та традицій. Успішна організація фестивалю сприяє розвитку культурного туризму та інтеграції міста у світову джазову карту. Подібну роль виконують і регіональні фестивалі, такі як Cherkasy Jazz Open, Vinnytsia Jazz Fest та інші, що сприяють децентралізації культурної дипломатії та активному залученню місцевих громад до процесів міжкультурного обміну.

Таким чином, українські джазові фестивалі виконують низку стратегічних функцій у сфері культурної дипломатії: зміцнюють міжнародні зв'язки, просувають позитивний імідж країни, сприяють інтеграції української музичної культури у світовий контекст, а також стимулюють розвиток культурного туризму. Їх підтримка з боку держави, місцевих органів влади та громадянського суспільства є необхідною умовою для розширення міжнародного культурного діалогу та зміцнення авторитету України у світі.

Nataliya Toloshnyak,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2317-4321,
Candidate (PhD) of art history,
associate professor, head of the department pop and vocal art,
ZVO «King Danylo University»,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: nataliia.toloshniak@ukd.edu.ua

Jazz festivals as a tool of cultural diplomacy

The article examines jazz festivals as an effective tool of cultural diplomacy in today's globalized world. It analyzes the universal nature of jazz as a language that fosters intercultural dialogue, helps overcome stereotypes, and contributes to shaping a positive image of a nation. The strategic importance of supporting jazz initiatives for Ukraine's foreign cultural policy and its integration into the global cultural spaceis emphasized.
Keywords: jazz festivals, cultural diplomacy, intercultural dialogue, country image.

Хайло Альона Сергіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1216-7399,
старший науковий співробітник,
відділ ретроспективної бібліографії,
Книжкова палата України імені Івана Федорова,
Київ, Україна,
e-mail: iwerwolfai@gmail.com

Саундрек відеогри «Bloodborn»

Стисло розглянуто історію розвитку музичного супроводу у відеоіграх. Подано коротку характеристику жанру souls-подібних відеоігор. Досліджено історію створення та особливості саундреку до відеогри Bloodborne.
Ключові слова: відеогра, саундтрек, музичний супровід, оркестр, хор.

З моменту виникнення відеоігор в 50-х роках минулого століття вони пройшли довгий шлях розвитку, й неймовірно покращилися в багатьох аспектах – технічному, візуальному, програмному, ігроладному та, звичайно, аудіальному (як в плані звукових ефектів, так і музики). Перші ігри містили звуки та музику, відтворювані в реальному часі за допомогою звуків, які могли створювати самі перші комп'ютери, ігрові консолі та аркадні автомати. Відповідно, такий звуковий супровід був надзвичайно обмеженим, вимагаючи, при цьому, комплексних технічних знань від перших композиторів відеоігрової музики – музику потрібно було розробляти у тісній співпраці з програмістами та спеціальними звукорежисерами, які займалися тим, щоб музика композитора працювала в грі. Вона була результатом програмування та математики. Згодом ця музика отримала власну назву жанру – чіптюн (або 8-бітна музика), який існує і сьогодні (звуки для нього синтезують за допомогою різних програм, які імітують звуки, що відтворювали перші комп'ютери та консолі).

Пізніше, коли апаратура консолей покращилася, та з'явилися звукові чіпи, композитори змогли створювати музику через MIDI (musical instrument digital interface), універсальний формат для створення партитур для синтезаторів. Таку музику було дуже легко створювати та маніпулювати нею для інтерактивних цілей (над нею все ще активно працювали програмісти). Інший спосіб, який з'явився згодом – музика CD-якості, записана в студії, проте вона була обмежена розмірами пам'яті консолей та комп'ютерів (вона додавала іграм значної «ваги», що, звичайно, було негативною характеристикою через малу пам'ять консолей, яким необхідні були ігри, що займали не багато місця на диску). З покращенням та розвитком технічних характеристик комп'ютерів, зокрема їхньої пам'яті, розросталися й ігри. І вже на початку 2000-х можна було стверджувати, що ледь не кожен музичний стиль та жанр були інтегровані в ігри: «Готика, класика, рок, бароко, карибська, кельтська, хіп-хоп, хеві-метал, нью-ейдж, техно, транс, денс, ось аранжування у французькому бістро, середньовічна німецька, класичне фортепіано, рокабілі, джаз-ф'южн і так, традиційна японська пентатоніка. Список можна продовжувати, не кажучи вже про те, що деякі ігри мають настільки креативні саундтреки, що вони практично винаходять власний стиль». Сьогодні музика у відеоіграх відрізняється широким різноманіттям та комплексністю, відіграє важливу роль та має різні функції в іграх, а її дослідження в західному науковому середовищі виокремилися в окрему піддисципліну – лудомузикологію. В той же час, написання та створення музики для відеоігор обросло своїми особливостями, характерними техніками та прийомами, оригінальними та відмінними від написання музики для інших медіа.

Студії розробки наймають композиторів та різних виконавців (в тому числі існуючі гурти), для багатьох ігор музика створюється і працює як в кінематографі – на фоні певних сцен, ігрового процесу, тощо. В інших іграх музика може відігравати важливу роль навіть в самому ігроладі, бути засобом наративу, або музику може відтворювати гравець всередині гри. Музика є важливим засобом впливу на гравця

та його досвід гри. Так, певні жанри відеоігор мають вже характерні для себе стилі музики. Наприклад, souls-подібні ігри.

Soulslike («соулзлайк), або souls-подібна гра – це піджанр рольових екшн-ігор, відомий високим рівнем складності, великими ігровими світами, наповненими ворогами, та акцентом на передачі сюжету засобами середовища, сеттинг, зазвичай, побудований у темному фентезі, та інший ряд ігроладних особливостей та механік, характерних для подібних ігор. Японський розробник і видавець ігор FromSoftware та режисер Хідетака Міядзакі вважаються творцями та засновниками цього жанру, які започаткували його з гри *Demon's Souls* (2009) та популяризували його в наступних подібних іграх, включаючи популярну трилогію *Dark Souls* (2011–2016), від якої походить назва жанру.

В той час як ігри зазвичай мають в налаштуваннях можливості для гравця обрати певний рівень складності, і, таким чином, розширюють свою аудиторію, souls-подібні ігри відкинули цю ідею та ставлять перед гравцями справжнє випробування, змушують гравця відчувати цілком справжню напругу та переживання через намагання подолати це випробування, абсолютно нещадне до гравця. Музика в цих іграх відіграє важливу функцію для атмосфери, нагнітання напруги, та підкреслення складності випробувань (боїв з монстрами, балансування персонажа на межі життя і смерті). Вона стала настільки характерною, що навіть внесла в культуру геймерів поняття «епічна музика битви з босом» як окреме поняття та мем (вважається жанром інтернет фольклору).

Одна з інших найвідоміших ігор цього жанру – *Bloodborn*. Рольова екшн-гра 2015 року, розроблена FromSoftware за керівництва Хідетаки Міядзакі та видана Sony Computer Entertainment для PlayStation 4. Гра розповідає про Мисливця, який має пройти вулицями занедбаного міста Ярнам, натхненного готичним стилем вікторіанської епохи (грі також приписують ознаки та схожості з лавкрафтіанським гороором). Мешканці міста страждають на хворобу, що передається через кров, яка перетворює їх на жахливих чудовиськ. Намагаючись знайти джерело чуми, персонаж гравця розплутує таємниці міста, борючись з різноманітними ворогами.

В тому ж 2015 році після виходу гри відбувся окремий реліз саундреку гри – у цифровому форматі та на фізичних носіях. Музичні композиції гри вийшли двома альбомами: весною відбувся реліз альбому «Bloodborne Original Soundtrack», що містить 25 музичних композицій на двох дисках; восени – реліз другого міні-альбому «Bloodborne the Old Hunters Original Soundtrack», з 5 композиціями для однойменного доповнення до гри. Загальний час усіх композицій складає майже дві години.

Саундтрек гри має вражаючі масштаби: проєкт був результатом глобальної співпраці JAPAN Studio, FromSoftware та департаменту Product Development Services Group компанії Sony Computer Entertainment. Запис композицій проходив у лондонській студії AIR Studios (Associated Independent Recording) – незалежній компанії звукозапису, заснованій у Лондоні в 1965 році продюсерами звукозапису Джорджем Мартіном, Джоном Берджессом, Роном Річардсом та Пітером Саллівaном, яка в 1970 році заснувала також власну професійну студію звукозапису AIR Studios.

Над музичними композиціями працювали шість японських та західних композиторів: Цукаса Сайто, Юкі Кітамура, Нобуйоші Судзукі, Раян Амон, Кріс

Веласко та Майкл Вандмахер. Згідно з інтерв'ю композиторів, така міжнародна співпраця дозволила їм привнести в музику свої особливості, характерні для технік та роботи над музичними творами для східної та західної композиторських шкіл. Записували саундрек за допомогою цілого оркестру з 65 учасників (з повними духовими та струнними секціями) та хору з 32 учасників. Розробка саундтреку тривала близько двох з половиною років на трьох різних континентах.

Для своєї роботи композитори обрали ключові слова «смертельна боротьба» та «жах», які були визначені на початку розробки, а також створювали образи з дизайнів головних ворогів в грі та дизайну середовища, локацій гри. Музичні продюсери, аби уникнути потенційної несумісності результатів роботи різних композиторів над саундтреком, перед пре-продакшеном запропонували композиторам узгоджену естетику або «стильовий гайд» (який «відображав суть *Bloodborne*»), який назвали «вікторіанською готикою» (що насправді охопило широкий спектр того, що відоме як класична музика («ширяючі» та драматичні мелодії) та низку модерністських та експресіоністських технічних прийомів, включаючи алеаторику, ритмічні остинато, а також гармонічні кластери та дисонанс. Враховуючи специфіку жанру гри, саундтрек також спрямований на те, аби викликати в гравця відчуття постійної напруги та атмосфери горору, і, відповідно, музичні композиції сповнені також наростанням, спаданням, драматичними тремоло та хоровими партіями. Крім того, ряд композицій має наштовхувати слухачів на думки про літургії та містичні обряди.

Тексти для хору написані латиною, і їх визначали вже розробники, які працювали над сюжетом гри, через що тексти мають певні недоліки: японські розробники перекладали тексти, потрібні їм, з японської на латину, перекладали також і з англійської на латину та між японською та англійською. Крім того, найбільше опиралися саме на естетичне звучання слів – тобто ідеальне їхнє попадання в музику. Відповідно, через технічні засоби перекладу з абсолютно різних мов, а також через пріоритезацію звучання, граматично не всі тексти правильні. Проте сама латина все одно впізнавана гравцями, що надає грі конкретної атмосфери.

У висновку, можна сказати, що саундрек гри *Bloodborne* – вражаюче та особливе явище, що надає можливості для різнобічного та глибокого дослідження.

Alona Khailo,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1216-7399,
Senior Research Officer,
Retrospective bibliography department,
The Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedoriv,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: iwerwolfai@gmail.com

Bloodborne video game soundtrack

The author briefly reviews the history of the development of music in video games. Provides a brief description of the genre of souls-like video games. Explores the history of the creation and features of the soundtrack to the video game Bloodborne.
*Keywords:*video game, soundtrack, musical accompaniment, orchestra, choir.

Чамахуд Дарина Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3402-7335,
докторка філософії,
викладачка кафедри музичного мистецтва,
циклової комісії методики музичної освіти та вокально-хорової підготовки,
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
Луцьк, Україна,
e-mail: daryna.chamakhud@gmail.com

Поезія Лесі Українки в музичній інтерпретації Якова Яциневича: солоспів «Досвітні огні»

Розглянуто солоспів «Досвітні огні» Якова Яциневича на вірш Лесі Українки як зразок української камерно-вокальної музики 1920-х років. Проаналізовано історію створення твору, його публікаційну історію та музичну драматургію. Визначено особливості композиційної форми, вокальної партії й фортепіанного супроводу. Акцентовано на поєднанні оперних прийомів із модерністськими рисами.
Ключові слова: солоспів, українська поезія, архівні документи, Яків Яциневич, Леся Українка.

Яків Михайлович Яциневич (1869–1945) – український композитор, автор майже трьохсот творів різних музичних жанрів (фортепіанні мініатюри, інструментальні ансамблі, обробки українських народних пісень для хорів різних складів, духовна хорова музика, авторські хорові твори, камерно-вокальні композиції, ораторія, опера-феєрія, оперета, симфонія, кіномузика), диригент, церковний регент, збирач фольклору, педагог, активний громадський діяч, священик. Камерно-вокальна творчість українського композитора Якова Яциневичане надто чисельна (сімнадцять солоспівів і три вокальні ансамблі), проте доповнює спадщину української вокальної музики першої третини ХХ століття. Зважаючи на малодослідженість творчості митця, досі відсутні будь-які публікації про його камерно-вокальний доробок.

Особливе місце у камерно-вокальній спадщині митця посідає солоспів «Досвітні огні», для високого голосу. Історія створення музичної композиції відома – твір написаний для участі у вокально-музичному конкурсі, який відбувся у Харкові 1925 р. Композитор отримав другу премію і нагороджений грошовою винагородою – 50 крб. Твір неодноразово звучав у концертах, як зазначено у програмі «Вечора українського романсу» (програма знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського), а 1929 р. його ноти надруковані в Державному видавництві України, що сприяло збереженню й популяризації композиції ще за життя митця. Літературне першоджерело солоспіву – поезія Лесі Українки «Досвітні огні», зміст якої пронизують контрастні образні зіставлення. Вірш містить багато прихованих сенсів, які тонко відчув і відобразив у солоспіві Я. Яциневич.

Композитор уникнув куплетної побудови. Незважаючи на чіткий поділ поезії Лесі Українки на п’ять п’ятирядкових строф, він згрупував рядки за змістом і вибудував чотиричастинну форму (табл. 1), подібно до розгорнутої оперної сцени. Як відомо, в опері драма розвивається завдяки музиці. Так і солоспів пронизаний

темповими, тональними, гармонічними і динамічними контрастами музичного розвитку. Конфліктність образної сфери закладена вже у фортепіанному *вступі*. Гармонічні послідовності акордів створюють не лише зловісний образ темної ночі, а й відчуття внутрішнього напруження.

Таблиця 1

Порівняння розподілу тексту вірша у солоспіві «Досвітні огні»
Я. Яциневича із першоджерелом Лесі Українки

Розподіл на строфи у вірші Лесі Українки	Назва частини у солоспіві Я. Яциневича	Розподіл на розділи у солоспіві Я. Яциневича
Ніч темна людей всіх потомлених скрила Під чорні, широкії крила. Погасли вечірні огні; Усі спочивають у сні. Всіх владарка ніч покорила.	Частина *andante*	Ніч темна людей всіх потомлених скрила Під чорні, широкії крила. Погасли вечірні огні; Усі спочивають у сні. Всіх владарка ніч покорила.
Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі. Щасливий, хто сни має милі! Від мене сон милий тіка...	Частина *andantino*	Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі. Щасливий, хто сни має милі! Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка, Навколо все спить, як в могилі.	Частина *adagio*	Навколо темнота тяжка, Навколо все спить, як в могилі. Привиддя лихі мені душу гнітили, Повстати ж не мала я сили...
Привиддя лихі мені душу гнітили, Повстати ж не мала я сили... Зненацька проміння ясне Од сну пробудило мене, – Досвітні огні засвітили!	Частина *allegro* *Розділ 1*	Зненацька проміння ясне Од сну пробудило мене, – Досвітні огні засвітили!
Досвітні огні, переможні, урочі, Прорізали темряву ночі, Ще сонячні промені сплять, – Досвітні огні вже горять. То світять їх люди робочі.	*Розділ 2*	Досвітні огні, переможні, урочі, Прорізали темряву ночі, Ще сонячні промені сплять, – Досвітні огні вже горять. То світять їх люди робочі.
Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала!Не бійся досвітньої мли –Досвітній огонь запали,Коли ще зоря не заграла.	*Розділ 3*	Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала! Не бійся досвітньої мли – Досвітній огонь запали, Коли ще зоря не заграла.

Перша частина містить першу строфу вірша (п’ять рядків) – розповідь-пейзаж про настання ночі, як образ людської втоми і відчаю («ніч темна людей всіх потомлених скрила»). Партія соліста заснована у першому реченні (8 тактів) на прийомах оперного речитативу – багаторазові ритмічні повторення звуків однієї висоти з поступовими піднесеннями та спусками по хроматизмах (прикл. 1). Повільний темп частини *andante* розширений складеним розміром 9/4. Фортепіанний супровід досить прозорий – октавний низхідний рух довгими тривалостями, в основі якого – гармонічний контур з пошуками стійкого тону. Друге коротке речення (3 такти) утверджує тональну стійкість *a-moll*.

Приклад 1. Я. Яциневич. Солоспів «Досвітні огні» на слова Лесі Українки (перша частина, тт. 19-23):

Друга частина охоплює чотири рядки другої строфи поезії – опис могутньої сили ночі, підтекст якої вказує на беззахисність і приреченість людини («хто спить, хто не спить, – покорись темній силі»). Невелике темпове пришвидшення *andantino* надає відчуття схвильованості. Мелодія соліста у першому реченні (7 тактів) знову апелює до прийомів мовлення і речитації (повторення звуків однієї висоти), проте ритмічні зупинки і виставлені акценти на сильних долях надають образному змісту внутрішнього напруження. Стрибки в партії соліста у другому реченні (6 тактів) підкреслюють кульмінаційні поетичні рядки частини про щастя, яке недоступне для головної героїні («щасливий, хто сни має милі»). На противагу розгорнутій мелодії соліста, нестійкі гармонії у фортепіано звучать на слабких долях, що посилює драматизм звучання. Появою шістнадцятих тривалостей зв’язка нагадує невеликі оркестрові фрагменти.

Третю частину композиції Я. Яциневича утворюють три рядки вірша, у яких відтворено гнітючий стан душевної темряви, безсилля людини перед життєвими випробуваннями («навколо все спить, як в могилі»). Темпове позначення найповільнішої частин солоспіву *adagio* викликає тимчасове завмирання звучання, стан заціпеніння. Речитативна партія соліста у першому реченні (4 такти) «кружляє» навколо тонального тону *a-moll*. Розвиток мелодії у високому регістрі у другому

реченні (7 тактів) насичений значною кількістю хроматизмів. У найбільш напружені емоційні моменти прозора партія фортепіано перестає звучати, залишаючи голос на самоті. Такий прийом нагадує, що найважчі моменти в житті людина переживає наодинці з собою. Важливим колористичним засобом інструментального супроводу стає тремоло акордів у другому реченні частини («привиддя лихі мені душу гнітили»).

Три урочисті тонічні акорди з оберненням у *D-dur* у партії фортепіано утворюють різкий тональний і темповий контраст у темпі *allegro*, а також розпочинають нову, *четверту частину,* найбільшу за обсягом, яка охоплює половину поетичного тексту. Масштабність частини надала можливість утворити три розділи. До *першогорозділу* увійшли третій-п'ятий рядки третьої строфи, які викладено у двох реченнях (8+4 такти). Зважаючи на різке просвітлення образного змісту та появу мотивів надії («зненацька проміння ясне од сну пробудило мене»), у партії соліста лейтмотивом розвитку стають закличні квартові висхідні інтонації, які пронизують усі розділи частини. Інтенсивний рух партії голосу у високому регістрі (найвищий звук – «ля» другої октави) вимагає міцного дихання соліста. Акордовий фортепіанний супровід підтримує партію соліста, а ритмічне поєднання тривалостей (шістнадцяті – восьмі – четвертна) утворює ефект звучання фанфар.

Четверта строфа вірша утворює *другийрозділ* частини солоспіву. У поетичному тексті підкреслюється, що лише праця і діяльність зможе загоїти будь-які людські рани («досвітні огні переможні, урочі»). У будові розділу виділяються три речення. У перших двох реченнях (8+8 тактів) у партії соліста квартові стрибки поєднуються з низхідними секундовими інтонаціями. Тональні пошуки *h-moll* підкреслюються великою кількістю тремоло в партії фортепіано, що створює ефект дзвонів. Квартові стрибки в партії соліста у третьому реченні (6 тактів) досягають своєї кульмінації і переміщаються у *fis-moll.* Дворазове повторення останнього рядка строфи («то світять їх люди робочі») підкреслює найважливішу думку твору. Мелодійна модулююча зв'язка-перехід до третього розділу не лише закріплює *D-dur,* а готує кульмінацію шляхом динамічного наростання.

Завершальний *третій розділ* об'єднує п'яту строфу вірша. Зміна настрою в перших частинах внаслідок рішучих дій, звільнення від гнітючих думок завдяки праці розуму й душі («вставай, хто живий, в кого думка повстала») відображено в інтенсивному звучанні вокальної партії. Композитор користується такими вокальними прийомами, як перехід у високі звуки другої октави (аж до звуку «*ля*»), довгі тривалості, широкі розспіви. Тональний план стрімко модулює в кожному з чотирьох речень розділу: у першому (10 тактів) – у *A-dur,* у другому (вісім тактів) – у *Fis-dur,* у третьому (шість тактів) – у *h-moll,* у четвертому (14 тактів) – повернення у *D-dur*. Фортепіанна партія досягає оркестрового звучання, її фактурне наповнення об'єднає контури мелодії, фонове забарвлення, тремолювання, динамічний акордовий розвиток, поєднання різних регістрів.

Зауважуємо, що у солоспіві «Досвітні огні» поєднані ознаки розгорнутої монологічної оперної сцени (чотиричастинність із внутрішніми розділами; темпові, тональні, динамічні контрасти; розвиток партії соліста у вигляді речитації; лейтмотивність у вигляді квартових стрибків; конфліктність у супроводі фортепіано; оркестрове звучання партії інструменту у кульмінації) з елементами модернізму (тональні пошуки головного тону; вільний розвиток мелодії; колористична функція

гармонії). Незважаючи на те, що вокальна партія насичена хроматизмами, стрибками, високим регістром, широким діапазоном, ритмічними труднощами, завдяки ліричному началу в мелодії партія соліста зручна для співу і запам'ятовування, а фортепіанний супровід дає змогу розкрити її внутрішні підтексти та емоційні стани. Тому розгорнута композиція досить цілісна. Таким чином, солоспів «Досвітні огні» засвідчує нове композиторське ставлення до музичного втілення поезії та вартий уваги музикознавців і виконавців нашого часу.

Daryna Chamakhud,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3402-7335,
PhD, Lecturer at the Department of Musical Art,
Methodology of Music Education and Vocal-Choral Training Cycle Commission,
Lutsk Pedagogical College of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine,
e-mail: daryna.chamakhud@gmail.com

Lesia Ukrainka's Poetry in the Musical Interpretation by Yakiv Yatsynevych: The Solo Song "Dosvitni Ohni"

The solo song "Dosvitni Ohni" by Yakiv Yatsynevych, based on the poem by Lesia Ukrainka, is examined as a representative example of Ukrainian chamber vocal music of the 1920s. The study analyzes the history of the composition, its publication background, and musical dramaturgy. Special attention is given to the features of the compositional form, vocal line, and piano accompaniment, as well as the combination of operatic techniques with elements of modernism.
Keywords: solo song, Ukrainian poetry, archival documents, Yakiv Yatsynevych, Lesia Ukrainka.

Шамаєва Кіра Іванівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1869-5029,
докторка мистецтвознавства, професорка,
професорка кафедри загального та спеціалізованого фортепіано,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна,
e-mail: kishamaeva@gmail.com

З власного архіву

Представлено унікальний архівний матеріал власних розмов-інтерв'ю про концертне життя Києва 1920–1930-х років із безпосередніми учасниками подій. Уперше зафіксовано невідомі раніше факти й події, які суттєво доповнюють панораму музичного життя України перших десятиліть XX століття.
Ключові слова: українська музична культура першої половини XX століття, концертне життя, фортепіанне виконавство, фортепіанна педагогіка, вокальне виконавство.

На початку 1970-х років, збираючи матеріал про концертне життя Києва 1920–1930-х років, я зверталася до своїх старших шановних колег-педагогів консерваторії, учасників і свідків культурних процесів часів їхньої молодості. Їхні спогади про наше минуле, безпосередні, живі, захоплені, часом ностальгічні, можливо стануть в нагоді сучасним дослідникам сторічної давнини. Отже…

Марко Мойсейович Геліс (1903–1976) – активний учасник музичного життя Києва 1920–30-х років. Грав на гітарі в різних ансамблях, в Радіотеатрі соло, в дуеті з Адамом Аркадійовичем Наумовим (мандоліна). «Часто акомпанував Євтушенку на роялі». Гри на фортепіано навчався у Симона (Семена Борисовича) Барера, який упродовж 1926–28 років викладав у Муздраміні [*Музично-драматичний інститут імені М. В. Лисенка – К. Ш.*]. Свого часу Костянтин Миколайович Михайлов з'ясував причину запрошення цього видатного піаніста-віртуоза до консерваторії на «персональну ставку»: «Консерваторії потрібна людина, заради якої сюди приїжджають» [*чудовий приклад державницького підходу у 1960–70-ті рокі в консерваторії повторив Іван Федорович Ляшенко – К. Ш.*]. Барер – чи не єдиний піаніст, який виконував етюди Шопена в надвіртуозній обробці Годовського, часто програвав їх в класі, вважав, що «цей матеріал цікавий з погляду можливостей інструменту». «Барер їздив з Нейгаузом, грали чотири концерти за вечір. Нейгауз – концерти Шопена (*e-moll*) та Скрябіна, Барер – концерти Чайковського (*b-moll*) та Ліста (*Es-dur*)». «У концерті на підтримку студентів у 1927 році Барер у Полонезі *As-dur* Шопена зіграв октавний епізод удвічі швидше». «Горовиць і Барер зіграли шість концертів, вечір – один, вечір – другий. Один грав на біс Польку Рахманінова, другий – Кампанеллу, потім перший грав Кампанеллу, а другий – Польку». У концерті Барера, де прозвучали Балада, Ноктюрн, Полонез Шопена, «на біс – Етюд *Des-dur* Ліста всі слухали стоячи».

З надзвичайною теплотою Геліс говорив про Сергія Володимировича Тарновського, (Ігор Федорович Белза, до речі, вважав найбільш цікавим у Тарновського виконання творів Моцарта).«Геніально, як ніхто, акомпанував у камерних концертах зі співаками». Серед своїх учнів у бесіді з Гелісом Тарновський відзначив талановитих Якова (Лейба) Фастовського і Олександра (Нона) Унінського. «Грали тоді не дуже глибоко, але дуже витончено, красиво, органічно. Так грав Унінський студентом».

Михайло Маркович Канерштейн(1902–1987) про Матвія Якимовича Гозенпуда говорив як про піаніста та композитора. «Блискуче закінчив консерваторію в Беклемішева, навчався також у Блюменфельда. Грав добротно, без особливого темпераменту, дуже культурно, просто, захопився композицією. Творчість дуже оригінальна, завжди його, ні на кого не схожа, завжди вносив щось нове».

Канерштейн згадував також бетховенський цикл, проведений в Радіотеатрі в 1932–34 роках. «У прийдешньому [*розмова відбувалась в 1970-ті роки – К. Ш.*] нічого подібного не було [*не було й до нашого часу – К. Ш.*]». У Радіотеатрі були виконані всі симфонії, три «Леонори», уся музика до «Егмонта», п'ять фортепіанних концертів, потрійний та скрипковий концерти, Фантазія для хору, оркестру й фортепіано. Виконанням всієї симфонічної музики крім Третьої (диригент Ганс Унгер), Дев'ятої (Оскар Фрід) симфоній, керував Михайло Канерштейн. Виконавці – Григорій Беклемішев (Перший, Третій і потрійний фортепіанні концерти, Фантазія), Борис Максимович (Другий концерт), Євген Сливак (Четвертий), Генріх Нейгауз (П'ятий), Олександр Пікайзен (скрипка), М. Питецький (віолончель), «Думка».

Оригінальну, дуже свою інтерпретацію знайомих творів і «божественний голос» Миколи Миколайовича Філімонова згадувала Марфа Хомівна Снага-Паторжинська (1899–1981). «Філімонова завжди хвалив Віктор Степанович Косенко, говорив про нього "справжній, справжній музикант"». Незабутніми для Марфи

Хомівни залишилися авторські концерти Косенка на гастролях та Києві. Співачка виконувала «Я тут, Інезільє», присвячений їй романс «Соловей *[«Соловей і ружа» на вірші О. Пушкіна у перекладі Л. Реви – К. Ш.*]», «Вони стояли мовчки», «Говори, говори», «І знов душа моя», «Я ждав тебе».

Про співачку Оксану Колодуб, партнерку В. Косенка в подорожі Донбасом, Олександр Олексійович Колодуб (1900–1994) говорив як про першу виконавицю творів Левка Ревуцького. У Харкові вона виконала концерт творів молодих сучасних композиторів, серед них – романси Юлія Мейтуса. Колодуб згадував про виконання вокальним квартетом імені Степового Квартету Степового на байки Глібова: «Це був єдиний колектив, який співав цей твір, ноти нікому не давали, можливо вони загинули». Про участь Якова Степового у складі тріо «можливо в залі народної консерваторії – Хрещатик, 7» згадувала Елеонора Павлівна Скрипчинська (1899–1992).

Професор Дометій Гурійович Євтушенко(1893–1983) згадував широко популярні в слухацьких колах 1928–1934 музично-історичні демонстрації М. М. Філімонова з циклами вокальної літератури західноєвропейських композиторів (Моцарт, Шуман, Шуберт, багато старовинної італійської, французької музики, музики до Баха і Баха, знав всі його кантати). До програм було внесено багато незнайомої музики, з інтересом ставився до нової творчості. Багато співав у концертах твори Левка Ревуцького. Величезну роль в пропаганді музики відіграв Дмитро Ревуцький. Він чудово виконував думи і гумористичні твори.

Kira Shamayeva,
orcid https://orcid.org/0000-0002-1869-5029,
Doctor in Art Studies, Professor,
Professor of the General and Specialized Piano Department,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kishamaeva@gmail.com

From my own archive

A unique archive material of author's conversations and interviews about the concert life of Kyiv in the 1920s–1930s with direct participants in the events is presented. Previously unknown facts and events have been recorded for the first time, which significantly complement the panorama of the musical life of Ukraine in the first decades of the 20th century.
Keywords: Ukrainian musical culture of the first half of the 20th century, concert life, piano performance, piano pedagogy, vocal performance.

Шкурган Оксана Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4781-3853,
докторка гуманістичних наук у галузі мистецтвознавства,
Спілка польських музикантів-артистів,
Варшава, Польща,
e-mail: o.shkurgan@wp.pl

Івченко Лариса Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2562-3979,
кандидатка мистецтвознавства,
завідувачка відділу,
відділ музичних фондів,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: ivchenko@nbuv.gov.ua

Музика у Волинському ліцеї в Кременці (1805–1831)

Розширено відомості про музику, її викладачів та виконавців у Волинському ліцеї у Кременці (1805–1831) завдяки віднайденим новим фактографічним і музичним джерелам.
Ключові слова: Тадеуш Чацький, Джованні (Ян) Ленці, Ян Давид Голанд, Вацлав Северин Ржевуський, музична освіта в Україні і Польщі, бібліотека Волинського ліцею, колекція «Regia» НБУВ.

У 1805 р. в Кременці освітній діяч Тадеуш Чацький (1765–1813) у співпраці з політиком і державним діячем Гуго Коллонтаєм (1750–1812) заснував Волинську гімназію (з 1819 р. ліцей), яка стала найважливішою освітньою установою в регіоні, що об'єднувала видатних представників науки, підтримувалася високопоставленими церковними діячами та елітою суспільства. Чацький разом з Коллонтаєм, як досвідчені організатори, залучали найкращі педагогічні кадри – видатних вчителів, фахівців з різних галузей, у тому числі музики. Чацький подбав про закуп для шкільної бібліотеки найцінніших колекцій, у тому числі книг останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського. Волинський ліцей у Кременці після початку польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. був ліквідований і остаточно закритий у 1833 р. (у 1831–1833 роках заняття в школі були частково призупинені внаслідок епідемії холери). Заклад з Кременця було перенесено до Києва, де його перетворили на Київський університет Святого Володимира.

Відомості про музику і вчителів у Волинському ліцеї в Кременці вперше подав у науковій літературі Ян Проснак у часописі «Kwartalnik Muzyczny» 1948 р. (№ 23). В Україні питання музичної освіти досліджували Кіра Шамаєва («Музична освіта в Україні в першій половині XIX ст.» Київ, 1996) та Лідія Корній («Історія української музики, ч. 3: XIX ст.» Київ–Нью-Йорк, 2001). Польський історик Анджей Шмит у своїй праці «Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833» (Olsztyn 2009) звернув увагу на навчання музики і співу у кременецькому освітньому закладі. Особливо цінними залишаються до нині студії Кіри Шамаєвої, яка на підставі виявленого нею тридцять років тому джерельного матеріалу висвітлила процес музичної освіти у Волинському ліцеї в Кременці.

У польських та українських доступних фактографічних джерелах, що стосуються історії Волинського гімназії та ліцею в Кременці, нам вдалося знайти нову інформацію про її вчителів музики та співу. Ми зібрали відомості про учнів цього закладу, які брали участь у публічних музичних виставах та різних шкільних урочистостях, а також співали під час богослужінь у костьолі.

На запрошення Тадеуша Чацького з 15 липня 1808 р. у Волинській гімназії почав працювати викладачем інструментальної музики італійський скрипаль і композитор Джованні Ленці (1764–1832). Відомо, що він був сином Андреа, походив з Пізи в Тосканії, навчався у відомого італійського скрипаля, композитора і педагога П'єтро Нардіні (1722–1793), потім протягом 5 років студіював в Неаполітанській музичній консерваторії, після чого його музична кар'єра була пов'язана з найбільшими італійськими містами. У 1802–1805 рр. Ленці працював першим скрипалем та диригентом оркестру італійської трупи при дворі російського імператора в Санкт-Петербурзі. Його музичні здібності як скрипаля, диригента та викладача музики привернули увагу спочатку польського магната, маршалка шляхти Волинської губернії і таємного радника петербурзького двору графа Йозефа Августа Ілінського (1766–1844), який у маєтку Романові мав власний оркестр і запросив Дж. Ленці на посаду першого скрипаля-віртуоза. А через три роки, як вже згадувалося, Ленці почав викладати інструментальну музику і до кінця життя його кар'єра була пов'язана з Волинським ліцеєм. Він працював там понад два десятиліття і був відомий з польським іменем Францішка Яна або, найчастіше Яна Ленці. Помер у Кременці 4 березня 1832 р. у віці 68 років.

У Волинській гімназії викладання музики як додаткового предмета було введено до шкільної програми саме з липня 1808 р. і було безпосередньо пов'язане з початком діяльності в цьому закладі скрипаля Ленці. До його завдань входило надання безкоштовних уроків музики учням у години, визначені дирекцією школи, підготовка та проведення спеціальних «гімназійних концертів» з нагоди приїзду до закладу видатних осіб або під час святкування національних і шкільних свят, вдосконалення учнів у музичній майстерності та підготовка їх до публічних виступів та участі у відкритті та закритті навчального року в гімназійній церкві.

Ленці додатково давав приватні уроки співу в Кременці, адже відомо, що він був не тільки віртуозним скрипалем, але й хорошим співаком: за свідченнями з того часу з рукопису, що зберігається в бібліотеці Ягелонській у Кракові повідомлялося, що «під час свят і урочистостей він часто виступав у хорі ліцейської церкви в оточенні групи артистів, чудово виконував соло на скрипці або заворожував чарівними звуками свого благоліпного голосу, як дуже досвідчений маестро». З того ж джерела відомо, що італійський скрипаль компанував музичні твори, що вірогідно гравірувалися, тобто були виданими, дружно колегував зі знаменитим польським скрипалем, композитором, педагогом і диригентом Каролем Ліпінським (1790–1861), якому «завжди під час чудових концертів у Кременці найчастіше акомпанував». До сьогодні збереглися автографи двох творів Джованні (Яна) Ленці, включені до колекції *Album Musical*, який належав найвидатнішій польській піаністці, композиторці Марії Шимановській (1789–1831), що зберігається у Польській бібліотеці в Парижі (F-Ppo 973). Йдеться про *Andante* для скрипки соло та *Son disperato senza un quatrino* для голосу з фортепіано.

Окрім Ленці у Волинській гімназії в 1809–1810 рр. маестро музики був австрійський флейтист Гжегож Байєр, народжений у 1771 р. у Відні, де і отримав музичну освіту. Далі його музична кар'єра, як і у Ленці, пов'язана із згаданим придворним оркестром графа Йозефа Августа Іллінського в Романові. На запрошення Тадеуша Чацького, Байєр прибув до Кременця на посаду вчителя інструментальної музики. З 1810 р. вокальної музики у Волинській гімназії навчав Ян Ролле,

народжений у Саксонії в 1767 р., який отримав освіту в Берліні. Крім того, цей музикант навчав кременецьких гімназистів грі на клавесині та духових інструментах. Згідно з контрактом, Ролле був зобов'язаний щодня три години викладати музику учням, а також грати з ними під час богослужінь у костьолі, де зазвичай виконувалася месса Данковського. Після відходу з гімназії Ролле в 1818 р. на його місце був прийнятий Ян Ваняучек (або Йозеф Ваньончек), народжений у Чехії в 1764 р., освіту отримав у Празі. Він сприяв активізації музичного життя у Волинській гімназії та ліцею, працюючи, подібно до Ленці, до кінця існування цього закладу. Викладав спів та переважно під час богослужіння грав на органах. Викладачами музики у гімназії/ліцеї у різні роки були також інструменталісти Висоцький, Трентовській, Русановській (імена невідомі), Вінцентій Майєр (невідома спеціалізація), Покорни навчав співу, а грі на фортепіано навчали Станіслав Грабовській, брати Бендинські Шейдт та Ходоба (імена невідомо). Лукаш Балінській викладав гру на скрипці та флейті, скрипалем був Ф. Й. Добжинській.

З джерельних матеріалів відомо, що у Кременецькій школі діяв оркестр, до складу якого входили учні. Згідно з рекомендацією дирекції, найталановитіші з них безкоштовно навчалися грі на музичних інструментах, а інші, які виявляли інтерес до музики, мусили оплачувати уроки з власних коштів. Натомість навчання хоровому співу було безкоштовним для всіх бажаючих. Вчитель навчав «учнів-стипендіатів, які повинні були співати в гімназійній церкві під час студентського богослужіння», а також у шкільному хорі під час недільних мес. Учні талановитого вчителя інструментальної музики Ленці публічно грали «концерти та інші музичні твори», наприклад на закінчення навчання, влітку 1811 р. перед численними гостями. Традиційно, на початку та наприкінці навчального року в закладі проводилися так звані покази талантів з музики, співу і танців. Найчастіше саме виступи учнів вчителів Ленці, Ролле та Ваняучка прикрашали публічні заходи та різні шкільні урочистості.

На жаль, нам не вдалося розшукати такі джерела як програми навчання з різних музичних дисциплін, чи репертуар з гри на різних інструментах, чи хоча би перелік творів, що прозвучали на хоча би одному з традиційних гімназійних концертів. Але все-таки пощастило знайти у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в Києві (далі – НБУВ) деякі музичні рукописні та друковані джерела з бібліотеки Волинської гімназії/ліцею в Кременці, а також ті, що раніше походили з бібліотеки польського короля Станіслава Августа Понятовського, а зараз є складовою частиною колекції «Regia» НБУВ. Після закриття кременецької школи в 1833 р. її багаті бібліотечні колекції були перевезені до Києва і вже в 1834 р. знаходилися в фондах Бібліотеки Київського університету Святого Володимира. Майже через сто років, у 1927 р., фонди бібліотеки Волинського ліцею в Кременці були передані до Всенародної бібліотеки України в Києві, відомої сьогодні як НБУВ. Рукописи, стародруки та рідкісні книжкові видання, що належали до колекції колишньої бібліотеки Волинського ліцею в Кременці, зараз знаходяться в декількох відділах НБУВ.

Особливо цікавою знахідкою виявився примірник музично-теоретичної праці Яна Давида Голанда (1746–1827), що зберігається у відділі музичних фондів Інституту книгознавства НБУВ "Traktat akademicki o prawdziwej sztuce oraz dodatek o używaniu harmonii" [«Академічний трактат про справжнє мистецтво з додатком

про використання гармонії»], опублікована в 1806 р. Грасом і Бартом у Вроцлаві. Цей друк мав шифр Regia X, № 791b (сучасний шифр Rozum 1967/47n-37). Пошкоджені початкові сторінки та береги аркушів свідчать про те, що музично-теоретичний підручник часто використовувався у кременецькій школі.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ зберігається рукопис під назвою «Chansons françaises mises en Musique» [Французькі пісні, покладені на музику. Нотний зошит. Рукопис без дати], 151 с., [23] арк.; 115х185 мм. Манускрипт походить з додаткового відділу бібліотеки Волинського ліцею в Кременці: «Supplementum ad Bibliothecam», шифр Suppl. Bibl. 16. У зошиті, писаному кількома почерками, містяться світські арії для баса і сопрано французькою мовою. Як встановила Л. Деменко, це джерело надійшло до Волинського закладу під час комплектування фондів бібліотеки і ніколи не належало до Королівської бібліотеки ("Supplementum": Додаткові відділи бібліотек польського короля Станіслава Августа Понятовського "Collectio Regia" та Волинського ліцею в Кременці : каталог. Київ: НБУВ, 2021. С. 280, 295).

Інші, знайдені нами музичні джерела, також зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій і походять з Regia X [Polonica] бібліотеки польського короля. Під сигнатурою Regia X, № 684 «Pieśni nabożne» Францішка Карпінського збереглося видання співанника, опублікованого в друкарні отців василіан у Супраслі в 1792 р.

Там само, під сигнатурами Regia X, № 599, 600, 601, 603, 604, 606, 608, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618 зберігаються оперні лібрето, переважно у перекладі польською мовою. Наприклад, під шифром Regia X, № 615 збереглося лібрето "Włoszka w Londynie…" [«Італійка в Лондоні…»], опера в двох діях з музикою Домініка Чимарози. Як відомо, це твір, підготовлений до постановки у Варшаві у 1783 р. актором, оперним співаком, режисером, письменником, перекладачем, директором Національного театру у Варшаві Войцехом Богуславським (1727–1829). Отже, 15 лібрето, шифри яких зазначено раніше, є примірниками з фонду Волинської гімназії, що потрапили туди з королівської бібліотеки.

Унікальний рукописний текст «Реквієму» Ржевуського зберігся у відділі музичних фондів НБУВ (знаходиться в колекції родини Розумовських, шифр Rozum 121532). Високий рівень викладання музики та співу в кременецькій школі дав змогу її учням терміново підготувати до виконання, хорові та сольні партії вокально-інструментального твору «Реквієм» Вацлава Северина Ржевуського (1784–1831), польського магната, композитора-аматора (див. ст. Л. Івченко, О. Шкурган. «Реквієм» Вацлава Ржевуського: історія твору і атрибуція джерела // Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток. Київ: Академперіодика, 2023. С. 299–313). «Реквієм» був вперше виконаний 15 липня 1813 р. в рамках урочистостей на честь перенесення серця недавно померлого Тадеуша Чацького до церкви Волинської гімназії в Кременці. Траурне богослужіння відбулося під музичним керівництвом Джованні (Яна) Ленці, а хорові партії виконували учні, сольні – вже згадані Кацпер Штейн (дискант), Міхаїл Стефанський (альт), Йозафат Таборовський (тенор), Адольф Добровольський (бас), а також музиканти зі спеціально привезеного до Кременця, відомого на Волині, палацового оркестру польського магната, старости овруцького, великого королівського хорунжого Яна Казимира Стецького (помер 1820). У наступні роки твір традиційно виконувався влітку учнями кременецької школи як знак пошани засновнику Волинського ліцею.

Завдяки віднайденим новим фактографічним і нотним джерелам вдалося збагатити відомості про музику, викладачів та виконавців у Волинському ліцеї у Кременці (1805–1831).

Oksana Shkurgan,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4781-3853,
PhD in Arts studies,
Association of Polish Artists Musicians,
Warsaw, Poland,
e-mail: o.shkurgan@wp.pl

Larysa Ivchenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2562-3979,
Candidate (PhD) of Art History,
Head of Music Books and Collections Department,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: ivchenko@nbuv.gov.ua

Music at the Volhynian Lyceum in Kremenets (1805–1831)

New factual and musical sources have expanded our knowledge of music, music teachers, and performers at the Volhynian Lyceum in Kremenets (1805–1831).
Keywords: Tadeusz Czacki, Giovanni (Jan) Lenzi, Jan David Holland, Wacław Seweryn Rzewuski, musical education in Ukraine and Poland, library of the Volhynian Lyceum, “Regia” collection of the Vernadski National Library of Ukraine.

Шман, Світлана Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6658-1288,
кандидатка культурології, в. о. декана факультету музичного мистецтва,
Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв,
Київ, Україна,
e-mail: cv_mku1234@ukr.net

Шульгіна, Валерія Дмитрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6007-2901,
докторка мистецтвознавства, професорка,
Київська муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра,
Київ, Україна,
e-mail: vdshulgina@gmail.com

Культурно-мистецькі проекти в інформаційно-бібліотечному полі України

Розглянуто питання ролі та значення культурно-мистецьких проєктів у сучасному інформаційно-бібліотечному полі України. Проаналізовано основні напрями реалізації

таких проєктів, їхній вплив на формування інформаційної культури суспільства, популяризацію культурної спадщини та розвиток креативних індустрій. Висвітлено виклики та перспективи розвитку культурно-мистецьких ініціатив у бібліотеках України в умовах діджиталізації та соціокультурних трансформацій.
Ключові слова: проєкт, культурно-мистецький проєкт, бібліотека, інформаційно-бібліотечне поле.

В умовах стрімких інформаційних та соціокультурних змін, що відбуваються в Україні, бібліотеки трансформуються з традиційних сховищ знань на багатофункціональні культурні та інформаційні центри. Культурно-мистецькі проєкти відіграють ключову роль у цьому процесі, виступаючи ефективним інструментом залучення користувачів, популяризації національної культури та формування сучасного інформаційного середовища. Їхня реалізація сприяє не лише збереженню та поширенню культурної спадщини, а й розвитку креативного потенціалу суспільства, стимулюванню інновацій та зміцненню соціальних зв'язків.

Незважаючи на роль культурно-мистецьких проектів в інформаційно-бібліотечному полі України, їхнє значення у цих процесах залишається недооціненим та майже цілком поза увагою української гуманітарної науки. Аналіз наукових праць, присвячених предмету вивчення свідчить, що досі не було об’єктивного дослідження, в якому було б розглянуто культурно-мистецьки проекти в інформаційно-бібліотечному полі Україні як систему.

Отже, актуальність дослідження полягає в осмисленні питання культурно-мистецьких проектів в Україні як цілісного напрямку діяльності, виявленні значення конкретних акцій для інформаційно-бібліотечної системи. Враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, незначну кількість досліджень з цієї тематики, а також об’єктивну потребу у вивченні сучасних культурно-мистецьких проектів, визначено вибір теми статті.

На сучасному етапі розвитку суспільства та культури спостерігається гібридне функціонування, що інтегрує традиційні та цифрові компоненти для формування медійного середовища. У бібліотечних закладах України це проявляється у наявності електронних читальних залів, відділів розвитку інновацій, інтернет-центрів, електронних бібліотек, баз даних та репозитаріїв. Паралельно відбувається створення науково-дослідних та інформаційно-аналітичних підрозділів.

Бібліотеки трансформуються в багаторівневі структури з якісно організованим технологічним середовищем, де інформація представлена на різних носіях за допомогою сучасних засобів аудіо-, відео візуальних та електронних комунікацій. Пріоритетами цієї трансформації є загальна автоматизація професійно-діяльнісного середовища, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та впровадження інновацій, що зумовлює медіатизацію бібліотечного простору.

Бібліотека Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв функціонує як інформаційно-культурний простір. Її основне завдання полягає у забезпеченні транзиту фахової інформації до всіх підрозділів навчального закладу. Окрім цього, бібліотека впроваджує інноваційні продукти, що є видами культурної діяльності, які позитивно впливають на загальнопізнавальний інтерес, а також на професійний та культурний рівень розвитку здобувачів освіти.

Місія бібліотеки полягає у створенні творчого, комфортного та безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу, сприяючи дослідженню,

навчанню, викладанню та саморозвитку з метою побудови закладу вищої освіти (ЗВО) світового рівня.

Бібліотека активно взаємодіє та співпрацює з такими інституціями, як: Український інститут книги, Українська бібліотечна асоціація, Український центр вивчення Голокосту, Міжнародний фестиваль «Книжковий Арсенал», Центральна бібліотека імені Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва, Міська спеціалізована молодіжна бібліотека тощо.

Термін «інформаційно-бібліотечне поле» трактується як здатність до ефективного накопичення, поповнення та використання інформаційних ресурсів, а також готовність до саморозвитку та спрямованість на радикальне оновлення діяльності в контексті соціально-економічного розвитку України.

Сучасне інформаційно-бібліотечне поле України демонструє зростаючу активність у реалізації культурно-мистецьких проєктів. Це проявляється в нових тенденціях таких як: онлайн-лекціях та вебінарах, що дозволяють розширити доступ до культурних ресурсів та залучити глобальну аудиторію; відході від традиційних форм роботи на користь інтерактивних заходів, квестів, ігор, театралізованих вистав, що робить бібліотечний простір більш привабливим для молоді; проєкти охоплюють широкий спектр тем – від історії мистецтва та літератури до сучасних медіа-артів, екологічного мистецтва та соціальних ініціатив; активна співпраця з митцями, кураторами, громадськими діячами та меценатами.

Культурно-мистецькі проєкти є невід'ємною складовою соціокультурної місії сучасних українських бібліотек, реалізуючи низку важливих функцій. Вони сприяють популяризації культурно-мистецьких проєктів шляхом організації виставок, літературних вечорів та мистецьких зустрічей, що актуалізують знання про національну та світову культуру та залучають широку аудиторію. Інтеграція мистецьких проєктів з інформаційними технологіями сприяє формуванню інформаційної культури, розвитку критичного мислення, медіаграмотності та ефективного використання інформаційних ресурсів.

Сучасна гуманітарна наука репрезентує широкий спектр підходів до дослідження мистецько-проєктної діяльності, розроблених як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями у сферах філософії, мистецтвознавства, культурології, соціології, менеджменту тощо. У контексті цієї статті особливе значення має колективна робота Н. Араї Берріос (Івановської), В. Шульгіної та О. Яковлева «Соціокультурне проектування в мистецтві: теорія та практика» (2018), де аналізується соціокультурне проектування в сучасний період як складна палітра самореалізації суспільства, індивідів та культури.

Щорічно випускники мистецьких вишів поповнюють лави молодих артистів-виконавців. Ефективність їхньої професійної діяльності значною мірою залежить від накопиченого за час навчання виконавського досвіду. Важливою характеристикою студентів мистецьких навчальних закладів є індивідуальна мистецька підготовка як засіб активізації навчального процесу та демонстрації його результатів. В історії функціонування мистецьких вищих навчальних закладів існує безліч прикладів культурно-мистецької діяльності, організованої ЗВО та їхніми видатними представниками, керівниками академій, інститутів, серед яких яскраво виділяється Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв (далі –

КМАЕЦМ). Однією з форм публічних виступів студентів та викладачів стали шоу-програми, реалізовані у вигляді творчих проєктів.

Показовим є музично-цирковий арт-проєкт «Коло», представлений КМАЕЦМ 26-27 червня 2021 р. у приміщенні Львівського державного цирку. Цей проєкт став унікальним прикладом синтезу двох різних, але водночас споріднених видів мистецтва – естрадного та циркового, підкресливши силу об'єднання творчих напрямів, де музика і циркові номери не лише доповнюють одне одного, а й створюють новий тип мистецького досвіду. Головною режисеркою-постановницею проєкту була Ірина Герман, визнана зірка режисури циркових програм. Основною концепцією «Кола» було гармонійне злиття музики та циркових вистав у єдине цілісне шоу, що виходить за межі традиційного розуміння як музики, так і цирку. Арт-проєкт мав на меті створити нову форму взаємодії емоційного та фізичного вираження, де музика не просто є фоновим супроводом для циркових вистав, а відіграє роль повноцінного учасника дійства, допомагаючи глибше розкрити сюжет і настрій. Водночас циркові номери, завдяки ритміці музики, набували додаткової динаміки та енергії.

Проєкт «Коло» об'єднав студентів і викладачів КМАЕЦМ, які спільно працювали над створенням вистави. 70 професійних артистів одночасно продемонстрували різні напрямки підготовки артистів: акробатику, гімнастику, еквілібристику, пантоміму, клоунаду, ілюзію та маніпуляцію, ляльковарство, вокал, хореографію та акторську майстерність. Ця співпраця дозволила створити номери, де кожен елемент підсилював інший, а глядач отримував багатовимірний естетичний досвід. Музика в арт-проєкті «Коло» була не лише акомпанементом, а й повноцінним учасником подій. Зірковою учасницею проєкту стала українська співачка, реперка, фіналістка 6-го сезону вокального шоу «Х-Фактор», випускниця Академії – Аліна Паш. Циркові артисти використовували музику не лише як фон, але як джерело ритмічних і динамічних змін у своїх номерах, що робило виступи більш виразними та драматичними.

9 жовтня 2021 року студентів та викладачів Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва мали можливість презентували музично-циркове шоу «Коло» у Будапешті.

Одним із найуспішніших прикладів реалізації культурно-мистецьких проектів можна назвати музично-циркове шоу «Маніфест» презентація якого відбулась 6-7 червня 2024 року в приміщенні Київського культурного кластеру «КРАКІВ». Амбіційний проєкт, створений за участі студентів КМАЕЦМ, став потужним виявом творчих можливостей сучасної молоді, демонструючи синтез циркового мистецтва, музики та хореографії. Головним режисером шоу виступила Ірина Герман, хореографами-постановниками – Олексій Пастухов та Святослав Самойленко.

«Маніфест» – більше, ніж просто циркове шоу. В основі драматургії програми покладена філософія пошуку свободи та самовираження в умовах постійних соціальних і культурних змін. Назва шоу символізує силу мистецтва як способу вираження індивідуальних прагнень та маніфесту нових ідей і сенсів. Шоу «Маніфест» стало результатом кропіткої роботи професіоналів у різних сферах мистецтва. Режисер, яка створила концептуально сильне і візуально насичене дійство, де кожен елемент – від музики до акробатичних трюків – підпорядкований єдиній ідеї. Під керівництвом хореографів Олексія Пастухова і Святослава

Самойленка студенти КМАЕЦМ продемонстрували складні циркові номери, доповнені сучасними танцювальними композиціями, які підкреслювали теми свободи руху та пластичної виразності.

У шоу «Маніфест» взяли участь більше 20 артистів балету, 16 акторів, два артиста-лялькаря, 18 артистів циркових жанрів, 11 артистів-вокалістів, усі вони студенти фахового коледжу, факультету сценічного мистецтва та факультету музичного мистецтва КМАЕЦМ, які продемонстрували високий рівень професіоналізму та підготовки. Їх виступи стали яскравим прикладом того, як молодь здатна освоювати складні художні форми та використовувати їх для передачі глибоких сенсів. Виступ студентів підтвердив важливість творчого експерименту та постійного пошуку нових форм самовираження в сучасному мистецтві.

Музично-циркове шоу «Маніфест» стало важливою подією в культурному житті Києва, об’єднавши різні форми мистецтва у потужний творчий маніфест. Під керівництвом талановитих митців, таких як Ірина Герман, Олексій Пастухов і Святослав Самойленко, викладачів – Володимира Резніка, Дар’ї Біляк, Дмитра Баннова, Євгенії Пахомової, Єгора Водяхіна, Інесси Львовий, Ірини Піцур, Кристини Шелудько, Наталії та Юрія Позднякових, Олександра Горковенка та багатьох інших фахівців студенти КМАЕЦМ створили захоплююче і багатогранне дійство, яке надовго залишиться в пам'яті глядачів.

15 червня 2025 року відбулось унікальне феєричне дійство «Зірковий Маніфест» став справжнім святом молодості, талантів й мистецтва, де на одній сцені зібрались ті, хто вже зараз творить нову епоху українського естрадно-циркового мистецтва. У грандіозному шоу на столичній сцені Палацу «Україна» понад 100 артистів: від повітряних гімнастів і клоунів до вокалістів і хореографів. Усі вони студенти та випускники Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв. І саме тут, у душевній атмосфері творчої майстерні зійшлися покоління: молоді зірки та визнані митці, які колись теж починали з цієї Альта-матер циркової академії. На зустріч традиційно зібрались покоління студентів від минулих років до сьогодення. Режисура – від відомої у світових циркових колах неперевершеної Ірини Герман. Зірковим гостем став з найкращих випускників КМАЕЦМ заслужений артист України Віталій Козловський. Молоді випускники завдячують теплими оплесками за успішне навчання та підтримку своїм викладачам та особливо ректору КМАЕЦМ Олександру Яковлєву.

Таким чином, культурно-мистецькі проєкти виступають не просто додатковим видом діяльності, а стратегічним напрямом розвитку для інформаційно-бібліотечного поля України. Вони відображають адаптивність та інноваційний потенціал сучасних закладів вищої освіти та бібліотек у відповідь на виклики сучасного інформаційного суспільства. Активна співпраця з вищими мистецькими навчальними закладами, як це продемонстровано на прикладі КМАЕЦМ, відкриває нові горизонти для синергії освітнього, культурного та інформаційного просторів.

Подальше системне вивчення та підтримка культурно-мистецьких проєктів у бібліотеках і мистецьких ЗВО є критично важливим для формування цілісного, інноваційного та динамічного культурного ландшафту України, що сприятиме не лише збереженню та збагаченню національної культури, а й розвитку креативного потенціалу молоді, зміцненню соціальних зв’язків та утвердженню України як сучасної, культурно розвиненої європейської держави.

Дослідження ролі та значення культурно-мистецьких проєктів у сучасному інформаційно-бібліотечному полі України, проведене у статті, дозволяє зробити низку важливих висновків.

По-перше, бібліотеки активно трансформуються з традиційних сховищ знань у багатофункціональні культурні та інформаційні центри, що покликана стрімкими інформаційними та соціокультурними змінами, а також гібридним функціонуванням, що інтегрує традиційні та цифрові компоненти. Впровадження електронних читальних залів, відділів розвитку інновацій, інтернет-центрів, електронних бібліотек, баз даних, репозитаріїв та науково-дослідних підрозділів свідчить про глибоку медіатизацію бібліотечного простору та його орієнтацію на сучасні аудіо-, телевізуальні та електронні комунікації.

По-друге, культурно-мистецькі проєкти відіграють ключову роль у цьому трансформаційному процесі, виступаючи ефективним інструментом залучення користувачів, популяризації національної та світової культурної культури, формування інформаційної культури суспільства та розвитку креативних індустрій. Вони сприяють не лише поширенню культурно-мистецьких подій, а й розвитку креативного потенціалу молоді, стимулюванню інновацій та зміцненню соціальних зв'язків через інтерактивні заходи, майстер-класи, співпрацю з митцями та орієнтацію на різні верстви населення.

По-третє, українські мистецькі навчальні заклади, зокрема КМАЕЦМ, активно долучаються до формування інформаційно-бібліотечного поля через реалізацію власних культурно-мистецьких проєктів. Приклади арт-проєктів «Коло», «Маніфест» та «Зірковий Маніфест» демонструють успішний синтез різних видів мистецтв (естрадного, циркового, музичного, хореографічного) та інтеграцію сучасних технологій. Культурно-мистецькі проєкти не тільки формують унікальний виконавський досвід для студентів, а й сприяють їх професійному зростанню, формуванню культурного капіталу та розширенню можливостей для самовираження. Вони є свідченням здатності українських ЗВО до самостійної творчої дороги та пошуку нових пріоритетів в умовах вільного перебування в інформаційному полі.

По-четверте, попри очевидну значущість культурно-мистецьких проєктів в інформаційно-бібліотечному полі України, їхнє значення залишається недостатньо вивченим у вітчизняній гуманітарній науці. Відсутність об'єктивного дослідження, яке б розглядало ці проєкти як систему, підкреслює актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Svitlana Shman,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6658-1288,
Candidate (PhD) of Culturology,
Kyiv Municipal Academy of Variety and Circus Arts,
Kyiv, Ukraine
e-mail: cv_mku1234@ukr.net

Valeriya Shulgina,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6007-2901,
DSc in Arts, Professor,
R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music,
Kyiv, Ukraine
e-mail: vdshulgina@gmail.com

Copyright in libraries

The role and significance of cultural and artistic projects in the modern information and library field of Ukraine are considered. The main directions of implementation of such projects, their impact on the formation of information culture of society, the popularization of cultural heritage and the development of creative industries are analyzed. The challenges and prospects for the development of cultural and artistic initiatives in libraries of Ukraine in the conditions of digitalization and socio-cultural transformations are highlighted.
Keywords: project, cultural and artistic project, library, information and library field.

Штокало Василь Омелянович,
ORCID https://orcid.org/0009-0000-1323-5210,
викладач історії України,
Фаховий коледж економіки, права й інформаційних технологій,
Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна,
e-mail: v.shtokalo@wunu.edu.ua

«Слава Вкраїні»слова Грицька Чупринки та заспів (музика) отця Кирила Стеценка

Розглянуто шлях повернення воюючій державі Україна – словесно-музичної спадщини з недавньої, тої самої, боротьби за волю… Висвітлено питання заборони гимну, описано складові виявлення твору в місцях радянського особливого зберігання. Доведено, що тоталітарний комуністичний режим (л)єніна, є невдалою спробою Путіна відновити імперію поневолених народів.
Ключові слова: посвята, жертовність, мучеництво; військо, повстаньство, підпілля; Українська Військова Організація (УВО), Євген Коновалець.

Знакова постать словотворення ХХ століття – Грицько Чупринка розвинув думку слави в свій відповідний засяг. Гасло «Слава Вкраїні» відображає прагнення народу відновити державність, колись могутню Русь–Україну. Окличність тут «Слава» – виражає приналежність українців до слов'ян як споконвічних мешканців Європи, індоєвропейців. Грицько Чупринка безсумнівно продовжив Тараса Шевченка – «От де, люде, наша слава, слава України!» – У наслідуванні Христа (Дмитро Степовик). «Слава Вкраїні» Грицька Чупринки співзвучна – «За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ» брата-товариша Миколи Вороного. Уже 1940 року «Слава Вкраїні» Грицька Чупринки зімкнена в колі звитяги, вітанням Організації Українських Націоналістів Степана Бандери (УВО–ОУН–УПА–УГВР): «Слава Україні! – Героям Слава!». «Слава» словом – це найвище звеличення Бога, наш понад 1000-літній спосіб існування, християнський… Бог і Україна!

При тому, що в 1921 році Грицько Чупринка свідомо вийшов і залучився в соборницько-самостійницький рух Євгена Коновальця. Це дії в Києві сотника Івана Андруха, крайового провідника Української Військової Організації (УВО) або узгоджувальна попередньо назва – Військова Організація Січових Стрільців. Зокрема, сотник Іван Андрух («Авраменко») утаємничено налагодив започаткування

Всеукраїнського Повстанського Комітету для знищення загарбницької московської кривавої комуни. Якраз Грицько Чупринка через побратима, в якого проживав Капітона Бендрика-Ганжу, став учасником (член) Всеукраїнського Повстанського Комітету й одночасно співучасником боротьби УВО, щоб «Згинули наші воріженьки»… Усе таки. Тема вірша «Слава Вкраїні» 1917 року, що перетворився в пісню та тематика здобуття волі 1921-го й наступних років нерозкриті.

«Слава Вкраїні» розвінчувала брехню російської імперії та радянського союзу про начебто слов'янське походження московитів і повертала Україні власну історію Руси, захоплену тими ж московитами – загалом лускала байка про начебто три братніх східнослов'янські народи з начебто російським старшим.

Коли Роман Шухевич, від 1943 року очолив Українську Повстанську Армію (УПА) під прибраним ім'ям «Тарас Чупринка», до постаті минувшини Грицька Чупринки (1879–1921) комуністичний «енкаведистсько»-кадебістський тоталітаризм застосував сувору заборону у вигляді повного замовчування, страшне тавро забуття. Отже, Твори Грицька Чупринки, найперше гимн «Слава Вкраїні», знищувалися. Згодом, яке вціліло, то переводилося в спецфонди, без суспільного доступу.

З Божою допомогою! «Немає нічого захованого, що воно не відкриється, ані потаємного, що не виявиться» (Євангелія – від св. Матвія / Мт. 10:26; Мр. 4:22; Лк. 8:17, 12:2. Книга Йова – Йов 12:22).

Усі дослідницькі дороги ведуть у спецсховища вцілілих джерел, завдяки котрим проливається світло на тодішні події. Сучасна війна проти того ж ворога змушує дослідника таки розкрити колишні, ще й покручені таємниці, наближаючи перемогу!

11 травня (четвер) 1917 року: Київ. Газета / часопис «Нова Рада» надрукував вірш Гр. Чупринки під назвою «Гимн», «Слава Вкраїні». Звучало, слово. Грицько Чупринка звеличив Батьківщину поетично 5-стовбчиковим – «Слава Вкраїні». Другий стовбчик повторюваний вкінці, мовби пісня. Згодом знані передруки в творах Грицька Чупринки: 1918 рік, прижиттєве видання; 1926 рік, посмертне видання; 1991 рік, видання перед Незалежністю, справжній подвиг упорядника (Василь Яременко); 2023 рік, сучасне видання тощо.

1917 рік: Київ, вул. Нестерівська, 27. Видавниче Т[оварист]во «Криниця». Отець композитор Кирило Стеценко написав музику до вірша Грицька Чупринки «Слава Вкраїні» та видрукував як гимн у нотах: число 3 музичної збірки під редакцією О[лександра] Кош[и]ц[я]. Мистець маляр, що намалював простеньку обкладинку, заховався під буквами «В. Д.».

Народний ужиток насичувався недавно забороненими співочими скарбами з славнем «Ще не вмерла Україна». При чому, отець Кирило Стеценко знав Грицька Чупринку ще з віршованого зацвітання, коли спільний знайомий Олекса Коваленко вагомо підтримував початківця. Закономірно, отець Кирило Стеценко, пройнятий змістом слів, швидко поклав твір на ноти для заспіву мішаним хором у 4 голоси, навіть стрілецьким / солдатським й учнівським / школярським хорами. Вартість книжечки 50 к., найдорожча в продажах. Поки не вдалося з'ясувати – наклад.

Згодом, 1918 рік. Н[іна] Дубровська-Трикулевська описала, суворо, новинку. «Слава Вкраїні» з нотовідтворенням друкувалися в співаниках отця Кирила Стеценка, Миколи Леонтовича (Тарас Компаніченко).

Достеменно відомо про єдиний 4-сторінковий пісенник «Слава Вкраїні» з нотами, першовидрук, 1917 рік, слова Гр. Чуприни, муз[ика] К. Стеценка –

розшуканий у відділі музичних фондів Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Наявний примірник походить із радянського спецфонду, що відповідно вказує відтиск (обкладинка), зверху, справа: «НЕ ВИДАЄТЬСЯ». Чітко зазначені наступними відтисками (обкладинка), знизу, по середині та (сторіночка 3), знизу, по середині установа, в котру потрапила спецодиниця: «(д)ержавна (п)ублічна БІБЛІОТЕКА (у)(р)(с)(р) інв. *116952 п.*» напис вручну тощо.

Україномовні значки можуть свідчити, що йдеться про роки відлиги. Подвиг можна назвати вчинок осіб, що перемістили звідкись (?), може йтися про особливі сховища (к)(д)(б) у вищезазначену книгозбірню. Запитання. Що було б, якби даний співаник тоді спалили, а не передали сюди?.. Мабуть, не мали б справжнього видання й не тільки…

Одночасно постає наболіле… Куди поділася збірка Видавничого Товариства «Криниця», особисті збірки її працівників?.. Після того, коли загарбницькі недороблені каральні органи московитів кривавих сплюндрували установу, а люди зазнали мук через загибель?.. Дороги ведуть у архів (к)(д)(б) (у)(р)(с)(р).

Оминути не можливо питань… Чи нарешті з’ясується доля власної збірки отця Кирила Стеценка загалом і зокрема прикінцевої діяльности в Києві 1920, 1921, 1922 років?.. Куди загалом скрилися музичні твори славного Миколи Леонтовича та зокрема написання 1918, 1919, 1920, навіть 1921-го років?.. Коли воююче українське громадянське суспільство почує відповідь, за що таку мученицьку смерть поніс славний Микола Леонтович?.. Дороги ведуть у архів (к)(д)(б) (у)(р)(с)(р).

Десь… У архіві (к)(д)(б) (у)(р)(с)(р) можуть пропадати пилюкою, навіть без підпису, бойові марші для українського лісу, створені в 1921 році Грицьком Чупринкою. Підстава, спогади побратима Олекси Кобця, працівника Дніпросоюзу. Зокрема.

У Дніпросоюзі, установі розкиданій у кількох різних спорудах (подібно як Товариство «Дністер» у Львові), машинописно особливо довірена друкарка розмножувала бойові марші, глибоко патріотичні пісні, полум’яні поезії-заклики Грицька Чупринки та віддавала йому особисто в руки, коли той навідувався (Олекса Кобець). Можливо це квітень, травень, червень 1921 року. Міг... Композитор отець Кирило Стеценко покласти на ноти свіжонаписані вірші – бойові марші Грицька Чупринки, видрукувати у якійсь із нотних друкарень, до яких мав доступ у Києві та віддати останньому, створюючи інші пам’ятки Воюючої України.

Може… «Слава Вкраїні», слова Грицька Чупринки, музика отця Кирила Стеценка (1917 рік) – бойовий марш для повстанців 1921 року. Готовий твір на виконання відповідному середовищеві, легкий у заспіві. Міг… Композитор отець Кирило Стеценко в якійсь із нотних друкарень перевидати пісню «Слава Вкраїні» та віддати Грицькові Чупринці в дальшому поширенні хлопцям. Мається на увазі збройні сили українців у лісах: Холодний Яр, Уманьщина, Трипілля, Січеславщина тощо, з якими крайова УВО підтримувала бойовий зв’язок у підготовлюваному повстанні.

Отже, «Слава Вкраїні» Грицька Чупринки в співпраці з отцем композитором Кирилом Стеценком – пряма сьогоднішня загроза кривавому режимові Путіна відновити імперію поневолених московитами народів (1654–1991). Сучасний заспів «Слава Вкраїні» одного з митців, музики, що став воїном і виконує даний гимн ЗСУ–

Тарас Компаніченко. Гімн Слава Україні 1917, надихає наших захисників знищувати в бойовий спосіб загарбника, не даючи Путіну імперію зла поновити.

Vasyl' Shtokalo,
ORCID https://orcid.org/0009-0000-1323-5210,
Lecturer in Ukrainian History,
Vocational College of Economics, Law and Information Technologies,
West Ukrainian National University,
Ternopil', Ukraine,
e-mail: v.shtokalo@wunu.edu.ua

«Glory to Ukraine» / «Slava Ukra-ï-ni» –Lyrics by Hryts'ko Chuprynka and Melody by Father Kyrylo Stetsenko

This article examines the return of a vocal and musical heritage of the struggle for freedom to Ukrainian society... in its contemporary continuation. The reasons for the ban of the anthem are highlighted, and the components of the work's discovery from places of (s)oviet special storage are described. It is proven that the totalitarian communist regime of (l)enin is a unsuccessful attempt by (p)utin to restore an empire of enslaved nations.
Keywords: dedication, sacrifice, martyrdom; army, insurgency, underground; Ukrainian Military Organization (UVO), Yevhen Konovalets'.

Шуміліна Ольга Анатоліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2615-1208,
докторка мистецтвознавства, професорка,
професорка кафедри теорії музики,
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка
Львів, Україна,
e-mail: shumili2016@gmail.com

Двохорні концерти Андрія Рачинського та Максима Березовського: презентація видання

Презентовано видання двохорних концертів Андрія Рачинського та Максима Березовського. Видання було підготовлене в рамках проекту «Березовський/Рачинський: Нові звукові ландшафти», фінансованого програмою Українського культурного фонду у 2024 році.
Ключові слова: українська духовна музика другої половини XVIII століття, ранній класицизм, творчість Андрія Рачинського та Максима Березовського, двохорні концерти.

У презентованому виданні вперше опубліковано двохорні концерти видатних українських композиторів доби класицизму Андрія Рачинського (1729 – бл. 1800) і Максима Березовського (1745–1777). Творчість обох цих митців відома далеко не в повному обсязі. Якщо про спадщину Максима Березовського ми знаємо хоча б за хоровим концертом «Не отвержи мене во время старости», то особа Андрія Рачинського є абсолютною terraincognita. Про двохорні концерти у їхньому творчому спадку теж не було ніякої інформації.

Опубліковані у збірці хорові концерти обох митців були віднайдені у музично-рукописних джерелах середини і другої половини XVIII століття. Процес пошуку

був тривалим і поступовим. З першої публікації про рукописний збірник, який зберігається в Києві і є основним джерелом нотного тексту віднайдених духовних концертів Максима Березовського (ЦДАМЛМ України, ф. 449, од. зб. 907.), взагалі не можна було зрозуміти про те, що в пам'ятці наявні кілька двохорних концертів митця (Івченко Л. Справа № 907. *Музика*. 2001. № 4-5. С. 28–30; № 6. С. 25–26.). Це вдалось з'ясувати після укладання інципітного каталогу творів рукописного збірника і підтвердити під час зведення в партитуру окремих партій концертів № 16 «Внемліте, людїє», № 18 «Тебе Бога хвалим» і № 26 «Всі язици восплещите руками». Оскільки комплект є неповним і має шість голосових книг з восьми, після ідентифікації трьох концертів як двохорних почалась робота з пошуку втрачених партій. Деякі з них вдалося виявити в пам'ятках інших рукописних колекцій (Внемліте, людїє»: РНММ, ф. 283, од. зб. 172, № 7 (I альт), од. зб. 603, № 6 (I бас, фрагмент); «Всі язици восплещите руками»: ГИМ, Син. півч., од. зб. 457, № 22 (I альт, II бас).). Наступним етапом роботи стала реставрація відсутніх партій, які не вдалося знайти. Так були укладені повні партитури двохорних концертів Максима Березовського «Внемліте, людїє», «Всі язици восплещите руками» і «Тебе Бога хвалим».

Віднайдення двохорних концертів «Не отвержи мене во время старости», «Скажи ми, Господи» і «Возлюблю Тя, Господи» Андрія Рачинського почалося з виявлення окремих авторизованих партій двох концертів, які вдалося розшукати в голосових книгах одного з рукописних комплектів київської партесної колекції (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 5589, 5591, 5592.). Про це було повідомлено в одній з перших сучасних публікацій, де йшлося про творчість Андрія Рачинського (Юрченко М. Невідомий концерт Максима Березовського. *Музика*. 1995. № 5. С. 18–21.). Подальші пошуки було зосереджено навколо нотного тексту одного з двох авторизованих концертів, написаного на ті самі рядки псалма, що й концерт Максима Березовського («Не отвержи мене во время старости»). Знайдені у процесі пошуків повні партії цього концерту або їхні фрагменти дали підстави для уточнення виконавського складу (подвійний хор), що спростувало попередню гіпотезу про чотириголосий мішаний хор, однак цього матеріалу було недостатньо для реконструкції хорової партитури (Шуміліна О. Духовна творчість Андрія Рачинського: текстологічні проблеми дослідження. *Музичне мистецтво*. Донецьк-Львів : Юго-Восток, 2009. Вип. 9. С. 47–55.). І лише виявлення повнотекстового комплекту партій в рукописній збірці партесних концертів (ГИМ, Син. півч., од. зб. 86, № 71; див.: Шуміліна О. Про хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости» Андрія Рачинського. *Музикознавчий універсум*. Наукові записки ЛНМА імені М.В.Лисенка. Львів, 2019. Вип. 44. С. 5–18.) вирішило це вкрай важливе завдання.

Паралельно тривали пошуки двох інших концертів Андрія Рачинського. Вдалося з'ясувати, що концерт «Скажи ми, Господи», партії якого в київському комплекті атрибутовано Андрієві Рачинському, наявний у 8-ми та 12-голосних партесних збірках, в тому числі повнотекстових, при чому в одному з комплектів він має авторство Кирила Заюшевича (ГИМ, Син. півч., од. зб. 355, інформацію повідомила кандидат мистецтвознавства, доцент Анна Буличова.). Тож процес укладання партитури не мав складнощів, проте постало питання подвійного авторства, з яким постійно стикаються дослідники української духовної музики доби класицизму. У даному випадку ми вирішуємо це питання на користь Андрія

Рачинського і вважаємо, що Кирилові Заюшевичу належить редакція двохорного концерту для 12-голосого хору. Саме такий склад мав хор новгородського архієрейського двору (з подвір'ям у Санкт-Петербурзі), звідки походить партесний комплект з авторством Кирила Заюшевича.

На концерт «Возлюблю Тя, Господи», про який писав у своїх спогадах один з учнів Артемія Веделя, ми натрапляли у багатьох музично-рукописних джерелах середини і другої половини XVIII століття (в тому числі і в архівах міста Києва ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 5587–5595.), в яких він фіксувався і італійською нотацією, і квадратною нотою. Всі списки були анонімними. Вирішити питання авторства допомогла публікація каталогу духовних концертів доби класицизму, з матеріалів якого стало зрозумілим про поширення в той час лише двох концертів на цей текст – анонімного і концерту «Возлюблю Тя, Господи» Степана Дехтярева. Порівняння обох концертів показало, що концерт Степана Дехтярева має безсумнівні впливи анонімного концерту, на що вказує ідентичний сольно-ансамблевий початок та деякі спільні ознаки у подальшому розгортанні музичного матеріалу. Це переконало нас у суттєвому поширенні і значній популярності анонімного концерту, автором якого мав бути авторитетний композитор.

Процес подальшої атрибуції відбувався за алгоритмом визначення авторства концерту «Ти моя кріпость, Господи» Степана Дехтярева, який тривалий час вважався твором Артемія Веделя (Кутасевич А. Степан Дегтярьов. Концерт «Ти моя кріпость, Господи». Питання авторства. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. 2010. Вип. 85: Духовна культура України: традиції та сучасність. С. 163–189.). Була долучена інформація щодо відомостей про концерт з цією назвою у спадщині Андрія Рачинського і щодо його фіксації у збірках партесних концертів, яка вказувала на раніший час написання (концерт «Возлюблю Тя, Господи» Степана Дехтярева, створений у пізніший час, у партесних збірках не трапляється). Між туттійними побудовами анонімного концерту було виявлене розгорнуте тенорове соло, яке мало бути в концерті Андрія Рачинського, оскільки його співав Артемій Ведель. В рукописній збірці Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, де виступала хорова капела під орудою Артемія Веделя, було знайдено два списки цього концерту, в квадратній та італійській нотації. Останнім аргументом на користь авторства Андрія Рачинського стали особливості письма, які вказували на спільні риси з авторизованими концертами цього автора, передусім з концертом «Не отвержи мене во время старості», оскільки обидва вони написані в ранньокласичній манері.

Творча спадщина обох митців об'єднана в нашому виданні не випадково. Життєві шляхи Андрія Рачинського і Максима Березовського пересікались у Глухові у 50-ті роки XVIII століття, під час десятирічної капельмейстерської діяльності Андрія Рачинського при дворі гетьмана Кирили Розумовського (1753–1763). Саме тоді тривав глухівський етап життєтворчості юного Максима Березовського (до грудня 1757 року). Майбутній композитор у складі хористів глухівської гетьманської капели брав участь у виконанні концертів Андрія Рачинського, написаних у відмінному від традиційних партесів новому стилі (Петришина Т. Максим Березовський – виконавець сольних вокальних партій у хорових концертах доби класицизму (до питання спадковості традицій А. Рачинського). *Максиму Березовському присвячується*. Колективна монографія. Львів: БОНА, 2023. С. 28–

38.). Спираючись на здобутий слуховий і виконавський досвід, Максим Березовський почав писати такі концерти у 60-ті роки XVIII століття.

Щодо часу появи концертів зазначимо, що концерти Андрія Рачинського були написані у Глухові протягом 1750-х років, ймовірно, на замовлення гетьмана Кирила Розумовського. У подальшому митець змінив рід діяльності і перестав займатися музичною творчістю. Двохорні концерти Максима Березовського, відмітною ознакою яких є хорові фуги, з'явились дещо пізніше, у 1770-ті роки, після перебування митця в Італії і занять з контрапункту під керівництвом відомого італійського педагога Дж. Б. Мартіні. Тож започаткування нового стилю духовної музики у творчості Андрія Рачинського мало блискуче продовження у творчості Максима Березовського.

Крім партитур, у виданні опубліковано факсимільні копії кількох рукописних аркушів зі співацькими партіями двохорних концертів Максима Березовського та Андрія Рачинського, з яких можна роздивитися вказівки на авторство, особливості нотації (зокрема фіксацію нотного тексту класичного концерту квадратною нотою, без тактових рисок і ключових знаків), автентичне зазначення темпів, почерки та ін. У співацьких партіях збережено рукописні версії правопису вербального тексту.

Olha Shumilina,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2615-1208,
Doctor of art history (Dr. Hab.), professor,
Professor from the Department of Music Theory
Mykola Lysenko Lviv National Music Academy
Lviv, Ukraine,
e-mail: shumili2016@gmail.com

Two-choir concerts by Andriy Rachynsky andMaxym Berezovsky: presentation of the edition

An edition of two-horn concertos by Andriy Rachynsky and Maksym Berezovsky was presented. The edition was prepared as part of the project "Berezovsky/Rachynsky: New Sound Landscapes", funded by the Ukrainian Cultural Foundation program in 2024.
Keywords: Ukrainian sacred music of the second half of the 18th century, early classicism, the work of Andriy Rachynskyi and Maksym Berezovskyi, two-horn concertos.

РОЗДІЛ 11

НАУКОВИЙ, ОСВІТНІЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПІД ЧАС ВІЙНИ

Афанасьєва Зоя Борисівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2143-775X,
молодша наукова співробітниця,
відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: lepus-21@ukr.net

Культура популяризації української бібліотечної науки на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У тезах доповіді подано сучасний стан культури популяризації української бібліотечної науки та накреслено шляхи інтеграції її у світові інформаційні мережі. Безперечно, широке оприлюднення результатів досліджень науковців в Інтернет-середовищі відкритої науки, із застосуванням сучасних технічних та інформаційних засобів, сприятиме розвитку бібліотечної науки в Україні та міжнародному науковому співробітництву.
Ключові слова: відкрита наука, популяризація бібліотечної науки, періодичні видання, інтернет-ресурси, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Культура популяризації української бібліотечної науки в основному визначається рівнем інформатизації самої бібліотеки. Більшість сучасних бібліотек мають власні сайти, електронні каталоги, інтерактивні форми спілкування (відеоконференції, чати, лекції, бесіди, дискусії, онлайн-вебінари).

Бібліотеки України, поряд із традиційними електронними методами, що вже стали звичними для обслуговування читачів, активно впроваджують новітні технології, водночас удосконалюючи інші форми й методи роботи. Бібліотека історично завжди відігравала роль зберігача й розповсюджувача знань. Зараз, щоб бути в курсі результатів наукових досягнень і глибше розуміти українську бібліотечну науку, читач / користувач найчастіше звертається до інтернет-ресурсів (у яких інформацію може бути подано поверхово, сформовано не фахівцем) і вже потім – до бібліотеки та її науково-інформаційної бази.

Для сприяння входження до міжнародної системи Європейської відкритої науки наукового доробку вчених України, зокрема і вчених в галузі бібліотечної науки, інтеграції до Європейської та світової дослідницької інфраструктури, прискорення процесів культури комунікації, було прийнято Постанову Національної академії наук (далі – НАН) України від 02.11.2022 за № 327 «Щодо участі НАН України в реалізації Європейських принципів відкритої науки». Відповідно до Рекомендації ЮНЕСКО відкритою наукою визначено поєднання різноманітних принципів, правил і засобів, спрямованих на те, щоб наукові знання, викладені різними мовами, були загальнодо-

ступними і придатними для повторного використання, відтворення і перевірки з метою розширення співпраці й обміну інформацією на благо науки і суспільства, а також для трансформації процесів створення, оцінювання і поширення наукових знань для усього суспільства й поза межами традиційної наукової спільноти.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) є найбільшою державною бібліотекою національного статусу, провідним науково-інформаційним та соціокультурним центром, а також науково-дослідним інститутом НАН України. Важливим напрямом бібліотечної діяльності в період формування цифрового суспільства є створення цифрових фондів та порталів національної спадщини, віртуальна реконструкція цілісних історико-культурних колекцій. НБУВ має багатопрофільну науково-інформаційну базу, створює цифрові колекції наукової періодики та наукових видань, універсальні за змістом електроні ресурси та власні інформаційні продукти, пов'язані з розвитком інфраструктури бібліотечної науки, а також публікує збірники документів і матеріалів, каталоги, довідники, колективні наукові дослідження та монографії.

Дослідження в галузі бібліотечної науки проводяться у рамках поточної наукової теми «Друкована історико-культурна спадщина України: дослідження, наукова каталогізація, введення в сучасний інформаційний простір» визначеної Вченою Радою НБУВ на 2025–2027 рр. Наукові здобутки співробітників Бібліотеки оприлюднюють на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях, на нарадах, семінарах, читаннях, публікують у наукових журналах і збірниках. НБУВ має власні фахові періодичні видання, зокрема декілька журналів та збірників наукових праць: науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник», український реферативний журнал «Джерело», журнал «Україна: події, факти, коментарі» та «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів», «Українська біографістика», «Українсько-македонський науковий збірник», «Слов'янські обрії. Міждисциплінарний збірник наукових праць».

Все це сприяє поширенню та популяризації наукових результатів бібліотечної науки українських дослідників на міжнародному рівні, обміну науково-технічною інформацією з іноземними установами, організаціями, науковцями в інтересах активізації співробітництва та спільних досліджень.

Спираючись на власний досвід публікацій наукових досліджень у зарубіжних фахових виданнях, зазначимо, що дуже незначна чисельність науковців мають публікації з теми української бібліотечної науки. На погляд автора це зумовлено як невеликою кількістю фахових видань так і високою оплатою за публікації.

Для підвищення культури популяризації здобутків української бібліотечної науки потрібно організувати сумісно з провідними науковими бібліотеками європейських країн (болгарськими, німецькими, польськими, словенськими, чеськими та ін.) фахові періодичні інтернет-видання, які входять до міжнародних наукометричних баз даних.

Насамкінець варто зазначити, що не зважаючи на відсутність стабільної державної та приватної підтримки, до того ж в умовах сучасного воєнного стану, культура популяризації здобутків української бібліотечної науки демонструє позитивну динаміку: пріоритетні завдання у Стратегії розвитку НБУВ передбачають

розбудову інноваційних проєктів НБУВ – цифрової платформи підтримки наукових досліджень, порталу «Наука України: доступ до знань», порталу НАН України «LibNAS UA», електронних цифрових бібліотек «Україніка» та «Цифрові колекції історико-культурної спадщини». Все це прогнозує подальше включення до інформаційного соціокультурного простору найціннішої частини історико-культурних джерел та забезпечення збереження й організацію інтелектуального доступу до ресурсів міжнародних систем наукової інформації та цифрових бібліотек, сприяння входженню до системи європейської відкритої науки наукового доробку вчених України, інтеграцію до європейської та світової дослідницької інфраструктури, прискорення процесів комунікації та взаєморозуміння.

Zoya Afanasyeva,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2143-775X,
Junior Research Fellow,
Department of Library and Historical Collections,
Institute of Bibliography,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lepus-21@ukr.net

Culture of popularization of Ukrainian library science on the example of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The abstracts of the report present the current state of the culture of popularization of Ukrainian library science and outline ways of its integration into global information networks. Undoubtedly, the introduction of wide dissemination of the results of scientists' research in the Internet environment of open science, using modern technical and information tools, will contribute to the development of library science in Ukraine and international scientific cooperation.
Keywords: open science, popularization of library science, periodicals, Internet resources, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Ганечко Марина Геннадіївна,
ORCID https://orcid.org/0009-0001-6928-0376,
старша наукова співробітниця,
відділ моніторингу книжкової індустрії та медіа,
Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,
Київ, Україна
e-mail: marinockamorskaa2@gmail.com

Втрати книжкових фондів та бібліотечної інфраструктури України в умовах Російського вторгнення (2022–2025)

Проаналізовано масштаби та наслідки втрат книжкових фондів в Україні в умовах війни. Сотні тисяч примірників знищені через обстріли, пожежі, мародерство та свідоме знищення. Бібліотеки на окупованих територіях зазнали конфіскації або заміни фондів на проросійську пропаганду. Це загрожує втратами унікальних видань, знань, історичної пам’яті та національної ідентичності. Вкрай важливими є документування втрат, аналіз наслідків і розробка стратегій для культурного відновлення України.

Ключові слова: книжкові фонди, повномасштабне російське вторгнення, культурна спадщина, видавнича і друкарська інфраструктура, бібліотеки, друкарні, національна ідентичність, цифрова книговидавнича сфера.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. світ став свідком не лише руйнувань міст і загибелі мирного населення, а й цілеспрямованого знищення культурної спадщини, включно з бібліотеками, книжковими колекціями та унікальними архівами. Книга як символ знання, ідентичності та національної пам'яті стала об'єктом атак – як фізично, так й ідеологічно. Актуальність дослідження полягає в необхідності проведення попереднього аналізу масштабів та наслідків втрат книжкових фондів в Україні в умовах війни, в усвідомленні того, якою мірою це впливає на культурну сферу, а також в окресленні можливих шляхів збереження та відновлення української книжкової спадщини.

Історичний контекст збереження культурної спадщини в Україні полягає в тому, що українська культура формувалась у складних історичних обставинах. Одним із ключових інструментів збереження національної ідентичності були саме книги: від стародруків Києво-Печерської лаври до підпільних видань українських дисидентів ХХ ст.

Із часів Київської Русі бібліотеки були центрами знань. У різні історичні періоди (Гетьманщина, міжвоєнний період, СРСР) українське книговидання то розвивалося, то опинялося під забороною: Валуєвський циркуляр, Емський указ, радянська цензура та чистки бібліотек.

Під час Другої світової війни та нацистської окупації було втрачено десятки тисяч книжок, особливо у Харкові, Києві та Львові. У ХХ ст. самвидав став символом інтелектуального опору.

Цей історичний контекст показує, що війна проти української книжки – не нова. Вона триває століттями, лише змінюючи форми. Але, як свідчить досвід, книга завжди виступала не лише об'єктом переслідування, а й засобом національного відродження.

Масштаби та характер втрат книжкового фонду 2022–2025 рр. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. культура опинилась у прямій зоні ураження. Бібліотеки, школи, музеї, архіви стали ціллю обстрілів або були навмисно знищені на окупованих територіях. Від обстрілів постраждали десятки обласних і районних книгозбірень, а частина унікальних фондів була втрачена безповоротно.

Масштаби втрат книг та бібліотек по всій Україні є значними, що підтверджується офіційною статистикою українських та міжнародних організацій. Ці дані ілюструють величезні обсяги руйнувань.

Станом на 25 березня 2025 р. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України повідомило про пошкодження 792 бібліотек із 2233 постраждалих об'єктів культурної інфраструктури, водночас 409 культурних об'єктів повністю знищено, що становить 18,3 % від загальної кількості.

За оцінками Українського інституту книги, загальні втрати становлять понад 1,5 мільйона книжок. Це лише зафіксовані випадки, реальні цифри можуть бути значно вищими. Культурні об'єкти, верифіковані ЮНЕСКО, станом на 24 травня 2024 р. включають 375 пошкоджених об'єктів, серед яких 14 бібліотек та 1 архів.

Найбільше постраждали бібліотеки в Харківській (307 пошкоджених / зруйнованих), Херсонській (150), Донецькій (125) та Одеській (116) областях. Руйнування охопило 18 з 24 регіонів України. Через російські ракетні удари пошкоджені обмінний та резервний фонд Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, розташований у Голосіївському районі, та корпус по вулиці Володимирській, 62 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ці цифри продовжують зростати, оскільки тривають бойові дії, а також виявляються нові факти пошкоджень на деокупованих територіях. Бібліотечні будівлі, що часто є частиною цивільної інфраструктури, зазнають прямих ударів від ракет, артилерії та авіабомб. Це призводить до повного або часткового руйнування будівель, пожеж та знищення книжкових фондів.

Втрати видавничої та друкарської інфраструктури. Окрім бібліотек, російська агресія завдала серйозної шкоди й друкарням, що обслуговували українські видавництва. Обстрілами зруйновано або пошкоджено поліграфічні підприємства в Харкові, Києві, Миколаєві та Чернігові. За даними Української асоціації видавців, у 2022–2023 рр. понад 50 друкарень припинили роботу, що суттєво вплинуло на випуск українських книжок, особливо дитячої, наукової та навчальної літератури.

Найбільших втрат зазнала харківська поліграфічна інфраструктура – історичний центр друку в Україні. Тут знищено кілька приватних друкарень, які виготовляли шкільні підручники, художні альбоми та наукові праці. Особливо постраждала друкарня «Фактор-Друк» – одна з найбільших у Європі, яка до війни була ключовою для випуску у світ освітньої та дитячої літератури.

Занепокоєння викликає й втрата унікальних стародруків з бібліотек і музеїв у Донецькій, Луганській, Херсонській, Сумській, Чернігівській та інших областях. У Бердянську знищено колекцію етнографічної літератури, а в Мелітополі окупанти пограбували краєзнавчий музей, де зберігалися рідкісні книжки та документи кінця XIX ст.

Втрати у сфері цифрового книговидання. Попри розвиток електронних бібліотек і платформ, війна спричинила істотні перешкоди для цифрового книговидання в Україні. Сьогодні неможливо порахувати обсяги пошкоджень серверного обладнання, обмеження доступу до Інтернету на окупованих територіях, вимушене припинення діяльності ряду видавництв та втрата контенту – усе це ускладнило безперебійний доступ до цифрових книг. Частина українських електронних бібліотек і навчальних платформ (наприклад, на базі ОУНБ або університетів) втратила технічну можливість обслуговування користувачів. Водночас зросла роль проєктів на кшталт «Електронна бібліотека України (ELibUkr)» та ініціатив, спрямованих на цифрове збереження рідкісних і архівних видань.

Отже, у контексті військового вторгнення масштаби втрат вражають: знищено сотні бібліотек, пошкоджено або спалено мільйони примірників друкованих видань, завдано непоправної шкоди інфраструктурі книгорозповсюдження та книгодрукування. Бомбардування міст, зокрема, Харкова, Маріуполя, Чернігова, Миколаєва та багатьох інших, призвели до руйнування історичних бібліотечних будівель, втрати унікальних книжкових колекцій, архівів і спеціалізованих фондів, що мали значення не лише для України, а й для світової гуманітарної науки.

Окремої уваги заслуговують втрати, пов’язані з цифровою книговидавничою сферою: зруйновані сервери, недоступність онлайн-архівів, викрадення або знищення

цифрових баз даних, у тому числі з унікальними електронними книгами, що були результатом багаторічного оцифрування української спадщини. Це свідчить не лише про спробу фізичного знищення об'єктів культури, а й про намір стерти пам'ять про українську ідентичність як в аналоговому, так і в цифровому форматах.

Найболючішою є втрата знань, пам'яті й історії. Знищення книг – це не лише втрата матеріальних об'єктів, це втрата доступу до ідей, до культурної тяглості, до багатовікової розмови поколінь. У сучасному світі книги – це не тільки джерела знань, а й основа критичного мислення, національної свідомості та ідентичності. Тому атаки на бібліотеки, друкарні, книгарні та цифрові архіви – це свідомі акти культурного знищення, що мають ознаки воєнного злочину відповідно до норм міжнародного гуманітарного права й культурного терору, спрямованого на підрив української самобутності.

Водночас реакція української та міжнародної спільноти свідчить про високий рівень солідарності та розуміння значущості збереження книжкової культури як чинника стійкості нації. Державні програми, цифрові ініціативи, волонтерські рухи та підтримка діаспори демонструють ефективність багатовекторної стратегії відновлення.

Захист і відновлення книжкової інфраструктури мають стати стратегічним пріоритетом як для України, так і міжнародної спільноти. Необхідне системне документування втрат, створення реєстрів знищених бібліотек, цифрове резервування фондів і застосування штучного інтелекту для відновлення. Важливо не допустити стирання пам'яті про ці злочини. Адже книжкова спадщина у війні – це не лише про минуле, а й про майбутнє України та цінності її культурної політики.

Maryna Hanechko,
ORCID https://orcid.org/0009-0001-6928-0376,
Senior Research Fellow,
Department of Book Industry and Media Monitoring,
Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: marinockamorskaa2@gmail.com

Losses of Book Collections and Library Infrastructure in Ukraine Amid the Russian Invasion (2022–2025)

The scale and consequences of losses in Ukraine's book collections during the war have been analyzed. Hundreds of thousands of copies have been destroyed due to shelling, fires, looting, and deliberate eradication. Libraries in the occupied territories have faced confiscation or replacement of collections with pro-Russian propaganda. This poses a serious threat to the loss of unique publications, knowledge, historical memory, and national identity. Documentation of losses, analysis of the consequences, and development of strategies for Ukraine's cultural recovery are critically important.

Keywords: book collections, full-scale Russian invasion, cultural heritage, publishing and printing infrastructure, libraries, printing houses, national identity, digital publishing sphere.

Гончаренко Маріанна Олексіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4171-3715,
молодша наукова співробітниця,
сектор універсального підсобного фонду і каталогів,
відділ комплексного бібліотечного обслуговування,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Mar.Go65@ukr.net

Формування універсального підсобного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в контексті державної політики книговидання: мовні аспекти

Проведено ретроспективний аналіз статистики друку та державної політики вітчизняного книговидання, починаючи з проголошення незалежності України. Досліджено зв'язок між мовним аспектом комплектування універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та мовною політикою держави загалом.
Ключові слова: універсальний підсобний фонд, комплектування, мовна політика, книговидання, статистика друку.

Воєнна інтервенція РФ проти України супроводжувалася соціокультурною, інформаційною та мовною експансією. Українські вчені й публіцисти завжди усвідомлювали роль мови у становленні та розвитку української державності. З метою оцінки дотримання (чи недотримання) конституційного статусу української мови в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) 2025 р. проведено комплексне наукове дослідження книговидавничої політики України шляхом порівняння статистичних даних друку незалежної України. Також розглянуто мовну політику держави в окремих секторах друку, а саме: художній літературі, перекладах, виданнях для дітей, посібниках для вищих навчальних закладів, періодичній пресі тощо. Встановлено прямий зв'язок між сучасним станом українського книговидання та формуванням універсального підсобного фонду (далі – УПФ) відділу комплексного обслуговування (далі – ВКБО) НБУВ у мовному аспекті.

Хронологічні рамки дослідження книговидання України обмежено 1991–2015 рр. (період 2016–2024 рр. розглядається в окремій статті).

Оцінюючи книжковий ринок України у довоєнні роки (до 2014 р.), вітчизняні експерти констатують його мовну зросійщеність на 90–95 %. Проаналізуємо, чим обумовлений такий високий ступінь русифікації українського книжкового ринку. Згідно зі статистичними даними Книжкової палати України, за 24 роки незалежна Україна видала загалом усіма мовами 1 млрд 330,2 млн примірників книг і брошур. З них державною (українською) мовою видано 710 млн примірників. За той самий період Російська Федерація видала 14 млрд 749,95 млн примірників книг і брошур (в 11 разів більше, ніж в Україні), з них державною (російською) мовою надруковано приблизно 14 млрд 307 млн примірників (у 20 разів більше, ніж в Україні). Це переконливо свідчить про те, що у період, що розглядається, Росія мала можливість перекидати в Україну від 150 млн до 300 млн примірників своїх книжкових видань.

Окрім статусу в тій чи іншій країні державної (офіційної) мови важливим показником книговидання є сумарний наклад. Для України адекватною оцінкою розвитку книговидання є оцінка не за загальним рівнем випуску назв книг і брошур, а за показником їх випуску національною мовою.

Розглянемо книговидавничу політику за каденціями президентів України, звертаючи особливу увагу на відносні показники сумарного тиражу книг і брошур двома мовами – українською і російською. Зробимо аналіз на матеріалах Книжкової палати України, які надані у статистичному щорічнику «Друк України». За каденції Л. Кравчука українськомовний сумарний наклад книг і брошур знизився на 4,5 %, а російськомовний лише на 0,7 %. Притому не було перекрито потік в Україну російськомовного друку. За часів Л. Кучми відносне зменшення внутрішнього російськомовного сумарного накладу книжкової продукції на 20,6 % було знівельоване зовнішніми потоками книговидання РФ. За часів В. Ющенка частка україномовного сумарного накладу книг і брошур зменшилася на 3,1 %, а російськомовного збільшилася на 6,6 %. В. Янукович збільшив останню ще на 3,2 %, а українську зменшив ще на 3,4 %. За каденції П. Порошенка частка сумарного російськомовного накладу зменшилася лише на 4,8 %, і це в умовах розпочатої воєнної експансії РФ.

Якби було збережено мовні пріоритети у вітчизняному книгодрукуванні, тобто передбачено для державної мови не менш як 97 % сумарного накладу, то кількість україномовних книжкових видань за 24 роки становила б 3 млрд 946 млн примірників. Отже, відмовившись від протекціонізму щодо української книги і зламавши систему книгорозповсюдження, українські політики фактично сприяли системної русифікації нашої держави.

Одним із важливих параметрів випуску друкованої продукції є середній наклад книжкових видань. Напередодні Незалежності України (1987–1991) в УРСР середній наклад україномовних книг і брошур становив 31,9 тис. примірників, а російськомовних – 18,2 тис. примірників. У незалежній Україні середній наклад україномовних видань становить 1,9 тис. примірників, а російськомовних – 3,6 тис. примірників (за даними статистичного щорічника «Друк України»).

Великої шкоди українському книговиданню завдала також руйнація державних видавництв «Дніпро», «Веселка», «Український письменник» та «Українська енциклопедія». Статистичні дані за джерелом «Друк України» свідчать, що за період 2011–2015 рр. тираж надрукованої видавництвом «Дніпро» літератури скоротився (порівняно з періодом 1987–1991 рр.) у 1240,3 раза. Тираж літератури, випущеної видавництвом «Український письменник», скоротився у 112 разів. Тираж літератури видавництва «Веселка» скоротився у 1017 разів. Видавництво «Українська енциклопедія» надрукувало літератури у 272 рази менше.

Майже в усіх європейських країнах комплекс видань художньої літератури посідає одне з центральних місць. Натомість, питома вага внутрішнього випуску книжкових видань україномовної художньої літератури послідовно знижувалася. За даними Книжкової палати України, якщо в 1987–1991 рр. вона становила 52,9 %, то за Л. Кравчука вона була вже 39,6 %, за Л. Кучми – 30,1 %, В. Ющенка – 27 %, а за В. Януковича – 23,7 %.

Не додає оптимізму і статистика перекладного книговидання. За даними Книжкової палати України, якщо у 1987–1991 рр. середньорічний випуск україномовних перекладних видань становив 22 млн 297 тис. примірників, то в 2011–

2015 рр. цей показник знизився до 2 млн 193,8 тис. примірників на рік (більш як у 10 разів). Окремо розглянемо художній переклад. Абсолютні показники сумарного накладу всіх видань україномовного художнього перекладу УРСР за 1987–1991 рр. становили 49 млн 877,1 тис. примірників, а у 2011–2015 рр. у незалежній Україні 2 млн 570,3 тис. примірників, тобто за цей період він зменшився у 19,4 раза.

Схожу картину спостерігаємо у книговидавничій політиці щодо дитячої літератури. За даними Книжкової палати України, середньорічний випуск літератури для дітей за період 2011–2015 рр. скоротився в цілому у 10,8 раза (з 59 млн 450,3 тис. примірників до 5 млн 359,25 тис. примірників).

Випуск посібників для вищих навчальних закладів (ВНЗ) теж не відповідає нагальним потребам освітян. З одного боку, асортимент посібників у незалежній Україні зріс у 6,5 раза, а з іншого боку, середній наклад одного видання скоротився від 2,4 тис. примірників у 1987–1991 рр до 377 примірників у 2011–2015 рр, тобто у 6 разів.

Аналіз статистичних даних щорічника «Друк України» стосовно випуску журналів за мовами видання доводить, що питома вага сумарного річного тиражу україномовних журналів послідовно зменшувалася з 87,2 % у 1987–1991 рр. до 11,9 % у 2010–2013 рр.

Загальна державна політика стосовно книговидання та книгорозповсюдження, особливо в мовному аспекті, негативно вплинула на формування кількісно-якісного складу УПФ ВКБО НБУВ.

УПФ було утворено 2010 р. шляхом злиття гуманітарного та природничо-технічного підсобних фондів з метою наближення до користувачів найновішої літератури універсального змісту. Формування УПФ відбувається шляхом комплектування (згідно з профілем комплектування) та рекомплектування або вторинного відбору.

Формування УПФ у мовному аспекті змінювалось у часі згідно з інформаційними потребами користувачів. Комплектування здійснювалось виданнями українською, російською, англійською та ще деякими європейськими мовами в незначній кількості. Багаторічні дослідження затребуваності видань іноземними мовами довели відсутність попиту на ці видання, тому зараз у складі УПФ зберігається література тільки двома мовами: українською та російською.

Внаслідок недосконалої книговидавничої політики держави до 2014 р. в УПФ було накопичено значну кількість книжок видавництв РФ, у тому числі три російських книжкові зібрання колекційного типу, які надійшли окремо до 2010 р.: «YMCA PRESS», «Пушкінський проект» та «Росзарубіжцентр на Україні». Після отримання в 2006 р. права на комплектування першим примірником книжок у 2007–2009 рр. до УПФ надійшла їх значна кількість (до 70 % у структурі нових надходжень), водночас превалювали надходження російських видань, зокрема монографій.

У зв’язку з першим етапом вторинного відбору УПФ було переглянуто за змістом та хронологією у цілому. Як наслідок, за період 2010–2022 рр. було вилучено та повернуто на постійне зберігання до основного книгосховища 30 тис. одиниць книжкових видань, що з різних причин втратили свою актуальність.

27 червня 2022 р. Міністерство культури та інформаційної політики України розробило рекомендації щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв’язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Починаючи з 2022 р., триває наступний

етап вторинного відбору, пов'язаний з переглядом документів УПФ та вилученням з нього книжок за мовною ознакою та місцем видання. Внаслідок ретельного вторинного відбору у 2022–2025 рр. зі складу УПФ вилучено та повернуто до загального книгосховища 8193 друковані одиниці, з них понад 70 % російських.

Починаючи з 2014 р. УПФ послідовно збільшує комплектування вітчизняними виданнями та мінімізує частку російськомовної літератури у структурі нових надходжень. Наразі комплектування УПФ російськомовними виданнями остаточно припинено.

Отже, внаслідок недосконалої мовної політики держави стосовно національного книговидання друк України у 1992–2015 рр. відбувався непропорційно на користь російської мови; не було перекрито шляхи надходження продукції російськомовного книговидання в Україну, що призвело до зросійщення книжкового ринку України; мовна структура УПФ зазнала деформації внаслідок загальних тенденцій комплектування на той час; загальна ревізія складу УПФ у 2022–2025 рр. за мовною ознакою та місцем видання дозволила позбутися значної кількості російськомовного контенту та налаштувати комплектування УПФ виключно україномовними виданнями.

Marianna Goncharenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4171-3715,
Junior Researcher,
Sector of Universal Ancillary Fund and Catalogs,
Department of Complex Library Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: Mar.Go65@ukr.net

Languige aspects of acquisition of universal ancillary fund of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in context of book-publishing state policy (1992–2015)

This article contains retrospective analyzer of publish statistic and book-publishing state policy of Ukraine in depending years. The connection between language aspects of universal ancillary fund of V. I. Vernadskyi National library of Ukraine acquisition and the language state policy on the whole was researched.
Keywords: universal ancillary fund, acquisition, language policy, book-publishing, publish statistic.

Горєва Вікторія Володимирівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1383-7013,
кандидатка історичних наук, учена секретарка,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: horeva@nbuv.gov.ua

Кулаковська Тетяна Леонтіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2108-3285,
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: kulakovska_2019@ukr.net

Діяльність національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України в умовах загроз та викликів: особливості, напрями, проблемні питання

Розглянуто діяльність головного бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України, яким є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, в умовах російсько-української війни (2022–2025). Охарактеризовано особливості наукової, бібліотечно-інформаційної роботи цього періоду, пріоритетні напрями, стратегічні завдання, заходи з її удосконалення.
Ключові слова: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, російсько-українська війна (2022–2025).

Важливим складником вітчизняного наукового та інформаційного потенціалу є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – головний бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України, що має статус національного, єдина в країні профільна наукова установа, яка системно і багатоаспектно досліджує важливу проблематику соціогуманітаристики.

Науковцями та фахівцями Бібліотеки, зокрема О. Василенко, С. Гарагулею, Л. Дем'янюк, Л. Дубровіною, Ю. Ковтанюком та іншими розглядаються різні питання наукової, науково-організаційної, бібліотечно-інформаційної діяльності, її кадрового забезпечення, міжнародної співпраці в умовах війни з РФ. Важливим джерелом узагальненої інформації є звіти про роботу Бібліотеки за цей період, інформаційно-аналітичні матеріали, науково-експертні висновки, до підготовки яких долучились і автори даної публікації.

Мета статті – охарактеризувати особливості функціонування національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах воєнного стану та пов'язаних з ним зовнішніх загроз і внутрішніх ризиків, пріоритетні напрями та стратегічні завдання, ключові проблеми, вирішення яких сприятиме подальшому розвитку та інтеграції у світовий інформаційний простір.

Пріоритетними напрямами діяльності та першочерговими завданнями, які реалізує НБУВ упродовж 2022–2025 рр., є захист та збереження фондів як національної історико-культурної спадщини з використанням сучасних технологій цієї діяльності; прискорене формування цифрового ресурсу та надання відкритого доступу до джерел суспільно значущої інформації; збереження кадрового потенціалу, який забезпечує виконання Бібліотекою стратегічних завдань та заходів з їх реалізації.

У цьому контексті актуалізовано тематику наукових досліджень, піднесено практичну значущість розробок. Прикладні дослідження спрямовано на переведення

документальної спадщини науки і культури в цифровий формат, на розвиток системи сервісів відкритого доступу до інформації в електронному вигляді, на підготовку інформаційно-аналітичних видань, розгортання науково-експертної діяльності на запити та звернення органів державної влади та управління, наукових установ, закладів вищої освіти тощо. Фундаментальні дослідження здійснюються зокрема у галузі національної документальної пам'яті та історичного знання про відстоювання незалежності України, відображення історичного та сучасного досвіду консолідації суспільства у боротьбі за свободу й незалежність. Результати науково-дослідної роботи НБУВ широко використовуються в освітній, соціальній, культурній та інших сферах діяльності суспільства.

Науковцями та фахівцями НБУВ запропоновано ряд пріоритетних і ключових заходів, реалізація яких сприятиме діяльності національного бібліотечно-інформаційного комплексу. Це зокрема:

1. За підтримки на державному рівні накопичення вітчизняного та світового знаннєвого ресурсу; збереження, захист, дослідження та популяризація бібліотечного фонду; розвиток електронних інформаційних ресурсів; надання широкого читацького доступу до джерел наукових знань в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

2. Створення та розбудова розгалуженої інфраструктури відкритої науки (OpenScience), важливим сегментом якої є реалізований в НБУВ репозитарій відкритих текстів НАН України, наразі повністю інтегрований у вітчизняний та міжнародний науковий обіг публікацій через харвестери даних. Завдяки охопленню та частоті актуалізації цей ресурс є найбільш релевантним для проведення наукометричних досліджень, формування комплексних наукових портфоліо вчених та установ, встановлення міждисциплінарних зв'язків тощо.

3. Розвиток системи авторитетного контролю та інтеграція авторитетних файлів НБУВ до міжнародних систем ідентифікації. Наближення авторитетного контролю в НБУВ до сучасної інформаційної методики у вебсередовищі.

4. Розширення доступу читацького загалу до інформації завдяки подальшому розвитку електронних бібліотек, тематичних баз даних, електронних путівників по ресурсах (зокрема, до баз даних та колекцій цифрової гуманітаристики НБУВ та інших потужних науково-дослідних об'єктів зосередження пам'яток нематеріальної культурної спадщини, що мають статус національного надбання).

5. Застосування можливостей штучного інтелекту (далі – ШІ) в діяльності НБУВ, вироблення власної стратегії впровадження застосунків ШІ на таких напрямах, як: удосконалення пошукових можливостей, каталогізація та створення метаданих, розпізнавання текстів на цифрових зображеннях (зокрема, рукописних), переклади документів та розшифрування їх змісту, аналіз бібліотечних колекцій, реставрація цифрових документів тощо.

6. Наукове забезпечення національної правотворчої діяльності, широка участь НБУВ у розробці законодавчої бази.

7. Розроблення концептуальних засад та державної підтримки щодо формування інклюзивного бібліотечного простору.

8. Інтеграція з міжнародними асоціаціями в рамках європейського і трансатлантичного вектора співпраці НБУВ як члена Конференції директорів національних бібліотек (CENL), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), Консорціуму європейських наукових бібліотек (CERL).

Важливим для подальшого розвитку бібліотечної галузі країни є встановлення особливого статусу НБУВ як провідного національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу (окремим законом або окремою статтею в базовому нормативно-правовому акті) та забезпечення її фінансування відповідно до законодавства про національну установу.

Viktoriia Horieva,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1383-7013,
Candidate of Historical Sciences, Academic Secretary,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: horeva@nbuv.gov.ua

Tetiana Kulakovska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2108-3285,
Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Department of scientific and methodical work,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kulakovska_2019@ukr.net

Activities of the National Scientific Library and Information Complex of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Conditions of Threats and Challenges: Features, Directions, Problematic Issues

The activities of the main library and information complex of the National Academy of Sciences of Ukraine, which is the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, in the conditions of the Russian-Ukrainian War of 2022–2025 are considered. The features of scientific, library and information work of this period, priority areas, strategic objectives, measures for its improvement are characterized.
Keywords: V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Russian-Ukrainian War of 2022–2025.

Григоревська Олена Вікторівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2099-0000,
докторка наук із соціальних комунікацій,
старша наукова співробітниця, професорка,
кафедра інформаційних комунікацій,
факультет української філології, культури і мистецтва,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
e-mail: o.hryhorevska@kubg.edu.ua

Інституціональні характеристики вищої освіти України в умовах Російсько-Української війни

Розглянуто основні показники вищої освіти України: заклади освіти, які здійснюють підготовку здобувачів за освітніми програмами вищої освіти, кількість та пріоритети

вибору здобувачів вищої освіти, кадрове забезпечення вищої освіти. Особливу увагу приділено спеціальності В13 Бібліотечна, інформаційна та архівна справа.

Ключові слова: вища освіта, освіта, здобувачі вищої освіти, цілі сталого розвитку, якість вищої освіти.

Ключовим завданням розвитку освітнього простору України є досягнення конкурентоспроможної якості освітніх послуг, що надаються громадянам. У цьому контексті якість вищої освіти вивчається дослідниками та розбудовується освітянами-практиками як важливий складник стійкого розвитку суспільства в умовах євроінтеграції. Постійному аналізу підлягають інституціональні характеристики освітнього простору, можливості його збереження та якісної трансформації в умовах воєнного стану.

У даній публікації інституціональний складник забезпечення вищої освіти характеризується через кількісні показники – заклади освіти, які здійснюють підготовку здобувачів за освітніми програмами вищої освіти, кількість та пріоритети вибору здобувачів вищої освіти, кадрове забезпечення вищої освіти. В основу аналізу інституційного складника вищої освіти України покладено статистичні відомості, представлені у «Доповіді про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2024 році» (Київ, 2025). Як зазначено у доповіді, за даними Єдиної державної бази з питань освіти (далі – ЄДЕБО) станом на 01 січня 2025 р. в Україні налічувалося 625 закладів освіти (з них 114 є відокремленими структурними підрозділами), які здійснюють підготовку здобувачів за освітніми програмами трьох рівнів вищої освіти (бакалаврського, магістерського, освітньо-наукового / освітньо-творчого рівня) або продовжують підготовку здобувачів за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліст.

За формами власності зазначені 625 закладів освіти розподіляються так: 434 заклади мають державну форму власності; 40 – комунальну; 151 заклад – приватну. За категоріями заклади освіти, що реалізують освітні програми у сфері вищої освіти, розподіляються так: 390 – заклади вищої освіти; 50 – заклади фахової передвищої освіти; 185 – наукові інститути (установи).

Стосовно здобувачів вищої освіти акцентуємо увагу на двох показниках – формах здобуття освіти та пріоритетних спеціальностях. На 01 січня 2025 р. за даними ЄДЕБО в Україні навчалося 1 074 626 здобувачів вищої освіти.

За рахунок видатків державного або місцевого бюджету навчалися майже 35 % здобувачів; за рахунок коштів фізичних та / або юридичних осіб навчалися 65 % здобувачів. Окремі здобувачі освіти навчаються за альтернативними джерелами фінансування – ваучерами або пільговими довгостроковими кредитами. За формами навчання переважна кількість здобувачів – 77,7 % навчається за денною формою; 21,7 % осіб обрали заочну форму навчання. Інші форми здобуття вищої освіти (вечірня, дистанційна, поза аспірантурою) у відсотковому значенні є малочисельними.

Найбільша кількість осіб здобувають вищу освіту за такими спеціальностями: 081 Право – 7 % від загальної кількості здобувачів; 073 Менеджмент – 5,84 %; 053 Психологія – 5,51 %; 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) – 4,85 %; 112 Комп’ютерні науки – 3,45 %. У 2024 р. на 5-й позиції була спеціальність 222 Медицина – 3,55 %.

Викладацький склад закладів вищої освіти на основі даних ЄДЕБО характеризується з використанням 105 984 унікальних записів щодо науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників, що здійснюють викладацьку діяльність. Серед таких викладачів переважають жінки – 57,3 %, частка чоловіків становить 42,7 %. Особи з науковим ступенем розподіляються таким чином: 80,4 % мають науковий ступінь, зокрема 15,8 % мають ступінь доктора наук, 64,6 % – кандидата наук чи доктора філософії.

Варто зазначити, що із прийняттям Кабінетом Міністрів України 21 лютого 2025 р. постанови № 188 «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти» відбулися зміни у шифрах і найменуваннях галузей знань, кодах і найменуваннях спеціальностей. Отже, якщо у період 2016–2024 рр. спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», за якою на усіх рівнях вищої та фахової передвищої освіти готували фахівців для бібліотечно-інформаційної сфери діяльності, відносилася до галузі знань 02 «Культура і мистецтво», з 2025 р. нова галузь В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки» об'єднує 14 спеціальностей, у тому числі В11 «Філологія (за спеціалізаціями)» та В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа».

Як видно з попереднього аналізу пріоритетів вибору здобувачів за спеціальностями, спеціальності галузі В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки» не потрапляють до п'ятірки пріоритетів вибору здобувачів, але мають свого стабільного вступника. Якщо аналізувати рейтинг пріоритетів вибору здобувачів окремо за рівнями освіти, то на першому (бакалаврському) рівні на п'ятій сходинці рейтингу знаходиться спеціальність 035 «Філологія» (4,13 %), яка у загальному рейтингу початку 2025 р. посідає шосте місце.

За даними загальнодержавної системи Вступ.ОСВІТА.UA. під час літньої вступної кампанії 2025 р. українські заклади освіти пропонують широкий вибір освітніх програм (далі – ОП) для спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа».

Зокрема маємо 88 пропозицій ОП фахової передвищої освіти, але варто враховувати, що програми із місцями державного замовлення та небюджетні місця в системі представлено окремо. Лідерами за кількістю поданих заяв визначено Дніпропетровський транспортно-економічний фаховий коледж (ОП «Інформаційна та архівна справа», 78 заяв), Відокремлений структурний підрозділ «Фаховий коледж економіки і технологій Державного університету економіки і технологій» (ОП «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 62 заяви), Володимирський педагогічний фаховий коледж імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради (ОП «Обробка інформації», 61 заява).

Вступникам на перший (бакалаврський) рівень вищої освіти заклади освіти пропонують 55 програм. Наведемо приклади із найбільшими показниками щодо поданих заяв та найвищим показником конкурсу (співвідношення місць ліцензійного обсягу та поданих заяв). Отже, за кількістю зареєстрованих у системі ЄДЕБО заяв, які відображаються в системі Вступ.ОСВІТА.UA, лідирують три університети – Київський національний університет культури і мистецтв, ОП «Інформаційна аналітика» (146 заяв, ліцензійний обсяг 80 місць, конкурс 1,82); Національний університет «Львівська політехніка», ОП «Інформаційна, бібліотечна, архівна та

книжкова справа» (142 заяви, ліцензійний обсяг 70 місць, конкурс 2,03); Національний лісотехнічний університет України, ОП «Інформаційна діяльність» (114 заяв, ліцензійний обсяг 100 місць, конкурс 1,14). Проте, якщо будувати рейтинг закладів вищої освіти за показником конкурсу, картина буде дещо інша. Трійка лідерів бакалаврських освітніх програм розподіляється так: Львівський національний університет імені Івана Франка, ОП «Інформаційна діяльність, бібліотечна та архівна справа» (конкурс 2,77; 83 заяви, ліцензійний обсяг 30 місць); Національний університет «Одеська політехніка», ОП «Інформаційна діяльність» (конкурс 2,5; 30 заяв, ліцензійний обсяг 12 місць); Західноукраїнський національний університет, ОП «Документознавство та інформаційна діяльність» (конкурс 2,47; 74 заяви, ліцензійний обсяг 30 місць).

Здобувачам другого (магістерського) освітнього рівня пропонується для вступу 37 освітніх програм. На момент аналізу даних прийом заяв на ці програми лише розпочався і оцінити результат буде можливо лише на момент проведення конференції у жовтні 2025 р. Можемо лише зазначити, що попри воєнний стан, виїзд певної частини вступників закордон, трансформації освітньої системи в аспектах зміни структури і змісту вступних випробувань для майбутніх магістрів (з 2025 р. обов'язковим є проходження єдиного фахового вступного випробування – предметного тесту з історії мистецтва), університети із традиційно сильними фаховими програмами вже мають свого вступника. Понад п'ять заяв на момент аналізу вже мали Донецький національний університет імені Василя Стуса, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Харківська державна академія культури, Національний транспортний університет, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського та ін.

Випускники спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» є вкрай важливими для відновлення бібліотечних та архівних колекцій, що постраждали під час воєнних дій, молоді фахівці вже сьогодні затребувані для оцифрування документальної спадщини, ведення дистанційного обслуговування та інших високотехнологічних робіт.

Сподіваємося, що попри демографічні виклики, складні умови воєнного часу, в яких перебуває частина закладів вищої освіти України, вимушені переміщення здобувачів та науково-педагогічних працівників, велику кількість європейських пропозицій програм вищої освіти для українських вступників ми збережемо інтелектуальний потенціал українського суспільства.

Olena Hryhorevska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2099-0000,
Doctor of Science in Social Communications,
Senior Researcher, Professor,
Deprtment of Information Communications,
Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine
e-mail: o.hryhorevska@kubg.edu.ua

Institutional Characteristics of Higher Education in Ukraine in The Context of the Russian-Ukrainian War

The main indicators of higher education in Ukraine are considered: educational institutions that train applicants under higher education programmers, the number and priorities of higher education applicants, and staffing of higher education. Particular attention is paid to the B13 Library, Information and Archival Studies specialty.

Keywords: higher education, education, higher education seekers, sustainable development goals, quality of higher education.

Іванова Майя Вікторівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0243-3478,
наукова співробітниця,
відділ соціокультурної діяльності,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua

Наслідки руйнування наукового, освітнього та культурного простору в Україні

Визначено масштаби руйнувань об’єктів наукового, освітнього, культурного простору в Україні. Наведено кількість зруйнованих пам’яток культурної спадщини. Констатовано про скорочення кількості бібліотек та незадовільний стан будівель, в яких розташовані бібліотеки. Встановлено суми збитків від пошкоджених або зруйнованих навчальних закладів. Розкрито основні завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р. за зазначеними напрямами. Сформульовано, що знищення національної ідентичності є складником урбіциду.
Ключові слова: науковий, освітній, культурний простір, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, урбіцид, російська агресія.

10–11 липня 2025 р. в Римі пройшла Міжнародна конференція з питань відновлення, трансформації та довгострокового розвитку України (URC2025), на якій Президент України Володимир Зеленський ініціював нову коаліцію з чотирьох країн: Італії, Німеччини, Франції, Польщі – з підтримки відбудови України (https://tinyurl.com/8cn7jvr5). Результатом конференції став детальний план з дорожньою картою для інвестицій, залучення бізнесів, політичної, культурної та іншої підтримки відбудови України (https://tinyurl.com/2xf6vcny).

У Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 293-р від 28.03.2025 р. зазначається, що Україна потребує системних рішень у сфері культури, які стануть основою для посилення соціальної згуртованості, укріплення в Україні громадянського суспільства, культури та є важливими у контексті забезпечення сталого розвитку суспільства в майбутньому.

Для подолання наслідків руйнувань від повномасштабної агресії посилюється роль державних інститутів, які повинні адаптувати науковий, освітній та культурний простір до нових умов. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 29.11.2024

№ 1190-р затвердив завдання щодо досягнення *Цілей сталого розвитку на період до 2030 року* та індикатори їх досягнення, які є орієнтирами у діяльності державних органів. Серед завдань щодо досягнення Цілей сталого розвитку окремо передбачена *Ціль 4* «Якісна освіта»; у *Цілі 11* «Сталий розвиток міст і громад» ставиться *Завдання 6* щодо забезпечення збереження та сталого використання культурної та природної спадщини; у *Цілі 9* «Промисловість, інновації та інфраструктура» передбачено *Завдання 1* щодо сприяння можливості реалізації власного наукового та інноваційного потенціалу науковцями (дослідниками) та підприємцями.

Система науки, освіти, культури зазнала серйозних втрат і руйнувань після повномасштабного вторгнення 24.02.2022. Застосування Росією авіабомб, артилерії, дронів, ракет, призводить до смертельних наслідків, завданню шкоди мирним мешканцям, навмисному руйнуванню життєво важливої цивільної інфраструктури, створенню умов, які унеможливлюють нормальне існування міста (відсутність води, тепла, їжі тощо). Руйнування будівель, змушування людей тікати з міст – *урбіцид*, *«вбивство міст»*, втрати людського капіталу, вимушена міграція (зафіксовано 3,6 млн внутрішньо переміщених осіб та 6,8 млн осіб, які виїхали за кордон), загроза науковій, освітній та культурній ідентичності – створює ризики для майбутнього нації.

На 21.07.2025 *зруйновано та пошкоджено 1528 пам'яток культурної спадщини*, серед яких 147 мають статус національного значення. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК) найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області – 336, Херсонській – 289, Одеській – 179, Донецькій – 173, Київській області та м. Києві – 111. Водночас внаслідок обстрілів та бойових дій постраждали 2359 об'єктів культурної інфраструктури, а 471 – повністю знищено. Загалом постраждали: клубні заклади – 1147; бібліотеки – 830; заклади мистецької освіти – 180; музеї та галереї – 129; театри, кінотеатри та філармонії – 49; заповідники – 9; парки, зоопарки – 10; цирки – 4 (https://tinyurl.com/6b2mv62p).

Спостерігається скорочення чисельності бібліотек. Кількість публічних бібліотек на 01.01.2023 становила 13 486, на 01.01.2024 – 12 908, серед яких – 3 658 мають статус юридичної особи. Серед сільських бібліотек, 68 – функціонують у приміщеннях, що перебувають в аварійному стані; 1077 – потребують капітального ремонту; 2798 – не забезпечені опаленням (https://tinyurl.com/54k6p5yn).

Державний бібліотечний фонд України у 2023 р. скоротився на 13 млн, на початок 2024 р. становив понад 301 млн примірників документів. 471 публічна бібліотека через збройну агресію втратила свої фонди повністю. *Заклади освіти* – 3 745 закладів освіти пошкоджено; 394 зруйновано повністю. Тільки у двох областях – Чернівецькій та Закарпатській не пошкоджені заклади освіти.

Стан руйнування та пошкоджень на початок серпня 2025 р. в інших регіонах виглядає так: Вінницька обл. – 0 зруйновано та 6 пошкоджено; Волинська обл. – відповідно 0 та 2; Дніпропетровська обл. – 13 та 452; Донецька обл. – 114 та 390; Житомирська обл. – 1 та 126; Запорізька обл. – 0 та 144; Івано-Франківська обл. – 0 та 6; Київська обл. – 15 та 233; Кіровоградська обл. – 0 та 15; Луганська обл. – 23 та 182; Львівська обл. – 0 та 24; м. Київ – 0 та 181; Миколаївська обл. – 33 та 264; Одеська обл. – 0 та 144; Полтавська обл. – 0 та 29; Рівненська обл. – 0 та 3; Сумська обл. – 21 та 225; Тернопільська обл. – 0 та 1; Харківська обл. – 101 та 741; Херсонська обл. – 71 та 299; Хмельницька обл. – 0 та 109; Черкаська обл. – 0 та 39; Чернігівська обл. – 2 та 160 (saveschools.in.ua).

Загальна вартість відбудови та відновлення в Україні на 01.01.2025 становить 524 млрд доларів США впродовж наступного десятиліття, що у 2,8 раза перевищує прогнозований номінальний ВВП України за 2024 р., про що свідчать результати спільного дослідження Світового банку, Європейського Союзу і ООН в опублікованому Rapid Damage and Needs Assessment (Швидке оцінювання шкоди й потреб, RDNA4). Збитки пошкоджених або зруйнованих навчальних закладів в Україні оцінюються в 13,4 млрд доларів (https://tinyurl.com/2ffesp6w). У звіті установи ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) зазначається, що на початок 2024 р. 1443 будівлі були пошкоджені або зруйновані через повномасштабне вторгнення, а відновлення державної наукової інфраструктури коштуватиме 1,26 млрд доларів (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388803).

До сучасних викликів, крім зруйнованої (пошкодженої) інфраструктури закладів науки, освіти та культури, варто віднести недосконалу безпекову інфраструктуру існуючих закладів, втрату науково-технічної інформації, даних, колекцій, архівів, загрозу роботі стратегічно важливих об'єктів дослідницької інфраструктури.

З 2022 до 2024 р. переміщено 197 закладів культури та закладів освіти сфери культури в більш безпечні регіони (з них: бібліотек – 64, клубних закладів – 70, музеїв – 18, фахових мистецьких коледжів – 4, мистецьких шкіл – 36, концертних закладів – 2, театрів – 2, заповідників – 1). Із загальної кількості переміщених закладів 83 продовжують провадити основну діяльність, 114 закладів – виїхали, але не відновили основну діяльність. Останнє пов'язано зі складністю адаптації до нових умов, інтеграції в уже сформовані культурні середовища. Загальна кількість закладів культури та закладів освіти сфери культури, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, станом на жовтень 2024 р. становила 2200 (Луганська обл. – 647, Запорізька обл. – 635, Херсонська обл. – 542, Донецька обл. – 331, Харківська обл. – 42, Миколаївська обл. – 3) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2025-р).

На сьогодні існує потреба у формуванні стратегії розвитку науки, освіти, культури як основи української національної ідентичності, згуртованості у суспільстві з метою відбудови України, інтеграції у світовий простір.

Maiia Ivanova,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0243-3478,
Researcher, Socio-Cultural Activities Department,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua

Consequences of the destruction of scientific, educational and cultural space in Ukraine

The scale of destruction of scientific, educational, and cultural space objects is determined. The number of destroyed cultural heritage monuments is given. The reduction in the number of libraries and the unsatisfactory condition of the buildings in which the libraries are located are stated. The amount of damage from damaged or destroyed educational institutions is established. The main tasks for achieving the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030 in the indicated areas are revealed. It is formulated that the destruction of national identity is a component of urbicide.

Keywords: scientific, educational, cultural space, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, urbicide, Russian aggression.

Коваль Тетяна Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0147-6679,
кандидатка історичних наук,
заступниця генерального директора з наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: gon4arova11@bigmir.net

Туровська Леся Олегівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0750-1794,
наукова співробітниця,
сектор універсального підсобного фонду і каталогів,
відділ комплексного бібліотечного обслуговування,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Volhitka7@gmail.com

Бібліотечна періодика як чинник професійної комунікації вітчизняних бібліотек

Узагальнено роль професійної комунікації як безперервного процесу обміну інформацією і знаннями у контексті трудової, науково-дослідної, когнітивної, соціокультурної і творчої діяльності представників бібліотечної професії у сфері розвитку вітчизняної бібліотечної періодики.
Ключові слова: бібліотечна періодика, професійна комунікація, фахова консолідація, інтеграція, координація, співробітництво, міжнародне партнерство.

У світовій практиці майже вся спеціалізована преса існує у журнальній формі, оскільки періодичні видання є носіями більш аналітичної об’єктивної інформації, яка не так швидко застаріває як, скажімо, книжкова. Тому і попит на журнали відносно до інших медіа є частішим і тривалішим.

Фахове спілкування у бібліотечній галузі має складний багатокомпонентний вміст, який охоплює суб’єкти не лише бібліотечної, а й книжкової, бібліографічної, документної, видавничої справи та інших споріднених галузей науково-практичної діяльності.

Широке співробітництво бібліотек, їх комунікація, консолідація, кооперація та інтеграція є основоположними щодо оптимізації різноманітних форм бібліотечної діяльності. В умовах формування єдиного національного інформаційного простору питання бібліотечної взаємодії та обміну фаховим досвідом набувають особливого значення та передбачають координацію як традиційних зусиль бібліотек різного галузевого та відомчого спрямування, так і широку мережеву співпрацю, зокрема у площині всебічного розвитку української бібліотечної періодики.

Система бібліотечної періодики у незалежній Україні почала формуватися у 90-х рр. XX ст., що було обумовлено потребами бібліотечної теорії та практики. Сьогодні

вона функціонує за загальними принципами засобів масової інформації та має свої особливості. Специфіка полягає в тому, що фахові бібліотечні видання не тільки знайомлять читачів із актуальними досягненнями з різних галузей знань, а й спрямовані на підвищення кваліфікації бібліотечних працівників. Професійна бібліотечна періодика – це насамперед центр консолідації професіоналів, джерело підвищення професійного рівня, форум обговорення наукових питань та проблем фахового розвитку бібліотекарів, канал управління бібліотечною справою.

Наразі, незважаючи на складну економічну та соціально-політичну ситуацію, пов'язану з повномасштабною військовою агресією РФ проти України, в країні видається 11 найменувань бібліотечних журналів, а саме: «Бібліотечний вісник», «Вісник Книжкової палати», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Бібліотечний Форум: історія, теорія і практика», «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук», «Бібліотечний Меркурій», «Бібліотечна планета», «Бібліосвіт», «БібліоТека», «Бібліотека у форматі Дº», «Biblio-Колегіум».

Бібліотечні наукові, науково-теоретичні та прикладні періодичні видання, засновані за дисциплінарною або галузевою ознакою, спрямовані головним чином на інформування читачів про наукові дослідження та розробки, висвітлення результатів практичної бібліотечно-інформаційної діяльності, обмін досвідом між бібліотечними фахівцями, надання бібліотекарями консультативно-методичної допомоги, вироблення практичних рекомендацій. На їх шпальтах обговорюються основні тенденції і пріоритетні напрями розвитку вітчизняного і міжнародного бібліотечного співтовариства; проблеми поширення інноваційних бібліотечних практик і просування досвіду українських бібліотек, що сприяє розвитку професійної комунікації та впливає на формування позитивного іміджу бібліотек як важливих соціальних інститутів. У колі їх інтересів – досвід фандрейзингової, бенчмаркінгової, грантової діяльності, спрямованої на пошук та залучення додаткових ресурсів для всебічного розвитку бібліотек, оновлення їх матеріально-технічної бази. Професійні періодичні видання висвітлюють питання трансформації бібліотек у сучасні інформаційні центри, обговорюють нові напрями обслуговування користувачів електронною та друкованою інформацією, оперативно реагують на всі нововведення у бібліотечній сфері, синтезують наукові ідеї та знання, сприяють їх апробації та реалізації. Вони запроваджують фахові дискусії, розповсюджують досвід партнерських взаємовідносин бібліотек зі спорідненими (й не тільки) установами, оприлюднюють наукові та соціокультурні бібліотечні заходи, розміщують огляди та рецензії на новинки професійних видань, віддзеркалюють події провідних бібліотек країни і світу, обмірковують державні нормативні документи, що впливають на розвиток бібліотечної галузі та головне – публікують ключові проблемні статті стосовно сучасного стану бібліотечної справи, бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства.

Можна констатувати наявність у сучасному вітчизняному бібліотечному просторі досвідченого колективу авторів, представленого найкращими науковими та творчими силами працівників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної наукової медичної бібліотеки України, Національної історичної бібліотеки України, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Одеської національної наукової бібліотеки, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Короленка, Державної науково-технічної бібліотеки України, Наукової бібліотеки Ужгородського національ-

ного університету, Науково-технічної бібліотеки Українського державного університету науки і технологій (Дніпро), Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка та багатьох інших.

Сучасна фахова періодика постійно розширює свою тематику й авторський склад, збільшує кількість публікацій зарубіжних колег, які висвітлюють діяльність міжнародних організацій, проводить огляди зарубіжних професійних і наукових форумів, книжкових виставок. Водночас українські спеціалісти активно публікуються у фахових виданнях близького і далекого зарубіжжя, що свідчить про включення українського контенту до системи міжнародних професійних комунікацій.

Зростання міжнародного співробітництва, урізноманітнення міжнародної комунікації українських фахівців, заснування корпоративних проєктів та консорціумів, формування наукових колективів створює підґрунтя для формування єдиного комунікативного середовища бібліотечної галузі з потужним арсеналом фахових періодичних видань, які під впливом технологічних змін стрімко змінюють свою традиційну форму – на електронну.

Електронні версії фахових періодичних і продовжуваних видань представлені у репозитарії «Наукова періодика України», що функціонує на умовах відкритого доступу (http://www.nbuv.gov.ua/portal). Наріжною стає потреба розвитку та вдосконалення електронної фахової періодики як незамінного засобу професійної діяльності та комунікації. Однак використання електронних версій не приводить до заміни традиційних форм бібліотечної періодики, а тільки розширює межі спілкування й обміну фаховою інформацією.

На сучасному етапі розвитку суспільства питання бібліотечної взаємодії та обміну досвідом набувають особливого значення та передбачають не тільки координацію «фізичних» зусиль бібліотек різного галузевого та відомчого спрямування, але й широку мережеву співпрацю в умовах формування єдиного вітчизняного інформаційного простору. Прогнозуємо, що вітчизняна бібліотечна періодика залишатиметься впливовим фактором розвитку бібліотечної галузі, оскільки саме вона вибудовує механізми розповсюдження наукових знань та професійних навичок і досвіду, сприяє формуванню фахової самосвідомості та комунікативної культури, створює умови для фахової самоорганізації та самореалізації.

Tatyana Koval,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0147-6679,
Candidate of Historical Sciences,
Deputy Director,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: gon4arova11@bigmir.net

Lesia Turovska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0750-1794,
Research Associate,
Sector of Universal Ancillary Fund and Catalogs,
Department of Complex Library Service,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Volhitka7@gmail.com

Library periodicals as a factor of professional communication of domestic libraries

The role of professional communication as a continuous process of information and knowledge exchange in the context of labor, scientific research, cognitive, socio-cultural and creative activities of representatives of the library profession in the field of development of domestic library periodicals is summarized.
Keywords: library periodicals, professional communication, professional consolidation, integration, coordination, cooperation, international partnership.

Лопата Олена Михайлівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1386-3409,
молодша наукова співробітниця,
сектор обслуговування у читальних залах періодичних видань,
відділ комплексного бібліотечного обслуговування,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: el99886@ukr.net

Основні аспекти еволюції публічного доступу в Національних книгозбірнях (за матеріалами координаційних документів міжнародних бібліотечних інституцій)

Проаналізовано ряд підсумкових документів IFLA, WSIS, EIFL, DC-PAL та UNESCO щодо ухвалення резолюції Всесвітнього саміту з інформаційного суспільстві за останні 20 років (WSIS+20). Наведено основні результати маркетингового дослідження та розглянуто особливості бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів НБУВ іноземними електронними ресурсами в сьогочасних умовах.
Ключові слова: публічний доступ, цифрові колекції, книгозбірня в інформаційному середовищі, рекомендації з бібліотечної діяльності, IFLA, WSIS, DC-PAL, дослідження.

В останні десятиліття бібліотеки зіштовхнулися з глобальними соціальними (повномасштабні війни, пандемія COVID-19, мобільність населення тощо) та технологічними викликами (Crypto, Web 3.0, Metaverse тощо). Стрімкий прогрес у сфері штучного інтелекту (Artificial Intelligence) змінює весь ландшафт бібліотечної справи, встановлюючи нові завдання та надаючи безпрецедентні можливості. За цих умов актуалізується питання щодо зміни й еволюції характеру та місця публічного доступу (далі – ПД) у бібліотеках й організації обслуговування з урахуванням специфіки сучасних наукових комунікацій та життєвих реалій.

Уперше обговорення ПД у бібліотеках було внесено до Плану дій Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (World Summit on the Information Society, далі – WSIS) 10–12 грудня 2003 р. Тоді ж було створено Динамічну коаліцію з публічного доступу у бібліотеках (Dynamic Coalition on Public Access in Libraries, далі – DC-PAL). Країни – учасниці WSIS узгодили спільний План дій, що містить наступний

параграф: 10(d). Урядам рекомендовано створювати стійкі багатоцільові пункти ПД до різних комунікаційних ресурсів, насамперед Інтернету, для допомоги користувачам у бібліотеках, навчальних закладах, державних структурах тощо.

Показово, що обслуговування читачів електронними інформаційними ресурсами у залах періодичних видань Відділу комплексного бібліотечного обслуговування НБУВ розпочато саме з кінця 2003 р. У лютому 2006 р. користувачі отримали доступ до рецензованої наукової інформації славетного нідерландського видавництва «Elsevier» (основні аспекти цього напряму функціонування НБУВ детально висвітлено у попередніх публікаціях авторки).

Перші результати запрограмованої IFLA та DC-PAL роботи представлено у серії документів WSIS за минулі десять років (далі – WSIS+10) Женеві 2014 р. У грудні 2016 р. IFLA та EIFL (Electronic Information for Libraries) ухвалено заяву «Варіанти політики щодо підключення та забезпечення можливостей для наступного мільярда користувачів». У позиційному документі охарактеризовано основні напрями діяльності, запропонованої DC-PAL, щодо вирішення проблем доступу до інфраструктури Інтернету та цифрового контенту, зокрема й у бібліотеках.

Звіт «Еволюція у сфері публічного доступу» (Evolutions in public access, жовтень 2023 р). є попередньою версією («нульовим проєктом») огляду – DC-PAL: 20 років еволюції в галузі публічного доступу (Dynamic Coalition on Public Access in Libraries: 20 Years of Evolution in Public Access). Пізніше Звіт було розширено та доповнено за результатами сесії DC-PAL східного Форуму з управління Інтернетом (Кіото, 2023) та наступних висновків та пропозицій.

Обидва Звіти («нульовий варіант» та перша версія) відзначають зміни в публічному інтернет-доступі й важливість ПД в ширшому контексті, зокрема й досягненні пріоритетних цілей сталого розвитку. Важливий напрям функціонування – забезпечення якіснішого зв'язку (технології LEO, Starlink) та стабільнішого доступу до цифрового бібліотечного контенту. Програми «Гігабітної бібліотечної мережі» (Gigabit Libraries Network) мотивують книгозбірні усього світу до вивчення того, як цими новими системами можна успішно скористатися. Визначальним засобом реалізації означених директив є спільна робота за Програмою UNESCO «Інформація для всіх».

Цифрові платформи виявилися особливо корисними у кризові часи, зокрема й пандемії COVID-19. Тоді через карантин та соціальне дистанціювання більшість книгозбірень тимчасово призупинили роботу. Проте, наявність електронних матеріалів уможливила віддалене звернення користувачів до бібліотечних ресурсів, що підкреслює важливість цифрових колекцій для забезпечення безперервності обслуговування за надзвичайних обставин. Провідні національні книгозбірні змогли перейти на нові форми обслуговування у режимі – цифрові послуги насамперед (digital first), впорядкувавши роботу так, що мотивація працівників навіть зросла. Британська бібліотека оцінила рівень залучення своїх співробітників до робочих процесів у 2019/2020 рр. у чотири бали (за п'ятибальною шкалою), що перевищує показники за 2018/2019 та 2017/2018 рр. (відповідно – 3,88 та 3,94). Характерно, що подібні трансформації відбулися і у НБУВ, зокрема системі обслуговування користувачів іноземними електронними часописами. За даними опрацювання, проведеного відділом наукового формування національних реферативних ресурсів НБУВ (С. Гарагуля), кількість пошукових запитів до передплаченої бази даних «Web of

Science» – 2020 р. зросла більш ніж у 4 рази проти того ж періоду 2019 р. (червень – січень).

24 лютого 2022 р. світ став іншим. Нова реальність вимагала переосмислення підходів до організації виробничого процесу та обслуговування читачів. Попри воєнний стан, у відповідь на офіційне звернення Міністерства освіти і науки України, з липня 2023 р. компаніями Elsevier, Clarivate Analytics та Research4Life було надано згоду на подовження у дистанційному режимі термінів доступу до передплачених баз наукової інформації: міжнародного порталу знань «Research4Life» включно до 31 грудня 2024 р., ліцензійних ресурсів видавництва «Elsevier» й наукометричної платформи «Web of Science» включно до 31 грудня 2023 р.

За результатами анкетування, проведеного у рамках бібліотечного маркетингового дослідження щодо оптимізації системи дистанційних бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ (2024) (поширеної як поміж віддалених, так і безпосередніх (стаціонарних) читачів залів періодичних видань), переважна більшість респондентів – 84,2 % насамперед зацікавлені у реферативній БД «Scopus»; наукометричну платформу «Web of Science» визнали пріоритетною – 10,6 % опитаних; міжнародний портал знань «Research4Life» – 5,2 %. Структура оцінки респондентами якості та інформаційної повноти електронних сервісів, представлених на вебпорталі НБУВ, виглядає так: 48,0 % користувачів задовольняє результат пошуку, 40,0 % – частково, 12,0 % відповіли, що пошук часто буває непродуктивним. Пропозиції висловили 4 % респондентів, переважно постійні читачі залів періодичних видань. Їх розгляд дав можливість зробити певні висновки й, зважаючи на результати опитувань та відгуків, виокремити напрями, що потребують удосконалення.

Аналіз показує, що значна кількість читачів НБУВ активно працює з цифровими ресурсами (насамперед, науковою електронною бібліотекою, онлайн-журналами та віртуальною довідковою службою). Половина опитаних мала високий рівень задоволеності доступністю та вибором цифрових ресурсів, проте існують галузі, що вимагають покращення. Так, користувачі зазначили необхідність розширення спектра цифрових матеріалів, особливо у спеціалізованих наукових сферах, передусім – відновлення доступу до електронних часописів видавництва «Elsevier». Крім того, деякі респонденти повідомили про складнощі у навігації цифровими платформами, що підкреслює важливість розробки більш інтуїтивних інтерфейсів та поглиблених роз'яснювальних матеріалів для користувачів. Технічні проблеми, такі як повільне завантаження та складнощі з «доступом», що періодично мають місце, також вимагають уваги. Відгуки демонструють потребу у впровадженні більш інтерактивних та цікавих способів використання цифрових технологій. Наприклад, опитані користувачі запропонували додати такі функції, як віртуальні екскурсії та інтерактивні навчальні матеріали, й порадили знайти динамічніші способи представлення потрібного контенту.

Минуло понад 20 років з часу першого внесення бібліотек до порядку денного у сфері управління інтернетом. Огляд діяльності WSIS+20 (2025) – цього року. Узагальнюючи кінцеві приписи та директиви IFLA, WSIS, EIFL, DC-PAL та UNESCO щодо того, як змінювався та еволюціонував характер та місце публічного доступу у бібліотеках, можна зробити висновок, що наразі: бібліотеки є ключовою інфраструктурою як просування, так і забезпечення цифрового контенту та інформаційної освіченості; книгозбірнями доведено адаптивність щодо реалізації нових рішень з мережевої взаємодії; надання ПД до інтернету в бібліотеках не конкурує з «приват-

ним» доступом, а скоріше доповнює його; спостерігається все більше прикладів того, як ПД стає «відправною» точкою для партнерських відносин та бібліотечної взаємодії; книгозбірні довели свою здатність гідно «реагувати» на надзвичайні обставини.

Подібні тенденції спостерігаються як у практичній діяльності НБУВ, так й у системі сервісного обслуговування користувачів залів періодичних видань. Бібліотека надає вивірені цифрові платформи, водночас зберігаючи традиційні послуги для задоволення інформаційних потреб усіх своїх читачів.

Зовнішні обставини та поширення цифрових послуг привели й до значних змін у зміщенні пріоритетів користувачів НБУВ. Помітно скоротилася кількість фізичних відвідувань книгозбірні на тлі істотного зростання використання цифрових платформ.

Підсумовуючи практичний досвід обслуговування читачів НБУВ іноземними електронними часописами й спираючись на результати досліджень та анкетувань, зазначимо – постійна адаптація до цифрових тенденцій та трендів має вирішальне значення для збереження актуальності та успіху національних бібліотек в епоху цифрових технологій. Одним із перспективних напрямів удосконалення системи бібліотечно-інформаційних послуг є використання штучного інтелекту для поліпшення взаємодії з користувачами. Стратегічне планування та постійні інновації також відіграють засадничу роль в підтримці еволюції ПД й подальшої модернізації бібліотечних послуг. Це досягається шляхом відповідного фінансування, розробки національних стандартів, зміцнення співробітництва між державою та бібліотеками й насамперед припинення війни.

Olena Lopata,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1386-3409,
Junior Research Associate,
Service Sector in the Reading Halls of Periodicals,
Department of the Complex Library Services,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: el99886@ukr.net

Main aspects of the evolution of public access in National libraries (on materials of the coordination directives of international library institutions)

The final documents of the IFLA, WSIS, EIFL, DC-PAL and UNESCO regarding the adoption of the resolution of the World Summit on the Information Society: 20-year review (WSIS+20) are analyzed. The main results of the survey and of the practice of using the collection of foreign electronic resources of the NBUV are presented.
Keywords: public access, digital collections, library in information society, instructions on library activity, IFLA, WSIS, DC-PAL, research.

Медвідь Федір Михайлович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1302-3530,
доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук,
професор Міжнародної Кадрової Академії,
професор кафедри теорії держави і права та конституційного права,
докторант, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
член Спілки юристів України,
Київ, Україна
e-mail: fedirmedvid86@gmail.com

Захист прав і свобод людини в Україні під час війни

Розкрито сучасне розуміння прав і свобод людини. Проаналізовано виклики конституційних гарантій і прав людини в Україні, зокрема в умовах воєнного стану. Розкрито механізми тимчасового обмеження і відновлення в повному обсязі конституційних прав і свобод людини в Україні.
Ключові слова: права і свободи людини, конституційні гарантії прав і свобод людини в Україні, сучасні виклики, правовий режим воєнного стану, тимчасове обмеження і відновлення прав і свобод людини в Україні.

Захист прав і свобод людини в контексті євроінтеграції України базується на міжнародному досвіді та нормах, встановлених міжнародними організаціями, де Україна активно співпрацює з Європейським Союзом (далі – ЄС) та іншими міжнародними партнерами. Україна прийняла ряд реформаторських заходів для забезпечення захисту прав людини, враховуючи міжнародний досвід, було створено Національну службу з питань прав людини, яка відповідає за контроль захисту прав та надання рекомендацій уряду. Також було прийнято Закон України «Про захист прав людини» та інші законодавчі акти, спрямовані на забезпечення рівних прав та свобод для всіх громадян.

До сучасних викликів конституційних гарантій прав людини в Україні можна віднести: глибоке вкорінення корупції в правовій системі; необхідність забезпечити незалежність і неупередженість судової гілки влади; часті зміни законодавства, що створюють невизначеність та ускладнюють правозастосування; необхідність гармонізувати українське законодавство до норм права ЄС; військова агресія Росії проти України створює додаткові виклики у сфері захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права та відновлення територіальної цілісності.

Захист прав людини в сучасних умовах базується на міжнародних документах, зокрема, Загальній декларації прав людини (1948), Європейській Конвенції з прав людини (1950), національних конституціях держав. Цьому питанню також присвячено ряд публікацій відомих авторів.

Права людини виступають як визначальні засади правового статусу особи, що належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Вони засновані на принципах свободи, рівності та справедливості та мають універсальний характер і загальновизнані в міжнародному праві, зокрема це: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насильства або іншого жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканість приват-

ного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі і гідності, свободи совісті і віросповідання; право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права тощо.

В умовах воєнного стану захист прав і свобод набирає особливої актуальності, зокрема право на життя. Право на життя – універсальне, загальновизнане природне право людини і громадянина, закріплене в міжнародно-правових актах і Конституції України. Відповідно до ст. 3 життя людини є найвищою цінністю в Україні. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Стаття закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, гуманітарний вимір у здійсненні її влади та розвиває відповідні положення преамбули та ст. 1 про Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. Відповідно до змісту цією статті, дотримання прав людини – фундаментальна конституційна засада в Україні, дія якої відповідно спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин.

Даний принцип у статті закріплюється багатопланово. На рівні конституційно визнаної найвищої соціальної цінності в Україні в ч. 1 ст. 3 перелічені не всі права і свободи людини, які передбачені Конституцією України. Однак право на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку належать до тих прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі. Саме тому всі вони в міжнародній практиці позначаються як фундаментальні.

Визначивши їх як найвищу соціальну цінність, Конституція України приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для всіх інших учасників суспільних відносин. Як принцип всієї практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб за ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. В цій редакції конституційний принцип дотримання прав людини юридично пов'язує і позитивно обмежує дії держави, її органів та посадових осіб.

Важливість і актуальність права на життя людини, його реалізація і захист є очевидними, адже без такого фундаментального права всі інші права перестають мати будь-яке значення. Це фундаментальне право припустимо розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особистості вільно розпоряджатися своїм життям.

Право на життя закріплене ст. 3 Загальної декларації прав людини. Ширше поняття права на життя визначене у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. У статті 6 вказано, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. В Україні право на життя закріплене ст. 27 Конституції України.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні та передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та гарантування національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням

терміну дії цих обмежень. 24 лютого 2022 р. у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. строком на 30 діб. Строк дії воєнного стану в Україні продовжувався Указами Президента України.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Водночас у ч. 2 ст. 64 Конституції України вказано вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, як воєнний стан, забороняється. Це зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; не можливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Отже, закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини. Водночас, проблематика прав людини в умовах сучасних викликів є надзвичайно складна та багатоаспектна, тому вимагає дальшого поглибленого розроблення.

Fedir Medvid,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1302-3530,
Doctor of Sciences in The Field of Political Science, Candidate Philos,
Sciences, Professor of the Department of Theory of the State and Law and Constitutional Law,
Doctoral Student,
Academician of the International Life Safety Organization
Interregional Academy of Personnel Management
Kyiv, Ukraine
e-mail: fedirmedvid86@gmail.com

Protection of human rights and freedoms in Ukraine during the war

The modern understanding of human rights and freedoms is revealed. The challenges of constitutional guarantees and human rights in Ukraine, in particular, in the conditions of martial law, are

analyzed. The mechanisms of temporary restriction and full restoration of constitutional human rights and freedoms in Ukraine are revealed.
Keywords: human rights and freedoms, constitutional guarantees of human rights and freedoms in Ukraine, modern challenges, legal regime of martial law, temporary restriction and restoration of human rights and freedoms in Ukraine.

Онищук Михайло Іванович
ORCID https://orcid.org/0000-002-1340-1538,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу книжкової індустрії та медіа,
Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,
Київ, Україна
e-mail: onyschuk.m@gmail.com

Втрачені скарби: пожежі у бібліотеках світу

Розглянуто проблему пожеж у бібліотеках світу та їх вплив на культурну спадщину країн. Висвітлено багатовимірну картину цього явища в умовах технологічного прогресу, проаналізовані наукові публікації, присвячені ризикам, втратам і методам збереження бібліотечних колекцій як в історичному, так і в сучасному контекстах. Надані деякі рекомендації щодо запобігання катастрофам і мінімізації їхніх наслідків, а також визначені заходи зі збереження бібліотечних фондів у сучасному світі.
Ключові слова: пожежі у бібліотеках, культурна спадщина, бібліотечні фонди, загострення глобальних конфліктів, технологічні інновації, стандарти безпеки, цифрова архівація.

Упродовж століть пожежі в бібліотеках завдавали непоправної шкоди світовій культурі, знищуючи цінні рідкісні колекції книг, манускриптів та інших артефактів, змінюючи хід історії, впливаючи на розвиток науки, культури й освіти. Від знищення Олександрійської бібліотеки до сучасних випадків руйнування бібліотек та інших фондів внаслідок пожеж такі інциденти мали не тільки локальний, а й глобальний вплив на суспільство. Ці катастрофи актуалізували питання вразливості культурної спадщини перед стихійними лихами, технічними й технологічними проблемами, недбалістю людей, а отже й питання важливості збереження бібліотечних зібрань.

Завдання дослідження полягає у вивченні і усуненні причин та наслідків пожеж у бібліотеках, які є багатовимірним явищем. Окрім фізичних втрат, ці катастрофічні події впливають на наукову, культурну та соціальну сфери, створюючи прогалини в історичній пам'яті та обмежуючи доступ до знань для майбутніх поколінь. Кожна згоріла бібліотека – це трагедія минулого та виклик майбутньому, що потребує відповідального підходу до збереження й убезпечення культурних і духовних надбань нації.

Бібліотечні пожежі часто мають глобальні наслідки через втрату унікальних документів, які неможливо відновити. J. Raven, L X. Polastron проаналізували найбільші втрати світової бібліотечної спадщини, починаючи від найбільших катастроф у книжковій історії від III тис. до н. е., Шумеру та Єгипту, і закінчуючи Іраком у 2003 р. N. Baker порушує питання збереження паперових документів і причин втрат колекцій через недбале ставлення й пожежі.

В Україні дослідники зосереджують увагу на вивченні пожеж у бібліотеках, які призвели до втрати цінних колекцій. Зокрема, С. Білокінь, Ю. Шаповал, М. Наєнко, Л. Дубровіна та О. Онищенко досліджували пожежу в Державній публічній бібліотеці УРСР (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, НБУВ) у 1964 р. Науковці ґрунтовно розглядають обставини, причини й наслідки пожежі, що знищила майже 10 % основного фонду. К. Рудик аналізує коротку історію нищення храмових бібліотек України, зокрема й через пожежі, масштаби втрат та їх вплив на культурну спадщину країни. Н. Понятишин досліджує історію та долю бібліотеки Ярослава Мудрого. Л. Дубровіна, А. Киридов, І. Матяш з'ясовують, наскільки критично важливим є відновлення втрачених фондів для української історичної науки.

Особливо великі втрати книжкового фонду сталися з початком широкомасштабного вторгнення РФ в Україну. Станом на 25 березня 2025 р., за даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, пошкоджено 792 бібліотек із 2233 постраждалих об'єктів культурної інфраструктури, з них 409 культурних об'єктів повністю знищено, що становить 18,3 % від загальної кількості. Це далеко не повні дані, які потребують сучасного уточнення.

Подальші дослідження, на наш погляд, доцільно було б зосередити на розробленні стратегій запобігання пожежам у бібліотеках в майбутньому, а також мінімізації інших ризиків для збереження бібліотечних фондів у глобалізованому світі. Якщо втрати книг під час стихійних лих, війн і збройних конфліктів попередити дуже важко, а то й неможливо, то у випадку пожеж існують певні дії та алгоритми, які можуть мінімізувати втрати книжкових фондів.

Сучасні методи захисту від пожеж у бібліотеках поєднують технічні, організаційні, превентивні, архітектурно-будівельні заходи, зокрема:

1. Технічні методи запобігання пожежам: системи раннього виявлення та сигналізації – димові, теплові, іонізаційні, оптичні датчики, газові сенсори, автоматична пожежна сигналізація (АПС); протипожежне обладнання – автоматичні системи пожежогасіння.

2. Організаційні заходи: протипожежний контроль і навчання персоналу; розподіл та зберігання фондів, вогнетривкі сховища – протипожежні сейфи, негорючі стелажі та шафи.

3. Новітні технології та цифровізація: цифрові копії рідкісних і старих документів у хмарних сховищах для збереження інформації; AI-системи аналізу ризиків займання та оптимізації протипожежного захисту; вогнетривкі сховища; фізичне дублювання рідкісних видань.

4. Архітектурно-будівельні заходи: використання вогнестійких матеріалів; зонування приміщень (поділ бібліотеки на протипожежні сектори зі спеціальними дверима, що автоматично закриваються під час пожежі; окремі вогнестійкі сховища для рідкісних книг і архівних документів); оптимізація електромережі.

5. План евакуації та реагування: розроблення маршрутів евакуації, екстрений план порятунку книг, мобільні засоби пожежогасіння.

З огляду на історичні та сучасні випадки пожеж у бібліотеках, а також їх катастрофічні наслідки для світової культурної спадщини, важливо вживати ефективних заходів для запобігання таким трагедіям. Нижче подано практичні реко-

мендації, які можуть бути корисними для бібліотекарів, адміністрацій бібліотек, державних установ і дослідників. Головні з них:

– оцифровування фондів: регулярне сканування рідкісних і цінних книг для створення резервних цифрових копій;

– зберігання цифрових копій у різних місцях: важливо мати резервні сервери в географічно віддалених зонах;

– хмарні технології: збереження цифрових матеріалів у хмарних сервісах для швидкого відновлення у разі надзвичайної ситуації;

– використання 3D-сканування, штучного інтелекту для аналізу рукописів і автоматизованих систем моніторингу стану книг, а також технології доповненої та віртуальної реальності, що дають змогу зануритися в історичні події чи переглядати тривимірні копії старовинних рукописів;

– регулярне технічне обслуговування бібліотек:моніторинг мікроклімату, перевірка електромережі, систем сигналізації та кондиціювання повітря;

– інвестування у вогнестійке обладнання: придбання спеціальних сейфів і стелажів із негорючих матеріалів;

– розширення міжнародної співпраці: участь у грантових програмах та обмін досвідом з іноземними бібліотеками;

– підвищення кваліфікації працівників: регулярні тренінги для бібліотекарів щодо сучасних методів консервації та безпеки; навчання сучасним методам реставрації, догляду за фондами та кризовому менеджменту.

Реалізація цих та деяких інших заходів надасть бібліотекам можливість не лише зберегти колекції, а й адаптуватися до сучасних викликів у сфері інформаційного збереження. Завдяки цим заходам бібліотечні фонди матимуть більше шансів на збереження для майбутніх поколінь.

Комплексний підхід до пожежної безпеки бібліотек дає змогу мінімізувати ризики та зберегти культурну спадщину. Поєднання сучасних технологій та обладнання, ефективної організації роботи – ключова умова захисту бібліотек від вогню.

Отже, пожежі в бібліотеках спричиняють незворотні втрати для людства. Вогонь знищує не лише фізичні носії знань, а й духовну спадщину, яку накопичували століттями. Втрата рідкісних манускриптів, унікальних архівних матеріалів та друкованих видань позбавляє суспільство історичної пам’яті, ускладнює реконструкцію культурного надбання, має тривалі наслідки для розвитку науки й освіти, національної ідентичності окремих народів. Кожна спалена бібліотека – це втрачений чи розірваний зв’язок між поколіннями, знищення частини інтелектуального надбання людства.

Сучасні заходи з убезпечення бібліотечних фондів передбачають упровадження новітніх систем пожежної безпеки, цифрову архівацію, страхування рідкісних фондів, розроблення ефективних стратегій евакуації, відновлення та міжнародної співпраці. Зокрема, оцифровування документів не тільки зберігає вміст документів, а й значно зменшує ризик остаточної втрати унікальних матеріалів, дає змогу створити резервні копії, які варто зберігати в різних архівах і використовувати для відновлення у разі виникнення технічних чи природних катастроф.

На особливу увагу заслуговує проблема збереження книжкових фондів у зонах воєнних конфліктів. Бойові дії значно підвищують ризик втрат бібліотечних зібрань через бомбардування, мародерство та пожежі.

Mykhaylo Onyshchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-002-1340-1538,
PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Book Industry and Media Monitoring Department,
Book Chamber of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: onyschuk.m@gmail.com

Lost treasures: fires in libraries around the world

The problem of fires in libraries around the world and their impact on the cultural heritage of countries is considered. The multidimensional picture of this phenomenon in the context of technological progress is highlighted, scientific publications devoted to risks, losses and methods of preserving library collections in both historical and modern contexts are analyzed. Some recommendations are given for preventing disasters and minimizing their consequences, and measures for preserving library collections in the modern world are also identified.
Keywords: library fires, cultural heritage, library collections, escalation of global conflicts, technological innovations, security standards, digital archiving.

Опірський Максим Юрійович,
ORCID https://orcid.org/0009-0008-7042-7874,
здобувач вищої освіти ОС «Доктор філософії»,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
e-mail: maxym.opirskiy97@gmail.com

До визначення поняття «бібліотекознавча термінологія»

Розглянуто різноманітні наукові підходи до визначення поняття «бібліотекознавча термінологія». Виокремлено ключові ознаки, крізь призму яких розкривається дефініція «бібліотекознавча термінологія». Обґрунтовано важливість значення досліджуваного поняття у процесі становлення та розвитку бібліотекознавства.
Ключові слова: бібліотекознавча термінологія, бібліотекознавство, понятійно-категоріальний апарат, термін, дефініція

У науковому дискурсі сьогодення, який характеризується динамічним розвитком міждисциплінарних зв'язків, особливого значення набуває уточнення та систематизація термінологічного апарату кожної окремої галузі знань. Не є винятком бібліотекознавство – наука, що досліджує теорію, історію та функціональне призначення бібліотек як осередків знань, інформаційної підтримки та соціальної взаємодії.

Українські фахівці з бібліотекознавства звертають увагу на те, що понятійно-категоріальний апарат є невід'ємним елементом становлення наукової дисципліни, ознакою забезпечення її місця у загальній системі наук. З огляду на це, визначення поняття «бібліотекознавча термінологія» є важливим етапом формування концептуальних засад цієї науки.

У вузькому значенні бібліотекознавчу термінологію розглядають як сукупність термінів, використовуваних у межах бібліотекознавства як науки та бібліотечної

практики. У широкому розумінні це комплексна система взаємопов'язаних понять, термінів та категорій, що охоплюють всі аспекти бібліотечної діяльності: від класифікаційної обробки документів і організації бібліотечних фондів до інформаційно-бібліографічного обслуговування та управлінських процесів. Саме тому у наукових публікаціях можна знайти різне позначення термінології, що пов'язана з бібліотечною сферою.

В «Українській бібліотечній енциклопедії» подано визначення поняття «бібліотечна термінологія» як системи лексичних засобів та найменувань, що є науково обґрунтованими та використовуються у бібліотечній теорії та практиці. Водночас з позиції бібліотекознавства термінологію розглядають як понятійно-категоріальний апарат цієї науки, а також суміжних наук, що дає змогу осмислити та зрозуміти сутність бібліотечних явищ і процесів.

Г. Солоіденко розглядає термінологію через її історичний розвиток. Науковиця стверджує, що витоки формування цього терміна варто шукати на початку XIX ст. Саме в цей час були організовані різноманітні заходи, на яких звучали доповіді, виступи, присвячені цій проблематиці. Водночас відбувалася систематизація бібліотечних термінів та понять у формі словників, енциклопедій, довідників. У монографії «Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку» (2010) дослідниця оперує поняттям «бібліотечна термінологія».

Українська дослідниця Н. Стрішенець, досліджуючи поняття і терміни американського бібліотекознавства («Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотекознавчий аспект», 2011), надає перевагу поняттю «бібліотечно-інформаційна термінологія».

У статті Р. Білоусової «Системна класифікація бібліотечно-бібліографічних термінів» (2019) виявлено та описано 10 лексико-семантичних груп бібліотечно-бібліографічних термінів, подано їх кількісну характеристику. Дослідниця використовує поняття «бібліотечно-бібліографічна термінологія», і зазначає, бібліотечно-бібліографічні терміни утворюють «систему, що має свою чітку структуру, ієрархію, словесне наповнення».

С. Лісіна представляє розвиток галузевої бібліотечної науки шляхом виявлення наявної довідкової літератури, «яка подає у синтезованому вигляді фактологічну та візуальну інформацію». Науковиця оперує поняттям «бібліотекознавча термінологія» («Бібліотекознавча термінологія у довідкових виданнях», 2019).

На пріоритетність вживання поняття «бібліотекознавча термінологія» вказує назва однойменної рубрики у збірці наукових праць «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (2017, Вип.10).

У сучасних наукових колах також побутує думка, що поняття «бібліотекознавча термінологія» варто розглядати крізь призму його динамічності як однієї з ключових ознак цієї дефініції. Процес еволюції бібліотекознавства як науки, розвиток термінологічної системи відповідно до змін у науці, суспільстві та професійній практиці, інформатизація, цифровізація бібліотечної справи, поява все тісніших взаємозв'язків між бібліотекознавством та суміжними галузями знань – усе це значною мірою впливає на розширення термінологічного апарату та створює потребу в уточненні поняття «бібліотекознавча термінологія».

Аналіз різноманітних підходів до визначення поняття «бібліотекознавча термінологія» дає можливість виокремити його характерні особливості. З-поміж

ключових ознак дефініції: наукова обґрунтованість, системність зв'язків, чітко визначені поняття та терміни, теоретичне та практичне застосування, відображення сутності бібліотечних явищ і процесів, функціональність у професійній комунікації, наявність лексико-семантичних зв'язків, історичний розвиток, динамічність, вплив зовнішніх факторів.

Виокремлені ознаки дозволяють сформулювати власне визначення досліджуваного поняття. Бібліотекознавча термінологія – це науково обґрунтована термінологічна система, що охоплює чітко визначені поняття, терміни та категорії, які застосовуються у бібліотекознавстві та бібліотечній практиці, відображає сутність бібліотечних явищ і процесів, забезпечує точність, однозначність і структуру комунікативного складника, а також створює логічні та мовні зв'язки для розуміння місця і ролі кожного терміна в цій системі.

Поняття «бібліотекознавча термінологія» відіграє ключову роль у процесі становлення та розвитку бібліотекознавства як наукової дисципліни. Саме через систему спеціалізованих понять, термінів та категорій формуються, фіксуються та передаються базові поняття, концепти й уявлення про різноманітні аспекти бібліотекознавства. Без науково обґрунтованого, послідовного та актуального термінологічного апарату неможливе ні ефективне теоретичне осмислення бібліотекознавства, ні розробка нових підходів та методів бібліотечної діяльності. Від збереження класичних наукових термінів до появи новітніх понять – еволюція бібліотекознавчої термінології демонструє гнучкість та адаптивність галузі до зовнішніх впливів та викликів часу.

Отже, бібліотекознавча термінологія є не лише мовним інструментом, а конструктивним елементом наукового пізнання, що визначає цілісність бібліотекознавства як науки. Її розробка, упорядкування та постійне оновлення залишається важливим завданням сучасної бібліотекознавчої практики.

Maksym Opirskyi
ORCID https://orcid.org/0009-0008-7042-7874,
PhD Student,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: maxym.opirskiy97@gmail.com

Towards the Definition of the Concept «Library Science Terminology»

Various scholarly approaches to defining the concept of «library science terminology» have been examined. The key features through which the definition of «library science terminology» is revealed have been identified. The significance of the studied concept in the process of the formation and development of library science has been substantiated.
Keywords: library science terminology, library science, conceptual and categorical apparatus, term, definition.

Солоіденко Галина Іванівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1326-0034,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: soloidenko@nbuv.gov.ua

Науково-методична робота як важливий фактор прогресу бібліотечної галузі

Представлено науково-методичну роботу Інституту бібліотекознавства НБУВ з розроблення та впровадження науково-методичних документів. Наголошується, що сьогодні завданнями науково-методичної роботи є виявлення, вивчення, узагальнення та впровадження ефективних методів, прийомів і форм бібліотечної роботи шляхом розроблення регламентуючих документів та методичних рекомендацій, надання організаційно-методичної допомоги за всіма напрямами діяльності бібліотек.
Ключові слова: науково-методична робота, аналітична діяльність бібліотек, методичні видання, методичні рекомендації та консультації, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Науково-методична робота завжди була притаманна великим бібліотекам, в яких методичні підрозділи продовжують функціонувати й нині незважаючи на скорочення кадрів та недофінансування всієї бібліотечної сфери. У різні періоди існування нашої держави методична робота бібліотечної галузі зазнавала суттєвих змін, щодо постановки основних завдань, визначення перспективних напрямів діяльності, вибору форм і методів роботи, однак завжди залишалась затребуваною. Тому, на кожному з етапів розвитку бібліотечної справи виникає потреба осмислення процесів, що відбуваються в самій методичній діяльності, визначення її теоретичних засад та їх практичного впровадження.

Як організаційна частина управлінської праці методична діяльність володіє різноманітними формами – від підготовки довготривалих стратегій та концепцій розвитку бібліотечної справи в країні до узагальнення здобутого досвіду окремої мережі чи конкретної бібліотеки. Цьому напряму діяльності присвячена значна кількість наукових досліджень, проте й на даний час він залишається актуальним та не до кінця осмисленим стосовно реалій сьогодення.

На сучасному етапі особливого значення набула проблема розроблення та удосконалення правових, нормативних, інструктивних, технологічних документів здатних суттєво вдосконалити роботу, підвищити ефективність бібліотечних процесів. Як зазначено у термінологічних словниках: «Методична робота – це мистецтво керувати організаційними та технологічними процесами бібліотеки, що базується в першу чергу на вивченні та аналізі діяльності структурних підрозділів – їх статистичних показників, планів, звітів – методом перевірки». Безперечно, саме за допомогою статистичних даних бібліотекарі доводять свою необхідність суспільству, представникам владних структур, керівництву різних установ та наукових закладів.

Збирання та опрацювання статистичних даних, планово-звітної документації дають змогу управлінцям різних рівнів звернути увагу на існуючі проблеми й оцінити досягнення як окремих книгозбірень, бібліотечних мереж, так і бібліотечної галузі у цілому.

Науково-методична робота є важливим та невіддільним складником наукової діяльності НБУВ, вона відображається в усіх документах: стратегічних планах, цільових програмах, інноваційних проєктах тощо. Зокрема, «Стратегією розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2022–2025 рр.» серед пріоритетних завдань науково-методичної діяльності визначено: «Сприяння оновленню архітектури інтегрованої мережі бібліотек наукових установ НАН України, формуванню цілісного комплексу бібліотечно-інформаційних ресурсів; збереженню фондів, оптимізації використання документів, посиленню координації та корпоративної співпраці; забезпеченню професійного розвитку працівників бібліотечної мережі установ НАН України».

Науково-методична робота НБУВ набуває особливо важливого значення в умовах впровадження і підтримки відкритої науки, реформування діяльності установ НАН України, потребує подальших системних досліджень у розділі розроблення організаційно-управлінської документації, практичних напрацювань в документах – положеннях, інструкціях, стандартах, методичних рекомендаціях. Варто зазначити, що Інститут бібліотекознавства НБУВ наполегливо та послідовно упродовж останнього десятиліття здійснював дослідження науково-методичного інструментарію і практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективного функціонування бібліотек у межах наукових тем «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2020–2022) та «Бібліотечно-інформаційний комплекс в умовах трансформації наукових комунікацій» (2023–2025).

За результатами дослідження запропоновано ряд рекомендацій, основний акцент в яких зроблено на адаптацію бібліотечних процесів і функцій до вимог розвитку цифровізації, насамперед розширення меж електронної комунікації в бібліотечному середовищі, реалізацію стратегічних концепцій бібліотечного розвитку в контексті прогресивного досвіду провідних бібліотек світу та рекомендацій ІФЛА. Наголошується, що підготовка контенту в цифровому форматі дає змогу створювати нові продукти методичного спрямування, а можливості, які надає Інтернет, допомагають забезпечити методичними матеріалами всі бібліотеки мережі, сприяють налагодженню зворотного зв’язку методичного центру з бібліотеками-користувачами, удосконаленню методичного впливу і оцінюванню його ефективності.

За результатами дослідження встановлено, що за період 1995–2025 рр. НБУВ оновлено та підготовлено понад 60 науково-методичних видань. Серед них: «Збереження бібліотечних і архівних фондів у несприятливих екологічних умовах» (Київ, 2005), «Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам’яток України: кириличні рукописні книги та стародруки» (Київ, 2007), «Положення про дари до фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2016), науково-методичний посібник «Бібліотечні послуги: облік, статистика, ефективність» (Київ, 2019), науково-методичний збірник «Підвищення ефективності діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації» (Київ, 2022).

Інститут бібліотекознавства НБУВ та його методична комісія приділяють серйозну увагу розробленню організаційно-управлінських документів, спрямованих

на впровадження нових е-послуг, розвиток НБУВ та наукових бібліотек. За визначенням відповідального секретаря методичної комісії НБУВ Т. Кулаковська, науково-методична діяльність спрямована на методичний супровід усіх бібліотечних процесів через відповідні рішення та рекомендації вміщені у методичних виданнях. Адже саме такі видання, як положення, інструкції, правила регламентують виконання бібліотекою важливих функцій та завдань, визначають зміст та порядок здійснення окремих процесів і технологічних операцій, є основою науково-методичного забезпечення цієї діяльності.

Науково-методична робота НБУВ окремим розділом подається у «Звіті про бібліотечно-інформаційну діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за __ рік». Цей напрям діяльності широко представлений у монографічних виданнях як колективних, так і індивідуальних, численних публікаціях фахівців НБУВ у збірниках «Наукових праць НБУВ» та багатьох профільних періодичних виданнях. Лише за останні роки були видані ґрунтовні робити в яких методична робота книгозбірні знайшла широке та всебічне висвітлення. Зокрема, це розділ «Науково-методичне забезпечення інноваційної діяльності бібліотечно-інформаційної системи НАН України» у виданні «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)». У 2022 р. побачили світ такі видання фахівців НБУВ О. Сокур та О. Клименко як монографія «Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі НАН України в системі наукових комунікацій» та анотована бібліографія «Взаємодія в українській бібліотечній науці і практиці (1926–2021)».

Серед методичних видань НБУВ варто зазначити й інформаційно-аналітичне видання «Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в ___ році» започатковане Інформаційно-бібліотечною радою НАН України у 1995 р., що регулярно – упродовж трьох десятиліть висвітлює діяльність академічних бібліотек на основі аналізу їхніх звітів.

Даний збірник мав надавати допомогу фахівцям бібліотек у розробленні власної організаційно-управлінської документації, ознайомленні з новими законодавчими та інструктивно-методичними документами, сприяти впровадженню та поширенню інноваційного досвіду роботи та підвищенню кваліфікації бібліотечних фахівців. У розділах «Аналітичні матеріали та консультації» збірника вміщено загалом 55 консультацій, підготовлених за запитами фахівців, серед них: «Стан надходження книжкових видань наукових установ НАН України до фондів НБУВ у період 2020–2022 рр.» Є. Білько; «Внесок загальноакадемічних видавничих проєктів у поповнення фондів НБУВ у 2014–2022 рр.» А. Радченко, Ю. Діденко; «Технологічні аспекти визначення пріоритетів під час рятувальних робіт» Л. Затоки; «Про методику атрибуції та експертизи рідкісних і цінних видань у бібліотеках» Г. Ковальчук та ін. Видання на сьогодні налічує 30 випусків, має усталену структуру, містить актуальні повнотекстові документи, статистичні та довідкові відомості, які надають йому властивостей методичного, аналітичного та адресного довідника.

Варто констатувати, що незважаючи на певні досягнення сьогодні є потреба у виробленні нової концепції методичної роботи як відкритого методичного інформаційного простору, основними стратегічними завданнями якої будуть: стимулювання процесу модернізації та цифровізації бібліотек і бібліотечної справи; вплив на

розвиток професійної свідомості у руслі загальносвітових тенденцій і цінностей демократичного суспільства; сприяння розвитку професійних комунікацій, у тому числі міжнародних.

Halyna Soloidenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1326-0034,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Associate,
Leading Researcher Associate,
Department of Scientific and Methodical Affairs,
Institute of Library Science
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: soloidenko@nbuv.gov.ua

Scientific and methodological work as an important factor in the progress of the library industry

The article presents the scientific and methodological work of the Institute of Library Science of the National Library of Ukraine on the development and implementation of scientific and methodological documents. It is emphasized that today the tasks of scientific and methodological work are to identify, study, generalize and implement effective methods, techniques and forms of library work by developing regulatory documents and methodological recommendations, providing organizational and methodological assistance in all areas of library activities.
Keywords: scientific and methodical work, analytical activities of libraries, methodical publications, guidelines and consultations, Vernadskyi National Library of Ukraine

Ушеренко Дмитро Олександрович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0750-1794,
молодший науковий співробітник,
сектор обслуговування в загальних читальних залах,
відділ комплексного бібліотечного обслуговування,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна
e-mail: demetro@ukr.net

Буктрейлери електронних бібліотечних виставок як дієвий засіб промоції бібліотечного фонду

Розглядається значення, особливості та ефективність буктрейлерів електронних бібліотечних виставок, а також їх вплив на користувачів.
Ключові слова: буктрейлер, електронна бібліотечна виставка, промоція бібліотечного фонду.

Сучасні інформаційні технології змінюють суспільне уявлення про те, як можна оптимізувати пропаганду бібліотечного фонду та залучати до читання нових користувачів.

Сьогодні одним із найефективніших і креативних інструментів популяризації електронних бібліотечних виставок є буктрейлери – короткі промо-відеоролики, які презентують книги, журнали, картографічні видання створюючи враження, схоже на кінотрейлери.

Серед українських бібліотек систематичною організацією буктрейлерів електронних бібліотечних виставок успішно займається відділ комплексного бібліотечного обслуговування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Перший буктрейлер було створено у березні 2023 р. на тему «Україна: етнокультурна мозаїка». Станом на середину 2025 р. доступні 22 буктрейлера на актуальні теми і розміщено для загального перегляду на фейсбук-сторінці відділу комплексного бібліотечного обслуговування НБУВ (доступ за посиланням: http://facebook.com/profile.php?id=100090960507720) та на YouTube-каналі (доступ за посиланням: http://youtube.com/@vkbo_library). Серед тем буктрейлерів, наприклад: «Цивільний захист і безпека населення», «Корупція в Україні – не політика», «Воєнна наука. Військова справа», «Енергетика України: сучасний стан і найближчі перспективи», «Психологія і психіатрія: сучасні тенденції розвитку» та ін.

Буктрейлери електронних бібліотечних виставок виконують такі функції:

– інформаційну (представлення змісту документа, тематики, авторського стилю);

– мотиваційну (створення емоційного зв'язку з потенційним користувачем);

– промоційну (популяризація бібліотечного фонду, підвищення попиту на бібліотечні документи);

– освітню (розвиток культури читання та аналітичного мислення).

До основних переваг буктрейлерів електронних бібліотечних виставок належать:

1. Емоційна привабливість. Завдяки яскравим візуальним образам, музичному супроводу та динамічному монтажу буктрейлери електронних бібліотечних виставок здатні викликати позитивне враження у глядачів.

2. Досяжність аудиторії. Буктрейлери електронних бібліотечних виставок можна поширювати через соціальні мережі, YouTube, сайти бібліотек, що робить їх доступними для широкої аудиторії.

3. Промоція конкретних видань. Через буктрейлери електронних бібліотечних виставок можна акцентувати увагу на окремих книжках, жанрах або темах, які цікавлять потенційних користувачів.

Електронні бібліотечні виставки дозволяють інтерактивно представляти бібліотечний фонд, додаючи до кожної виставки буктрейлер, що заохочує переглянути більше деталей або ознайомитись із самими представленими документами наживо. Поєднання інтерактивності, креативності та мультимедійних технологій створює потужний потенціал для промоції бібліотечного фонду. Такий підхід дозволяє не лише привернути увагу нових користувачів, але й втримувати інтерес постійної бібліотечної аудиторії.

Створення якісного буктрейлера електронних бібліотечних виставок вимагає певних навичок роботи бібліотечних працівників з мультимедійними засобами та чітке розуміння етапів його розробки. Перший етап охоплює складання сценарію, в якому визначається зміст та структура майбутнього відео, розставляються акценти на ключових моментах документів, що демонструються, підбирається стиль і загальний тон буктрейлера.

Нині існує багато засобів для монтажу буктрейлерів електронних бібліотечних виставок. Найбільш популярною і ефективною є Microsoft PowerPoint.

Для створення буктрейлера першочергово потрібні: скановані ілюстрації, обкладинка бібліотечного документа або тематичні зображення, що підкреслюють її зміст. Динамічна анімація робить відео більш захопливим. Для відеоряду підбирають тематичні короткі відеофрагменти, а для аудіоряду – музичні композиції, які створюють відповідну атмосферу або навіть озвучення деяких цитат.

Довжина буктрейлера електронних бібліотечних виставок буває різною, але переважно вкладається у 3 хвилини, що забезпечує концентрацію уваги глядачів і створює ефект недомовленості, що підвищує інтерес до перегляду тієї чи іншої книги.

Буктрейлери впливають на популяризацію бібліотечних документів, особливо в сучасному цифровому світі, де візуальний контент відіграє ключову роль. Основними аспектами сприяння буктрейлерами промоції електронних бібліотечних виставок є:

1. Збільшення видимості. Буктрейлери електронних бібліотечних виставок привертають увагу до книги за рахунок яскравого та динамічного представлення. Це дає можливість розширити аудиторію, порівняно зі звичайною електронною виставкою нових надходжень.

2. Формування емоційної прив'язки. Відео зазвичай містять музичний супровід, візуальні ефекти та уривки тексту, які створюють сильний емоційний зв'язок із потенційними користувачами.

3. Соціальні мережі як платформа. Буктрейлери активно поширюються через платформи, де сучасні користувачі проводить багато часу. Це допомагає збільшити охоплення.

4. Залучення до обговорень. Професійно організований буктрейлер може викликати інтерес і стимулювати обговорення у коментарях або на форумах, що підтримує популярність книги.

Застосування буктрейлерів електронних бібліотечних виставок сприяє: збільшенню кількості переглядів електронних інформаційних ресурсів бібліотеки, залученню нових користувачів, зокрема молодіжної аудиторії, підвищенню якості, завдяки сучасним форматам, подання інформації, активному поширенню контенту через соціальні мережі та онлайн-платформи.

Згідно з науковими спостереженнями, які систематично проводить відділ комплексного бібліотечного обслуговування, відеоконтент значно ефективніший за текстові оголошення, адже відео має вищий рівень залучення користувачів. Завдяки цьому буктрейлери електронних бібліотечних виставок розглядаються як невід'ємна частина бібліотечної маркетингової стратегії.

Отже, буктрейлери електронних бібліотечних виставок є інноваційним і дієвим засобом промоції бібліотечного фонду. Вони поєднують елементи реклами, мистецтва та цифрових технологій, що дозволяє ефективно зацікавлювати читачів та популяризувати книги. Впровадження буктрейлерів електронних бібліотечних виставок у бібліотечну діяльність сприяє модернізації дистанційних методів бібліотечно-інформаційного обслуговування, розширює аудиторію користувачів і робить процес ознайомлення з бібліотечними документами більш захопливим.

Dmytro Usherenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0750-1794,
Junior Research Associate,

Service Sector Ingeneral Reading Rooms,
Department of Complex Library Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: demetro@ukr.net

Booktrailers of electronic librarian exhibitions As an effective means of promoting library funds

The importance, features and effectiveness of book trailers for electronic library exhibitions are considered, as well as their impactonusers.
Keywords: booktrailer, electronic book exhibition, promotion.

РОЗДІЛ 12

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

Глущук Євгенія Вікторівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9137-7318,
молодша наукова співробітниця,
інформаційно-аналітичний відділ,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: EvgenijaGlu@gmail.com

Використання наративу перемоги через стратегічні комунікації інституту президентства

Досліджено теоретичні основи та сучасні практичні аспекти стратегічних комунікацій інституту президентства з акцентом на формування наративу перемоги. Проаналізовано особливості використання наративу перемоги інститутом президентства через соціальні комунікації, з виявленням його стратегічних завдань, інструментів реалізації та впливу на громадську свідомість. Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення інформаційної політики інституту президентства та оптимізації його стратегічних комунікацій в умовах війни.
Ключові слова: інститут президентства, стратегічні комунікації, наратив перемоги, національна єдність, інформаційна політика.

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії рф проти України роль інформаційної політики та стратегічних комунікацій інституту президентства набуває надзвичайного значення. Військові дії супроводжуються масштабною інформаційною війною, що охоплює як зовнішній, так і внутрішній інформаційні простори. В таких умовах формування певних наративів, які здатні не лише інформувати, а й мобілізувати суспільство, виступає одним із ключових завдань органів державної влади.

Інститут президентства України традиційно відіграє роль головного комунікатора державної політики та ідеології, особливо у періоди криз і війни. На фоні зовнішньої загрози через різні канали комунікації Президента активно формується та поширюється так званий наратив перемоги – потужний інструмент, який спрямований на підтримку національної єдності, мобілізацію суспільства, підтримку морального духу, легітимацію влади та зміцнення міжнародної підтримки. Його активне використання відповідає як військово-політичній логіці опору, так і суспільному запиту на впевненість, захист і національну єдність.

Наративи у політичній комунікації – це структуровані послідовні повідомлення, що створюють цілісну картину подій та формують уявлення аудиторії про

дійсність. За Є. Шейгал, політичний наратив – це «сукупність дискурсивних утворень різних жанрів, сконцентрованих навколо певної політичної події», у нашому випадку в умовах війни. Політичний наратив завжди існує в певній політичній ситуації і завершується разом зі зміною ситуації.

С. Грот у своєму дослідженні політичних наративів стверджує, що вони є багатозадачними, оскільки виконують низку функцій:

– допомагають представити складні політичні процеси у форматі легко доступних історій;

– посилюють або підтверджують уявлення про політичну систему та визначають ставлення до неї;

– допомагають доносити політичні меседжі до опонентів та розвивати власні політичні ідеї;

– формують політичні процеси відповідно до поглядів тих, хто визначає і «контролює» наратив;

– впливають на громадську думку і можуть придушувати певні політичні тенденції;

– слугують потужною ідеологічною формою пояснення соціокультурних і політичних реалій;

– конструюють колективні ідентичності;

– мотивують та організовують колективні дії.

В українському політичному дискурсі наратив перемоги, що активно використовується інститутом президентства України, має низку суттєвих переваг та разом з іншими політичними наративами формує сильний, емоційно насичений і стратегічно продуманий комунікаційний каркас.

Нижче – основні наративи, які систематично присутні у зверненнях, постах, інтерв'ю та міжнародних виступах президента України Володимира Зеленського:

1. Незламність українського народу: «Ми ніколи не здамося, бо це наша земля». Цей наратив підкреслює стійкість, витримку та моральну перевагу українців, які не зламалися під тиском війни. Образ незламного народу – основа для підтримки бойового духу.

2. Україна обов'язково переможе: «Перемога – це лише питання часу». Цей наратив створює впевненість у неминучості перемоги, навіть попри втрати. Він підсилюється фразами про постійне просування вперед, звільнення територій, силу ЗСУ тощо.

3. Ми воюємо не тільки за себе, а за весь цивілізований світ: «Україна – форпост демократії». Президент часто підкреслює, що боротьба України – це боротьба за свободу, права людини, європейські цінності.

4. Світ з нами, ми не самотні: «Україна має безпрецедентну міжнародну підтримку». Акцент на міжнародній допомозі (військовій, фінансовій, гуманітарній), економічній ізоляції та введення санкцій проти рф – підсилює відчуття впевненості й підтримки.

6. Після перемоги – нова, сильна Україна: «Ми не просто відбудуємо, ми зробимо краще». Це візія майбутнього – з європейською інтеграцією, мобілізує не лише на спротив, а й мотивує на швидку відбудову та віру у майбутнє країни.

Таким чином, можна виділити головні функції використання наративу перемоги інститутом президентства:

– Мобілізаційна: підтримує бойовий дух населення, віру в перемогу.

– Психологічна: знижує рівень страху, тривоги, паніки.

– Дипломатична: формує позитивний імідж України як країни, яка воює та мобілізує міжнародну допомогу;

– Легітимаційна: укріплення довіри до державних органів та інституцій;

– Відновлювальна: проєктує майбутнє України після перемоги та її відбудову.

Крім того, цей наратив виступає ефективним засобом протидії російській дезінформації, формуючи у громадян критичне ставлення до пропаганди ворога та підсилюючи почуття національної ідентичності.

Для поширення наративу перемоги інститут президентства використовує широкий спектр інструментів:

Офіційні звернення: відеозвернення Президента до нації, які транслюються на телебаченні та інтернет-платформах. Ці звернення мають структуру, що поєднує інформаційні, емоційні та мотиваційні складові.

Соціальні мережі: офіційні сторінки Президента у Facebook, Telegram, Instagram, Twitter/X є платформами, де публікуються оперативні оновлення, фото- та відеоматеріали, патріотичні меседжі. Цей формат дозволяє залучити широку аудиторію, особливо молодь.

Міжнародні виступи: участь Президента у міжнародних самітах та форумах, особисті зустрічі з лідерами інших держав та міжнародних організацій, інтерв'ю для західних ЗМІ сприяє залученню світової підтримки України.

Тож, наратив перемоги є потужним комунікаційним інструментом, однак його застосування інститутом президентства може нести певні ризики. За відсутності тактичних перемог або в разі затягування війни, надмірний акцент на тріумф може призвести до розчарування у владі, втрати довіри, розвитку критики з боку громадянського суспільства та зростання внутрішньої державної напруги.

Окремої уваги потребує питання адаптивності цього наративу до різних етапів війни. Якщо на ранньому етапі комунікація базувалася на гаслах «вистоїмо», «не відступимо», «світ з нами», то подальші етапи мають враховувати психологічну втомленість суспільства, реальну ситуацію на фронті, об'єми міжнародної допомоги та інші геополітичні виклики (на кшталт військових загострень Ізраїль–Іран, Індія–Пакистан).

Отже, інститут президентства в Україні ефективно використовує наратив перемоги як ключовий інструмент соціальної комунікації в умовах війни. Він не лише мобілізує, але й надає сенс колективному досвіду боротьби, підсилює довіру до влади та консолідує суспільство. Успішне використання цього наративу здатне стати підґрунтям не лише перемоги у війні, а й консолідації суспільства в післявоєнний період. Подальший розвиток цього наративу має враховувати динаміку внутрішніх і зовнішніх викликів. Результати цього дослідження мають практичне значення для розробки ефективної інформаційної стратегії інституту президентства, спрямованої на досягнення національних інтересів.

Yevheniia Hlushchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9137-7318,
Junior Researcher,
Information and Analytical Department,

Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: EvgenijaGlu@gmail.com

The use of the victory victory narrative through the strategic communications of institution of the presidency

The theoretical foundations and modern practical aspects of strategic communications of the presidency institution are studied with an emphasis on the formation of a victory narrative. The features of the use of the victory narrative by the presidency institution through social communications are analyzed, with the identification of its strategic tasks, tools for implementation and influence on public consciousness. The results of the study have practical significance for improving the information policy of the presidency institution and optimizing its strategic communications in wartime.
Keywords: the institution of the presidency, strategic communications, victory narrative, national unity, information policy.

Дейнека Ярослав Анатолійович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4073-7106,
молодший науковий співробітник,
відділ формування інформаційних ресурсів,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: clava-1995@ukr.net

Вивезення та руйнація бібліотечних фондів в Україні: порівняльна характеристика практик третього рейху, СРСР і сучасної Росії

У доповіді досліджується репресивна політика окупаційних режимів щодо бібліотечних фондів України у XX–XXI ст. Аналізуються практики нацистської Німеччини (системне вивезення), СРСР (ідеологічна фільтрація) та сучасної росії (знищення та заміщення фондів). Показано еволюцію від експансіоністської до колоніальної агресії проти української культурної спадщини.
Ключові слова: бібліотека, культурна спадщина, війна, вивезення, руйнація, Третій рейх, російсько-українська війна.

Упродовж XX століття і донині бібліотечні фонди України неодноразово ставали об’єктом репресивної політики окупаційних режимів. Як під час Другої світової війни, так і у нинішній російсько-українській війні бібліотеки на українських територіях були не просто інфраструктурними об’єктами, а й культурними мішенями, які системно підлягали або вивезенню, або знищенню. При цьому тактика різних режимів значно відрізнялася у формах, цілях та наслідках, хоча в усіх випадках йшлося про позбавлення українського суспільства доступу до інформації, що формує національну ідентичність.

Нацистська Німеччина під час окупації України реалізовувала спланову політику централізованого пограбування культурних установ, зокрема бібліотек.

Німецькі служби – передусім Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга (ERR) і зондеркоманда барона Ебергарда фон Кюнсберґа – системно вилучали книжкові фонди публічних і наукових бібліотек: сумарно країна втратила близько 51 млн томів. Так, уже до 10 листопада 1941 р. із Києва було вивезено не менше 370 ящиків (≈ 50–60 тис. книг і карт), здебільшого з бібліотеки Академії наук, Університетської бібліотеки, бібліотеки Інституту геології та Державної історичної бібліотеки. У Львові окупанти конфіскували понад 5 тис. рукописів, 3 тис. стародруків, 300 інкунабул і близько 40 тис. книг із фондів польських, єврейських та українських установ. Частина цих колекцій потрапила до спеціалізованих інститутів у Берліні, Кракові чи Веймарі, а значна частина була втрачена або знищена під час транспортувань і бомбардувань. На відміну від мародерських акцій окремих підрозділів, ця діяльність мала чітко організований характер, що підтверджується докладною документацією, транспортними схемами та подальшою каталогізацією викраденого.

У свою чергу, радянська влада – як до, так і після Другої світової війни – провадила політику так званої «ідеологічної фільтрації» бібліотечних фондів, що фактично означала масове вилучення й знищення видань, несумісних із доктриною режиму. Після 1939 р. на приєднаних західноукраїнських територіях здійснювалися кампанії вилучення релігійної, національної та іноземної літератури; очищені фонди або знищували, або передавали до спецсховищ НКВС. У роки війни радянська адміністрація також евакуйовувала книжкові колекції зі сходу України в глибокий тил: зокрема, в серпні 1941 р. частину найцінніших зібрань Центральної бібліотеки АН УРСР перевезли до Уфи, причому лише незначна частка фондів згодом повернулася, а чимало видань було втрачено через неналежні умови транспортування й зберігання. Після визволення України розпочався повоєнний «перерозподіл»: уже 1945 р. союзне керівництво ухвалило рішення передати зі львівських установ 577 музейних предметів і щонайменше 50 000 книг та рукописів (з перспективою розширити вилучення до 100 000 томів) до бібліотек у Польщі та РСФРР; таким чином, значна частина знаменитої колекції Оссолінеуму та інших львівських книжкових скарбів залишилася за межами України. Отже, радянські евакуаційні та цензурні заходи одночасно зберігали окремі фонди від нацистського грабунку й закладали підґрунтя для їхньої подальшої експропріації та інформаційного контролю.

Ситуація у сучасній війні з рф демонструє як спадковість репресивної бібліотечної політики, так і її радикалізацію. Станом на середину 2025 року, за результатами галузевого моніторингу, презентованого 22 лютого 2024 р. головною бібліотекаркою Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого Валентиною Здановською, під час повномасштабного вторгнення повністю зруйновано 131 публічну бібліотеку, майже 750 потребують ремонту, а сукупні втрати книжкових фондів перевищують 1,5 млн видань; часткових або повних втрат зазнали відповідно 415 і 134 книгозбірні. Зафіксовано масові вилучення книжок українською мовою (передусім з історії, мови, культури, громадянської освіти) та їх фізичне знищення: у Маріуполі восени 2022 р. окупаційна «адміністрація» вивезла весь міський книжковий фонд, окремо відсортувавши україномовні видання для подальшого спалення; у Херсоні російські сили під час окупації забрали рідкісні й краєзнавчі колекції обласної наукової бібліотеки ім. Олеся Гончара; на півдні Донеччини до

централізованих складів вивезено щонайменше 9,5 тис. українських книг, тоді як на Луганщину одночасно завезли близько 80 тис. російських підручників для «заміщення» фондів. Відкриваються «нові» бібліотеки з російською назвою, персоналом і каталегуванням, пристосованим до російської освітньої політики.

Під час війни публічні бібліотеки України лишаються ключовими інформаційними, гуманітарними й символічними центрами: вони забезпечують інтернет, прихисток, психологічну підтримку та підтримують національну ідентичність. Їхнє нищення одночасно руйнує культурну інфраструктуру й викорінює історичну пам'ять. Росія системно заміщує українські фонди своїми, демонструючи риси культурного геноциду. Реальні масштаби вивезення колекцій можна буде оцінити лише після деокупації та повної інвентаризації.

Таким чином, аналіз показує еволюцію практик ставлення до бібліотек у контексті окупаційної політики: від системного вивезення і каталогізації у Третьому Рейху, до ідеологічного редагування і централізованого контролю в СРСР, і зрештою – до репресивного нищення та культурного витіснення в сучасній війні росії проти України. Ці зміни вказують не лише на різні техніки руйнації, а й на зміну самої суті агресії – від експансіоністської до відверто колоніальної.

Yaroslav Deineka,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4073-7106,
Junior Research,
Department of Formation of Information Resources,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: clava-1995@ukr.net

Export and destruction of library funds in Ukraine: comparative characteristics of the practices of the third reich, the USSR, and modern Russia

The article examines the repressive policy of the occupation regimes regarding the library funds of Ukraine in the 20th-21st centuries. The practices of Nazi Germany (systematic export), the USSR (ideological filtration), and modern Russia (destruction and replacement of funds) are analyzed. The evolution from expansionist to colonial aggression against Ukrainian cultural heritage is shown.
Keywords: library, cultural heritage, war, removal, destruction, Third Reich, Russian-Ukrainian war.

Дем'яненко Людмила Григорівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5160-2736,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця,
інформаційно-аналітичний відділ,
Фонд Президентів України,
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: demjanenkol@ukr.net

Особливості формування та підтримки іміджу Президента України під час війни в зарубіжних змі

Актуальність даної теми, визначається її спрямованістю на розкриття основних медійних способів організації та передачі інформації, яка формує наше сприйняття та впливає на наші переконання, в нашому випадку, це сучасне геополітичне поле щодо ролі президента України – Володимира Зеленського у формуванні майбутньої картини соціальних та політичних процесів у світі. У доповіді досліджується роль міжнародного медіаконтексту у створенні та підтримці іміджу президента України Володимира Зеленського під час повномасштабної російсько-української війни.
Ключові слова: Президент України, Володимир Зеленський, медіа контекст, ЗМІ, соціальні мережі, медіа-конструкції, медіа-стратегії, фрейм дипломатії.

Статус Президента України, під час воєнного стану, як глави держави так і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил, залишається незмінним. Проте, інститут президента набуває особливої ваги та змінюються його функції в умовах війни. Тому, що змінюється характер діяльності президента, збільшується його роль у забезпеченні обороноздатності, у керівництві військовими діями, координації дій органів влади, а також змінюється характер у міжнародних відносинах і підтримці цивільного населення.

Відтак, повномасштабне вторгнення рф в Україну кардинально змінило не лише геополітичну ситуацію в світі, а й спричинило інформаційний бум в полі світових медіа, що на довгі роки закріпило тематику російсько-української війни в розділі найактуальніших міжнародних подій. При цьому, як би не зміщувався фокус уваги наймасштабніших зарубіжних ЗМІ, центральною медіа-фігурою постійно залишався і залишається Президент України. Він як символ боротьби та незламності нашої країни. Саме заяви нашого Президента Володимира Зеленського, його виступи, звернення та різного роду зустрічі з лідерами інших країн і міжнародною аудиторією сформували масивний пласт інформаційних приводів для різноформатного контенту, поширення якого через національні та регіональні медіа, а також соціальні мережі, дозволило масштабувати його імідж як політика, бізнесмена та громадянина, адже така його політика постійно зацікавлювала та привертала увагу громадськості та ЗМІ, і, таким чином, сприяло постійно бути в полі зору і на слуху.

Слід зауважити, що для формування необхідного медіа контексту використовуються не тільки ресурси ЗМІ, а й активне включення соціальних мереж, популярних месенджерів та цифрових платформ, що дозволяє тримати глобальну проблематику України в полі зору уваги міжнародної громадськості, а також дає змогу просувати дипломатичні стратегії президента України Володимира Зеленського на всіх рівнях соціально-політичного буття країни. З цього приводу Ванг Л. (Wang L., Wang R. Cyber warfare: a study of Zelenskyy's social media political performance strategies and effects. Front Psychol. 2024. Vol. 15.) розглядає місце і роль соціальних медіа в загальному медіаконтексті для представлення образу Володимира Зеленського. Він зауважує, що «використання текстових і візуальних наративів для конструювання порядку денного, пов'язаного з війною, впливає на міжнародний публічний дискурс. Політика Володимира Зеленського є найбільш ефективною на ранніх стадіях конфлікту, але з часом вона слабшає, що підкреслює гнучкість та адаптив-

ність його медіа-стратегії, ілюструючи еволюційний характер політичної діяльності в умовах глобалізації медіа-ландшафту» (frontiersin.org). Дослідження показує, що для формування контекстових медіа-конструкцій використовуються переважно фрейми наративу війни (текст у твітах президента). Найчастіше використовується фрейм дипломатії та міжнародної підтримки (60,6 %), за ним іде фрейм лідерства (28,5 %), а фрейм конфлікту та опозиції використовується відносно рідше (10,9 %). Візуальні фрейми використовуються не часто і зосереджуються переважно на створенні іміджу (41,8 %). З точки зору залучення, громадськість надає перевагу тим реакціям, які демонструють позитивний імідж Володимира Зеленського як лідера. Такий конструкт дозволяє зберігати ефект залученості аудиторії та робить загальний медіаконтекст більш стійким в кризових ситуаціях.

На сьогодні імідж президента України не лише показує національну та міжнародну реакцію на війну в Україні, а й надає послідовність подій та фактів для осмислення ситуації через ментальний конструкт героїзму, який є непорушною складовою контексту сучасних світових медіа. Успішність формування такого іміджу нашого Президента полягає в поєднанні політичних пріоритетів України з основними ідентичностями західних країн. Тому в сучасному медіаконтексті використання морального авторитету Володимира Зеленського дозволило сформувати загальний образ російсько-української війни як значно ширшого явища – екзистенційної війни за свободу, демократію та людську гідність.

Таким чином, медіаконтекст є невід'ємною складовою формування іміджу президента, особливо в умовах кризи чи війни, а також базовим конструктом його підтримки та подальшого масштабування. Він впливає на те, як громадськість і міжнародна спільнота сприймають лідера, його дії та країну загалом. У випадку Володимира Зеленського сприятливий медіаконтекст допоміг йому трансформуватися з «політика-новачка» у «символ глобального спротиву». Його специфіка полягає в генеруванні медійних наративів втілення колективного героїзму, що більше випливає зі стосунків між Президентом Володимиром Зеленським та його послідовниками, ніж просто як індивідуальний стан окремої людини. Тому західна аудиторія так швидко й масово підхопила даний концепт, доєднавши його до звичних суспільству дискурсів.

Lydmyla Demianenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5160-2736,
Cand. of Sciences (Philology),
Senior Researcher,
Information and Analytical Department,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: demjanenkol@ukr.net

Peculiarities of forming and supporting the image of the President Of Ukraine during the war in foreign media

The relevance of this topic is determined by its focus on revealing the main media methods of organizing and transmitting information that shapes our perception and influences our beliefs, in

our case, this is the modern geopolitical field regarding the role of the President of Ukraine – Volodymyr Zelensky in shaping the future picture of social and political processes in the world. The report examines the role of the international media context in creating and maintaining the image of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky during the full-scale Russian-Ukrainian war.
Keywords: President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, media context, media, social networks, media constructions, media strategies, diplomatic frame.

Костик Євгеній Петрович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1613-2422,
кандидат історичних наук, доцент, кафедри економіки,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
старший науковий співробітник Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: klio79@i.ua

Формування інформаційного простору незалежної України в офіційній періодиці за президентства Леоніда Кравчука (1991–1994)

У контексті дослідження розглянуто питання: роль офіційної періодики в інформаційній політиці держави; зміст і тематику матеріалів офіційних видань; вплив державної ідеології на редакційну політику офіційних ЗМІ; мовну політику в офіційній періодиці; зовнішні та внутрішні фактори, що впливали на зміст офіційних видань; виклики та обмеження в діяльності офіційної періодики.
Ключові слова: офіційна періодика; ідеологічне спрямування; мовна політика; інформаційна політика; радянська пропаганда.

Офіційна періодика (державні газети, журнали, бюлетені) в перші роки незалежності України була важливим інструментом формування інформаційного простору, відображаючи державну політику, суспільні настрої та ідеологічні трансформації. Період президентства Леоніда Кравчука (1991–1994) є ключовим для розуміння початкового етапу становлення інформаційної політики незалежної України. На той час, такі видання, як «Голос України», «Урядовий кур'єр», відігравали роль офіційних рупорів держави, впливаючи на суспільну думку та формуючи національну ідентичність.

Із розпадом СРСР і проголошення незалежності розпочався процес формування інформаційного простору України, який супроводжувався зміною парадигми офіційної періодики від радянської пропаганди до державницької ідеології. Офіційна періодика була інструментом легітимізації нової влади, але її ефективність обмежувалася економічними труднощами та залишковим впливом радянських практик. Офіційна періодика відображала спроби держави консолідувати суспільство навколо ідеї незалежності, однак редакційна політика часто залишалася під контролем старих кадрів.

Слід зазначити, що змістова і тематична палітра офіційної періодики, за президентства Леоніда Кравчука, була досить різнобічною, однак її можна класифікувати за такими напрямками:

– легітимізація незалежності (публікації про референдум 1991 року, міжнародне визнання України);

– економічні реформи (висвітлення приватизації, ринкових змін, соціальних викликів);

– національна ідентичність (популяризація української історії, культури, мови);

– зовнішня політика (відносини із сусідніми країнами, Заходом та ін.).

Ці теми відображали пріоритети молодої держави, але їхнє висвітлення було обмежене державницькою спрямованістю та уникненням критики влади. Це сприяло формуванню інформаційного простору, орієнтованого на консолідацію суспільства, але обмежувало плюралізм і дискусію, що є важливими для демократичного розвитку.

Після проголошення незалежності України, офіційна періодика стала важливим інструментом реалізації політики українізації, яка передбачала підвищення статусу української мови як державної. У порівнянні з радянським періодом, коли російська мова домінувала в офіційних виданнях, у 1991–1994 рр. у центральних офіційних газетах, таких як «Голос України» та «Урядовий кур'єр», спостерігалося значне зростання україномовного контенту. Це включало публікацію офіційних документів, промов, аналітичних статей і культурних матеріалів українською мовою. Проте значна присутність російськомовних текстів у регіональних виданнях, опір українізації в російськомовних регіонах і брак професійних україномовних журналістів створювали суттєві обмеження. Ці фактори підкреслюють складність формування єдиного інформаційного простору в умовах пострадянської трансформації та регіональної різноманітності.

Як показало дослідження, формування інформаційного простору незалежної України в офіційній періодиці за президентства Леоніда Кравчука відбувалося під дією зовнішніх та внутрішніх впливів, зокрема:

– російський вплив – поширення російськомовних наративів через доступ до російських ЗМІ;

– західна підтримка – гранти для розвитку незалежних ЗМІ, які частково впливали на офіційні видання;

– громадські рухи – вплив «Руху» та інших організацій на формування патріотичних наративів;

– регіональні особливості – відмінності в змісті офіційних видань у різних регіонах.

Отже, російський вплив, західна підтримка, громадські рухи та регіональні особливості створювали багатошарове інформаційне середовище, яке ускладнювало формування єдиного інформаційного простору. Офіційні видання відігравали важливу роль у просуванні державницьких наративів, але їхня ефективність була обмежена через конкуренцію з російськими ЗМІ, регіональні відмінності та брак інклюзивного підходу.

Дослідження формування національного інформаційного простору України в офіційній періодиці за президентства Леоніда Кравчука (1991–1994 рр.) виявило низку ключових викликів і обмежень, які суттєво впливали на ефективність цього процесу. Офіційні видання, були покликані стати рупором нової держави, сприяючи консолідації суспільства та просуванню державницьких наративів, проте економічні проблеми, редакційна залежність і професійні виклики створювали значні перешкоди для створення єдиного, незалежного та ефективного інформаційного простору. Ці фактори відображали ширші пострадянські трансформаційні процеси, які ускладнювали становлення демократичних медіа в Україні.

Висновки. Отже, офіційна періодика за президентства Леоніда Кравчука була важливим, але обмеженим інструментом формування інформаційного простору України, позаяк, відображала державницькі пріоритети, сприяючи легітимізації незалежності, українізації та національному відродженню, але стикалася з економічними труднощами, редакційною залежністю та суспільними викликами. Ці обмеження перешкоджали створенню єдиного, плюралістичного та незалежного інформаційного простору, водночас офіційна періодика заклала основу для розвитку українських ЗМІ, створивши прецеденти для україномовної журналістики та патріотичних наративів.

Yevhenii Kostyk,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1613-2422,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of Economics,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Senior Researcher of Foundation of Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: klio79@i.ua

Formation of the information space of independent Ukraine in official periodicals during the presidency of Leonid Kravchuk (1991–1994)

The study addresses the following issues: the role of official periodicals in the state's information policy; the content and thematic focus of official publications; the influence of state ideology on the editorial policy of official media; language policy in official periodicals; external and internal factors affecting the content of official publications; challenges and constraints in the operation of official periodicals.
Keywords: official periodicals; ideological orientation; language policy; information policy; Soviet propaganda.

Кукоба Лєна Іванівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6602-9629,
кандидатка історичних наук,
наукова співробітниця,
інформаційно-аналітичний відділ,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна?
e-mail: lienakukoba@gmail.com

Латинська Америка в діяльності Президента України Володимира Зеленського (за офіційними джерелами)

Досліджено зовнішньополітичну активність Президента України Володимира Зеленського щодо Латинської Америки на основі офіційних джерел – повідомлень офіційного сайту Президента України. Проаналізовано ключові формати взаємодії, переговори з латиноаме-

риканськими лідерами, просування Формули миру та роль культурної дипломатії. Визначено значення регіону для стратегічної зовнішньої політики України.
Ключові слова: Латинська Америка, Президент України Володимир Зеленський, Формула миру, дипломатія, Аргентина, міжнародні відносини, культурна дипломатія, підтримка України.

З початком повномасштабної війни Росії проти України у 2022 році міжнародна політика України зазнала суттєвих змін. Визначення нових пріоритетів зовнішньої політики було зумовлене потребою пошуку союзників та партнерів для підтримки суверенітету, територіальної цілісності і миру. Особливе значення приділяється розширенню географії дипломатичних контактів та активізації співпраці з регіонами, які раніше мали менш вагоме значення. Латинська Америка – важливий, але недостатньо досліджений напрям, який став одним із пріоритетних у діяльності Президента України Володимира Зеленського.

З огляду на сучасні виклики глобальної безпеки та геополітичні зміни, розуміння ролі Латинської Америки у підтримці України стає актуальним. Цей регіон має вагомий вплив у міжнародних організаціях, таких як ООН, і може суттєво відігравати значну роль у формуванні глобальної політичної позиції щодо війни в Україні. Аналіз діяльності Президента України щодо латиноамериканського напрямку відкриває нові перспективи для наукових досліджень зовнішньої політики країни в умовах війни.

Мета роботи – проаналізувати діяльність Президента України Володимира Зеленського у напрямі Латинської Америки на основі офіційних повідомлень, з'ясувати основні форми комунікації, пріоритетні країни та результати дипломатичних ініціатив. Головними завданнями є наступні: визначити формати та канали взаємодії з країнами Латинської Америки; охарактеризувати ключові країни-партнери і їхню роль у підтримці України; розглянути просування Формули миру; оцінити роль культурної дипломатії та роботи з діаспорою; узагальнити стратегічне значення регіону для України.

Дослідження базується на контент-аналізі офіційних повідомлень сайту Президента України (https://www.president.gov.ua), включно з пресрелізами, промовами, відеозверненнями та інтерв'ю Президента Володимира Зеленського.

Після початку повномасштабної агресії Росії у лютому 2022 року Президент України Володимир Зеленський та українська дипломатія доклали значних зусиль для посилення міжнародної підтримки. Латинська Америка, хоч і була традиційно менш активним регіоном у зовнішній політиці України, стала одним із важливих напрямів дипломатичної роботи. Це пов'язано з її потенціалом впливати на глобальні рішення через голосування в ООН та інших міжнародних структурах, а також наявністю значної української діаспори.

Володимир Зеленський у своїх виступах наголошував, що підтримка Латинської Америки є ключовою для формування глобальної коаліції за мир і безпеку: «Ми вдячні кожній країні, яка виступає за збереження суверенітету України та міжнародного права. Латинська Америка – важливий партнер у цьому діалозі».

Одним із центральних форматів взаємодії стала Парламентська конференція «Україна – Латинська Америка та Кариби», яка відбулася у Києві у листопаді 2024 року. На заході були присутні представники понад 14 країн регіону, що дало

можливість сформувати спільні позиції і посилити парламентську дипломатію. Володимир Зеленський звернувся до учасників із закликом: «Потрібно об'єднати зусилля для побудови справедливого і тривалого миру, базованого на повазі до міжнародного права та територіальної цілісності країн».

Особлива увага приділялась двостороннім контактам з ключовими країнами. Зокрема, у відносинах з Аргентиною відзначено значний прогрес. Під час офіційного візиту до Буенос-Айреса 11 грудня 2023 року глава держави провів переговори з президентом Аргентини Хав'єром Мілеєм, у ході яких обговорювалась координація дій щодо підтримки України в регіоні та на міжнародній арені. Президент України підкреслив: «Аргентина має потенціал стати лідером у мобілізації латиноамериканської підтримки нашої країни, що надзвичайно важливо для реалізації наших мирних ініціатив».

Крім того, Володимир Зеленський активно підтримує зв'язок із українською діаспорою, яка є невід'ємною складовою дипломатії м'якої сили. Під час звернення до українців у Латинській Америці 28 лютого 2023 року Президент наголосив: «Ваша згуртованість та активність – це один із стовпів нашої міжнародної підтримки. Просимо вас і надалі працювати на зміцнення іміджу України і донесення правди про нашу боротьбу».

Щодо інших країн, таких як Чилі та Еквадор, відзначено їхню послідовну підтримку України, зокрема у голосуваннях в ООН та надання гуманітарної допомоги. Зустрічі Президента з лідерами цих країн супроводжувалися заявами про солідарність і бажання поглибити співпрацю. Наприклад, під час розмови з президентом Еквадору Володимир Зеленський відзначив: «Об'єднаний голос країн Латинської Америки є важливим елементом для забезпечення стабільності та безпеки у світі».

Незважаючи на певну стриманість Бразилії і Мексики, у рамках міжнародних форумів Україна веде з ними активний діалог, спрямований на розширення партнерства в економічній і гуманітарній сферах. Зокрема, у січні 2024 року Давосі українська делегація провела низку зустрічей із представниками цих країн, обговорюючи можливості співпраці та підтримки мирних ініціатив.

У центрі дипломатичних зусиль знаходиться Формула миру Володимира Зеленського, яка пропонує комплексний механізм врегулювання конфлікту, заснований на міжнародному праві та повазі до територіальної цілісності. Президент наголошує: «Мирна формула не є лише відповіддю на нашу конкретну ситуацію, а має потенціал бути універсальним інструментом для подолання збройних конфліктів у світі». На засіданнях із дипломатичними представниками та під час міжнародних заходів Україна активно просуває цю формулу, домагаючись її підтримки і у латиноамериканському регіоні. У листопаді 2024 року на Парламентській конференції Зеленський закликав до єдності в захисті міжнародних норм і принципів: «Лише спільними зусиллями ми зможемо забезпечити тривалий мир і безпеку для наших народів».

Також значну увагу у своїй зовнішньополітичній діяльності Президент України Володимир Зеленський приділяє інформаційній та культурній дипломатії як важливим інструментам взаємодії з країнами Латинської Америки. Зокрема, він неодноразово звертався до студентської та академічної спільноти Бразилії, Аргентини, Чилі, Мексики, Колумбії та Перу. У своїх зверненнях Президент наголошував на ролі молодого покоління в поширенні об'єктивної інформації про події в Україні, важли-

вості протидії російській дезінформації та солідарності народів у захисті демократичних цінностей. Такі звернення, як правило, супроводжувалися виступами перед університетськими аудиторіями, участю у тематичних онлайн-заходах, ініційованих українськими дипломатичними представництвами, або трансльованими через ЗМІ.

Крім того, культурна дипломатія в регіоні реалізується через низку ініціатив: організацію виставок, підтримку українських культурних центрів, проведення Днів української культури, кінопоказів, презентацій літератури, а також освітніх програм і академічного обміну. Такі зусилля спрямовані на розширення діалогу між Україною та країнами регіону, поглиблення взаєморозуміння та формування позитивного іміджу держави. Значну роль у цьому процесі відіграє українська діаспора – зокрема в Аргентині та Бразилії – яка бере активну участь в організації культурних подій, інформаційних кампаній і комунікації з місцевими громадами.

Завдяки системній роботі на рівні публічної дипломатії та залученню різноманітних інструментів культурного обміну Україна поступово зміцнює свою присутність у латиноамериканському інформаційному просторі, що, в умовах війни, має стратегічне значення для забезпечення політичної підтримки та солідарності з боку держав Глобального Півдня. Латинська Америка стала пріоритетним регіоном у зовнішній політиці України за період війни. Формула миру Володимира Зеленського – ключова дипломатична ініціатива, яка активно просувається у регіоні. Аргентина виступає провідним партнером у регіоні; інші країни демонструють різні рівні підтримки. Співпраця базується на комплексному підході: офіційна дипломатія, робота з діаспорою, культурна дипломатія. Активізація латиноамериканського напрямку посилює міжнародну підтримку України та формує глобальну коаліцію за мир.

Liena Kukoba,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6602-9629,
Candidate of Historical Sciences,
Research Associate,
Information and Analytical Department,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lienakukoba@gmail.com

Latin America in the activities of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy (according to official sources)

The foreign policy activity of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy regarding Latin America has been studied based on official sources – reports from the official website of the President of Ukraine. Key formats of interaction, negotiations with Latin American leaders, promotion of the Peace Formula, and the role of cultural diplomacy have been analyzed. The significance of the region for Ukraine's strategic foreign policy has been determined.
Keywords: Latin America, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, Peace Formula, diplomacy, Argentina, international relations, cultural diplomacy, support for Ukraine.

Кушнарьова Марія Борисівна
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3361-8838,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця,
відділу формування інформаційних ресурсів Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: mariakushn8@gmail.com

Ми-дискурс у публічному мовленні президентів США

Автор на підставі стислого аналізу публічних виступів президентів США упродовж кількох останніх десятиліть визначає конфігурацію вживання першими особами цієї держави лексем «ми» та «я», пропонує ймовірні пояснення підстав існування цього явища та його особливостей.
Ключові слова: дискурс, президенти США, публічне мовлення.

Питання комунікації, яку реалізовують перші особи держав, набуло у сучасному світі надзвичайної ваги. На перший погляд, теперішній інформаційний ландшафт формується у неконтрольований спосіб, але насправді ця видима неконтрольованість створює величезні можливості для появи фейків, фальсифікацій, матеріалів із сумнівною верифікацією, а також звичайного інфошуму та інфосміття. все це відбувається в реаліях епохи постправди, інфотейнменту, консцієнтальних війн, бурхливого розвитку маніпулятивних технологій, що суттєво впливає на окреслений процес сприйняття, створюючи можливості для таких викривлень та спотворень, котрі є актуальними для певної політичної сили або певних гравців на міжнародній арені. Тому великого значення набуває комунікація, що її здійснює саме перша особа держави, адже те, що говорить президент або прем'єр-міністр, є інформацією з перших вуст, отже, такою, яка є якщо не істинною, то, принаймні, вірогідною, правдивою.

З іншого боку, постать керівника держави, мабуть, у всі часи була результатом персоналізації влади для громадян тієї держави, яку представляє керівник, та персоналізації країни для членів міжнародної спільноти. На думку української дослідниці Т. Чернишової, президент країни створює систему інтерпретації політичної реальності від імені держави. Але оскільки в сучасному світі перші особи держав обіймають свої посади в результаті виборів, першочергового значення для такої особи набуває комунікація з власним потенційним електоратом, тобто з громадянами його/її країни. В цій реальності важливе місце посідає населення країни, її громадяни, тобто спільнота, яку профанний дискурс позначає як «народ». Особливості стосунків із цим народом визначають як перебіг перебування особи при владі, так і, згодом, місце цієї особи в історії. Тому саме громадяни своєї країни є умовною фокус-групою згаданої вище системи інтерпретації політичної реальності.

Очевидно, що в демократичній країні керівництво має прагнути до зниження гостроти традиційної опозиції «влада-народ», що, своєю чергою, дискурсивно має проявлятися у позначенні влади та народу як одного монолітного цілого. Зазвичай у комунікації представників влади з громадянами маркером цього є вживання займенника «ми».

Аналіз публічного мовлення президентів США упродовж останніх кількох десятиріч дозволяє зробити висновок, що переважно «ми» позначає умовне «влада+ народ», тобто населення країни. Тому, наприклад, відповідно до американської традиції, «ми» вживається переважно, коли йдеться про настанови, завдання, цілі країни («ми повинні…» (Б. Обама), «ми обираємо…», «ми можемо і ми будемо вирішувати…» (Р. Рейган), «ми маємо багато зробити…» (Б. Клінтон) тощо), або про чинники, що виконують роль узагальнюючих ознак нації («упродовж всього століття ми працювали» (Л. Джонсон), «у цьому столітті ми звикли до чудес» (Р. Рейган)). Очевидно, що «ми» покликано виконувати консолідуючу функцію, переконуючи пересічних американців у тому, що вони мають безпосередній стосунок до влади, вони «є частиною команди», а асоціація з великою країною посилює відчуття спорідненості з принципами, на яких ця країна була заснована («ми зв'ані ідеалами» (Дж. Буш (мол.), «дім, який ми не можемо не любити (Дж. Буш (ст.)), з її історією, тобто сприяє подальшому утвердженню ідентичності.

Характерною ознакою саме американського президентського дискурсу є обов'язкова присутність у виступах першої особи держави як ми-дискурсу, так і я-дискурсу, коли «я» позначає конкретну особу президента, який говорить про себе та від себе. Це є вкрай показовим, адже, відповідно до традиційних американських уявлень про лідера держави, президент повинен бути свідомим відданим лідером, отже, брати на себе відповідальність за все, що відбувається в країні, і американці повинні бути чітко обізнаними з його діяльністю, відчувати його присутність у житті країни та вплив на події, що відбуваються, і тому вживання «я» є неминучим. «Я» з'являється, коли президент інформує про якісь заходи чи події («я зроблю це сьогодні» (Б. Обама)), повідомляє про власні наміри («я обіцяю…», «я буду робити все, що у моїх силах…» (Л. Джонсон) тощо), пояснює якісь свої дії («я прийшов сьогодні до вас, щоб сказати…» (Л. Джонсон), «я звертаюся до школярів…» (Р. Рейган) «я можу вам сказати, що я був умотивований…» (Б. Клінтон)), або з певною метою надає суто персональну інформацію, як-от Л. Джонсон, котрий за відомих трагічних обставин розпочав свій перший виступ на посаді президента перед Конгресом США зі слів «Все, що я маю, я віддав би, аби не стояти тут сьогодні».

Вочевидь американські президенти пильно стежать за дотриманням паритету між «я» та «ми», щоб забезпечити принаймні формальний органічний зв'язок між елементами цієї дихотомії; зокрема, у найповніший спосіб це проявилося у фразі Б. Обами «Я хочу вирішити ці проблеми, і я хочу, щоб ми вирішили їх разом, як американці», в якій майстерно поєднуються «ми», «я» та акцентується національна приналежність. Також не можна не зазначити, що характерне та уживане «я» у президентському дискурсі зазвичай, за відповідних обставин, не позбавлене самоіронії, що суттєво знижує пафос індивідуальної влади і у такий спосіб зменшує в свідомості американців побоювання щодо потенційного узурпування влади.

Прикметно, що президенти США, вживаючи «ми», не мають на увазі свою адміністрацію, свою команду, хіба що виключно за потреби згадують певну конкретну особу, яка до неї належить. Вживання «ми» в цьому випадку може створити в аудиторії враження, що президент намагається уникнути відповідальності, у непрямий спосіб переклавши її на невизначене, у цьому випадку, для більшості громадян «ми». Оскільки адміністрація чи команда є результатом дій та проявом поглядів самого президента, постільки дії цієї команди – це зона відпові-

дальності того самого президента. Саме тому у дискурсі президентів США очевидно наявні сам президент, американський народ та Конгрес, який теж є виборним органом, отже, його склад є волевиявленням народу, натомість міністрів та інших представників виконавчої влади, яких призначає президент і затверджує Сенат, президенти згадують виключно за нагальної потреби.

Всі зазначені засоби, як, втім, і будь-які риторичні прийоми, мають яскраво виражений маніпулятивний потенціал. Але, водночас, спостерігається відчутна поступальність у застосуванні різними президентами США певних засобів та прийомів, покликаних утвердити у свідомості американців уявлення про народ як джерело влади та непохитність ідеологічних засад, на яких від свого заснування тримається американська держава.

Mariia Kushnarova,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3361-8838,
Cand. of Sciences (Philosophy), Senior Researcher,
Department of Formation of Information Resources,
Foundation of Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: mariakushn8@gmail.com

We-discourse in the US Presidents' public speaking

The author basing on analysis of public performances of the US presidents during last decades defines configuration of the ways how the first persons of the state use we and I, and offers the explanations of its reasons and peculiarities.
Keywords: discourse, presidents of the USA, public speaking.

Макарова Олена Ігорівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1003-025X,
молодша наукова співробітниця,
відділ формування інформаційних ресурсів,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: makarova@nbuv.gov.ua

Україна на шпальтах японських видань в першій половині 2025 року

Розглянуто висвітлення іміджу України на шпальтах англомовних японських видань в першій половині 2025 року, зокрема в японській загальнонаціональній газеті The Asahi Shimbun та щоденній газеті Japan Today, представлені в інформаційно-бібліографічному бюлетені «Україна у відгуках зарубіжної преси» Фонду Президентів України Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
Ключові слова: російсько-українська війна, імідж України, «Україна у відгуках зарубіжної преси», японські ЗМІ, The Asahi Shimbun, Japan Today.

Під час повномасштабного вторгнення надважливим стає своєчасне, достовірне та незаангажоване інформування громадян світу про перебіг російсько-української війни, адже саме громадяни можуть впливати на політику своїх країн, що дає змогу акумулювати підтримку і допомогу нашій країні. В цьому контексті, головними носіями інформації і інформування суспільства стають незалежні зарубіжні медіа, які передають актуальну і правдиву інформацію своїм читачам. Для того, щоб зрозуміти настрої міжнародної спільноти і рівень їхньої обізнаності, Фондом Президентів України як структурним підрозділом НБУВ, було запроваджено формування і видання інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси», в якому висвітлюється реакція міжнародної спільноти на життя українського суспільства, віддзеркалена в 36-и зарубіжних інтернет-версіях газетних видань 18-и країн світу, які входять до «Групи десяти», «Вишеградської четвірки», групи постраднянських країн-членів ЄС, та найбільшої європейської країни-представниці Іберо-американської групи – Іспанії.

На нашу думку, моніторинг висвітлення російсько-української війни, що впливає на формування іміджу України, в японських виданнях є одним з ефективних способів дослідження рівня інформування громадськості зарубіжних країн, зокрема настільки територіально далеких від Європи, як Японія. Для нашого аналізу ми вирішили взяти перше півріччя 2025 року, щоб зрозуміти чи займає Україна важливе місце в новинах японських ЗМІ і наскільки актуальною та незаангажованою є представлена інформація. Джерелами для аналізу стали статті з англомовних японських видань The Asahi Shimbun та Japan Today, які були представлені в бюлетені «Україна у відгуках зарубіжної преси».

У січні 2025 року, японські газети The Asahi Shimbun та Japan Today особливо наголошували на захопленні в полон північнокорейських солдатів, присутність яких росія й Північна Корея намагалися приховати. Низка оглядачів також писала про успіхи безпілотних атак українських сил по території росії, враження її нафтопереробних заводів і військової інфраструктури, передусім аеродромів. Так, японська Japan Today інформувала про «найбільшу повітряну атаку України на російську територію протягом майже трирічної війни». Крім того, редактори The Asahi Shimbun в січні наполягали на тому, що через 80 років після закінчення Другої світової війни другий термін Дональда Трампа в Білому домі визначив, що ера лідерства США в міжнародному порядку закінчилася і настав час для всіх націй, незалежно від розміру чи влади, включаючи Японію та країни Європи, співпрацювати та взяти на себе спільну відповідальність у прагненні до миру, який керуватиметься правилами, а не силою.

У лютому 2025 року, японські ЗМІ розповідали про важливість угоди з США щодо рідкоземельних елементів в Україні, яка могла б допомогти зберегти надходження військової допомоги США. Крім того, відзначалося, що в третю річницю вторгнення росії в Україну в Токіо відбулася акція протесту проти триваючої війни. А видання The Asahi Shimbun поділилося історіями евакуйованих з України, які проживають в Японії і продовжують отримувати моральну, фізичну та фінансову підтримку в Японії, а мовний бар'єр і адаптація до різних звичаїв і традицій залишаються для них великою перешкодою. Стосовно міжнародних відносин, у виданнях зазначалося, що міністр закордонних справ Японії зазначив, що важливо підтримувати відновлення України в середньо- та довгостроковій перспективі.

А прем'єр-міністр Японії сказав своїм колегам-лідерам країн G7, що вони повинні об'єднатися у встановленні миру в зруйнованій війною Україні. В редакційній же статті The Asahi Shimbun наголошувалося, що дипломатичні переговори життєво важливі для припинення вторгнення росії в Україну, проте переговори, які ігнорують наміри України, як жертви агресії, неминуче завдадуть остаточної шкоди майбутньому не лише України, а й світу.

У березні 2025 року, у новій редакційній статті The Asahi Shimbun йшлося про те, що Європа та Японія повинні активізувати дипломатичні зусилля для встановлення міжнародного порядку, заснованого на правилах, а не на силі. У виданні також розповіли про японського диригента Хірофумі Йошіду, який перевозив оркестр із 60 учасників Одеського національного академічного театру опери та балету з України до Японії на концертний тур по 3 японських містах, концерти якого розпочиналися увертюрою до «Тараса Бульби» українського композитора Миколи Лисенка. Крім того, у виданні розповіли також про організацію «Японська підтримка українських студентів», яка з моменту початку повномасштабного вторгнення прийняла понад 100 переміщених українців, пропонувала безкоштовні уроки японської, а також різну допомогу з поселенням у громаді і про її новий проєкт, що передбачає навчання команди з 10 українців для отримання знань і навичок, які стануть у нагоді під час відбудови України. Japan Today, зі свого боку, описали рідкісну зустріч у Парижі понад 30 командувачів західних армій без США, які зібралися, щоб продемонструвати єдність щодо України.

У квітні, японське видання Japan Today повідомило, що Президент України В. Зеленський вперше підтвердив активність українських військ у Бєлгородській області росії заради захисту українських міст поблизу кордону і згадав про операції в цьому районі, які проводив 225-й штурмовий полк України. Крім того, у виданні наголосили на тому, що росія звинуватила Японію у зраді та співучасті у крадіжці після того, як Токіо підписав угоду про надання Україні кредиту на суму понад 3 млрд дол. на реконструкцію, забезпечену коштами від заморожених російських активів. А The Asahi Shimbun зосередилися на тому, що Японія захотіла приєднатися до Програми допомоги та навчання НАТО в галузі безпеки для України.

У травні, журналістка Japan Today повідомила, що провідні європейські держави виступили на підтримку безумовного 30-денного припинення вогню в Україні та пригрозили путіну «масштабними» новими санкціями, якщо він не погодиться на це протягом кількох днів. Також, у виданні згадали про олімпійську чемпіонку зі стрибків у висоту Ярославу Магучіх, яка заявила, що хоче «показати людям, що Україна продовжує боротьбу», виступаючи в Токіо. The Asahi Shimbun же наголосили на тому, що Кім Чен Ин закликав свою військову промисловість збільшити виробництво артилерійських снарядів, оскільки країна продовжує постачати зброю та війська для підтримки війни росії проти України.

У червні у виданні Japan Today розповіли про початок маштабного обміну понад 1000 полонених солдатів між росією та Україною, що стало частиною єдиної конкретної угоди, досягнутої під час мирних переговорів у Стамбулі. В статтях ж The Asahi Shimbun йшлося, що Україна з великим успіхом використовує морські дрони в Чорному морі проти країни-агресора і Тайвань засвоює українські уроки щодо того, як можна використовувати морські дрони як ефективний та недорогий спосіб відбиття будь-якого можливого китайського вторгнення. Зазначалося також,

що Тайвань уклав партнерську угоду з американською та німецькою компанією «Auterion» щодо бойових випробувань програмного забезпечення для безпілотників в Україні.

Отже, проведений аналіз японських видань, представлених в інформаційно-бібліографічному бюлетені «Україна у відгуках зарубіжної преси», дає змогу констатувати, що на їхніх шпальтах зображується своєчасна та достовірна інформація про Україну, що є важливим ресурсом для створення позитивного іміджу України зарубіжними ЗМІ, який впливає на громадськість, а через неї і на прийняття певних рішень з боку владної верхівки країни щодо допомоги та підтримки України.

Olena Makarova,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1003-025X,
Junior Researcher,
Department of Formation of Information Resources,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine4
Kyiv, Ukraine,
e-mail: makarova@nbuv.gov.ua

Ukraine in the columns of japanese publication in the first half of 2025

Is considered the coverage of the image of Ukraine in the columns of English-language Japanese publications in the first half of 2025, in particular in the Japanese national newspaper The Asahi Shimbun and the daily newspaper Japan Today, which were presented in the informative and bibliographic bulletin "Ukraine in reviews of the foreign press" of the Fund of Presidents of Ukraine of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
Keywords: russia-Ukraine war, the image of Ukraine, "Ukraine in the reviews of the foreign press", Japanese mass media, The Asahi Shimbun, Japan Today.

Польовик Світлана Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5960-527X,
кандидатка наук із соціальних комунікацій,
старша наукова співробітниця,
відділ формування інформаційних ресурсів,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: spolevik1968@gmail.com

Підвищення культури волонтерства крізь призму діяльності Президента США Жорджа Буша-старшого

Висвітлено діяльність президента США Дж. Буша-старшого щодо подолання соціальної кризи шляхом заснування неурядової волонтерської організації «Точки світла». Визначено зміст політики Дж. Буша-старшого щодо сприяння формуванню глобальної культури волонтерства як елемента соціально-політичної структури, що відіграє ключову роль у критичні періоди розвитку суспільства.

Ключові слова: волонтерський рух в США, Дж. Буш-старший, «Точки світла», внутрішня політика, президент США, соціальна криза, культура волонтерства.

Волонтерський рух у США підтримується на всіх рівнях влади і є невід'ємною частиною виховання молоді та реалізації її громадської активності. Держава залучена в процеси інституціоналізації волонтерської діяльності, ініціює і активно підтримує волонтерські проєкти. 41-й президент США Дж. Буш-старший справив значний вплив на волонтерську діяльність в країні, заснувавши неурядовий фонд для підтримки волонтерів «Точки світла». З огляду на позитивні результати роботи волонтерів у США за часів президентства Дж. Буша-старшого вбачається доцільним вивчення цього досвіду для України, коли в умовах збройної агресії Росії проти України волонтерський рух та неприбуткові організації взяли на себе чимало викликів.

В період передвиборчих перегонів Дж. Буша-старшого на пост президента у 80-х роках XX століття США переживали глобальний перехід, означений кінцем «холодної війни» та розпадом Радянського Союзу. На цьому фоні модернізація озброєнь періоду «холодної війни» потребувала скорочення витрат на соціальне забезпечення. Нагальними потребами внутрішньої політики США були: підвищення рівня зайнятості економічно активного населення, подолання економічного спаду, зниження темпів інфляції та ін. Чільне місце в передвиборчій програмі Дж. Буша-старшого ще під час спроби стати президентом у 1980 році, коли внутрішньопартійну боротьбу виграв Р. Рейган, належало питанням боротьби з наркоманією, розвитку освіти, охорони здоров'я.

Після вступу Дж. Буша-старшого на посаду президента в 1989 році борг федерального бюджету становив 2,8 трильйонів доларів, що втричі більше, ніж у 1980 році. Ця фінансова ситуація серйозно обмежила його можливості приймати великі внутрішньополітичні програми, тому необхідно було знайти шляхи подолання соціальної кризи поза бюджетом.

Знаменитий вислів про волонтерів, як про «точки світла», прозвучав у промові Дж. Буша-старшого на Національному з'їзді «Республіканської партії» під час висунення його кандидатури на посаду президента США в 1988 році. Хоча деякі ЗМІ розкритикували цей вислів, Дж. Буш-старший після перемоги на виборах зробив його ключовим у своїй інавгураційній промові 1989 року, назвавши волонтерські організації «блискучою різноманітністю, розкиданою, як тисячі точок світла в широкому і мирному небі».

У 1990 році президент підписав «Закон про американців з обмеженими можливостями» (ADA), «Закон про імміграцію» (The Immigration Act) та «Закон про чисте повітря» (CAA), які мали запобігти поширенню негативних тенденцій в країні в тандемі з активним волонтерським рухом. Посилаючись на свої передвиборчі гасла щодо ролі волонтерів у житті суспільства, Дж. Буш-старший у січні 1990 року започаткував щоденну нагороду «Точки світла» (Daily Point of Light Award), вручаючи її шість днів на тиждень кращим волонтерам. За час свого президентського терміну Дж. Буш-старший офіційно нагородив понад 1000 американців, що сприяло підвищенню культури волонтерства.

В травні 1990 року Дж. Буш-старший заснував Фонд «Точки світла» (Points of Light Foundation) як незалежну, позапартійну, некомерційну організацію для розширення волонтерського руху. Фонд з доходом 50 мільйонів доларів на рік було

створено для пошуку та підтримки успішних місцевих волонтерських програм, а також заохочення американців добровільно брати участь у них. Президент запросив у Конгреса 100 мільйонів доларів на чотири роки для фінансування роботи Фонду. Згідно з його планом, 25 мільйонів доларів на рік мали бути доповнені приватними внесками.

Метою «Точок світла», згідно з баченням Дж. Буш-старшого, було просування приватних, неурядових рішень соціальних проблем, зокрема в таких сферах як релігія, освіта, наука, спорт, громадська безпека тощо. Основним завданням організації було визначено популяризацію волонтерства, протистояння викликам, з якими стикається суспільство, шляхом залучення широкого кола волонтерів до позитивних змін. Фонд взяв на себе функції громадського центру, що об'єднує волонтерів з можливостями працювати з місцевими некомерційними структурами та підприємствами над створенням і покращенням волонтерських програм, зміцнюючи місцеву інфраструктуру волонтерської спільноти. Для досягнення цих цілей «Точки світла» вирішують наступні взаємодоповнюючі завдання: зміцнюють волонтерські мережі для підвищення їх впливу; збільшують участь волонтерів через корпоративні та некомерційні партнерства; впливають на впровадження корпоративних програм, орієнтованих на довкілля, освіту, економіку, готовність до надзвичайних ситуацій, а також піклуються про ветеранів та їх сім'ї; просувають політику щодо заохочення і підтримки волонтерської діяльності.

Вважаючи неурядові програми критично важливими в широкому діапазоні областей, Дж. Буш-старший для фінансової підтримки «Точок світла» 16 листопада 1990 року підписав «Закон про національну та громадську службу» (National and Community Service Act), яка уповноважила спеціальну комісію надавати гранти для створення проєктів щодо задоволення потреб у сфері освіти, довкілля та громадської безпеки, особливо тих, що стосуються боротьби з бідністю. А в 1993 році президент підтримав створення «Корпорації національної та державної служби» (Corporation for National and Community Service (CNCS)), яка фінансувалася з некомерційного сектору. Фонд «Точки світла» отримував щорічні асигнування від Корпорації для управління деякими проєктами і керував програмою президентських нагород за волонтерську службу.

Наразі волонтерська спадщина Дж. Буша-старшого увіковічнена в Фонді «Точки світла», який позиціонує себе як найбільша у світі організація, що займається волонтерською діяльністю, щорічно витрачаючи 20 мільйонів годин, допомагаючи 5 мільйонам волонтерам виконувати благодійну місію. Фонд діє через глобальну мережу інноваційних волонтерських організацій у 177 філіях, понад 250 містах 38 країн світу та в партнерстві з тисячами некомерційних організацій і корпорацій.

Підсумовуючи, слід сказати, що шляхом заснування незалежної позапартійної, некомерційної організації для заохочення та розширення волонтерської діяльності «Точки світла» адміністрації Дж. Буша-старшого вдалося реалізувати антикризові програми щодо поліпшення соціального та економічного благополуччя населення, частково подолавши дефіцит бюджету. «Корпорацію національної та державної служби», засновану президентом, вважають першим агентством для фінансування волонтерського руху здебільшого з приватного сектора. Мета, сформульована Дж. Бушем-старшим для «Точок світла» щодо просування приватних, неурядових рішень соціальних проблем, досягається шляхом реалізації проєктів з будівництва

інклюзивних парків, ліквідації наслідків стихії, підтримки ветеранів, безхатьків та ін., довівши, що соціальні проблеми можна подолати лише спільними зусиллями. Отримання щоденної нагороди волонтерами за значні досягнення сьогодні вважається найбільш престижним у світі, що свідчить про піднесення культури волонтерства на новий рівень. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні світових волонтерських практик в умовах воєнних дій.

Svitlana Polovyk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5960-527X,
Candidate of Social Communications, Senior Researcher,
Department of Information Resources Formation,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: spolevik1968@gmail.com

Enhancing the culture of volunteering through the prism of the activities of US President George Bush Senior

The article highlights the activities of the US President J. W. Bush to overcome the social crisis by establishing a non-governmental volunteer organization «Point of Light». The content of the policy of J. W. Bush, contributing to the global culture of the voluntary movement as an element of a socio-political structure, which plays a key role in critical periods of society.
Keywords: volunteer movement in the USA, J. W. Bush, «Points of Light», domestic policy, US President, social problems, culture of volunteers.

Удовик Володимир Миколайович,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7749-8095,
доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
директор Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: udovik@ukr.net

Українське питання у політичній діяльності експрезидентів

У доповіді висвітлюються питання підтримки України з боку колишніх президентів провідних країн світу, аналізуються їхні виступи та висловлювання щодо російсько-української війни.
Ключові слова: інститут президентства, експрезидент, російсько-українська війна.

Інститут президентства багатьох країн світу відіграє важливу роль не лише для внутрішньої політики, а й має суттєвий вплив на міжнародний порядок денний та світову політику. За останні роки, світ побачив, що президентська діяльність деяких країн, навіть обмежена демократичними принципами та законами, може стати тригером бурхливих змін у різних куточках планети. І попри впливовість та політичну вагу, які притаманні діючим президентам, проте навіть після закінчення повноважень,

дуже часто, екпрезиденти грають важливу політичну роль у громадянському суспільстві та на міжнародній арені.

Президентська влада у більшості країн світу пов'язана із набуттям великого політичного досвіду та авторитету як у власному суспільстві, так і за кордоном, а також практично завершенням трудової діяльності в трудовому житті президентів. Полишаючи посаду, у переважній більшості, президенти відходять від активної політичної діяльності й зосереджуються на формуванні свого політичного іміджу, уникаючи політичних інтриг та боротьби. Формуючи навколо себе авторитетних політиків та фахових експертів, екпрезиденти намагаються грати роль старійшин, при цьому зберігаючи певний вплив на внутрішню та зовнішню політику шляхом як прямого впливу на діючу владу, так і шляхом тиску через своїх прихильників. Тут можна згадати колишніх президентів України, Казахстану, Франції, США тощо.

Варто відмітити, що з допомогою свого політичного авторитету та досвіду екпрезидентам іноді вдається впливати на вирішення міждержавних конфліктів. Наприклад, президент Нігерії (1976–1979, 1999–2007) вже після відходу від влади зіграв велику роль у врегулюванні військових конфліктів на Африканському континенті у 2022 р. в Ефіопії, у 2025 р. в Демократичній Республіці Конго.

Для України з початку широкомасштабного вторгнення росії у 2022 р. важливим є підтримки політиків різних країн демократичного світу, та зокрема колишніх очільників держави. Необхідно відмітити, що жодний екпрезидент країн з демократичними цінностями не підтримали російську агресію, проте не всі виказали публічну підтримку.

У даній розвідці ми висвітлимо виступи колишніх президентів різних країн світу на підтримку України та засудження російської агресії.

У перші дні та місяці повномасштабного вторгнення росії в Україну більшість політиків різних країн закликали зупинити війну та вивести російські війська з території України. Так, президент США (1977–1981), нобелівський лауреат миру у 2002 р. (за посередництво у міжнародних конфліктах і захист прав людини), Дж. Картер зробив офіційну заяву 24 лютого 2022 р., в якій засудив несправедливий напад на суверенітет України та зазначив, що він порушує норми міжнародного права та права людини (https://www.cartercenter.org). Вже в березні 2022 р. він вітав рішення президента Д. Байдена прийняти до 100 000 українців у Сполучених Штатах. Зазначимо, у 2014 р. Д. Картер заявляв, що анексія Криму росією була неминучою, та закликав зупинити путіна, поки він не пішов далі, проте закликав до дотримання Мінських домовленостей. З 2023 р., у зв'язку з хворобою, він перестав висловлюватися на політичні теми.

Підтримав Україну у перші дні й президент США (2001–2009) Дж. Буш-молодший, наголосивши: «Ми не можемо терпіти авторитарне цькування та небезпеку, яку становить Путін. Україна – наш друг і демократичний союзник, і заслуговує на нашу повну підтримку в цей найважчий час» (https://www.bushcenter.org). Дж. Буш-молодший закликав «збільшувати нашу військову допомогу, зберігати жорсткі санкції та підтримку України, щоб Україна виграла цю війну». Його Президентський центр створив на своєму сайті окремий розділ, присвячений Україні, серед актуальних трендів та найбільш обговорюваних регіонів поряд із регіонами Північної та Центральної Америки, Африкою, Китаєм та Афганістаном. Окрім новин, Центр публікує власні аналітико-прогностичні дослідження, присвячені російсько-

українській війні, зокрема було опубліковано понад 30 аналітичних доповідей. Зокрема, «Правильне розуміння України» (від 10.12.2024), за авторством І. Хрестіна, керуючого директора з питань глобальної політики імені Бредфорда М. Фрімена в Інституті Джорджа Буша-молодшого та Д. Крамера, віцепрезидента Президентського центру Джорджа Буша-молодшого. У доповіді йшлося про необхідність прискорення надання Україні потужної військової допомоги, посилення економічних санкції і збільшення їх ефективності, а також автори закликали США та НАТО запросити Україну до Альянсу.

Швидко реагуючи на українські дії Сил оборони України, ці ж аналітики у червні 2025 р. випустили чергову аналітичну доповідь «Ніколи не недооцінюйте Україну», в якій вітали операцію «Павутина» та закликали використати 300 млрд дол. заморожених російських активів на оплату військової допомоги Україні, оскільки «виявляється, у них багато козирів».

Президент США (1993–2001) Б. Клінтон у квітні 2023 р. заявив, що відчуває особисту відповідальність за те, що впливав на рішення України відмовитися від ядерної зброї у 1994 р., вважаючи, що росія не пішла на вторгнення, якби в Україні залишалася ця зброя.

Європейські політики, колишні президенти, намагалися підтримати Україну і напередодні вторгнення, і в перші часи та дні. Так, президент Польщі (1990–1995) Л. Валенса оголосив у лютому 2022 р., що готовий їхати до Києва «з метою солідарного захисту», а через кілька днів навіть закликав, що «у разі нападу президента росії путіна на Київ – негайно атакувати Москву». Пізніше, у 2024 р. він в інтерв'ю Голосу Америки казав, що напередодні агресії він «передбачав більший конфлікт і намагався спонукати українців залучити нові групи людей, які могли б давати поради. Такі люди як лауреати Нобелівської премії, генерали чи спеціалісти з інших галузей», а також, що «Захід повинен використовувати силу, тому що це війна. Але в перспективі він повинен приділяти більше уваги словам та інформаційній політиці», щоб «через інформаційну боротьбу підштовхнути росіян змінити їхню політичну систему». Зазначимо, що Л. Валенса у березні 2025 р. разом з колишніми польськими політ'язнями написали лист президенту США Д. Трампу, в якому висловив «жах і огиду» щодо його суперечки з Президентом України В. Зеленським у Білому домі. У листі йшлося, що військова і фінансова допомога не може бути «еквівалентом крові, пролитої в ім'я незалежності й свободи України, Європи та всього вільного світу».

Президент Франції (2012–2017) Ф. Оланд, який був причетний до мирного врегулювання на першому етапі російсько-української війни у 2014–2017 рр., написав книжку «Потрясіння: розуміння нової глобальної ситуації» (2022), де розмірковує над наслідками російсько-української війни для Європи, світу та для майбутнього французького народу, а також зазначає, що український народ, відданий свободі, протистоїть грізній диктатурі, яка рішуче налаштована нав'язати свою владу незалежній країні. Водночас Н. Саркозі, президент Франції (2007–2012), закликав у серпні 2023 р. до «компромісів» для завершення війни за рахунок українських територій та запропонував провести «референдум під суворим контролем міжнародної спільноти» для того, щоб «закріпити поточний стан справ» у Криму. При цьому, на думку Н. Саркозі, Україна має залишатися «нейтральною» і їй не місце в ЄС чи НАТО. Ці висловлювання викликали шалену критику як в Україні, Європі, так і в самій Франції.

Саркозі опанує висловлювання Й. Гаука, президента ФРН (2012–2017), в якому він застерігає, що мир в Україні на умовах Путіна «відкриє не післявоєнний, а передвоєнний період», зокрема нинішня атака, спрямована на Україну, в «довгостроковій перспективі торкнеться всього Заходу». Необхідно відмітити, що Й. Гаук звинувачував у січні 2024 р. федеральний уряд Німеччини у ваганнях щодо постачання зброї в Україну.

Публічне визнання помилки в оцінці політики російського президента, висловив у листопаді 2023 р. колишній прихильник росії та президент Чехії (2013–2023) М. Земан і закликав негайно запустити процес вступу України до НАТО.

Найбільш послідовним прихильником України та противником росії завжди виступала президент Литви (2009–2019) Д. Грибаускайте, яка улітку 2023 р. заявила, що «це не просто війна проти України, це похід проти всієї нашої цивілізації. Якщо Україна не здобуде остаточної перемоги на полі бою, Захід опиниться в невизначеності. Агресивні дії проти нього триватимуть десятиліттями». А раніше у березні 2022 р. вона закликала НАТО вступити у війну за Україну, оскільки санкції не можуть зупинити путіна.

Не лише президенти західних країн закликали росію припинити бойові дії та вивести війська, а й колишній президент Монголії (2009–2017) Ц. Елбегдорж. Він також запросив росіян, та представників бурятів, калмиків та тувинців – емігрувати до Монголії й не брати участі у злочинній війні.

Таким чином, можна зробити висновок, що публічну підтримку Україні в боротьбі проти російського агресора висловлюють багато колишніх політиків, президентів, навіть ті, які не займаються активною політичною діяльністю. І хоча на рішення державних та міжнародних органів, дії та виступи експрезидентів мають мінімальний вплив, але ці вчинки мають значення для їхніх прихильників, а, отже, й збільшуються платформи консолідації міжнародної підтримки, яка має значення для військової, політичної та гуманітарної допомоги українському народові у його найтяжчі часи.

Volodymyr Udovyk,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7749-8095,
Doctor of Sciences in Social Communications, Senior Researcher,
Director of Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: udovik@ukr.net

The ukrainian question in the political activity of former presidents

The report highlights the issue of support for Ukraine by former presidents of the world's leading countries, analyzing their speeches and statements regarding the Russian-Ukrainian war.
Keywords: presidency institution, former president, Russian-Ukrainian war.

Федорчук Артур Григорович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1141-1812,
науковий співробітник,
відділ формування інформаційних ресурсів,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: fedorchuk.arthur@gmail.com

Російське повномасштабне вторгнення в Україну в іноземних інформаційних ресурсах: моніторинг публікацій за 2024 рік

В доповіді представлено аналіз результатів моніторингу публікацій (n=4696) про російське повномасштабне вторгнення в Україну, що були розміщені на сторінках світових популярних ресурсів мережі в 2024 році. Представлено загальні принципи та попередні результати дослідження проблематики, динаміки та характеру висвітлення засобами масової інформації (ЗМІ) світу агресії росії проти України, а також політичної реакції світової спільноти на війну в Україні.
Ключові слова: моніторинг Інтернету, інформаційні ресурси мережі, інформаційний простір, війна в Україні, повномасштабне вторгнення.

Повномасштабна агресія росії проти України та величезне значення, яке має сьогодні для України фінансова та збройна допомога демократичних країн світу, об'єктивно викликають потребу осмислення та постійного моніторингу актуального сприйняття в світі війни в Україні та самої України. Найлогічніше і найефективніше ці питання досліджувати шляхом аналізу реакції на події в Україні популярних світових ЗМІ. Сьогодні саме вони не тільки достатньо об'єктивно відображують настрої, наративи і думки, що панують в суспільстві, але й, в багатьох випадках, створюють ці настрої і прямо впливають на світову міжнародну політику. Позитивний чи негативний імідж України, створений інформаційними ресурсами, практично напряму впливає на вирішення питань військової чи фінансової допомоги Україні від урядів демократичних країн. Крім того, кожне поширене світовими медіа повідомлення, аналіз ситуації, а, іноді, і просто висловлена авторитетною особою думка впливає на сам перебіг війни в Україні, як в інформаційному просторі, так і на полях реального фронту.

Актуальність моніторингу змісту інформаційних потоків мережі Інтернет полягає в зростаючій ролі інформаційних ресурсів світової мережі та перевіреній ефективності використання вже достатньо апробованих інструментів моніторингу інформаційних ресурсів мережі Інтернет для потреб наукових досліджень. Фонд Президентів України, як структурний підрозділ НБУВ, з червня 2011 р. веде постійний моніторинг зарубіжних ЗМІ (Інтернет-версій періодичних видань іноземною мовою) та формує базу даних (БД) «Україна у відгуках зарубіжної преси» на базі якої створюється однойменний щомісячний інформаційно-бібліографічний бюлетень. В умовах повномасштабної агресії росії в Україну матеріали БД та бюлетеня відповідно віддзеркалюють реакцію міжнародної спільноти на російську військову агресію проти України.

Метою дослідження є якісний та кількісний аналіз висвітлення теми вторгнення росії в Україну світовими ЗМІ та реакції світової спільноти на російську військову агресію проти України в 2024 році.

Методом дослідження інформаційних потоків, що породжують різноманітні медіа світу, ми обрали моніторинг Інтернету, під яким ми, в даному випадку, розуміємо комплекс досліджень з пошуку, аналізу, класифікації, обробки та зберігання інформації з Інтернету за тематикою конкретного дослідження, а саме: віддзеркалення російського повномасштабного вторгнення в Україну в найпопулярніших інформаційних ресурсах світу.

При проведенні контент-аналітичного дослідження було проаналізовано 4696 публікацій 36 інтернет-версій медіаресурсів з 18 країн світу. Країни, що були включені до моніторингу входять до держав «Групи семи» і «Групи десяти» (Бельгія, Велика Британія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, США, Франція, Швеція, Японія), «Вишеградської четвірки» (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина), групи постradянських країн-членів Європейського Союзу та Об'єднаних експедиційних сил (Латвія, Литва, Естонія) та найбільшої європейської країни-представниці Іберо-американської групи – Іспанії.

Найбільшу активність у висвітленні війни в Україні в 2024 році проявили інтернет-видання Великої Британії (11 %), Франції, Іспанії та Угорщини (по 10%). Десятка найбільш активних у висвітлені російської агресії видань за кількістю публікацій про війну в Україні в 2024 році виглядає наступним чином: на першому місті – британська щоденна газета «The Guardian» (6,60 %), на другому – іспанська щоденна газета «ABC» (6,01 %), на третьому – французька «Le Monde» (5,96 %), далі зі значним відривом угорські газети «Nepszava» (5,09 %) та «Portfolio» (4,88 %), французький журнал «L'Obs» (4,26 %), британська газета «The Independent» (4,17 %), американська «New York Post» (4,05 %), іспанська газета «El Mundo» (3,98 %) та бельгійське видання «POLITICO» (2,94 %). На інші 26 видань, що були включені до моніторингу у 2024 році припадає ще 52 % публікацій.

Загалом іноземні видання при викладенні матеріалів про війну в Україні в переважній більшості (73,23 %) намагаються займати нейтральну позицію, 21 % публікацій мають позитивне забарвлення по відношенню до України і лише 5,77 % публікацій носить негативний характер. Аналіз також показав, що іноземні видання набагато частіше висвітлюють міжнародну реакцію на війну в Україні (70 % публікацій) ніж сам хід бойових дій та ситуацію всередині України (30 %).

Серед питань, що висвітлюють життя України під час повномасштабного вторгнення росії, закордонних журналістів цікавлять перш за все прогнози та коментарі щодо ситуації на фронті (16 % відібраних публікацій), військові дії Сил безпеки і оборони України та соціально-культурне життя українського суспільства (по 11 %).

Висвітлюючи образ України у світовій політиці та реакцію світу на агресивну загарбницьку війну росії проти України, журналісти іноземних видань найбільшу увагу приділяють опису та аналізу реакції світових політиків на війну в Україні (28 %) та вплив російського вторгнення в Україну на світову політику та економіку (20 %). З великим відривом проте достатньо значну частину уваги провідні закордонні медіа в 2024 році приділяли висвітленню поставок Україні зброї та військового обладнання (10 %), а також мирним пропозиціям і стану переговорного процесу щодо припинення бойових дій (7 %).

Загалом з початком повномасштабної агресії росії в Україну іноземні інформаційні ресурси різко збільшили кількість публікацій про Україну. Журналісти активно коментували всі події у воюючій Україні, а детальний аналіз міжнародної ситуації спирався на достатньо широке коло авторів, серед яких переважали профільні експерти, науковці, представники інтелігенції, спеціальні кореспонденти видань та інформаційних агентств.

Проте дослідження результатів моніторингу за 2024 рік свідчить, що кількість і формат публікацій про Україну змінився – більше видань почали робити спеціальні репортажі, аналітику й інтерв'ю. Зростає глибина матеріалів, проте достатньо помітно знижується загальна кількість публікацій про війну в Україні. Це свідчить як про зниження уваги до війни в Україні серед світової спільноти так і про слабку системну інформаційну політику влади України, що була б орієнтована на західне суспільство. Іноземні ЗМІ менше говорять про Україну ще й тому, що війна набула позиційного характеру і все складніше знайти нові інформаційні теми.

Загалом аналіз матеріалів моніторингу висвітлення війни в Україні журналістами та дописувачами іноземних інтернет-ресурсів в 2024 році показує, що матеріали іноземних видань формувались на реальних фактах повномасштабної агресії рф в Україні та аналізі впливу війни на світову політику та економіку. Один з головних наративів, що відстежується, це залежність ситуації в Україні від економічної та військової допомоги країн ЄС та США. У публікаціях детально аналізуються процеси і проблеми постачання Україні західної зброї та їх вплив на ситуацію і перспективи на фронті. Водночас публікації зазвичай формують і підкріплюють наратив про провідну і вирішальну роль Заходу в військовій допомозі Україні та деталізують вплив війни в Україні на економіку і політику світу.

Arthur Fedorchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1141-1812,
Research Associate,
Department of Formation of Information Resources,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: fedorchuk.arthur@gmail.com

Russian full-scale invasion of Ukraine in foreign information resources: monitoring of publications for 2024

The report presents an analysis of the results of monitoring publications (n=4696) about the Russian full-scale invasion of Ukraine, which were posted on the pages of popular global Internet resources in 2024. The general principles and preliminary results of the study of the issues, dynamics and nature of coverage by the world media of Russia's aggression against Ukraine, as well as the political reaction of the world community to the war in Ukraine, are presented.
Keywords: Internet monitoring, network information resources, information space, war in Ukraine, full-scale invasion.

Хилько Максим Миколайович,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6365-339X,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник,
завідувач інформаційно-аналітичного відділу,
Фонд Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: khylko@ukr.net

Особливості міжнародних комунікацій для формування підтримки України державами Глобального Півдня

Проаналізовано роль комунікацій Президента для формування і посилення підтримки України країнами «Глобального Півдня» заради досягнення справедливого миру в контексті російсько-української війни.
Ключові слова: Президент України, Глобальний Південь, Третій Світ, міжнародні комунікації, міжнародні відносини, російсько-українська війна.

Тривалий час «Глобальний Південь» у міжнародних відносинах розглядався як альтернатива терміну «Третій світ» часів Холодної війни, маючи на увазі країни, що розвивалися, вплив яких на світову політику був доволі обмеженим. Втім, реалії змінилися, і сьогодні Глобальний Південь суттєво відрізняється від того, як його сприймали в попередні десятиліття. Недаремно колишній державний секретар США Ентоні Блінкен називає Африку як континент з найбільшою кількістю країн Глобального Півдня, серед головних геополітичних сил, що будуть формувати майбутнє. А відомий професор Джон Ікенберрі з Принстонського університету називає Глобальний Південь, поруч із Глобальним Заходом та Глобальним Сходом, серед трьох світових центрів, які прагнуть формувати глобальні правила та інституції. Зростаючий вплив Глобального Півдня на міжнародні відносини посилює конкуренцію за підтримку його країн між США та ЄС з одного боку, і КНР та РФ з іншого.

Важливою є позиція Глобального Півдня і для України, адже голоси цих держав становлять більшість в Генеральній Асамблеї ООН, а також від них значною мірою залежить ефективність дотримання антиросійських санкцій. Під час голосування за Резолюцію Генасамблеї ООН ES-11/4 12 жовтня 2022 р., яка засуджує спробу незаконної анексії чотирьох регіонів та вимагає виведення всіх російських збройних сил з території України, 143 країни проголосували «за», у тому числі більшість країн Глобального Півдня. Щоправда, і серед тих тридцяти п’яти держав, що утрималися, і десяти, які не голосували, більшість представляли Глобальний Південь. Окрім того, більшість країн Глобального Півдня, хоча політично і підтримують Україну, проте утримуються від приєднання до антиросійських санкцій. Тож працювати українській дипломатії є над чим, і значну роль в цій роботі відіграють комунікації Президента.

Значною мірою на позицію країн Глобального Півдня впливає їх загалом скептичне сприйняття політики держав Заходу, сформоване як колоніальним минулим, так і деякими нещодавніми військовими інтервенціями, зокрема в Іраку,

Афганістані та Лівії. Підживлює цей скептицизм російська пропаганда, яка вкладає чималі ресурси у вплив на аудиторії Глобального Півдня. Зокрема, лише іспаномовні версії телебачення RT та радіо «Спутнік» мають постійну аудиторію в понад 30 мільйонів. Важливим орієнтиром для формування позиції Глобального Півдня є проросійський «нейтралітет» Китаю, який є найважливішим торговельним партнером та інвестором у розвиток інфраструктури держав Глобального Півдня. Наприклад, Китай обігнав США як найбільший торговельний партнер Бразилії ще в 2009 р., а в 2000–2022 рр. китайські кредитори надали понад 170 мільярдів доларів 49 африканським урядам та 7 регіональним установам, що становить 64 % від суверенних позик Світового банку Африці.

Позитивним моментом для України є той факт, що російській владі не вдалося отримати чіткої підтримки навіть від своїх партнерів у БРІКС – організації, створеній за участю важливих гравців Глобального Півдня, включаючи Бразилію, Індію, Китай та Південну Африку. Згідно з опитуваннями, з моменту повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. підтримка Росії громадською думкою в глобальному масштабі знизилася, зокрема серед громадян країн Глобального Півдня, і навіть у державах-членах БРІКС Бразилії та Індії більшість у війні співчуває Україні.

У контексті скептицизму багатьох країн Глобального Півдня щодо сучасного світового порядку, який вони вважають недостатньо справедливим, важливо, що Президент України постійно наголошує на важливості Статуту ООН та включив до мирного плану, як перші кроки, положення, корисні для спільного блага всієї міжнародної спільноти, такі як радіаційна та ядерна безпека, включаючи заборону ядерного шантажу; продовольча безпека, включаючи безпечний експорт зерна до країн Глобального Півдня; та енергетична безпека, включаючи заборону на перетворення енергетичних ресурсів на зброю. Важливим кроком став запуск гуманітарної продовольчої програми «Зерно з України», яка постачала українське зерно до низки країн Африки та Азії, що зіштовхуються з проблемами недоїдання.

Численні візити українських посадовців до столиць країн Глобального Півдня та двосторонні зустрічі на вищому рівні, а також інтерв'ю для ЗМІ та відеозвернення Володимира Зеленського до політичних та академічних кіл Глобального Півдня демонструють серйозність, з якою Київ сприймає необхідність заручитися підтримкою цих країн. Також показовим стало те, що половина двосторонніх зустрічей на вищому рівні, проведених Президентом України під час Глобального мирного саміту у Швейцарії 15–16 червня 2024 р., була проведена з лідерами країн Глобального Півдня, а саме: Аргентини, Чилі, Кот-д'Івуару, Гани, Кенії та Палау. У своєму виступі на Глобальному мирному саміті Володимир Зеленський наголосив, що справедливе завершення війни Росії проти України має означати перехід до справедливого застосування Статуту ООН та міжнародного права для кожної країни світу, очевидно маючи на увазі й країни Глобального Півдня.

Після повномасштабного вторгнення українська дипломатія за безпосередньої участі Президента активно працює над отриманням справді глобальної підтримки. Про прогрес у залученні підтримки з боку країн Глобального Півдня свідчить той факт, що з 87 держав, які підписали Спільне комюніке щодо мирної угоди за результатами Глобального мирного саміту у Швейцарії 2024 р., 36 підписів поставили представники країн Глобального Півдня. Причому, попри відсутність

Бразилії, Індії, Китаю та Південної Африки, список підписантів включає таких важливих регіональних гравців, як Аргентина, Кенія, Туреччина і Філіппіни. Врахування посилення ролі Глобального Півдня у світовій політиці, а також пошук переконливої аргументації для цих держав є важливою запорукою руху України до встановлення справедливого миру.

Maksym Khylko,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6365-339X,
PhD in Philosophy, Senior Researcher,
Head of the Information and Analytical Department,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: khylko@ukr.net

Peculiarities of international communications to build support for Ukraine in the Global South

The role of the President's communications in shaping and strengthening the support of Ukraine by the countries of the “Global South” for the sake of achieving a just peace in the context of the Russia-Ukraine war is analysed.
Keywords: President of Ukraine, Global South, Third World, international communications, international relations, Russia-Ukraine war.

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ТА АРХІВНИХ ФОНДІВ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ

Баляниця Наталія Борисівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2450-3580,
молодша наукова співробітниця,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: balanicanatalia2@gmail.com

Про необхідність комплексного дослідження реставраційних та витратних матеріалів

Розглянуто питання значення вхідного контролю фізико-хімічних показників матеріалів, що використовуються для стабілізації та реставрації документів.
Ключові слова: реставраційні матеріали, витратні матеріали, природне старіння паперу, стабілізація документів.

До переліку наукових об’єктів, що становить національне надбання України, включено рукописні фонди, стародруки, рідкісні видання та історичні колекції, а також архівні фонди та депозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Для забезпечення належного зберігання, функціонування цих фондів як інформаційних ресурсів та підтримання їх фізичного стану іноді буває необхідним здійснити низку стабілізаційних заходів, для цього передбачається придбання витратних матеріалів.

Для реставраційно-відновлювальних операцій використовуються такі матеріали: різні види паперу (мікалентний, афішний, форзацний тощо), картону (палітурного, картону хром-ерзац) та різноманітні палітурні матеріали для покриття, що використовуються для відновлення блоку та конструкції оправ книжкових та рукописних документів. Крім того, з метою превентивної консервації у бібліотеках та архівах широко розповсюджено метод фазової консервації – зберігання різноформатних документів з ослабленою матеріальною основою у індивідуальних засобах зберігання (ІЗЗ): контейнерах, коробках, папках, конвертах тощо з безкислотного картону з метою зменшення негативного впливу несприятливих умов навколишнього середовища та уповільнення природного старіння матеріальної основи документів. Вимоги щодо матеріалів, які використовуються для стабілізації та реставрації документів, регламентуються положеннями чинного міждержавного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.50 : 2006. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Консервація документів. Загальні вимоги (ГОСТ 7.50 – 2002, IDT). Зокрема, такі матеріали повинні мати наступні показники активної кислотності (одиниці pH): папір – 6,0 – 8,5, шкіра – 4,5 – 6,0, пергамен – 7,0 – 8,0, інші матеріали – 6,0 – 8,0. Це

потрібно для того, щоб запобігти міграції іонів водню в матеріал відреставрованих документів, що може привести до збільшення рівня його кислотності та прискорення процесу природного старіння. Крім того, матеріали повинні мати визначені естетичні властивості (колір, текстура) та механічні показники, а саме товщину, вагу одного метра квадратного, щільність тощо для сумісності з матеріалом, що підлягає реставрації для збереження історичної автентичності оригіналу. Тому у Центрі збереження й оцифрування фондів (ЦЗОФ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського перед використанням матеріалів для реставраційних робіт та картону для виготовлення ІЗЗ вони обов'язково проходять контроль механічних та фізико-хімічних параметрів, насамперед, визначення рівня кислотності. Наразі цей аналіз проводиться за допомогою професійного вимірювального приладу AD1030 фірми «Adwa» виробництва Угорщини, що дозволяє оперативно та легко здійснювати цю процедуру. На протязі двох останніх років здійснено контроль фізико-хімічних показників близько 20 видів реставраційних та витратних матеріалів, як придбаних на кошти за проєктом національного надбання (НН), так і отримані у вигляді гуманітарної допомоги від іноземних організацій.

Результати деяких аналізів наведено у таблиці.

Таблиця

Фізико-хімічні показники реставраційних та витратних матеріалів

№ п/п	Матеріал	Товщина (мм)	Маса (г)	Кислотність (од.pH)	Відділ, що використовує матеріал	Джерело придбання
1	2	3	4	5	6	7
1	Папір для консерваційних заходів (білий)	0,14	117	8,3	Інститут рукопису	Кошти з проєкту НН
2	Папір для консерваційних заходів (сірий)	0,23	164	8,5	Інститут рукопису	Кошти з проєкту НН
3	Папір мікалентний	0,05	22	7,1	Відділ реставрації	Кошти з проєкту НН
4	Папір японський Tissue 33	0,11	33	7,6	Відділ реставрації	Кошти з проєкту НН
5	Папір кольоровий сірий	0,14	133	7,7	Інститут рукопису	Гуманітарна допомога
6	Папір напівпрозорий (калька)	0,04	20	6,9	Інститут рукопису	Гуманітарна допомога
7	Папір сірий архівний	0,15	130	8,0	Відділ реставрації, відділ оправи	Гуманітарна допомога
9	Папір шовковий цигарковий з лужним буфером (матовий)	0,035	20	7,5	Відділ реставрації	Гуманітарна допомога
10	Папір шовковий цигарковий без лужного буфера (гляндовий)	0,030	18	6,5	Відділ рестврації	Гуманітарна допомога
11	Гофрокартон Corrugated-boardsFW 1.65 (сірий)	1,65	680	8,7	Відділ оправи	Гуманітарна допомога
12	Гофрокартон Corrugated-boardsFW 3.0 (білий)	3,0	730	8,3	Відділ оправи	Гуманітарна допомога

Таким чином, за результатами фізико-хімічного дослідження усі матеріали, отримані останніми роками, рекомендовано до застосування реставраторами НБУВ. Однак слід зазначити, що в декількох випадках аналіз залишків витратних матеріалів, отриманих більш як 10 років тому, показав, що вони виявилися непридатними для використання для стабілізації документів, що підлягають довготривалому зберіганню, тому їх рекомендовано використовувати тільки як допоміжні матеріали.

Natalya Balyanitsa,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2450-3580,
Junior Research Fellow,
Department of Scientific Technologies of Preservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: balanicanatalia2@gmail.com

About the need for comprehensive research and waste materials

The nutritional value of the input control of the physical and chemical indicators of materials that are being adjusted for the stabilization and restoration of documents is considered.
Keywords: restoration materials, waste materials, natural paper aging, document stabilization.

Власюк Тарас Іванович,
ORCID https://orcid.org/0009-0009-1818-9239,
кандидат технічних наук,
науковий співробітник,
відділ наукових технологій і збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: taras518@gmail.com

Дослідження затухання радіосигналів і реалізація практик «IoT» у моніторингу режиму мікрокліматичних показників повітря у фондосховищах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто питання реалізації проєкту системи моніторингу показників мікроклімату у фондосховищах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Встановлені значення затухання сигналу зв'язку IoT-пристроїв в умовах реалій діяльності бібліотеки.
Ключові слова: IoT-пристрої, пристрої Таро, затухання сигналу, якість сигналу зв'язку, моніторинг температури, вологості, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

З метою впровадження у діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського сучасних передових технологій Інтернет речей (Internet of Things) або IoT проведено дослідження і пілотна реалізація проєкту системи моніторингу показників температурно-вологісного режиму у фондосховищах корпусу НБУВ по вул. Володимирській, 62. Першочергово обрана будівля восьмиярусного фондосховища: Відділ формування та використання газетних фондів – 3-й поверх; Відділ образотворчих мистецтв та відділ музичних фондів – 5-й поверх; Відділ бібліотечних

зібрань та історичних колекцій – 4-й, 6-й, 7-й, 8-й поверхи; Відділ обмінно-резервних фондів – 0-й, 1-й поверхи. Зазначимо, що сховища цих відділів надалі ідентифікуються літерою «к». У другу чергу натурні дослідження проводились у об'ємному чотириповерховому корпусі НБУВ, в якому, крім фондосховищ: Відділу стародруків і рідкісних видань – 1-й поверх; Інституту рукописів – 0-й, 2-й поверхи; Інституту архівознавства та відділу юдаїки – 4-й поверх, значну частину просторового об'єму займають читальні зали, вестибюль і сходи.

Реалізація практик IoT відбулась на основі розробленого проєкту, де враховані конструкційні особливості будівлі бібліотеки, наявність ліній Ethernet, точки доступу (Wi-Fi), розміщення електрощитових, інженерного обладнання, нормативні вимоги до бібліотечних приміщень. Разом з цим проведено моніторинг наявних на ринку пристроїв систем контролю мікроклімату середовища, запропоновано ряд варіантів планів розміщення центральних IoT-контролерів і технологічну схему розташування датчиків, відповідно створеного технічного завдання і технічних вимог до таких пристроїв та робочої частоти сигналу зв'язку. Вагомим аргументом у виборі протоколу функціонування IoT-пристроїв був стан фінансового забезпечення проєкту через проблеми з фінансуванням. За критеріями балансування між проникністю, енергозбереженням, простотою налаштування та ціновою пропозицією, а також з метою зменшення дії шумів на робочу частоту пристроїв, вибрано один із варіантів – пропрієтарний протокол для IoT-рішень у межах будівлі на базі центрального контролеру (шлюзу) розумного будинку TP-Link Tapo H200, що взаємодіє через Ethernet з WiFi роутером для постійного зв'язку з хмарними сервісами та датчиків Tapo T315.

У мережі зв'язку для збирання і обробки даних у поточному часі від розподілених у просторі датчиків температури і відносної вологості, вказані пристрої TP-Link Tapo використовують радіочастотний діапазон 868 МГц, який не потребує ліцензування, а випромінювана потужність сигналу обмежується регуляторними нормами до 25 мВт. Проте, у бездротових мережах, стандартом для оцінки рівня потужності прийнятого сигналу (RSSI – Received Signal Strength Indicator) є значення величини **децибел-міліват (**дБм**)**.Для перерахунку потужності передавача у міліватах (мВт) у абсолютну величину дБм застосована формула:

$$P_{дБм}=10 \times \log_{10}(P_{мВт}) \quad (1)$$

де: $P_{мВт}$ – потужність сигналу, мВт,
тоді: 1 мВт = 0 дБм; 25 мВт = 13,98 дБм.

Сигнал RSSI, що досяг приймача, переважно має від'ємне значення, яке відображає потужність сигналу менше 1 мВт. Наприклад, на основі $RSSI_c$ оцінюється сигнал за рівнем якості: якщо його значення ближче до нуля, наприклад, -50 дБм, то такий сигнал вважається сильним, а нижче -100 дБм свідчить про слабкий сигнал для пристроїв IoT. Рівень потужності шуму (дія негативних факторів: поглинання, відбиття, відхилення, розсіювання сигналу тощо) в навколишньому середовищі під час радіопередачі – $RSSI_п$,розглядається як перешкода сигналу, що впливає на якість зв'язку. Дослідження потужності сигналу під час обміну даними від передавача і рівнем втрат від різного типу перешкод проводилися з використанням програмного зіграв велику роль у врегулюванні військових конфліктів на Африканському конти-

ненті застосунку від виробника засобів IoT TP-Link Tapo. Вимірювання сигналів проведено в умовах реалій діяльності НБУВ, що є підґрунтям емпіричності результатів. Результати практичних спостережень потужностей радіосигналів від передавача і рівнями втрат від перешкод у частотному діапазоні 868 МГц у фондосховищах НБУВ стали підґрунтям для оцінки затухання сигналу. Варто зауважити, що під час досліджень спостерігались флуктуції рівнів потужностей сигналів, як від передавача, так і від перешкод, значення яких становили 1 – 7 дБм. Різницю між потужністю сигналу від передавача і рівнем втрат від різного типу перешкод можна оцінити як затухання сигналу (SNR −Signal-to-Noise Ratio), що вимірюється у децибелах (дБ) і відобразити у вигляді:

$$SNR = RSSI_c - RSSI_п, \quad (2)$$

За рівнем впливу на якість радіозв'язку застосована наступна класифікація сигналів затухання SNR: SNR > 20 дБ − сигнал дуже якісний; SNR = 10 – 20 дБ − прийнятний сигнал для зв'язку; SNR < 10 дБ − можливі проблеми зі зв'язком. Результати практичних досліджень затухання радіосигналів у частотному діапазоні 868 МГц у фондосховищах НБУВ представлені діаграмами затухання радіосигналів на рис. 1 та на рис. 2. З діаграми видно, що якість радіосигналу для обміну даними між шлюзом і розподіленими у фондосховищах датчиками є дуже якісний або прийнятний для зв'язку.

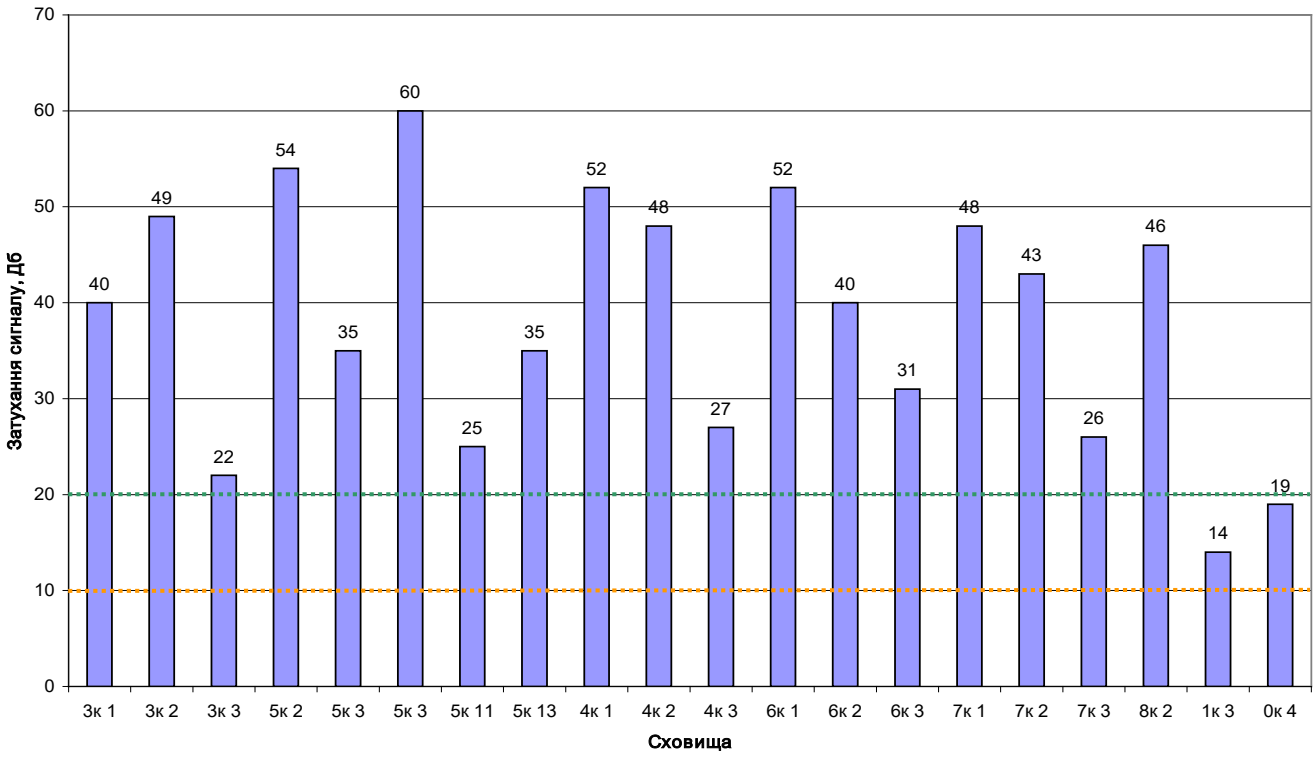

Рис. 1. Діаграма затухання радіосигналів у приміщеннях будівлі восьмиярусного фондосховища НБУВ

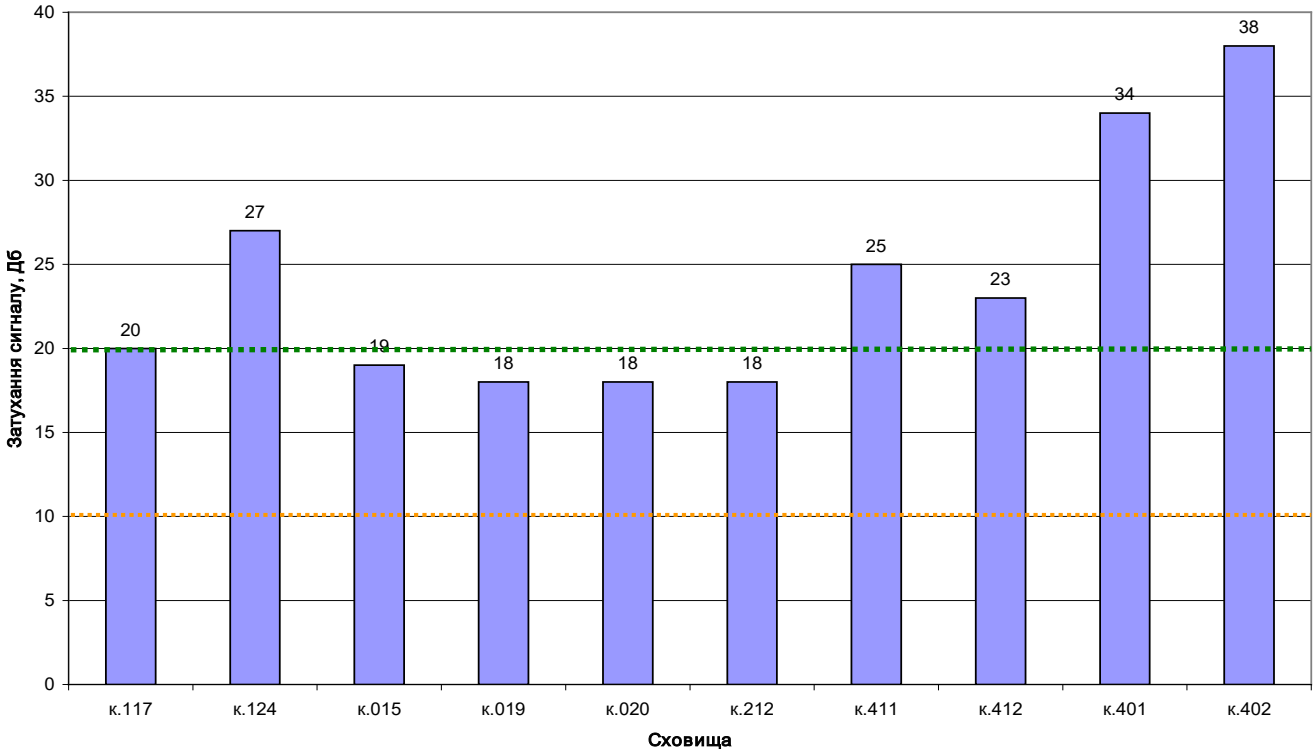

Рис. 2. Діаграма затухання радіосигналів у фондосховищах чотириповерхового корпусу НБУВ

Таким чином експериментально встановлені значення затухання сигналу зв'язку, а отримані результати підтверджують здатність якісного функціонування пристроїв IoT TP-Link Tapo, що діють на основі однойменного протоколу, у фондосховищах будівлі НБУВ і можуть бути корисною інформацією для розгляду і реалізації в інших бібліотечних установах.

Taras Vlasiuk,
ORCID https://orcid.org/0009-0009-1818-9239,
Candidate of Technical Sciences,
Research Associate,
Department of Scientific Technologies for Preservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: taras518@gmail.com

Research on radio signal attenuation and implementation of IoT practices in monitoring the microclimatic parameters of air in the storage facilities of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The issue of implementing a project for a system for monitoring microclimate indicators in the VNLU stock storage facilities was considered. The values of the attenuation of the communication signal of IoT devices in the realities of the VNLU activities were established.
Keywords: IoT devices, Tapo devices, signal attenuation, communication signal quality, temperature and humidity monitoring, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Вовк Вікторія Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3213-6028,
молодшанаукова співробітниця,
сектор обслуговування в читальних залах,
відділ комплексного бібліотечного обслуговування,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна,
e-mail: vovk.v0605@gmail.com

Деякі аспекти збереження бібліотечного фонду в цифрову епоху

У статті розглянуто наріжні аспекти збереження бібліотечного фонду в цифрову епоху. Проаналізовано проблеми, пов'язані з оцифруванням друкованих документів, зокрема ризики втрати інформації, питання довготривалого збереження електронних ресурсів та шляхи адаптації бібліотек до нових технологій.
Ключові слова: бібліотечний фонд, збереження інформації, оцифрування документів, наукова електронна бібліотека.

Розгортання широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України спричинило серйозні виклики у всіх сферах життя суспільства. Бібліотечна галузь не стала винятком і зіткнулася з низкою проблем, серед яких особливу вагу має збереження фондів – унікального джерела матеріальної та духовної спадщини народу.

Охорона і збереження книжкових ресурсів є фундаментальною функцією бібліотек. Усвідомлюючи значення документальної спадщини, ЮНЕСКО у 1992 р. започаткувала програму «Пам'ять світу». У її положеннях визначено, що окремі книжкові пам'ятки є складовою світової культурної спадщини, не підвладною часовим межам, і повинні зберігатися для наступних поколінь, залишаючись доступними у різних форматах як частина Колективної Пам'яті людства.

В Україні діяльність у сфері збереження бібліотечних фондів регламентується Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», який закріплює принцип забезпечення вільного доступу громадян до інформаційних ресурсів та культурних цінностей, що перебувають у бібліотечному зберіганні.

Основу бібліотечних зібрань складають паперові видання. Для підтримання їх у належному стані необхідно забезпечити оптимальні умови зберігання у спеціально обладнаних книгосховищах. Проте папір, виготовлений на деревній основі, має обмежений термін збереження через кислотність, що з часом, під впливом світла й температурних коливань, призводить до його ламкості та руйнування. Часте використання таких документів додатково прискорює процес зношення.

Одним із дієвих шляхів захисту інформаційних ресурсів і водночас розширення доступу до них є переформатування, тобто перенесення змісту паперових документів на інші, більш довговічні носії. Створення копій зменшує фізичне навантаження на оригінал, захищає його від пошкоджень, крадіжок чи вандалізму, а також дозволяє зберегти його автентичний стан.

Сучасний етап розвитку інформаційних технологій спричинив перехід від традиційних текстових носіїв до електронних форматів. Найбільш поширеною практикою стало оцифрування друкованих джерел, яке дозволяє віртуально наблизити

користувачів до бібліотечних скарбів. У світовому масштабі помітним прикладом є створення у 2008 році Європейської цифрової бібліотеки «Europeana», що надає безкоштовний доступ до культурної спадщини країн Європи в єдиній багатомовній віртуальній бібліотеці.

Україна приєдналася до Хартії ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини у 2003 році. Згодом, постановою Кабінету Міністрів № 956 від 17 серпня 2011 року, була затверджена Державна цільова програма «Бібліотека – XXI».

В українському суспільстві питання збереження цифрової спадщини набувають дедалі більшої уваги.Зокрема, 24 грудня 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року.Цей документ спрямований на вдосконалення заходів щодо збереження як традиційної, так і цифрової документальної спадщини в Україні.

Важливим прикладом успішного оцифрування в Україні є Наукова електронна бібліотека (НЕБ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, започаткована у 1998 році. Це повнотекстовий архів, що охоплює видання з різних галузей знань, включно з монографіями, енциклопедіями, довідниками та підручниками.

Наповнення НЕБ здійснюється шляхом:

– отримання електронних аналогів друкованих видань;

– приймання матеріалів від правовласників;

– оцифрування документів фонду НБУВ;

– використання відкритих інтернет-ресурсів.

Згідно з дослідженням 2024 року, користувачі високо оцінюють наявність єдиного довідково-пошукового апарату, багатоваріантний пошук за різними критеріями, тематичну різноманітність фондів, можливість переходу за гіпертекстовими посиланнями та автоматичний переклад інтерфейсу на понад 50 мов.

Оцифрування документів забезпечує:

– необмежене тиражування копій без втрати якості;

– онлайн-збереження з можливістю доступу у будь-який час;

– одночасне використання ресурсу багатьма користувачами;

– збереження оригіналу у незмінному стані.

Щоправда, й оцифрування документів має свої недоліки, зокрема:

– відсутність загальноприйнятих стандартів;

– невирішеність проблем авторського права;

ризик, пов’язаний із електронними вірусами, маніпулюванням та змінами оригінальної інформації в електронному режимі;

наявність проблеми недовговічності цифрової інформації, її ушкодження при зміні магнітних чи цифрових сигналів;

залежність від електропостачання та інтернет-з’єднання.

Оцифрування не витісняє друковану книгу, а доповнює її, створюючи умови для гібридної бібліотеки, де поєднуються традиційні та електронні ресурси. Перспективним напрямом розвитку є співпраця українських книгозбірень із зарубіжними партнерами, створення хмарних сховищ для цифрових фондів та розширення доступу користувачів до національної і світової культурної спадщини.

Viktoriia Vovk,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3213-6028,
Junior Research Associate,
Reading room service department,
Department of Complex Library Service,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: vovk.v0605@gmail.com

Some aspects of library collection preservation in the digital age

The article examines the fundamental aspects of preserving the library collection in the digital age. It analyzes the challenges associated with the digitization of printed documents, including the risks of information loss, issues of long-term preservation of electronic resources, and the adaptation of libraries to new technologies.
Keywords: library collection, information preservation, digitization of documents, scientific electronic library.

Волосатих Людмила Михайлівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9862-8626,
молодша наукова співробітниця,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: volluda7@gmail.com

Досконалість передкопіювальних операцій як запорука довготривалого зберігання особливо цінних документів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто особливості підготовки документів до копіювальних операцій в умовах бібліотеки. Проаналізовано фактори ризику, які впливають на фізичний стан рукописів та шляхи їх вирішення. Надано рекомендації щодо стабілізації документів перед проведенням копіювання.
Ключові слова: цінні документи, збереження, копіювання, сканування, відновлення, обстеження, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Проблеми збереження документних зібрань повсякчас були і залишаються першочерговими для всіх бібліотек. Вони залежать від якості матеріальної основи та друку книжок, способу виготовлення та умов, у яких вони перебувають. Збереження бібліотечних фондів за своєю структурою є дуже складною та клопіткою роботою. Вона має декілька напрямків, які доповнюючи один одного сприяють збільшенню терміну активного використання бібліотечних фондів. Одним з таких напрямків є перенесення інформації на новітні носії – ефективна стратегія для фіксації та довгострокового зберігання інформації.

Тому в рамках виконання наукової теми співробітники відділу наукових технологій збереження фондів (НТЗФ) зосередилися на розробці перспективного

плану дієвих заходів щодо цифрової трансформації системи збереження фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Метою роботи було вдосконалення системи збереження фондів та впровадження практичних рекомендацій для забезпечення збереження унікальних рукописних та книжкових документів перед копіювальними операціями відповідно до виду матеріального носія інформації, його фактичного фізичного стану, умов подальшого зберігання та використання. Для забезпечення збереження бібліотечних документів в їх оригінальному первозданному вигляді і запобігання руйнуванню фондів НБУВ у процесі сканування перевагу для реалізації надається різним способам превентивної консервації, а також виконанню комплексу санітарно-гігієнічних заходів, реставрації, виготовленню індивідуальних захисних пристосувань із спеціально підібраних нейтральних витратних матеріалів.

Упродовж 2024–2025 років виконавцями НДР для окремих одиниць зберігання перед оцифруванням були запроваджені такі технологічні операції з консервації документів, із застосуванням яких процеси старіння матеріальної основи уповільнюються, а втрати міцності паперу документів мінімізуються. Ці операції були виконані для спеціалізованих структурних підрозділів НБУВ і стосувалися різних видів документів – рукописів, книг, газет, журналів, архівних документів тощо (377 документів). Виконані заходи базувалися на дослідженні фактичного фізичного стану матеріальної основи кожного документа, враховували вид паперу, прогнозували умови подальшого зберігання.

До кожного документа, що направляється на оцифрування з причини незадовільного фізичного стану, має бути запроваджений індивідуальний підхід. Наприклад, планом на 2025 р. передбачено оцифрування низки документів з Ф. № 301 «Церковно-археологічний музей Київської духовної академії (ЦАМ КДА) (1872–1919)», що зберігаються у відділі фондів рукописної спадщини Інституту рукопису. Однак для декількох документів з цього фонду (№№ 39, 40, 879Л) заплановано виконання попередньої реставрації. Обстеження зазначених рукописів виявило такі особливості: Ф. 301 № 39 (502 аркуші) – має розколотий блок, незначні ентомологічні пошкодження, відсутні шматочки шкіри, потертості шкіри оправи, втрачений корінець. Оскільки реставрація цього примірника на 2025 р. не є запланованою, то немає об’єктивних причин чекати на неї і можна документ спочатку оцифрувати. Стосовно документа Ф. 301 № 40 зі значно більш ослабленим фізичним станом (ентомологічні сліди, ознаки замокань перших та останніх зшитків, майже втрачена оправа – розшарувався картон нижньої палітурки), мабуть доцільнішим є спочатку здійснити реставрацію, а вже потім оцифрувати. Щодо рукопису Ф. 301 № 879Л – з мармурово-шкіряною оправою, ознаками ентомологічного пошкодження оправи та блоку, потертостями на зрізах і на шкірі оправи, фоксингами, плямами невідомого походження, непрофесійним ремонтом перших та останніх зшитків, то була запропонована така схема: спочатку оцифрування, після – професійна реставрація.

Дещо іншою є інформація стосовно неописаних рукописів з фонду № 397 «Зібрання рукописних матеріальних (інвентарних) книг та каталогів ліквідованих бібліотек навчальних закладів та установ». Ці рукописи – книги реєстрації періодичних видань, каталоги бібліотеки Київської Духовної Академії (КДА), списки нотодруків тощо являють собою великоформатні зшитки, прошиті та запечатані сургучними печатками; датуються періодом XIX–XX ст., декілька

примірників – з XVIII ст. За зовнішнім виглядом можна припустити, що вони неодноразово раніше побували у несприятливих екологічних умовах: виявлено плями від затікання, фіксуються порушення цілісності аркушів, відокремлення верхніх палітурок. Тому візуальний огляд документів проводився на рівні кожної одиниці зберігання, здійснювалося вимірювання вологості їх матеріальної основи за допомогою приладу контактної дії "TESTO-606". Загалом оглянуто 112 рукописів. Під час огляду приділялася увага фактичному фізичному стану конструктивних складових документа, наявності пошкоджень за механічним, фізико-хімічним та біологічним чинниками. Документи переважно мають тверду оправу, матеріал кришок – картон, покриття – напівшкіра або папір, іноді тканина або ледерин, м'яку оправу має один документ. Порушення цілісності кришок оправи виявлено у 9 од. зб., а порушення цілісності корінця – у 16 рукописів. Один рукопис не має оправи, тому зберігається у папці. Фізичний стан 70% документів можна вважати за добрий та задовільний; для 33 документів рекомендовано проведення таких стабілізаційно-відновлювальних заходів як санітарно-гігієнічне оброблення (СГО) в умовах дезкомплексу ВНТЗФ – 9 документів, ремонт оправи – 9 документів, виготовлення оправи – 1 документ (після СГО); ремонт корінця – 16 документів. А далі за необхідності – оцифрування за планом відділу. Декілька фрагментів рукописів з цього ж фонду №№ 120, 121, 124Н характеризуються вкрай слабкою матеріальною основою (папір крихкий, розсипається), аркуші з ознаками значного мікологічного ураження, вони практично не підлягають відновленню. Тому у рукописі № 120Н видалені останні 3 аркуші, а у рукописі № 124Н видалені верхня та нижня кришки оправи зі «зцементованим» з нею першим аркушем. З метою зберігання інформації та для фіксації первозданного зовнішнього вигляду рукописів фондоутримувачем було прийняте рішення на теперішній час здійснити безконтактну фотофіксацію, а згодом – планове сканування документа.

Насамкінець необхідно ще раз підкреслити, що кожен бібліотечний чи архівний документ, який підлягає оцифруванню, стабілізації стосовно мікробіологічного фактора або реставрації слід розглядати і комплексно, і індивідуально. Найбільш прийнятним варіантом є такий принцип за якого це здійснюють і фондоутримувачі, і спеціалісти Центру збереження і оцифрування фондів. Без перебільшення можна стверджувати, що в умовах сьогоднішньої бібліотеки здійснення заходів щодо цифрової трансформації системи збереження фондів стає запорукою подальшого довготривалого зберігання особливо цінних бібліотечних документів, а одним із шляхів вирішення проблеми доступу читачів до інформації є надання її у формі цифрових копій документів.

Liudmyla Volosatykh,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9862-8626,
Junior Research Associate,
Department of Scientific Technologies for Preservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: volluda7@gmail.com

Perfection of pre-copying operations as a guarantee of long-term storage of particularly valuable documents of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The article deals with the peculiarities of preparing documents for copying operations in a library. The risk factors that affect the physical condition of manuscripts and ways to solve them are analyzed. Recommendations for stabilizing documents before copying are given.
Keywords: valuable documents, preservation, copying, scanning, restoration, examination.

Гаранін Олександр Якович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3792-0006,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ogaranin_undiasd@ukr.net

Обстеження архівосховищ та документів державних архівів України з метою визначення дотримання нормативних вимог умов зберігання документів Національного архівного фонду України

Розглянуто динаміку проведення обстежень архівосховищ та документів державних архівів на відповідність дотримання нормативних вимог умов зберігання.
Ключові слова: архів, зберігання документів, Національний архівний фонд, обстеження документів, біомоніторинг, Державна архівна служба України.

Відповідно до ст. 3 Закону України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII «Про Національний архівний фонд і архівні установи» держава гарантує умови для зберігання, примноження та використання документів Національного архівного фонду України (далі – НАФ), сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи. Ст. 13 зазначеного закону визначає, що власники документів НАФ або уповноважені ними юридичні чи фізичні особи зобов'язані утримувати в належному стані будівлі і приміщення архівних установ, підтримувати в них необхідний технологічний режим, іншим чином забезпечувати їх збереженість; забороняється розміщення архівних установ, у яких зберігаються документи НАФ, у приміщеннях, що не відповідають вимогам зберігання таких документів.

Згідно розділу V «Правил роботи архівних установ України», затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 квітня 2013 р. № 656/5, оптимальні умови для зберігання архівних документів створюють шляхом: будівництва, реконструкції і ремонту будівель та приміщень архіву; обладнання будівель і сховищ технічними засобами для створення і підтримання температурно-вологісного, світлового, санітарно-гігієнічного, протипожежного і охоронного режимів зберігання архівних документів; застосування спеціальних засобів зберігання і переміщення архівних документів.

Для забезпечення належного зберігання документів НАФ, а також для запобігання їх втраті, пошкодженню чи знищенню було прийнято спеціальний нормативно-

правовий акт «Положення про умови зберігання документів Національного архівного фонду», затверджене наказом Міністерства юстиції України від 02 березня 2015 р. № 296/5, що встановлює основні вимоги до приміщень, обладнання та заходів, необхідних для забезпечення зберігання документів, що входять до НАФ незалежно від їх виду носія, в тому числі і на паперовій основі.

Таким чином констатуємо, що українські архівісти отримали сформовану систему нормативно-правових актів: закон-правила-положення, що теоретично створюють базу для успішного забезпечення організації збереженості та умов зберігання документів НАФ.

Пропонуємо розглянути яким чином в державних архівах України на практиці відбувається організація дотримання визначених нормативних вимог, охарактеризувати тенденції та перспективи розвитку зазначеного напрямку діяльності, наприклад, за останні 10 років.

Профільною організацією в системі архівних установ України, що здійснює централізоване наукове забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері архівної справи, визначено Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД), що діє на підставі Статуту, затвердженого наказом Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів) від 24 вересня 2021 року № 113. УНДІАСД, серед низки завдань, що стоять перед інституцією, готує і науково-дослідні та науково-технічні (експериментальні) розробки на замовлення Укрдержархіву, відповідно до затвердженого тематичного плану.

З метою дотримання чинних нормативних вимог, надання роз'яснень та формування єдиних підходів в питаннях забезпечення збереженості та зберігання документів НАФ науковцями УНДІАСД, відповідно до затвердженого тематичного плану, було підготовлено низку методичних документів щодо організації роботи по зберіганню документів НАФ та рекомендовано проведення низки превентивних та профілактично-контрольних заходів для захисту документів НАФ. Зокрема: Вплив біологічних факторів на збереженість архівних документів: метод. рекомендації / Укрдержархів, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Димитрова, В. О. Кітам, О. В. Мельниченко, Н. М. Христова. Київ, 2013. 43 с., що заклало підвалини початку щорічного моніторингу архівів на предмет організації заходів по збереженню документів НАФ; Аналітичний огляд емпіричних даних, отриманих за результатами моніторингу збереженості документів Національного архівного фонду у 2015–2018 рр., з рекомендаціями щодо покращення фізичного стану документів / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; виконавці: Л. В. Дідух (науковий керівник), О. Г. Гула, В. О. Кітам. Київ, 2019. 188 с.; та Методичні рекомендації щодо самостійного відбору мікробіологічних та ентомологічних проб працівниками архівних установ в умовах дії дистанційно-карантинних заходів / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Спілка архівістів України; уклад.: О. Я. Гаранін, Т. О. Кондратюк. Київ, 2021. 22 с., що стало реакцією науковців УНДІАСД на виклики вірусної пандемії 2019–2020 рр. та обмеження фінансування даного напрямку зі сторони Державної архівної служби України.

В результаті з 2015 по 2022 рік УНДІАСД проводив дослідження мікробіологічного, ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів,

дотримання фізичних умов зберігання документів. До організації дослідження було залучено усі центральні архіви та значну частину архівів областей, частину архівів окремих галузей. Означена науково-дослідна робота отримала магістральну назву «Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду» та проводилася щороку відповідно до затвердженого тематичного плану. Загальний аналіз результатів проведеної роботи свідчить, що керівники державних архівів прикладають зусилля, щодо дотримання визначених нормативних вимог але стикаються із труднощами матеріально-технічного характеру, переважно пов'язаними із недостанім фінансуванням та розміщенням подекуди архівів у технологічно не придатних приміщеннях.

На жаль, через обмеження фінансування УНДІАСД був змушений припинити у 2022 році означений напрям наукової діяльності і з 2023 року проведення моніторингу не проводиться. В наказі Укрдержархіву від 13 грудня 2024 р. № 191-НОД «Про організацію виконання наукових робіт у сфері архівної справи та страхового фонду документації у 2025 році» відсутнє замовлення на виконання науково-дослідних розробок із відповідного напрямку. Так само варто зазначити, що на засіданні Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву, яке відбулося 29 травня 2025 р., було схвалено проєкт тематичного плану замовлення на виконання наукових робіт УНДІАСД у сфері архівної справи на 2026 рік в якому також не передбачено здійснення моніторингу державними архівами умов зберігання документів НАФ.

Зважаючи на тенденцію останніх років може скластися враження, що керівництво Укрдержархіву не приділяє достатньої уваги напрямку діяльності фізичного збереження документів через брак коштів на фінансування відповідної діяльності, оскільки навіть в сучасній структурі Державної архівної служби України прибрано профільний відділ зберігання документів НАФ, чим, вважаємо, було порушено комплексний процес організації роботи із 4-х взаємопов’язаних складових: формування, облік, зберігання, використання документів НАФ, що чітко визначено профільним законом «Про Національний архівний фонд і архівні установи» та «Правилами роботи архівних установ України». Проте, портал онлайн-закупівель «Прозорро», повідомляє, що архівна установа Дирекція з експлуатації комплексу споруд центральних державних архівних установ України яка підпорядковується та фінансується Державною архівною службою України, 25 липня 2025 р. підписала договір підряду №53 на проведення робіт по реконструкції комплексу архівних споруд у 2026 році на суму 149 млн 789 тисяч 558 грн. Сподіваємося на більш збалансоване ставлення щодо усіх напрямків фінансування організації діяльності архівних установ в питаннях організації збереження та зберігання документів НАФ.

OleksandrGaranin,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3792-0006,
Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,
Senior Research Associate,
Department of Scientific Technologies of Conservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail:ogaranin_undiasd@ukr.net

Inspection of archive repositories and documents of the state archives of Ukrainein order to determine compliance with the regulatory requirements for the storage conditions of documents of the National Archival Fund of Ukraine

The dynamics of conducting inspections of archival repositories and documents of state archives for compliance with regulatory requirements for storage conditions are considered.
Keywords: archive, document storage, National Archival Fund, document preservation, biomonitoring, State Archival Service of Ukraine.

Затока Любов Петрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7970-1875,
наукова співробітниця,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail:lubsat@ukr.net

Черьопкіна Романія Іванівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9022-1576,
кандидатка технічних наук, доцентка,
кафедра екології та технології рослинних полімерів,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Київ, Україна
e-mail:chromi5@ukr.net

Вплив фунгіцидного оброблення на фізико-механічні показники різних видів паперу

Показано вплив фунгіцидного оброблення на фізико-механічні показники ганчір'яного, газетного, крейдованого, друкарського та офсетного паперів
Ключові слова: папір, матеріал, фізико-механічні показники, фунгіциди

Фізико-хімічні дослідження ганчір'яного, газетного, крейдованого, друкарського та офсетного паперу на модельних зразках дозволить спрогнозувати фактичний фізичний стан самих бібліотечних документів, що забезпечить подальше ефективне збереження фондів. Ці експерименти необхідні для диференціації документів відповідно до ступеня їх фактичного фізичного стану, що дозволить значно полегшити планування і організацію масового оброблення книг, забезпечуючи раціональне вилучення окремих примірників з одноманітними дефектами і пошкодженнями. Фактичний фізичний стан матеріальної основи бібліотечних та архівних документів значно погіршується під впливом пошкодження мікроскопічними грибами. Одним із ефективних способів боротьби із біопошкодженнями є застосування ефективних та нешкідливих для людини дезінфектантів. Науковцями відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ разом з мікологами Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного та хіміками Інституту хімії високомолекулярних сполук упродовж минулого року здійснено дослідження нових антифунгальних препаратів на

основі гуанідиновмісних олігомерів щодо грибів-біопошкоджувачів паперу та приміщень бібліотек.

Важливою складовою цього дослідження були експерименти з визначення їх впливу на фізико-механічні показники таких видів паперу як ганчір'яний, газетний, крейдований, друкарський та офсетний.

Серед декількох сполук для експериментів на паперах були вибрані такі композиції: №1 (композиція аліфатичного гуанідинвмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру, в масовому співвідношенні компонентів 1:1 Alk= C_3H_7Br 1%), № 5 (композиція аліфатичного гуанідинвмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру, в масовому співвідношенні компонентів 1:1 Alk=$C_7H_{15}Br$ 3%), № 7 (композиціями аліфатичного гуанідинвмісного олігомеру та розгалуженого гуанідинвмісного оліготриметилйодиду (Alk=CH_3I 1%). Проведені дослідження засвідчили, що всі сполуки проявляли антифунгальну активність щодо тест-культур грибів-біодеструкторів. У межах зниження їх антифунгальної активності сполуки можна розташувати в такий ряд: № 5 > № 7 > № 1. Для дослідження впливу сполук на дослідні зразки паперу, окрім вказаних композицій, були вибрані зразки без оброблення – для контролю змін фізико-механічних показників. Оброблення фунгіцидом модельних зразків паперу здійснювалося способом поверхневого нанесення.

У табл. наведено фізико-механічні показники названих видів паперу без оброблення фунгіцидом та після оброблення названими сполуками.

Таблиця

Фізико-механічні показники модельних зразків паперу

Номер зразка	Міцність на злом під час багаторазових перегинів, к.п.п.	Розривна довжина, м	Опір роздиранню, мН	Опір продавлюванню, кПа
1	2	3	4	5
Ганчір'яний папір				
Контроль	13/6 (край)	1330	373	73
№1	0/5	2193	213	77
№5	6	2034	160	103
№7	7	1911	213	50
Газетний папір				
Контроль	5	1929	240	54
№1	3	1750	160	58
№5	7	1857	160	68
№7	4	1857	192	61

Продовження таблиці

1	2	3	4	5
Крейдовий папір				
Контроль	323	5389	693	223
№1	102	5667	587	243
№5	235	6875	587	235
№7	-	6000	693	237
Друкарський папір				
Контроль	5	1333	200	71
№1	11	1480	240	65
№5	10	1678	200	85
№7	10	2000	200	79
Офсетний папір				
Контроль	9/13	2238/3678	280	116
№1	8/13	2439/3691	267	144
№5	10/9	2310/3713	320	107
№7	11/8	2572/3550	280 (1,63 кН/м)	121

Дані наведені в таблицях свідчать про те, що фізико-механічні показники суттєво не погіршуються для усіх зразків паперу, а щодо окремих показників навіть покращуються. Що стосується газетного паперу, то деякі фізико-механічні показники дещо зменшуються, що відбувається вірогідно через наявність у його композиції деревної маси.

Насамкінець слід додати, що важливо перед застосуванням для дезінфекційного оброблення пошкоджених мікроміцетами бібліотечних документів вивчити та урахо-вувати вплив цих речовин не лише на ефективність щодо грибів-біопошкоджувачів, а й на динаміку фізико-механічних показників паперу, що характеризують фактичний фізичний стан матеріальної основи фондів. Якщо застосування дезінфектанту призводить до зменшення фізико-механічних показників обробленого паперу, то слід вибрати інший препарат, навіть за умови його високої фунгіцидної активності.

Liubov Zatoka,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7970-1875,
Research Associate,
Department of Scientific Technologies of Preservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lubsat@ukr.net

Romaniia Cheropkina,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9022-1576,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Ecology and Technology of Plant Polymers,
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute»,
Kyiv, Ukraine
e-mail:chromi5@ukr.net

Influence of fungicide treatment on physical and mechanical properties of different types of paper

The influence of fungicidal treatment on the physical and mechanical properties of rag, newsprint, coated, printing and offset papers is shown.
Keywords: paper, material, physical and mechanical properties, fungicides.

Ковтанюк Юрій Славович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4120-1875,
кандидат історичних наук, старший дослідник,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

Концептуальні засади цифрової трансформації системи зберігання документальної історико-культурної спадщини України

Розглянуто основні концептуальні засади, що впливають на цифрову трансформацію системи зберігання документальної історико-культурної спадщини. Основну увагу приділено створенню інформаційних систем, у базах даних яких накопичується інформація про фізичний стан фондів інституцій, що зберігають документи, як основу для створення програмних інструментів для автоматизованої обробки накопиченої інформації, що дозволяє змінити підходи фахівців до роботи з інформацією та провести перехід до якісно нового рівня керування усіма процесами щодо забезпечення збереженості документів.
Ключові слова: системи зберігання документів, історико-культурна спадщина, цифрова трансформація, цифрові копії, оригінали в електронній формі, база даних, класифікування матеріалів і речовин, моніторинг фізичного стану фондів.

На сьогодні достатньо детально досліджена проблема змін системи зберігання бібліотек і архівів, а також документної складової музейних фондів під впливом зростання темпів оцифрування аналогових документів, а також поступового переходу суспільства і держави на нові технології документування інформації в електронній формі, що забезпечує основу відмови від створення паперових оригіналів. Такі тенденції змін технологічного рівня створення документів, безсумнівно, повинні вивчатися бібліотекознавцями, архівознавцями і документознавцями та враховуватися бібліотекарями, архівістами для забезпечення надійного зберігання документів у цифрових форматах. Особливо, якщо ідеться про їх постійне та тривале зберігання.

Результатом таких досліджень повинна стати нова теоретична основа, наприклад у формі концепцій, стратегічного бачення принципів проведення експертизи (цінності) таких документів, комплектування ними інституцій, що постійно зберігають документальну спадщину, а також нормативно-правові та нормативні акти, які регламентують функціонування системи зберігання документів у бібліотечній та архівній галузях. Найбільш нерегламентованою на загальному рівні залишаються процеси постійного та тривалого зберігання документів у цифрових форматах. Зберігання таких документів впливає і на інші процеси бібліотечної й архівної справи, насамперед на надання доступу до документної інформації. Вочевидь, ця проблема досліджена найбільш детально у численних наукових працях по всьому світу, зокрема в Україні. На нашу думку, недостатньо дослідженою залишається проблема трансформації системи зберігання аналогової документальної історико-культурної спадщини під впливом цифрових технологій. Одним із небагатьох доробків в Україні, що було присвячено цій проблемі стала колективна монографія Базові складові сучасної системи збереження особливо цінних бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України, що була підготовлена Центром збереження та оцифрування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) за авторством Т. І. Власюка, Л. П. Затоки, Ю. С. Ковтанюка, Т. В. Крікової Л. М. Куяви, Я. І. Савчука, Л. А. Сорокіної (далі – монографія). Крім цікавих досліджень щодо автоматизації, зокрема роботизації систем зберігання аналогових документів та Важливим доробком, представленим у цьому виданні стала класифікація матеріалів документів із фондів НБУВ. У межах науково-дослідної теми «Технологічні та соціально-економічні чинники довговічності особливо цінних бібліотечних фондів, що становлять культурне надбання України» (2021–2023 рр.), яку виконував відділ наукових технологій збереження фондів НБУВ, було досліджено усі матеріали, із яких виготовлені документі, що зберігаються у фондах НБУВ (монографія, с. 131–187). Зважаючи на великі обсяги фондів НБУ та універсальний характер цих фондів, було зібрано великий масив даних, що може стати інформаційною основою для системи зберігання документів не лише НБУВ. На основі отриманої інформації запропоновано класифікацію матеріалів за такими групами: носія інформації; фіксації інформації; виготовлення індивідуальних засобів для зберігання (обкладинки, папки, конверти тощо); реставрації та відновлення документів. До матеріалів було включено не тільки саму основу, а також і ті, за допомогою яких ці матеріали закріплюються у фізично нероздільні одиниці зберігання, наприклад клеї. Усі матеріали були розділені на дві великі групи: природні та штучні. Крім того, були виділені способи фіксації інформації на носіях: письмові, графічні, фото- й кінодокументи та фотодокументи. Представлена класифікація не є вичерпною, але може удосконалюватися за визначеними фасетами. Зважаючи, що документи з паперовою основою є найбільшою складовою будь-яких фондів інституцій, що зберігають документальну спадщину, зокрема історико-культурну, авторами класифікації було запропоновано критерії для класифікування саме паперових носіїв, насамперед за їх фізико-хімічними властивостями та призначенням (монографія, с. 129–130).

З 2024 р. розпочата практична робота над застосуванням вищезгаданої класифікації. У межах науково-дослідної теми НБУВ «Цифрова трансформація системи збереження фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»

виконано розроблення структури і змісту бази даних «Фізичний стан фондів НБУВ», що виконувалося відповідно до затвердженого технічного завдання. Метою цього завдання було запровадження системи моніторингу фізичного стану документів, результати якого повинні накопичуватися у спеціально передбачених для цього структурах даних. У 2025 р. виконано реалізацію зазначеної бази даних в системі керування базами даних MySQL та розпочато створення власного користувацького інтерфейсу для її наповнення відомостями про матеріали документів, що зберігаються в структурних підрозділах НБУВ. До кінця 2025 р. заплановано проведення тестової експлуатації бази даних «Фізичний стан фондів НБУВ», за результатами якої вона буде доопрацьована й з 2026 р. можна її поширювати серед структурних підрозділів НБУВ для активного наповнення. Зазначимо, що ця база даних може стати інформаційною основою для створення нових програмних інструментів автоматизованого аналізу фізичного стану фондів НБУВ, що дозволить значно покращити підготовку стратегій подальшого зберігання окремих документів, масивів та фондів, а також рекомендацій щодо їх обстеження, консервації, реставрації, стабілізації, відновлення на короткострокову перспективу. Такі інструменти дозволять з часом враховувати результати застосування попередніх рекомендації.

Разом із зазначеним інформаційним ресурсом щодо фізичний стан фондів НБУВ у 2025 р. продовжено розбудову системи автоматичного моніторингу температурно-вологісного режиму у сховищах НБУВ, яка дозволяю за визначеним графіком цілодобово без вихідних вимірювати температуру і вологість без участі людини та передавати отримані дані по комп'ютерній мережі до бази даних. На сьогодні завершено створення мережі датчиків у сховищах у корпусі НБУВ по вул. Володимирській, 62 та проведено обстеження сховищ у корпусі по просп. Голосіївському, 3 для проєктування мережі датчиків у цій будівлі. Основним завданням під час проєктування таких мереж є оптимальне розташування датчиків, щоб їх кількість була мінімально достатньою для охоплення всіх сховищ у будівлі або окремому поверсі та ці датчики були в змозі вимірювати температуру і вологість по всьому обсягу цих сховищ.

На нашу думку, наведені інформаційні ресурси у складі сучасних систем зберігання документальної історико-культурної спадщини є основою для здійснення цифрової трансформації цих систем. Розбудова таких ресурсів повинна відбуватися поетапно від складових для накопичення інформації до створення інструментів для її автоматизованої обробки, насамперед з метою покращення управління системою зберігання, покращення збереженості документів. Поступово завдання, що покладаються на такі ресурси, повинні ускладнюватися за рахунок впровадження нових методів дослідження документів, наприклад ядерно-фізичних, що дозволить збирати приховану інформацію про об'єкти зберігання, яка недоступна людині при застосуванні поширених методів, що не дозволяють працювати на фізичному рівні не менше мікрометрів (10^{-6} м). Ядерно-фізичні методи дослідження дозволяють переходити до досліджень з фізичними вимірюваннями у нанометрах (10^{-9} м), що відкриває нові можливості для застосування методів превентивної консервації та виконання реставрації із застосуванням новітніх наноматеріалів. Результати проведених обстежень матеріальної основи документів на таких рівнях вимірювання, безумовно, потребують ретельного фіксування разом з інформацією про заходи

щодо забезпечення їх збереженості, зважаючи на високу імовірність неможливості побачити отримані результати за допомогою звичайних методів обстеження, наприклад шляхом огляду документів фахівцями без застосування спеціалізованого обладнання. Інформаційні ресурси в системі зберігання документальної спадщини, особливо історико-культурної, дозволяють змінити підходи фахівців у роботі з інформацією про матеріальну основу документів, їх фізичний стан, покращити їх інформованість, забезпечити автоматизований порівняльний аналіз фізичного стану документів у часі, а також надати швидкий доступ до історії заходів щодо обстеження, консервації, реставрації, стабілізації, відновлення документів із зазначенням застосованих матеріалів і речовин, а також деталізації технологічних процесів, що застосовувалися.

На сучасному етапі розвитку системи зберігання документальної історико-культурної спадщини найбільш вражаючою з позиції технологічної складності та витратності є концепція моніторингу стану кожного документа за допомогою системи датчиків, що працюють цілодобово та автоматично передають інформацію по комп'ютерній мережі про фізичний стан документів до автоматизованих систем, що накопичують та обробляють отримані дані.

Однак, якою б складною не була система зберігання документів, без створення інформаційної системи, що дозволяє накопичувати інформацію про фізичний стан одиниць зберігання на рівні, документів, фондів, сховищ, як інформаційної основи, що може оброблятися в автоматизованому режимі, не можливо забезпечити трансформацію цієї системи для переходу до якісно нового рівня керування усіма процесами забезпечення збереженості документів.

Yurii Kovtaniuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4120-1875,
Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Deputy Director General for Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: y.kovtaniuk@gmail.com

Conceptual principles of digital transformation of the system for preserving documentary historical and cultural heritage of Ukraine

The main conceptual principles influencing the digital transformation of the system of preserving documentary historical and cultural heritage are considered. The main attention is paid to the creation of information systems, in the databases of which information about the physical condition of the funds of institutions storing documents is accumulated, as a basis for the creation of software tools for automated processing of the accumulated information, which allows changing the approaches of specialists to working with information and making a transition to a qualitatively new level of management of all processes for ensuring the preservation of documents.

Keywords: document storage systems, historical and cultural heritage, digital transformation, digital copies, originals in electronic form, database, classification of materials and substances, monitoring of the physical condition of funds.

Куява Людмила Михайлівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5536-8529,
молодша наукова співробітниця,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kuyavalm@ukr.net

Бабицький Андрій Ігорович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2758-0319,
кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач лабораторії,
відділ ентомології та колекціонування,
Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: andriybabytskiy@gmail.com

Особливості стабілізації документів з ентомологічними пошкодженнями: із досвіду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У публікації представлено результати ентомологічного обстеження бібліотечних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Висвітлено основні підходи до профілактики біологічних пошкоджень документів, а також окреслено необхідні заходи для профілактики.
Ключові слова: збереження, документи, пошкодження, комахи-шкідники, стабілізація, виморожування, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Сучасні бібліотеки та архіви зберігають значну кількість унікальних історичних документів, серед яких стародруки, рукописи і рідкісні видання. Ці безцінні національні надбання часто знаходяться під загрозою пошкоджень через ентомологічний вплив. У рамках проведеної науково-дослідної роботи співробітниками відділу наукових технологій збереження фондів (ВНТЗФ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського спільно з ентомологами Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України було здійснено комплексне дослідження 82-х одиниць бібліотечних документів з різною матеріальною основою (ганчір'яний, писальний, газетний папір тощо), які зберігаються у відділі організації та обслуговування основним фондом НБУВ. Під час обстеження встановлено, що основні ентомологічні пошкодження виявлено в області корінця документів у вигляді наскрізних ходів із характерним округлим поперечним розрізом. Також було ідентифіковано значні скупчення коричневого порошкоподібного матеріалу та залишки сухих дорослих особин комах родини Anobiidae, попередньо визначених як хлібний шашіль (*Stegobium paniceum*). Крім того, серед зразків виявлено поодинокі екземпляри й фрагменти шкіроїдів родини Dermestidae. Живих комах чи личинок даного виду виявлено не було. Окремим об'єктом дослідження став артефакт «Дерев'яний меч з рунами», який зберігається у сховищі Інституту рукопису у картонному чохлі зі шкіряним оздобленням. На верхівці цього предмета виявлено значні біопошкодження, що призвели до пошкодження деревини, яка набула губчастої структури із

відмітними тріщинами та округлими отворами ходів. Пошкодження не супроводжувалося наявністю залишків комах чи їхніх личинок або бурового борошна. Додатково співробітники ВНТЗФ передали для аналізу матеріали зі зразками шкідників, зібраними раніше у сховищах НБУВ. Було встановлено присутність представників роду *Anthrenus* та інших шкіроїдів (*Dermestidae*), мокриць (*Oniscidea*), мухоловок звичайних (*Scutigera coleoptrata*), а також окремих екземплярів жуків, мух, бджіл і рослиноїдного клопа-щитника. Попередній аналіз дозволяє припустити, що шкіроїди й мокриці мають здатність постійно розвиватися в умовах сховищ, оскільки личинки *Anthrenus* можуть пошкоджувати шкіряні обкладинки стародруків і залишки інших комах. Водночас багатоїдні мокриці (*Porcellio scaber*), здатні харчуватись вологим папером, та пошкоджувати дерев'яні елементи конструкцій або стелажів. Таким чином, ці організми не лише створюють ризик фізичного пошкодження матеріалів, але й можуть сприяти вторинному зараженню середовища іншими шкідниками чи мікроорганізмами. Мухоловки є хижаками, які полюють на різних безхребетних у сховищах, а інші групи комах потрапляють у приміщення випадково під час весняного льоту, на світло через вікна та щілини або в процесі пошуку місць для зимівлі не є загрозою для сховищ. В даному випадку зібрані зразки комах пов'язані з ймовірним вмістом у корінцях та палітурці органічних речовин рослинного походження (борошна як основи клею). Тому, для забезпечення належного зберігання пошкоджених документів фахівці рекомендують впроваджувати комплекс стабілізаційних заходів, зокрема санітарно-гігієнічні та реставраційно-відновлювальні роботи.
Надзвичайно важливо регулярно, перевіряти стан бібліотечних колекцій у сховищах, адже це дозволяє оперативно виявляти потенційні ризики. У випадку появи живих комах у матеріалах, за умови відсутності негативного впливу на бібліотечні ресурси, можна застосовувати такі методи, як виморожування або прогрівання. Крім того, оброблення сховищ та матеріалів газоподібними інсектицидами (фумігація), безпечна для людей та нейтральна до паперових носіїв, є дієвим засобом профілактики та боротьби з комахами-шкідниками. Що стосується дерев'яного меча, аналіз його стану свідчить про давні пошкодження, викликані ймовірно жуками родини Anobiidae, такими як меблевий шашіль *Hadrobregmuspertinax* або домовий точильник *Anobium punctatum.* Аналіз стану деревини свідчить про минулу активність ксилофагів, проте на момент обстеження живих комах не виявлено. Рекомендується проводити системний візуальний контроль дерев'яного артефакта з метою виявлення ознак життєдіяльності комах, таких як бурове борошно, екскременти чи личинкові оболонки. У разі виявлення нових біопошкоджень або живих комах у структурі меча, враховуючи особливості, негативного впливу на матеріал (деревину), необхідно застосовувати дезінсекцію із використанням газоподібних інсектицидів. За альтернативи цей процес може бути замінений виморожуванням до температури −50°C протягом 1–2 тижнів. Виморожування є одним із найбільш ефективних та безпечних методів боротьби з комахами, що не шкодить документам. Документи, пошкоджені комахами, зазвичай обробляються в морозильних камерах за температури близько −20°C мінімум 72 годин і до десяти днів. Цей метод дозволяє знищувати більшість стадій розвитку шкідників і є одним із найстаріших підходів у боротьбі з комахами. Фахівцями ВНТЗФ було проведено виморожування 82-х одиниць бібліотечних документів у морозильній камері за температури −20°C протягом двох тижнів. Після процедури було здійсниено санітарно-

гігієнічне дезінфекційне оброблення документів, які потім повернули на постійне зберігання у сховище.

Варто зазначити, що раніше виморожування приміщень узимку було фактично єдиним методом боротьби з тарганами, блохами та іншими шкідниками. Насьогодні цей метод застосовується навіть у побуті для боротьби з міллю завдяки простоті й екологічній безпеці. Однак слід враховувати, що деякі види комах мають підвищену стійкість до низьких температур. Наприклад, види точильників *Tenebrio molitor, Anobium punctatum* і *Cucujus clavipes* важче піддаються виморожуванню. Серед шкіроїдів найстійкішими є норичниковий, килимовий і польський шкіроїди, для них ефективним буде виморожування за температури −20°C протягом 1–2 тижнів. Найвразливішими до впливу низьких температур є шкіроїд Смірнова та коров'яковий.

Підсумовуючи, зазначимо, що для забезпечення довготривалого та ефективного збереження бібліотечних та архівних фондів необхідний комплексний підхід до вивчення сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників, які можуть спричинити фізико-хімічні або біологічні пошкодження бібліотечних документів. Особливого значення набуває підвищення рівня обізнаності бібліотечних співробітників та реставраторів щодо небезпек біологічного впливу, а також дотримання нормативних умов зберігання. Об'єднання знань, застосування профілактичних стратегій та впровадження сучасних технологій є вирішальними для збереження документальної спадщини для майбутніх поколінь.

Liudmyla Kuiava,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5536-8529,
Junior Research Associate,
Department of Scientific Technologies of Conservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kuyavalm@ukr.net

Andriy Babytskiy,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2758-0319,
Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Head of the Laboratory,
Department of Entomology and Collections,
I. I. Schmalhausen Institute of Zoology,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: andriybabytskiy@gmail.com

Features of document stabilization with entomological damage: the experience of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The publication presents the results of entomological analysis of library collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (VNLU). The main approaches to preventing biological damage to documents are highlighted, and the necessary measures for prevention are outlined.
Keywords: preservation, documents, damage, insect pests, stabilization, freezing.

Письменна Юлія Борисівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7696-6819,
кандидатка біологічних наук,
молодша наукова співробітниця,
відділ фізіології і систематики мікроміцетів,
Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: ulitca@ukr.net

Савчук Ярослав Ігорович,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9872-8865,
кандидат біологічних наук,
науковий співробітник,
відділ наукових технологій збереження фондів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: majka42@ukr.net

Вортман Марина Яківна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0092-6009,
кандидатка хімічних наук,
старша наукова співробітниця,
Відділ хімії олігомерів і сітчастих полімерів,
Інститут хімії високомолекулярних сполук,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: Vortman@nas.gov.ua

Нові композитні гуанідиновмісні олігомери з додаванням срібла і міді та їх антифунгальна активність

Досліджено антифунгальну активністьнових сполук композиції аліфатичного гуанідиновмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру з сріблом та міддю щодо мікроміцетів-біодеструкторів.
Ключові слова: мікроміцети, гуанідиновмісні олігомери, антифунгальна активність, колоїдне срібло, ацетат міді.

Мікроскопічні гриби (мікроміцети) завдяки цілій низці своїх фізіолого-біохімічних особливостей здатні заражати широкий спектр матеріалів техногенного пошкодження: гуми, пластмаси, текстильні вироби, різноманітні полімерні та композитні матеріали тощо. Зокрема, мікроміцети є серйозною проблемою для фондів бібліотек. Так, за сприятливих умов, вони здатні швидко руйнувати матеріальну основу документа. Насамперед, найбільш чутливими до впливу мікроскопічних грибів є папір та деякі палітурні матеріали. З огляду на це, актуальним завданням є розроблення та впровадження в практику ефективних методів захисту бібліотечних фондів від шкідливого впливу мікроміцетів. Одним із таких заходів є використання високоактивних фунгіцидних речовин для оброблення вже уражених фондів та самих приміщень, де вони зберігаються. Однак, мікроміцети відомі своїми широкими адаптивними властивостями до несприятливих умов навколишнього середо-

вища, зокрема, дії різних токсикатів на разі й фунгіцидів. Таким чином, задля запобігання виникнення у мікроміцетів стійкості до вже впроваджених в практику антифунгальних засобів необхідно вести пошук нових, більш ефективних фунгіцидів. Зокрема, увагу вчених в цьому напрямку привертають сполуки гуанідинового ряду. Вони безпечні для людини та мають досить високий рівень антифунгальної активності. На їх основі було розроблено і впроваджено в практику цілу низку фунгіцидних засобів. Однак, з огляду на свої антибактеріальні та антифунгальні властивості увагу вчених до себе привертають іони деяких металів, зокрема срібла та міді. На сьогодні в науковій літературі багато відомостей щодо активності цих металів щодо патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів. Отже, метою представленої роботи було дослідження антифунгальної активності нових сполук композиції аліфатичного гуанідиновмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру підсилених іонами срібла та міді щодо мікроміцетів-біодеструкторів.

Фунгіцидні препарати були синтезовані в Інститут хімії високомолекулярних сполук НАНУ і представлені:

а) композиції аліфатичного гуанідиновмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру, в масовому співвідношенні компонентів 1:1 з додаванням колоїдного срібла (№ 1 Alk= $C_{10}H_{21}Br$ 1%); (№ 2 Alk= $C_7H_{15}Br$ 1%); (№ 3 Alk= C_3H_7Br 1%); (№ 4 Alk= CH_3I r 3%); (№ 5 Alk= CH_3I 1%).

б) композиції аліфатичного гуанідинвмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру, в масовому співвідношенні компонентів 1:1 з додаванням ацетату міді (№6 Alk= $C_{10}H_{21}Br$ 1%); (№ 7 Alk= $C_7H_{15}Br$ 1%); (№8 Alk= C_3H_7Br 1%); (№ 9 Alk= CH_3I r 3%); (№ 10 Alk= CH_3I 1%).

Як тест-культури для визначення антифунгальної дії сполук були обрані мікроміцети-біодеструктори з колекції Випробувальної лабораторії грибостійкості і мікробіологічних досліджень технічних, медичних виробів та матеріалів Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України. Серед яких *Alternariaalternata, Acremoniumstrictum, Aspergillusniger, A. terreus, Cladosporiumsphaerospermum, Penicilliumfuniculosum, Penicilliumbrevicompactum, Trichodermaviride, Scopulariopsisbrevicaulis*..

Результати дослідження антифунгальної активності композитних сполук аліфатичного гуанідиновмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру підсилених іонами срібла та міді наведено на рис. 1.

Як видно з наведених на рис. 1 даних середнє значення зон затримки росту досліджуваних тест-культур мікроскопічних грибів коливаються в межах від 10,3 до 18,4 мм. Менш активними серед сполук виявились композиції речовин №1 – № 5. Так, середнє значення зон затримки росту тест-культур було в межах 10,3 – 11,2 мм. Сполука № 2 виявилась з названого ряду найбільш активною із значенням зон затримки росту – 11,2 мм. Однак, щодо окремих тест-культур ці сполука проявляли більшу активність. Зокрема, щодо грибів *Alternariaalternata, Acremoniumstrictum* та *Cladosporiumsphaerospermum* із діапазоном значень зон затримки росту вказаних тест-культур в межах від 11 до 15 мм. Поряд з цим, мало активними вони виявились щодо гриба *Trichodermaviride* із значеннями від 9 до 11 мм. Та найменш активними сполуки №1 – №5 були щодо *Aspergillusniger.* Зокрема, досліджені сполуки № 1, № 3 та № 4 взагалі не проявляли активності. Водночас, за дії сполук № 2 та № 5 діаметр зон затримки росту в обох випадках становив 5 мм.

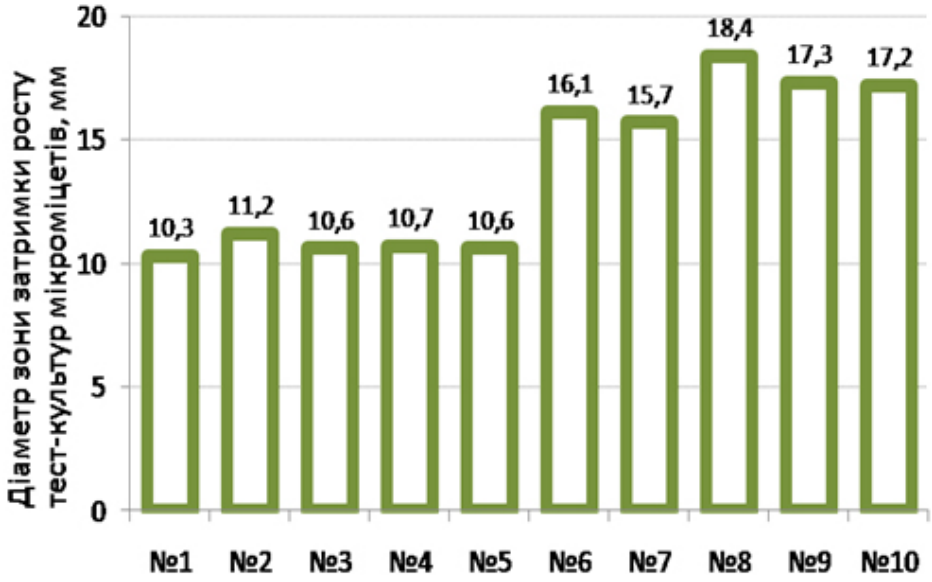

Рис. 1. Середнє значення зон затримки росту тест-культур мікроміцетів за впливу композитних гуанідиновмісних олігомерів з додаванням срібла та міді

Сполуки № 6 – № 10, що були підсилені іонами міді, виявилися дещо більш активними. Так, середнє значення зон затримки росту досліджених тест-культур мікроміцетів було в межах від 15,7 до 18,4 мм. Найменш активною серед речовин із додаванням міді виявилась сполука № 7 із значенням зон затримки росту мікроміцетів 15,7 мм. Однак, слід відмітити її активність щодо *Penicilliumbrevicompactum, Penicilliumfuniculosum* та *Scopulariopsis brevicaulis* із зонами затримки росту в межах від 17, 17 та 18 мм, відповідно. Досить активними серед цієї категорії речовин виявились сполуки №9 та №10 із середнім значенням зон затримки росту тест-культур мікроміцетів 17,3 та 17,2 мм, відповідно. Зокрема, вказані сполуки проявили високий рівень антифунгальної активності щодо *Alternariaalternata* та *Acremonium-strictum* із діапазоном зон затримки їх росту від 19 до 22 мм. Менш активними ці сполуки були щодо тест-культури *Aspergillusniger.* Найактивнішою сполукою серед сполук із додаванням міді, та і серед усіх досліджених, виявилась речовина № 8. Середнє значення зон затримки росту тест-культур за дії цієї сполуки становило 18,4 мм. Найбільш активною вона була щодо грибів *Alternariaalternata, Acremonium-strictum* та *Cladosporiumsphaerospermum* із діапазоном значень зон затримки росту вказаних тест-культур в межах від 21 до 22 мм. Також слід додати, що сполука № 8 та № 10 були найактивнішими щодо гриба *Aspergillusniger* із зонами затримки росту по 12 мм.

Таким чином встановлено, що сполуки які містять композиції аліфатичного гуанідиновмісного олігомеру та діакілзамісного гуанідиновмісного олігомеру з додаванням срібла та міді проявляють антифунгальну активність щодо широкого спектру штамів мікроскопічних грибів-біодеструкторів. Серед сполук, більш активними виявились речовини з додаванням міді. Найбільш активною серед досліджених речовин виявилась сполука № 8 (Alk= C_3H_7Br 1%).

Yulia Pismenna,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7696-6819,
Candidate of Biological Sciences,

Research Associate,
Department of physiology and systematics of micromycetes
Danylo Zabolotny Institute of Microbiology and Virology
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: ulitca@ukr.net

Yaroslav Savchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9872-8865,
Candidate of Biological Sciences,
Research Associate,
Department of Scientific Technologies for Preservation of Funds,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: majka42@ukr.net

Marina Vortman,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0092-6009,
Candidate of Chemical Sciences,
Senior Researcher,
Department of Chemistry Mesh Polymers and Oligomers,
Institute of Macromolecular Chemistry
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Vortman@nas.gov.ua

New composite guanidine-containing oligomers with the addition of silver and copper and their antifungal activity

The antifungal activity of new compounds of the composition of an aliphatic guanidine-containing oligomer and a dialkyl-substituted guanidine-containing oligomer with silver and copper against micromycetes-biodestructors was studied.
Keywords: micromycetes, guanidine-containing oligomers, antifungal activity, colloidal silver, copper acetate.

РОЗДІЛ 14

ДОСЛІДНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Антонова Вікторія Дмитрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0788-5505,
молодша наукова співробітниця,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: anaisant196@gmail.com

Сторінки історії видавничої діяльності Мистецького українського руху (Німеччина, 1945–1948):до 80-річчя створення

Висвітлено значення видань Мистецькогоукраїнського руху (МУР) у повоєнній Німеччині (1945–1948) як унікального культурного феномену. Наголошено на потребі збереження, дослідження та введення до наукового обігу книжкової спадщини української еміграції, що формувала альтернативну історію літературного та мистецького процесу поза радянськими межами, відображаючи національну ідентичність і культурну тяглість.
Ключові слова: Мистецький Український Рух (МУР), українська еміграція, книговидання, Ді-Пі табори.

Діяльність МУРу у повоєнній Німеччині (1945–1948 рр.) є непересічним явищем в історії української культури та літератури. Час після Другої світової війни став для українців своєрідною точкою кристалізації національного духу, ідентичності та культурної самосвідомості у надзвичайно складних умовах у таборах переміщених осіб (Ді-Пі) Західної Німеччини.Видавничі практики, започатковані українськими митцями в еміграції, сьогодні становлять не лише історичну й культурну цінність, а й важливий науковий ресурс. У зв’язку з 80-річчям заснування МУРу, питання збереження, вивчення і введення в науковий обіг видань того періоду набуває особливої актуальності.

Мистецький український рух офіційно розпочав своє існування 25 вересня 1945 р. в місті Фюрт (Баварія) із підписанням відповідної декларації. До ініціативної групи, яка стала ядром МУРу, входили визначні інтелектуали та митці: Іван Багряний, Віктор Петров (Домонтович), Юрій Косач, Ігор Костецький, Іван Майстренко, Юрій Шевельов. Загальна кількість учасників сягала приблизно 70 осіб. Ентузіасти руху прагнули не лише зберегти українську культуру у вигнанні, а й створити умови для її розвитку у чужому соціокультурному середовищі.

Табори Ді-Пі стали осередками потужного культурного життя. У них відбувалося активне книговидання, створення часописів, альманахів, літературних збірок.Серед них – три збірники і один альманах МУРу, які репрезентують різноманіття мистецьких позицій та естетичних підходів митців того часу. З діяльністю МУРу пов’язаний журнал «Арка», що видавася у Мюнхені з липня 1947 р. до травня 1948 р., який дру-

кував літературні твори і статті, присвячені культурі й мистецтву. У надскладних матеріальних і побутових умовах українська інтелігенція зуміла збудувати власну видавничу інфраструктуру, започаткувавши видавництва.Поезія, проза та статті високого художнього рівня видавалися під маркою «Золота Брама».

Книжкова культура української еміграції повоєнної доби в Європі є винятковим феноменом:українське слово отримало певну свободу – тексти були позбавлені цензурних обмежень, які панували в радянській Україні. У книжках того періоду знаходимо теми, що відображали реальний стан українського суспільства, болісні питання ідентичності, вигнання, втрати й надії на культурне відродження. Відтак, ці тексти є не лише літературними творами, але й історичними документами, що віддзеркалюють емоційний, соціальний та ідеологічний стан української еміграції.

Особливо важливою є програмна доповідь Юрія Шевельова «Чого ми хочемо», де сформульовано головну мету української літератури в нових умовах – «у високомистецькій досконалій формі служити своєму народові і здобувати авторитет у світовому мистецтві». Цей підхід визначив напрям інтелектуального поступу української літератури у вигнанні.

Для сучасного українознавства особливо важливим є вивчення персоналій МУРу – не лише знаних постатей, таких як Іван Багряний, Юрій Шевельов, Євген Маланюк, Улас Самчук, Ігор Костецький, Василь Барка, але й менш відомих митців так званого "другого ряду".Це – Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський, Яків Гніздовський та ін. Їхні творчі біографії розкривають культурний ландшафт повоєнної Європи в українському вимірі, дозволяють відтворити зв’язки, впливи, інтелектуальні кола, що формувалися у таборах Ді-Пі. Таким чином, формування систематизованого корпусу відомостей про цих осіб є не лише історичним обов’язком, а й передумовою для створення цілісної картини літературного та мистецького процесу в умовах вигнання.

Фонд відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ містить рідкісні й раритетні видання, що не мають аналогів в інших колекціях. Зокрема, можна назвати такі видання, як: М. Костомаров. Книга битія українського народу (Авгсбург, 1947), М. Гоголь. Ніч проти Різдва (Мюнхен; Регенсбург, 1945), – книги, що поєднують українську класику з естетикою нового часу та ідеєю європейської приналежності.Також, у ВЗУ зберігаються окремі номери рідкісних періодичних видань: «Вежі» (1947–1948), «Заграва» (1946), «Літаври» (1947), «Літературно-науковий вісник» (1948–1949) та ін.

Ці видання свідчать про намагання відстояти українську ідентичність в умовах вимушеної еміграції, зберігаючи культурнийзв’язок з Батьківщиноютаодночасно вбудовуючись у європейський культурний простір. Їх збереження, цифрове опрацювання, введення до академічного обігу та широкого наукового вжитку є пріоритетом не лише для окремих дослідників, але й для всієї гуманітарної науки в Україні.

Період Мистецького українського руху в Німеччині (1945–1948) є надзвичайно важливим для формування історії української культури та книжкової справи. Вивчення видавничої діяльності українських митців в еміграції, аналіз їхніх публікацій і творчих зв’язків дозволяє відтворити альтернативну історію української літератури, позбавлену радянських ідеологічних рамок тає важливим джерелом для ознайомлення з історією становлення української культури у діаспорі у повоєнний час.

Виявлення цих видань – це збереження культурної пам'яті українського народу. Їх введення в науковий обіг відкриває нові горизонти для дослідників історії книги, еміграційної літератури, націєтворчих процесів. Одне з основних завдань відділу зарубіжної україніки ІК НБУВ – забезпечення доступу до цих джерел, їхнє збереження та наукове осмислення. В перспективі, ця діяльність сприятиме не лише розширенню бази українознавчих досліджень, але й зміцненню культурної самоідентифікації сучасного українського суспільства.

Victoria Antonova,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0788-5505,
Junior Research Fellow,
Department of Foreign Ukrainian Studies,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: anaisant196@gmail.com

Pages of the history of the publishing activities of the Ukrainian Artistic Movement (Germany, 1945–1948): to the 80-th anniversary of its establishment

The significance of the publications of the Ukrainian Artistic Movement (MUR) in post-war Germany (1945–1948) as a unique cultural phenomenon is highlighted. The need for the preservation, research, and introduction into scientific circulation of the book heritage of the Ukrainian emigration, which formed an alternative history of the literary process outside the Soviet borders, reflecting national identity and cultural continuity, is emphasized.
Keywords: Ukrainian Artistic Movement (MUR), Ukrainian emigration, book publishing, DP camps.

Антонюк Тетяна Дмитрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6446-2795,
докторка історичних наук, доцентка,
провідна наукова співробітниця,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: antoniuktd@ukr.net

Світове українство в об'єктиві досліджень науковців діаспори й України

Проаналізовано видання з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, в яких висвітлено різні аспекти історії та діяльності світового українства. Розкрито питання політичної, наукової, освітньої, культурної, громадської, видавничої праці українців у країнах поселення.
Ключові слова: еміграція, діаспора, діаспорознавство, джерела зарубіжної україніки, відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У даному дослідженні розглядається світове українство як феномен, який охоплює всіх українців, що проживають поза межами України, як на етнічних українських землях у складі інших держав, так і в країнах світової діаспори. Термін «світове українство» включає в себе як етнічних українців, так і тих, хто ідентифікує себе з українською культурною спадщиною. З кінця XIX – початку XX ст. розпочалося наукове дослідження української діаспори, яке здійснювалося тривалий час з відомих причин більш успішно в самій діаспорі. З кінця 80-х років XX ст. питання діаспори стали предметом дослідження науковців в Україні, що значно посприяло вивченню й осмисленню української діаспори, подоланню бар'єра між материковою і діаспорною культурами та цілісному сприйняттю українського культурного процесу в світі, незважаючи на місце проживання його творців. Останніми десятиліттями в Україні виникли центри дослідження діаспори, які напрацювали вагомі наукові здобутки, зокрема: Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара Національного університету «Острозька академія» (Острог); Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (Львів); відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ) (Київ); Центр дослідження історії української еміграції та діаспори Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ); кафедра історії світового українства історичного факультету Національного університету імені Тараса Шевченка (Київ) та інші.

У фонді ВЗУ ІК НБУВ зберігається література, видана в діаспорі і в Україні, яка об'єктивно висвітлює історію, життя, діяльність, здобутки, зв'язки світового українства. Серед видань такі, що розкривають історію, діяльність і фонди архівних центрів української еміграції (Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст / Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознав; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського; Канад. ін-т укр. студій при Альберт. ун-ті. Київ: Горобець, 2008. 152 с.; Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ: Темпора, 2008. 688 с.), завдання української еміграції (Ряст О. Сучасна українська еміграція та її завдання. [Б. м.]: [б. в.], 1923. 89 с.), питання закордонного українства в об'єктиві державної політики України (Попок А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики: моногр. / гол. ред. Л. В. Фурта. Київ: Альтерпрес, 2007. 227 с.), історію української еміграції (Назарук О. Про новий тип кирині: причинок до історії еміґрації / вступ від ред. Відень: Накл. «Укр. прапора», 1922. 32 с.; Янківська К. Історія української іміґрації = History of Ukrainian immigration / К. Янківська; вступ [А. Г.] ; обкл. І. А. Янківський. Вінніпеґ: Вид. авторки, 1992. 51 с.).

Численно представлені у фонді ВЗУ видання з історії української еміграції в Канаді. Серед видань такі, що розкривають причини та мотиви еміграції, містять поради переселенцям щодо успішної адаптації в країні поселення, розкривають історію заснування поселень компактного проживання, побут, працю, заснування громадських організацій, освітніх закладів, релігійних громад тощо. Це такі праці: Войценко О. До історії українців у Британській Колюмбії. Вінніпеґ: УВАН, 1972. 46 с.; Gregorovich A. Chronology of Ukrainian Canadian History. Toronto: Ukr. Canadian

Committee, 1974. 64 p.; Прокоп Д. Українці в Західній Канаді: до історії поселення та поступу: збірник цікавих статей і дописів для старших і молоді. Едмонтон; Вінніпеґ: [б. в.], 1987. 548 с.; Luciuk L. Y. Creating a Landscape: a Geography of Ukrainians in Canada / L. Y. Luciuk, B. S. Kordan; cartogr. G. J. Matthews. Toronto; Buffalo; London: Univ. of Toronto Press, 1989. 23 sheet., 3 p.; Марунчак М. Історія українців Канади. Т. 1 / передм. від вид-ва. 2-ге вид. Вінніпеґ: УВАН в Канаді, 1991. 464 с.; Марунчак М. Історія українців Канади. Т. 2 / передм. М. Мандрика. 2-ге вид. Вінніпеґ: УВАН в Канаді, 1991. 512 с.; Дзира О. Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918–1939 рр. / НАН України, НБУВ; наук. ред. Т. Д. Антонюк. Київ: [б. в.], 2020. 260 с. та багато ін.

Серед великої кількості праць з історії української еміграції в США такі, що розкривають етапи, труднощі та особливості українського поселення в цій країні: Стахів М. Наше минуле й майбутнє в Америці: з історії української іміґрації в З'єднаних Державах Америки та її організаційних змаганнь. Скрентон: [Укр. Робітничий Союз], 1950. 91 с.; Куропась М. Історія української іміґрації в Америці: збереження культурної спадщини / пер. на укр. В. Павловський; вступ підготували М. Шуст, Х. Певна; передм. М. Шуст. Нью Йорк: Укр. Музей, 1984. 99 с.; Ethnicity and national identity: demographic and socioeconomic characteristics of persons with ukrainian mother tongue in the United States / ed. O. Wolowyna. Cambridge: Harvard Ukr. research inst., 1986. XII, 175 p.; Subtelny O. Ukrainians in North America: an illustrated History. Toronto; Buffalo; London: Univ. of Toronto Press, 1991. XII, 284 p. Про українців в Америці: враження, поради для іммігрантів повідомляють праці: Кириленко О. Українці в Америці. Відень: Союз Визволення України, 1916. 40 с.; Ясінчук Л. За Океаном: особисті поміченння й переживання за час однорічного побуту в Америці. Львів: Т-во «Рідна шк.», 1930. 259 с.; В країні волі: підручник для нових іміґрантів / передм. від вид-ва. Jersey City: Вид-во Укр. Народного Союзу, 1949. 31 с.

Відомості про українців у державах колишнього СРСР, історія та географія розселення знаходимо у праці: Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / ред. С. П. Клименко; техн. ред. В. І. Бобришева. Житомир: Льонок, 1992. 164 с.; про українців у Німеччині та про Український вільний університет (УВУ) пише В. Карпенко у праці: Українські студії під небом Баварії: мюнхенські враження / вступ. сл. А. Погрібний. Київ: Газ. «Вечірній Київ», 1998. 144 с.

Освіту, виховання, в тому числі й релігійне, в умовах діаспори висвітлено у виданнях: Ванат І. До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині / І. Ванат, М. Ричалка, А. Чума. Пряшів: Союз русинів-українців ЧСФР, 1992. 23 с.; Кисілевський К. Методика навчання української мови й літератури: інструктивний курс. Ч. 1–10. Українська мова. Українська література: Лекції / Шкільна рада УККА; Ун-т українознав. НТШ; Пед. ін-т українознав. [Б. м.]: [б. в.], [б. р.] 92 с.; Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа: вступна лекція на катедру педагогіки з додатком «Практичні вказівки що до переведення діяльного принціпа» та з 2-ма малюнками. Катеринослав; Ляйпціґ: Укр. Вид-во в Катеринославі, 1923. 54 с.; Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Ч. І. Психологія волі і характеру. Лондон: Вид-во Спілки укр. молоді, 1952. 256 с.; Гончаренко І. Як виховувати наших дітей. Вінніпег: Укр. торгівля, 1956. 110 с.; Пастернакова М.

Зайняття в дитячому садку: методичні вказівки / вступ. сл. З. Зелений; обкл. М. Левицький. Торонто: Об-ня Укр. Педагогів Канади, 1959. 80 с.; Українське двомовне навчання в Альберті = Ukrainian bilingual education in Alberta. [Едмонтон]: Мін-во освіти Альберти, 1989. 82 с.; Допоміжні матеріали для вчителів історії / уклав Р. Федевич. Melbourne: Укр. Центр. Шкільна Рада, 1997. 101 с.; Wychowanie dzieci i młodzieży w społeczeństwie demokratycznym (na przykładzie Polski i Ukrainy) = Виховання дітей та молоді у демократичному суспільстві (на прикладі Польщі та України) / Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Drohobycki Państ. Uniw. ped. im. I. Franki; red. nauk. M. Chepil, W. Petryk, M. A. Stradowski. Warszawa: [s. n.], 2013. 246 s. та багато інших.

Отже, видання дослідників з діаспори і України, присвячені світовому українству, дають можливість осягнути феномен української діаспори, відстежити історію перших поселень, їх розвиток, проблеми збереження ідентичності в іншому культурному середовищі, інтеграцію в суспільства проживання та здобутки в різних аспектах діяльності, зв'язки та співпрацю з Україною після 1991 р., допомогу Україні в нинішній воєнній ситуації.

Tetiana Antoniuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6446-2795,
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher,
Department of Foreign Ukrainian Studies,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: antoniuktd@ukr.net

World Ukrainians in the Lens of Diaspora and Ukrainian Scholarship

The article analyses the publications from the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, which cover various aspects of the history and activities of the global Ukrainian community. The issues of political, scientific, educational, cultural, social, publishing work of Ukrainians in the countries of settlement are revealed.
Keywords: emigration, diaspora, diaspora studies, sources of foreign Ukrainian studies, Department of Foreign Ukrainian Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Бондарчук Ярослав Олегович,
ORCID https://orcid.org/0009-0006-5057-3837,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: bondarchukart@gmail.com

Діяльність Олександра Кошиця в еміграції: за матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки

Проаналізовано видання з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, в яких висвітлена діяльність Олександра Кошиця в еміграції. Розкрита його визначна роль в популяризаціїї української музики в світі.
Ключові слова: еміграція, діаспора, музика, композитор

Олександр Антонович Кошиць (1875–1944) – видатний український композитор, хоровий диригент, етнограф, музикознавець і пропагатор української культури за кордоном. Його діяльність у період еміграції стала ключовим етапом не лише в його творчому житті, а й у поширенні української музики в світі. У складних історичних обставинах ХХ століття Кошиць став культурним амбасадором України, який зміг донести багатство національної хорової традиції до найвіддаленіших куточків планети.

Вимушена міграція

Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) у 1917 році українська культура переживала короткий, але інтенсивний період піднесення. Кошиць у цей час став ініціатором створення Української республіканської капели – національного хору, який мав завдання не лише відображати дух молодої держави, а й представляти Україну на міжнародній арені. За дорученням Симона Петлюри, голова Директорії УНР, капела вирушила у світове турне, щоби заявити про існування незалежної української держави, яка боролася за виживання в умовах більшовицької навали.

У 1919 році Кошиць разом із капелою залишає Україну. Починається його еміграційний період, що тривав понад два десятиліття. Спочатку маршрут проліг через Польщу, Чехословаччину, Швейцарію, Францію, Бельгію, Нідерланди, а згодом – Південну Америку, США і Канаду.

Українська республіканська капела як культурна дипломатія

Під керівництвом Кошиця капела стала унікальним культурним феноменом. Перший тріумф відбувся в Парижі у 1920 році, де виконання «Щедрика» Миколи Леонтовича справило велике враження на публіку. Саме завдяки Кошицю ця композиція потрапила до Америки й пізніше отримала англомовний варіант «Carolof the Bells», що й досі виконується в усьому світі. Цей твір став символом українського хорового мистецтва і свідченням його унікальності.

Як описує Володимир Кедровський у своїй книзі «Обриси минулого», виданій у Нью-Йорку у 1966, турне капели було надзвичайно широким: вона дала понад 1000 концертів у десятках країн. Її концерти відвідували дипломати, інтелігенція, політики, а також пересічні глядачі. Преса захоплювалася силою, глибиною і мелодизмом українських пісень. Хор співав як народні пісні, так і твори класиків української музики – Леонтовича, Лисенка, Стеценка, Колесси.

У своїй книзі, автор вказує на непростий та вимогливий характер видатного диригента, який одного разу спинив спів хору посеред виконання композиції «Дударик» бо «не почув душі у співі виконавців».

Кошиць не лише диригував, а й активно займався етнографією, записував українські пісні, адаптував їх для хору, створював нові обробки. У цьому проявилася його глибока любов до народної культури й прагнення зберегти її для нащадків.

Складнощі та виклики еміграції

У книзі «Спогади Олександра кошиця», виданій після смерті композитора у 1947 р. у Вінніпезі (Канада), зазначено, що попри культурні успіхи, матеріальні й організаційні умови були вкрай складними. Кошиць постійно боровся за фінансування, шукав підтримку української діаспори, вів листування з урядовими колами УНР в екзилі. Через фінансові труднощі склад капели змінювався, а врешті у 1924 р. вона фактично припинила своє існування.

Після цього Кошиць залишився за кордоном, перебравшись до США, а пізніше – до Канади. Там він продовжив діяльність як хормейстер, педагог і композитор. Він співпрацював з українськими громадами, організовував хори, викладав музику, писав статті, видавав обробки народних пісень. Його діяльність мала вагомий вплив на розвиток українського культурного життя в діаспорі.

Публіцистична та наукова праця

Кошиць був не лише музикантом, а й дослідником. Під час своїх подорожей він збирав пісенний фольклор, записував спогади, аналізував місце української музики в європейській і світовій культурі. В еміграції він видав низку збірників: «Українські народні пісні», «Щоденники», «Про українське мистецтво», «Спомини» та інші. Особливо цінними є його щоденники, де він детально описував враження від подорожей, зустрічі з відомими людьми, реакцію іноземної публіки на українську музику.

Його твори мали не лише мистецьку, а й наукову цінність. Він документував фольклорні зразки, аналізував їхню будову, розкривав внутрішню логіку українського мелосу, зіставляв українську народну музику з іншими національними традиціями. Це дозволило йому зробити висновок про глибоку оригінальність українського пісенного спадку, що протиставлявся стереотипам про нібито другорядність української культури.

Пам'ять і значення

Повернутися на Батьківщину Кошиць не зміг. І це стало трагедією життя митця. Нестерпна ностальгія, внутрішній опір чужому для нього прагматичному світові спопелили його душу, вкоротили віку. Ці колізії хвилююче розкриваються в добірці листів до друга – В. Беневського (Кошиць, Олександр Антонович. Листи до друга (1904–1931) / О. А. Кошиць; упоряд., комент., вступ. ст. і покажч. імен Л. Пархоменко. Київ : Рада, 1998. 190 с.).

Помер Олександр Кошиць у Вінніпезі (Канада) 21 вересня 1944 року. Його внесок у розвиток української культури важко переоцінити. Він не лише зберіг і примножив українську музичну традицію, а й вивів її на світову арену. У найскладніші історичні часи він став голосом України для світу, репрезентуючи її як незалежну культурну спільноту з глибоким духовним і мистецьким спадком.

Сьогодні ім'я Кошиця носить Київський муніципальний академічний хор, а також музичні школи, фестивалі й конкурси. Його твори вивчають у вишах, а його обробки українських пісень і досі виконуються на концертах.

Отже, Олександр Кошиць уособлює той тип митця, який поєднав талант, національну свідомість, наукову допитливість і виняткову відданість культурі. Його еміграційна діяльність – приклад того, як культура здатна протистояти політичному безсиллю, як митець може стати голосом народу навіть у вигнанні, і як українська пісня здатна торкатися сердець людей будь-якого континенту.

Yaroslav Bondarchuk,
ORCID https://orcid.org/0009-0006-5057-3837,
Candidate of Historical Sciences,
Research Fellow,
Department of Foreign Ukrainian Studies,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: bondarchukart@gmail.com

Activities of Oleksandr Koshyts in emigration: based on materials from the collection of the Department of Foreign Ukrainian Studies

The publications from the collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, which highlight the activities of Oleksandr Koshyts in emigration, are analyzed. His significant role in the popularization of Ukrainian music in the world is revealed.
Keywords: emigration, diaspora, music, composer.

Бурім Дмитро Васильович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2148-2881,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник, учений секретар,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: dmytro_burim@ukr.net

До історії виходу в світ «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького 1943 року

Навесні 1938 року при Українському науковому інституті в Берліні було створено Комісію для складання українсько-німецького й німецько-українського словника. До складу Комісії увійшли професор Зенон Кузеля, доктор Ярослав Рудницький, доктор Сократ Іваницький та ін. До роботи над складанням українсько-німецького словника були залучені як українські, так і німецькі фахівці. Важливу роль відіграв видатний німецький славіст професор Університету Альберта у Кенігсбергу Карл Генріх Маєр. Під час роботи упорядниками словника було використано широке коло джерел та літератури. Фінансувався проєкт Німецьким дослідницьким товариством (Deutsche Forschungsgemeinschaft). 1943 року в результаті багаторічної роботи Комісії вийшов друком «Українсько-німецький словник», найкращий для свого часу, який на певний період задовольнив потребу у такого роду літературі, передусім для української еміграції.
Ключові слова: «Українсько-німецький словник», Комісія для складання українсько-німецького й німецько-українського словника при Українському науковому інституті в Берліні, професор Зенон Кузеля, доктор Ярослав Рудницький, професор Карл Генріх Маєр, професор Іван Мірчук, українська еміграція в Німеччині.

У передньому слові до «Українсько-німецького словника» директор Українського наукового інституту в Берліні професор Іван Мірчук між іншим зазначав: «Українсько-німецький словник став віддавна пекучою конечністю; бо ж досьогочасні словники або перестарілі – їхнє повстання в'яжеться з минулими поколіннями так, що вони стоять далеко позаду впорівень із розвоєм української літературної мови та її слівні – або вони замалі об'ємом, щоб задовольнити навіть дуже скромні вимоги. Тимто Український науковий інститут у Берліні взявся в 1938 р. за працю над обширнішим українсько-німецьким словником і перевів її оцим у чин».

Навесні 1938 року при Українському науковому інституті в Берліні було створено Комісію для складання українсько-німецького й німецько-українського словника. До складу Комісії увійшли професор Зенон Кузеля, доктор Ярослав Рудницький, доктор Сократ Іваницький. В Комісії працювали також тимчасові члени-співробітники: у Берліні (пані Войвод, інженер Фішер, пані Зегніц, З. Тарнавський, І. Тимків, О. Куціль), Бреслау (доктор М. Антонович, І. Ільницький-Занькович), Львові (інженер Е. Храпливий, інженер П. Франко, Ст. Фенюк, доктор І. Калинович), Чернівцях (О. Гузар).Було сформовано також редакційну колегіюсловника, до складу якої були залучені куратор Українського наукового інституту в Берліні професор Антон Пальме, згодом новий куратор інституту професор Георг Герулліс, а також директор інституту професор Іван Мірчук. Визначну роль у справі підготовки та видання «Українсько-німецького словника» відіграв професор Балтійсько-слов'янського семінару Університету Альберта у Кенігсбергу (Baltisch – Slavisches Seminarder Albertus Universität Königsberg Preußen) Карл Генріх Маєр.

Фінансувався проєкт підготовки та видання українсько-німецького й німецько-українського словника Німецьким дослідницьким товариством (DeutscheForschungsgemeinschaft). Комісія для складання українсько-німецького й німецько-українського словника надсилала до Товариства план роботи та кошторис на певний період. Отримувала фінансування. Потім звітувала про виконану роботу.

На початок 1930-х років існувала об'єктивна нагальна потреба у сучасних українсько-німецькому та німецько-українському словниках. Словники були необхідні, з одного боку, для українських науковців, освітян, перекладачів, студентів, широкого кола українських емігрантів, які опинилися на території Німеччини після поразки Української революції 1917–1921 рр., а з іншого боку, для німецьких вчених – фахівців з історії та культури Східної Європи, політиків, військових, інженерів тощо.

Створення Комісії для складання українсько-німецького й німецько-українського словника при Українському науковому інституті в Берліні, роботу з укладання словників доцільно розглядати у контексті міжнародного політичного життя, потенційного залучення до міжнародних політичних та військово-політичних процесів України та Українців. Напередодні та в роки Другої світової війни значно зріс інтерес до Українського питання в Європі.

Справу підготовки та видання Українсько-німецького та Німецько-українського словників доцільно розглядати як складову частину більш широких наукових та політичних процесів кінця 1930-х – початку 1940-х років – політичного та геополітичного характеру, а саме: підготовки до війни в Європі, до війни Німеччини проти Польщі та СРСР.

Варто згадати інші видання, які були підготовлені та вийшли друком наприкінці 1930-х – на початку 1940-х років, а саме: *Rudnyćkyj Ju.* Lehrbuchderdeutschen Sprache

für Ukrainer. Berlin, 1940; *Rudnyćkyj Ja*. Lehrbuchderukrainischen Sprache. Leipzig, 1940. 2. Aufl. Leipzig, 1942; *Rudnyćky jJa.*Ukrainisch-deutschesTaschenwörterbuch. Leipzig, 1941; *Рудницький Я.* Український правопис і правописний словник. Прага, 1942; *Рудницький Я.* Українські місцеві назви (Ukrainische Ortsnamen…). Prag, 1942; *Nakonetschna H.* Deutsch-ukrainischesTaschenwörterbuch. Leipzig, 1939. 2. Aufl. Leipzig, 1941; *Nakonetschna H.* Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer. Leipzig, 1942; *Nakonetschna H. und Ja. Rudnyćkyj* Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch. Berlin, 1940; *Krupnyckyj B.* GeschichtederUkraine. Leipzig, 1939; *Ільницький-Занкович І.* Вчімося військового словництва. Краків, 1941; *Ilnytzkyj-Zankowytsch J.* Deutschesund-ukrainischesFliegerwörterbuch. Berlin, 1938; *Ilnytzkyj-Zankowytsch J.* Deutschesund-ukrainischesMilitärwörterbuch. Berlin, 1939; Deutsch-UkrainischesWörterbuch. Krakau, 1941; *Ярема Я.* Deutsch-ukrainischesHandwörterbuch. Німецько-український підручний словник. Львів, 1941; *Schmidt A.* Ukraine. Land der Zukunft. Berlin, 1939; *Doroschenko D.* Die Ukraine und das Reich 9 Jahrhunderte deutsch-ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. Leipzig, 1941 та ін.

Маючи на меті скласти сучасний Українсько-німецький словник високого рівня, співробітники Словникової комісії прагнули врахувати найновіші тогочасні здобутки філологічної науки, ставили перед собою завдання створення дійсно загально українського словника, який би об'єднував цілу Україну, всіх Українців на рідних землях та в еміграції. Співробітники Словникової комісії використали здобутки Всеукраїнської академії наук в Києві та Наукового товариства імені Шевченка у Львові, а також напрацювання українських вчених-філологів на еміграції.

Під час роботи упорядниками словника було використано широке коло джерел та літератури. В розділі *«Джерела» «Українсько-німецького словника» наведені* використані під час складання словника джерела, література, періодичні видання тощо, серед яких: словники української мови; словники українсько-німецькі та німецько-українські; словники українсько-польські, українсько-російські та ін.; навчальні посібники та підручники; правописна література; твори Тараса Шевченка, наукові праці фахівців-мовників, філологів та літературознавців; рукописні матеріали; періодичні видання: «Вісті Всеукраїнської Академії Наук» (Київ); «Вісті Української Академії Наук» (Київ); газета «Українська Дійсність» (Берлін); журнал «Нація в поході» (Прага); журнал «Нова Хата» (Львів); щоденник «Новий Час» (Львів); журнал «Рідна Школа» (Львів); часопис «Голос» (Берлін); журнал "UkrainischeRundschau" (Відень) тощо.

До роботи над складанням українсько-німецького словника були залучені як українські, так і німецькі фахівці. Було розгорнуто активне листування з метою отримати інформацію, а також попередні напрацювання українських вчених, які до того працювали над складанням словників. Паралельно відбувалось зібрання джерел та літератури.

На першому етапі роботи над словником було необхідно зібрати якомога більше гасел з усіх галузей життя та діяльності людини, суспільства, держави, різних галузей науки тощо. Український науковий інститут в Берліні підготував та опублікував інформаційні матеріали «Комунікати» в справі підготовки «Українсько-німецького словника» та «Німецько-українського словника». В інститутському виданні «Вісті з Українського наукового інституту в Берліні» було опубліковано чотири «Комунікати». У першому Комунікаті, який мав назву «У справі Українсько-

німецького та Німецько-українського словника. Комунікат – поклик до українського громадянства. Ч. І», і був надрукований у першому числі «Вістей» за 1938 рік, між іншим зазначалося: «При Українському Науковому Інституті в Берліні створено окрему Комісію для складення українсько-німецького й німецько-українського словника. Потребу такого словника, що відповідав би сьогочасному розвиткові української літературної мови вже здавна відчували дошкульно українські й німецькі науковці, журналістичні і т. п. круги, бо досьогочасні словники (Кміцикевича, Поповича) неповні й не можуть уже заспокоїти усіх вимог, що їх кладе перед читацькою громадою сучасне життя.

Праця Комісії важка. Це головно тому, що досі немає доброго й повного словника української літературної мови, що на ньому можна було б опертися при складанні українсько-німецького словника. Тому Комісія мусить передусім зібрати й устійнити основну кількість слів, що їх найчастіш можна сьогодні зустрінути в нашій літературній чи договірній мові й щойно тоді зможе приступити до складання згаданого словника. При збиранні українського матеріалу – основи словника задумує Комісія використати як найбільше число друкованих джерел і рукописних збірок.

Комісія вірить, що між українським громадянством в Краю й на еміграції є одиниці, які цікавляться лексикографічною (словницькою) роботою й мають уже деякі призбирані в цьому напрямку матеріали. Комісія прохає цих громадян зголошуватися до співпраці словнику й надсилати їй готові матеріали до використання, чи подавати їй до відома кількість і якість свого матеріалу й умовини співпраці. Зокрема цінні для Комісії фахові термінологічні збірки (напр., технічна термінологія, спортова, комерційна, моряцька й т. п.), що їх можна б у словнику використати в цілості або частинно».

Окрім інститутських періодичних видань, інформаційні повідомлення про діяльність Комісії були розміщені у газетах «Діло», «Час», «Українські вісті» та ін. Малося на меті не тільки поінформувати українську громадськість про початок та перебіг праці над укладанням українсько-німецького словника, створення Словникової комісії тощо, а водночас звернутися до українців, передусім до фахівців-філологів, з проханням про допомогу у справі формування банку українських слів з різних галузей життя та діяльності українців.

У вступній статті до «Українсько-німецького словника» директор Українського наукового інституту в Берліні професор Іван Мірчук так описував роботу Словникової комісії: «Професор доктор Зенон Кузеля й доцент, доктор Ярослав Рудницький поділилися працею таким чином, що перший перейняв букви від «П» до кінця, другий від початку до «О» включно. Професор доктор Карл Г. Маєр мав завдання перевірити німецький текст і узгодити його з українським. Доктор Сократ Іваницький виконував при складанні словника важливі допоміжні завдання. Багатьох українських вчених було залучено до співпраці над словником».

У справі підготовки до видання «Українсько-німецького словника» надзвичайно важливу роль відіграв видатний німецький славіст професор Університету Альберта у Кенігсбергу Карл Генріх Маєр. Підготовлені частини словника Зенон Кузеля та Ярослав Рудницький надсилали до професора К. Г. Маєра для перевірки та виправлення. Після отримання виправлених матеріалів, в текст вносилися правки та передавалися для подальшої роботи до Видавництва Отто Гаррассовіц у Лейпцигу, а вже потім з видавництва – до Друкарні А. Гайне в Ґрефенгайніхен.

1943 року в результаті багаторічної роботи Комісії вийшов друком «Українсько-німецький словник». На другій та третій титульних сторінках словника було приміщена назва українською та німецькою мовами, а саме: *«Українсько-німецький словник. З доруки Українського наукового інституту в Берліні склали Зенон Кузеля і Ярослав Рудницький при співпраці Карла Г. Маєра»*. На звороті третьої титульної сторінці розміщена присвята українською та німецькою мовами: *«Присвячено кураторові Українського наукового інституту в Берліні професорові докторові Георгові Геруллісові»*. Переднє слово до словника написав директор Українського наукового інституту в Берліні професорІван Мірчук. Словник містив більше 40 000 гасел; мавророзділ «Джерела», розділ українського та німецького правопису, а також список скорочень.

«Українсько-німецький словник» Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького 1943 р., що повстав зусиллями українських вчених Комісії для складання українсько-німецького й німецько-українського словника при Українському науковому інституті у Берліні, та чия поява була зумовлена, як об'єктивними науковими та суспільними потребами, так і зростаючим міжнародним інтересом до українського питання в Європі та світі напередодні та в період Другої світової війни, виявився найкращим для свого часу та на певний період задовольнив потребу у такого роду літературі, передусім для української еміграції.

Dmytro Burim,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2148-2881,
PhD in History,
Senior Research Fellow, full secretary,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: dmytro_burim@ukr.net

To the history of the publication of the "Ukrainian-German Dictionary" by Zenon Kuzely and Yaroslav Rudnytsky in 1943

In the spring of 1938, a Commission was created at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin to compile a Ukrainian-German and German-Ukrainian dictionary. The Commission included Professor Zenon Kuzelya, Dr. Yaroslav Rudnytskyi, Dr. Sokrat Ivanytskyi, and others. Both Ukrainian and German specialists were involved in the work on compiling the Ukrainian-German dictionary. An important role was played by the prominent German Slavicist, Professor of the Albert University in Königsberg, Karl Heinrich Mayer. During the work of the compilers of the dictionary, a wide range of sources and literature was used. The project was financed by the German Research Society (Deutsche Forschungsgemeinschaft). In 1943, as a result of many years of work by the Commission, the "Ukrainian-German Dictionary" was published, the best for its time, which for a certain period satisfied the need for this kind of literature, primarily for the Ukrainian emigration.
Keywords: "Ukrainian-German Dictionary", Commission for the Compilation of the Ukrainian-German and German-Ukrainian Dictionary at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, Professor Zenon Kuzelya, Dr. Yaroslav Rudnytskyi, Professor Karl Heinrich Mayer, Professor Ivan Mirchuk, Ukrainian emigration in Germany.

Гальчинський Володимир Леонідович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1042-0773,
провідний бібліотекар,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: GVovik@i.ua

Громадсько-політична, професійна та творча діяльність В. Кубійовича – видатного українського географа, історика, літератора в еміграційний період

Розглянуто питання діяльності В. Кубійовича після його виїзду за кордон на постійне місце проживання у середині 40-х років ХХ століття. Доведено, що роки перебування славетного українського географа, видавця та громадсько-політичного діяча за межами Батьківщини були плідними та результативними. Розкрито перелік його праць, які зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Ключові слова: В. Кубійович, НТШ, УВУ, Мюнхен, Сарсель, книги, праці.

Видатний український географ, видавець, організатор української науки на Заході у 1950–1970 рр. Володимир Кубійович належить до тих українських громадсько-політичних діячів та вчених, які змушені були емігрувати та проживати за межами Батьківщини, через значну загрозу бути засудженими до найвищої міри покарання! Він, через державну пропаганду, сприймався в Радянському Союзі, як поплічник нацистів, а праці, написані ним були заборонені для публікації та поширення на всій території “Країни Рад”. Однак, після появи у 1991 році України на політичній карті світу, його книги та статті стали легальним об'єктом вивчення вітчизняними науковцями. Особливе місце у розкритті різнобічної діяльності вченого належить Олегу Шаблію – заслуженому діячу науки та техніки України, доктору географічних наук. Його книга «Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення / О. Шаблій. Париж;. Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. 704 с. Рис. 41. Фот. 32» являє собою фундаментальну працю. У ній детально розкриваються біографічні відомості про В. Кубійовича, глибоко аналізується багатий творчий доробок вченого. У цій праці вміщено фотографії різних періодів життя славетного українського географа, літературознавця, енциклопедиста, а також світлини його батьків, колег та друзів.

В. Кубійович (народився 23 вересня 1900 р. в місті Нові Санч Королівства Галичини, Австро-Угорської імперії (нині –Польща)) у 1944 р. був змушений переховуватися по польських селах від диверсійної групи НКВС, яку було надіслано до Кракова, з метою його вбивства. З метою уникнути подальших переслідувань з боку сталінсько-беріївського режиму, 1944 р. він емігрував до Парижа, проживши там кілька місяців. У 1945 р. ним було прийнято пропозицію генерала П. Шандрука стати його заступником в, створеному 1944 р., Українському Національному Комітеті (далі – УНК). У березні 1945 р. В. Кубійович був підписантом (разом з генерал-хорунжим П. Шандруком, О. Семененком і П. Терещенком) «Декларації УНК», яка

проголошувала необхідність створення Української національно армії, «що має відновити збройну боротьбу за українську державність». За згодою обох фракцій ОУН, В. Кубійович став, за сумісництвом, представником Західної України в УНК. Його було заарештовано в Німеччині у лютому 1946 року військовослужбовцями США в американській окупаційній зоні, за звинуваченням у колабораціонізмі з нацистською владою та етаповано до Меммінгена. Після шести тижнів ув'язнення В. Кубійовича було повністю виправдано та відпущено на волю. Наприкінці березня 1947 р., за його сприяння, разом з професорами З. Кузелею та І. Раковським, було відновлено діяльність Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) в еміграції, того ж року В. Кубійовича обирають її генеральним секретарем. На загальних зборах НТШ у Мюнхені, які відбулись 30 березня 1947 р., науковець виголосив промову, в якій висловив власну позицію, що український вчений повинен, в першу чергу, займатися питаннями, які пов'язані з проблемами нації. У 1948 р., за ініціативи В. Кубійовича, було створено Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті (далі – УВУ) в Мюнхені, влітку того ж року він разом із З. Кузелею – українським мовознавцем, бібліографом почав редагувати тритомник «Енциклопедії Українознавства – загальної частини». У вересні 1948 р. В. Кубійович був присутнім на з'їзді НТШ у Берхтесгадені, де вшанували пам'ять видатного українського поета, талановитого художника, мислителя – Т. Г. Шевченка.

У 1951 р. Кубійович оселився в Сарселі, поблизу Парижа – там ним було створено український науковий осередок у Франції. Протягом 1953–1985 рр. обіймав посаду голови Європейського відділу НТШ. У 1955 р. В. Кубійович стає генеральним секретарем Головної ради НТШ (цю посаду він обіймав протягом 8-ми років), того ж року, під його керівництвом, став виходити друком багатотомник «Енциклопедія Українознавства – словникова частина» (далі –ЕУ). З ініціативи В. Кубійовича, перші два томи «Української енциклопедії» були опубліковані англійською мовою у 1963 та 1971 рр., відповідно. У 1977 р. проф. В. Кубійович підписав договір з Канадським інститутом українських студій (КІУС) при Альбертському університеті в Едмонтоні про видання ЕУ англійською мовою, покращивши, тим самим, своє матеріальне становище. Натомість, у заповіті, написаному ним у 1980 році, зазначив, що гонорари отримані від КІУС, які він попередньо відкладав, мають бути використані на продовження його наукових напрямів та одержання субсидій для українознавців. 1981 р. В. Кубійович став першим лауреатом Канадської фундації українських студій. 28 вересня 1985 р. в Нью-Йорку, у зв'язку з його 85-річчям, було проведено ювілейну конференцію Загальних зборів Історично-філософічної секції НТШ. Помер В. Кубійович 2 листопада 1985 р. у Сарселі та похований у склепі НТШ цього міста.

Творчий доробок діаспорного періоду життя визначного українського географа та публіциста нараховує близько 30-ти праць. У фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ (далі –ВЗУ) зберігаються книги, написані ним: «Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк: Пролог, 1961. 145 с. (Суспільно-політична бібліотека. – Ч. XI)»; «Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941 = The Ukrainians in the Generalgouvernement, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету / В. Кубійович. Чікаґо: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.». Також книгосховище ВЗУ зберігає такі праці В. Кубійовича: «Мені 70. – Париж – Мюнхен: НТШ, 1970. 135 с.; «Мені 85 /

Наук. т-во імені Шевченка. – Мюнхен: Молоде життя, 1985. 307 с.: портр.»; «Національний склад населення УРСР за переписом 1970 / В. Кубійович. Мюнхен: [б. в.], 1971. 16 с.»; «Етнічні групи південно-західньої України (Галичини) на 1.1.1939 = Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halyčyna-Galicia) 1.1.1939: нац. статистика Галичини / В. Кубійович; vorwort G. Stadtmuller. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. XXV, 173 с.: табл.»; книга англійською мовою «Western Ukraine within Poland 1920–1939 (ethnic relationships). Chicago "Ukrainian Research and Information Institute, Inc.", 1963. 32 p.». У фонді є статті В. Кубійовича: «Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр.»; «Наукове товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр.», опубліковані у журналі «Український історик» 1972 р. Ч. 1–2. С. 27–42 та 1973 р. Ч. 1–2. С. 8–42, відповідно (та окремі книги за назвою цих статей). У фонді ВЗУ зберігається 13-ть томів україномовної «Енциклопедії українознавства», які вийшли друком під редакцією В. Кубійовича: Т. 1, Ч. 1–3, 1949 р. – загальна частина (Мюнхен; Нью-Йорк: Вид-во "Молоде життя") та Т. 2. Ч. 1–10, 1955, 1957, 1959, 1962, 1966, 1970, 1973, 1976, 1980, 1984 рр. – словникова частина (Нью-Йорк; Париж: Молоде життя). Також у фонді є англомовні праці відредаговані В. Кубійовичем: двотомник «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» (Української англомовної енциклопедії): перший том був опублікований у 1963 р., другий у 1971 р.

У книгосховищі відділу зберігається п'ять томів «Encyclopedia of Ukraine» (Енциклопедії України): перші два томи були відредаговані вченим та побачили світ 1984 р. – за його життя та 1988 р. – після смерті науковця (обидві книги надрукували у видавництві університету міста Торонто англійською мовою). У ВЗУ, окрім зазначеної літератури, є в наявності також «Map of Ukraine» – англомовна карта України під редакцією В. Кубійовича, яка вийшла друком у Мюнхені 1977 р.

Отже, В. Кубійович – належить до тих обдарованих вітчизняних діячів культури ХХ століття, які, в силу життєвих реалій та політичної ситуації на Батьківщині, проживши кілька десятків років в еміграції, змогли зробити справжній внесок у скарбницю наукової спадщини України. Видатний вчений, громадсько-політичний діяч під час проживання в європейських країнах реально збагатив українську демографію, географію та енциклопедистику історичну.

Halchinskyi Volodymyr,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1042-0773,
Leading librarian,
Department of Foreign Ukrainian Studies,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: GVovik@i.ua

Public-political, professional and creative activity of the V. Kybiyovych – prominent Ukrainian geography, historian, author in the emigration period

The issue of V. Kubiyovych's activities after his departure abroad for permanent residence in the mid-1940s of XX century is considered. It has been proven that the years of the famous Ukrainian geographer, author, public and political figure stay outside the Motherland were

fruitful and effective. The list of preserved works has been revealed in the fund of the Department of Foreign Ukrainian Studies of the Institute of bibliology of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, has been revealed.

Key words: V. Kubiyovych, NTSh, UFU, Munich, Sarcelles, books, labors

Гордієнко Дмитро Сергійович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2313-9019,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Відділ зарубіжних джерел з історії України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com

Українське мистецтво в європейських шатах

Стаття розкриває сторінку історії українського мистецтвознавства за кордоном першої половини XX ст. Безпосередньо в статті порушено питання використання європейської схеми стилів мистецтва в історії українського мистецтва, спроби вписати історію української культури як складову європейської.
Ключові слова: еміграція, мистецтво, культура, стилі.

Упродовж тривалого часу історія українського мистецтва чи культури загалом як складові елементи входили до викладу загальної історії, хоча вже М. Грушевський у своїй "Історії України-Руси" виділив окремі розділи для розкриття цих тем. Також у мистецтвознавстві виокремлення українського матеріалу з "загальноросійського" відбулося наприкінці XIX ст. Першим, хто чітко виділив український об'єкт історії мистецтва, був Григорій Павлуцький, який у ході підготовки до XI археологічного з'їзду в Києві 1899 р. звернувся до місцевого матеріалу, дослідження якого в 1905 р. вилилося в монографію "Старожитності України", що охоплювала період козацтва таXIX ст.

Розвиток досліджень високого мистецтва України припадає на 1920-ті рр., коли в колах вчених еміграції була здійснена перша спроба дати чітку схему історії української культури, оперту на європейську схему, перший приклад чому дав курс лекцій для студентів Українського технічно-господарського інституту заочного навчання в Подєбрадах, підготовлений авторським колективом під керівництвом Дмитра Антоновича. Вперше він був виданий у 1940 р. в Подєбрадах, згодом двічі перевиданий (у 1947 та 1988 рр.) в діаспорі, врешті в 1993 р. – виданий в Україні, у Києві.

Іван Дзюба наголошував, що в цьому курсі Д. Антонович "без вагань і безоглядно переносить на українську культуру ті принципи систематизації і періодизації культурного розвитку, які виробила на той час західноєвропейська історія культури". З X ст. Д. Антонович виводить розвиток європейського, а з ним і українського мистецтва за мистецькими формами – *стилями*. Мистецтво всіх періодів Європи розвивається в напрямку зміни стилів, вони змінюються однаково в одному порядку, в одних раніше, в інших дещо пізніше, однак у тому самому порядку. При цьому

“більше як сотню років один народ не випереджає другий”, – наголошує дослідник. Д. Антонович пропонує розглядати європейське, а з ним і українське мистецтво в таких стилях та їх послідовності: “*стиль візантійський, стиль романський, стиль готичний* і *ренесанс*”, далі йдуть *барокко, рококо, класичність (empire), еклектизм* і*модерн*.

Однак авторам “Української культури” повністю відійти від соціологічного підходу не вдалося. Так, Д. Антонович зауважує, що візантійський стиль, його різновиди – меровінгський та каролінгський – відповідають часу заснування європейських держав, романський стиль відповідає добі феодалізму, готичний – часу розвитку міст і тій добі, “коли міста перемагали феодальний уклад життя”, ренесанс – добі заснування модерної держави, барокко – епосі станової монархії, рококо – добі просвітленого абсолютизму, класичність (empire) –Французької революції та європейських революцій першої половини XIX ст., відповідно, еклектизм – добі розвитку буржуазії в другій половині XIX ст.

Для українських вчених емігрантів доречність вписати історію української культури в європейський контекст зумовлювалась розумінням факту взаємовпливів культур одна на одну. Погляд на Україну як частину європейського світу давав підстави дивитись на неї з точки зору Європи та тих процесів, зокрема у сфері мистецтва та, ширше, культури, що там відбувались. І для самої Європи, у візії українських вчених-емігрантів, Україна мала стати своєю. Це був, за Юрієм Шерехом, пошук України “не в Україні, а в Європі”.

ДляД. Антоновича цілком очевидно, що з часу запровадження Володимиром Великим християнства як державної релігії в Україні, з кінця X ст. “український народ живе спільним життям з Європою, і на Україні мистецька творчість постійно розвивається в тих самих загальних формах, що і в Європі, але разом із тим у деталях у такій мірі просякає характером української індивідуальності, що перестає бути європейським мистецтвом на Україні, але стає українським мистецтвом європейського народу”.

Серед авторів курсу “Українська культура” поділ історії українського мистецтва за європейськими стилями чітко проведено лише в лекціях самого Д. Антоновича: “Українська скульптура”, “Українське малярство”, “Українська гравюра”, “Українська музика” та “Український театр”. Натомість в інших лекціях цей підхід витриманий не послідовно. Наприклад, дослідник історії української архітектури Володимир Січинський поділяє виклад матеріалу на архітектуру “старих часів” та “новіших часів”, вже в рамках яких виділяє стилі.

Історія власне української мурованої архітектури бере свій початок з часу правління Володимира Великого, з запровадження ним християнства і побудови Десятинної церкви в Києві. В. Січинський не дає стилістичного визначення архітектури кінця X– початку XI ст., лише зазначає, що тоді “у нас переважали зразки візантійського будівництва т. зв. середньої доби розвитку візантійського мистецтва. І надалі дослідник відмічає домінування “візантійських зразків”, які в Україні зазнавали, проте, *романського* впливу, що приходив із Заходу, який посилюється з кінця XI ст. і в XII, що особливо помітно на пам’ятках Чернігова та Володимира на Волині, і згодом – Галича.

З часу “татарських і північно-князівських московських набігів” В. Січинський говорить про впливи готики. Через зазначені погроми й відсутність більших замовлень

на мурована архітектуру, стиль готики“не знаходив відповідного матеріального ґрунту на Україні й мав характер перехідного стилю, тим більше, що візантійсько-українська культура попередньої доби ще довгий час постачала потрібну умілість і вироблені форми”. Відтак у плані і просторових об’ємах архітектура залишається “візантійсько-українською”, частина ж “спричиняється до невеликих конструктивних змін і деталей”. Натомість у цивільну архітектуру, зокрема оборонну, цілковито приходить із Заходу стиль готики, насамперед у більші міста на магдебурзькому праві. Оскільки муніципальне право поширювалося в парі з німецькою колонізацією, готика приходить і в церковне римо-католицьке будівництво в Україні, впливаючи і на східно-християнське, православне будівництво.

В XV–XVI ст. в Україну приходить стиль ренесанс і, як слушно зауважує В. Січинський, його принесли “переважно італійці зі Швейцарії й Венеційської республіки”, що суперечить твердженню про польське посередництво в поширенні ренесансу в Україні (Ігор Шевченко). Прикметно, що саме вежу Корнякта у Львові, побудовану італійцем Петром Барбаною у 1572–78 рр. “у характері вежі Madonna-dell’Oro у Венеції” В. Січинський визначає однією “з найкращих пам’яток ренесансу не тільки України, а й цілої Східної Європи”.

Дальший розвиток української мурованої архітектури В. Січинський чітко проводить за мистецькими стилями: барокко, рококо, класицизм, стиль Людовика XVI, стиль ампір, “академічний класицизм”, в середині XIX ст. в міську цивільну забудову приходить стиль еклектизму, серед різновидів останнього дослідник виділяє зокрема віденський неоренесанс та віденський сецесіонізм. На початку XX ст. в середовищі українських архітекторів поширилася течія відродження “українського архітектурного стилю”, спираючись на мотиви українського барокко та дерев’яного будівництва.

Курс “Українська культура” був новаторським і водночас варіативним. Надалі, наприклад, в “Енциклопедії українознавства” до історії української культури та мистецтва буде використано переважно соціологічний підхід. Натомість у колективних “Нарисах з історії української культури” (Едмонтон, 1984 р.) продовжено і розвинено підходи авторського колективу “Української культури” на чолі з Дмитром Антоновичем. Натомість під совєтською окупацією українська наука не створила систематизованої історії української культури, як не виробила і власної систематизації чи періодизації. Не виробила подібних підходів і сучасна українська гуманітаристика. Відтак підхід Дмитра Антоновича та його колег не лише відображає яскраву сторінку історії української науки за кордоном, а й зберігає евристичний потенціал для дальшого розвитку історії українського мистецтва та культури загалом.

Dmytro Hordiienko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2313-9019,
PhD (History),
Senior Researcher,
Department of Foreign Sources on the History of Ukraine,
M. S. Hrushevs’ky Institute of Ukrainian Archaeography and Sources Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com

Ukrainian Art in European Clothes

The article reveals a page in the history of Ukrainian art history in exile in the first half of the 20th century. The article directly addresses the issue of using the European scheme of art styles in the history of Ukrainian art, attempts to inscribe the history of Ukrainian culture as a component of European one.
Keywords: Emigration, art, culture, styles.

Демченко Тамара Павлівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9308-6170,
кандидатка історичних наук, доцентка,
членкиня Національної спілки краєзнавців України,
заслужена працівниця освіти України,
Чернігів, Україна
e-mail: kafistukr@ukr.net

Ясновська Людмила Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9590-8254,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії України, археології та краєзнавства,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
Чернігів, Україна
e-mail: Lusiajasnovskaja@ukr.net

Формування поглядів і переконань діаспорного дослідника Романа Бжеського за його мемуарами

Проаналізовано неопубліковані мемуари Р. Бжеського «Барвиста історія одного звичайного життя. Роман у трьох частинах» у яких розкриваються фактори, що сприяли формуванню його українських поглядів.
Ключові слова: Роман Бжеський, мемуари, Чернігів, Т. Шевченко, доба Українських визвольних змагань, погляди.

«Трохи дивакуватий, дуже неспокійний і фанатичний ерудит», який «мав рацію у багатьох, багатьох випадках» – так схарактеризував українського політичного та громадського діяча, дослідника, публіциста, за переконанням – радикального націоналіста Романа Бжеського (23.03.1897 (Чернігів) – 4.04.1982 (Детройт, штат Мічіган, США) український історик Ярослав Дашкевич, який справедливо вважав, що творча спадщина Бжеського не втратила свого значення й нині.

Р. Бжеський був активним учасником подій Української революції 1917–1921 рр. Свідченням того є його праця «Млиновецький Р. (один з псевдонімів Автора) Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (про що «історія мовчить»). У незалежній Україні її перевидано двічі: Львів: Каменяр, 1994; Тернопіль: Джура, 2014.

У 2016 р. у видавництві «Темпора» побачила світ підготовлена чернігівськими істориками збірка цього ж автора «Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років». У ній вміщені й мемуари «Згадки з минулого», де стисло йдеться про

дитячі й юнацькі роки. Проте в даній праці авторки будуть посилатися на ще неопубліковані мемуари Р. Бжеського, над якими він працював уже в старості, записуючи спогади у звичайних зошитах. Свою працю мемуарист назвав: «Барвиста історія одного звичайного життя…: Роман у трьох частинах». А після назви зазначив: «Роман оформлений як спогади і як усякі спогади – буде мати “білі плями”… Барвистим буде тому, що епоха, в якій жив герой роману, була хоч надто неспокійна, зате, без сумніву, барвиста».

Так трапилося, що архів Р. Бжеського після його смерті, зокрема, й повний текст «Барвистого роману», опинився у чужих людей і лише у 2013 р. його повернули спадкоємцям. Старша донька, за що ми їй безмежно вдячні, передала копію повної версії мемуарів до Чернігова. У 2027 р. Сподіваємося відзначити 130-річчя від дня народження нашого земляка. Найкращою даниною його пам’яті і подарунком читачам стала б поява гарно виданого «Барвистого роману».

Роман Бжеський з юних літ долучився до українського національно-визвольного руху, зокрема – «Юнацької Спілки», а згодом до Братства самостійників. Він – активний часник Української революції 1917–1921 рр.: очільник місцевої міліції, інструктор Центральної Ради, боєць українських добровольчих загонів, державний службовець, дипкур’єр, розвідник... Після поразки Визвольних змагань жив у Кременці, працював учителем, провадив просвітницьку та публіцистичну діяльність, друкувався в «Літературно-Науковому Вістнику» та «Вістнику», став послідовником ідей Дмитра Донцова. Згодом родина Бжеських виїхала до Німеччини, а в 1950 р. – до США.

У «Барвистому романі» зрілий автор багато уваги приділив факторам, що сприяли формуванню його українських поглядів, що зрештою й стало основою його націоналістичних переконань. Оскільки хлопчик народився у польсько-українській родині, то батько-поляк прагнув виховати сина у дусі польського патріотизму. А мати, читала йому твори Тараса Шевченка. Над долею героїв «Наймички» мама й малий син «плакали щирими, добрими сльозами». Співчуття до скривджених земляків залишилося у Р. Бжеського на все життя і він невипадково згадав про цей епізод у своєму романі.

На хлопчика справила потужний вплив і рідна мова. Хоча освічені чернігівці спілкувалися між собою російською мовою, але в ній було чимало українських слів, а російські нерідко вимовлялися знову ж таки на місцевий лад. Тому малий Роман і не зрозумів спочатку, що Т. Шевченко писав іншою мовою. Згодом, уже в гімназичні роки Бжеський з друзями вдосталь познущалися над вчителями, котрих до Чернігова, направляли переважно з російських губерній, і які не лише не знали мови місцевого люду, але вважали її вживання проявом ворожості до імперії.

Третім важливим фактором, що вплинув на підлітка, варто назвати визначні історичні пам’ятки його рідного міста. Тут доречно згадати, що ні сам Р. Бжеський, ні його донька Маргарита Андраде-Бжеська не знали, де народився герой даного твору. Найбільш ранні його спогади були пов’язані з Шосткою, де тоді працював його батько. Але згідно із записом у метричній книзі нині діючої Катеринінської церкви ПЦУ, що по праву вважається однією з визначних архітектурних пам’яток Чернігова доби І. Мазепи, випливає, що новонароджений Роман був охрещений 16 квітня 1897 р. саме у цьому храмі. Його хрещеними стали дідусь по матері й одна з материних сестер. Польські родичі не визнали шлюб свого нащадка з українкою і жодних зв’язків з чернігівськими родичами не підтримували.

Не меншу зацікавленість і захоплення викликав у юного Романа Спаський собор, що теж, на щастя, дійшов до наших днів і, як раніше, прикрашає історичний центр древнього Чернігова – Вал. З великою повагою згадував Автор і В. Тарновського – відомого мецената, власника колекції українських старожитностей, які заповідав Чернігівському земству. Як усіх юнаків, Р. Бжеського насамперед цікавила багата колекція козацької зброї. Можна легко уявити, як він, мов зачарований, стояв біля вітрини з шаблею І. Мазепи. Вона нині зберігається в Чернігівському історичному музеї імені В. Тарновського. Нещодавно виставлена в одному з відомих музеїв Лондона ця реліквія стала сенсацією в Європі.

Варто сказати й про книги, які читав в гімназичні роки Р. Бжеський. Їх було надзвичайно багато: обсяг публікації дозволяє назвати лише найважливіші, що впливали на нього: це твори класичної української літератури.

Не можна не згадати про друзів та однодумців Романа Бжеського. у «Барвистому романі» він зафіксував чимало цікавої інформації про них. Це Василь Елланський (В. Еллан-Блакитний), Аркадій Казка, Павло Тичина, діти одного з чернігівських журналістів, редактора, а згодом секретаря «Земского сборника Черниговской губернии» Івана Вороньківського (Коновала) – Віктор та Нуся (Інна). Вже перебуваючи в еміграції Р. Бжеський, листувався із своїм земляком Євгеном нацьким, якому випала така ж доля – стати вигнанцем.

У міжвоєнний період Р. Бжеський мешкав у Кременці, де провадив просвітницьку та публіцистичну діяльність, друкувався в «Літературно-Науковому Вістнику» та «Вістнику», став послідовником ідей Дмитра Донцова. Він заарештовувався польською владою за приналежність до українського націоналістичного підпілля.

У роки Другої світової війни співпрацював із газетою «Волинь». Згодом, уже на еміграції – спочатку в Німеччині, а потім (до кінця життя) – у місті Детройт.

За своє життя Р. Бжеський написав та власними силами надрукував кількадесят праць переважно публіцистичного ґатунку – з історії України, літературознавства, політології та філософії.

Будучи вихідцем із північно-східної України, довгий час перебуваючи у вирі бурхливих політичних дискусій та подій Роман Бжеський власним життєвим шляхом об’єднав добу Українських визвольних змагань початку ХХ ст., міжвоєнний та період Другої світової війни.

Сучасники вважали його безкомпромісним полемістом, не завжди справедливим до своїх опонентів та навіть і однодумців.

Роман Бжеський належить до покоління, активних представників якого більшовики виганяли з Батьківщини, знищували фізично, тримали в таборах ГУЛАГ’у, населення всіляко залякували, перетворюючи на «рабсилу». Радянська влада, утвердившись на теренах України, до уваги брала, насамперед, політичну лояльність до режиму, відданість комуністичній партії та її вождям, а не знання, вміння, енергію громадян.

Відтак українська політична й культурна діяльність можлива була тільки за межами СРСР, де емігранти – наддніпрянці й наддністрянці – гуртували свої сили для боротьби за незалежну Україну.

Востаннє Роман Бжеський відвідав рідний Чернігів наприкінці серпня – на початку вересня 1918 р., коли виступав на організованому «Просвітою» вечорі, присвяченому пам’яті гетьмана І. Мазепи. Тоді юнак «підкреслив гарячу любов Мазепи до України та бажання її щастя», прагнення «визволитись з залізних пазурів Москви».

У лютому 2016 р., відповідно до розпорядження міського голови на виконання законодавства про декомунізацію, у в місті над Десною з'явилися вулиця та провулок імені Романа Бжеського, а принаймні з частиною його творчого доробку може ознайомитися кожен бажаючий.

Tamara Demchenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9308-6170,
Candidate of Sc. (History), Associate Professor,
Member of National Union of Local Historians of Ukraine,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
e-mail: kafistukr@ukr.net

Luydmila Yasnovskaja,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9590-8254,
Candidate of Sc. (Ph.D. in History),
Docent, Docent at Department of History of Ukraine,
Archaeology, and Regional Study,
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium",
Chernihiv, Ukraine
e-mail: Lusiajasnovskaja@ukr.net

Formation of views and beliefs of the diaspora researcher Roman Brzeski based on his memoirs

The unpublished memoirs of R. Brzeski "A Colorful Story of an Ordinary Life…: A Novel in Three Parts" are analyzed, revealing the factors that contributed to the formation of his Ukrainian views.
Keywords: Roman Brzeski, memoirs, Chernihiv, T. Shevchenko, the era of the Ukrainian liberation struggle, views.

Дзира Олеся Іванівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3928-3824,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: dzyraolesya@gmail.com

Науковий доробок українських діаспорних вчених під прицілом радянської періодики кін. 1960–1970-х рр.

Проаналізовано статті про наукову діяльність діаспорних учених у «Зарубіжних виданнях про Україну» (кін. 1960–1970-х рр.), які базувались на матеріалах фонду спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР.
Ключові слова: спецфонд Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, «Зарубіжні видання про Україну», науковці української діаспори.

З ідеологічних міркувань доробок діаспорних учених у радянський період не був об'єктом досліджень тогочасних вітчизняних науковців. Поодиноким винятком стало періодичне видання відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний бюлетень», розраховане на службове користування, що маловести «ідеологічну війну з імперіалізмом». Його автори прискіпливовивчали зарубіжну україніку, а потім критикували та свідомо надавали негативніоцінки результатам досліджень діаспорних учених.

На сторінках бюлетеня розглядалися роботи українських дослідників за кордоном з різних галузей соціальних і гуманітарних наук. Найбільше публікацій у ньомуз історичної тематики, серед яких виділяються статті М. Котляра, котрий студіював добу українського середньовіччя, етногенез слов'ян тощо. У рецензіїна книгу М. Чубатого «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй» (Нью-Йорк; Париж, 1964)він заперечує твердження автора, що Київ на час приходу Олега був центром «сформованої держави»; що анти є «історичними предками українського народу»; що росіяни виникли внаслідок колонізації слов'янами території, населеної фінськими племенами. М. Котляр заявляєпро слабкістьстудій М. Чубатого й наслідування останнім концепції М. Грушевського (Котляр М. Ф. Історія Київської Русі: фальсифікація і факти. *Зарубіжні видання про Україну.*1969, № 2. С. 47–61). Аналізуючи працю В. Щербаківського «Формація української нації» («Визвольний шлях», Лондон, 1965, № 1; 1970, № 7–8), київський науковець знову наполегливо обстоює міфпро три братні народи, підтримує офіційний радянський погляд на давньоруську мову (Котляр М. Ф. Ще одна фальсифікація історії формування української народності.*Там само.*1970, № 3–4. С. 81–91).

Провідним контрпропагандистом у ті роки був Р. Симоненко, завідувач відділу зарубіжної історіографіїз 1969 по 1978 р., який поряд з історичними аспектами розглядав політологічні проблеми, головним чином ідеологічного змісту. Він правильно розцінює діяльність українських суспільно-політичних організацій із згуртування антирадянських світових сил, що має сприяти розпаду Радянського Союзу, усвідомлюючи, що еміграційні організації проголошують себе виразниками та «менторами» інтересів України. Через це Р. Симоненко, вміло спотворюючи факти, намагається максимально спаплюжити та очорнитидіяльність провідних проукраїнських організацій за кордоном. Він «досліджує» документи таідеологічні праці членів Організації українських націоналістів за кордоном,Закордонного представницького уряду Української Головної Визвольної Ради, зокрема роботу А. Камінського «За сучасну концепцію української революції» (Мюнхен, 1970) та статті з журналів «Визвольний шлях», «Сучасність», «Український самостійник» (Симоненко Р. Г. Про сучасну політичну платформу українського буржуазного націоналізму. *Там само.*1970, № 3–4. С. 3–23), аналізує публікації з історії ОУН (Симоненко Р. Г., Трощинський В. П. ОУН та її сучасні фальсифікатори (З приводу книги «Євген Коновалець та його доба»). *Там само.*1977, № 4. С. 17–28). Серед усіх діаспорних дослідників контрпропагандист виділяє постать О. Пріцака, зокрема непокоїться його впливом на діяльність Українського наукового інституту Гарвардського університету(Симоненко Р. Г. Черговий план ідеологічних диверсій українського буржуазного націоналізму та його реалізація. *Там само.* 1975, № 3. С. 3–36).

Мовне питання розглядали І. Білодід та А. Грищенко.Вони «розвінчували» «міф про «пригноблення» української мови», який буцімто створювали діаспорні україно-

знавці О. Горбач, Я. Славутич, Ю. Тарнавський. З погляду Білодіда, їхні видання позбавлені правдивої інформації про мовну політику в СРСР (Білодід І. К., Грищенко А. П. Мовний камуфляж буржуазних ідеологів. *Там само.* 1975, № 2. С. 3–13).

Літературознавчими працями займались В. Миктась, В. Лук'янова. В. Микитась досліджує життя та творчість Б. Кравцева, що виступив проти ленінського принципу партійного керівництва літературою та основного методу радянської літератури й мистецтва – соціалістичного реалізму. Розглядаючи видання «Шістдесят поетів шістдесятих років» (Нью-Йорк, 1967), В. Микитась називає оцінки Б. Кравцева фальсифікаторськими та однобокими. Також він переповідає зміст статей Б. Кравцева в «Сучасності», що свідчать про боротьбу поколінь у письменницьких колах і несправедливо звеличують, на думку В. Микитася, розкритиковану старшим поколінням творчу молодь. Загалом стаття В. Микитася доволі пізнавальна і швидше відображає основні положення доробку Б. Кравцева, ніж агресивно його критикує (Микитась В. Л. Вигаданий «конфлікт поколінь» та його трубадур Богдан Кравців. *Там само.*1970, № 3–4. С. 24–37). В. Лук'янова аналізує упорядковане А. Г. Горбач видання «Криниця для спраглихта інші українські оповідання» (Тюбінґен, 1970), що є перекладом кращих українських авторів радянського періоду німецькою мовою. Рецензентка закидає упорядниці «тенденційний» підбір творів, уривків і нібито навмисні вади перекладу. Також критикує запропонований А. Г. Горбач принцип періодизації української літератури за 3-ма письменницьким генераціями – 1920-х, 1940-х, 1960-х рр., що протиставляється тогочасній радянській періодизації, нерозривно пов'язанійіз Жовтневим переворотом, п'ятирічками, Другою світовою війною, відбудовою народного господарства (Лук'янова В. П. Українська новела в кривому дзеркалі західнонімецької антології. *Там само.* 1970, № 3–4. С. 69–80).

Релігієзнавчого напряму торкнувся у своїй статті Б. Садурський, який заперечує утиски релігійних спільнот у СРСР. При цьому репресованих церковнослужителів він називає кримінальними злочинцями, а українську церкву – сектою. На відміну від діаспорних учених автор схвалює обов'язкову реєстрацію релігійних громад органами державної влади й заперечує тотальний контроль над усіма сторонами релігійного життя, так як і «політику державного атеїзму» в СРСР, про яку писав Б. Боцюрків. Діаспорні вчені доводили, що Московська патріархія працювала на радянський режим, проводила «русифікацію», а у зовнішніх міжцерковних зв'язках просувала інтереси радянської держави. Автор називає це фальсифікацією, а Українську автокефальну православну і уніатську церкви – «неіснуючими». Відверто бреше про зв'язки УАПЦ з вигаданою «Спілкою визволення України», називає владик Полікарпа, Іларіона, Мстислава «прислужниками нацистів», а всі діаспорні релігієзнавчі дослідження такими, що мають на меті підірвати авторитет Радянського Союзу на міжнародній арені (Садурський Б. А. Правове становище церкви в СРСР у кривому дзеркалі «радянології» та «українознавства». *Там само.*1976, № 1–2. С. 42–52.).

Культурологічні студії Б. Стебельського, Д. Горняткевича, Г. Костюка, Й. Гірняка зазнали критики з боку Л. Демиденко. Остання наголошує на єдиному культурно-історичному процесі українського та російського народів, заперечуючи будь-які утиски української культури за радянських часів (Демиденко Л. А. До чого закликають «захисники» української культури. *Там само.*1969, № 2. С. 12–18).

Економічні питання фальсифікував А. Демківський, юридичні – Б. Садурський.

У рубриці «Із зарубіжної хроніки» подавалися короткі інформативні публікації, у тому числі про вихід нових книг у діаспорі, наукову, освітню та громадську актив-

ність діаспорних учених тощо. Також час від часу бюлетень друкував перелік бібліографії зарубіжної україніки.

Отже, згадані вище статті представлені як у вигляді історіографічних, літературознавчих оглядів певних явищ та подій, так і у вигляді рецензій на діаспорні видання. Їх автори, тогочасні радянські контрпропагандисти, за розпорядженнями директивних органів готували «дослідження», спрямовані на критику та фальсифікацію фактів, викладених діаспорними науковцями. Все, що для діаспорних громадських та наукових діячів стояло на сторожі українських національних цінностей, заперечувалося офіційною ідеологією, спрямованою на стирання будь-яких ознак національної самобутності.

Olesya Dzyra,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3928-3824,
PhD (History),
Head of the Department of Foreign Ukrainica,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: dzyraolesya@gmail.com

The scientific achievements of Ukrainian diaspora scholars in the crosshairs of the Soviet periodicals of the late 1960s and 1970s

The articles about the scientific activity of diaspora scholars in «Foreign publications about Ukraine» (the late 1960s and1970s), which were based on the materials of the special storage fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, were analysed.
Keywords: special storage fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, «Foreign publications about Ukraine», scientists of the Ukrainian diaspora.

Дзюбич Світлана Андріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2524-6843,
науковаспівробітниця,
відділнаціональноїбібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: lana7422@ukr.net

Діаспорні видання Лесі Українки:бібліографічно-джерелознавчий аспект

У статті проаналізовано діаспорні видання творів Лесі Українки за матеріалами науково-бібліографічного видання «Леся Українка, 1884–2024» відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Висвітлено бібліографічно-джерелознавчий аспект діаспорних видань.
Ключові слова: Леся Українка, діаспорні видання, науково-бібліографічне видання.

Переосмислення сучасною наукою життя і творчості Лесі Українки в контексті суспільних і культурно-мистецьких процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст., видання

праць дослідників-лесеукраїнкознавців дало змогу по-новому поглянути на питання систематизації та вивчення джерел формування науково-бібліографічних джерел.

Зважаючи на ці чинники, відділ національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського під керівництвом д-ра філол. наук, проф. С. С. Кіраля завершив підготовку першого тому «Твори Лесі Українки» 4-томної наукової бібліографії видань творів та праць про життя і творчість видатної письменниці. У першому томі представлено інформацію про видання творів Лесі Українки, її перекладів, епістолярну, публіцистичну та фольклористичну спадщину, переклади її творів мовами світу. Бібліографічні описи супроводжуються розширеним змістом та анотацією. Довідково-пошуковий апарат видання містить покажчики: назв творів, іменний, покажчик редакторів, укладачів, перекладачів, місць видань. Особливу увагу при формуванні бази даних укладачі зосередили на описі діаспорних видань, зокрема творів Лесі Українки, які уперше представлені у нашому виданні.

До публікацій творів Лесі Українки та праць про неї за кордоном долучалися свого часу Наукове товариство імені Шевченка (Нью-Йорк, Париж, Мюнхен), Інститут дослідів Волині (Вінніпег), Організація Українок Канади (Торонто), Спілка Української молоді (Лондон) та ін. діаспорні товариства та організації.

Виданням творів Лесі Українки опікувалася низка видавництв, навколо яких консолідується українська наукова, освітня й культурна громадськість, зокрема: Видавництво Чарторийських; Видавництво шкільної ради (Нью-Йорк); «Українська накладня» і друкарня К.Г.Редера (Ляйпціг); видавництво Союзу українців у Великій Британії (Лондон); видавництво «Українська критична думка» (Мюнхен). Твори письменниці виходять у серіях: «Загальна бібліотека» у 1920–1923 рр.; «Клясики української та світової літератури», «Українська клясика», «Шкільна бібліотека», «Книгозбір для школи і дому».

Першим повним виданням творів Лесі Українки у діаспорі було видання «Твори : у 12 т.», видане у Нью-Йорку Видавничою спілкою «Тищенко & Білоус» у 1953–1954 рр. (TYSZCZENKO&BILOUS PUBLISHING CO). Як зазначено у передмові «Леся Українка. Від видавництва» це перевидання спричинене великим попитом читачів на твори Лесі Українки та з нагоди 40-річчя смерти великої української письменниці. Фактично це було перевидання творів Лесі Українки у 12-ти томах, що побачило світ у 1927 р. за редакцією проф. Б. Якубського у київському видавництві «Книгоспілка» з «деякими додатками недрукованих творів письменниці» (Українка Леся. Твори : у 12 т. Нью-Йорк, 1953. Т. 1. с. IX), яке нові видавці справедливо вважали «найповнішим і найкращим» на той час. На титульному аркуші у всіх томах збережено прізвище Б. Якубського, за редакції якого вийшли твори Лесі Українки у 1927–1930 рр. Новим перевиданням опікувався знаний діаспорний літературознавець П. Одарченко, про що зауважено у видавничій передмові: «Теперішнє наше видання Творів Лесі Українки виходить під доглядом проф. П.Одарченко» (Т. 1, с. IX).

У першому томі видання уміщено згадану передмову «Леся Українка. Від видавництва» та ґрунтовну вступну статтю П. Одарченка. Видавці зберегли змістовні статті до окремих драматичних творів та поем Лесі Українки українських літературознавців 20–30-х рр., які не втратили своєї актуальності і до нашого часу: Б. Якубського, П. Руліна, А. Харченка, В. Петрова, П.Филиповича, М. Драй-Хмари, А. Ніковського, І. Шаровольського.

В оформленні видання на контртитулах кожного тому подано відомості англійською мовою, а на фронтиспісах уміщено світлини Лесі Українки різних

років. Як ілюстративний матеріал у тому чи іншому томі відповідно до його змісту вклеєно на окремих аркушах на крейдяному папері факсиміле окремих сторінок автографів драматичних творів письменниці: «Кассандра», «У пущі», «Руфін і Пріс-цілла», «Одержима».

В оформленні обкладинки збережено книжкову графіку першого видання, виконану художником М. Алексєєвим (1894–1934). Особливість цього видання полягає в тому, що перший та другий том, які представлять поетичний доробок Лесі Українки, має наскрізну нумерацію творів арабськими цифрами (Т. 1, №№ 1–92; Т. 2, №№ 92–181). Видавці та редактор зберегли без змін коментарі та примітки Б.Якубського, який провів значну роботу з вивчення текстів письменниці, залучивши матеріали з архіву родини Косачів. Другий том містить вступну статтю Б. Якубського «Лірика Лесі Українки на тлі еволюції форм української поезії» та «Алфавітний покажчик» творів. Перевидання творів Лесі Українки на той час було головним джерелом для діаспорних лесеукраїнкознавців й мало велике значення для популяризації творчості письменниці. Про це свідчить і той факт, що це видання оцифроване та розміщене в електронних бібліотеках: «Україніка» (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) та DIASPORIANA.ORG.UA: електронна бібліотека.

Рідкісними виданнями є збірки, знайдені при укладанні нашого видання, на які варто звернути увагу: «Терновий вінець» (Мюнхен, 1946) – видана Едвардом Козаком у серії «Слова на дорогу», який очолював Українську спілку образотворчих мистців у Німеччині; Поезії : (вибрані твори) (Регенсбург, 1946) видану Спілкою «Українське мистецтво» в Реґенсбурзі у серії «Українська клясика» «до 75-ліття зо дня народження поетки» з вступною статтею та під редакцією П. Одарченка, в якій є вірші «Все, все покинуть, до тебе полинуть..» та «Хотіла б я тебе мов плющ обняти…» із зазначенням «Друкується вперше»; «В дитячому крузі : збірочка для дітей зі спогадами про Лесю Українку О. Косач-Кривинюк» (Авґсбург, 1946), що була виданням часопису «Наше життя» серії «Дитяча бібліотека». Цікавою особливістю цієї збірки є її оформлення (машинописний текст, світлина з підписом «Маленька Леся»).

На особливу увагу заслуговує видання збірки «Бояриня» в 1971 р. Організацією українок Канади у Торонто, у якій уміщено заборонену драму в Радянському Союзі та літературно-критичні статті про цей твір М. Драй-Хмари І. Дзюби, Б. Марчука, М.Глобенка, К. Штуля, теж на тоді заборонених в Україні. Тут було опубліковано також і статтю письменниці «Голос однієї російської ув’язненої», написану в оригіналі французькою мовою.

Цього ж року з нагоди 100-річчя від дня народження великої поетеси Союз українців у Великій Британії (Лондон) видав унікальнузбірку «Палкі блискавиці: вибір із творів» із вступним словом та упорядкуванням проф. В. Шаяна.

У 2021 р. у всьому світі вшановували 150-ту річницю від дня народження Лесі Українки. Україна відзначала цю дату на національному та світовому рівняхспільно з ЮНЕСКО. В рамках 40-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО за участі 193 держав-членів ООН було ухвалено внести ювілейну дату до Календаря пам’ятних дат ЮНЕСКО на 2020–2021 рр. (Голос України. 2021. № 35). У зв’язку з цією подією у всьому світі публікувалися твори Лесі Українки. У Бейруті вийшов перший том перекладів прозових творів Лесі Українки арабською мовою у перекладі Імадедділна Раефа з передмовою І. Осташ (Бейрут, 2021); вперше азербайджанською мовою була

видана драма-феєрія «Лісова пісня» (Баку, 2021). Також вийшла збірка вибраних творів Лесі Українки «Вільні іскри мого голосу» (Мілан, 2021) італійською мовою. Авторкою видання стала філологиня-україністка, літературознавиця та перекладачка Віра Дунас.

Отже, варто зауважити, що науково-бібліографічне видання творів Лесі Українки та літератури про неї в діаспорі є ґрунтовною базою для дослідженьу царині лесеукраїнкознавства у контексті сучасних соціальнихтрансформацій.

Svitlana Dziubych,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2524-6843,
Research Fellow,
Department of national bibliography,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lana7422@ukr.net

Diaspora editions of Lesya Ukrainka: a bibliographical and source-based aspect

The article analyzes diasporic editions of Lesya Ukrainka's works based on the materials of the scientific and bibliographic edition "Lesya Ukrainka, 1884–2024" of the National Bibliography Department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The bibliographical and source-based aspect of the study of the editions is highlighted.
Keywords: Lesya Ukrainka, diaspora publications, scientific-bibliographic editions.

Дьякова Олена Василівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7767-0756,
кандидатка історичних наук, доцентка,
провідна наукова співробітниця,
Харківський обласний заклад
«Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»,
Харків, Україна
e-mail: djakova.elena.hnpu@gmail.com

Премія імені Дмитра Нитченка

Статтю присвячено визначеннюпередісторії створення і підставам нагородження премією імені Дмитра Васильовича Нитченка, непересічної людини, відомого поета, літературознавця, захисника української мови. Заснування цієї відзнаки відіграє конкретну позитивну роль для популяризації рідної мови у світі та захисту українського слова.
Ключові слова: Україна, Австралія, Дмитро Нитченко, премія, українська мова.

Сьогодні однією із актуальних державних проблем є впровадження української мови, як переважаючої для спілкування серед населення України. Українська інтелігенція, особливо творча, багато робить для поширення і популяризації українського слова у суспільстві. І це відбувається не тільки в Україні, а й далеко поза її межами, всюди, де живуть небайдужі до своєї мови й культури українці. Боротьба за поширення своєї мови – процес, що триває вже не одне десятиліття і навіть століття.

Чимало українців опинилось на різних континентах нашої планети, зокрема і в Австралії. Виїхати на чужину їх примушували економічні, соціальні, політичні та інші обставини. Натомість часто, опинившись в іншій державі, люди, об'єднані спільною мовою, спільними інтересами, намагалися зорганізовуватися і підтримувати один одного як матеріально, так і духовно.

Згуртовані загальними прагненнями, такі емігранти створювали спілки, залучаючи у своє коло якомога більше прибічників. Поміж них виділяються особистості, які не тільки об'єднували навколо себе однодумців, а й навіть після смерті їх справи тим чи іншим способом продовжують втілюватися у життя. Одним із таких засобів є запровадження премії за цілеспрямовані досягнення у науці, культурі або мистецтві. Серед таких винагород слід виділити премію імені Дмитра Нитченка, яка присуджується за пропаганду українського слова.

Метою даної публікації є висвітлення передісторії її запровадження і підстав для надання.

Про життя Дмитра Васильовича Нитченка написано чимало статей. Нагадаємо лише деякі епізоди діяльності письменника.

Дмитро Васильович Нитченко народився 21 лютого 1905 р. на Полтавщині, багато років жив у Харкові, писав художні твори, вчителював, а у 1943 р., не сприйнявши радянську владу в Україні, разом із родиною емігрував спочатку в Західну Європу, а 1949 р. – в Австралію.

Спільно із такими ж завзятими захисниками української ідентичності п. Дмитро взяв участь у фундації Об'єднання Українців в Австралії (згодом – Союз українських організацій в Австралії). Під егідою цього товариства створено і діє чимало громадських, культурницьких, просвітницьких, спортивних та інших українських організацій країни. У деяких з них Д. Нитченко входив до управлінського складу і відповідав за діяльність преси, інформаційну роботу або шкільну справу.

Маючи педагогічну освіту, Д. Нитченко опікувався відкриттям українських недільних шкіл в австралійських містах, де жило багато його співвітчизників. У цих закладах він викладав українську мову та літературу, складав навчальні плани, писав методичні рекомендації з проведення занять з цих предметів.

Редагування чужих творів стимулювало звернутися до наукової праці – дослідження наукового доробку українських письменників XVIII–XX століть. Крім того, за його редакцією побачило світ 28 книжок авторів української діаспори, декілька літературно-мистецьких альманахів, чимало статей в українських часописах Австралії, Америки, Європи.

Працюючи в Австралії у каменоломнях або на електростанції, займаючись великою громадською роботою, п. Дмитро не припиняв писати й друкувати свої твори. В еміграції ним було видано близько 30 збірників власних віршів і оповідань. Серед них деякі автобіографічного характеру, зокрема дилогія "Від Зінькова до Мельбурна" і "Під сонцем Австралії", численні статті у часописах і альманахах. Також важливими для науковців є його роботи «Елементи теорії літератури і стилістики», «Український ортографічний словник» тощо.

У бережливому ставленні до рідної мови, до своєї української ідентичності п. Дмитро виховав доньок Олександру (відому під псевдо Олеся Богуславець), Галину (у заміжжі – Кошарську) і онука Юрія Ткача (сина Олександри). Усі вони стали україномовними письменниками Австралії.

Віддаючи шану Д. Нитченкові за життя, на Батьківщині його 1991 р. прийняли до Спілки письменників України, нагородили кількома державними преміями – імені Г. Сковороди, імені Л. Українки, Фонду Антоновичів.

1999 р. Д. Нитченко відійшов у вічність.

Цінуючи його заслуги в справі збереження української мови й культури навіть в еміграції, 2000 р. Ліга українських меценатів і родина письменника (перш за все доньки) заснували премію імені Дмитра Нитченка. Ця нагорода присуджується особистостям, що пропагують і захищають українську мову.

У 2010 р. президент Ліги українських меценатівВолодимир Загорій, яка вручає відзнаку, відзначав, що премію імені Дмитра Нитченкаотримують ті особистості, які «віддають багато сил обороні українського друкованого слова, популяризації національної літератури, у кожного в цьому розумінні – свій авторитетний послужний список».

Ця премія є щорічною. Першим у 2000 р. її отримав поет-шістдесятник Микола Ком. На сьогодні винагороду одержало 85 осіб. У їх числі науковці: директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко, доктор філологічних наук Марина Гримич, співробітник Інституту історії України НАН України Олександр Алфьоров, доктор філологічних наук Галина Шумицька, директор Інституту енциклопедичних досліджень Микола Железняк. І навіть російська-українська війна не зупинила організаторів щодо виявлення і нагородження достойників. 2025 р. відзначено таких подвижників української справи, як: авторку навчальних підручників Валентину Коваленко, мистецтвознавицю Людмилу Лисенко, доктора педагогічних наук Василя Шуляра.

Аналізуючи список лауреатів цієї премії, можна побачити, що більшість із них становлять письменники, літературознавці. Серед нагороджених також є редактори газет і радіокомпаній, журналісти, бібліотекари, музейники, директори видавництв, книгарень, шкіл, активісти благодійних фондів. Більшість лауреатів – громадяни України; утім частина з відзначених мешкає в Канаді, Словаччині, Австралії. А така географія дипломантів свідчить, що українське слово використовується на різних континентах, а заснування премії імені Дмитра Нитченкапродовжує справу цієї непересічної людини навіть після смерті щодо збереження української мови і національної ідентичності.

OlenaDiakova,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7767-0756,
Candidate of Historical Sciences, docent-leading researcher,
Regional municipal institution «Kharkiv scientific
and methodological center for cultural heritage protection»,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: djakova.elena.hnpu@gmail.com

Dmytro Nitchenko award

The article is devoted to defining the background of the creation and the grounds for awarding the prize named after Dmytro Vasylyovych Nytchenko, an extraordinary person, a famous poet, literary critic, and defender of the Ukrainian language. The establishment of this award plays a specific positive role in popularizing the native language in the world and protecting the Ukrainian word.
Keywords: Australia, Ukraine, Dmytro Nytchenko, award, Ukrainian language

Казакова Наталія Володимирівна,
ORCID https://orcid.org//0000-0001-6352-1354,
головний бібліограф,
науково-бібліографічний відділ,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
e-mail: astkz27@ukr.net

Біографістика української діаспори у творчості Віталія Абліцова (1946–2024) та Михайла Слабошпицького (1946–2021)

У статті проаналізовано внесок Віталія Абліцова та Михайла Слабошпицького у збереження культурної спадщини української діаспори через біографістику. Досліджено їхню публіцистичну, наукову та видавничу діяльність, зосереджену на популяризації постатей українців у світі. Акцент зроблено на ролі біографічних нарисів у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності
Ключові слова: українська діаспора, біографістика, культурна спадщина, Віталій Абліцов, Михайло Слабошпицький, національна ідентичність, меценатство, журналістика, енциклопедії

«По суті, ніякої історії немає, є тільки біографії»
Ральф Емерсон

У нових історичних умовах, коли Україна не лише виборює свою незалежність, а й активно переосмислює свою культурну й інформаційну ідентичність, особливого значення набувають дослідження, спрямовані на введення в національний обіг духовних і культурних надбань української діаспори. У цьому процесі важливою складовою стає біографістика як інструмент культурної дипломатії, історичної реконструкції та побудови колективної пам'яті. Особливий внесок у розширення цього простору здійснили журналісти, письменники та публічні інтелектуали Віталій Абліцов і Михайло Слабошпицький.Їхня діяльність була спрямована на розкриття постатей українців, які реалізували себе за межами України, але зберегли тісний зв'язок з нею. Вони працювали над тим, щоби постаті української діаспори стали органічною частиною сучасного українського культурного пантеону. Їхнє творче кредо – боротьба з провінційністю, з «хуторянством», за наповнення інформаційного простору України багатогранними прикладами української присутності в світі.

Публікації в журналі «Вавилон-ХХ», газетах «Вісті з України», «Народна газета» (М. Слабошпицький) та альманаху «Державна справа» (В. Абліцов) розширювали тематичні горизонти української гуманітаристики, привертали увагу до біографій таких видатних діячів, як Петро Яцик, Роман Колісник, Степан Мельник, Рамон Гнатишин, Євгенія Пастернак, Ігор Сікорський, Петро Саварин тощо. Це було не просто публіцистикою – це була стратегічна робота з реконструкції українського образу у світі.

У подальшому, з огляду на значний журналістський досвід роботи в газетах «Голос України», «Український форум», Державному комітеті інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, наукові інтереси В. Абліцова зосередились навколо внеску української діаспори у світову інтелектуальну спадщину

та впливу на розвиток світової культури, науки, політики та безпеки. Його дослідження покликані привернути увагу суспільства до проблем розвитку вітчизняної науки. На тлі розробки цієї проблематики В. Абліцов активно популяризує досягнення українських вчених діаспори й України, зокрема публікації про авторів унікального проекту «50 винаходів, які Україна подарувала світу». Як результат – його статті в енциклопедичних виданнях: «Енциклопедія історії України», «Видатні діячі України минулих століть», двотомнику «Народжені Україною» та енциклопедичному словнику-довіднику «Україна в міжнародних відносинах». Особливий інтерес становлять численні публікації дослідника з історії інтелектуальної України, що містять біографічні відомості про українське походження низки лауреатів і номінантів Нобелівської премії.

Першу вдалу спробу біографічної публікації М. Слабошпицького – серію статей, а згодом і книжку про «Марію Башкирцеву» можна вважати початком дослідження письменником біографій діаспоріан. Збіркою біографічних нарисів «Не загублена українська людина» М. Слабошпицький вступив у дискусію з книгою М. Шлемкевича «Загублена українська людина». На прикладі 55 портретів «найкращих людей української діаспори» громадських, культурних, політичних діячів – колишніх комбатантів, редакторів українських видань, журналістів, діячів Пласту, футболіста, членів комітету проєкту «Канадсько-Український бібліотечний Центр», релігійних діячів та ін., він довів, що їхня самореалізація стала успішною завдяки україноцентричности та єдності. Відомості про частину персоналій цього видання поки що не увійшли до довідників та інтернет-ресурсів. Значну частину збірки містять нариси про меценатську діяльність діаспоріян. Це ще один бік відносин М. Слабошпицького і діаспори. Заснована П. Яциком «Ліга українських меценатів» сприяла реалізації багатьох гуманітарних проектів, до яких були залучені сотні громадян Канади, США та ін. країн. Біографічні відомості про них – важлива складова історії культури й освіти перших років незалежностіУкраїни. Особливої цінності цим працям надає факт безпосереднього особистого спілкування автора з низкою діаспорних поетів або з особами з їхнього найближчого оточення. Такий досвід дозволив створити не лише достовірні, а й глибоко емоційно проникливі портрети митців, що є надзвичайно важливим для збереження живої пам’яті про українську еміграційну культуру.

Вагомим є й внесок Михайла Слабошпицького як видавця, який доклав зусиль до повернення в український культурний обіг творів авторів діаспори, раніше маловідомих або недоступних в Україні. Його редакторські коментарі, вступні та післямови супроводжують ці видання важливою біографічною, фактографічною й інтерпретаційною інформацією, що значно розширює контекстуальне поле дослідження еміграційної літературної спадщини.

У творчості Віталія Абліцова та Михайла Слабошпицького спостерігаються спільні тематичні пріоритети, зокрема у виборі персоналій для дослідження: обидва автори присвятили увагу таким постатям, як молодогвардієць Євген Стахів, художник Яків Гніздовський та іншим репрезентантам української діаспори. Такі паралельні публікації не лише взаємно доповнюють одна одну, а й суттєво збагачують біографічний ландшафт досліджуваного матеріалу, сприяючи більш цілісному осмисленню культурного внеску діаспори.

Біографічні енциклопедії В. Абліцова – «Галактика “Україна”», «Український Все-Світ», «Київ», його участь у підготовці національних енциклопедичних видань

формують нову оптику для осмислення ролі українців у глобальних процесах – від науки й техніки до мистецтва й політики. Не менш значущими є документально-художні біографії М. Слабошпицького, зокрема про Петра Яцика, Євгенію Пастернак та ін.

У своїх творах і публічній діяльності обидва автори утверджували українську суб'єктність у глобальному контексті, сприяючи формуванню ширшого світоглядного горизонту для сучасного українського суспільства. Їхня біографістика стала механізмом трансформації культурного простору України – із замкненого на себе у відкритий до світу, в якому українці виступають активними творцями, а не лише реципієнтами глобальної культури.

У нинішніх умовах війни, інтенсивної еміграції, інформаційних викликів та потреби в укріпленні гуманітарного фронту, звернення до доробку В. Абліцова та М. Слабошпицького стає важливим не лише для академічного осмислення, а й для вироблення культурної стратегії держави. Їхня біографістика – це міст між Україною й українським світом, простір інтеграції досвіду, гордості, пам'яті й ідентичності.

Наукове осмислення біографістичної діяльності обох дослідників потребує поглибленого аналізу в контексті історії української культури в еміграції. Наразі триває упорядкування матеріалів до біобібліографії Михайла Слабошпицького, що, як очікується, стане вагомим джерелознавчим ресурсом для майбутніх студій, присвячених українській діаспорі та її видавничій і культуротворчій діяльності.

Nataliya Kazakova,
ORCID https://orcid.org//0000-0001-6352-1354,
Chief Bibliographer,
Scientific and bibliographic department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: astkz27@ukr.net

Biographical studies of the Ukrainian diaspora in the works of Vitaliy Ablitsov (1946–2024) and Mykhailo Slaboshpytsky (1946–2021)

This article explores the contribution of Vitalii Ablytsov and Mykhailo Slaboshpytskyi to preserving the cultural heritage of the Ukrainian diaspora through biographical writing. Their journalistic, scholarly, and publishing efforts highlight prominent Ukrainians worldwide. The study emphasizes the significance of biographical essays in shaping historical memory and national identity.
Keywords: Ukrainian diaspora, biography studies, cultural heritage, Vitalii Ablytsov, Mykhailo Slaboshpytskyi, national identity, patronage, journalism, encyclopedias.

Мицак Софія,
докторкафілософії,
науковаспівробітниця,
Центр європейських студій,
Австралійський національний університет,
Канберра, Австралія
e-mail: sonia.mycak@anu.edu.au

Дослідження історії української літератури в Австралії: літературні журнали в українсько-австралійському літературному полі

Досліджено роль літературних журналів надруковані в Австралії, у виробництві, розповсюдженні та споживанні українсько-австралійської літератури. Період часу охоплює роки з повоєнного приходу українських «переселенців» у 1949 р. до 1991. Обговорюється декілька аспектів, зокрема частота та типи публікацій.
Ключові слова: українські літературні журнали, українська діаспора, автори, видавці, українсько-австралійська література, українська література в Австралії.

Метою цієї роботи є документування художньої літератури, створеної українськими іммігрантами в Австралії, та пояснення основних авторів та їхніхпублікацій.

Особлива увага приділяється не лише історії літературних видань та їхніх авторів, а й діяльності літературно-культурних організацій. Саме першими українськими емігрантами у післявоєнний час було створено різні організації та об'єднання, що сприяли популяризації українського літературного слова.

Після Другої світової війни близько 21000 українців прибули до Австралії як біженці. Вони одразу ж сформували мережеву спільноту та організували соціальні та культурні установи та інфраструктуру. Також процвітало жваве літературне життя. Автори, багато з яких почали писати ще до прибуття до Австралії, писали переважно рідною українською мовою. Вони писали в усіх жанрах, створюючи поезію, прозу, романи, п'єси, мемуари та есеї з багатьох тем та стилів. Літературні тексти створювалися, поширювалися та споживалися в українській громаді, і розвивалася динамічна літературна культура, що включала асоціації письменників та книжкові клуби, концерти та літературні заходи, конкурси, а також видавництво періодичних видань та книг.

У моїй презентації було розглянуто одну з форм літературної продукції в українсько-австралійській літературній сфері – літературні журнали, включено опис та аналіз літературних журналів, що видавалися в Австралії у 1949–1991 рр., наголошено на їх ролі у публікації та популяризації українсько-австралійської літератури.

Sonia Mycak,
Doctor of Philosophy,
Research Fellow,
Centre for European Studies,
Australian National University,
Canberra, Australia
e-mail: sonia.mycak@anu.edu.au

Researching the history of Ukrainian literature in Australia: the role of literary journals in the Ukrainian-Australian literary field

The role Ukrainian literary journals published in Australia played in the production, distribution and consumption of Ukrainian-Australian literature is examined. Time-frame is from 1949 (post-war immigration) to 1991. Several aspects are discussed, including frequency and types of publications.

Keywords: Ukrainian literary journals, Ukrainian diaspora, authors, publishers, Ukrainian-Australian literature, Ukrainian literature in Australia.

Мушкетик Леся Георгіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5958-0044,
докторка філологічних наук,
членкиня-кореспондентка Національної академії наук України,
провідна наукова співробітниця,
відділ української та зарубіжної фольклористики,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: mushketik@ukr.net

Зенон Кузеля як дослідник слов'янського фольклору: компаративні студії

Знаний український учений-енциклопедист Зенон Францискович Кузеля, який тривалий період перебував у європейській еміграції, залишив багату спадщину на терені українознавства і, зокрема, фольклористики. Йому належать ґрунтовні дослідження слов'янського фольклору про угорського короля Матяша Корвіна, видруковані в «Записках НТШ» (1905–1906, тт. 67–70), в яких він на широкому фактологічному матеріалі розглядає мандрівні теми у фольклорі і робить низку важливих теоретичних висновків.
Ключові слова: Зенон Кузеля, слов'янський фольклор, Матяш Корвін, епос, балади, наративи.

Видатний український учений-енциклопедист, мовознавець, етнолог, бібліограф, лексикограф, публіцист Зенон Францискович Кузеля (1882–1952) більшу частину свого життя перебував у європейській еміграції, де проводив активну наукову та громадську діяльність, був членом багатьох українських наукових та ін. осередків, зокрема НТШ, редактором часописів, інших видань, його внесок у різні напрями українознавства є цінним і вагомим.

Серед іншого він активно цікавився і різножанровим фольклором – обрядовим, дитячим, баладами, загадками, переказами, народними віруваннями, а ще історією фольклористики, методами збирання фольклорно-етнографічного матеріалу, антропологією. У 1904–1907 роках він провівтри етнографічні експедиції на Лемківщину, Бойківщину і українське Закарпаття під проводом відомого антрополога Хв. Вовка. Знання багатьох європейських мов та культур дозволяло Кузелі здійснювати ґрунтовні історико-порівняльні дослідження фольклору, які на той час практикували в українській науці, спершу В. Антонович і М. Драгоманов, а згодом – М. Сумцов, І. Франко, В. Гнатюкта ін. Це такі розвідки вченого як «Угорський король Матвій Корвін в слов'янській усній словесності» та «Слов'янські баляди на тему: хлопець перебирається в жіночу одіж або каже занести себе в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести».

Одним із найвизначніших правителів пізнього середньовіччя в Центральній Європі був Матяш Корвінз угорського роду Гуняді,король Угорщини і Хорватії та Богемії, герцог Австрійський (1443–1490) (угор. Hunyádi Mátyás, лат. Matthias Corvinus, словац. Matej Korvín, чеськ.Matyáš Korvín, серб.та хорв.Matija Korvin – за назвою родового герба, на якому зображений крук – лат. corvus), У своєму дослі-

дженні Кузеля іменує його як Матвій Корвін чи король Матвій. Учений свідчить, що згадки про нього збереглися не лише в історичних творах, а й у фольклорі багатьох народів: «Його популярність справдї надзвичайна: про нього знають не лише Угри та його тїснїша вітчина, але також инші народи, що замешкували або замешкують пограничні краї. Сербо-Хорвати осьпівують його у своїх епічних і жіночих піснях, а Словїнці окружили його таким нїмбом героїзму і таємничости, який припадає на долю лише національним героям. Слава його імени і подвигів пішла навіть на північ і удержала ся доніні в оповіданнях українських гірняків угорської і галицької Русі. Згадки про Матвія полишили ся також у Словаків і дали початок балядї, яка розійшла ся по Моравії, Чехах і Лужицькій Сербії» (Записки НТШ. 1905. Т.67. С. 1). Саме ця маловивчена тематика і стала предметом його розлогої розвідки – понад 150 сторінок, надрукованої в чотирьох томах Записок (1905–1906, тт. 67–70). Праця складається з розділів: «I. Вступ. Історичний підклад. 2. Причини популярности Матвія Корвіна. 3. Матвій Корвін у Угрів (Мадярів). IV. Матвій Корвін у Сербів і Хорватів.V. Пїсні й оповіданя про вибір і коронацію Матвія. VI. МатвійКорвін у Словїнців. Загальний характер і історичний підклад пісень. VII. Баляди про Матвія, а спеціяльно баляда: „Матвій освободжує свою жінку з турецької неволі”. VIII. Король Матвій у словенців. Словінські баляди і пісні про Матвія а спеціяльно баляда: „Матвій освобожденний з неволї при помочи доньки турецького царя”. IX. Перекази про сон і поворот Матвія і подібні слов’янські оповіданя про заточених і сплячих лицарів. X. Матвій Корвін у словаків і баляда „Матвій перебраний за жінку зводить неприступну дівчину”.X. Матвій в штучній лїтературі» (Там само).

Дослідження Зенона Кузелі носять міждисциплінарний, а не суто філологічний характер, він враховує історичні факти, соціальну атмосферу,етнографічний контекст, а ще психологію співців і виконавців творів. Тому на початку праці дає розлогий історичний огляд, відомості про військові та інші союзи, битви з турками, а також велику бібліографію про Матяша. Він розважає також над проблемами історизму у фольклорі, а саме про змішування історичних осіб і подій в уснопоетичних текстах різних епох, суб’єктивні погляди, власні критерії оповідачів в оцінці постатей та явищ, що на той час було доволі інноваційним. Дослідник називає також причини популярності короля в різних народів. З одного боку, це всенародна любов до його батька ЯношаГуняді, що був героєм битв з турками, про подвиги якого складено чимало творів, він увійшов до героїчного епосу сербів та хорватів під іменем ЯнкоСибиняна (Сибинянина). З іншого – Кузеля на основі спогадів королівського секретаря Антонія Бонфіні і т. п. вважає, що владника любили за добрий, лагідний характер, справедливе поводження з простими людьми, покарання панів за знущання над народом, з чим важко погодитися, адже той був типовим деспотичним правителем свого часу, обклав країну великими податками, жорстко розправлявся з суперниками і ворогами. А славнозвісним король став уже після своєї смерті, коли в країні почався занепад, руїна. Саме тоді його образ почав ідеалізуватися, а правління трактуватися якмудре, справедливе (прислів’я «Помер Матяш, а з ним і справедливість»). Отже, на формування матяшівської традиції вплинули літописні джерела, збірки анекдотів, проповідей, лубкова література, художні твори. Однак у кожного народу твори про нього набирають національного та місцевого колориту («національзуються»), переплітаються з власною історією, на чому наголошує Кузеля.

Далі дослідник коротко згадує угорську усну словесність про знаного очільника, в якій збереглися лише уривки віршованих творів, натомість існує багато прозових – казок, переказів та легенд, приповідок. Кузеля аналізує юнацькі пісні про Матяша у сербів та хорватів – про стосунки будимского краля і ВукаБранковича (Вогняного змія), взаємини з турками, косівські події, сватання Матіяша, про Барбару (Варвару) тощо. Слід зауважити, що його студії, які ґрунтувалися на великому джерельному, фактологічному матеріалі, були завжди дуже докладними, ретельними, свої висновки він обумовлює численними прикладами з різномовних текстів, спостереженнями вчених. Він докладно і поступово простежує побутування певного сюжету чи мотиву, його контамінації з іншими, образи дійових осіб, звертає увагу на рефрени, мовне оформлення тощо. З. Кузеля свідчить проперехід юнацьких пісень до жіночих чи їх трансформацію в інші твори: про облогу твердині Шабац, про Вука і Матіяша тощо.

Детально розглянув фольклорист дуже популярний у багатьох народів твір про вибір і коронацію Матіяша, почавши з сербської пісні, в якій Янко прибуває до Будима (Буди) з двома синами, королева дає йому золоту корону, її підкидають угору, вона летить і сідає на голову Матяша. Дослідник бачить у мотиві певні відгуки історичних подій, коли король мав виборювати своє право на трон у суперників, у даному випадку це постає як Божийсуд. Мотив зустрічається в українських, польських, німецьких, угорських (скривлений хрест та ін.) версіях. Кузеля наводить приклади з однієї з найдавніших закарпатських збірок казок Ігнатія з Никлович, а щезаписів В. Гнатюка, де Матвій є селянином, русином і служить у ґазди, попа тощо, називає 5 основних моментів у казках: «1. Матвій служить, 2. чудо віщує йому наперед щастє, 3. коронація і метанє корони, 4. війна з Поґань-дівчатем і її смерть при помочи підступу і чудесного коня, 4. спомини про війну з турками і тур. неволю» (ЗНТШ. 1967. С. 45). Водночас більш імовірним нам видається переймання карпато-українських творів від угорців, а не через сербських співців, як вважає учений.

У матяшівському фольклорі З. Кузеля виокремлює нашарування різних епох. І якщо сербські і хорватські пісні мають історичну основу, творилися в часи Матяша Корвіна і з часом забулися, то словенські балади про нього вже не відрізняються від інших європейських, де головне – не особа, яка є лише декоративним елементом, а тема, щочинить враження на слухача, тому він робить висновок, що всі відомі слов'янські балади мали західне – романське і германське походження. Загалом учений аналізує 4 пісні в 14 варіантах, це твір «Матвій освободжує свою жінку з турецької неволі», що була найпопулярнішою; балади про втечу з полону з допомогою дочки султана; про його смерть (покарання за залицяння до одруженої жінки, можливий прототип – ловелас граф Ульріх Ціллі); Матяш забирає свою жінку з пекла.

У словенців збереглися і прозові твори про Матяша, це перекази про його сон і повернення, подібні до західних творів і християнських легенд про сплячих лицарів, які постали під впливом німецьких. Це відомий мандрівний мотив про сон героя з військом у печері, на його повернення вказують певні знаки (довга борода, пташка та ін.).

У словаків поширена також пісня про перевдягненого в жінкуМатвія, який зводить неприступну дівчину.Згадану тематику Кузеля розширює у своїй розвідці «Хлопець, перебраний у дівочу одіж» (Львів, 1906. 38 с.).Він детально розглядає різні варіанти, виокремлює дві групи текстів, які утворилися під впливом дуже популярного західноєвропейського мотиву і, очевидно, постали незалежно одна від одної,

констатує, що до мандрівної теми додалися національні особливості, певні історичні деталі.

Висновки. Зенон Кузеля був, либонь, першим дослідником, який детально проаналізував розглядувану нами тему, показав приклад скрупульозного історико-філологічного аналізу, із застосуванням найсучаснішої тогочасної методи та залученням порівняльного матеріалу різних європейських народів, зробив низку важливих теоретичних висновків, які з часом розвинули і поглибили інші вчені, такі як А. Павел, Б. Беллошіч, І. Графенауер, І. Лукач (словенський фольклор), А. Давід, К. Юнґ, Р. Сеґеді (сербський, хорватський), Й. Ернєї, Я. Коморовскі (чеський), Н. Вархолова (український та словацький), І. Кріза, Л. Мушкетик (угорський та слов'янський).

Lesia Mushketyk,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-5958-0044,
Doctor of Philological Sciences,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Leading Researcher,
Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies
Maxym Rylsky Institute of Art Studies, Folklore
and Ethnology of the NAS of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: mushketik@ukr.net

Zenon Kuzelia as a researcher of Slavic folklore: comparative studies

The renowned Ukrainian scholar and encyclopedist Zenon Kuzelia, who spent a long period in European exile, left a rich legacy in the field of Ukrainian studies and, in particular, folklore studies. He is the author of thorough studies of Slavic folklore about the Hungarian king Matthias Corvinus, published in the „Notes of the Shevchenko Scientific Society" (1905–1906, vols. 67–70), in which he examines traveling themes in folklore based on extensive factual material and draws a number of important theoretical conclusions.
Keywords: Zenon Kuzelia, Slavic folklore, Matthias Corvinus, epic, ballads, narratives.

Палієнко Марина Геннадіївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9098-1142,
докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки,
історичний факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
e-mail: mpaliienko@knu.ua

Срібняк Ігор Володимирович,
ORCID http://orcid.org/0000-0001-9750-4958,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії,
Факультет суспільно-гуманітарних наук,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

Внесок професора Володимира Трощинського у дослідження історії української еміграції і діаспори

Розглянуто основні віхи життя та діяльності доктора історичних наук, професора Володимира Трощинського – відомого дослідника історії української еміграції та діаспори, політичних течій в українському зарубіжжі, етнополітичних процесів та міжнаціональних відносин. Визначено внесок ученого у вивчення діяльності української політичної еміграції в Європі у міжвоєнний період, формування її головних центрів, дослідження закордонного українства.
Ключові слова: Володимир Трощинський; історія української еміграції, українська діаспора; історіографія.

Постановка проблеми. Здобуття Україною незалежності у 1991 р. причинилося до значної активізації наукових дослідів історії української еміграції та діаспори, які проводилися зусиллями кількох істориків, серед яких В. Трощинському належить особливе місце. Справа в тім, що він одним з перших усвідомив потребу наукової розробки нових дослідницьких проблем, і зокрема тих, які стверджували місце України як частини Європи і світу, конечну потребу повернення з небуття цілого пласту історичних знань та імен тих наших земляків, які опинившись за кордоном на становищі політичних емігрантів, продовжували боротьбу за українську незалежність.

В. Трощинський доклав максимальних зусиль для налагодження зв'язків з українським зарубіжжям, сприяючи розвитку діалогу між материковою Україною і діаспорою, свідченням чому стало започаткування кількох значущих у науковому відношенні спільних проєктів. Крім того, завдяки процесу розсекречування архівних фондів, які десятиліттями перебували на зберіганні у радянських спецсховищах, стало можливим наукове дослідження тем, пов'язаних з історією Української державності, громадсько-політичною, культурною і науковою діяльністю української еміграції у різних країнах світу. В. Трощинський став власне одним з першопрохідців цієї архівної «ниви», опрацювавши у перші роки посттоталітарної доби зібрання українки і вперше ввівши до наукового обігу значний корпус документів з історії української політичної еміграції.

Виклад основних матеріалів дослідження. Звертаючись до витоків формування вченого, зазначимо, що після закінчення 1973 р. історичного факультету у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, В. Трощинський спочатку працював стажистом-дослідником в Інституті історії АН УРСР, а в 1978 р. перейшов на роботу до Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, в якому пройшов основні щаблі кар'єри науковця – від молодшого до провідного наукового співробітника. Протягом першої половини 1990-х рр. В. Трощинський працював у Інституті соціології НАН України, обіймаючи посади завідувача сектора і відділу.

Професійна діяльність В. Трощинського в різних академічних структурах була позначена вагомими здобутками, ним були підготовлені та захищені дві дисертації – кандидатська (1978 р.) і докторська (захист останньої відбувся у 1994 р. в Інституті

української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Докторська дисертація В. Трощинського на тему «Міжвоєнна українська еміграція як історичне і соціально-політичне явище» стала помітним явищем у розвитку української історичної науки, започаткувавши окремий напрям досліджень з історії української політичної еміграції і зробивши її автора засновником наукової школи, в рамках якої працювала ціла низка українських дослідників.

Відзначимо, що наукова вага монографії В. Трощинського «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище» (1994) полягає у здійсненні комплексного аналізу історії та соціально-правового становища української політичної еміграції в Європі у період між двома світовими війнами, визначенні важливих аспектів функціонування українських громадсько-політичних та культурно-освітніх осередків за кордоном. Автором були визначені головні центри і «периферійні» осередки української політичної еміграції в Європі, з'ясоване соціальне становище і правовий статус українських емігрантів у країнах перебування. При цьому особлива увага була зосереджена на вивченні політичної діяльності міжвоєнної української еміграції як загалом, так і кожної з чотирьох основних її ідеологічних течій (ліберально-демократичної, соціалістичної, монархістської, націоналістичної). Аналізуючи тенденції розвитку політичних процесів в українському еміграційному середовищі, автор монографії дав свою оригінальну візію загального і специфічного у «багатоголоссі» українців, які належали до різних ідеологічних таборів, розкрив форми і механізми реалізації політичних устремлінь представників кожної зі згадуваних течій, а також їх вплив як на загальну масу емігрантів, так і на тогочасну ситуацію в Україні. Цінність цієї монографії В. Трощинського збільшується й використанням широкого кола архівних документів, більша частина яких була вперше введена до наукового обігу.

У 1996 р. В. Трощинський перейшов на державну службу, обійнявши посаду першого заступника міністра у справах національностей та міграції (згодом – першого заступника голови Державного комітету України у справах національностей та міграції). З 2000 р. продовжив свою діяльність вже на викладацькій ниві, працюючи професором кафедри соціальної і гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України. Організаційні та лідерські здібності науковця знайшли належне застосування – у цьому навчальному закладі він посідав відповідальні посади декана факультету вищих керівних кадрів (2002–2009) та першого віце-президента (2009–2011).

Попри завантаженість навчальною та організаційною роботою В. Трощинський продовжував свої наукові студії, брав активну участь у підготовці та атестації наукових кадрів, рецензуванні та опануванні дисертаційних досліджень, був членом редакційних колегій та автором публікацій «Українського історичного журналу», періодичного наукового збірника «Українська діаспора», заступником головного редактора «Енциклопедії української діаспори».

Здійснюючи наукові дослідження, активно співпрацюючи з вченими у галузі історії, соціології, міжнаціональних відносин – В. Євтухом, В. Маркусем, А. Попком, А. Шевченком та ін., В. Трощинський брав участь у реалізації важливих наукових та науково-популярних, освітніх проєктів, пов'язаних з вивченням зарубіжного українства. Зокрема, 1999 р. у серії «Україна крізь віки» побачила світ праця В. Трощинського та А. Шевченка, присвячена українській діаспорі. Автори книги

у порівняно невеликому за обсягом виданні зуміли синтезувати значний обсяг важливої фактологічної інформації, подавши лаконічні та змістовні нариси про українську діаспору у понад 70-ти країнах світу.

Професор В. Трощинський вагомо долучився й до підготовки навчально-методичної літератури, яка систематизувала та репрезентувала студентському загалу важливу інформацію про українську діаспору. У цьому контексті слід окремо згадати навчальний посібник «Закордонне українство» (Київ, 2005) та підручник «Закордонне українство: сутність, структура, самоорганізація» (Київ, 2011), серед авторів яких були В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок. Загалом творчий доробок В. Трощинського налічує сьогодні понад 250 наукових праць в українських та зарубіжних виданнях.

Висновки. Протягом усього періоду своєї професійної діяльності В. Трощинський істотно долучався до процесу підготовки молодих науковців, виступаючи в ролі як наукового керівника, так і опонента під час захисту кандидатських та докторських дисертацій. Завдяки багатолітній науковій, організаційній та педагогічній праці сформувалася наукова школа професора В. Трощинського, яка нараховує кілька десятків вчених, які сьогодні продовжують працювати у сфері історії та державного управління, передаючи свої знання молодшим поколінням дослідників, розвиваючи та збагачуючи історіографічну традицію вивчення зарубіжного українства.

Maryna Paliienko,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9098-1142,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Archival Studies
and Special Branches of Historical Science,
Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
e-mail: mpaliienko@knu.ua

Ihor Sribniak,
ORCID http://orcid.org/0000-0001-9750-4958,
Doctor of Historical Science, Professor,
Head of World History Department,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine
e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

Professor Volodymyr Troshchynskyi's contributionto the study of the history of Ukrainian emigration and the diaspora

The main milestones in the life and work of Doctor of Historical Sciences, Professor Volodymyr Troshchynskyi, a renowned researcher of Ukrainian emigration and diaspora history, political trends in the Ukrainian diaspora, ethnopolitical processes, and interethnic relations, are examined. The contribution of the scholar to the study of Ukrainian political emigration in Europe in the interwar period, the formation of its main centers, and the study of Ukrainians abroad is determined.

Keywords: Volodymyr Troshchynskyi, history of Ukrainian emigration, Ukrainian diaspora, historiography.

Піскун Валентина Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3817-0852,
докторка історичних наук, професорка,
завідувачка відділу джерелознавства новітньої історії України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: Baturin@ukr.net

Спогади Віктора Приходька як джерело вивчення історії Української революції (1917–1921 рр.): загальнонаціональні та регіональні аспекти

У доповіді йдеться про спогади Віктора Приходька українського громадського і державного діяча періоду Української революції (1917–1921 рр.). Окреслені як регіональні аспекти діяльності автора на Поділлі, так і участь у загальнонаціональному українському русі. Він буч членом Центральної Ради, підтримував Директорію УНР. В еміграції був членом Ради Республіки (1921 р.), викладачем в Українській Господарській Академії в Подєбрадах, підтримував Уряд УНР в еміграції.
Ключові слова: Віктор Приходько, спогади, Поділля, боротьба проти російських більшовиків

Віктор Приходько народився 31 січня 1886 р. в с. Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії. Уже з юнацьких років він долучився до українського національно-просвітницького руху на Поділлі.Із 1911 р. він приступив до роботи службовцем у Подільському губернському земстві, з 1913 року – секретар земського журналу «Экономическая жизнь Подолии». Виконував обов'язки судового слідчого з цивільних справ Кам'янець-Подільського окружного суду. Під час Української революції (1917–1921 рр.) він активно долучився до роботи на регіональному рівні. У травні 1917 року був обраний до Української Центральної Ради, був делегатом на Всеукраїнському національному конгресі 3–6 квітня 1917 р. Упродовж 1917–1918 рр. очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства. З 25 квітня 1918 р. обіймав посаду голови Подільської губернської народної управи, займався організацією українського шкільництва. Тоді ж познайомився з українськими діячами: М. Грушевським, С. Петлюрою, В. Винниченком, П. Чижевським та ін. Підтримав анти гетьманське повстання. Із грудня 1918 р. завідував Відділом судових справ Директорії УНР у Вінниці. У березні 1919 р. переобраний головою Подільського губернського земства. Підписав «Меморандум громадських діячів Поділля», в якому йшлося про недоліки внутрішньої політики Директорії УНР. У грудні 1919 р. призначений Подільським губернським комісаром. У другій половині 1920 р. він опинився на еміграції в Польщі. Став депутатом Ради Республіки, що була скликана у січні 1921 р. у Тарнові. Був керуючим Міністерства фінансів УНР в еміграції у 1922–1923 рр., в той час міністром був П. Чижевський. Збереглося цікаве листування між В. Приходьком і П. Чижевським. У 1924 р. емігрував до Чехословаччини, викладав в Українській Господарській Академії в м. Подєбради. Підтримував Уряд УНР в еміграції. Після Другої світової війни В. Приходько переїхав до США. У 1949 р.

Упродовж 10 років очолював Український Конгресовий комітет Америки. Помер 5 лютого 1982 р. у Нью-Йорку.

Своє становлення як українського діяча він детально опише в спогадах. Над споминами за 1895–1907 роки він розпочав працювати ще у 1926 р., перебуваючи в еміграції в ЧСР. Перше видання побачило світ у 1931 році під назвою «Під сонцем Поділля». Він вважав своїм обов'язком занотувати й відтворити те, в чому сам брав активну участь; показати як розвивався український рух на Поділлі, хто були основні його учасники та яке це мало значення для формування національної самосвідомості людей. У 1967 р. вийшло четверте видання Ч. І. «Під сонцем Поділля.Спогади. Вид. 4. Видавництво «Криниця». Нью-Йорк-Мюнхен, 1967». Обкладинку художньо оформив Яків Гніздовський. У цьому виданні поміщені передмови автора до кожного з видань. У передмові до першого видання (11.III.1931) автор спогадів писав: «Доба є настільки непевна, події на Україні можуть виринути так несподівано швидко, що всі написані дотепер спогади про те, як відбулась недавно – минула боротьба за українську державність, що підчас тих змагань зроблено доброго і скільки було помилок, – мають стати необхідним дороговказом для всіх майбутніх державних діячів» (с. 9).Тому «відтворити образ Епохи» він вважав своїм обов'язком і завданням.

У 1935 р. у декількох номерах часопису «Наша культура» (Варшава) були надруковані спогади Віктора Приходька «Повстання Українського Державного Університету в Камянці на Поділлі». Згодом у 1936 р. були опубліковані окремою відбиткою.

Другу частину спогадів Віктор Кіндратович готував у 1970-х роках. На той час пам'ять уже дещо притупилася, але він все ж намагався відтворити як деталі подій на регіональному рівні, так і важливі загальноукраїнські події. З точки зору концептуальної автор зробив узагальнений висновок: «Україна окупована ворогом, але жива… Краї українські, що боролись за життя і волю, але все ж існували в умовах, при яких могли жити й смогли боротись? Сорок останніх літ – 1926 – 70 – все це знищили! Для Великої України над Дніпром, з Кубанню, – це були прокляті роки в найстрашнішому розумінні, що увійдуть у нашу історію на вікі вічні». На жаль за життя В.Приходько так і не побачив видання цих споминів. Із рукопису вони були опубліковані в Україні: Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. /Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011, 416 с.

Спогади насичені описами подій на регіональному рівні. Автор описує все, що відбувалося під час революції на Поділлі. Конкретизує успіхи і невдачі та причини тих явищ, які розгорталися загалом в країні й на Поділлі. Перед читачем постають активні діячі, що включилися в українську роботу після створення Центральної Ради й проголошення незалежності УНР. Як учасник Національного конгресу зазначає, що «це було величезне свято, свято України». Не оминає й взаємини українців із представниками національних меншин: євреями, росіянами, поляками. Високо оцінює роботу місцевої інтелігенції. Війну України з Росією називає «історична війна України з Росією, що в різних формах і фазах тягнеться й досі». Підкреслює, що «історичною правдою є те, що український народ перший поставив збройний опір комунізмові і большевицькій Росії і ми з погордою можемо дивитись на політиків, що й досі ще не зрозуміли до кінця суті большевизму, їздять до Москви і вірять у «мирне співіснування» з ними.

У спогадах автор окреслює й причини поразки революції. Однією з головних вбачає не лише брак озброєння й кількісні переваги російської армії, а й через хаос, який запустили більшовики в середині країни та зраду частини українських політичних діячів, які пішли на службу до більшовиків.

Valentyna Piskun,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3817-0852,
Doctor of Historical Science, professor,
Head of department of M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Baturin@ukr.net

Memoirs of Victor Prykhodko as a sourse for the study of the history of the Ukrainian revolution (1917–1921): national and religional aspects

There port discusses the memoirs of Viktor Prykhodko, a Ukrainian public and state figure during the period of the Ukrainian Revolution (1917–1921). Itoutlinesboththeregionalaspects of his activitiesin Podillia and his participation in the nation wide Ukrainian movement. He was a member of the Central Rada and supported the Directory of the Ukrainian People's Republic. In emigration, he servedas a member of the Council of the Republic (1921), was a lecturer at the Ukrainian Academy of Economics in Poděbrady, and supported the Government of the Ukrainian People's Republic in exile.
*Keywords:*Viktor Prykhodko, memoirs, Podillia, struggle against Russian Bolsheviks.

Сергійчук Володимир Іванович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4053-1733,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
e-mail: serhijchuk@ukr.net

Діяльність культурно-просвітнього товариства «Кобзар» у висвітленні історії української діаспори в Хорватії

Подається аналіз діяльності Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар» у Загребі у висвітленні проблеми заснування, формування й сучасній діяльності нашої діаспори в Хорватії. В публікаціях українських і зарубіжних науковців представлені основні напрямки досліджень про українську еміграцію до Хорватії, її адаптація до нових умов і збереження власної національної ідентичності на чужині.
Ключові слова: українська діаспора в Хорватії, культурно-просвітнє товариство «Кобзар», Славко Бурда.

Серед зареєстрованих громад нашої діаспори в Хорватії останнім часом активно проявляє себе Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар» у Загребі. Крім участі в багатьох різних культурно-мистецьких заходах, ця громада за ініціативою

свого провідника Славка Бурди зосередила свою увагу на вивчення минулого української еміграції до Хорватії.

Повідомлення, що стосуються подій сучасного українського життя в цій країні друкуються в щоквартальнику «Слово Кобзаря», чисел якого вже вийшло 14. Зрозуміло, що останнім часом до уваги читачів подається насамперед інформація про різні маніфестаційні заходи в Хорватії проти російської агресії, починаючи з 24 лютого 2022 р. В першу чергу подається максимум інформації про перебіг подій російсько-української війни, загострюється увагу на тому, що спектр проблем цієї трагедії для нашої нації не обмежується лише матеріальною підтримкою воїнів Збройних Сил України й вимушених біженців з рідної землі.

Необхідно, аби світ зрозумів, що війна триває не тільки на полі бою, вона особливо жорстко точиться в інформаційному просторі, оскільки підступний ворог застосовує різні маніпуляції для того, аби ввести в оману міжнародну спільноту щодо справжніх причин агресії імперської росії. Це робиться для того, щоб підірвати довіру світу до справедливої боротьби українців за свою свободу, територіальну цілісність і державний суверенітет.

Зрозуміло, що такі публікації стануть основою для майбутніх роздумів істориків і політиків. А от на базі вже перевірених часом документів матеріали різної тематики вміщуються в спеціальних збірниках «Українці Хорватії: Матеріали і документи». Їх уже вийшло в світ сім. Перший появився друком у 2002 році до 80-річчя заснування товариства «Просвіта» в Хорватії й 30-річчя діяльності культурно-просвітнього товариства русинів та українців Загреба. У цьому виданні була вміщена як окреме дослідження про українців у Хорватії за останні сто років стаття Славка Бурди. Про українсько-хорватські взаємовпливи з давнини до початку нинішнього тисячоліття написав Євген Пащенко.Дослідки з України Олена Малиновська й Володимир Козлітін й подали матеріали про наших земляків у загальному огляді подій в колишній Югославії. Однак у матеріалі Максима Каменецького трагедія українців Хорватії в ході сербсько-хорватської війни 1990-х рр. уже подавалися окремо. Як і підготовлені автором цих рядків мало відомі документи про зусилля Уряду УНР встановити контактивласне з хорватами в 1920–1921 рр.

Українські науковці більше представлені в ініційованому тим же Славком Бурдою другому випуску згаданого збірника, який появився на світ аж у 2020 р. Науковець з Волині Микола Нагірний, скажімо, опублікував 13 власних матеріалів, що охоплюють різні аспекти життєпису українців у Хорватії під час останньої хорватсько-сербської війни, викладач Сумського державного університету Валерій Власенко в 9 статтях на основі широкої джерельної бази подав розповіді про українську політичну еміграцію на Балкани, її взаємовідносини з місцевою владою й культурно-просвітнє життя. Цікавими виявилися й матеріали київської вченої Галини Саган «Українське питання: виклики сьогодення та історія дипломатичного сприяння української ідеї на території Королівства СХС» і «Створення та діяльність громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період».

З того часу видання збірника «Українці Хорватії: матеріали і документи» стає регулярним. Скажімо, в 2021 році вже вийшло два його випуски – третій і четвертий. У них уже відомі читачам автори – Галина Саган, Валерій Власенко, Микола Нагірний,

Оксана Гула, а також нові – Алла Атаманенко, Святослав Рублик, Віолетта Дутчак, Філіп Шкілян. Відтак поглиблюється й поширюється проблематика різних сторін життя й діяльності українців Хорватії.

Нові автори з'являються і на сторінках п'ятого випуску – це музикознавці Ганна Карась і Наталя Колошняк, які досліджують особливості пісенної культури переселенців з України. А Павло Головчук і Павло Кухаренко додають розвідки про переселення українців до Боснії.

У наступному, шостому випуску, крім фахових статей уже згаданих авторів, вміщено розвідку львівського історика Ярослава Дашкевича про трагічну постать отця Гавриїла Костельника, якого російські більшовики примусили взяти на себе роль організатора так званого возз'єднання Української греко-католицької церкви з московською православною в 1946 році. Ця публікація доповнюється відгуком отця Олега Гірника та його окремою статею про вихідця з тутешніх теренів Костельника, його спроби визначитися з власною релігійною й національною ідентичностями.

Насичений різноманітною інформацією і останній, сьомий том. У ньому важливою є стаття директора Інституту досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара Національного університету «Острозька академія» Алли Атаманенко «Діяльність українців Хорватії під час російсько-української війни (лютий 2022-липень 2024). Особливо ж знаковим є в ній те, що вже 25 лютого 2022 р. парламент Хорватії у присутності членів української меншини та Посла України в Хорватії ухвалив Декларацію на підтримку України. Відтак з того дня ця країна постійно надає Україні військово-технічну допомогу. Зокрема, вже тоді Україні було передано всі 14 хорватських гелікоптерів МІ-8.

Водночас у статті наголошується і на важливості «гуманітарної підтримки України, для якої громадою та організаціями, з якими співпрацюють українські об'єднання, збираються кошти, здійснюються поїздки до численних міст та сіл з гуманітарною допомогою, реалізовується підтримка українських військових і дітей, які приїздять на лікування та відпочинок. І не менш важливим напрямом роботи є підтримка численних втікачів від війни в Україні, значна кількість яких сьогодн іперебуває в Хорватії».

І найважливіший аспект: який внесок кожного з тих двох тисяч українців, котрі мешкали в Хорватії до початку широкомасштабної російської агресії проти їхньої історичної Батьківщини, в майбутню перемогу нашого народу – ось та червона нитка, яка проходить через усю статтю поважної авторки.

У такому ж ключі подається матеріал професорки Київського університету імені Бориса Грінченка Галини Саган щодо діяльності українських діаспорних громад Хорватії та Сербії в справі матеріальної й моральної підтримки біженців з України. І в цьому плані авторка наголошує про важливість ініціативи проведення Першої балканської зустрічі українських організацій за кордоном, а також зустрічі українських громад Південно-Східної Європи.

І тут треба наголосити, що укладач чергового числа «Українці Хорватії. Матеріали і документи» Славко Бурда намагається донести до читачів максимум інформації про перебіг подій російсько-української війни, загострити їхню увагу на тому, що спектр проблем цієї трагедії для нашої нації не обмежується лише матеріальною підтримкою воїнів Збройних Сил України й вимушених біженців з рідної землі.

Він хоче, аби кожен, хто візьме до рук пропоновану книгу, зрозумів, що війна триває не тільки на полі бою, вона особливо точиться в інформаційному просторі не з меншою затятістю, оскільки ворог застосовує різні маніпуляції для того, аби ввести в оману міжнародну спільноту щодо справжніх причин агресії імперської росії. Мета одна – підірвати довіру світу до справедливої боротьби українців за свою свободу, територіальну цілісність і державний суверенітет.

Саме цим, очевидно, необхідно пояснити те, що упорядник включив до збірника публікації автора цих рядків про ідеологічне протистояння української історичної пам'яті фальсифікаціям російської пропаганди, яка хотіла подати наше минуле як нібито спільний з московитами процес, а відтак і далі викривляти реалії, викрадаючи не тільки наших дітей, а й наших геніїв, яких подає як «исконнорусских».

Насамкінець необхідно зазначити, що Славко Бурда вже завершує підготовку чергового, восьмого випуску збірника «Українці Хорватії: матеріали і документи». Крім актуальних розвідок уже відомих авторів цього видання, в ньому можна буде прочитати статтю Ірини Дундяк про загребський період творчості Якова Гніздовського, а Ганни Карась – про творчий діалог цього митця з Мар'яном Кузаном. Свої публікації про роль УГКЦ в збереженні української національної ідентичності на Балканах пропонують Віталій Козінчук, Микола Цап і Юстин Бойко.

Знову ж таки, географічні рамки збірника розширюються, оскільки в ньому буде вміщено статтю Людмили Попович «Русини й українці у Сербії» і розвідку Славка Бурди «Внесок і діяльність владики Діонізія Нярадія серед українських греко-католиків у Боснії та Герцоговині».

Тож можна цілком погодитися з міркуваннями вже згаданого Славка Бурди про цінність«цієї спільної праці та серії вже виданих семи антологій та її продовженням у цій живій енциклопедичній справі збирання матеріалу для написання історії української діаспори в Хорватії та на теренах південних слов'ян».

Volodymyr Serhijchuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4053-1733,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of History of World Ukrainian Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
e-mail: serhijchuk@ukr.net

Activities of the Cultural and Educational Society "Kobzar" in covering the history of the Ukrainian diaspora in Croatia

An analysis of the activities of the Ukrainian Cultural and Educational Society "Kobzar" in Zagreb is presented in highlighting the problem of the establishment, formation and modern activities of our diaspora in Croatia. The publications of Ukrainian and foreign scholars present the main areas of research on Ukrainian emigration to Croatia, its adaptation to new conditions and the preservation of its own national identity in a foreign country.
Keywords: Ukrainian diaspora in Croatia, cultural and educational society "Kobzar", Slavko Burda.

Смирнова Світлана Миколаївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1553-5318,
завідувачка НДВ стародруків, цінних та рідкісних видань,
Національна історична бібліотека України,
Київ, Україна
e-mail: sveta_smyrnova@ukr.net

Спогади і щоденники Олександра Кошиця: видання Осередку української культури і освіти у Вінніпезі (за матеріалами фонду Національної історичної бібліотеки України)

Представлено видання Осередку української культури і освітиу Вінніпезі (Манітоба, Канада) з рідкісного фонду Національної історично їбібліотеки України, що розкривають життєвий шлях та творчий доробок видатного українського диригента, композитора, популяризатора українсько їнародної пісні, письменника-етнографа Олександра Антоновича Кошиця (1875–1944).
Ключові слова: Олександр Кошиць, Осередок української культури і освіти у Вінніпезі, українка в Канаді.

Документні джерела, що розкривають внесок наших співвітчизників у розвиток світової культури і побачили світ далеко за межами України, є важливою ланкою у дослідженні української культурної спадщини. Залучення до суспільного обігу інформації про їхній зміст сприяє збереженню, розвитку та популяризації культурно-мистецьких здобутків української етнічної спільноти – науковців, громадських діячів, митців діаспори.

Провідним центром культурного життя українців у Канаді є Осередок української культури і освіти (Ukrainian Culturaland Educational Centre) у Вінніпезі (провінція Манітоба).

Осередок української культури і освіти (ОУКО) – дослідницький загальноукраїнський культурно-освітній центр, у складі якого функціонує один з найбільших архівів українки в Канаді, засновано у 1944 р. Тут зберігаються документи з фондів особового походження видатних українців: Василя Авраменка, Докії Гуменної, Володимира Климківа, Євгена Коновальця, Олександра та Тетяни Кошиців, Павла Маценка, Омеляна Нижанківського та інших відомих діячів.

Архівні зібрання українських установ і організацій (Союзу українців – жертв російсько-комуністичного терору, Центральної управи організації українок Канади, видавництва «Новий шлях», Центрального українського допомогового бюро в Лондоні тощо) містять цінну інформацію з історії Визвольних змагань 1917–1921 рр., вітчизняної дипломатії, міжвоєнної та повоєнної еміграції, культурного і громадського життя діаспори; фотодокументи, які відтворюють життя українців на Батьківщині та в еміграції.

Важливим завданням ОУКО, як зазначено вже в першій відозві Центрального комітету Осередку від 25 березня 1944 року, стала видавнича діяльність, зокрема видання науково–популярних книг серії «Культура і освіта».

У 1947 та 1948 рр. друком «Нового шляху» вийшли «Спогади» Олександра Кошиця (перша та друга частини відповідно) – одного з ініціаторів створення Осередку української культури і освіти у Вінніпезі. Головною редакторкою видання

стала дружина і соратниця О. Кошиця – співачка і диригентка Тетяна Омелянівна Кошиць (до шлюбу – Георгієвська) (1892, Вінниця – 1966, Вінніпеґ, Манітоба, Канада).

Творчість видатного знавця і популяризатора української народної пісні й церковного співу, диригента світової слави, композитора, письменника–етнографа, великого патріота своєї Батьківщини, Олександра Антоновича Кошиця (1875, с. Ромашки, Канівський повіт, Київська губернія, нині Обухівський район, Київська область – 1944, Вінніпеґ, Манітоба, Канада), в радянській Україні довгий час була маловідомою і, навіть, забороненою. Його твори не виконувались, а ім'я на довгий час викреслено з історії вітчизняної музики. Перше видання творів О. Кошиця у Радянському Союзі – «Українські народні пісні для мішаного хору», куди увійшло 35 пісень, – вийшло в Києві лише у 1966 році. Причиною довгого забуття стали тріумфальні виступи Української республіканської капели (пізніше Українського національного хору) під орудою Кошиця у країнах Європи, Північної та Південної Америки (1919 – 1926), які відкрили для світу Україну, її оригінальну і неповторну музичну культуру. «Кошиць проломлював українською піснею отой штучний мур неправдивої й невірної інформації про Україну, її культуру, її національну самобутність, чим недруги України від віків намагалися оточити українську націю від світу і там нишком, непомітно для світу, доконати її, знищити, стерти з лиця землі» (Антонович, Мирослав. Кошиць Олександер Антонович – композитор церковної музики і диригент. Вінніпег, 1975. С. 15–16.). Повернутися на Батьківщину Олександрові Кошицю радянська влада не дозволила. Тож він вимушено залишився за кордоном: деякий час перебував у США, потім переїхав до Канади, де продовжував навчати молодь на Вищих освітніх курсах у Вінніпезі і диригувати хором Курсів (1941–1944).

«Спогади» – відверта, проникліва розповідь про дитинство, родину, навчання в київській Семінарії та Духовній академії, друзів, творчі успіхи, особисті переживання на тлі важливих історичних подій, невимовний біль через розлуку з рідним краєм. Перед нами – людина, яка дуже любить свою Батьківщину, відчуває і цінує її красу, знається на історії, літературі, народних звичаях, мистецьких традиціях. «Це книга любові до народу й України, яким Автор віддав усе своє життя й свій геній» (Спогади Олександра Кошиця. Ч. 1. Вінніпег, 1947. С. [9].).

Примірник першої частини книги (Вінніпеґ, 1947) з фонду НІБУ – унікальний. На авантитулі – автограф українського правознавця, випускника київського Університету св. Володимира Віктора Володиславовича Завадського (1886, Полтавська губернія – 1973, Торонто, Канада), текст: *«Пан О. Кошиць це мій ідеал[,] моя душа. В. Завадський».* Після поразки визвольних змагань В. Завадський емігрував до Польщі, у 1944 році – виїхав до Німеччини, звідти перебрався до Канади. Написав низку статей для української преси.

Обкладинка другої частини «Спогадів» (Вінніпеґ, 1948) роботи видатного українського художника, ілюстратора, скульптора Володимира Олексійовича Баляса (1906, Рогатин, нині Івано-Франківська область – 1980, Сан-Дієго, США), творча спадщина якого нараховує понад 400 шедеврів українського й світового образотворчого мистецтва. Блискучий майстер графічного мистецтва, наприкінці Другої світової війни Баляс змушений був покинути Україну і виїхав до Німеччини, у 1947

році – переїхав до Канади. Останні роки життя художник прожив у США, де працював над оформленням українських книжок.

У 1952 році у Вінніпезі накладом Осередку української культури і освіти вийшов перший том щоденників Олександра Кошиця «З піснею через світ. (Подорож Української республіканської капели)». Як зазначено в передмові до видання, хронологічно книга є продовженням «Спогадів», хоча й має самостійну цілість. Автор розкриває історію створення Капели, умови праці, побут хористів в різних країнах світу; зібрано відгуки і рецензії поважних закордонних видань на концертні виступи колективу. Обкладинку книги (першої і третьої частини) майстерно оформив відомий український живописець і графік Мирон Миколайович Левицький (1913, Львів – 1993, Торонто, Канада). У графічному візерунку можна розгледіти «фірмовий» підпис мистця – *«Лев».* На авантитулі першого тому – сюжетний екслібрис, наліпка, розмір 100 мм х 60 мм, текст: «EXLIBRIS Ярослави Зорич». Ярослава Зорич, також Слава Зорич (1917, с. Боляновичі, нині Мостиський район, Львівська область – 2009, Торонто, Канада) – канадська журналістка та громадська діячка українського походження, редакторка часописів «Жіночий світ» (1973–1988) та «Українка в світі» (1983–2002), редакторка ювілейного збірника Організації українок Канади «На службі рідного народу» (Торонто, 1984), авторка низки статей у канадській та українській пресі. Заступниця президента Фундації ім. Олега Ольжича (1990–2008). На еміграції – з кінця Другої світової війни, у Канаді – з 1948 року.

Друга і третя частини книги «З піснею через світ. Із «Щоденника» О. Кошиця» вийшли друком у 1970 та 1974 роках відповідно за редакцією музикознавця, композитора, диригента, педагога Павла Пилиповича Маценка (1897, слобода Кириківка, Охтирський повіт, Харківська губернія, нині селище, Сумська обл. 1991, Вінніпеґ, Манітоба, Канада).

Завдяки активній видавничій діяльності Осередку української культури і освіти у Вінніпезі вперше побачили світ видання, що презентують подвижницьку діяльність Олександра Кошиця – велета національної культури, популяризатора невичерпних скарбів української музичної творчості у світі.

Svitlana Smyrnova,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1553-5318,
The Head of the SRD old prints, valuable and rare editions,
The National Historical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: sveta_smyrnova@ukr.net

Memoirs and Diaries of Oleksandr Koshyts: published by the Ukrainian Cultural and Educational Centre in Winnipeg (based on the Holdings of the National Historical Library of Ukraine)

The publication of the Ukrainian Culture and Education Center in Winnipeg (Manitoba, Canada) from the rare collection of the National Historical Library of Ukraine is presented, revealing the life path and creative work of the outstanding Ukrainian conductor, composer, popularizer of Ukrainian folk song, and writer-ethnographer Oleksandr Antonovych Koshits (1875–1944).
Keywords: Oleksandr Koshyts, Center for Ukrainian Culture and Education in Winnipeg, Ukrainians in Canada.

Солонська Наталія Гаврилівна,
ORCID https://orcid.org/0000-003-144-9354,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ зарубіжної україніки,
Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
email: solonska.n@ukr.net

Борисович Галина Олександрівна,
ORCID https://orcid.org/0009-0644-049X,
молодша наукова співробітниця,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: t.borisovich@gmail.com

Українська книга на міжнародних виставках. 1960–1990

Як джерельну базу дослідження уперше в українському книгознавстві та спеціальних історичних дисциплінах не тільки історії вітчизняної книги, видавничої справи в Україні, а й взагалі її історії розглянуто міжнародні книжкові виставки та ярмарки в період, що передував одержанню Україною незалежності. Розкрито значення ролі міжнародних книжкових форумів для піднесення іміджу країни, популяризації науки та національної культури.
Ключові слова: міжнародні книжкові виставки, книжкові ярмарки, українська книга.

У статті проаналізовано статус української книги на міжнародних книжкових заходах – виставках та ярмарках, які запропоновано віднести до джерельної бази дослідження становища української книги в Радянському Союзі в 1960–1990 рр. і – відповідно – політики Комуністичної партії СРСР, Москви щодо України. Публічне представлення української книги за кордоном, перед широкими колами світової громадськості, є об`єктивним, закарбованим у міжнародній пресі, каталогах відбиттям політики русифікації українського народу, його дискримінації, прагнення центральної влади ліквідувати українську націю, як окремішну унікальну етнічну спільність, створити суцільну масу радянського народу, що розмовляє однією мовою, – російською.

Книжкові форуми – відбиття соціально-економічного стану радянської України, що, звичайно, ретельно маскувалося Москвою і було викрито саме, зокрема, й за підсумками книжкових виставок та ярмарків. Інформація про них настільки приховувалася московською владою від суспільства, що навіть у фондах найбільшої бібліотеки України – НБУВ – сьогодні нам не вдалося виявити жодного екземпляру каталогу чи проспекту зарубіжних книжкових форумів тридцятирічного періоду. Можливо, випадкові примірники десь зберігаються в архівах видавництв чи приватних колекціях і колись прислужаться подальшим науковим дослідженням. Надстисла інформація в радянській пресі (наприклад, “Літературній Україні”, 1983 р., 13 жовт. – про ефемерні міжнародні угоди, поставку української літератури та ін.) не відповідає реальності. Мабуть, недоступність історичного, архівного матеріалу і стала причиною

того, що досі не маємо жодного вітчизняного наукового дослідження з проблеми значення і ролі міжнародних книжкових форумів у пропагуванні іміджу України в світовому співтоваристві, рекламної стратегії держави, книги як її відповідального і поважного представника. Тому історіографію питання залишимо до пізнішого часу.

Судячи з нижче наведених прикладів, навряд чи можна говорити про презентацію української видавничої справи на міжнародній арені. Однак саме її стан у часи після завершення Другої світової війни до 1991 р. й пояснює чимало найгостріших проблем, з якими Україна зіштовхнулася, коли одержала незалежність і які й сьогодні боляче даються взнаки і досі потребують розв`язання.

Серед найвідоміших міжнародних престижних книжкових виставок: Франкфуртський книжковий ярмарок, Лондонський, Єрусалимський, Гонконзький Болонський ярмарок дитячої книги, Женевська міжнародна виставка книги й преси, Познанська книжкова виставка-ярмарка тощо. То не просто характеристика рівня розвитку видавничої справи, книгорозповсюдження, це – картина ідеологічного та соціально-економічного стану країн.

Наведемо кілька прикладів. Ми спираємося на інформацію, почерпнуту із зарубіжних видань, найбільше – української діаспори. Отже, 1977 р. – інцидент на Міжнародній книжковій виставці в Москві, де було вилучено з експозиції книги, які КДБ віднесло до антирадянських; серед них – праці зарубіжних авторів, зокрема дослідження "Українці в Америці" колишнього асистента президента США Форда Мирона Куропася. 19 серпня 1977 р. (Лос Енжелес Таймс) інформує про американську фотовиставку в Москві, де КДБ заборонило безплатну роздачу 80% книжок; найбільшу цензуру і прискіпливе спостереження за відвідувачами експозиції було зафіксовано в Києві.

Венеційське Б`єннале 77 (величезна книжкова виставка) – на якій було представлено фотокопії листів колишнього політичного в`язня концтабору в Радянському Союзі Л. Плюща; баптистські листки з України; український самвидав. На симфозіумі, присвяченому дисидентській літературі, виступив француз Реймон Жан про книгу Л. Плюща "На карнавалі історії". Українську творчість письменників-дисидентів було предметно висвітлено в есеє, опублікованому в офіційному виданні "Laletteratura comtempo ranianell`Europadell`Est" – "Квіти серед снігів: українська література від смерті Сталіна" (автор – Борис Нагайло, Лондон).

Так, участь української книжки на міжнародному ярмарку у Франкфурті-на-Майні (1983 р.) зовсім не простежується: СРСР експонувала всю видавничу продукцію під гаслом фірми "Міжнародна книга", що відбило загальну ситуацію: в соціалістичних країнах виходить лише кілька книжок українською мовою, решта – російською. З 1982 р. всі історичні праці в Україні видаються російською мовою. Якщо автором статті є дослідник з України, не вказується його місце роботи; вся наукова продукція за кордоном представляється, як радянська, без означення приналежності до республіки, що є фактом російської шовіністичної патології.

Утім, відвідувачі виставки виявили неабиякий інтерес до спільного стенду політичного угруповання ОУН: "Шлях перемоги", "Гомін України", "Визвольний шлях", де було представлено вартісні самвидавні книжки: "Міжнародна амнестія", "Міжнародне товариство для людських прав", "Товариство сприяння незалежній культурі в СРСР"; німецького товариства "Орієнт-Окцідент", що представила збірку українських поезій із радянського заслання; швейцарське видавництво "Гавпт"

(Берн), що видало три розкішні альбоми з українськими писанками; віденського видавництва "Бравнмюллер", яке випустило книжку високого гатунку "Дерев`яні церкви в Карпатах". "Зимові дерева" Василя Стуса, збірку поезій ув`язнених поетів (записаних за запам`ятовуваними Аріє Вудкою), наукові праці: "Історія України" Наталії Полонської-Василенко, видання Інституту літератури ім. О. Ореста, Українського Вільного Університету, видання "Дніпрової хвилі" з Мюнхену та ін. При експозиціях було розкладено листи до офіційних організацій країн на захист політичних ув`язнених радянських концтаборів.

У ярмарковому каталозі вказано видавництва "Наукова думка" та "Радянський письменник", але їх співробітників на форумі не було. Національну книгу представлено каталогом "Нові книги України", розповсюджувачі якого запевняли відвідувачів, що літературу з нього можна замовити. У ньому зазначено книги із суспільних наук агітаційного характеру, туристичні рекламні матеріали; шкільні підручники, посібники із сільського господарства. Художня література має всього 40 назв. Відбито теми: велич Жовтневої революції; злочинства капіталістичного світу; жахи воєн, боротьба СРСР за мир; щасливе життя радянського народу та ін. Крім того, в каталог включено не нові твори, а переклади, перевидання. Не заслуговують на жодні коментарі твори гумористичного характеру, обсяг сторінок деяких не перевищує 50 с.

З аналізу каталогу випливає, що такі міста, як Харків, Одеса, Дніпропетровськ зовсім зникли з карти видавничої галузі. Інформація в радянській пресі є брехливою.

Зі статті "Думки з приводу Тридцять дев`ятого Міжнародного книжкового ярмарку" Анни-Галі Горбач (Сучасність. 1988. Ч. 7–8 С. 298–302, Мюнхен) черпаємо інформацію про традиційний міжнародний книжковий ярмарок, в якому взяло участь понад сім тисяч видавництв з 90 країн світу, де було представлено приблизно 350 тис. книжок і який відвідало майже 200 тис. чол. Серед книжок стенду СРСР не було жодної книжки українською мовою. Торік їх зовсім було викреслено з видавничих планів, що відбиває політику Москви щодо перекладу наукової і технічної літератури на російську мову, публікацію нею статей учених АН України. В каталозі виставки наведено тільки 51 видавництво Москви. Політику радянської влади щодо видавничої діяльності неросійських республік, у тому числі України, авторка визначає, як абсурдну.

Наднизькі наклади наукових книжок та періодичних видань в Україні, перехід багатьох видань на дешевий, циклостильний друк; на папір для друкування дуже поганої якості; неякісне поліграфічне оформлення не сприяли участі України в міжнародних книжкових форумах. Праці багатьох науковців з цих причин змушені були друкуватися в Росії.

Висновок. Міжнародні книжкові виставки та ярмарки, що проходили після Другої світової війни, відбивають русифікацію в Україні, переслідування української науково-видавничої діяльності, свідоме усування московською владою української культури та науки на рейки провінційної етноізоляції, що сприяло денаціоналізації, деморалізації суспільства.

Natalia Solonska,
ORCID https://orcid.org/0000-003-1444-9354,
Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,
Department of Foreign Ukrainica,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: solonska.n@ukr.net

Galyna Borisovych,
ORCID https://orcid.org/0009-0644-049X,
Junior Research Fellow,
Department of Foreign Ukrainica,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: tborisovich@gmail.com

Ukrainian books at international exhibitions. 1960–1990

As a source base for research, for the first time in Ukrainian bibliography and special historical disciplines, not only the history of the national book, publishing in Ukraine, but also its history in general, international book exhibitions and fairs in the period preceding Ukraine's independence are considered. The significance of the role of international book forums in enhancing the country's image, popularizing science and national culture is revealed.
Keywords: international book exhibitions, book fairs, Ukrainian book.

Супронюк Оксана Костянтинівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1435-5913,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: odudko@ukr.net

Улас Самчук і Мистецький український рух у Європі (1945–1948): до історії книгознавства української діаспори XX століття

Стаття присвячена ролі Уласа Самчука в Мистецькому українському русі (МУР) у Європі 1945–1948 рр. На основі досліджень Інституту книгознавства НБУВ розкривається значення МУРу як культурної платформи української еміграції, що сприяла збереженню національної ідентичності та розвитку української книги за кордоном у післявоєнний час.
Ключові слова: Улас Самчук, МУР, українська діаспора, книги, еміграція, культура, післявоєнна Європа, національна ідентичність, книгознавство, українська література.

Дослідження у галузі книгознавства, що здійснюються у відділі зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відкривають нові джерела, повертають із забуття імена визначних діячів та дають змогу по-новому осмислити ключові події української історії та культури. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує постать Уласа Олексійовича Самчука

(1905–1987) – видатного українського письменника, громадського діяча, одного з найяскравіших представників еміграційної літератури, якого справедливо називали «українським Гомером XX століття» за епічність і масштаб його творчості.

У радянську добу ім'я Самчука було заборонене, а його твори вилучені з наукового та культурного обігу як прояв «буржуазного націоналізму». Лише з відновленням української державності стало можливим повернення його літературної спадщини в академічне поле та загальнонаціональний контекст.

Одним із найважливіших етапів його життя був період Мистецького українського руху (МУР) – потужної інтелектуальної ініціативи, яка виникла серед українських митців і письменників у повоєнній Німеччині. У надскладних умовах еміграції, зокрема у таборах для переміщених осіб (Ді-Пі), українська інтелігенція намагалася зберегти та розвивати національне мистецтво, літературу й ідентичність.

МУР було засновано 25 вересня 1945 р. в місті Фюрт. Організація об'єднала українських митців, які поставили собі за мету «у високомистецькій формі служити своєму народові і здобути голос та авторитет у світовому мистецтві». Першим головою організації на з'їзді в Ашаффенбурзі (21–22 грудня 1945 р.) було обрано Уласа Самчука. У своїх щоденниках він з гумором і самоіронією згадував про власне вагання щодо цієї ролі, адже, за його словами, «керувати українськими поетами – це як пасти стадо блазнів».

Незважаючи на труднощі, саме завдяки Самчуку МУР став структурованою платформою для консолідації творчих зусиль. Організація об'єднала митців з різних частин України – з різним досвідом, ідеологічними переконаннями та художніми стилями. Її діяльність включала проведення з'їздів, видавничі ініціативи (зокрема серію «Мала бібліотека МУРу», альманахи, літературні збірники), створення власної видавничої марки «Золота брама» тощо. Усього з маркою Золота Брама було видано, зокрема твори Юрія Клена, Ігоря Костецького, Юрія Косача, самого Самчука та ін. (Планувалося видати понад двадцять книжок, але ці плани реалізувати не вдалося).

Принципова позиція МУРу – підтримка творчої свободи та уникнення політичної заангажованості. Метою організації було створення синтетичного образу України засобами мистецтва – зображення її минулого, сучасного і майбутнього в усій складності, глибині та величі. Митці бачили себе охоронцями національної ідеї, навіть перебуваючи далеко від рідної землі.

Улас Самчук став яскравим представником покоління інтелектуальної еліти українців вигнанців, які змогли в неможливих умовах воєнного лихоліття залишитися носіями української європейської ментальності. Ці люди зберегли і розвинули далі спадщину української національної культури. Творчість Уласа Самчука і його діяльність – це символ колосальних зусиль людей, які творили Україну в духовних і культурних вимірах, і сприяли побудові України модерної.

МУР проіснував до кінця 1948 року, після чого більшість його учасників емігрували до США, Канади та інших країн. Та його внесок у збереження української культури в умовах вимушеної еміграції є неоціненним. Саме завдяки МУРу українська книга збереглася, розвивалася і поширювалася в західному світі в один із найтрагічніших періодів української історії.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, зокрема її відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства, сьогодні в дні відзначення 80-річчя постання цієї організації, активно працює над збереженням, популяризацією та науко-

вим осмисленням книжкової спадщини Мистецького українського руху. Це не лише розширює джерельну базу українознавства, а й сприяє утвердженню національної ідентичності сучасного українського суспільства.

Пропаганда та введення книжкових видань МУРу у науковий обіг не тільки в Україні, а й поза її межами, є важливою культурною місією України. Це не лише данина пам'яті, але й стратегічний крок до формування повноцінної присутності української культури у світовому інтелектуальному просторі.

Oksana Suproniuk,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1435-5913,
Candidate of Philological Sciences Researcher, Associate Professor,
Senior Research Associate,
Department of Foreign Ukrainica,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: odudko@ukr.net

Ulas Samchuk and the Ukrainian Artistic Movement in Europe (1945–1948): Toward the history of book knowledge of the Ukrainian diaspora in the 20-th century

The article is devoted to the role of Ulas Samchuk in the Ukrainian Artistic Movement (MUR) in Europe in 1945–1948. Based on research by the Institute of Book Studies of the National Library of Ukraine, the significance of the MUR as a cultural platform of Ukrainian emigration is revealed, which contributed to the preservation of national identity and the development of Ukrainian books abroad in the post-war period.
Keywords: Ulas Samchuk, MUR, Ukrainian diaspora, books, emigration, culture, post-war Europe, national identity, bibliography, Ukrainian literature.

Сухобокова Ольга Олегівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4140-3231,
кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн,
історичний факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
e-mail: olga.sukhobokova@knu.ua

Наукові студії Никифора Григорієва в Українському соціологічному інституті у Празі

Проаналізовано внесок політика та науковця Никифора Григорієва у діяльність Українського соціологічного інституту (Українського інституту громадознавства) у Празі як його співзасновника, керівника та співробітника. Увага акцентується на ролі Н. Григорієва в організаційній роботі Інституту та наукових дослідженнях як суспільствознавця. Визначено та охарактеризовано основні напрями його досліджень, що стали важливим вкладом у становлення і розвиток української соціологічної науки.

Ключові слова: Никифор Григоріїв, Український соціологічний інститут у Празі, українська діаспора у Чехії, українська соціологічна наука.

Никифор Якович Григоріїв (9.02.1883–5.08.1953) – видатний український громадсько-політичний діяч та публіцист, педагог і науковець, доктор соціології – є однією із найяскравіших постатей в українському національно-визвольному русі першої половини ХХ ст. Вся його діяльність від вчительської кар'єри на початку ХХ ст. до проводу Української національної революції 1917 – 1921 рр. та української політичної еміграції у Чехословаччині 1920-х – 1930-х рр. й зрештою керівництва Українською службою «Голосу Америки» у США в 1949 – 1953 рр., спрямовувалася на побудову української незалежної держави та формування в ній громадянського демократичного суспільства. Водночас Н. Григоріїв відігравав важливу роль у розвитку та інституалізації українського суспільствознавства. Серед його багатовекторної діяльності важливе місце посіла робота в Українському соціологічному інституті (Український інститут громадознавства, далі – УСІ) у Празі, співзасновником якого він був разом з лідером українських есерів Микитою Шаповалом. Цього року виповнюється 100 років від заснування цієї установи, тож доречно згадати про неї і про студії одного із її фундаторів, керівників та провідних співробітників.

Н. Григоріїв був членом кураторії, дирекції та наукової ради УСІ, відділу соціології і політики, директором відділу народознавства, керівником окремих курсів, політичного семінару, кафедри історії та кабінету вивчення села. Також він очолював автономні установи УСІ – Український національний музей-архів та Український робітничий університет. А після смерті М.Шаповала 1932 р. очолив УСІ й керував ним до німецької окупації Чехословаччини 1938 р., яка, власне, і припинила роботу Інституту, хоча формально він існував до 1945 р.

Метою УСІ було вивчення людського суспільства й насамперед – українського, що неможливо переоцінити, оскільки на той час української соціологічної науки фактично не існувало (УСІ став другою соціологічною науково-дослідницькою інституцією після Українського соціологічного інституту у Відні). Пріоритетним завданням УСІ було «вивчення і зформулювання практичних проблем, що витікають з конкретних потреб українського народу в дану добу його існування», тобто створення програми визволення українського народу. Тому центральне місце у структурі УСІ посідав відділ народознавства, очолюваний Н. Григорієвим, що займався вивченням історії, географії, етнографії сусідніх до українського народів, інших народів світу; історії поневолених націй та їх національного відродження; соціальної та культурної історії України; сучасного становища національних меншин у різних державах і в Україні та української колонізації й еміграції, колонізації України; пошуком у закордонних архівах матеріалів з історії України; розробкою мало або не об'єктивно вивчених проблем української історії; біографічними дослідженнями тощо. Вагому роль відігравав й очолюваний Н. Григорієвим Кабінет вивчення села, створений для теоретичного та описово-прикладного дослідження українського села.

Левову частку не лише організаційної, а й науково-дослідницької роботи виконував сам Н. Григоріїв. Основні теми його ґрунтовних досліджень:

1. *Теорія держави*. Дослідивши світові теорії ґенези і історії держави, науковець висунув власну теорію – соціологічну, за якою держава є певною соціальною організацією, що як апарат примусу здійснює вище право володіння територією та

організовує порядок суспільних відносин на своїй території. Цьому присвячено його праці «Теорія держави», «Розвиток державних форм у різних народів», «Розвиток розуміння держави», «Історія теорії про державу», «Історія державних теорій», «Соціологічне розуміння держави» та «Державознавство».

2. *Українська національно-державна традиція* («Причини державних переворотів на Сході Європи за удільної доби», «Огляд державно-політичної історії України», «Українська національно-державна традиція», «Схема політичного відродження українського народу», «Українська справа», «Політичне відродження України», «Українська боротьба за державу в роках 1917-1920., II. Чому українці не вдержали своєї держави», «Спогади «руїнника» про те, як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату», «Історія війн і революцій на українських землях в роках 1914–1921»).

3. *Соціально-політична історія України та історія суспільних рухів в Україні*, які він розглядав як історію «взаємовідносин соціальних груп в їх взаїмочинності», акцентуючи увагу на соціально-економічних, політичних, культурних процесах («Роля української шляхти», «Історія українського народу», «Історія селянських рухів», «Поляки на Україні» тощо).

4. *Теоретичне дослідження світогляду і поведінки індивідуума* та *українського менталітету* («Основи рефлексології і біхевіоризму», «Поведінка і світогляд», «Біологічне підґрунтя людських взаємин», «Керування людським життям (соціологічний нарис)», «Світогляд і творчість», «Українська національна вдача», «Громадські світогляди», «Боротьба суспільних світоглядів у XIX ст.», «Два світогляди (марксизм і народництво)», «Націографія», «Націографія як основа політики», «Націоналізм світовий та український» та ін.).

5. *Міжнародні відносини та Україна в геополітичному просторі*, що мало на меті вироблення засад української політики на підставі її геополітичного положення, та склало окремий величезний пласт в аналітичній та науково-публіцистичній спадщині Н. Григорієва й залишається актуальним дотепер («Міжнародна політика після світової війни», «Причини міжнародного напруження» та кілька десятків статей). Дослідник не лише досить точно спрогнозував початок Другої світової війни, а й розробив концепцію українського національно-визвольного руху напередодні та під час війни.

Дослідження названих проблем науковець апробовував в рамках українознавчого та політичного (за сучасною термінологією – політологічного) семінару, що діяв як окрема установа відділу соціології і політики для вивчення теоретичних питань наукової політики, тактики політичної боротьби, конкретних проблем світової та української політики, політичної техніки тощо, а також брав активну учать у щотижневому соціологічному семінарі М. Шаповала та вів у його рамках систематичні студії «Суспільні групи» та «Теорія держави». У звітах УСІ згадано понад 40 підготовлених Григорієвим наукових рефератів: «Українська національна вдача», «Міжнародна складка сил», «Батьківщина, нація, держава», «Соціологічне і юридичне розуміння держави», «Індивідуалізм та колективізм як засади політичних світоглядів», «Утворення світогляду», «Світогляд і творчість», «Сучасний стан українського визвольного руху», «Криза модерної державної думки в Європі», «Політичний спектр українського руху», «Націоналізм світовий та український», «Соціологія інтелігенції» та ін.

Доповненням до основних студій Н. Григорієва стало його дослідження української громади у США та Канаді, здійснене під час 9-місячного відрядження у 1927–1928 рр. Зібрані матеріали стали основою для його окремої (не виданої) книги «Українці в Канаді» та кількох ґрунтовних нарисів про українців у Канаді.

Таким чином науково-дослідницька робота Н. Григорієва в УСІ в царині загально-соціологічних теоретичних та суто українознавчих проблем була надзвичайно плідною і стала важливим надбанням інституції та українського суспільствознавства в цілому. Визнанням цього стало й присвоєння йому науковою радою 12 грудня 1929 р. наукового ступеня доктора соціології honoris causa та призначення професором кафедри історії, керівником якої він був з листопада 1925 р.

Olga Sukhobokova,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4140-3231,
Ph. D. (History), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Nations, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
e-mail: olga.sukhobokova@knu.ua

Scientific studies of Nykyfor Hryhoriyv at the Ukrainian Sociological Institute in Prague

The contribution of politician and scientist Nykyfor Hryhoriyv to the activities of the Ukrainian Sociological Institute (Ukrainian Institute of Community Studies) in Prague as its co-founder, head, and employee is analyzed. Attention is focused on the role of N. Hryhoriyv in the organizational work of the Institute and his own scientific research as a social scientist. The main areas of his research, which became an important contribution to the formation and development of Ukrainian sociological science, are identified and characterized.
Keywords: Nykyfor Hryhoriyv, Ukrainian Sociological Institute in Prague, Ukrainian diaspora in the Czech Republic, Ukrainian sociology.

Фігурний Юрій Степанович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6463-0920,
кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник,
відділ етнології та історії України,
Науково-дослідний інститут українознавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
e-mail: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Ірина Краснодемська – відома дослідниця української діаспори

У тезах проаналізовано вагомий внесок Ірина Краснодемської у вивченні української діаспори. З’ясовано, що вже понад 25 років вона успішно вивчає функціонування діаспорних українознавчих інституцій та осмислює доробок видатних дослідників закордонного українства.
Ключові слова: Україна, українці, українська діаспора, українознавство, Ірина Краснодемська, російсько-українська війна, спростування російських міфів і фальсифікацій історії України.

Постановка проблеми. У важких умовах російсько-української війни, особливо під час її повномасштабної фази, великого значення набуває згуртованість української політичної нації та її підтримка українською діаспорою по всьому світу. Українці за межами материкової України як ті, що вже перебувають там тривалий час, так й ті, що вимушені були виїхати за кордон після 24.02.2022 є потужним потенціалом для консолідації цивілізованих демократій задля підтримки України у боротьбі з російської агресією. Тому вивчення основних особливостей і закономірностей функціонування основних осередків української діаспори, напрацювань закордонних вчених-українознавців, які плідно досліджуєІрина Краснодемська вже понад чверть століття є на часі, оскільки цей вагомий накопичений досвід варто актуалізувати, щоби екстраполювати на реалії сьогодення й активно задіювати для консолідації українців як в Україні так і за її межами.

Виклад основних матеріалів дослідження.Ірина Краснодемська є відомим вченим-українознавцем. Її науковий шлях тісно пов'язаний з Інститутом українознавства у всіх його іпостасях: Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1992–2000); Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України (2000–2024) й нарешті, Науково-дослідний інститут українознавстваКиївського національного університету імені Тараса Шевченка (з 01.05.2024). Ірина Йосипівна у своїй науковій діяльності здолала шлях від лаборанта відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства до завідувача відділом етнології та історії України. Її наукове кредо: відповідальність, наполегливість, працездатність і професіоналізм.

На зламі XX–XXI ст. Ірина Краснодемська розпочала активно займатися вивченням наукової діяльності учених-українознавців та діаспорних осередків у 20–60-х рр. XX ст., дослідженням їхнього внеску у збагачення знань про Україну й українство, осмисленням закономірностей, провідних тенденцій та особливостей розвитку українознавства в діаспорі в 1920–1960-х рр., осягненням процесу інституалізації його осередків і їх роль у збереженні та примноженні національних традицій української науки.

Підсумком цієї майже десятилітньої праці стало написання й успішний публічний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: «Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства (20–60-ті рр. XX ст.)», який відбувся 25 лютого 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.126.01 в Національному науково-дослідному інституті українознавства МОН України. Метою дослідження стало з'ясування закономірностей та тенденцій розвитку українознавства як цілого, наукових засад формування й діяльності осередків українознавства в умовах еміграції, вивчення напрямів, змісту, форм та методів здійснюваних ними українознавчих досліджень у цей історичний період.

Зокрема, у кандидатськійдисертаціїпоказано, як у повоєнні роки провідні науковці української діаспори Л. Білецький, Д. Дорошенко, І. Кошелівець, В. Кубійович, З. Кузеля, І. Раковський, Ю. Липа активно розвіювали хибні уявлення про Україну, яку ототожнювали з Росією, а українців називали росіянами. Вони утверджували в суспільній свідомості Заходу розуміння окремішності українців, їх природного права на самовизначення.

Ірина Краснодемська переконливо наголошує, щопраці українознавців діаспори охоплювали майже всі епохи, періоди, проблеми української історії. Давню історію України, її археологічні пам'ятки плідно опрацьовували О. Домбровський, М. Міллер, Я. Пастернак; історію княжої доби – М. Ждан, І. Назарко, О. Пріцак; козацько-гетьманських часів – О. Баран, Л. Винар, Т. Мацьків, О. Оглоблин. Значна кількість досліджень діаспорних вчених присвячена національно-визвольним змаганням 1917–1921 рр., Голодомору 1930-х років, боротьбі проти сталінського режиму (І. Витанович, О. Герус, М. Єремеїв, А. Жуковський), Другій світовій війні, ОУН, УПА (В. Косик, П. Мірчук, Л. Шанковський) та іншим пріоритетним проблемам української історії, історіографії та джерелознавства, які або замовчувались, або фальсифікувались у радянській історіографії. Науковцям вдалося сформулювати державницьку концепцію українського історичного процесу та завдяки плідній науковій діяльності виховати нові ряди українських істориків, забезпечити збереження і примноження національних традицій української історіографії, модернізувати їх у контексті розвитку новітньої західної історіографії, закласти підґрунтя для наступних інтеграційних процесів.

Велику увагу Ірина Йосипівна акцентувала на історії створення й оприлюднення «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича та З. Кузелі, яка стала однією із найвагоміших праць зарубіжного українознавства.

Також варто відзначити, що згодом у 2011 р. Ірина Краснодемська публікує результати своєї дослідницької праці у форматі наукової монографії: «Українознавчі студії діаспори (XX ст.)».

З початком російсько-української війни Ірина Йосипівна продовжувала досліджувати українську діаспору та її роль у протидії російській інформаційній агресії, спрямованої на створення негативного іміджу України й українців за кордоном. Впродовж 2016–2017 рр. вона виконувала конкурсний проєкт «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014–2015» за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень. Підсумком цієї науково-дослідницької праці стала фундаментальна колективна монографія «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики», що побачила світ у 2016 р.

Наразі, Ірина Краснодемська є відповідальним виконавцем фундаментальної науково-дослідної роботи «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (2025–2027). Вона фахово досліджує яким чином провідні діаспорні наукові інституції та їх співробітники докладають чималих зусиль у відстоюванні українських пріоритетів та спростуванні російських міфів, фейківі фальсифікацій історії України, а також допомагають долати пропаганду й антиукраїнськінаративи, які просувають рашисти у Європі й у світі.

Отже, проаналізувавши наукові напрацювання Ірини Краснодемської нами встановлено: По-перше, вже понад чверть століття дослідниця успішно вивчає функціонування діаспорних українознавчих інституцій та осмислює доробок видатних дослідників закордонного українства. По-друге, вагомим результатом цієї продуктивної праці стало написання й успішний публічний захист у 2010 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: «Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства (20–60-ті рр. XX ст.)», а дещо згодом, у 2011 р. публікація її результатів у форматі наукової монографії: «Українознавчі студії діаспори (XX ст.)». По-третє, з початком російсько-

українськоївійни дослідниця активно долучилася до виконання конкурсного проєкту «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014–2015», де продовжувала досліджувати українську діаспору та її роль у протидії російській інформаційній агресії, спрямованої на створення негативного іміджу України й українців за кордоном. По-четверте, під час повномасштабної фазиросійсько-української війни,Ірина Краснодемська продовжує вести активну боротьбу з імперськими наративами рашистів, зокрема, вона як відповідальний виконавецьфундаментальної науково-дослідної роботи «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (2025–2027) спростовує багаточисельні російські інсинуації спрямовані на дискредитацію Української держави та її громадян й аналізує яким чином це роблять діаспорні українознавчі інституції.

Yurii Fihurnyi,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6463-0920,
Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Senior Researcher,
Department of Ethnology and History of Ukraine,
Research Institute of Ukrainian Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
e-mail: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Iryna Krasnodemska – a well-known researcher of the Ukrainian diaspora

The theses analyze Iryna Krasnodemska's significant contribution to the study of the Ukrainian diaspora. It is found that forover 25 years she has been successfully studying the functioning of diaspora Ukrainian studies institutions and interpreting the work of prominent researchers of Ukrainians abroad.
Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian diaspora, Ukrainian studies, Iryna Krasnodemska, Russian-Ukrainian war, refutation of Russian myths and falsifications of Ukrainian history.

Шип Надія Андріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1309-1509,
докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця,
відділ фондів рукописної спадщини,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: nadia.shyp@gmail.com

Діаспорна навчальна література з історії України

Розглядаються приклади змістунавчальної літератури з історії України, виданої в США, Канаді, Чехословаччині на предмет з’ясування державотворчого процесу, який викладачі репрезентують школярам і слухачам українознавчих курсів.
Ключові слова: історія України, діаспора, підручник, ідентичність, історична пам’ять, патріотизм.

Те, що нам розповідаютьу дитинстві з історії, залишає враження на все життя, формуєу свідомості образ свого та інших народів. У процесі набуття нових знань, ідеологічних впливів наші уявлення трансформуються, але і залишаються стійкі поняття, отримані в ранньому віці.

Пропонується аналіз прикладів навчальної літератури з вітчизняної історії, якою послуговуються українські емігранти у Канаді, колишній Чехословаччині, США.

“Національне історичне бачення“ є основним меседжем викладання історії. Розглянемо “Історію України для дітей шкільного віку” (2-е вид. Вінніпег, Канада, 1972), перевидання з Львівського видання ”Світ Дитини“, 1934. 228 с.), де висвітлюється період від Київського князівства до завершення Другої світової війни. Книжка не є підручником у класичному розумінні, але фактичне й ідеологічне наповнення однозначно спрямоване на формування історичної пам’яті етнічних українців, національного духу. Історичний процес змальовується в патріотичному дусі. Розповідь ведеться ненав’язливо, з поясненнями. От, наприклад, нарис про заснування Києва українцями, який базується на легенді про трьох братів – Кия, Щека і Хорива та їхню сестру Либідь, появу перших князів – Аскольда і Діра. І якщо було місто, ”то мусіла бути й держава, бо місто без держави, а держава без міста не може бути“. Так наші пращури «заложили свою українську державу. А столицею тієї держави було завжди місто Київ, ”мати українських міст“ і колиска цілої України». За князювання Олега було укладено торговельний договір з греками, який свідчить: ”Олег, великий князь український». В іншому сюжеті йдеться про зміцнення держави за князя Ярослава, щозвівюридичні норми в одну збірку під назвою ”Руська Правда“...Відбитоу книзі й «суперечки князів з роду славного Мономаха». Через їх чвари «Київ упав, а один син Мономаха – Юрій Довгорукий і його син Андрій дали початок московському народові, який справді ще й донині має ті ”довгі руки” і все посягає ними по Україну». Юрій Довгорукий сподобав собі північні землі й заснував державу, ”що дала початок московській (російській) державі і московському народові“. Андрій Боголюбський 1169 р. напав на Київ та зруйнував місто, а московська держава за його панування почала зростати “й до нині є завзятим ворогом України“ (с. 3, 52). Розкрито автором й коріння походження російської мови, звичаїв, що сягають в Україну, утворення “нового московського народу, який був молодший від українського на яких 500 або більше літ». Підкреслено, що «той нарід не є нам рідний, але чужий, хоча – має в собі багато української крови. Тому неправду говорять москалі: що ми й вони – то одно! А ще дивніше, коли кажуть: що українці повинні прийняти і московську мову і все московське як своє рідне! Скоріше повинні би москалі прийняти нашу мову – бо наша українська мова це зовсім самостійна й окрема мова, а не ніякій говір, так само, як український народ це зовсім окремий народ – а не якесь там московське плем’я” (с. 90).

Звернемо увагу на подальші акценти в книзі, що відбивають історіографічну парадигму 30-х рр. ХХ ст. Так, немає негативу щодо характеристики постаті Богдана Хмельницького, дії якого до сьогодні історики оцінюють неоднозначно; об`єктивно описано часи по зруйнуванню Січі та гетьманства (1764 р.), коли українців почали позбавляти національної ідентичності; становище українців західноукраїнських земель, їх патріотизм.

На відміну від попереднього популярного історичного дискурсу, професор Української Господарської Академії у Подебрадах (колишня Чехословаччина) Максим

Славинський *(М. Славінський)* у своїх 20 лекціях з історії України Київську Русь характеризує як політичний і культурний центр. Українців він називає "найстаршою культурною нацією на Сході Європи", доводячи, що вони належать до слов'янської етнічної групи і робить пророчий висновок: "Україна була межовим заборолом, охороною, передньою фортецею Європи проти кочових азійських орд, що на протязі століть тиснулись до європейського суходолу. <…> Волею долі це стало історичним обов'язком України" (Славінський М. Історія України. Курс лекцій. Регенсбург-Берхтесгаден. 1947. 215 с. С. 3, 7, 8).

Витоки Київської держави лектор пов'язує з кам'яною добою, пояснює походження прізвища першого полянського князя Кия: від назви тодішньої зброї, спорідненої з пізнішою булавою; констатує руйнівні наслідки Батиєвої навали, яка не змогла знищити здобутки високої києворуської цивілізації, піднесласяі відродилася «у новій формі – козацької республіки» (с.56), а Переяславський договір 1654 р. "забезпечував за Україною всі права незалежної держави. <…>. Його, зауважимо, «без радости прийняли» в ній (3, с. 111), що залишається дискусійним питанням у науці.

Завершується курс М. Славинського періодом Першої світової війни, створенням УНР, Директорії, злукою з Галичиною, боротьбою Україниз московською навалою. З проголошенням Центральною Радою IV Універсалу (22 січня 1918 р.) "зачалася боротьба державної України проти Московського, на цей раз уже Совітського імперіялізму, – боротьба, яка модифікована в часі, не припинилася остаточно і по сей день" (с. 205).

Переймаючись навчанням українців у США, які мали низький рівень знання рідної мови, Н. Л. Хойнацька розробила посібник до підручника "Історія України" І. Крип'якевича та М. Дольницького, за яким навчалися учні 8–9 класів суботніх шкіл українознавства:це – "Історія України від доісторичної доби до 1340: 20 лекцій для учнів 8 і 9 класу" (2-е поправлене вид. Нью-Йорк, 1992. 20 с.). Слов'яни згадуються у лекції № 5, де йдеться про "українських слов'ян – їхні звичаї, віру і поселення». Лекцію (№ 7) присвячено першим князям Руси-України,створення ними сильного війська; лекцію №9 – князюванню Володимира Великого, який "охрестив Україну-Русь (988 р.), поширив границі України на захід" тощо; лекцію № 11 – князю Ярославу Мудрому, коли Київська Русьбула найбільшою державою в Європі"; лекцію №13 – темі "Русько-українській"; лекцію № 14 – постанню московського народу «через змішання фінських племен зі слов'янами"; лекцію № 15 – "Різниці значення слів "Русь" і "Росія"", де йдеться про прийняття титулу "Государ всієї Руси" московським князем Іваном III-ім, ситуацію, коли Московщина здобула Україну і цар Петро I в 1721 р. назвав свою імперію "Росія" (Русь – по-грецьки), підгрунтя для гасла: "Русь – русько-український нарід. Росія – московський нарід"», підтримане з ідеологічних та загарбницьких міркувань «так званою "совєтською наукою".

З наведених тезисних прикладів складно зрозуміти процес державного будівництва раннього періоду вітчизняної історії через варіативність вживаних понять і нечітке їх визначення: українські слов'яни, Русь-Україна та Україна-Русь, Київська Русь, русько-український нарід та ін. Він відображений за літописними повідомленнями, які в сучасній науці тлумачаться по-різному. Вибіркове ознайомлення з діаспорною навчальною літературою свідчить про відсутність концептуального

підходу у висвітленні історії України, подекуди тенденційне тлумачення історичних подій і фактів. Проте ознайомлення молодого покоління з історією України сприяло формуванню в ньогоісторичної пам'яті й національної свідомості.

Автори підручників в українській діаспорі користувалися обмеженим колом джерел. Виключення становлять лекції професора М. Славинського, у яких фахово подано історичний матеріал і подекуди з ідейно-політичним акцентом. Ми не виступаємо в ролі рецензента й не робимо закидів авторам, а намагаємося розширити свої знання з урахуванням діаспорної україніки для вироблення подальшої стратегії національно-патріотичного виховання української молоді на Батьківщині та поза її межами.

Nadiya Ship,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1309-1509,
Doctor of historical sciences, Professor,
Leading researcher,
Department of Manuscript Heritage Funds,
Manuscript Institute,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: nadia.shyp@gmail.com

Diaspora educational literatureOn the history of Ukraine

The content of educational literature on the history of Ukraine, published in the USA, Canada, and Czechoslovakia, is examined in order to clarify the state-building process that teachers present to schoolchildren and students of Ukrainian studies courses.
Keywords: history of Ukraine, diaspora, textbook, identity, historical memory, patriotism.

РОЗДІЛ 15

ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ (ДО 10-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ЮДАЇКИ)

Батанова Тетяна Олександрівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8407-9649,
наукова співробітниця,
відділ фонду юдаїки,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: batanova@nbuv.gov.ua

Ставлення єврейських політичних діячів до українського національного руху в 1914–1918 рр. (за мемуарами Аврама Ревуцького)

Доповідь розглядає їдишомовні мемуари члена політичної партії «Поалей-Ціон» Аврама Ревуцького «In di shvere teg oyf Ukraine: zikhroynes fun a yidishn ministr», видані 1924 р. у Берліні, як важливе історичне джерело до аналізу ставлення єврейських діячів до українського національного питання у 1914–1918 рр.
Ключові слова: їдиш, історичні джерела, мемуари, Аврам Ревуцький, єврейські політичні партії, український національний рух, українсько-єврейські взаємини, Українська Центральна Рада.

Важливим для дослідження українсько-єврейських взаємин початку XX с. є залучення їдишомовних опублікованих *его-джерел*, які були написані безпосередніми учасниками подій і призначалися для багатомільйонної єврейської їдишомовної спільноти читачів. У революційну добу 1917–1921 рр. їдиш на недовгий час отримав статус однієї з офіційних мов Української Народної Республіки (далі – УНР), представники п'ятьох єврейських політичних партій брали участь у роботі Української Центральної Ради та міністерств української незалежної держави.

Невдовзі після революційних подій і свого вимушеного від'їзду з України Аврам Ревуцький, одесит, представник єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон» в Українській Центральній Раді, керівник відділу у справах громад і національного самоврядування у віце-секретарстві (пізніше – міністерстві) єврейських справ, у січні–лютому 1919 р. – міністр з єврейських справ Ради народних міністрів УНР, написав свої мемуари й видав їх 1924 року в Берліні. Їдишомовне видання «In di shvere teg oyf Ukraine: zikhroynes fun a yidishn ministr» [«У важкі дні на Україні: спогади єврейського міністра»] вийшло друком у берлінському видавництві «Jüdischer Literarischer Verlag» [їдишем «Yidisher literarisher farlag»]. У тому ж видавництві друкувалися й інші вихідці з України: історик Ілля Чериковер, поети Давид Гофштейн, Перец Маркіш та ін.

Наклад книги А. Ревуцького на друкованому примірнику не вказано.Зміст видання складався з 32 авторських розділів із назвами й підназвами (311 сторінок

тексту), а також двох документальних додатків на шести сторінках: 1) стосовно позиції «Поалей-Ціон» щодо української державної політики на початку 1919 р.; 2) програмної відозви міністерства з єврейських справ і міністра А. Ревуцького у січні 1919 р. Автор зосередився переважно на власних спогадах подій кінця 1918 – перших місяців 1919 р., публіцистичних роздумах, переказах діалогів із товаришами, колегами й політичними противниками. Певним винятком щодо хронологічного періоду спогадів є невеликий вступ або ж радше відступ на початку книги (на сторінках 12–30), де автор у доволі самокритичній формі дає власне розуміння «українського питання», а також переосмислення українського питання єврейськими політичними діячами й аналіз ставлення єврейських політичних діячів до українського національного руху в 1914–1918 рр.

У розділі ІІ «Моє перше знайомство з українським питанням» [с. 12–19] він згадує 1914 рік за декілька місяців до світової війни, коли мешкав у Відні, а на літо їздив «до Росії» (фактично, до теперішньої України, ймовірно, до Одеси), час від часу робив огляди російської преси для віденської щоденної газети «Die Zeit». А. Ревуцький згадує, як перед літнім від'їздом він отримав «серйозне журналістське завдання» від шеф-редактора проф. Г. Каннера: написати про «українське питання», але не про те, що «вже відомо» – «що українці мають окрему історію», «окрему мову», про «гетьманів, які уклали з Москвою договори, що не були дотримані», про «гоніння на український рух» і про «заборону [друку] євангелій українською мовою». Редактор ставив завдання по-іншому: що стане з тридцятимільйонного народу, який мешкає «в Росії» і який наразі називають «малоросами», «українці» чи «великороси»? [с. 12–13]. Тоді, як самокритично пригадує, А. Ревуцький напевно цього не знав, але зробив припущення, що якби Російська імперія розвивалася в демократичному напрямку, без дратувань для українських почуттів, без заборон друку українських книжок, євангелій і «малоросійських» театральних п'єс, то, певно, більше б розповсюдилася «*грамотность*» (саме це слово вжито автором спогадів у транслітерації їдишем), українці б масово їхали в міста й самі русифікувалися як частина міського пролетаріату. Однак такий «ліберально-демократичний» сценарій виглядав малоймовірним для імперії. З першими революційними «потрясіннями» українська народна стихія отримала б величезну силу, бо відчула б свою потенційну силу, якою володіє й зараз. Тоді б довелося займатися «українським питанням» набагато серйозніше, ніж у 1914 р. [с. 14–15]. Власне приблизно так, як передбачав А. Ревуцький, і сталося пізніше 1917 р., після розпаду Російської імперії.

Далі автор робить певне невелике узагальнення щодо загальних настроїв соціально неоднорідного єврейського населення щодо українського національного руху з позиції своєї належності до єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон». Улітку 1917 р., коли виявилося, що український рух становить серйозну силу, переважні настрої євреїв до нього були далеко не прихильними. Єврейська дрібна буржуазія (крамарі, торговці) воліла б мати «єдину велику Росію»: у ній би вільніше можна було торгувати й мати краще життя. Буржуазія великих міст, а також асимільована (тобто русифікована) єврейська інтелігенція вбачали загрозу українського руху їхнім інтересам і усталеним традиціям [с. 16].

Розділ ІІІ «Початок єврейсько-українського зближення» [с. 20–25] присвячений ставленню єврейських діячів до українського руху й діяльності єврейських партій у час Української Центральної Ради. Ставлення єврейських соціалістів до українського

питання загалом було приязним, адже принцип національного самовизначення для соціалістів, до яких відносив себе й А. Ревуцький, був «святим». Проте й вони не були позбавлені упереджень. Так автор згадує партійну конференцію «Поалей-Ціон» у Москві у квітні 1917 р., на якій Соломон Ґольдельман зазначив, що український рух не може задовольнитися виключно культурним і мовним рівноправ'ям у межах єдиної російської держави, а мусить прагнути перебудови всієї держави на федеративний лад. Для багатьох делегатів це було неприйнятним, адже навіть певні не російсько орієнтовані єврейські політичні діячі вважали, що для єврейського пролетаріату єдина Росія матиме кращі економічні можливості. Київська делегація гостро не погоджувалася з таким твердженням. [с. 20–21]. Виявом активної симпатії єврейських соціалістів до українського руху можна вважати входження єврейських партій до Центральної Ради влітку 1917 р. Ваганням єврейських соціалістичних діячів щодо українського руху було покладено край, адже на горизонті замайоріла єврейська національно-персональна автономія, яка була «невід'ємною складовою частиною української державної ідеї» [с. 21], а для багатьох єврейських партій програмною мрією. Також до українського руху прихильно ставилися «київські сіоністи» [с. 22], на чолі яких був Нохем (Наум) Сиркін. А. Ревуцький обґрунтовано зазначає [с. 22–23], що основну роль в українсько-єврейському зближенні взяла на себе партія «Фарейнікте» (Об'єднана єврейська соціалістична робітнича партія), і завдяки своїм програмовим засадам, і завдяки більшій кількості інтелігенції та засобів для цього, які повністю зосередила в Україні, на відміну від решти партій, які ще могли орієнтуватися у своїй діяльності на всі території колишньої Російської імперії.

«Бунд», загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії, який на відміну від «Поалей-Ціон» чи «Фарейнікте» не був самостійною єврейською партією, а лише частиною російської соціал-демократії, зайняв особливу позицію щодо українського руху. Члени «Бунду» часто виявляли «космополітизм», який більше нагадував асиміляторський російський патріотизм, а відтак часто ставилися з «прихованою ненавистю чи страхом» [с. 24] до українського руху та самостійності української держави, і при цьому на початках виказували незгоду з більшовиками (пізніше бундист М. Рафес змінив свою позицію й приєднався до більшовиків).

Англомовний переклад мемуарів А. Ревуцького видали 1998 р. у Канаді, однак це історичне джерело досі залишається поза увагою українських дослідників. Оцифрована скан-копія оригінального видання є доступною дослідникам на онлайн-платформі Цифрової їдиш-бібліотеки ім. Стівена Спілберґа (URL: https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yiddish-books/spb-nybc201366/revusky-abraham-in-di-shvere-teg-oyf-ukrayne-zikhroynes-fun-yidishn-ministr).

Tetyana Batanova,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8407-9649,
Research Associate,
Judaica Department,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: batanova@nbuv.gov.ua

Attitude of Jewish political figures to Ukrainian national movement of 1914−1919 (according to the memoirs of Abraham Revutsky)

This paper studies the Yiddish memoirs of a member of the political party “Poalei Zion” Abraham Revutsky “In di shvere teg oyf Ukraine: zikhroynes fun a yidishn ministr”, published in 1924 in Berlin, as an important historical source for analyzing the attitude of Jewish figures toward the Ukrainian national question in 1914–1918.
Keywords: Yiddish, historical sources, memoirs, Abraham Revusky, Jewish political parties, Ukrainian national movement, Ukrainian-Jewish relations, Ukrainian Central Rada.

Гірік Сергій Іванович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2535-3924,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ соціогуманітарних, природничих і технічних наук,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»,
Київ, Україна
e-mail: sergiusz.1985@gmail.com

Газета «Kontratak» (Львів) як джерело з історії українсько-єврейських взаємин наприкінці 1930-х років

Автор аналізує інформаційний потенціал львівської єврейської молодіжної газети «Kontratak» (1936–1939) як джерела з історії українсько-єврейських взаємин у Другій Речі Посполитій останніх років її існування та змін у суспільно-політичному кліматі міжвоєнної Польщі у роки, що передували Другій світовій війні.
Ключові слова: газети, українсько-єврейські взаємини, антисемітизм, історія антисемітизму, джерелознавство, Галичина.

1936 року у Львові було засновано польськомовну єврейську молодіжну газету «Kontratak» (№ 1 вийшов друком 8 листопада). У своїх матеріалах тижневик зачіпав теми взаємин як між поляками і євреями, так і між українцями і євреями Галичини й не лише (у підзаголовку перелік міст був дещо ширшим – Львів, Краків, Варшава, Вільно, Лодзь). Відповідальним редактором був Юда Фейнзінґер. Видання позиціонувало себе як позапартійне.

На першій шпальті першого числа містилася коротка редакційна нотатка. Її автор (імовірно, сам Фейнзінґер) наголошував, що газета бере за взірець «польську й українську пресу молодих», проте не уточнював, про які саме видання йдеться. Він зазначив, що в умовах відсутності аналогічного єврейського видання «єврейська молодь, довкола якої точиться настільки гостра боротьба, мовчить». Відповідно, «Kontratak» претендував на те, щоб стати трибуною цієї недопредставленої у пресі групи.

Новозаснована газета не могла і не хотіла ігнорувати українську проблематику. З першого ж числа вона містила окрему рубрику «Ucrainica»з оглядом найважливіших українських галицьких видань. Серед нотаток рубрики з № 1 привертає увагу текст із викладом прихильної позиції автора стосовно вимог українських діячів щодо зміни національної політики Польщі (відмова від передачі землі польським осадни-

кам під час парцеляції, скасування обмежень на прийом української молоді на державну й військову службу, забезпечення прийому учителів-українців до українських шкіл тощо). Очікувано критичним є ставлення газети до Дмитра Палієва й очолюваного ним Фронту національної єдності (далі – ФНЄ). Автор огляду преси в тому ж числі називає Палієва «оперетковим "фюрером" українських гітлерівців» й іронізує з приводу намагання діяча через газету «Батьківщина» (орган ФНЄ) збирати кошти на діяльність своєї партії. Оглядач запитує: «Які члени й симпатики, пане Палієв? У вас же їх немає. Ми радше повіримо в допомогу зі сторонніх джерел, навіть іноземних, з-під відомого знаку. HeilPalijew!». «Kontratak» часто містив згадки про Дмитра Палієва й у подальших числах.

У тому ж числі привертає увагу нотатка про боротьбу за молодь в українському суспільстві. Її автор звертає увагу на відсутність підтримки Палієва серед української націоналістичної молоді («молодь не вірить у його "фюрерівський" німб») і розповідає про своєрідну апологію цієї молоді Богданом Кравцевим в одній із українських газет, а далі завершує власним коментарем: «Цікаві аналогії до ситуації в нашому єврейському політичному маленькому світі».

Дві останні нотатки рубрики «Ucrainica» в згаданому першому числі присвячено висвітленню єврейської тематики в українській пресі (наводимо цей номер як приклад, у наступних випусках співвідношення лишалося аналогічним). Темою першої стала публікація в католицькій «Новій зорі» (ред. Осип Назарук) зі «спростуванням» думки про «віджидовіння» («odżydzenie») влади в СРСР. На підтвердження тези про те, що «владу в Росії й далі мають євреї», газета наводить статистику єврейського походження чинних на той час «комісарів» (очевидно, йдеться не про членів уряду СРСР, бо ж станом на 1936 аналіз їхнього походження показував би інші дані). Тема другої – стаття в «Неділі» з оглядом антисемітських інцидентів в українському селі. Оглядач «Kontratak» зветає увагу на нейтральне віднотовування випадків українським журналістом, який лише до останнього насильницького нападу додав епітет «бандитський»: «Якщо тільки цей напад був бандитським, то якими ж були інші напади […]?».

Рубрика «Ucrainica» продовжувала виходити й надалі (з перервами, але українська тематика не зникала зі шпальт «Kontratak» і поза цією рубрикою). До прикладу, в ч. 3 газета оглядає публікацію в газеті «Громадський голос» (орган Української соціалістично-радикальної партії»). Соціалістична газета з обуренням заперечувала щодо «обвинувачень» з боку єпископа Григорія Хомишина в наявності євреїв у товаристві «Каменярі», а потім дзеркально обвинуватила владику в прихильності до «єврейських капіталістів», навівши приклад його близької співпраці з доктором Ляксом (адвокатом єврейського походження, засудженим нещодавно перед тим за шахрайство). Після розлогої цитати автор огляду в «Kontratak» іронічно додає: «Теж соціалісти!»

Наприкінці рубрики оглядач звертає увагу на публікацію у праворадикальній газеті «Фронтом!», присвячену власне газеті «Kontratak» як газеті «молодих єврейчиків-сіоністів», які «вихваляють Сталіна й комуністів». Після зацитованої поради «всім шабесгоям купити ці шматки», які «з певністю зроблять з них антисемітів», оглядач наводить думку націоналістичного тижневика «Голос нації» про газету «Фронтом!», демонструючи скептичне ставлення до цього видання серед українських націоналістів.

Газета розглядала тему українсько-єврейських узаємин не лише в оглядах преси, а й у великих матеріалах. Наприклад, у ч. 33 (1 липня 1937 р.) вийшла друком стаття «Історія польського антисемітизму» Й. Клейнберга. Її автор звертає увагу на тиск на єврейських виборців з боку влади Королівства Галичини й Лодомерії в австро-угорські часи. Унаслідок цього тиску багато євреїв на межі XIX–XX ст. вимушено голосували за польських кандидатів і цим викликали неприязнь українців. Сторони (тобто політично активні частини українців і євреїв) досягли покращення відносин 1907 року, після укладення домовленостей між лідерами українських політичних груп і сіоністами. У цілій низці чисел автори газети звертають увагу на розвиток українського кооперативного руху як на зразок для наслідування, хоча такі згадки здебільшого принагідні.

Загалом, публікації про українсько-єврейські взаємини в газеті «Kontratak» є очікувано рідкіснішими, ніж публікації про антисемітизм у Польщі та світі (один із основних тематичних напрямків газети – інформування читачів про прояви антисемітизму в різних країнах). Такі статті й огляди, а також згадки про факти українського політичного й суспільного життя в матеріалах з загальнополітичних чи загальноекономічних тем, є частішими, ніж у багатьох інших єврейських газетах Другої Речі Посполитої. Видання є цінним джерелом для дослідника міжетнічних узаємин і конфліктів у трикутнику «поляки-українці-євреї» в міжвоєнній Галичині

Serhiy Hirik,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-2535-3924,
Candidate of Science in History,
Senior Research Fellow,
Department of Arts and Sciences,
State Research Institution “Encyclopedia Press”,
Kyiv, Ukraine
e-mail: sergiusz.1985@gmail.com

The newspaper “Kontratak” (Lviv) as a source to the history of Ukrainian-Jewish relations in the late 1930s

The author analyzes information potential of Lviv Jewish youth newspaper “Kontratak” (1936–1939) as a source to the history of Ukrainian-Jewish relations in the last years of the Second Polish Republic’s existence and the changes in the socio-political climate of interwar Poland in the years preceding World War II.
Keywords: newspapers, Ukrainian-Jewish relations, antisemitism, history of antisemitism, source studies, Galicia.

Глибицька Світлана Борисівна
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6863-1832,
головний бібліограф,
Центральна наукова бібліотека,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Харків, Україна
e-mail: sv.zajc@gmail.com

Втрачена спадщина (до 120-річчя від дня народження Хацкеля Наделя)

Доповідь висвітлює життя і діяльність українського бібліографа, бібліотекознавця та літературознавця Хацкеля Наделя (1905–1968) та його єврейську наукову спадщину, більша частина якої була знищена в радянські часи.
Ключові слова: Хацкель Надель, юдаїка, бібліографія, літературознавство, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Хацкель Соломонович Надель (1905–1968) – український бібліотекознавець, бібліограф, літературознавець, фольклорист, сходознавець, автор понад 150 праць, написаних їдишем, українською, польською та російською мовами. У доповіді йтиметься про його життєвий шлях і ту частину творчої спадщини, що була написана їдишем, а також українською, де автор зосереджувався на питаннях юдаїки.

Х. С. Надель народився 5 вересня 1905 р. в місті Ковно (нині – Каунас, Литва) у родині кантора. У 1915 р., через військові дії Німеччини за розпорядженням російського царського уряду, усі євреї повинні були залишити так звану прифронтову смугу. Сім'я Наделів намагалася осісти в Естонії, Білорусії та Україні. 1916 р., після переїзду родини до Ногайська (нині – м. Приморськ Запорізької області), Хацкель вступив до місцевого реального училища. 1919 р., коли помер його батько, чотирнадцятирічний підліток змушений був залишити училище і влаштуватися на роботу. 1922 р., після смерті матері, осиротілий юнак переїхав до родичів у Харків. Працював на різних роботах, зокрема і як бібліотекар.

У липні 1925 р. Хацкеля Наделя прийняли на роботу до Харківської державної бібліотеки імені В. Г. Короленка на посаду бібліотекаря, згодом – бібліографа. У 1925–1935 рр. він очолював єврейський відділ бібліотеки, а за сумісництвом завідував бібліотекою Харківського єврейського машинобудівного технікуму. Він підвищував свої знання на курсах іноземних мов (1925–1929 рр.), у Харківському вечірньому університеті «Робос» при Харківському Всеукраїнському інституті комуністичної освіти (ВУІКО, 1931–1934 рр.; згодом – Харківський бібліотечний інститут).

У липні 1935 р. Наркомосвіти перевів Х. Наделя на роботу до Києва, де він був зарахований на посаду бібліографа в Центральному бібліотечному колекторі Наркомосвіти УРСР. 1935–1936 рр. завершив отримання вищої освіти на заочному відділенні бібліотечного факультету Київського педагогічного інституту. З 1936 до 1941 рр. Надель працював консультантом-бібліографом Науково-методичного кабінету бібліотекознавства та масової бібліографії Наркомосвіти УРСР, а також за сумісництвом (з 1937 по 1941 рр.) – заступником директора Центральної єврейської бібліотеки імені М. Вінчевського.

Після початку Німецько-радянської війни Хацкель Надель був мобілізований до радянської армії і був у війську до листопада 1941 р., коли був комісований через хворобу серця. У грудні 1941 р. Хацкель Соломонович приєднався до своєї родини, яка перебувала в Казахстані в евакуації. Там він викладав англійську мову в школі та завідував хатою-читальнею у колгоспі «Кооператор» Кзил-Ординської області, а з квітня 1943 р. завідував бібліотекою Кзил-Ординського педінституту. У вересні 1945 р. Х. Надель із родиною повернувся до Харкова і був зарахований до Центральної наукової бібліотеки (далі – ЦНБ) Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

на посаду бібліотекаря. Вже через пів року його призначили завідувачем науково-бібліографічного відділу.

Однак у березні 1951-го року Хацкеля Наделя, на той час вже відомого бібліографа та літературознавця, було звільнено з роботи та засуджено за «політичною» 58-ю статтею Кримінального кодексу (очевидно, через його публікації в американській пресі). У той самий час вже відбувалися арешти й репресії єврейських культурних діячів, членів Єврейського антифашистського комітету (тринадцять єврейських діячів було страчено 12 серпня 1952 р.). Звинувачували Наделя зокрема і в дружніх стосунках із «ворогами народу» – єврейськими акторами і письменниками. Він відбував строк у таборі в Маріїнську Кемеровської області. Наприкінці 1954 р. Надель повернувся до Харкова. З липня 1955 р. протягом восьми місяців він працював на тимчасових роботах. Після реабілітації, з жовтня 1956 р. працював у ЦНБ на посаді завідувача читальною залою, а з травня 1965 р. – на посаді редактора.

Хацкель Соломонович Надель помер 26 січня 1968 р.

У 1985 р. до його 80-річчя колеги Наделя Р. А. Ставинська і М. Г. Швалб уклали список праць відомого бібліографа. 2009 р. на основі списку було створено біобібліографічний покажчик, куди також увійшли нарис життя та діяльності Наделя, хронологічна лінія його біографії та література про нього. Покажчик опубліковано в електронному архіві Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/14543.

Дослідження наукової спадщини Х. С. Наделя ускладнене тим, що багато джерел нині недоступні: майже всі його праці 1920–1940-х рр., що вийшли окремими виданнями, були вилучені з фондів бібліотек, як і книги більшості репресованих. Крім того, література їдишем під час гонінь на «безрідних космополітів» була вилучена з багатьох бібліотек і частково знищена. Збереглися лише деякі статті Наделя 1930–1940-х рр., опубліковані в українській пресі, та один бібліографічний посібник 1949 року. Більш повно в бібліотеках представлено його праці кінця 1950-х – 1960-х рр. Що стосується джерел, виданих їдишем, то в інтернеті доступний (хоча і з пропусками) лише архів їдишомовного часопису «Советіш геймланд», який виходив з 1961 по 1991 рр. Саме там можна побачити деякі статті Наделя 1960-х рр.

Тож звернімося до його єврейської спадщини.

Друкуватися Х. С. Надель почав з 1928 р. Майже третина усього його творчого доробку написана їдишем. В україномовних джерелах він опублікував понад десять праць про єврейську літературу і певних єврейських письменників. Більшість своїх їдишомовних статей він друкував у журналах і газетах, низка його праць вийшла окремими брошурами. Серед цих публікацій багато творів бібліотекознавчого та літературознавчого характеру, низка бібліографічних пам'яток і списків. Його літературознавчі праці (даємо переклад назв українською) включають такі: «Єврейська книга: покажчик критичних статей і рецензій за 1922–1928 рр.» (Харків, 1929), «Журнал «Ді ройте велт» за 5 років (1924–1929)» («Ді ройте велт», 1929, № 9), «Дитяча та шкільна література за роки 1933–1934» («Ратнбілдунг», 1934, № 5), статті «Єврейська книга та єврейський читач в СРСР» і «Художня література єврейською мовою за 1938–1939 роки» («Советіш літератур», 1939, № 11). Їдишем і українською він уклав бібліографічні пам'ятки, присвячені багатьом єврейським письменникам: Шолом-Алейхему, Д. Гофштейну, М. Даніелю, І. Феферу, М. Мойхер-Сфоріму, І.-Л. Перецу.

Особливу увагу приділяв Х. С. Надель їдишомовній творчій спадщині класика єврейської літератури Шолом-Алейхема. Зокрема, сумісно з бібліографом Ізраїлем Мітельманом вони виявили низку творів письменника, які не увійшли до тритомного зібрання його творів, і на їхній основі видали коментований літературний збірник «Забуті листки» (Київ, 1939). Також за редакцією І. Мітельмана і Х. Наделя був виданий збірник статей і матеріалів «Шолом-Алейхем» (Київ, 1940), де надрукована їхня сумісна стаття, декілька статей за авторством Х. С. Наделя та ін. Найбільш значущою спільною працею І. Мітельмана та Х. Наделя був останній том 15-томного повного видання творів Шолом-Алейхема (Москва, 1941), куди вперше увійшла зібрана ними епістолярна спадщина видатного письменника.

Х. С. Наделю належать і інші праці, присвячені єврейському класику, які друкувалися їдишем у часописі «Фармест», у газетах «Біробіджанер Штерн», «Ейнікайт», «Дер Штерн». В українських джерелах були надруковані бібліографічний список «Шолом-Алейхем» (Київ, 1937), брошура «Шолом-Алейхем: До 80-річчя з дня народження» (Київ, 1939), стаття «Епістолярна спадщина Шолом-Алейхема» в «Бюлетені сесії відділу суспільних наук АН УРСР» (Київ, 1939); стаття у співавторстві з М. Лейпцікером «Шість листів», де наводяться листи письменника до антрепренерів Я. Співаковського та Я. Адлера в журналі «Театр» (Київ, 1940, № 7).

Низка статей Наделя присвячена іншим письменникам, зокрема І.-Л. Перецу, єврейському фольклору, міжнародним, зокрема українсько-єврейським, літературним зв’язкам, перекладам сучасних письменників їдишем тощо.

Svitlana Glybytska,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6863-1832,
Chief Bibliographer,
Central Scientific Library,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: sv.zajc@gmail.com

The lost heritage (on the 120th anniversary of the birth of Khatskel Nadel)

The report focuses on the life and work of the Ukrainian bibliographer, librarian, and literary critic Khatskel Nadel (1905–1968) and his Jewish academic heritage, most of which was destroyed in the Soviet times.
Keywords: Khatskel Nadel, Jewish studies, bibliography, literary studies, Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University.

Горшихіна Ольга Юліївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9562-9893,
молодшанауковаспівробітниця,
відділфондуюдаїки,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: horshykhina@nbuv.gov.ua

Історія єврейського журналу «Menorah» (Відень, 1923–1932)

Авторка дослідила історію єврейського ілюстрованого журналу «Menorah», який виходив друком у Відні 1923–1932 рр., за матеріалами зібрання єврейської періодики відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Ключові слова: історія, євреї, преса, Австрія, Європа, відділ фонду юдаїки, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Міжвоєнний час (1918–1938 рр.) в історії євреїв Австрії був періодом отримання правових, економічних, політичних і гуманітарних свобод. З'явились нові єврейські партії, молодіжні товариства, школи, книжкові видання, преса. Популярним серед єврейської буржуазії та середнього класу Австрії і Німеччини став німецькомовний, ілюстрований сімейний журнал науки, мистецтва та літератури «Menorah» (в перекладі українською – «Менора»). Метою засновника журналу, Пауля Дж. Діаманта, було дотримуватися ліберально-консервативного напрямку й об'єднувати навколо себе освічене коло читачів, для яких важливими були єврейські сімейні цінності. Журнал прагнув публікувати статті про всі аспекти єврейського життя, однак основний інтерес становила єврейська релігія, історія, культура, мистецтво. Серед політичних вподобань авторів журналу простежується їх підтримка ідей сіоністського руху. «Menorah» друкувала статті ідеологів сіонізму, зокрема Володимира Жаботинського. У липні 1924 р. новим власником журналу став Норберт Гофман. Він призначив редакційну групу, до якої увійшли Фрідріх Мацнер, Роберт Вайс, Натан Бірнбаум та дружина Н. Гофмана – Файт. Журнал почали редагувати, окрім Відня, ще й у Франкфурті-на-Майні, а з 1928 р. у Відні та Берліні. З січня 1926 р. «Menorah» зменшили в розмірах, а її підзаголовок «illustrierte Monatsschrift für die jüdische Familie» («ілюстрований місячник для єврейської родини») змінили на «jüdisches Familienblatt für Wissenschaft, Kunst und Literatur» («єврейський сімейний листок / єврейська сімейна газета з науки, мистецтва й літератури»). З 1928 р. періодичне видання виходило друком раз на два місяці. Окремо від журналу виходили ілюстровані спецвипуски, наприклад: про євреїв у Відні (березень 1926 р.), євреїв Сілезії (травень 1926 р.), єврейську гігієну (червень/липень 1926 р.), єврейський фольклор (жовтень 1926 р.), євреїв у Польщі (червень/липень 1927 р.),євреїв у Баварії (листопад/грудень 1928).

У грудні 1932 року «Menorah» припинила своє існування.Норберт Гофманн разом із дружиною емігрував до тодішньої Палестини у 1938 році.

Наразі у відділі фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається три примірники журналу «Menorah». Авторка доповіді дослідила їх зміст. Номер 12 від 1927 р. був повністю присвячений єврейській історії міста Майнц та вшануванню пам'яті з нагоди 500-річчя смерті заслуженого рабина громади Майнца Магаріла (рабі Яков бен Моше Молін). Випуск журналу готувала Асоціація збереження єврейських старожитностей Майнца під керівництвом рабина доктора Салі Леві. Асоціація була заснована 1 жовтня 1925 р. і за два роки зібрала і дослідила багато архівних, матеріальних, археологічних, художніх цінностей міста. До збірки увійшла стаття доктора Джона Бонді про старий єврейський цвинтар з шістьма світлинами найстаріших *мацев* (єврейських надгробків). Генріх Шроє дослідив історію отримання Майнцем привілею для євреїв

18 червня 1295 р. Бібліотека Майнца надала фото самого привілею. Історик Франц Клінґельшмідт зробив аналіз археологічних решток будинку видатної єврейської родини раннього середньовіччя – Калонімів. Серед інших авторів випуску – рабин Салі Леві, доктор Рудольф Буш, головний кантор А. Оппенгаймер, проф. Еруст Ніб, різні історики, архітектори, художники, письменники.

У журналі «Menorah» 1929 р. № 5/6 автор статті «Judentaufen in der Ukraine vor 200 Jahren» («Хрещення євреїв в Україні 200 років тому») І. Клінов знайомить читачів з історією Єврейської історико-археологічної комісії ВУАН та першим її збірником праць, який вийшов у Києві в 1928 р. під керівництвом Іллі Галанта. Серед авторів збірки був також професор Володимир Рибинський зі статтею «До історії євреїв на Лівобережній Україні в полов. XVIII ст.». Клінов розглянув третю частину цієї статті, де мова йде про причини переходу євреїв Лівобережної України в християнство й наведено персональні справи з архівних матеріалів. Ще в цьому номері журналу опубліковано роботи поета Оскара Єллінека, письменника Людвіга Бато, перекладачки й письменниці Паули Арнольд, професора, доктора інженерних наук, архітектора Альфреда Ґротте, редактора інформаційного бюлетеня єврейської громади Берліна Вілла Плесса та інших.

У журналі «Menorah» за 1930 р. № 11/12 видатний єврейський письменник і драматург Шолом Аш, який писав їдишем, опублікував історію свого життя «Озирнутися назад» з нагоди свого п’ятдесятиріччя. У професора Бориса Бруцкуса, відомого економіста, спеціаліста з сільського господарства, громадського діяча, який мешкав у Берліні з 1922 р. вийшла друком стаття «Світова війна як переломний момент у соціальному та економічному житті східних євреїв». Рахель Вішніцер-Бернштейн, редакторка відділу архітектури в єврейській енциклопедії у Берліні, опублікувала статтю «Проблеми давньої синагоги» з ілюстраціями. Серед інших авторів видання – Лео Кан (художник), Леон Шейнхаус, історик, політичний діяч), Едмонт Флег (поет, письменник, перекладач з їдишу).

Історія єврейського німецькомовного ілюстрованого журналу «Menorah» виразно демонструє розмаїття єврейського громадського, культурного й політичного життя не лише Відня 1923–1932 рр., німецькомовної частини Європи, але й їх тісні взаємозв’язки з єврейськими громадами України та решти світу. Саме видання є цінним документом своєї доби для істориків, культурологів і бібліотекарів.

Olga Gorshihina,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9562-9893,
Junior Research Associate,
Judaica Department,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: horshykhina@nbuv.gov.ua

History of the Jewish journal “Menorah” (Vienna, 1923–1932)

The author has researched the history of the Jewish illustrated journal “Menorah”, published in Vienna in 1923–1932, on the materials of the collection of the Jewish periodicals kept in the Judaica Department of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: history, Jews, press, Austria, Europe, Judaica Department, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Громік Галина Олександрівна,
ORCID https://orcid.org/0009-0003-3889-2585
молодша наукова співробітниця,
відділ фонду юдаїки,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: gromik@nbuv.gov.ua

Одеський період єврейської російськомовної преси 1860–1871 років

На підставі аналізу єврейської преси із зібрання відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського авторка розглядає особливості Одеського періоду єврейської російськомовної періодики 1860–1871 рр., визначає мотивацію виникнення газет і причини припинення видавництва.
Ключові слова: єврейська російськомовна преса, «Рассвет», «Сіон», «День», відділу фонду юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.

У травні 1860 року в Одесі побачив світ перший номер друкованого «органу російських євреїв» «Рассвет», започаткувавши епоху становлення єврейської російськомовної преси. Шлях до читача зайняв чотири роки, сповнені як зовнішнім – з боку імперської влади – супротивом, так і внутрішньо єврейськими протиріччями.

Час, про який йдеться, охоплює період з 1860 до 1871 років і означений трьома приватними тижневиками, що наслідували один одного: «Рассвет» (27 травня 1860 – 19 травня 1861), «Сіон» (7 липня 1861– 27 квітня 1862) та «День» (25 травня 1869 – 29 травня 1871). Газети зберігаються у зібранні відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Одеса середини XIX ст. була центром *Гаскали* (єврейське Просвітництво), тому не випадково стала місцем для старту нового єврейського видавництва. Місто було етнічно розмаїтим, потужним промисловим, культурно-просвітницьким центром українських земель і мало розвинуту видавничу інфраструктуру. Єврейство становило понад 20% місцевого населення.

Найголовніша причина виникнення друкованого органу для євреїв – небажання, а подекуди і спротив російської імперської преси приділяти увагу єврейському питанню. Єврейські просвітники (*маскіли*) прагнули до створення умов для розширення прав свого народу, затиснутого російською владою у межі осілості. Водночас їхні погляди на інтеграцію єврейського етносу відрізнялися від асиміляційної політики уряду і, зрештою, вплинули на діяльність створеної ними російськомовної періодики. Її недовговічність таким чином була передбачуваною.

Російськомовність преси для євреїв була головною умовою її виникнення. Ініціатори вважали, що таким чином вони зможуть привернути увагу можновладців до жахливого становища народу, який проти власної волі опинився в межах Російської імперії (після поділів Речі Посполитої разом із землями, що відійшли до

Російської імперії). Газети мали вплинути на російську громадську думку щодо необхідності боротьби за емансипацію єврейства і обіцяли стати інструментом «виправлення» своїх одновірців.

Ідея створення окремого єврейського видання виникла в колі місцевої інтелігенції, до якого входили вже відомі на той час письменники, публіцисти, зокрема: Осип Рабинович, Йоахим Тарнополь, Лев Пінскер. Як випускники казенних рабинських училищ, вони добре володіли російською мовою і вбачали перспективною боротьбу друкованим словом проти «відсталості» єврейського життя.

Історія виникнення «Рассвета» та його, так би мовити, спадкоємців на сьогодні не є достатньо вивченою. Численні, здавалося б, дослідження, ідентифікують єврейські російськомовні видання як складову історії російської преси, а її засновників, відповідно, як діячів російської культури. На наш погляд, цілком логічним є українська ідентичність єврейської періодики, що виникла і розвивалась в Одесі, на українських землях, які опинилися під владою Російської імперії і власне входили до межі осілості, де дозволялося проживати євреям.

Чому шлях «Рассвета» до читача виявився таким довгим? Серед причин, зокрема, протиріччя в єврейському середовищі, а саме – ідеологічне протистояння маскілів і хасидів. Про вплив останніх, які, нібито, виступали проти російськомовності друкованого органу для євреїв, що унеможливлювало видання тижневика, писав у своїх мемуарах Лев Леванда. За його словами, «торжество» хасидів тривало «недовго»: півтора роки, після чого Єврейський Комітет погодив видавництво газети за умови відсутності в ній релігійної тематики. З іншого боку, формальна згода міністрів освіти та внутрішніх справ на видання єврейської преси не означала її практичної реалізації. Доповідну записку «нагору» майбутнім видавцям Рабиновичу і Тарнополю довелося переписувати не один раз. І якщо про мету писати «про наші злидні», «наші недоліки» автори могли висловлюватися досить прозоро і чітко, то щодо емансипації – лише з оглядом на цензуру.

Завдання впливу на російське суспільство виявилось нездійсненним через цензурні перешкоди. Місцеві чиновники дуже запопадливо виконували приписи цензурного комітету щодо міркувань про рівноправність євреїв з іншими підданими без особливого дозволу.

Недовговічність «Рассвета» була наслідком небажання Осипа Рабиновича як редактора підлаштовуватися під примхи можновладців. Тому його справу невдовзі підхопили Емануїл Соловейчик і Лев Пінскер. Вони заявили про видання газети під іншою назвою – «Сіон». Перейменування, за версією редакції, було нібито погоджено для уникнення плутанини у зв'язку з наявністю у Санкт-Петербурзі однойменного журналу.

Таким чином «Сіон» став наступником «Рассвета», однак водночас значно звузив свої завдання у сфері публіцистики. Замість актуальних статей щодо єврейського життя-буття тижневик виносив на перші сторінки історичні та історико-літературні статті. Академічний характер газети не врятував її від цензурних кайданів. До того ж, на долю «Сіона» вплинула судова тяганина з українським петербурзьким журналом «Основа», який, на переконання єврейських видавців, розпалював антисемітські настрої у суспільстві. У квітні 1862 року редакція повідомила про припинення діяльності «до відклопотання більш широкої програми». Існування єврейської російськомовної преси зупинилося на сім років.

Третім, заключним виданням одеського періоду став тижневик «День», який вирізнявся масовим друком публіцистичних і законодавчих матеріалів щодо юридичного та економічного становища євреїв. Вперше завдяки Іллі Оршанському проблематику єврейського питання піднімали на рівень наукового осмислення. Редакція також звертала увагу на штучно створену ворожнечу до євреїв з боку імперської преси і вказувала на пряму залежність так званої лояльності від фінансового підживлення. Автори не приховували, що припинення державного фінансування обернулось звинуваченнями на адресу «невдячних жидів».

Газета проіснувала трохи більше року і була закрита після одеського погрому у 1871 році через спротив влади реагувати належним чином на кримінальні, трагічні для євреїв, події. Із закриттям «Дня» видавництво єврейської російськомовної преси було перенесено до Санкт-Петербурга. Втім саме одеський період заклав основи для видання єврейської преси, зокрема, російськомовної, й показав її потужний потенціал.

Особливістю згаданої єврейської російськомовної періодики було прагнення достукатися до російського громадянського суспільства та влади в питаннях надання євреям рівних з іншими народами прав. Російськомовність преси мала стати інструментом для досягнення цієї мети. Російська мова газет не була проявом асиміляторського спрямування. Навпаки, цензурні утиски засвідчили відстоювання єврейськими видавцями права на збереження національної ідентичності.

Gromik Galyna,
ORCID https://orcid.org/0009-0003-3889-2585
Junior Research Associate,
Judaica Department,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: gromik@nbuv.gov.ua

The Odesa period of the Jewish press in Russian language (1860–1871)

Based on the analysis of the Jewish press from the collection of the Judaica Department of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine the author studies the features of the Odesa period of Jewish periodicals in Russian language of 1860–1971, identifies motivation for the emergence of newspapers and reasons for the cessation of publishing.
Keywords: Jewish Russian-language press, «Rassvet», «Sion», «Den’», Judaica Department, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Котляр Євген Олександрович,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7698-418X,
кандидат мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри монументального живопису,
Харківська державна академія дизайну і мистецтв,
член-кореспондент, Національна академія мистецтв України
Харків, Україна
e-mail: eugeny.kotlyar@gmail.com

Їдиш у візуальному просторі та пам’яті Їдишланду

На численних польових, архівних і мистецьких матеріалах досліджено питання присутності і відсутності написів їдишем у міських ландшафтах історичного проживання євреїв у Східній Європі, зокрема в Україні. Показано, в який спосіб у різні періоди їдиш ставав інструментом етнічного, культурного, соціального, національно-політичного й меморіального маркування відповідних локацій, як і чому це відрізнялося в різних регіонах.
Ключові слова: їдиш, Їдишланд, міський простір, маркування, Східна Європа, Україна.

Російська ракета, що прилетіла в листопаді 2024 року в мій будинок на Салтівці в Харкові, потрапила до самого серця моїх дитячих спогадів кінця 1970-х – 1980-х років. Спогадів, у яких ще лунав *мамелошн* – мова ашкеназійських євреїв, які розмовляли мовою їдиш. У нашому під’їзді мешкало чотири єврейські родини, і до моєї бабусі Фіри приходили її сусідки поговорити про життя. Я любив слухати їхні *бобе-майсес*, зручно вмостившись на дивані. Обминаючи чутливі до дитячого вуха теми, бабуся миттєво переходила на їдиш. Багато років по тому ці зігріті теплом спогади супроводжували мене з дітьми, що подорослішали, на батьківщину моєї рідні в Кам’янець-Подільський, в тому числі й на їхні братські могили, де їдиш залишився тільки на знаках у місці розстрілу євреїв під час окупації міста. Із відходом бабусі у засвіти величезний світ колишнього українського Їдишланду спорожнів та онімів.

Удруге і несподівано він заговорив зі мною вже на початку 2010 року в зовсім іншому місці – у Нижньому Іст-Сайді в Нью-Йорку. Більше століття тому сюди стікалися хвилі єврейської еміграції з усієї Східної Європи, перетворюючи цей район на подобу величезного штетлу. Про це сьогодні нагадують пам’ятний мурал і написи їдишем, що часто трапляються в центрі району. Вони доносять до нас назви містечок, вирізьблених на фасадах синагог, які маркують те чи те земляцтво. Серед них можна побачити знайомі Бережани, Межиріч, Підгайці, Проскурів, Білосток та багато інших. Здається, що написи їдишем на будинках, вивісках крамниць і майстерень кидалися у вічі на всьому просторі Східної Європи і в межі єврейської осілості, де жили і звідки тікали єврейські емігранти.

Варто було б очікувати, що він був там повсюдно, особливо в тих місцях, де євреї складали 50% і більше. Радянський режим, Голокост і все довге ХХ століття стерли ці сліди, ускладнюючи їхній сучасний пошук. Сьогоднішні вулиці Львова і Чернівців зберігають поодинокі напівстерті написи їдишем, які разом із німецькою, польською, румунською та українською мовами насичували міський простір, бувши маркером національно-культурної мозаїчності.

Рідкісний приклад розписаної олійними фарбами по металу вивіски зберігся у Музеї історії та культури євреїв Буковини в Чернівцях. Це товарна реклама зі зображенням великої риби з пляшкою вина та келихом у супроводі побажань єврейською мовою з настанням весняного місяця *адар*. Її автор – відомий «оформлювач вивісок із відмінною репутацією» Ісак Ісахар Айзікович (1882–1944) підписав своє ім’я так само, як і в розписах малої зали «Великої синагоги» в Чернівцях. На відміну від івриту, який використовували в розписах синагог як частину програмної декорації, майстри нерідко воліли підписувати свої імена та імена благодійників. Це підкреслювало побутову основу мови, яку самі євреї називали «жаргоном».

Довоєнні види єврейських крамниць Польщі сьогодні доносить до нас меморіальний мурал у Любліні з видами вирваної з міської тканини єврейської вулиці, де вивіски рясніють написами мовою їдиш (автор – Яцек Рудзкі, 2016). Однак рухаючись на схід Російської імперії, в межу осілості, цей мовний ландшафт змінювався. На вивісках залишалася яскрава реклама товарів та єврейські імена торговців і виробників, проте помітні написи писалися переважно російською. Думки про те, що їдиш просто не дійшов до наших днів, не підтверджуються листівками і світлинами дореволюційного та міжвоєнного часу з видами містечок, єврейських вулиць, будинків і лавок.

Ми не зустрічаємо цього і у творах єврейських художників 1920-х – 30-х років, наприклад, на гравюрах Соломона Юдовіна (1892–1954) та Мойсея Фрадкіна (1904–1974), де домінують образи відповідно білоруського й українського штетлів. Вони використовували одні й ті самі маркери старої «єврейської вулиці» в мотивах дерев'яних синагог, що покосилися, і старих євреїв, щільної і безладної єврейської забудови і нескінченних вивісок майстерень шевців, капелюшників, перукарів та ін. Обидва митці вставляли з роботи в роботу вивіску з чоботом як символ єврейської ділянки й присутності.

В одному з дереворитів Юдовін використовує її на межі високого, обнесеного фортечною стіною міста з церквою всередині, протиставляючи його старому штетлу з дерев'яною божницею, що підноситься. В такий спосіб художник підкреслює прірву між двома світами – єврейським і християнським. Таку ж прірву ми бачимо між двома іншими, тепер уже єврейськими світами: старим – традиційним і новим – пролетарським, революційним. І якщо перший усе ще маркують вивіски на єврейських крамницях кустарів і торговців, які були обмежені у правах за радянських часів, то другий – уособлюють пролетарі з прапорами, а у Фрадкіна – труби з димом як символи індустріалізації. В одній з ілюстрацій до Альманаху Української асоціації пролетарських поетів, що вийшов їдишем у Харкові 1929 року, Фрадкін разом зі своїм однокурсником та співавтором Бером Бланком (1897–1957), розмістив свої ініціали якраз на вивісці вздовж дороги, дотепно і символічно поєднуючи власну ідентичність із маркером єврейського кварталу на околиці містечка.

Таким чином присутність їдишу в міському просторі була маркером переважного населення, на яке було спрямовано загальну рекламу або специфічні товари, що призначалися для євреїв. З рухом на Схід Європи ця присутність відчутно знижувалась, бо ставала непотрібною. Вона замінювалася численними єврейськими іменами власників, написаними іншими мовами, зміщуючи візуальні акценти від шрифту до торгової марки або імені.

Їдиш, що зник із дорадянських вивісок, знову з'явився в міському просторі в ранню радянську епоху. Тепер його оживила нова політична культура – «пролетарська за формою та національна за змістом», прописана в Конституції СРСР 1924 року та спрямована на виховання нового єврея. Відтоді вивіски єврейських культурних і навчальних закладів, як і афіші єврейських театрів, знову нагадали містянам про єврейську присутність. Однак це був останній і нетривалий період, який почав завершуватися разом із згортанням коренізації, а потім і національної політики ще задовго до Голокосту.

Yevgen Kotlyar,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7698-418X,
Candidate of Art History, Professor, Head of the Department of Monumental Paining,
Kharkiv State Academy of Design and Arts,
Corresponding Member, National Academy of Arts of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: eugeny.kotlyar@gmail.com

Yiddish in the visual space and memore of Yiddishland

Using numerous field, archival, and artistic materials, the author examines the presence and absence of Yiddish inscriptions in urban landscapes of historical Jewish residence in Eastern Europe, particularly in Ukraine. It shows how Yiddish became a tool for ethnic, cultural, social, national and political, and memorial marking of relevant locations in different periods, and how and why this differed in various regions.
Keywords: Yiddish, Yiddishland, urban space, marking, Eastern Europe, Ukraine.

Малахова Катерина Вікторівна,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8873-3943,
кандидатка філософських наук,
молодша наукова співробітниця,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: mallakhova@gmail.com

Хасидські матеріали в архівах Києва (на прикладі документів щодо рабина Ісраеля з Ружина)

Доповідь присвячено характеристиці архівних документів про хасидських лідерів в архівах Києва (Центральний державний історичний архів, м. Київ, і Державний архів Київської області, далі – ЦДІАК і ДАКО) на прикладі матеріалів щодо засновника ружинської хасидської династії – рабина Ісраеля Фрідмана з Ружина (1796–1850) та методологічним проблемам їхнього дослідження.
Ключові слова: хасидизм, Ісраель Фрідман, Ружин, цадик, єврейська історія, архівні документи, ЦДІАК, ДАКО.

Документи, присвячені хасидським лідерам і їхнім послідовникам, що зберігаються в архівах України, є практично не дослідженим джерелом з історії хасидизму. Значна їхня частина зберігається в архівах ЦДІАК та ДАКО. Ця доповідь присвячена спробі дати загальну характеристику цим документам на прикладі матеріалів, що стосуються засновника ружинської хасидської династії – рабина Ісраеля Фрідмана з Ружина.

Переважна частина документів зберігаються в загальних фондах тих інституцій, які відповідали за різні аспекти єврейського життя. Насамперед це фонди губернаторських канцелярій – Київського, Подільського та Волинського військового генерал-губернатора (фонд 442 ЦДІАК) та Київського цивільного губернатора

(фонд 1 ДАКО). Відтак методологічною проблемою є пошук відповідних справ серед десятків тисяч інших, які містяться в загальних описах цих фондів.

Перші спроби досліджень хасидських матеріалів в українських архівах належать Єврейській історико-археографічній комісії при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) під керівництвом Іллі Ґаланта в 1924–1929 рр. Результатом стали кілька статей самого І. Ґаланта, а також велика добірка архівних матеріалів, яка лишилася неопублікованою і наразі зберігається у фонді 1423 («Колекція документів, зібраних Єврейською історико-археографічною комісією при історико-філологічному відділенні Всеукраїнської Академії наук») ЦДІАК, спр. 6. («Копии документальных материалов, собранных еврейской историко-археографической комиссией, о еврейских цаддиках и их влиянии на евреев в 1834, 1836, 1838, 1841–1854, 1861–1876 гг.») та інші. За незалежної України дослідженням цих документів (зокрема, зібраних Історико-археографічною комісією) займалася Вікторія Хітерер (див.: Хитерер В. Документы, собранные Еврейской историко-археографической комиссией Всеукраинской академии наук. Київ–Єрусалим, 1999; а також її статті).

Завдання повного опису цих матеріалів є нагальною потребою української єврейської архівістики. Аналогічну роботу щодо хасидських матеріалів в архівах Польщі було виконано Марціном Водзінським: кілька сотень найбільш важливих документів було видано мовою оригіналу та анотовано англійською. Ця робота може стати методологічним взірцем для дослідження хасидських матеріалів в архівах України.

Перший тип документів, до яких слід звернутися, – документи реєстрації актів цивільного стану, а також реєстрації населення: метричні книги, посімейні списки, переписи населення тощо. Робота з цими документами дозволяє розв’язати кілька суттєвих проблем хасидознавства, зокрема, проблему імен. Лідери хасидського руху відомі за іменами чи прізвиськами, що їх вживає хасидська література. Але як називали цих людей у документах російською? Виявляється, імена могли змінювати до невпізнаваності – по батькові може виконувати роль прізвища, а імена звучать геть інакше. Це можна продемонструвати на прикладі Ісраеля Фрідмана, відомого в хасидській літературі як «Ісраель із Ружина». Виявилося, що за ревізією 1795 року його батько записаний як «Казнадей»; у документах 1830-х цей вид занять батька перетворюється на прізвисько або додаткове прізвище, за яким його знає частина російськомовних документів.

Документи щодо хасидських синагог і молитовних будинків. Цей тип джерел представлено документами будівельного відділення канцелярії Київського цивільного губернатора, а саме проханнями про дозвіл на будівництво, перебудову та подальше існування молитовних будинків, а також документами щодо виборів так званого «духовного правління» синагог. Документи цього типу дозволяють отримати точне уявлення про кількість і назву синагог у містечку, склад «старшин» її спільноти, список вірян, а також іноді точну локацію та зовнішній вигляд будівлі. Документи цього типу дозволяють також встановити, які синагоги були хасидськими та до якої саме напрямку належали, а отже, дослідити розповсюдження і вплив тих чи тих хасидських напрямків. Щодо історії Ісраеля з Ружина, цей тип документів надає більше відомостей щодо перебування р. Ісраеля у Сквирі перед переміщенням його до двору в Ружині, адже саме у Сквирі довкола молитовного будинку «Кам’яний клойз» сформувалося чи не перше коло його послідовників.

Серед хасидських матеріалів окремо варто виділити дуже виразну групу документів – доноси. Більш чи менш таємне донесення було поширеною стратегією співпраці з державною владою для різних верств єврейського населення Російської імперії. Ця практика вирішувала одночасно два завдання: демонстрацію лояльності до влади та її політики щодо євреїв, що могло сприяти подальшій кар'єрі, а також нанесення удару супротивнику у внутрішніх єврейських конфліктах. Просвітники доносили світській владі на хасидів, а різні хасидські напрямки писали донесення один на одного. Серед найцікавіших архівних матеріалів щодо р. Ісраеля з Ружина – донесення мешканця містечка Сквира Нухіма Файбишенка на Ісраеля Фрідмана (ЦДІАК, ф. 442, оп. 144, спр. 574 «По доносу сквирского еврея Нухима Файбишенко о злоупотреблениях ружинского раввина Сруля Фридмана», 1836). Вона допомагає реконструювати його участь у житті єврейської спільноти Сквири в часи існування хасидського двору в Ружині.

Найбільш об'ємний і інформативний тип справ, що містять цінну інформацію щодо хасидизму, – судові справи, документація судових процесів. Серед відомих процесів над хасидськими лідерами, що відбувалися на українських теренах Російської імперії в середині XIX сторіччя, – «Славутська справа», справа Тверських та ін. – важливе місце посідає так звана «Ушицька справа». Це відомий процес, підставою для якого стало вбивство двох євреїв-донощиків в містечку Нова Ушиця в 1836 році, де Ісраеля з Ружина було звинувачено у пособництві вбивству. Матеріали цього процесу складають кілька десятків томів, що зберігаються в ЦДІАК та Державному архіві Хмельницької області.

Нарешті, серед майнових справ, які включають купчі на маєтки цадиків, документи щодо запису до гільдій тощо, існує справа про конфіскацію маєтку Ісраеля з Ружина після його втечі в Садгору в 1841 році. Ця справа містить два інвентарних описи нерухомої власності Ісраеля Фрідмана в Ружині, які є унікальним свідоцтвом про вигляд і побут помешкання ружинського хасидського двору.

Kateryna Malakhova,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8873-3943,
Candidate of Philosophical Studies,
Junior Research Associate,
H. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: mallakhova@gmail.com

Hasidic materials in the archives of Kyiv (on the example of documents on rabbi Israel of Ruzhyn)

The presentation focuses on the characterization of archival documents on Hasidic leaders in Kyiv archives, using materials about the founder of the Ruzhyn Hasidic dynasty, Rabbi Israel Friedman of Ruzhyn (1796–1850) as an example, and examines methodological problems of their research.
Keywords: Hasidism, Israel Friedman, Ruzhyn, tzadik, Jewish history, archival documents, Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, State Archives of Kyiv Region.

Подольський Анатолій Юхимович,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1704-9674,
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
відділ етнополітології,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса,
Національна академія наук України,
керівник, Український центр вивчення історії Голокосту,
Київ, Україна
e-mail: apodolskyi@gmail.com

Дослідження і викладання історії Голокосту в Україні: виклики під час сучасної війни

Ця доповідь присвячена проблемам вивчення Голокосту в Україні у воєнний час. З початком повномасштабного вторгнення російського агресора в Україну історики Голокосту зіткнулися з викликами концептуального й методологічного характеру. Зокрема, це передусім торкнулося педагогів, які професійно викладали історію Другої світової війни та історію Голокосту.
Ключові слова: повномасштабна війна, історія Голокосту, Друга світова війна, дослідження з історії Голокосту, викладання історії Голокосту.

З початком повномасштабного вторгнення російського агресора в Україну перед дослідниками історії Голокосту постали виклики концептуального і методологічного характеру. До лютого 2022 року у фокусі академічних досліджень з історії Другої світової війни, історії геноциду були долі євреїв, ромів, українців та військовополонених через порівняльні студії, а також питання збереження пам'яті про жертв Другої світової війни, зокрема про євреїв України. Ми намагалися порівнювати злочини нацистів і злодіяння сталінського режиму, зокрема Голодомор і геноцид кримських татар.

Широкомасштабна війна путінської РФ проти України одразу і суттєво змінила підходи до вивчення теми Голокосту. Зокрема, насамперед це вплинуло на освітян, які фахово викладали історію Другої світової війни, історію Голокосту. Вчителі історії, студенти, науковці, викладачі вишів, ставши на захист країни зі зброєю в руках чи опинившись в евакуації, на прифронтових або навіть окупованих територіях, набули особистого досвіду вже цієї війни. За цих обставин вивчати і викладати історію Голокосту так, як ми це робили до 24 лютого 2022 р., більше неможливо. Бо на тлі масових злочинів, учинених російськими загарбниками проти цивільного населення в Україні, напрошуються нові аналогії, порівняння путінської Росії із тоталітарними режимами минулого і т. ін. Таким чином ми почали думати над зміною парадигми, аддже неправильно і неможливо готувати навчальні посібники, тексти чи викладати історію Голокосту і при цьому робити вигляд, що ніби нічого не відбувається тепер, під час російської агресії та війни проти України.

У такій політичній і культурній ситуації доцільність продовження вивчення та викладання історії Голокосту як частини власної української історії, на мою думку, очевидна. Сучасна війна проти України, яка вже стала і в наступні десятиліття залишатиметься основною складовою психологічного стану травмованого війною суспільства й одночасно основним об'єктом осмислення українською інтелектуаль-

ною елітою, здатна породити ефект, що спостерігався в середині XX ст., коли жахи Другої світової війни затьмарили собою пам'ять про жертв Першої світової війни. Тому вже зараз потрібно готуватися до цього й намагатися знайти для злочину і трагедії Голокосту адекватне місце в структурі колективної пам'яті українців, яка змінюється під впливом актуальних подій. Не припиняти досліджувати і говорити про Голокост в умовах сучасної війни потрібно ще й тому, що правда про минуле, яким важким воно не було б, є також своєрідною зброєю у боротьбі проти ворога, який прагне знищити нашу культуру, нашу пам'ять і нав'язати нам своє трактування минулого.

Уже зараз незаперечним видається факт, що дослідження і проблематика історії Голокосту матиме в післявоєнній Україні свою специфіку, відмінну від інших країн, де ця тема залишатиметься в переліку головних університетських курсів і де виходить неймовірно велика кількість публікацій. Про це потрібно буде дискутувати. Я впевнений, що українська еліта знайде відповідь і на цей виклик. На рівні парадигм і методології зміниться, очевидно, місце розташування порівнюваних явищ. Якщо раніше характерні особливості Голокосту як безпрецедентного в попередній історії злочину виводилися внаслідок порівняння Голокосту з трагедіями минулого, то в українських умовах Голокост скоріше за все стане тим «еталонним» злочином проти людяності, з яким порівнюватимуться злочини путінського режиму і його армії, скоєні в Україні в наш час.

Також важливим залишається застосування світового досвіду вшанування пам'яті жертв Голокосту для комеморації сучасної російської війни проти України. Це питання є для нас справді дуже актуальним. Цивілізований світ за час, що минув після Голокосту, накопичив величезний досвід вшанування пам'яті його жертв. Набір комеморативних практик, який використовується при цьому, також дуже широкий. Це і музеї, такі, як, наприклад, у Вашингтоні, Єрусалимі чи Амстердамі, меморіали на кшталт Берлінського комплексу в пам'ять про знищених євреїв Європи тощо. Також не слід забувати і про документальні й дослідницькі центри, бази даних і т. ін., які теж є формою збереження пам'яті. Насправді Україна вже давно застосовує світовий досвід комеморації Голокосту для увіковічнення пам'яті, наприклад, жертв Голодомору 1932–1933 рр. Зараз цей досвід знову може стати і вже стає у нагоді: опитування жителів Київської області, які пережили російську окупацію у 2022 р., проводилося на основі методик, відпрацьованих раніше на численних інтерв'ю зі свідками Голокосту. Правильно організований збір матеріалів про події сучасної війни, про її героїв, жертв серед цивільного населення тощо, а також використання сучасних мультимедійних технологій для її комеморації – це ще два важливі напрями, де може бути використано досвід комеморації Голокосту.

Під час російської війни проти України для дослідників з'явилася ще одна нова тенденція й одночасно виклик – відповідальне порівняння злочинів тоталітарних режимів минулого століття зі злочинами сучасного російського політичного режиму. Небезпека сучасної злочинної російської ідеології – рашизму – для європейського простору, не лише для України як терену російської агресії, полягає у використанні давно сформованих кліше, зокрема – в увиразненні «добрих» рис комунізму на тлі засудження нацизму як найбільшого світового зла. У цьому випадку ми звертаємося до теми про покаране й непокаране зло. Якщо над злочинами націонал-соціалізму відбувся міжнародний трибунал і ця ідеологія була засуджена як антилюдська та

злочинна, носії цієї ідеології були марковані як ті, хто був звинувачений у злочинах проти людяності, то у випадку зі злочинами комунізму, зі злочинами сталінського режиму такого не відбулося. У тому числі і в першу чергу стали можливі злочини сучасного російського політичного режиму та загалом російської держави та російського суспільства. Понад те, путінська Росія приватизувала перемогу над нацизмом у Другій світовій війні. Як слушно зауважив український філософ, колишній військовий Антон Дробович, що своїм «побєдобєсієм» сучасна Росія отруїла пам'ять про Другу світову війну.

На мій погляд, країна-агресорка, російське суспільство втратили будь-яке право – юридичне, моральне – відзначати День Перемоги над нацизмом через те, що вони самі стали окупантами, агресорами, загарбниками. Вони самі, їхнє «побєдобєсіє» і брехня з так званим «Безсмертним полком», усе, що вони наробили, та їхній міф – насправді вони просто спаплюжили пам'ять про тих, хто загинув у тій війні. Але тут росіяни так само, у цій агресії проти України, використовують історичне минуле як інструмент. Путін це вдало робить уже понад 20 років. Він ще у 2010 році заявляв, ми, мовляв, перемогли б і без українців. Мені здається, що насправді вони ніколи не переймалися ані пам'яттю, ані вшануванням тих, хто тоді за них загинув. Але їм це потрібно було – їм зручно це використовувати. Насправді Україна, перебуваючи в біді, та й узагалі повільно просуваючись до європейських цінностей, по-справжньому вшановує пам'ять цивільних жертв тієї війни. Тут насамперед мається на увазі українське суспільство в цілому, за яким українська влада часом не встигає. Але в нас реальні речі відбуваються – наукові, освітні, меморіальні, що є не інструментом, а частиною нашого життя. Натомість у них це просто інструмент, завдяки якому російська влада утримує в тоталітарних лещатах своє суспільство. Віталій Нахманович, український історик, зауважив, що СРСР і теперішня Росія, як спадкоємиця злочинів СРСР, – безбожна країна. А в безбожній країні не лише відсутня повага до тих, хто помер, але й не цінується буття живих. І росіяни постійно це демонструють.

Anatolii Podolskyi,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1704-9674,
Candidate of Historical Sciences, Leading Research Associate,
Department of Ethnopolitical Studies,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Head, Ukrainian Center for Holocaust Studies
Kyiv, Ukraine
e-mail: apodolskyi@gmail.com

Research and teaching of the Holocaust history in Ukraine: challenges during the current war

This paper deals with the problems of the Holocaust Studies in Ukraine during wartime. With the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian aggressor, Holocaust historians faced challenges of a conceptual and methodological nature. The large-scale war of Putin's Russian Federation against Ukraine immediately and significantly changed approaches to studying the topic of the Holocaust. In particular, this primarily affected educators who professionally taught the history of World War II and the history of the Holocaust.

Keywords: full-scale war, Holocaust history, World War II, Holocaust history research, Holocaust history teaching.

Полякова Юліана Юріївна,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4581-6543,
завідувачка сектору з основних видів діяльності,
відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів,
Центральна наукова бібліотека,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Харків, Україна
e-mail: poljakova65uliana@gmail.com

Книги з зібрання родини Рубінштейнів у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Розглянуто книжкове зібрання родини Рубінштейнів, що зберігається у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Висвітлено життєвий шлях власників і тематичний склад зібрання. Встановлено, що вивчення цього зібрання може сприяти формуванню колекції «Юдаїка» та реконструкції історії єврейської громади Харкова.
Ключові слова: юдаїка, особисті бібліотеки, Лев Рубінштейн, Яків Рубінштейн, колекції, реконструкція.

Вивчення історії єврейської громади Харкова неможливе без висвітлення життя і діяльності її видатних членів, які зробили суттєвий внесок у розвиток науки та культури міста. Під час створення колекції «Юдаїка» у фонді відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки (далі – ЦНБ) Каразінського університету з'ясувалося, що деякі видання цієї тематики є частиною бібліотеки родини Рубінштейнів. Вона не виділена в окрему колекцію й існує у вигляді картотеки. Це зібрання опинилося у фонді ЦНБ у 1920-ті рр., коли інтелігенція Харкова активно емігрувала за кордон.

Як відомо, книги з сімейних зібрань – одне з найцікавіших джерел поповнення фондів великих бібліотек. Водночас вони – відбиток уподобань і професійних інтересів їхніх власників. Проблема виявлення й опрацювання цих зібрань має суттєве значення як для історії бібліотеки, так і для історії Харкова в цілому.

Таким чином книжкове зібрання родини харківських юристів Рубінштейнів може бути цікавим спеціалістам-книгознавцям та історикам-краєзнавцям.

Лев Якович Рубінштейн і його син Яків Львович були випускниками юридичного факультету Харківського університету. Як відомо, тодішні юристи відзначалися ґрунтовною гуманітарною освітою. Саме вони постійно поповнювали корпус журналістів і театральних критиків найбільших харківських газет. Бібліотека Рубінштейнів також свідчить про широке коло інтересів її власників.

Л. Я. Рубінштейн народився 1847 р. в м. Старокостянтинові, Волинської губернії, навчався спочатку в Житомирській гімназії, потім переїхав до Харкова, де й отримав атестат про закінчення Першої чоловій гімназії. Після цього він вступив до Харківського університету, де впродовж року навчався на медичному факультеті, а після –

перевівся на юридичний, який закінчив у 1875 р. Після університету Л. Я. Рубінштейн деякий час був кандидатом на судові посади при Харківській судовій палаті, потім став помічником присяжного повіреного, а в 1879 р. був обраний присяжним повіреним.

Л. Я. Рубінштейн брав активну участь у житті харківської єврейської громади. З початку 1890-х років він очолював Правління товариства Першої єврейської молитовні. У 1904 р. завдяки його наполегливим старанням було отримано дозвіл на заснування в Харкові Товариства допомоги бідним євреям (статут затверджено 27 квітня 1905 р.). У 1905 р. Лев Якович був обраний першим головою Правління Товариства (виконував ці обов'язки протягом року). Саме завдяки його зусиллям було отримано дозвіл на будівництво в Харкові великої хоральної синагоги, він став головою будівельної комісії і 30 травня 1910 р. брав участь в урочистому закладенні синагоги. А 30 листопада 1911 р. його не стало.

Його син Яків (Жак) Львович Рубінштейн, адвокат, правознавець, громадський і політичний діяч, займав у Харкові посаду юрисконсульта союзу металістів. Він народився 16 серпня 1879 р. в Хотині (Бессарабська губернія). Після закінчення Третьої харківської гімназії у 1897 р. вступив до юридичного факультету Харківського університету. Після його закінчення Яків Рубінштейн працював у Харкові, як і батько, став присяжним повіреним окружного суду Харківської судової палати.

Крім того, Яків Львович займався політичною діяльністю – був членом Російської соціал-демократичної партії (належав до інтернаціоналістів). Після Лютневої революції 1917 р. його було призначено харківським губернським комісаром Тимчасового уряду. Є відомості, що з серпня по грудень 1917 р. він очолював Харківську міську думу.

Коли в грудні 1919 р. у Харкові утвердилася радянська влада, Я. Л. Рубінштейн виїхав до Франції, де активно займався громадсько-політичною і юридичною діяльністю. В еміграції він став членом правління Нансенівського фонду Ліги Націй у справах біженців, займався захистом прав російських біженців за кордоном.

В еміграції втілилися також його мистецькі уподобання. З 1931 р. Жак Рубінштейн – член-засновник Російського музичного товариства за кордоном, а також член адміністративно-господарського комітету Російської консерваторії в Парижі. У 1931–1934 рр. він був членом правління корпорації Російського комерційного інституту в Парижі, товаришем голови Харківського земляцтва (з 1930 р. – його почесним членом).

У період німецької окупації Франції його було заарештовано французькою владою та відправлено до табору. Однак йому судилося вижити, після визволення він мешкав у Ліоні, був одним із учасників наради 28 липня 1951 р. в Женеві з напрацювання Міжнародної конвенції про біженців та апатридів. Помер 2 грудня 1963 р. в Парижі.

Книжкове зібрання родини Рубінштейнів, ймовірно, було передано до ЦНБ кимось із родичів. Оскільки книги інвентарного обліку збереглися лише частково, бібліотеку було виявлено за допомогою власницьких підписів та екслібрисів. Власницькі надписи Л. Я. Рубінштейна це у більшості випадків – підпис у вигляді штампа, інколи з додаванням дати придбання книги. На деяких примірниках – екслібрис «Из библиотеки Л. Я. Рубинштейна», на деяких штамп-підпис «Л. Рубинштейн». Багато видань мають картонні палітурки зі шкіряним корінцем, на якому є супер-

екслібриси батька або сина кирилицею («Л. Р.», «Я. Р.») або латинкою («J. R.»). Наявні примірники, на яких витиснуто екслібрис (з адресою власника): Театральна площа, 7 (будинок, що належав Л. Я. Рубінштейну). Деякі власницькі надписи Якова Рубінштейна зроблено основними європейськими мовами – англійською, німецькою, французькою. Зазвичай позначено місто, де він придбав книгу. З цього ми робимо висновок, що Яків мав змогу подорожувати європейськими країнами або їздити туди у службові відрядження. Він був досить відомим юристом, його цінували як фахівця з різних галузей права.

Книги надійшли в бібліотеку в 1920-ті – 30-ті роки – скоріше за все, від представників родини, які не виїхали за кордон. Наразі зібрання налічує близько 319 примірників різними мовами: російською, французькою, німецькою, англійською. Наявні близько 40 видань XVIII ст. (твори філософів античної доби та епохи Просвітництва різними мовами).

Тематичний склад зібрання досить широкий. Звичайно, переважають книги з різних галузей права, які висвітлюють історію держави та права різних країн, питання сімейного, торгового, поліцейського права, збірки виступів відомих юристів (Коні, Плевака, Карабчевського, Владимирова). Присутні праці видатних філософів різних часів (Платона, Аристотеля, Канта), видання з логіки і психології, твори, присвячені музиці та живопису.

Крім того, наявні у зібранні видання з юдаїки. Це книги, присвячені історії єврейського народу (праці Г. Ґреца, Ф. Деліча, К. Каутського), видання з питань правового становища євреїв на теренах Російської імперії («Зведення узаконень про євреїв» Е. Левіна, «Керівництво до російських законів про євреїв» М. Миша, «Систематична збірка роз'яснень Урядового Сенату у справах про проживання євреїв» та ін.). Наразі виявлено два томи з 15-ти томної «Єврейської енциклопедії». Зібрання містить праці видатного нідерландського філософа єврейського походження Б. Спінози та літературу про нього, праці М. Нордау. Присутні зразки релігійної літератури, зокрема Талмуд, а також праця Н. Переферковича «Що таке Шулхан-Арух?». Звичайно, містяться серед книг Рубінштейнів і видання, присвячені проблемам виникнення антисемітизму (зокрема, «Євреї та антисемітизм» А. Леруа-Больє»). Поки що виявлено один художній твір – драму «Нове гетто» Т. Герцля у перекладі Ю. Бабецького.

Цікаво, що книги з юдаїки були придбані не тільки Л. Я. Рубінштейном, який був активним членом єврейської громади Харкова, але й Яковом, більш схильним до асиміляції.

Таким чином виявлення шляхом перегляду різних розділів фонду ЦНБ та реконструкція бібліотеки родини Рубінштейнів може стати важливим чинником формування колекції «Юдаїка» та ще однією сторінкою в історії єврейської громади Харкова.

Yuliana Polyakova,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4581-6543,
Head of the Sector for Main Activities,
Department of Book Monuments, Valuable Editions and Manuscripts,
Central Scientific Library,
V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine
e-mail: poljakova65uliana@gmail.com

Books from the Rubinstein family collection in the Central Library of the V. N. Karazin Kharkiv National University

The book collection of the Rubinstein family, kept in the Central Scientific Library of the V. N. Karazin Kharkiv National University, is examined. The life path of the owners and the thematic composition of the collection are highlighted. It is revealed that the study of this collection can contribute to the formation of the Judaica collection and the reconstruction of the history of the Jewish community of Kharkiv.
Keywords: Judaica, personal libraries, Lev Rubinstein, Yakov Rubinstein, collections, reconstruction.

Хамрай Олексій Олександрович,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1343-5460,
доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
відділ Близького і Середнього Сходу,
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: akhamray@yahoo.com

Засадничі принципи УДК у класифікації єврейських мов

Автор аналізує використання УДК для класифікації єврейських мов і визначає формальні критерії самої класифікації, у межах якої зазначені мови класифікуються разом із піджинами та креольськими мовами. Головною спільною рисою єврейських мов є те, що їхня більшість є специфічними юдейськими релігіолектами мов, які належать до різних мовних сімей. Спільним для усіх них є використання цих мов у практиці юдаїзму, а УДК класифікує їх подібно одна до одної.
Ключові слова: універсальна десяткова класифікація, єврейські мови, релігіолекти, юдаїзм.

Зазвичай єврейськими мовами дослідники вважають мови й діалекти, що сформувалися в юдейських спільнотах (найчастіше, релігійних громадах) у діаспорі. Дослідники зазначають, що не існує однозначних, точних і беззаперечних критеріїв того, яка мова є єврейською, а яка ні. Разом із тим у відокремлені єврейські мови розвинулися ті мови, якими євреї почали розмовляти 300 і більше років тому. Загальнопоширеною є думка, що первинною єврейською мовою є іврит, згодом витіснений давньою арамейською вавилонського вигнання, що супроводжувалося синкретичним поєднанням із мовами місцевого неєврейського населення.

*Можна виокремити три головні особливості єврейської мови, що виникла на основі мови неєврейського оточення. П*ерший юдейський компонент – прямі гебрайські запозичення. Друга беззаперечна риса єврейських мов полягає у наявності гебраїзмів та арамеїзмів, які є наслідком впливу івриту та юдейської арамейської на фразеологію і синтаксис базової *мови (мов) неєврейського оточення*, калькуванні або «запозиченого перекладу». Третя риса – «юдаїзація» базових культурних термінів,

наприклад, Qur’ān щодо біблійного тексту або rasūl щодо Мойсея у юдейській арабській. Такі випадки можна вважати семантичними запозиченнями.

Більшість єврейських мов і діалектів тією чи іншою мірою є специфічними юдейськими *релігіолектами* мов, які належать до різних мовних сімей і груп. Часто назви цих мов вживають на позначення відповідних єврейських мов, хоча існує багато прикладів паралельного побутування назв останніх. Окрім того, часто самоназви деяких з них вживають паралельно з іншими, що призводить до збільшення варіативності назв єврейських мов.

Найвідомішими сучасними єврейськими мовами є їдиш і ладино.Є думка, що назву «ладино» в сучасній науковій літературі вживають здебільшого на позначення мови біблійних перекладів, а мову в цілому дослідники часто називають єврейсько-іспанською, але, на нашу думку, її варто було би визначити як «юдейську іспанську». Утім тут ми використовуємо коротшу назву, тобто «ладино». Більшість дослідників пов’язує початок поширення, а відтак і збільшення варіативності ладино з вигнанням євреїв із Іспанії 1492 р., що призвело до поширення цієї мови на території Османської імперії й сучасного Ізраілю, зокрема, Палестини, на півночі Африки, у балканських країнах, у Португалії, Італії, Румунії та США. Вона належить до іберо-романської підгрупи романських мов і є, фактично, продовженням раннього юдейського кастильського діалекту, що увібрав у себе риси решти юдейських іберо-романських діалектів і говірок. Мовами, близькими до юдейської іспанської, є юдейська каталонська, а також юдейська португальська, яка отримала подальший розвиток у сефардських громадах Нідерландів, Північної Німеччини та Латинської Америки. Варто зазначити, що у різних регіонах і в різні періоди окремі варіанти ладино отримували різні назви: джидіо (Туреччина, Боснія, частково Греція), джудезмо (Болгарія, Македонія, частково Греція та Румунія), хакетія (північна Африка). В Ізраїлі та Туреччині іноді вживався термін (е)спаньоль.

До романської групи належать також юдейська італійська, юдейські провансальська та гасконська – два юдейські різновиди окситанських мов, історично використовуваних французькими євреями.

Загалом різні дослідники виокремлюють до 130 єврейських мов, серед них найвідомішими є юдейські перська, маратхі, грузинська, берберська, а також бухорі, татська й кримчацька. Багато давніх і сформованих єврейських мов, до числа яких входили такожюдейські малаялам, маратхі (варіант маратхі, що побутує у вжитку серед *бней Їсраель* – єврейської етнічної (етноконфесійної) групи в Індії та використовує графіку деванагарі, й інші варіанти маратхі), юдейські італійська, арабська (остання розвинулася у контексті відповідних арабських діалектів і є релігіолектом, який у різних формах євреї широко використовувалив арабомовному світі в усному й письмовому вигляді) є специфічними релігіолектами. Це мови, які мають свою власну історію, мови, що їх розвивали специфічні релігійні спільноти.

За рахунок того, що єврейські громади часто зазнавали утисків та були вимушені мігрувати, окремі єврейські мовні спільноти часто зазнавали впливу багатьох різних на той момент вже сформованих регіональних мов. Взагалі єврейські мови, належачи до різних мовних сімей, мають низку спільних рис, зокрема наявність лексики гебрайського й арамейського походження.У деяких випадках, таких як ладино, мова могла розвинутись у контексті перекладів біблійних текстів та відповідної екзегези.Інша можливість полягає у тому, що євреї могли спілкуватись однією

мовою зі своїми неєврейськими сусідами, й до цієї мови потрапляли юдейські елементи. Це проміжний стан переходу від єврейської до неєврейської мови, що часто відбувався в контексті асиміляції. Подібне притаманне багатьом освіченим євреям, що переходили із західних діалектів мови їдиш на німецьку, використовуючи, разом із тим, івритську графіку. Зазвичай єврейські мови визначаються як різновиди, спільні для тієї чи іншої єврейської спільноти у діаспорі, що взаємодіють з мовами неєврейського населення.

Як свідчить назва представленої доповіді, головна ідея автора полягає у використанні УДК для класиіфікації єврейських мов, що дозволяє визначити якомога формальніші критерії самої класифікації, у межах якої зазначені мови класифікуються разом із піджинами та креольськими мовами, про що свідчать коди УДК таких мов, як їдиш (112.28), ладино (134.8) та юдейської арабської (411.218). Як бачимо, остання цифра наведених індексів УДК дозволяє інтерпретувати ці мови як піджини або креольські мови (…`282.8). Проте, релігіолект не є ані піджином, ані креольскою мовою, але у даному контексті цією обставиною можна знехтувати. Піджин є загальною назвою мов, які виникли в екстремальній ситуації міжетнічних контактів за гострої потреби досягти порозуміння. Для виникнення піджину, як правило, потрібно дві або більше мов. Креольські мови сформувалися на базі піджинів і стали рідними для певної спільноти своїх носіїв.

Завдяки тривалому використанню івриту й арамейської як літургійних та літературних мов, юдейські спільноти, природно, опинилися у ситуації диглосії. Разом із тим, будучи релігіолектами, єврейські мови використовували лексичні й граматичні конструкції, притаманні літургійній практиці юдаїзму, часто напряму запозичуючи їх з оригінальних текстів, не вдаючись до перекладу або тлумачення останніх.Таким чином іврит та юдейська арамейська були адстратом, спільним для усіх єврейських мов. При цьому окремі єврейські мови представлені у кількох регістрах (наприклад, їдиш і ладино найчастіше в розмовному, письмовому й науково-літургійному).

Використання засадничих принципів УДК дозволяє абстрагуватись від параметрів, що не є визначальними в контексті класифікації таких багатопланових явищ, як єврейські мови.

Oleksiy Khamray,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1343-5460,
Doctor of Philology, Senior Research Associate,
Leading Research Associate,
Near and Middle East Department,
A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: akhamray@yahoo.com

Basic principles of UDC in the classification of Jewish languages

The author analyzes the use of UDC for the classification of Jewish languages and defines the formal criteria of the classification itself, within which the mentioned languages are classified together with pidgins and creole languages. The main common feature of Jewish languages is that most of them are specific Judaic religiolects belonging to different language families. What they

all have in common is the use of these languages in the practice of Judaism, and UDC classifies them similarly to each other.
Keywords: universal decimal classification, Jewish language, religiolect, Judaism.

Черноіваненко Віталій Віталійович,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9121-9953,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ фонду юдаїки,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: chernoivanenko@nbuv.gov.ua

Єврейська історико-культурна спадщина в українських філателістичних матеріалах

Доповідь присвячено єврейській тематиці в українській філателії, передусім на державних поштових марках. У ній показано як відображено єврейську історичну та культурну спадщину України на прикладі діячів культури, науки, підприємців, а також як представлено євреїв як етнос України та їхні національні традиції на українських землях. Окрему увагу приділено репрезентації Голокосту (трагедія Бабиного Яру) у філателістичних матеріалах України.
Ключові слова: євреї, юдаїка, історико-культурна спадщина, Голокост, філателія, поштові марки.

1991 року Україна проголосила свою незалежність, а вже в наступному році почала випуск власних поштових марок. Українська філателія в першу чергу була сконцентрована на україніці – історії та культурі України і українців (в тому числі за межами держави). На поштових марок першого десятиліття незалежності відображено постаті Михайла Грушевського і Агатангела Кримського, Миколи Лисенка і Миколи Костомарова, Йосифа Сліпого і Петра Могили, Тараса Шевченка та Лесі Українки, українських гетьманів та ін.

Не одразу, але з часом в Україні, зокрема в українській філателії, відбувається поступове усвідомлення багатоетнічності та різноманіття історико-культурної спадщини країни, важливості висвітлення на поштовій продукції різних етносів, культур і релігій, які існували і існують на українських землях.

Не стали винятком і євреї як етнічна група, що проживає на теренах сучасної України протягом майже двох тисячоліть. Хоч як етносу євреям присвячено серію марок лише 2016 року, що стало можливим після започаткування серії «Національні меншини в Україні». Першими в серії 2015 року вийшли «Кримські татари», а після «Євреїв» (другий випуск) ще виходили «Роми» (2017), «Греки» (2019) і «Німці» (2020). Кожен випуск включає чотири марки, які покликані відобразити різні аспекти історії та культури вибраного етносу. На марках «Євреї» зображено танець *фрейлехс*, синагогу в місті Жовква, свято Рош га-Шана і кравця як традиційну професію. Тираж кожної з чотирьох марок склав по 130 тисяч.

У 2009 році, до 150-річчя з дня народження, вийшла поштова марка з зображенням видатного єврейського письменника, драматурга Шолом-Алейхема (С. Н. Рабиновича). Що прикметно, ця марка з'явилася в серії видатних українських діячів (поряд із Марком Вовчком, Іваном Франком, Іваном Огієнком, Ігорем Стравинським, Сержем Лифарем та ін.), а це свідчило про визнання літературної спадщини Шолом-Алейхема важливою частиною культури, створеної на землях України. Наклад марки становив 200 тисяч.

Голокосту як геноциду єврейського народу присвячено два випуски марок і обидва з них – роковинам трагедії Бабиного Яру, а саме масових розстрілів євреїв, що відбулися в Києві восени 1941 року. 2011 року вийшла марка до 70-ї роковини (тираж: 150 тис.), а 2016-го – до 75-ї (тираж: 125 тис.). На першій марці зображено менору (семисвічник) на тлі криваво-червоної цифри «70». На другій марці – шестикутну зірку (т. зв. маґен Давид) і невелику менору разом із цифрою «75» і написом «Трагедія Бабиного Яру – біль української землі». Крім того, 2011 року вийшла марка, присвячена учасниці київського антинацистського підпілля єврейського походження Тетяні Маркус (нар. 1921), розстріляній нацистами 1943 року. 2006 року Т. Маркус отримала звання Герой України посмертно. Тираж марки – 150 тисяч.

У 2015 році започатковано серію поштових марок «Лауреати Нобелівської премії». Перша марка присвячена одному з основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, імунології і мікробіології Іллі Мечникову (1845–1916). І. Мечников отримав Нобелівську премію в галузі фізіології або медицини 1908 року. Тираж марки – 130 тисяч.

2017 року вийшла друга марка серії з зображенням Роалда Гоффмана (Сафрана), нар. 1937, хіміка, поета, драматурга і філософа, якого ще дитиною під час Голокосту врятувала українська родина на Львівщині. 1981 року він здобув Нобелівську премію з хімії. Тираж марки – 140 тисяч.

У 2018 році було випущено третю марку серії, на якій представлено Зельмана Ваксмана (1888–1973), біохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології або медицини 1952 року. Тираж марки – 130 тисяч.

Нарешті, 2021 року світло побачила четверта (і поки остання) марка серії, присвячена письменникові, лауреатові Нобелівської премії з літератури 1966 року Шмуелю Йосефу Аґнону (Чачкесу), 1888–1970. Ш. Й. Аґнон став першим письменником, який писав єврейською мовою (івритом), хто удостоївся цієї премії. Ця марка вийшла в межах спільного випуску «Україна-Ізраїль», а отже, аналогічну марку було випущено і в Державі Ізраїль. Тираж в Україні – 130 тисяч.

На всіх чотирьох зазначених поштових марках, присвячених нобеліатам, представлено персоналії, які народились на сучасних українських теренах і які мали єврейське походження.

Окремі випуски марок України опосередковано пов'язані з юдаїкою, але пов'язані з персоналіями єврейського походження. Так, приміром, у межах серії «Київ очима художників» 2004 року вийшла марка з роботою «Весна на Куренівці» живописця і графіка, діяча художньої секції Культур-Ліги Абрама Маневича (1881–1942). А 2012 року світло побачила марка «Хмарочос Гінзбурга», присвячена до 100-річчя відкриття в Києві першого хмарочоса на території України та найвищого в Російській імперії. Його власником був відомий будівельник-підрядник, купець першої гільдії Лев Борисович Гінзбург (1868–1926).

Крім того, варто відзначити, що представлення єврейської тематики на поштових марках України не обмежується лише офіційними випусками. З 2007 року існує проєкт Укрпошти «Власна марка», у рамках якого фізична або юридична особа в Україні має право на платній основі замовити марку з тим чи тим зображенням, що не суперечить етичним нормам і законодавству. Так, наприклад, у 2021 році, коли постановою Верховної Ради України було започатковано День пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни (14 травня), Укрпошта випустила офіційний спеціальний поштовий штемпель для погашення, проте не випустила відповідних цій темі марок, конвертів тощо. У той же час Всеукраїнський благодійний фонд «Заради тебе» замовив виготовлення «власної марки» на тему цього пам'ятного дня, яку і було використано під час погашення 14 травня.

Наостанок слід зазначити, що юдаїка у філателії України не обмежується своїм представленням тільки на поштових марках, але відображена також на художніх маркованих і немаркованих конвертах, поштових листівках та презентаційних аркушах. Однак це тема на продовження цієї студії.

Отже, єврейська історико-культура спадщина України (яка є надзвичайно великою) представлена, головно за останні півтора десятиліття, в українській філателії різними темами, але важко сказати, що на достатньому рівні. Багато тем ще чекають на свої поштові випуски в Україні. У той самий час наявність юдаїки в українській філателії та прагнення подати її невід'ємною частиною спільної полікультурної історії України свідчить про високий сучасний рівень самої української філателії.

Vitaly Chernoivanenko,
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9121-9953,
Candidate of Historical Studies, Senior Research Associate,
Judaica Department,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Chernoivanenko@nbuv.gov.ua

Jewish historical and cultural heritage in Ukrainian philatelic materials

The paper deals with Jewish themes in Ukrainian philately, primarily on state postage stamps. It shows how the Jewish historical and cultural heritage of Ukraine is reflected on the examples of cultural figures, scientists, and entrepreneurs, as well as how Jews as an ethnic group of Ukraine and their national traditions on Ukrainian lands are presented in philately. Special regards go to the representation of the Holocaust (Babyn Yar tragedy) in philatelic materials of Ukraine.
Keywords: Jews, Judaica, historical and cultural heritage, Holocaust, philately, postage stamps.

Наукове видання

БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ:
ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)
у двох томах

Том 2

Відповідальний редактор: О. М. Василенко

Редактори:
Антонова В. Д. (розд. 14), Батанова Т. О. (розд. 15), Бондар Н. П. (розд. 9), Вакульчук О. А. (розд. 8), Батанова Т. О. (розд. 15), Затока Л. П. (розд. 13), Максимчук О. В. (розд. 9), Руденко Л. Г. (розд. 10), Удовик В. М. (розд. 12), Шарабанова С. В. (розд. 11)

Комп'ютерне складання та форматування тексту
М. В. Іванова, Л. П. Рудицька, К. А. Кравченко

Дизайн обкладинки : С. М. Головаха

Підп. до друку 26.09.2025. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 23,95. Обл.-вид. арк. 30,47.

Видавець і виготівник Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023 р.